ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئابدۇلئەھەد ئەمىر قۇتلۇق
ئەنۋەر سەمەت قورغان

ئەرەب تىلى گراماتىكىسى

(1- قىسىم)

صرف
(عربي أيغوري)

معزى
(عربي أيغوري)

جامع النحو
(١)

حركات
(عربي أيغوري)

تركيب عوامل
(عربي أيغوري)

ضريرى
(عربي أيغوري)

ملحقات
(عربي أيغوري)

شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

ئەرەب تىلى گراماتىكىسى
شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

ئەرەب تىلى گراماتىكىسى
(1- قىسىم)
صرف
(عربي أيغوري)
معزى
(عربي أيغوري)
جامع النحو
(١)
حركات
(عربي أيغوري)
تركيب عوامل
(عربي أيغوري)
ضريرى
(عربي أيغوري)
ملحقات
(عربي أيغوري)
شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

يەككە باھاسى: 24.00 يۈەن

ISBN 7-5372-3814-6
9 787537 238144

ISBN 7-5372-3814-6
(维文)定价(三套):69.00元

جامع النحو

(عربي أيغوري)

تأليف: عبد الأحد ابن امر قتلغ
أنور ابن عبد الصمد قورغان

حقوق الطبع محفوظة

دار النشر الشعبية الصحية بشنجيانغ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئابدۇلئەھەد ئەمىر قۇتلۇق.
ئەنۋەر سەمەت قورغان

ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى

(1- قىسىم)

شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

图书在版编目（CIP）数据
阿拉伯语语法·中/阿不来提· 艾米尔编著。
乌鲁木齐：新疆人民卫生出版社，2006.1
ISBN 7-5372-3814-6

Ⅰ.阿… Ⅱ.阿… Ⅲ. 阿拉伯语一语法
Ⅳ.H374

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2006）第 007449 号

责任编辑：哈斯亚提·依不拉音
封面设计：玉苏甫江· 达吾提

阿拉伯语法（上）

（维吾尔文）

阿布来提·艾米尔
安尼瓦尔·塞买提
编著

新 疆 人 民 卫 生 出版 社 出 版
（乌鲁木齐市龙泉街 66 号 邮政编码：830001）
乌鲁木齐光彩印刷厂印刷
新疆新华书店发行
同心电脑服务中心排版
850×1168 毫米 32 开本 15.375 印张
2006 年 1 月第 1 版 2006 年 5 月第 1 次印刷
印数：1 一 3000

ISBN7-5372-3814-6 定价（三套）：69.00 元

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كىرىش سۆز

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن. قولىڭىزدىكى ئۇشبۇ كىتاب، بىر يۈرۈش ئالتە كىتابنىڭ ئۈچىنچىسى بولۇپ، مەزكۇر كىتاب 2001- يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «قىسقىچە ئەرەب تىلى گىراماتىكىسى» ناملىق كىتابقا ئاساسەن، نەشرگە تەييارلاندى. ئۇ سۆزلەرنىڭ تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى (صرف ئەرەبچە — ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرما)، پېئىللارنىڭ تۈرلىنىشى (معزِى ئەرەبچە — ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرما)، تاۋۇش بەلگىلىرى (حركات ئەرەبچە — ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرما)، ئەرەب تىلى گىراماتىكىسىدىكى ئاساسىي ئامىللار (تركيب عوامل ئەرەبچە — ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرما)، ئەرەب تىلى گىراماتىكىسى ھەققىدە قىسقىچە بايان (ضريرى ئەرەبچە — ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرما) ۋە ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكا ئاتالغۇلىرى سېلىشتۇرمىسى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان. مەزكۇر كىتاب (ئەرەب تىلى گىراماتىكىسى (1)) نىڭ ئۈچىنچى، تۆتىنچى بۆلەكلىرىنى نەشرگە تەييارلاشقا ئالاھىدە ياردەمدە بولغان ئوقۇتقۇچۇم ئابدۇلھەمىد ئەرشىدىنگە كۆپتىن — كۆپ تەشەككۈرۈمنى بىلدۈرىمەن.

يـۇقارقى كىتابلارنىڭ بىرىنچىسى «ئەرەب يېزىقىنى ئۆلچەملىك ئوقۇش قائىدىسى — تەجۋىد» (قاعدة بغدادية و جزء عم) بولۇپ، ئىككى بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان بۇ كىتابنىڭ بىرىنچى بۆلۈمىدە ئەرەب تىلى ئېلىپبەسى، زەبەر، زىر، پەش، ساكىن، تەشدىد قاتارلىقلار؛ ئىككىنچى بۆلۈمىدە تەجۋىد («قۇرئان كەرىم» نى ئۆلچەملىك ئوقۇش قائىدىسى)نىڭ قائىدىلىرىدىن: ھەرپلەرنىڭ 17 مەخرىجى (تەلەپپۇز ئورنى)، اظْهَارْ (ئىزھار)، ادْغَامْ (ئىدغام)، مَدٌّ (مەد)، غُنَّةٌ (غۇننە) قاتارلىقلار

قاتارلىقلار تەپسىلىي چۈشەندۈرۈلگەن. شۇڭا، بۇ كىتاب ئەرەب يېزىقىنى ئۆلچەملىك ئوقۇش، تەلەپپۇز قىلىش ئارزۇيىمىزنى رۇياپقا چىقىرىشتا ئاساسلىق رول ئوينىغۇسى.

ئىككىنچىسى «ئەرەب تىلى دەرسلىكى (دروس اللغة العربية لغير الناطقين بها)» ناملىق ئۈچ قىسىملىق مەدىنە مۇنەۋۋەرەدىكى ئالىي مەكتەپ «Islamic university» نىڭ دەرسلىك كىتابى بولۇپ، ئۇ رەسىمگە قاراپ خەت تونۇش، تېكىست، جۈملە تۈزۈش مەشىقى، ئوقۇش - يېزىش مەشىقى، سۆزلۈك، گىرامماتىكا قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە سىزنىڭ ئەرەبچە سۆزلىشىش ۋە ئەسەر تەرجىمە قىلىش قابىلىيىتىڭىزنى يېتىلدۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ.

ئۈچىنچىسى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 2002- يىلى نەشر قىلىنغان «ئەرەب تىلى گىرامماتىكا يېتەكچىسى» ناملىق كىتابقا ئاساسەن نەشرگە

تەييارلانغان«ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى <2> (شرح هداية النحو ئەرەبچە - ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرما)»، ئەرەب تىلى گرامماتىكىسىنىڭ قىسقارتىلمىسى (متن الأجرومي و شرح متن الأجرومي)، بىر قىسىم ئىسىمنى زىر قىلغۇچى ئامىللار (بقية حروف الجر) قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنغان كىتاب بولۇپ، ئۇ ئىسىمنىڭ تۈرلىرى، ئىسىمنىڭ **رفع، نصب، جر** لىك هالەتلەردە كېلىشى؛ پېئىلنىڭ ھەرخىل شەكىللىرى، پېئىلنىڭ **مرفوع، منصوب، مجزوم** قاتارلىق هالەتلەردە كېلىشى قاتارلىق مەزمۇنلار بىلەن بىرگە شۇنىڭدەك مەشق، سوئال، بوش ئورۇن تولدۇرۇش، مۇلاھىزە، خۇلاسە قاتارلىق مەزمۇنلار تەپسىلىي شەرھلەنگەن.

بەشىنچىسى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 2002- يىلى نەشر قىلىنغان «ئەرەب تىلى گرامماتىكا يېتەكچىسى» ناملىق كىتابقا ئاساسەن نەشرگە تەييارلانغان «ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى <3> (**شرح كافية** ئەرەبچە - ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرما)»، «ئەرەب تىلى گرامماتىكىسىدىكى يىگانە گۆھەر» (**الفرائد اللؤلئية في القواعد النحوية** ئەرەبچە — ئۇيغۇرچە سوئال - جاۋاب) لىق كىتاب بولۇپ، ئۇ ئىسىمنىڭ تۈرلىرى، ئىسىمنىڭ **رفع، نصب، جر** لىك هالەتلەردە كېلىشى: پېئىلنىڭ ھەرخىل شەكىللىرى، پېئىلنىڭ **مرفوع، منصوب، مجزوم** قاتارلىق هالەتلەردە كېلىشى؛ ھەرپنىڭ ھەرخىل شەكىللىرى قاتارلىق گرامماتىكىلىق مەزمۇنلار ئەتراپلىق چۈشەندۈرۈلگەن.

ئالتىنچى: «قىسقىچە ئەرەب تىلى ئىستىلىستىكىسى» (تلخيص) ناملىق كىتاب بولۇپ، ئۇ علم المعانِى، عِلم البيان، عِلم البديِع قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنغان.

بۇ بىر يۈرۈش كىتابلار ھازىرقى زامان ئەرەب تىلى ۋە كلاسسىك ئەرەب تىلىنى ئۆگەنگۈچىلەر ئۈچۈن ياخشى دەرسلىك ماتېرىيالى بولالايدۇ. ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ يۇقىرىقى كىتابلارنىڭ ياردىمىدە ئەرەب تىلى ئاساسىي بىلىملىرىنى تېز سۈرئەتتە پىششىق ئۆگىنىۋېلىشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈرىمەن ھەمدە كىتابتا سەۋەنلىك بايقالسا، تەنقىدىي تەكلىپ بېرىشلىرىنى قارشى ئالىمەن.

ئابدۇلئەھەد ئەمىر قۇتلۇق

2006- يىلى 5 - ئاي

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1

بىرىنچى بۆلۈم سۆزلەرنىڭ تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى (سەرف) 1

1. ئىسىم، پېئىل، ھەرپ 1

2. ئىسىمنىڭ ئۈچ خىل شەكلى 2

3. پېئىلنىڭ ئىككى خىل شەكلى 2

4. سۆزلەر ئۆلچىمى 3

5. ئىسىم، پېئىل قىسىملىرى 5

6. تۈپ ئىسىم ۋە ياسالما ئىسىم 8

7. سۆزلەرنىڭ مَصْدَرٌ دىن شاخلىنىشى 8

1. ئۆتكەن زامان پېئىلى 11

2. كەلگۈسى زامان پېئىلى 15

3. ئىش ـ ھەرىكەت قىلغۇچىنىڭ نامى 19

4. ئىش ـ ھەرىكەت ئوبيېكتىنىڭ نامى 20

5. ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلى 21

6. كەلگۈسى زامان ئىنكار پېئىلى 25

7. بۇيرۇق پېئىلى 29

8. ئىنكار بۇيرۇق پېئىلى 35

9. ئىش ـــ ھەرىكەتنىڭ ئورۇنلىنىش ۋاقتى ۋە ئورنىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىم 39
10. ھەرىكەتنام 40
11. سايمان نامى 40
12. ئاشۇرما سۆپەت 41
ئىككىنچى بۆلۈم پېئىللارنىڭ تۈرلىنىشى (معزى) (1) 43
1. پېئىل قۇرۇلمىلىرى (بِنَاءُ الاَفْعَال) 43
2. پېئىل ۋەزىنلىرى (اَوْزَانُ الاَفْعَال) 46
3. پېئىللارنى تۈرلەش (تَصْرِيْفُ الاَفْعَال) 48
1) فَعَلَ يَفْعِلُ بابى (اَحَدُهَافَعَلَ يَفْعِلُ) 49
2) فَعَلَ يَفْعُلُ (ثَانِيْهَافَعَلَ يَفْعُلُ) 71
3) فَعَلَ يَفْعَلُ بابى (ثَالِثُهَافَعَلَ يَفْعَلُ) 81
4) فَعِلَ يَفْعَلُ بابى (رَابِعُهَافَعِلَ يَفْعَلُ) 86
5) فَعِلَ يَفْعِلُ بابى (خَامِسُهَا فَعِلَ يَفْعِلُ) 95
6) فَعُلَ يَفْعُلُ بابى (سَادِسُهَافَعُلَ يَفْعُلُ) 97
2. ئۈچتىن ئارتۇق ھەرىپلىك پېئىل (اَلْفِعْلُ الثُّلاَثِيُّ الْمَزِيْدُ) 103
1) اَفْعَلَ يُفْعِلُ بابى (اَحَدُهَا اَفْعَلَ يُفْعِلُ) 104
2) فَعَّلَ يُفَعِّلُ بابى (ثَانِيْهَا فَعَّلَ يُفَعِّلُ) 109
3) فَاعَلَ يُفَاعِلُ بابى (ثَالِثُهَا فَعَلَ يُفَاعِلُ) 110
4) اِفْتَعَلَ يَفْتَعِلُ بابى (رَابِعُهَا اِفْتَعَلَ يَفْتَعِلُ) 111

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

5) اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ بابى (خَامِسُهَا اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ)..........................115
6) اِفْعَلَّ يَفْعَلُّ بابى (سَادِسُهَا اِفْعَلَّ يَفْعَلُّ)..........................115
7) اِفْعَالَّ يَفْعَالُّ بابى (سَابِعُهَا اِفْعَالَّ يَفْعَالُّ)..........................116
8) تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ بابى (ثَامِنُهَا تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ)..........................117
9) تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ بابع (تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ)..........................117
10) اِسْتَفْعَلَ يَسْتَفْعِلُ بابى (عَاشِرُهَا اِسْتَفْعَلَ يَسْتَفْعِلُ)..............120
11) اِفْعَوْعَلَ يَفْعَوْعِلُ بابى (حَادِى عَشَرُهَا اِفْعَوْعَلَ يَفْعَوْعِلُ)........121
12) اِفْعَوَّلَ يَفْعَوِّلُ بابى (ثَانِى عَشَرُهَا اِفْعَوَّلَ يَفْعَوِّلُ)..............121
3. ئەسلى تۆت ھەرپلىك پېئىل (اَلْفِعْلُ الرُّبَاعِىُّ الْمُجَرَّدُ)......121
4. تۆتتىن ئارتۇق ھەرپلىك پېئىل (اَلْفِعْلُ الرُّبَاعِىُّ الْمَزِيْدُ)..........................122
1) تَفَعْلَلَ يَتَفَعْلَلُ بابى (اَحَدُهَاتَفَعْلَلَ يَتَفَعْلَلُ)..........................122
2) اِفْعَنْلَلَ يَفْعَنْلِلُ بابى (ثَانِيْهَا اِفْعَنْلَلَ يَفْعَنْلِلُ)..........................122
3) اِفْعَلَلَّ يَفْعَلِلُّ بابى (ثَالِثُهَا اِفْعَلَلَّ يَفْعَلِلُّ)..........................122
ئۈچىنچى بۆلۈم پېئىللارنىڭ تۈرلىنىشى (معزى) (2)..............127
تۆتىنچى بۆلۈم ئەرەب تىلى گراماتىكىسىدىكى ئاساسلىق 100 ئامىل..........................193
بىرىنچى بۆلەك: ئىسىملارنى زىر قىلىدىغان ھەرپلەر........194
ئىككىنچى بۆلەك: ئىسىمنى زەۋەر، خەۋىرىنى پچ قىلىدىغان ھەرپلەر..........................209
ئۈچىنچى بۆلەك: لَيسَ گە ئوخشىتىلغان ئىككى ھەرپ 213

تۆتىنچى بۆلەك: ئىسمىنىلا زەۋەر قىلىدىغان ھەرپلەر..... 214
بەشىنچى بۆلەك: كەلگۈسى زامان پېئىلىنى زەۋەر قىلىدىغان ھەرپلەر... 219
ئالتىنچى بۆلەك: كەلگۈسى زامان پېئىلىنى ساكىن قىلىدىغان ھەرپلەر............................. 221
يەتتىنچى بۆلەك: «إِنْ» مەنىسىنى بىلدۈرگەن ئاساستا، كەلگۈسى زامان پېئىلىنى ساكىن قىلىدىغان ئىسملار.... 223
سەككىزىنچى بۆلەك: ئۆزىدىن كېيىن كەلگەن «نَكِرَةٌ» (ناتونۇش) ئىسملارنى پەرقلەندۈرگەن ئاساستا زەۋەر قىلىدىغان ئىسملار.................................. 227
توققۇزىنچى بۆلەك: بەزىسى ئارقىسىدا كەلگەن ئىسملارنى زەۋەرلىك قىلىدىغان، بەزىسى پىچلىك قىلىدىغان پېئىل ئىسملىرى دېيىلىدىغان سۆزلەر........................... 229
ئونىنچى بۆلەك: (مۇبتەدەئۇن) ئىسمىنى پىچ، خەۋىرىنى زەۋەر قىلىدىغان تولۇقلىمىغۇچى پېئىللار..................... 233
ئون بىرىنچى بۆلەك: ئىسمىنى پىچ، خەۋىرىنى زەۋەر قىلىدىغان يېقىنلىشىش پېئىللىرى.................... 242
ئون ئىككىنچى بۆلەك: ئەلىف ــ لام بىلەن تونۇشلۇققا ئايلانغان جىنس ئىسمىنى پىچ قىلىدىغان ياكى ئەلىف ــ لام بىلەن تونۇلغان ئىسمغا قوشۇلغان ئىسمىنى پىچ قىلىدىغان ياكى زەۋەر ئوقۇلىدىغان نَكِرَة ئىسىم بىلەن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

پەرقلەندۈرۈلگەن ضمير (ئالماش) ئىسىمنى پېچ قىلىدىغان
مەدھىيلەش ۋە سۆكۈش پېئىللىرى 246
ئون ئۈچىنچى بۆلەك: قەلب پېئىللىرى دېيىلىدىغان گۇمان
ۋە ئىشىنىش پېئىللىرى 249
اللَّفْظِيَّةُ نىڭ قِيَاسِيَّةٌ قىسمىدىكى يەتتە ئامىل 253
پېئىلنىڭ ئىككى خىل شەكلى 253
ھەرىكەتنام 255
ھەرىكەت ئىگىسى 257
ھەرىكەت قوبۇل قىلغۇچىنىڭ ئىسمى 260
ئوخشاتما سۈپەت 263
قوشۇلما ئىسىم 265
تولۇق ئىسىم 266
مەنسۇبىيەنىڭ ئىككى خىل شەكلى 268
1. ئەرەب تىلىدىكى جۈملە ۋە ئۇنىڭ گىراماتىكىلىق
ئورنى 270
بەشىنچى بۆلۈم تاۋۇش بەلگىلىرى (حركات) 287
1. تونۇش ئىسىم، ناتونۇش ئىسىم 289
2. جۈپ بەلگە (يوشۇرۇن نۇن) 289
3. ئاخىرى ئۆزگىرىدىغان ۋە ئۆزگەرمەيدىغان ئىسىم 289
4. قىسقارتىلغان ئىسىم 290
5. ئىككىلىك ئىسىم 290

6. كۆپلۈكنىڭ ئىككى خىل شەكلى 291
7. ساغلام كۆپلۈك 291
8. ئاز كۆپلۈك 292
9. كۆپلۈكنىڭ كۆپلۈكى 292
10. ئىككىلىك ئىسىمنىڭ كۆپلۈك شەكلىدە قوشۇلۇشى .292
11. كۆپلۈك ۋە يەككىلىك 293
12. ئالدى زىر قىلىنغان ياء.............................. 294
13. قىسقارتىلغان ئەلىف 294
14. قوشۇلما ئىسىم 295
15. ئىككىلىك ئىسىمنىڭ يەككە ئىسىمغا قوشۇلۇشى ... 296
16. مۇئەننەس ئىسىم 297
17. مۇئەننەسلىكنى بىلدۈرىدىغان سان 297
18. مۇئەننەس ئىسىملار.................................. 298
19. مۇئەننەس جىنسىتىكى كۆپلۈك ئىسىم.............. 301
20. كۆپلۈك ئىسىم.. 301
21. پارچە كۆپلۈك ئىسىم 302
22. تونۇش ۋە ناتونۇش ئىسىم (تەكرار).................. 302
23. سۈپەت ۋە سۈپەتلەنگۈچى ئىسىم 303
24. قىسقارتىلغان ۋە سوزۇلغان ئىسىم 303
25. خاس ئىسىم 304
26. تەۋەلىك ئىسىم....................................... 304

www.uyghurkitap.com

27. تەۋەلىك ئىسمىنىڭ كۆپلۈكى 304
28. كىچىكلىتىلگەن ئىسىم 305
29. كۆپلۈك سانىنى كىچىكلىتىش 305
30. ئاخىرى ساكىنلىق ئىسىم 306
31. ئۇلىنىدىغان ئىسىم 306
32. سان 306
ئالتىنچى بۆلۈم ئەرەب تىلى گىرامماتىكىسى ھەققىدە قىسقىچە بايان (ضريري) 307
ئۇيغۇر ۋە ئەرەب تىلى گىرامماتىكىسىدا كۆپ ئۇچرايدىغان ئاتالغۇلار سېلىشتۇرمىسى 349

مضامين

القسم الأول: الصرف..........379
القسم الثاني معزى..........403
القسم الثالث مائة عامل 425
القسم الرابع حركات 435
القسم الخامس ضريري 445

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بىرىنچى بۆلۈم

سۆزلەرنىڭ تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى (سەرف)

إِقْرَأْ بِسْمِ رَبِّكَ الَّذِىْ خَلَقَ

بىلىش كېرەككى، ئەرەب كەلىمىسى (سۆزى) ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. ئۇ بولسىمۇ «إِسْمٌ»دۇر، «فِعْلٌ»دۇر، «حَرْفٌ»دۇر.

1. ئىسىم، پېئىل، ھەرپ

«إِسْمٌ» دېگەن «رَجُلٌ - ئەر»گە ئوخشاشتۇر. (يەنى رَجُلٌ دەك ئۆتكەن زامان، ھازىرقى زامان ۋە كەلگۈسى زاماندىن ئىبارەت ئۈچ زاماننىڭ بىرىگە ئالاقىدار بولماي پەقەت مەنا بىلدۈرۈپلا كەلگەن سۆز ئىسىم دېيىلىدۇ.)

«فِعْلٌ» دېگەن «ضَرَبَ (بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا ئۇردى)»گە ئوخشاشتۇر. (يەنى ضَرَبَ دەك ئۆتكەن زامان، ھازىرقى زامان ۋە

كەلگۈسى زاماندىن ئىبارەت ئۈچ زاماننىڭ بىرىگە ئالاقىدار بولۇپ ھەمدە مەنا بىلدۈرۈپ كەلگەن سۆز پېئىل دېيىلىدۇ.)

«حَرْفٌ» دېگەن «مِنْ...دىن، ...تىن»، «عَنْ...دىن، ...تىن»گە ئوخشاشتۇر. (يەنى مِنْ، عَنْ دەك ئۆتكەن زامان، ھازىرقى زامان ۋە كەلگۈسى زاماندىن ئىبارەت ئۈچ زاماننىڭ بىرىگە ئالاقىدار بولماي، تولۇق مەنا بىلدۈرمەي پەقەت باشقا سۆز (ئىسىم) بىلەن قوشۇلۇپ مەنا بىلدۈرىدىغان قوشۇمچىلار ھەرپ دېيىلىدۇ).

2. ئىسىمنىڭ ئۈچ خىل شەكلى

«إِسْمٌ» ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنىدۇ: «الإِسْمُ الثُّلاَثِيُّ»، «اَلإِسْمُ الرُّبَاعِيُّ»، «اَلإِسْمُ الْخُمَاسِيُّ»دۇر.

«اَلإِسْمُ الثُّلاَثِيُّ» دېگەن ئۈچ ھەرپلىك كَلِمَةٌ (سۆز) دۇر. مەسىلەن: «زَيْدٌ» (ئادەم ئىسمى).

«اَلإِسْمُ الرُّبَاعِيُّ» دېگەن تۆت ھەرپلىك كَلِمَةٌ (سۆز)دۇر. مەسىلەن: «جَعْفَرٌ» (كىچىك ئېرىق).

«اَلإِسْمُ الْخُمَاسِيُّ» دېگەن بەش ھەرپلىك كَلِمَةٌ (سۆز)دۇر. مەسىلەن: «سَفَرْجَلٌ»(بېھى).

3. پېئىلنىڭ ئىككى خىل شەكلى

«فِعْلٌ» ئىككى قىسىم بولۇپ، «اَلْفِعْلُ الثُّلاَثِيُّ»، «اَلْفِعْلُ الرُّبَاعِيُّ»دىن ئىبارەت.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«اَلْفِعْلُ الثُّلاَثِيُّ» دېگەن ئۈچ ھەرپلىك كَلِمَةٌ دۇر. مەسىلەن: «ضَرَبَ»(بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا ئۇردى.)

«اَلْفِعْلُ الرُّبَاعِيُّ» دېگەن تۆت ھەرپ لىك كَلِمَةٌ دۇر. مەسىلەن: «دَحْرَجَ» (بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا يۇمۇلاتتى).

4. سۆزلەر ئۆلچىمى

ئەرەب سۆزىنىڭ وَزْنٌ (ئۆلچىمى) «ف»، «ع»، «ل» (يەنى فَعَلَ)دۇر.

«حَرْفٌ» ئىككى قىسىمغا بۆلۈنىدۇ: بىرى ھەرپ ئەسلى، يەنە بىرى ھەرپ زائىد (ئارتۇق).

ھەرپ ئەسلى دېگەن«ف»، «ع»، «ل» (فَعَلَ) ئۇدۇلىدا (ئوپمۇ ئوخشاش)نىڭ باراۋىرىدە بولىدىغان كلمة دۇر. مەسىلەن: «ضَرَبَ» (بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇردى، ئۇنىڭ وَزْنٌ ى«فَعَلَ»دۇر.

ھەرپ زائىد دېگەن «ف»، «ع»، «ل»نىڭ ئۇدۇلىدا (ئوخشاش) بولمىغان كلمة دۇر. مەسىلەن: «اَكْرَمَ»، وَزْنٌ ى «اَفْعَلَ»دۇر.

ھەرپ ئەسلى «ثُلاَثِيٌّ»دا ئۈچ ھەرپلىكتۇر، ئۇ بولسىمۇ «ف»، «ع»، «ل».

ھەرپ ئەسلى «رباعِيٌّ»دا تۆت ھەرپلىكتۇر، ئۇ بولسىمۇ «ف»، «ع»، ئىككى «ل».

ھەرپ ئەسلى «خُمَاسِيٌّ»دا بەش ھەرپلىكتۇر. «ف»، «ع»، ئۈچ «ل».

«ثُلاَثِيٌّ»مۇ ئىككى قىسىمدۇر. «ثُلاَثِيٌّ مُجَرَّدٌ»، «ثُلاَثِيٌّ مَزِيْدٌ».

«ثُلاَثِيٌّ مُجَرَّدٌ» دېگەن ئۈچ ئۆزىنىڭ ئەسلى ھەرپىگە بىر نەرسە زىيادە بولمايدىغان كَلِمَةٌ دۇر. مەسىلەن: «ضَرَبَ»، وَزْنٌ ى «فَعَلَ»دۇر.

«ثُلاَثِيٌّ مَزِيْدٌ» دېگەن ئۈچ ئۆزىنىڭ ئەسلى ئۈچ ھەرپىگە بىر نەرسە زىيادە بولىدىغان كَلِمَةٌ دۇر. مەسىلەن: «اَكْرَمَ» (ھۆرمەت قىلدى)، وَزَنٌ ى «اَفْعَلَ».

«رُبَاعِيٌّ» مۇ ھەم ئىككى قىسىمدۇر. بىرى «رُبَاعِيٌّ مُجَرَّدٌ»، يەنە بىرى «رُبَاعِيٌّ مَزِيْدٌ»تۇر.

«رُبَاعِيٌّ مُجَرَّدٌ» دېگەن ئۆزىنىڭ ئەسلى تۆت ھەرپىگە بىر نەرسە زىيادە بولمايدىغان كَلِمَةٌ دۇر. مەسىلەن: «دَحرَجَ»، وَزْنٌ ى «فَعْلَلَ».

«رُبَاعِيٌّ مَزِيْدٌ» دېگەن ئۆزىنىڭ ئەسلى تۆت ھەرپىگە بىر نەرسە ئارتۇق بولىدىغان كَلِمَةٌ دۇر. مەسىلەن: «تَدَحْرَجَ» (بىر نەر ئۆتكەن زاماندا يۇمۇلىدى)، وزن ى «تَفَعْلَلَ».

«خُمَاسِيٌّ»مۇ ھەم ئىككى قىسىم بولۇپ، بىرى «خُمَاسِيٌّ مُجَرَّدٌ»، يەنە بىرى «خُمَاسِيٌّ مَزِيْدٌ»تۇر.

«خُمَاسِيٌّ مُجَرَّدٌ» دېگەن ئۇ ئۆزىنىڭ ئەسلى بەش ھەرپىگە بىر نەرسە زىيادە بولمايدىغان كَلِمَةٌ دۇر. مەسىلەن: «جَحْمَرِشٌ» (ياشانغان ئايال)، وَزْنٌ ى «فَعْلَلِلٌ»دۇر.

«خُمَاسِيٌّ مَزِيْدٌ» دېگەن ئۆزىنىڭ ئەسلى بەش ھەرپىگە بىر نەرسە زىيادە بولىدىغان كَلِمَـةٌ دۇر. مەسىلەن: «خَنْدَرِيْسُ» (قەدىمقى شاراب)، وَزْنٌ ى «فَعْلَلِيْلٌ».

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

5. ئىسىم، پېئىل قىسىملىرى

«إِسْمٌ» ۋە «فِعْلٌ» قىسىملىرى (تەركىبىدە كېسەل ھەرپلەرنىڭ بولۇش - بولماسلىقى، كېسەل ھەرپلەرنىڭ سۆزنىڭ باش، ئوتتۇرا ۋە ئاخىرىغا ئورۇنلىشىشى، تەكرار ھەرپلەرنىڭ بولۇش-بولماسلىقى قاتارلىق ئەھۋاللارغا ئاساسەن) يەتتە قىسىمغا بۆلۈنىدۇ.

1. «صَحِيحٌ» دېگەن تەركىبىدە حَرْفُ عِلَّةٍ (كېسەل ھەرپ) بولمىغان، ئوخشاش ھەرپلەر تەكرارلانمىغان سۆز بولۇپ، ساغلام دېگەن مەنىدە.

2. «مُضَاعَفٌ» دېگەن تەركىبىدە ئوخشاش ھەرپلەر تەكرارلىنىدىغان سۆز بولۇپ، ھەسسىلەش دېگەن مەنىدە.

3. «مِثَالٌ» دېگەن بىرىنچى ھەرپى حَرْفُ عِلَّةٍ بولغان سۆز بولۇپ، ئوخشاش دېگەن مەنىدە.

4. «اَجْوَفٌ» دېگەن ئوتتۇرىسىدىكى ھەرپ حَرْفُ عِلَّةٍ بولغان سۆز بولۇپ، ئوتتۇرىسى كاۋاك دېگەن مەنىدە.

5. «نَاقِصٌ» دېگەن ئاخىرقى بىر ھەرپى حَرْفُ عِلَّةٍ بولغان سۆز بولۇپ، كەمتۈك، ئاخىرى يوق دېگەن مەنىدە.

6. «لَفِيفٌ» دېگەن ئوتتۇرا ۋە ئاخىرىدىكى ھەرپ حَرْفُ عِلَّةٍ بولغان سۆز بولۇپ، ئاخىرى يۆگەلگەن دېگەن مەنىدە.

7. «مُلْتَوِيٌّ» دېگەن باش ۋە ئاخىرقى ھەرپى حَرْفُ عِلَّةٍ بولغان سۆز بولۇپ، باش ۋە تۈۋەن تەرەپتىن يۆگەلگەن دېگەن مەنىدە.

«حَرْفُ الْعِلَّة» يەنى كېسەل ھەرپلەر ئۈچ بولۇپ، ئۇلار: «و»، «ا»، «ي»دۇر.

تۆۋەندە ئۇلارنى تەپسىلىي چۈشەندۈرىمىز.

1. «اَلصَّحِيْحُ» دېگىنىمىز: «إِسْمٌ» ياكى «فِعْلٌ» نىڭ «ف»، «ع»، «ل» ئورۇنلىرىدا (فَعَلَ دىكى) حَـرْفُ عِلَّـة ھەرپ بولمىغان، ئىككى ھەرپ بىر خىل بولمىغان سۆزدۇر. مەسىلەن: «ضَـرْبٌ» (ئۇرماق) نىڭ وَزْنٌ ى «فَعْلٌ»، «ضَرَبَ»نىڭ وَزْنٌ ى «فَعَلَ»دۇر.

ئەگەر «إِسْـمٌ» ۋە «فِعْـلٌ»نىڭ «ف»سىنىڭ ئورۇنلىدا «ء» (ھەمزە) كەلسە بـۇ مَهْمُوْزُالْفَـــاء («ف» ھەمزىلىك بولىدۇ). مەسىلەن: «أَبَرَ» (يىڭنە بىلەن قۇدۇق قازدى)، وَزْنٌ ى «فَعَلَ»دۇر.

ئەگەر بۇ ئىككىسىنىڭ «ع» ئورۇنلىدا «ء» كەلسەمَهْمُوْزُ الْعَيْن («ع» ھەمزىلىك) بولىدۇ. مەسىلەن: «بَئَرَ» (قۇدۇق قازدى)، وَزْنٌ «فَعَلَ»دۇر.

ئەگەر «ء» بۇ ئىككىسىنىڭ «ل»نىڭ ئورۇنلىدا كەلسە مَهْمُوْزُ مَهْمُوْزُالْعَيْن («ل» ھەمزىلىك) بولىدۇ. مەسىلەن: «بَرَءَ» (ساقايدى) وَزْنٌ ى «فَعَلَ».

2. «اَلْمُضَـــاعَفُ» دېگىنىمىز ئىككى قىسىمدۇر، بىرى «اَلْمُضَاعَفُ الثُّلاثِيُّ»، يەنە بىرى «اَلْمُضَاعَفُ الرُّبَاعِيُّ»دۇر.

«اَلْمُضَاعَفُ الثُّلاثِيُّ» دېگىنىمىز، «إِسْمٌ» ياكى «فِعْـلٌ»نىڭ «ع»، «ل»نىڭ ئورۇنلىدا، ئىككى ھەرپ بىر خىل بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن: «فَرَّ»نىڭ ئەسلى «فَرَرَ»بولۇپ، وَزَنٌ ى «فَعَلَ»دۇر. «فَرٌّ» (قاچماق)نىڭ وَزَنٌ ى «فَعْلٌ»دۇر.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«اَلْمُضَاعَفُ الرُّبَاعِيُّ» دېگىنىمىز، «إِسْمٌ» ياكى «فِعْلٌ»نىڭ «فَعَلَ»دىكى «ف» ۋە بىرىنچى «ل»نىڭ، «ع» ۋە ئىككىنچى «ل»نىڭ ئۇدۇلىدا بىر خىل ھەرپ بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن: «صَرْصَرٌ» (قاتتىق بوران)، وَزْنٌ ى «فَعْلَلٌ»دۇر. «صَرْصَرَ» نىڭ وَزْنٌ ى «فَعْلَلَ»دۇر.

3. «اَلْمِثَالُ» دېگىنىمىز، «إِسْمٌ» ياكى «فِعْلٌ»نىڭ («فَعَلَ»دىكى) «ف»نىڭ ئۇدۇلىدا حَرْفُ عِلَّة بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن: «وَعْدٌ» (ۋەدە)، وَزْنٌ ى «فَعْلٌ»دۇر. «وَعَدَ»نىڭ وَزْنٌ ى «فَعَلَ»دۇر.

4. «اَلأَجْوَفُ» دېگىنىمىز، «إِسْمٌ» ياكى «فِعْلٌ»نىڭ («فَعَلَ» دىكى) «ع» نىڭ ئۇدۇلىدا حَرْفُ عِلَّة بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن: «قَوْلٌ» (گەپ — سۆز) نىڭ وَزْنٌ ى «فَعْلٌ»دۇر، قَالَ نىڭ وَزْنٌ ى «فَعَلَ»دۇر.

5. «اَلنَّاقِصُ» دېگىنىمىز، «إِسْمٌ» ياكى «فِعْلٌ»نىڭ («فَعَلَ»دىكى) «لَ»نىڭ ئۇدۇلىدا حَرْفُ عِلَّة بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن: «رَمْيٌ» (ئوق) ئاتماق)نىڭ وَزْنٌ ى «فَعْلٌ»، «رَمَيَ»نىڭ وَزْنٌ ى «فَعَلَ»دۇر.

6. «اَللَّفِيْفُ» دېگىنىمىز، «إِسْمٌ» ياكى «فِعْلٌ»نىڭ («فَعَلَ»دىكى) «ع، ل»نىڭ ئۇدۇلىدا حَرْفٌ عِلَّة بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن: «قَوِيٌّ (كۈچلۈك بولماق)، وَزْنٌ ى « فَعْلٌ»، «قَوِيَ»، نىڭ وَزْنٌ ى «فَعِلَ»دۇر.

7. «اَلْمُلْتَوِيُّ» دېگىنىمىز، إِسْمٌ ياكى فِعْلٌ نىڭ («فَعَلَ»دىكى) «ف»، «ل»نىڭ ئۇدۇلىدا حَرْفُ عِلَّةٌ بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن: «وَشْيٌ» (تۆھمەت قىلماق)، «وَشَيَ»نىڭ وَزْنُ ى «فَعَلَ»دۇر.

6. تۆپ ئىسىم ۋە ياسالما ئىسىم

«إِسْمٌ» ئىككى قىسىم، بىرى «إِسْمٌ جَامِدٌ»، يەنە بىرى «إِسْمٌ مَصْدَرٌ»دۇر.

«إِسْمٌ جَامِدٌ» دېگىنىمىز، ئۇنىڭدىن بىرنەرسە تۇرلەپ چىقارغىلى بولمايدىغان ئىسىمدۇر. مەسىلەن: «رَجُلٌ» (ئەر)، «فَرَسٌ» (ئات).

«إِسْمٌ مَصْدَرٌ» دېگىنىمىز، ئۇنىڭدىن باشقا سۆزلەرنى تۇرلەپ چىقارغىلى بولىدىغان ئىسىمدۇر. مەسىلەن: «ضَرْبٌ» (ئۇر + ماق= ئۇرماق)، «قَتْلٌ» (ئۆلتۈر + مەك=ئۆلتۈرمەك).

7. سۆزلەرنىڭ مَصْدَرٌ دىن شاخلىنىشى

ئەرەبلەر ھەرقانداق «مَصْدَرٌ»دىن ئون ئىككى صِيْغَةٌ (فورمۇلا، تۇرلىنىش شەكلى)نى تۇرلەپ چىقىرىدۇ. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

1. «فِعْلٌ مَاضِيٌّ» — ئۆتكەن زامان پېئىلى.

2. «فِعْلٌ مُضَارِعٌ» — ھازىرقى ۋە كەلگۈسى زامان (ئورتاق) پېئىلى.

3. «إِسْمُ فَاعِلٍ» — ئىش - ھەرىكەت قىلغۇچىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىم.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

4. «إِسْمُ مَفْعُول» ــــ ئىش - ھەرىكەتنى قوبۇل قىلغۇچىنى بىلدۈرىدىغان ئوبيېكتنىڭ ئىسمى.

5. «فِعْلُ جَحَد» ــــ ئۆتكەن زاماندىكى ئىش - ھەرىكەتنى ئىنكار قىلىدىغان پېئىل.

6. «فِعْلُ اَمْر» ــــ بۇيرۇق پېئىلى.

ئۇ ئىككى قىسىمغا بۆلۈنىدۇ، بىرى، مُخَاطَب (ئىككىنچى شەخس)كە بولغان بۇيرۇق، يەنى «اَمْرٌ حَاضِرٌ»، يەنە بىرى، بىرىنچى ۋە أمر غائب (ئۈچىنچى شەخس)كە بولغان بۇيرۇق.

7. «فِعْلُ نَهْيِ» ــــ ئىنكار بۇيرۇق پېئىلى.

8. «فِعْلُ نَفْيِ» ــــ كەلگۈسى ۋە ھازىرقى زاماندىكى ئىش- ھەرىكەتنى ئىنكار قىلىدىغان پېئىل.

9. «إِسْمُ زَمَان» ــــ ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئورۇندىلىش ۋاقتىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىم.

10. «إِسْمُ مَكَان» ــــ ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئورۇندىلىش ئورنىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىم.

11. «إِسْمُ آلَة» ــــ ئىش - ھەرىكەتنى ئورۇنداش ئەسۋابىنىڭ ئىسمى.

12. «إِسْمُ تَفْضِيل» ــــ ئاشۇرما سۈپەت.

يۇقىرىدىكى 12 صِيغَةٌ گە مىسال: ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا ضَارِبٌ مَضْرُوْبٌ لَمْ يَضْرِبْ لاَيَضْرِبُ إِضْرِبْ لِيَضْرِبْ لاَتَضْرِبْ مَضْرِبٌ مِضْرَابٌ أَضْرَبُ.

ئۇلارنىڭ مەنىسى تۆۋەندىكىچە:

1· «ضَرَبَ» — (بىر ئەر كىشى ئۆتكەن زاماندا) ئۇردى، ئۇ «فِعْلُ مَاضٍ»دۇر.

2· «يَضْرِبُ» — (بىر ئەر كىشى كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىدۇ، ئۇ «فِعْلُ مُضَارِعٍ»دۇر.

3· «ضَرْبًا» — ئۇرماق، «مَصْدَرٌ»، يەنى سۆز يىلتىزى.

4· «ضَارِبٌ» — (بىر ئەر كىشى) ئۇرغۇچىدۇر، ئۇ «إِسْمُ فَاعِلٍ»دۇر.

5· «مَضْرُوْبٌ» — (بىر ئەر كىشى) ئۇرۇلغۇچىدۇر، ئۇ «إِسْمُ مَفْعُوْلٍ»دۇر.

6· «لَمْ يَضْرِبْ» — (ئۇ بىر ئەر كىشى ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدى، ئۇ «فِعْلُ جَحَدٍ»دۇر.

7· «لاَ يَضْرِبُ» — (بىر ئەر كىشى كېلىدىغان زاماندا) ئۇرمايدۇ، ئۇ «فِعْلُ نَفْيٍ»دۇر.

8· «إِضْرِبْ» — (سەن بىر ئەر كىشى) ئۇرغىن، ئۇ «أَمْرُ حَاضِرٌ»دۇر.

9· «لِيَضْرِبْ» — (ئۇ بىر ئەر كىشى) ئۇرسۇن، ئۇ «أمر غائب»دۇر.

10· «لاتَضْرِبْ» — (سەن بىر ئەر كىشى) ئۇرمىغىن، ئۇ «نَهْيٌ حَاضِرٌ»دۇر.

11· «مَضْرِبٌ» — ئۇرغان ئورۇن ياكى ئۇرغان ۋاقىت (ھەرئىككىلىسىنىڭ وَزْنٌ ى ئوخشاش)، ئۇ «إِسْمُ زَمَانٍ» ۋە «إِسْمُ مَكَانٍ»دۇر.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

12. «مِضْرَابٌ» ــــ ئۇرىدىغان ئەسۋاب، ئۇ «إِسْمُ آلَةٍ»دۇر.
13. «أَضْرَبُ» ــــ بەكرەك ئۇرغۇچى بىر ئەر كىشى، ئۇ «إِسْمُ تَفْضِيلٍ»دۇر.

پېئىللىنىڭ مەيدانغا كېلىشى

ھەرقانداق بىر پېئىللىنىڭ ئورۇندىلىشى ئۈچۈن، شۇ پېئىللىنىڭ ئورۇندىغۇچىسى بولۇشى كېرەك. ئورۇندىغۇچى دېگەن فَاعِلٌ دۇر. ھەرقانداق پېئىللىنىڭ فاعل ى يەككە (مُفْرَدٌ) بولىدۇ، ئىككىلىك (تَثْنِيَةٌ) بولىدۇ، كۆپلۈك (جَمْعٌ) بولىدۇ. ئۇلاردىن ھەربىرى بىرىنچى شەخس (مُتَكَلِّمٌ)، ئىككىنچى شەخس (مُخَاطَبٌ) ۋە ئۈچىنچى شەخس (غَائِبٌ) بولىدۇ. ئۇلاردىن ھەربىرى ئەر (اَلْمُذَكَّرُ) ئايال جىنس تۈردە (اَلْمُؤَنَّثُ) بولىدۇ. «مُتَكَلِّمٌ» دېگەن سۆزلىگۈچى، «مُخَاطَبٌ» دېگەن ئاڭلىغۇچى، «غَائِبٌ» نەق مەيداندا بولمىغان كىشىگە قارىتىلغاندۇر.

1. ئۆتكەن زامان پېئىلى

ئۆتكەن زامان پېئىللىنىڭ (فِعْلُ مَاضٍ) مەلۇم (معلوم)غا 14 صيغة باردۇر، ئۇنىڭدىن ئالتىسى «غَائِبٌ» ئۈچۈن، ئالتىسى «مُخَاطَبٌ» ئۈچۈن، ئىككىسى «مُتَكَلِّمٌ» ئۈچۈندۇر.

ئالتە «غَائِبٌ»تىن ئۈچى «مُذَكَّرٌ» ئۈچۈن، ئۈچى «مُؤَنَّثٌ» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «المذكر»:

ضَرَبَ ــــ (ئۇ بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇردى. ئۇنىڭ صيغة سى ــــ واحد مذكر غائب معلوم فعل ماضي.

ضَرَبَا ـــ (ئـۇ ئـىككى ئـەر ئۆتكـەن زامانـدا) ئـۇردى، ئـۇنـىڭ صيغة سى ـــ **تثنية مذكر غائبين معلوم فعل ماضي**.

ضَرَبُوْا ـــ (ئۇلار كۆپ ئەرلـەر ئۆتكـەن زامانـدا) ئـۇردى، ئـۇنـىڭ صيغة سى ـــ **جمع مذكر غائبين معلوم فعل ماضي**.

ئۈچ «**مُؤَنَّث**»:

ضَرَبَتْ ـــ (ئـۇ بىـر ئايال ئۆتكـەن زامانـدا) ئـۇردى، صـيغة سى ـــ **واحدة مؤنث غائبة معلوم فعل ماضي**.

ضَرَبَتَا ـــ (ئۇ ئىككى ئايال ئۆتكـەن زامانـدا) ئـۇردى، ئـۇنـىڭ صيغة سى ـــ **تثنية مؤنث غائبتين معلوم فعل ماضي**.

ضَرَبْنَ ـــ (ئۇلار كۆپ ئاياللار ئۆتكـەن زامانـدا) ئـۇردى، ئـۇنـىڭ صيغة سى ـــ **جمع مؤنث غائبات معلوم فعل ماضي**.

ئالـتـە «**اَلْمُخَاطَـــبُ**»تىـن ئـۈچـى «**اَلْمُـــذَكَّرُ**» ئۈچـۈن، ئـۈچـى «**مُؤَنَّثْ**» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «**مُذَكَّرُ**»:

ضَرَبْتَ ـــ (سـەن بىـر ئـەر ئۆتكـەن زامانـدا) ئـۇردۇڭ، صـيْغَةٌ سى ـــ **واحد مذكر مخاطب معلوم فعل ماضي**.

ضَرَبْتُمَا ـــ (سىلـەر ئـىككى ئـەر ئۆتكـەن زامانـدا) ئـۇردۇڭلار، صِيْغَةٌ سى ـــ **تثنية مذكر مخاطين معلوم فعل ماضي**.

ضَرَبْتُمْ ـــ (سىلـەر كـۆپ ئـەرلـەر ئۆتكـەن زامانـدا) ئـۇردۇڭلار، صيغة سى ـــ **جمع مذكر مخاطبين معلوم فعل ماضي**.

ئۈچ «**مُؤَنَّث**»:

www.uyghurkitap.com

ضَرَبْتِ — (سەن بىر ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇردۇڭ، صيغة
سى — واحدة مؤنث مخاطبة معلوم فعل ماضي.

ضَرَبْتُمَا — (سىلەر ئىككى ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇردۇڭلار،
صِيْغَةٌ سى — تثنية مؤنث مخاطبتين معلوم فعل ماضي.

ضَرَبْتُنَّ — (سىلەر كۆپ ئاياللار ئۆتكەن زاماندا) ئۇردۇڭلار.
صِيْغَةٌ سى — جمع مؤنث مخاطبات معلوم فعل ماضي.

ئىككى «متكلم»:

ضَرَبْتُ — (مەن بىر ئەرياكى بىر ئايال ئۆتكەن زاماندا)
ئۇردۇم، صِيْغَةٌ سى — واحد متكلم معلوم فعل ماضي.

ضَرَبْنَا — (بىز كۆپ ئەرلەر ياكى ئاياللار ئۆتكەن زاماندا)
ئۇردۇق، صِيْغَةٌ سى — متكلم مع الغير معلوم فعل ماضي.

ئەگەر «مَعْلُومُ فِعْلِ مَاضِي»نى «مَجْهُول»غا ئۆزگەرتەي دېسىڭىز، بىرىنچى ھەرپىنى «ضَمّ» (پىچ) قىلىمىز، ئاخىرىنىڭ ئالدىنى «كَسْر» (زىر) قىلىمىز، ئاندىن ضَرَبَ ← ضُرِبَ گە ئۆزگىرىدۇ.

مجهول فعل ماضي نىڭ 14 صيغة سى باردۇر، ئۇنىڭدىن ئالتىسى «غَائِب» ئۈچۈن، ئالتىسى «مُخَاطَب» ئۈچۈن، ئىككىسى «مُتَكَلِّم» ئۈچۈندۇر.

ئالتە «غَائِبُ»تىن ئۈچى «مُذَكَّر» ئۈچۈن، ئۈچى «مُؤَنَّث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مُذَكَّر»:

ضُرِبَ — (ئۇ بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدى، صيغة
سى — واحد مذكر غائب مجهول فعل ماض.
ضُرِبَا — (ئۇ ئىككى ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدى، صيغة
سى — تثنية مذكر غائبين مجهول فعل ماض.
ضُرِبُوْا — (ئۇلار كۆپ ئەرلەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدى، صيغة
سى — جمع مذكر غائبين مجهول فعل ماض.
ئۈچ «مُؤَنَّثٌ»:
ضُرِبَتْ — (ئۇ بىر ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدى، صيغة
سى — واحدة مؤنث غائبة مجهول فعل ماض.
ضُرِبَتَا — (ئۇ ئىككى ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدى، صيغة
سى — تثنية مؤنث غائبتين مجهول فعل ماض.
ضُرِبْنَ — (ئۇلار كۆپ ئاياللار ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدى، صيغة
سى — جمع مؤنث غائبات مجهول فعل ماض.
ئالته «مُخَاطَبٌ»تىن ئۈچى «مُذَكَّرٌ» ئۈچۈن، ئۈچى «اَلْمُؤَنَّثُ»
ئۈچۈندۇر.
ئۈچ «مُذَكَّرٌ»:
ضُرِبْتَ — (سەن بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدۇڭ، صيغة
سى — واحد مذكر مخاطب مجهول فعل ماضي.
ضُرِبْتُمَا — (سىلەر ئىككى ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدۇڭلار،
صيغة سى — تثنية مذكر مخاطبين مجهول فعل ماضي.
ضُرِبْتُمْ — (سىلەر كۆپ ئەرلەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدۇڭلار،
صيغة سى — جمع مذكر مخاطبين مجهول فعل ماضي.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۈچ «مُؤَنَّث»:

ضَرِبْتِ — (سەن بىر ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدۇڭ، صيغة سى — واحدة مؤنث مخاطبة مجهول فعل ماضي.

ضُرِبْتُمَا — (سىلەر ئىككى ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدۇڭلار، صيغة سى — تثنية مؤنث مخاطبتين مجهول فعل ماضي.

ضُرِبْتُنَّ — (سىلەر كۆپ ئاياللار ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدۇڭلار، صيغة سى — جمع مؤنث مخاطبات مجهول فعل ماضي.

ئىككى «مُتَكَلِّم»:

ضُرِبْتُ — (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدۇم، صيغة سى — واحد متكلم مجهول فعل ماضي.

ضُرِبْنَا — (بىز كۆپ ئەرلەر ياكى كۆپ ئاياللار ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلدۇق، صيغة سى — متكلم مع الغير مجهول فعل ماضي.

2. كەلگۈسى زامان پېئىلى

كېلىدىغان زامان (هازىرقى زامان بىلەن ئورتاق) مەلۇم پېئىلىنىڭ (معلوم فعل مضارع) نىڭ 14 صيغة سى بار، ئۇنىڭ ئالتىسى «غائب»، ئالتىسى «مخاطب»، ئىككىسى «متكلم»دۇر.

ئالتە «غائب»تىن ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مُؤَنَّث»دۇر.

ئۈچ «مذكر»:

يَضْرِبُ — (ئۇ بىر ئەر كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىدۇ، صيغة سى — واحد مذكر غائب معلوم فعل مضارع.

يَضْرِبَانِ — (ئۇ ئىككى ئەر كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىدۇ، صيغة سى — تثنية مذكر غائبين معلوم فعل مضارع.

يَضْرِبُونَ — (ئۇلار كۆپ ئەرلەر كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىدۇ،
صيغة سى — **جمع مذكر غائبين معلوم فعل مضارع.**
ئۈچ «مُؤَنث»:
تَضْرِبُ — (ئۇ بىر ئايال كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىدۇ، صيغة
سى — **واحدة مؤنث غائبة معلوم فعل مضارع.**
تَضْرِبَانِ — (ئۇ ئىككى ئايال كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىدۇ،
صيغة سى — **تثنية مؤنث غائبتين معلوم فعل مضارع.**
يَضْرِبْنَ — (ئۇلار كۆپ ئاياللار كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىدۇ،
صيغة سى — **جمع مؤنث غائبات معلوم فعل مضارع.**
ئالته «**مخاطب**»نىڭ ئۈچى «**المذكر**»، ئۈچى «**المؤنث**»دۇر.
ئۈچ «**مذكر**»:
تَضْرِبُ — (سەن بىر ئەر كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىسەن،
صيغة سى — **واحد مذكر مخاطب معلوم فعل مضارع.**
تَضْرِبَانِ — (سىلەر ئىككى ئەر كېلىدىغان زاماندا)
ئۇرىسىلەر، صيغة سى — **تثنية مذكر مخاطبين معلوم فعل مضارع.**
تَضْرِبُونَ — (سىلەر كۆپ ئەرلەر كېلىدىغان زاماندا)
ئۇرىسىلەر، صيغة سى — **جمع مذكر مخاطبين معلوم فعل مضارع.**
ئۈچ «مُؤَنث»:
تَضْرِبِينَ — (سەن بىر ئايال كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىسەن.
صيغة سى — **واحدة مؤنث مخاطبة معلوم فعل مضارع.**
تَضْرِبَانِ — (سىلەر ئىككى ئايال كېلىدىغان زاماندا)
ئۇرىسىلەر، صيغة سى — **تثنية مؤنث مخاطبتين معلوم فعل مضارع.**

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تَضْـــرِبْنَ ــــ (سىلەر كۆپ ئاياللار كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىسىلەر، صيغة سى ــــ **جمع مؤنث مخاطبات معلوم فعل مضارع**.

ئىككى «**مُتَكَلِّم**»:

أَضْـــرِبُ ــــ (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىمەن، صيغة سى ــــ **واحد متكلم معلوم فعل مضارع**.

نَضْـــرِبُ ــــ (بىز ئەرلەر ياكى ئاياللار كېلىدىغان زاماندا) ئۇرىمىز، صيغة سى ــــ **جمع متكلم معلوم فعل مضارع**.

ئەگەر «**معلوم فعل مضارع**»نى «**مجهول**»غا ئۆزگەرتەي دېسەكمىز، ئاخىرنىڭ ئالدىدىكى ھەرپنى «**فَتْحَةٌ**» (زەۋەر) قىلىمىز، «**حَرْفُ مُضَارِعَة**»نى «**ضَمّ**» (پېش) قىلىمىز. ئاندىن **يَضْرِبُ** ←**يُضْرَبُ**غا ئۆزگىرىدۇ.

«**مجهول فعل مضارع**»نىڭمۇ 14 صيغةسى بار، ئۇنىڭدىن ئالتىسى «**غائب**» ئۈچۈن، ئالتىسى «**مخاطب**» ئۈچۈن، ئىككىسى «**متكلم**» ئۈچۈندۇر.

ئالتە «**غائب**»نىڭ ئۈچى «**المؤنث**» ئۈچۈن، ئۈچى «**المذكر**» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «**المذكر**»:

يُضْرَبُ ــــ (ئۇ بىر ئەر كېلىدىغان زاماندا) ئۇرۇلىدۇ، صيغة سى ــــ **واحد مذكر غائب مجهول فعل مضارع**،

يُضْرَبَان ــــ (ئۇ ئىككى ئەر كېلىدىغان زاماندا) ئۇرۇلىدۇ، صيغة سى ــــ **تثنية مذكر غائبتين مجهول فعل مضارع**.

يُضْرَبُوْنَ — (ئۇلار كۆپ ئەرلەر كېلمەدىغان زاماندا) ئۇرۇلىدۇ، صيغة سى — جمع مذكر غائبين مجهول فعل مضارع.

ئۇچ «مؤنث»:

تُضْرَبُ — (ئۇ بىر ئايال كېلمەدىغان زاماندا) ئۇرۇلىدۇ، صيغة سى — واحدة مؤنث غائبة مجهول فعل مضارع.

تُضْرَبَانِ — (ئۇ ئىككى ئايال كېلمەدىغان زاماندا) ئۇرۇلىدۇ، صيغة سى — تثنية مؤنث غائبتين مجهول فعل مضارع.

يُضْرَبْنَ — (ئۇلار كۆپ ئاياللار كېلمەدىغان زاماندا) ئۇرۇلىدۇ، صيغة سى — جمع مؤنث غائبات مجهول فعل مضارع.

ئالتە «مخاطب»نىڭ ئۇچى «مذكر» ئۇچۇن، ئۇچى «مؤنث» ئۇچۇندۇر.

ئۇچ «مذكر»:

تُضْرَبُ — (سەن بىر ئەر كېلمەدىغان زاماندا) ئۇرۇلىسەن، صيغة سى — واحد مذكر مخاطب مجهول فعل مضارع.

تُضْـــرَبَانَ — (سىلەر ئىككى ئەر كېلمەدىغان زاماندا) ئۇرۇلىسەن، صيغة سى — تثنية مذكر مخاطبين مجهول فعل مضارع.

تُضْـــرَبُوْنَ — (سىلەر كۆپ ئەرلەر كېلمەدىغان زاماندا) ئۇرۇلىسىلەر، صيغة سى — جمع مذكر مخاطبين مجهول فعل مضارع.

ئۇچ «المؤنث»:

تُضْـــرَبِيْنَ — (سەن بىر ئايال كېلمەدىغان زاماندا) ئۇرۇلىسەن، صيغة سى — واحدة مؤنث مخاطبة مجهول فعل مضارع.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تُضْرَبَانَ — (سىلەر ئىككى ئايال كېلىدىغان زاماندا) ئۇرۇلىسىلەر، صيغة سى — تثنية مؤنث مخاطبتين مجهول فعل مضارع.

تُضْرَبْنَ — (سىلەر كۆپ ئايالالار كېلىدىغان زاماندا) ئۇرۇلىسىلەر، صيغة سى — جمع مؤنث مخاطبات مجهول فعل مضارع.

ئىككى «متكلم»:

أُضْرَبُ — (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال كېلىدىغان زاماندا) ئۇرۇلىمەن، صيغة سى — واحد متكلم مجهول فعل مضارع.

نُضْرَبُ — (بىز ئەرلەر ياكى ئايالالار كېلىدىغان زاماندا) ئۇرۇلىمىز، صيغة سى — متكلم مع الغيرمجهول فعل مضارع.

3. ئىش- ھەرىكەت قىلغۇچىنىڭ نامى

«إِسْمُ الفاعِل» بولسا «الثلاثي المجرد»تىن «فاعل» وزنىدە ياسىلىدۇ، مەسىلەن: ضَارِبٌ (ئۇرغۇچى)، قَاتِلٌ. «الثلاثي المجرد»نىڭ باشقىسىدىن مضارعة ھەرپىنىڭ ئورنىغا پىچلىق «م»نى كەلتۈرۈپ، ئاخىرقى ھەرپىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپنى زىر ئوقۇغاندىن كېيىن، مُكْرِمٌ ۋە مُدَخْرِجٌ شەكلىدە ياسىلىدۇ.

«إِسْمُ الفاعل» ئالتە صيغة دۇر، ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «المذكر»:

ضَارِبٌ — (ئۇ بىر ئەر) ئۇرغۇچى ، صيغة سى — واحد مذكر إِسْمُ فاعل.

ضَارِبَانِ — (ئۇ ئىككى ئەر) ئۇرغۇچى، صيغة سى — تثنية مذكر إسْمُ فاعل.

ضَارِبُوْنَ — (ئۇلار كۆپ ئەر) ئۇرغۇچىلار، صيغة سى — جمع مذكر إسْمُ فاعل.

ئۇچ «المؤنث»:

ضَارِبَةٌ — (ئۇ بىر ئايال) ئۇرغۇچى. صيغة سى — واحدة مؤنث إسْمُ فاعل.

ضَارِبَتَانِ — (ئۇ ئىككى ئايال) ئۇرغۇچى، صيغة سى — تثنية مؤنث إسْمُ فاعل.

ضَارِبَاتٌ — (ئۇلار كۆپ ئايال) ئۇرغۇچىلار، صيغة سى — جمع مؤنث إسْمُ فاعل.

4. ئىش – ھەرىكەت ئوبيېكتىنىڭ نامى

«إسْمُ المفعول» بولسا «الثلاثي المجرد»نىڭ «مفعول» ۋەزنىدە ياسىلىدۇ. مەسىلەن: مَضْرُوْبٌ (ئۇرۇلغۇچى) ۋە مَقْتُوْلٌ (ئۆلتۈرۈلگۈچى) غا ئوخشاش. «إسْمُ المفعول» «الثلاثي المجرد»نىڭ باشقىسىدىن مضارعة ھەرپىنىڭ ئورنىغا بىچلىق «م»نى كەلتۈرۈپ، ئاخىرىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنى زەۋەر ئوقۇغاندىن كېيىن مُكْرَمٌ ۋە مُدَحْرَجٌ شەكلىدە ياسىلىدۇ.

«إسْمُ المفعول» ئالتە صيغة دۇر. ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۇچ «مذكر»:

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

مَضْرُوْبٌ — (ئۇ بىر ئەر) ئۇرۇلغۇچى، صيغة سى — واحد مذكر إسْمُ مفعول.

مَضْرُوْبَان — (ئۇ ئىككى ئەر) ئۇرۇلغۇچى، صيغة سى — تثنية مذكر إسْمُ مفعول.

مَضْرُوْبُوْنَ — (ئۇلار كۆپ ئەرلەر) ئۇرۇلغۇچىلار، صيغة سى — جمع مذكر إسْمُ مفعول.

ئۈچ «مؤنث»:

مَضْرُوْبَةٌ — (ئۇ بىر ئايال) ئۇرۇلغۇچى، صيغة سى— واحدة مؤنث إسْمُ مفعول.

مَضْرُوْبَتَان — (ئۇ ئىككى ئايال) ئۇرۇلغۇچى، صيغة سى — تثنية مؤنث إسْمُ مفعول.

مَضْرُوْبَاتٌ — (ئۇلار كۆپ ئاياللار) ئۇرۇلغۇچىلار، صيغة سى — جمع مؤنث إسْمُ مفعول.

5. ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلى

«معلوم فعل جحد»نىڭمۇ 14 صيغة سى بار، ئۇنىڭ ئالتىسى «غائب» ئۈچۈن، ئالتىسى «المخاطب» ئۈچۈن، ئىككىسى «متكلم» ئۈچۈندۇر.

ئالتە «غائب»تىن ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لَمْ يَضْرِبْ — (ئۇ بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدى، صيغة سى — واحد مذكر غائب معلوم فعل جحد.

لم يَضْرِبَا — (ئۇ ئىككى ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدى، صيغة سى — تثنية مذكر غائبين معلوم فعل جحد.

لَمْ يَضْرِبُوْا — (ئۇلار كۆپ ئەرلەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدى، صيغة سى — جمع مذكر غائبين معلوم فعل جحد.

ئۈچ «مؤنث»:

لَمْ تَضْرِبْ — (ئۇ بىر ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدى، صيغة سى — واحدة مؤنث غائبة معلوم فعل جحد.

لَمْ تَضْرِبَا — (ئۇ ئىككى ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدى، صيغة سى — تثنية مؤنث غائبتين معلوم فعل جحد.

لَمْ يَضْرِبْنَ — (ئۇلار كۆپ ئاياللار ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدى، صيغة سى — جمع مؤنث غائبات معلوم فعل جحد.

ئالته «مخاطب»تىن ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لَمْ تَضْرِبْ — (سەن بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدىڭ، صيغة سى — واحد مذكر مخاطب معلوم فعل جحد.

لَمْ تَضْرِبَا — (سىلەر ئىككى ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدىڭلار، صيغة سى — تثنية مذكر مخاطبين معلوم فعل جحد.

لَمْ تَضْرِبُوْا — (سىلەر كۆپ ئەرلەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدىڭلار، صيغة سى — جمع مذكر مخاطبين معلوم فعل جحد.

ئۈچ «مؤنث»:

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

لَمْ تَضْرِبِي ـــ (سەن بىر ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدىڭ، **صيغة** سى ـــ **واحدة مؤنث مخاطبة معلوم فعل جحد**.

لَمْ تَضْرِبَا ـــ (سىلەر ئىككى ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدىڭلار، **صيغة** سى ـــ **تثنية مؤنث مخاطبتين معلوم فعل جحد**.

لَمْ تَضْرِبْنَ ـــ (سىلەر كۆپ ئايالالار ئۆتكەن زاماندا) ئۇرمىدىڭلار، **صيغة** سى ـــ **جمع مؤنث مخاطبات معلوم فعل جحد**.

ئىككى «**متكلم**»:

لَمْ أَضْرِبْ ـــ (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال ئۇرمىدىم، **صيغة** سى ـــ **واحد متكلم معلوم فعل جحد**.

لَمْ نَضْرِبْ ـــ (بىز ئەرلەر ياكى ئايالالار) ئۇرمىدۇق، **صيغة** سى ـــ **جمع متكلم معلوم فعل جحد**.

ئەگەر «**معلوم فعل جحد**»نى «**مجهول**» قىلاي دېسىڭىز، ئاخىرىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپنى زەۋەر قىلىڭ، «**مضارعة**» ھەرپىنى پېچ قىلىڭ. ئاندىن لَمْ يَضْرِبْ ← لَمْ يُضْرَبْ گە ئۆزگىرىدۇ.

«**مجهول فعل جحد**»نىڭمۇ 14 **صيغة** سى بار، ئۇنىڭ ئالتىسى «**غائب**» ئۈچۈن، ئالتىسى «**مخاطب**» ئۈچۈن، ئىككىسى «**متكلم**» ئۈچۈندۇر.

ئالتە «**غائب**»تىن ئۈچى «**المذكر**» ئۈچۈن، ئۈچى «**المؤنث**» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «**المذكر**»:

لَمْ يُضْرَبْ ـــ (ئۇ بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدى، **صيغة** سى ـــ **واحد مذكر غائب مجهول فعل جحد**.

لَمْ يُضْرَبَا —— (ئۇ ئىككى ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدى،
صيغة سى —— تثنية مذكر غائبين مجهول فعل جحد.
لَمْ يُضْرَبُوْا —— (ئۇلار كۆپ ئەرلەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدى،
صيغة سى —— جمع مذكر غائبين مجهول فعل جحد.
ئۈچ «مؤنث»:
لَمْ تُضْرَبْ —— (ئۇ بىر ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدى،
صيغة سى —— واحدة مؤنث غائبة مجهول فعل جحد.
لَمْ تُضْرَبَا —— (ئۇ ئىككى ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدى،
صيغة سى —— تثنية مؤنث غائبتين مجهول فعل جحد.
لَمْ يُضْرَبْنَ – (ئۇلار كۆپ ئاياللار ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدى،
صيغة سى —— جمع مؤنث غائبات مجهول فعل جحد.
ئالته «مخاطب»تىن ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.
ئۈچ «مذكر»:
لَمْ تُضْرَبْ —— (سەن بىر ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدىڭ،
صيغة سى —— واحد مذكر مخاطب مجهول فعل جحد.
لَمْ تُضْرَبَا —— (سىلەر ئىككى ئەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدىڭلار، **صيغة سى —— تثنية مذكر مخاطبين مجهول فعل جحد.**
لَمْ تُضْرَبُوْا —— (سىلەر كۆپ ئەرلەر ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدىڭلار، **صيغة سى —— جمع مذكر مخاطبين مجهول فعل جحد.**
ئۈچ «مؤنث»:

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

لَمْ تُضْرَبِي — (سەن بىر ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدىڭ، صيغة سى — واحدة مؤنث مخاطبة مجهول فعل جحد.

لَمْ تُضْرَبَا — (سىلەر ئىككى ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدىڭلار، صيغة سى — تثنية مؤنث مخاطبتين مجهول فعل جحد.

لَمْ تُضْرَبْنَ — (سىلەر كۆپ ئاياللار ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدىڭلار، صيغة سى — جمع مؤنث مخاطبات مجهول فعل جحد.

ئىككى «متكلم»:

لَمْ أُضْرَبْ — (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدىم، صيغة سى — واحد متكلم مجهول فعل جحد.

لَمْ نُضْرَبْ — (بىز ئەرلەر ياكى ئاياللار ئۆتكەن زاماندا) ئۇرۇلمىدۇق، صيغة سى — متكلم مع الغير مجهول فعل جحد.

6. كەلگۈسى زامان ئىنكار پېئىلى

«معلوم فعل نفي»نىڭ 14 صيغة سى بار، ئالتىسى «غائب» ئۈچۈن، ئالتىسى «مخاطب» ئۈچۈن، ئىككىسى «متكلم» ئۈچۈندۇر.

ئالتە «غائب»نىڭ ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لاَيَضْرِبُ — (ئۇ بىر ئەر كېلەچەكتە) ئۇرمايدۇ، صيغة سى — واحد مذكر غائب معلوم فعل نفي.

لاَيَضْرِبَانِ — (ئۇ ئىككى ئەر كېلەچەكتە) ئۇرمايدۇ، صيغة سى — تثنية مذكر غائبين معلوم فعل نفي.

لاَيَضْـــــرِبُونْ ـــ (ئـۇلار كـۆپ ئەرلـەر كىلمـىدىغان زامانـدا) ئۇرمايدۇ، صيغة سى ـــ **جمع مذكر غائبين معلوم فعل نفي**.

ئۈچ «**مؤنث**»:

لاَتَضْرِبُ ـــ (ئۇ بىر ئايال كىلمىدىغان زاماندا) ئۇرمايدۇ، صيغة سى ـــ **واحدة مؤنث غائبة معلوم فعل نفي**.

لاَتَضْـــــرِبَانِ ـــ (ئـۇ ئىككى ئايـال كىلمـىدىغان زامانـدا) ئۇرمايدۇ، صيغة سى ـــ **تثنية غائبتين معلوم فعل نفي**.

لاَيَضْـــــرِبْنَ ـــ (ئـۇلار كـۆپ ئايـالـلار كىلمـىدىغان زامانـدا) ئۇرمايدۇ، صيغة سى ـــ **جمع مؤنث غائبات معلوم فعل نفي**.

ئالتـە «**مخاطـــــب**» تىـن ئۈچـى «**مـــــذكر**» ئۈچـۈن، ئۈچـى «**مؤنث**»دۇر.

ئۈچ «**مذكر**»:

لاَتَضْرِبُ ـــ (سەن بىر ئەر كىلمـىدىغان زامانـدا) ئۇرمايسەن، صيغة سى ـــ **واحد مذكر مخاطب معلوم فعل نفي**.

لاَتَضْـــــرِبَانَ ـــ (سىلەر ئىككى ئەر كىلمـىدىغان زامانـدا) ئۇرمايسىلەر، صيغة سى ـــ **تثنية مذكر مخاطبين معلوم فعل نفي**.

لاَتَضْـــــرِبُونَ ـــ (سىلەر كـۆپ ئەرلـەر كىلمـىدىغان زامانـدا) ئۇرمايسىلەر، صيغة سى ـــ **جمع مذكر مخاطبين معلوم فعل نفي**.

ئۈچ «**مؤنث**»:

لاَتَضْـــــرِبِيْنَ ـــ (سەن بىر ئايـال كىلمـىدىغان زامانـدا) ئۇرمايسەن، صيغة سى ـــ **واحدة مؤنث مخاطبة معلوم فعل نفي**.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

لاَتَضْرِبَانَ — (سىلەر ئىككى ئايال كېلەمدىغان زاماندا) ئۇرمايسىلەر، صيغة سى — تثن. مؤنث مخاطبتين معلوم فعل نفي.

لاَتَضْرِبْنَ — (سىلەر كۆپ ئاياللار كېلەمدىغان زاماندا) ئۇرمايسىلەر، صيغة سى — جمع مؤنث مخاطبات معلوم فعل نفي.

ئىككى «متكلم»:

لاَأَضْرِبُ — (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال كېلەمدىغان زاماندا) ئۇرمايمەن، صيغة سى — واحد متكلم معلوم فعل نفي.

لاَنَضْرِبُ — (بىز ئەرلەر ياكى ئاياللار كېلەمدىغان زاماندا) ئۇرمايمىز، صيغة سى — جمع متكلم معلوم فعل نفي.

ئەگەر «معلوم فعل نفي»نى «مجهول» قىلاي دېسەڭىز، ئاخىرنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنى زەۋەر قىلىڭ، ۋە «مضارعة» ھەرپىنى پىچ قىلىڭ، ئاندىن لاَتَضْرِبُ ← لاَتُضْرَبُ گە ئۆزگىرىدۇ.

«مجهول فعل نفي»نىڭ 14 صيغة سى بار بولۇپ، ئۇنىڭ ئالتىسى «غائب» ئۈچۈن، ئالتىسى «مخاطب» ئۈچۈن، ئىككىسى «متكلم» ئۈچۈندۇر.

ئالتە «غائب»نىڭ ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لاَيُضْرَبُ — (ئۇ بىر ئەر كېلەمدىغان زاماندا) ئۇرۇلمايدۇ، صيغة سى — واحد مذكر غائب مجهول فعل نفي.

لاَيُضْرَبَانَ — (ئۇ ئىككى ئەر كېلەمدىغان زاماندا) ئۇرۇلمايدۇ، صيغة سى — تثنية مذكر غائبين مجهول فعل نفي.

لاَيُضْـــــرَبُونَ ــــ (ئـۇلار كـۆپ ئەرلـەر كېلـمـدىغان زامانـدا) ئۇرۇلمايدۇ، صيغة سى ــــ جمع مذكر غائبين مجهول فعل نفي.

ئۇچ «مؤنث»:

لاَتُضْرَبُ ــــ (ئۇ بىر ئايال كېلمـدىغان زامانـدا) ئۇرۇلمايـدۇ، صيغة سى ــــ واحدة مؤنث غائبة مجهول فعل نفي.

لاَتُضْـــــرَبَان ــــ (ئـۇ ئىككـى ئايـال كېلـمـدىغان زامانـدا) ئۇرۇلمايدۇ، صيغة سى ــــ تثنية مؤنث غائبتين مجهول فعل نفي.

لاَيُضْـــــرَبْنَ ــــ (ئـۇلار كـۆپ ئايـاللار كېلـمـدىغان زامانـدا) ئۇرۇلمايدۇ، صيغة سى ــــ جمع مؤنث غائبات مجهول فعل نفي.

ئالته «مخاطب»نىڭ ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنـــث» ئۈچۈندۇر.

ئۇچ «مذكر»:

لاَتُضْـــــرَبُ ــــ (ســەن بـىـر ئـەر كېلـمـدىغان زامانـدا) ئۇرۇلمايسەن، صيغة سى ــــ واحد مذكر مخاطب مجهول فعل نفي.

لاَتُضْـــــرَبَان ــــ (سىلـەر ئىككـى ئـەر كېلـمـدىغان زامانـدا) ئۇرۇلمايسىلەر، صيغة سى ــــ تثنية مذكر مخاطبين مجهول فعل نفي.

لاَتُضْـــــرَبُونَ ــــ (سىلـەر كـۆپ ئەرلـەر كېلـمـدىغان زامانـدا) ئۇرۇلمايسىلەر، صيغة سى ــــ جمع مذكر مخاطبين مجهول فعل نفي.

ئۇچ «مؤنث»:

لاَتُضْـــــرَبِيْنَ ــــ (ســەن بـىـر ئايـال كېلـمـدىغان زامانـدا) ئۇرۇلمايسەن، صيغة سى ــــ واحدة مؤنث مخاطبة مجهول فعل نفي.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

لاتُضْــــرَبَان ــــ (سىلەر ئىككى ئايال كېلەمدىغان زاماندا) ئۇرۇلمايسىلەر، **صيغة** سى ــــ **تثنية مؤنث مخاطبتين مجهول فعل نفي**.

لاتُضْـــــرَبْنَ ــــ (سىلەر كۆپ ئايالالار كېلەمدىغان زاماندا) ئۇرۇلمايسىلەر، **صيغة** سى ــــ **جمع مؤنث مخاطبات مجهول فعل نفي**.

ئىككى «**متكلم**»:

لاأُضْـــرَبُ ــــ (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال كېلەمدىغان زاماندا) ئۇرۇلمايمەن، **صيغة** سى ــــ **واحد متكلم مجهول فعل نفي**.

لانُضْرَبُ ــــ (بىز كۆپ ئەرلەر ياكى كۆپ ئايالالار كېلەمدىغان زاماندا) ئۇرۇلمايمىز، **صيغة** سى ــــ **متكلم مع الغير مجهول فعل نفي**.

7. بۇيرۇق پېئىلى

أمر (بۇيرۇق پېئىلى) ئىككى قىسىم بولىدۇ: بىرى **أمر حاضر**، يەنى لامسىز بۇيرۇق پېئىلى، يەنە بىرى **أمر غائب**، يەنى **لاملىق بۇيرۇق پېئىلى**.

(بۇئىككىسى شەكىل ۋە بۇيرۇق ئوبيېكتى جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ).

لامسىز أمر (بۇيرۇق)نىڭ شەكلى كېلەمدىغان زامان پېئىلى(**ي، ت، أ، ن** قاتارلىق تۆت ھەرپ ئۆتكەن زامان پېئىلىنىڭ بېشىدا كەلسە، ئۇنى كەلگۈسى زامان پېئىلىغا ئۆزگەرتمۇيتىدۇ.) نىڭ ئىككىنچى شەخس (**مخاطب**)كە تەۋە ئالتە مەئلۇم شەكلىدىن ئىككى ئەمەل (باسقۇچ) بويىچە ياساپ چىقىرىلىدۇ.

ئاۋۋالقى ئەمەلدە: كەلمىنىڭ ئاخىرىغا قارىلىدۇ، ئەگەر (بۇيرۇق شەكلىگە كەلتۈرمەكچى بولغان پېئىلنىڭ) ئاخىرى **حَرْفُ الصَّحِيْح** بولسا ساكىنغا ئۆزگەرتىلىدۇ. مەسىلەن: **تَضْرِبُ ←تَضْرِبْ** ۋە **تَعْلَمُ ←تَعْلَمْ** .

ئەگەر كەلمىنىڭ ئاخىرقى ھەرپىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ **حَرْفُ علّة** ھەم ساكىنلىق بولسا ئۇ تاشلىنىدۇ، مەسىلەن: **تَقُوْلُ ←تَقُوْلْ ←تَقُلْ** ۋە **تَبِيْعُ ←تَبِيْعْ ←تَبِعْ** .

ئەگەر ئۇنىڭ ئاخىرى تەشدىدلىك بولسا ئۇ ئۆز ھالىغا قويۇلىدۇ، ئەگەر **كلمة** ئاخىرى تەشدىدلىك بولۇپ «**يَفْعُلُ**» دەپ «ع» پىچلىق بابىدىن بولسا، ئاخىرقى ھەرپىنى تۆت خىل ئوقۇش توغرا: پىچلىك، زەۋەرلىك، زىرلىك. بىرىكتۈرۈلگەن ھەرپنى پارچىلىغاندىن كېيىن مۇنداق ئوقۇلىدۇ، مەسىلەن: «**تَشُدُّ، تَشُدَّ، تَشُدِّ، تَشْدُدْ**».

ئەگەر **كلمة** «ع» پىچلىق بولمىغان بابتىن بولسا، ئۇنىڭ ئاخىرقى ھەرپىنى ئۈچ خىل ئوقۇش توغرا. بىرىكتۈرۈلگەن ھەرپنى پارچىلىغاندىن كېيىن «ـَ ـِ ـْ»، مەسىلەن: «**تَفِرَّ، تَفِرِّ، تَفْرِرْ**». ئەگەر كەلمىنىڭ ئاخىرى **حرف علة** ھەم ساكىن بولسا ئۇ تاشلىنىدۇ؛ مەسىلەن، «**تَرْمِ، تُدْعُ، تَخْشَ**».

ئىككىنچى ئەمەلدە: **مُضَارِعَةٌ** ھەرپى «**ت**» چۈشۈرۈۋېتىلىدۇ، ئاندىن **مضارعة** ھەرپىنىڭ يېنىغا قارىلىدۇ، ئەگەر **مضارعة** ھەرپىنىڭ يېنىدىكى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولسا أمر ئېلىش تامام بولىدۇ. مەسىلەن: «قل، بع». ئەگەر **مضارعة** ھەرپىنىڭ يېنىدىكى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

ھەرپ ساكىنلىق بولسا بابىغا قارايمىز، ئەگەر صـــيغة «ع» پىچلىق «يَفْعُلُ» بابىدىن بولسا سۆزنىڭ بېشىغا پىچلىق «هَمْزَةٌ وَصْلِيَّةٌ (ئۇلانما ھەمزە)» قويۇلىدۇ؛ مەسىلەن: «اُنْصُرْ، اُقْتُلْ». ئەگەر بابى يَفْعَلُ «ع» پىچ بولمىسا، زىرلىق هَمْزَةٌ وَاصْلِيَّةٌ كەلتۈرۈلىدۇ. مەسىلەن: اضْرِبْ اعْلَمْ.

ئەگەر كەلىمە «اَفْعَلَ – يُفْعِلُ» بابىدىن بولسا، ئۇنىڭ ئالدىغا «هَمْزَةٌ قَطْعِيَّةٌ» قويۇلىدۇ. مضـــارعة ھەرپىنىڭ يېنىدىكى ھەرپ ھەرىكەتلىك ياكى ساكىنلىق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر أمر ئېلىش تامام بولىدۇ. مەسىلەن: «اَكْرِمْ» ۋە «اَقِمْ»گە ئوخشاش.

أَمر حاضر (لامىسىز بۇيرۇق پېئىلى)نىڭ ئالتە صـــيغة سى باردۇر، ئۇنىڭ ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

إضْرِبْ — (سەن بىر ئەر) ئۇرغىن، صـــيغة سى — واحـد مذكر أَمر حاضر.

إضْرِبَا — (سىلەر ئىككى ئەر) ئۇرۇڭلار، صيغة سى — تثنية مذكر أَمر حاضر.

إضْرِبُوا — (سىلەر كۆپ ئەرلەر) ئۇرۇڭلار، صيغة سى — جمـع مذكر أَمر حاضر.

ئۈچ «مؤنث»:

إضْرِبِيْ — (سەن بىر ئايال) ئۇرغىن، صيغة سى — واحدة مؤنث أَمر حاضر.

إِضْرِبَا — (سىلەر ئىككى ئايال) ئۇرۇڭلار، صيغة سى — تثنية مؤنث أمر حاضر.

إِضْرِبْنَ — (سىلەر كۆپ ئاياللار) ئۇرۇڭلار، صيغة سى — جمع مؤنث أمر حاضر.

أمر غائب (أمر بالام — (لاملىق بۇيرۇق پېئىل كېلىدىغان زامان پېئىلىنىڭ غائب مەئلۇم ئالتە صيغة سى ۋە متكلمنىڭ ئىككى صيغة سىدىن ياسىلىدۇ، بىرىنچى قەدەمدە، كېلىدىغان زامان پېئىلىنىڭ ئالدىغا زىرلىق «ل»نى كەلتۈرگەندىن كېيىن (ئاخىرى ساكىن قىلىنىپ ياسىلىدۇ.) مەسىلەن: يَضْرِبُ ← لِيَضْرِبْ — (ئۇ بىر ئەرنى ئۇرسۇن، ۋە يَعْلَمُ ← لِيَعْلَمْ — (ئۇ بىر ئەرنى بىلسۇن.

معلوم أمر غائبنىڭ 8 صيغة سى بار بولۇپ، ئالتىسى «غائب» ئۈچۈن، ئىككىسى «متكلم» ئۈچۈندۇر («مخاطب» صيغة سى يوق).

ئالتە «غائب»تىن ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لِيَضْرِبْ — (ئۇ بىر ئەر) ئۇرسۇن، صيغة سى —واحد مذكر غائب أمر بالام.

لِيَضْرِبَا — (ئۇ ئىككى ئەر) ئۇرسۇن، صيغة سى — تثنية مذكر غائبين أمر بالام.

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى www.uyghurkitap.com

لِيَضْرِبُوا — (ئۇلار كۆپ ئەرلەر) ئۇرسۇن، صيغة سى — جمع مذكر غائب أمر بالام.

ئۈچ «مؤنث»:

لِتَضْرِبْ — (ئۇ بىر ئايال) ئۇرسۇن، صيغة سى — واحدة مؤنث غائبة أمر بالام.

لِتَضْرِبَا — (ئۇ ئىككى ئايال) ئۇرسۇن، صيغة سى — تثنية مؤنث غائبات أمر بالام.

لِيَضْرِبْنَ — (ئۇلار كۆپ ئاياللار) ئۇرسۇن، صيغة سى — جمع مؤنث غائبات.

ئىككى «متكلم»:

لِأَضْرِبْ — (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال) ئۇراي، صيغة سى — واحد متكلم أمر بالام.

لِنَضْرِبْ — (بىز كۆپ ئەرلەر ياكى كۆپ ئاياللار) ئۇرايلى، صيغة سى — متكلم مع الغير أمر بالام.

ئەگەر معلوم أمر غائبنى مجهولغا ئۆزگەرتەي دېسىڭىز، ئاخىرىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنى زەۋەر قىلىڭ ۋە مضارعة ھەرپىنى پېچ قىلىڭ، ئاندىن لِيَضْرِبْ ← لِيُضْرَبْگە ئۆزگىرىدۇ.

مجهول أمر غائبنىڭ 14 صيغة سى بار بولۇپ، ئالتىسى «غائب» ئۈچۈن، ئالتىسى «مخاطب» ئۈچۈن، ئىككىسى «متكلم» ئۈچۈندۇر. ئالتە «الغائب» ئالتە «مخاطب»تىن ئىلگىرى كېلىدۇ.

ئالتە «غائب»نىڭ ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لِيُضْرَبْ ـــ (ئۇ بىر ئەر) ئۇرۇلسۇن، صيغة سى- واحد مذكر غائب مجهول أمر بالام.

لِيُضْرَبَا ـــ (ئۇ ئىككى ئەر) ئۇرۇلسۇن، صيغة سى - تثنية مذكر غائبين مجهول أمر بالام.

لِيُضْرَبُوا ـــ (ئۇلار كۆپ ئەرلەر) ئۇرۇلسۇن، صيغة سى ـــ جمع مذكر غائبين مجهول أمر بالام.

ئۈچ «مؤنث»:

لِتُضْرَبْ ـــ (ئۇ بىر ئايال) ئۇرۇلسۇن، صيغة سى ـــ واحدة مؤنث غائبة مجهول أمر بالام.

لِتُضْرَبَا ـــ (ئۇ ئىككى ئايال) ئۇرۇلسۇن، صيغة سى ـــ تثنية مؤنث غائبتين مجهول أمر بالام.

لِيُضْرَبْنَ ـــ (ئۇلار كۆپ ئاياللار) ئۇرۇلسۇن، صيغة سى ـــ جمع مؤنث غائبات مجهول أمر بالام.

ئالتە «مخاطب»نىڭ ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لِتُضْرَبْ ـــ (سەن بىر ئەر) ئۇرۇلغىن، صيغة سى ـــ واحد مذكر مخاطب مجهول أمر بالام.

لِتُضْرَبَا ـــ سىلەر ئىككى ئەر) ئۇرۇلۇڭلار، صيغة سى ـــ تثنية مذكر مخاطبين مجهول أمر بالام.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

لِتُضْرَبُوا ــــ (سىلەر كۆپ ئەرلەر) ئۇرۇلۇڭلار، صــيغة سى ــــ جمع مذكر مخاطبين مجهول أمر بالام.

ئۈچ «مؤنث»:

لِتُضْــرَبِي ــــ (سەن بىر ئايال) ئۇرۇلغىن، صــيغة سى ــــ واحدة مؤنث مخاطبة مجهول أمر بالام.

لِتُضْرَبَا ــــ (سىلەر ئىككى ئايال) ئۇرۇلۇڭلار، صيغة سى ــــ تثنية مؤنث مخاطبتين مجهول أمر بالام.

لِتُضْرَبْنَ ــــ (سىلەر كۆپ ئاياللار) ئۇرۇلۇڭلار، صيغة سى ــــ جمع مؤنث مخاطبات مجهول أمر بالام.

ئىككى «متكلم»:

لِأُضْرَبْ ــــ (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال) ئۇرۇلاي، صــيغة سى ــــ واحد متكلم مجهول أمر بالام.

لِنُضْرَبْ ــــ (بىز كۆپ ئەرلەر ياكى كۆپ ئاياللار) ئۇرۇلايلى، صيغة سى ــــ متكلم مع الغير مجهول أمر بالام.

8. ئىنكار بۇيرۇق پېئىلى

مەلۇم پېئىل نەھىنىڭمۇ (معلوم فعل النهي) 14 صــيغة سى بار بولۇپ، ئالتىسى «مخاطب» ئۈچۈن، ئالتىسى «غائب» ئۈچۈن، ئىككىسى «متكلم» ئۈچۈندۇر، ئالتە «مخاطب» ئالتە «غائب»تىن ئىلگىرى كېلىدۇ.

ئالتە «مخاطب»نىڭ ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنــث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لاَتَضْرِبْ ـــ (سەن بىر ئەر) ئۇرمىغىن، صيغة سى ـــ واحد مذكر مخاطب معلوم فعل نهي.

لاَتَضْرِبَا ـــ (سىلەر ئىككى ئەر) ئۇرماڭلار، صيغة سى ـــ تثنية مذكر مخاطبين معلوم فعل نهي.

لاَتَضْرِبُوا ـــ (سىلەر كۆپ ئەرلەر) ئۇرماڭلار، صيغة سى ـــ جمع مذكر مخاطبين معلوم فعل نهي.

ئۈچ «مؤنث»:

لاَتَضْرِبِي ـــ (سەن بىر ئايال) ئۇرمىغىن، صيغة سى ـــ واحدة مؤنث مخاطبة معلوم فعل نهي.

لاَتَضْرِبَا ـــ (سىلەر ئىككى ئايال) ئۇرماڭلار، صيغة سى ـــ تثنية مؤنث مخاطبتين معلوم فعل نهي.

لاَتَضْرِبْنَ ـــ (سىلەر كۆپ ئاياللار) ئۇرماڭلار، صيغة سى ـــ جمع مؤنث مخاطبات معلوم فعل نهي.

ئالتە «غائب»نىڭ ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «المؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لاَيَضْرِبْ ـــ (ئۇ بىر ئەر) ئۇرمىسۇن، صيغة سى ـــ واحد مذكر غائب معلوم فعل نهي.

لاَيَضْرِبَا ـــ (ئۇ ئىككى ئەر) ئۇرمىسۇن، صيغة سى ـــ تثنية مذكر غائبين معلوم فعل نهي.

لاَيَضْرِبُوا ـــ (ئۇلار كۆپ ئەرلەر) ئۇرمىسۇن، صيغة سى ـــ جمع مذكر غائبين معلوم فعل نهي.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۈچ «مؤنث»:

لاَتَضْرِبْ — (ئۇ بىر ئايال) ئۇرمىسۇن، صيغة سى — واحدة مؤنث غائبة معلوم فعل نهي.

لاَتَضْرِبَا — (ئۇ ئىككى ئايال) ئۇرمىسۇن، صيغة سى — تثنية مؤنث غائبتين معلوم فعل نهي.

لاَيَضْرِبْنَ — (ئۇلار كۆپ ئاياللار) ئۇرمىسۇن، صيغة سى — جمع مؤنث غائبات معلوم فعل نهي.

ئىككى «متكلم»:

لاَأَضْرِبْ — (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال) ئۇرماي، صيغة سى — واحد متكلم معلوم فعل نهي.

لاَنَضْرِبْ — (بىز كۆپ ئەرلەر ياكى كۆپ ئاياللار) ئۇرمايلى، صيغة سى جمع متكلم معلوم فعل نهي.

ئەگەر مەلۇم پېئىل نەھى (معلوم فعل نهي)نى مجهول قىلاي دېسىڭىز، ئاخىرىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپنى زەۋەر قىلىڭ ۋە مضارعة ھەرپىنى پىچ قىلىڭ، ئاندىن لاَتَضْرِبْ ← لاَتُضْرَبْ گە ئۆزگىرىدۇ.

مەجھۇل پېئىل نەھىنىڭمۇ 14 صيغة بار بولۇپ، ئالتىسى «مخاطب» ئۈچۈن، ئالتىسى «غائب» ئۈچۈن، ئىككىسى «متكلم» ئۈچۈندۇر.

ئالتە «مخاطب»نىڭ ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لاَتُضْرَبْ ـــ (سەن بىر ئەر) ئۇرۇلما، صيغة سى ـــ واحد مذكر مخاطب مجهول فعل نهي.

لاَتُضْرَبَا ـــ (سىلەر ئىككى ئەر) ئۇرۇلماڭلار، صيغة سى ـــ تثنية مذكر مخاطبين مجهول فعل نهي.

لاَتُضْرَبُوا ـــ (سىلەر كۆپ ئەرلەر) ئۇرۇلماڭلار، صيغة سى ـــ جمع مذكر مخاطبين مجهول فعل نهي.

ئۈچ «مؤنث»:

لاَتُضْرَبِي ـــ (سەن بىر ئايال) ئۇرۇلما، صيغة سى ـــ واحدة مؤنث مخاطبة مجهول فعل نهي.

لاَتُضْرَبَا ـــ (سىلەر ئىككى ئايال) ئۇرۇلماڭلار، صيغة سى ـــ تثنية مؤنث مخاطبتين مجهول فعل نهي.

لاَتُضْـرَبْنَ ـــ (سىلەر كۆپ ئاياللار) ئۇرۇلماڭلار، صيغة سى ـــ جمع مؤنث مخاطبات.

ئالتە «غائب»نىڭ ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

لاَيُضْرَبْ ـــ (ئۇ بىر ئەر) ئۇرۇلمىسۇن، صيغة سى ـــ واحد مذكر غائب مجهول فعل نهي.

لاَيُضْرَبَا ـــ (ئۇ ئىككى ئەر) ئۇرۇلمىسۇن، صيغة سى ـــ تثنية مذكر غائبين مجهول فعل نهي.

لاَيُضْرَبُوا ـــ (ئۇلار كۆپ ئەرلەر) ئۇرۇلمىسۇن، صيغة سى ـــ جمع مذكر غائبين مجهول فعل نهي.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئۈچ «المؤنث»:

لاَتُضْرَبْ — (ئۇ بىر ئايال) ئۇرۇلمىسۇن، صىيغة سى — **واحدة مؤنث غائبة مجهول فعل نهي.**

لاَتُضْرَبَا — (ئۇ ئىككى ئايال) ئۇرۇلمىسۇن، صيغة سى— **تثنية مؤنث غائبتين مجهول فعل نهي.**

لاَيُضْرَبْنَ — (ئۇلار كۆپ ئاياللار) ئۇرۇلمىسۇن، صيغة سى— **جمع مؤنث غائبات مجهول فعل نهي.**

ئىككى «متكلم»:

لاَأُضْرَبْ — (مەن بىر ئەر ياكى بىر ئايال) ئۇرۇلماي، صيغة سى — **واحد متكلم مجهول فعل نهي.**

لاَنُضْرَبْ — (بىز كۆپ ئەرلەر ياكى كۆپ ئاياللار) ئۇرۇلمايلى، صيغة سى — **جمع متكلم مع الغير مجهول فعل نهي.**

9. ئىش – ھەرىكەتنىڭ ئورۇنلىنىش ۋاقتى ۋە ئورنىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىم

إسْمُ الزمان ۋە إسْمُ المكان بولسا «الثلاثي المجرد»نىڭ «يَفْعُلُ» «ع» زىر بابىدىن ياسىلىدۇ ۋە «مثال»دىن مۇتلەق «ع»زىرلىق «مَفعِلُ» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ. مەسىلەن: «مَضرِبٌ» ۋە «مَوْعِدٌ»؛ «يَفْعَلُ» «ع» زىرلىق بابىنىڭ باشقىسىدىن ۋە «ناقص»دىن مۇتلەق ھالدا «ع» زەۋەرلىك «مَفْعَلٌ» وزن (ئۆلچىمى)دە ياسىلىدۇ. مەسىلەن: مَقْتَلٌ، مرمي؛ «الثلاثي المجرد»نىڭ باشقىسىدىن «مُفْعَلٌ» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ، مەسىلەن: «مُكْرَمٌ،

مُدَخْرَجٌ»گە ئوخشاش. إِسْمُ الزمان ۋە إِسْمُ المكاننىڭ ئۈچ صــيغە سى بار:

«مَضْرِبٌ — ئۇرغان ۋاقىت ۋە ئۇنىڭ ئورنى، صــيغە سى — واحد إِسْمُ زمان ۋە إِسْمُ مكان.

مَضْرِبَان — ئىككى قېتىم ئۇرغان ۋاقىت ۋە ئۇنىڭ ئىككى ئورنى، صيغة سى — تثنية إِسْمُ زمان ۋە إِسْمُ مكان.

مَضَــارِبٌ — كۆپ قېتىم ئۇرغان ۋاقىت ۋە ئۇنىڭ كۆپ ئورنى، صيغة سى — جمع إِسْمُ زمان ۋە إِسْمُ مكان.

10. ھەرىكەتنام

«المصدر الميمي» بولسا «الثلاثي المجــرد»تىن «ع» زەۋەرلىك «مَفْعَلٌ» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ، مەسىلەن: «مَنْصَرٌ(ياردەم بەرمەك)، مَعْلَمٌ(بىلمەك)، مَضْرَبٌ(ئۇرماق)»گە ئوخشاش؛ «الثلاثي المجرد»نىڭ باشقىسىدىن إِسْمُ مفعــول بىلەن ئوخشاش ئۆلچەمدە كېلىدۇ. مەسىلەن: «مُكْرَمٌ، مُدَخْرَجٌ، مُتَدَحْرَجٌ».

11. سايمان نامى

إِسْمُ آلَة بولسا «الثلاثي المجرد»تىن «مفْعَلٌ، مفْعَــالٌ، مفْعَلَــةٌ» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ، مەسىلەن: «مِسْــطَرٌ (سىزغۇچ)، مِفْتَاحٌ(ئاچقۇچ)، مِكْنَسَةٌ (سۈپۈرگە)»گە ئوخشاش.

إِسْمُ آلَةنىڭ ئۈچ صيغة سى بار،

مِضْرَابٌ — بىر دانە ئۇرۇش ئەسۋابى، صيغة سى — واحــد إِسْمُ آلَة.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

مِضْرَابَانِ —— ئىككى دانە ئۇرۇش ئەسۋابى، صيغة سى —— تثنية إِسْمُ آلَة.

مَضَارِيْبُ —— نۇرغۇن ئۇرۇش ئەسۋابى، صيغة سى —— جمع إِسْمُ آلَة.

12. ئاشۇرما سۈپەت

إِسْمُ التفضيلنىڭ ئالتە صيغة سى بار بولۇپ، ئۈچى «مذكر» ئۈچۈن، ئۈچى «مؤنث» ئۈچۈندۇر.

ئۈچ «مذكر»:

اَضْرَبُ —— ئۇرغاقراق(بىر ئەر)، صيغة سى —— واحد مذكر إِسْمُ تفضيل.

اَضْرَبَانِ —— ئۇرغاقراق (ئىككى ئەر)، صيغة سى —— تثنية مذكر إِسْمُ تفضيل.

اَضْرَبُونَ —— ئۇرغاقراق (كۆپ ئەرلەر)، صيغة سى —— جمع مذكر إِسْمُ تفضيل.

ئۈچ «مؤنث»:

ضُرْبَى —— بەك ئۇرغاق (بىر ئايال)، صيغة سى —— واحدة مؤنث إِسْمُ تفضيل.

ضُرْبَيَانِ —— بەك ئۇرغاق (ئىككى ئايال)، صيغة سى —— تثنية مؤنث إِسْمُ تفضيل.

ضُرْبَيَاتٌ —— بەك ئۇرغاق (كۆپ ئاياللار)، صيغة سى —— جمع مؤنث إِسْمُ تفضيل.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئىككىنچى بۆلۈم

پېئىللارنىڭ تۈرلىنىشى(1)

(معزى)

1. پېئىل قۇرۇلمىلىرى (بِنَاءُ الأَفْعَال)

ئەرەب تىلىدا پېئىللار (بۇ شاخلانغان ئىسىملارنىمۇ كۆرسىتىدۇ.) قايسى قۇرۇلمىدا بولۇشتىن قەتئىينەزەر **صَحِيْحٌ** (ساغلام پېئىللار)، **مُضَاعَفٌ** (تەكرار ھەرپى بار بولغان پېئىللار)، **مِثَالٌ** («ف»نىڭ ئۆدۈلىدا كېسەل ھەرپ بار بولغان پېئىللار)، **اَجْوَفٌ** («ع»نىڭ ئۆدۈلىدا كېسەل ھەرپ بار بولغان پېئىللار)، **نَاقِصٌ** («ل»نىڭ ئۆدۈلىدا كېسەل ھەرپ بار بولغان پېئىللار)، **لَفِيْفٌ** («ع، ل»نىڭ ئۆدۈلىدا كېسەل ھەرپ بار بولغان پېئىللار) ۋە **مُلْتَوِيٌّ** («ف، ل» نىڭ ئۆدۈلىدا كېسەل ھەرپ بار بولغان پېئىللار) بولۇشتىن خالىي ئەمەس. دېمەكچىمىزكى، ھەرقانداق بىر پېئىل ئەرەب تىلىدا يۇقىرىقى يەتتە شەكىلنىڭ مەلۇم بىرىگە چۈشمەي قالمايدۇ، ئېنىق بولسۇن ئۈچۈن بۇ يەردە يۇقىرىقى يەتتە خىل قۇرۇلمىلىق پېئىل شەكىللىرىنى كونكرېت چۈشەندۈرۈپ ئۆتىمىز.

1. صَحِيْحٌ

بۇ، تەركىبىدە كېسەل ھەرپ ۋە ھەرپلەرنىڭ تەكرارلىنىش ھادىسىسى كۆرۈلمىگەن سۆزدۇر. مەسىلەن:

ذَهَبَ (باردى)

دَحْرَجَ (يۇمۇلاتتى)

مَرِضَ (كېسەل بولدى)

2. مُضَاعَفٌ

بۇ ئىككى قىسىمدۇر. بىرى **مُضَاعَفٌ ثُلاَثِــيٌّ** (ئۈچ ھەرپلىك ھەسسىلىك سۆز)؛ يەنە بىرى، **مُضَــاعَفٌ رُبَــاعِيٌّ** (تۆت ھەرپلىك ھەسسىلىك سۆز).

مُضَاعَفٌ ثُلاَثِيٌّ دا: ئۇنىڭ «ع، ل» ئۇدۇلىدىكى ھەرپلىرى بىر جىنستىن بولىدۇ. مەسىلەن:

فَرَّ ئەسلىسى: **فَرَرَ** (قاچتى)

جَرَّ ئەسلىسى: **جَرَرَ** (تارتتى)

مُضَاعَفٌ رُبَــاعِيٌّ دا: تۆت ھەرپلىك پېئىللاردا «ف» بىلەن بىرىنچــى «ل»؛ «ع» بىلــەن ئىككىنچــى «ل» ئۇدۇلــدىكى ھەرپلەرنىڭ بىــر جىنســتىن بولۇش ھادىســىدىن ئىبــارەت. مەسىلەن:

صَرْصَرَ (قاتتىق شامال، بوران چىقتى)

زَلْزَلَ (تەۋرەتتى، ئىغاڭلاتتى)

(يەتتە خىل قۇرۇلمىنىڭ ئالدىنقى ئىككىسىدىن باشقىسى «**حَرْفُ عِلَّــةٍ**» دىن خالىي بولمايدۇ. بۇلاردا ئۇچرىغان كېسەل ھەرپلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ئۇسۇللىرى «**اِعْــلاَلٌ** قائىدىسى» دېيىلىدۇ.)

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

3. مثَالٌ

بۇ، تەركىبىدىكى «ف»نىڭ ئۇدۇلىدا كېسەل ھەرپلەردىن «و،ي» بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن:

وَعَدَ (ۋەدە بەردى، كېلىشتى)

يَسَرَ (قىمار ئوينىدى)

4. اَجْوَفٌ

بۇ، تەركىبىدىكى «ع»نىڭ ئۇدۇلىدا كېسەل ھەرپ بولغان ۋە بۇ ھەرپلەر «ع» نىڭ ئۇدۇلىدا بىر ــ بىرىگە يۆتكەلگەن سۆزدۇر. مەسىلەن:

قَالَ ئەسلىسى: قَوَلَ (دېدى، ئېيتتى)

بَاعَ ئەسلىسى: بَيَعَ (ساتتى)

5. نَاقِصٌ

بۇ، تەركىبىدىكى «ل»نىڭ ئۇدۇلىدا كېسەل ھەرپ بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن:

رَخُوَ (يۇمشىدى، بوشاشتى)

رَضِيَ (رازى بولدى)

دَعَا ئەسلىسى: دَعَوَ (چاقىردى)

رَمٰى ئەسلىسى: رَمَيَ (ئاتتى)

6. لَفِيْفٌ

بۇ، تەركىبىدىكى «ع، ل» نىڭ ئۇدۇلىدا كېسەل ھەرپ بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن:

رَوِيَ (ئۇسسۇزلۇقى بېسىقتى)

قَوِيَ (كۈچلەندى، كۈچلۈك بولدى)

7. مُلْتَوِيٌّ

بۇ، تەركىبىدىكى «ف، ل»نىڭ ئۇدۇلىدا كېسەل ھەرپ

بولغان سۆزدۇر. مەسىلەن:

وَشيَ (سۇخەنچىلىك قىلدى)

وَجِيَ (بېخىل بولدى)

2. پېئىل ۋەزىنلىرى (اَوْزَانُ الاَفْعَال)

ئەرەب تىلشۇناسلىرى پېئىللارنىڭ قۇرۇلمىلىرىنى جەمئىي يىگىرمە ئىككى بابقا بۆلگەن. بۇ پېئىل قۇرۇلمىلىرىنىڭ يىگىرمە ئىككى بابى يەنە پېئىللارنى تەشكىل قىلغۇچى ھەرپلەرنىڭ سانىغا قاراپ تۆت بۆلەككە بۆلۈنىدۇ. ئۇلار ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك پېئىللارغا مەنسۇپ ئون ئىككى باب، ئەسلى تۆت ھەرپلىك پېئىللارغا مەنسۇپ بىر باب، تۆتتىن ئارتۇق ھەرپلىك پېئىللارغا مەنسۇپ ئۈچ بابتىن ئىبارەت. تۆۋەندە بۇ يىگىرمە ئىككى بابنىڭ تىزىملىكىنى كۆرسىتىمىز:

بىرىنچى بۆلەك: ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك پېئىللارنىڭ ئالتە بابى:

1) فَعَلَ يَفْعِلُ فَعْلاً: ← ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا

2) فَعَلَ يَفْعُلُ فَعْلاً: ← نَصَرَ يَنْصُرُ نَصْرًا

3) فَعَلَ يَفْعَلُ فَعْلاً: ← مَنَعَ يَمْنَعُ مَنْعًا

4) فَعِلَ يَفْعَلُ فَعْلاً: ← حَمِدَ يَحْمَدُ حَمْدًا

5) فَعِلَ يَفْعِلُ فُعْلاً: ← نَعِمَ يَنْعِمُ نعْمًا

6) فَعُلَ يَفْعُلُ فُعْلاً: ← شَرُفَ يَشْرُفُ شُرْفاً

ئىككىنچى بۆلەك: ئۈچتىن ئارتۇق ھەرپلىك پېئىللارنىڭ ئون ئىككى بابى:

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى
www.uyghurkitap.com

1) اَفْعَلَ يُفْعِلُ اِفْعَالاً: ← اَكْرَمَ يُكْرِمُ اِكْرَامًا مُكْرِمٌ مُكْرَمٌ لَمْ يُكْرِمْ لاَيُكْرِمُ اَكْرِمْ لِيُكْرِمْ لاَتُكْرِمْ.

2) فَعَّلَ يُفَعِّلُ تَفْعِيْلاً: ← صَرَّحَ يُصَرِّحُ تَصْرِيْحًا مُصَرِّحٌ مُصَرَّحٌ لَمْ يُصَرِّحْ لاَيُصَرِّحُ صَرِّحْ لِيُصَرِّحْ لاَتُصَرِّحْ

3) فَاعَلَ يُفَاعِلُ مُفَاعَلَةً: ← سَافَرَ يُسَافِرُ مُسَافَرَةً مُسَافِرٌ مُسَافَرٌ لَمْ يُسَافِرْ لاَيُسَافِرُ سَافِرْ لِيُسَافِرْ لاَتُسَافِرْ مُسَافَرٌ

4) اِفْتَعَلَ يَفْتَعِلُ اِفْتِعَالاً: ← اِحْتَسَبَ يَحْتَسِبُ اِحْتِسَابًا مُحْتَسِبٌ مُحْتَسَبٌ لَمْ يَحْتَسِبْ لاَيَحْتَسِبُ اِحْتَسِبْ لِيَحْتَسِبْ لاَتَحْتَسِبْ مُحْتَسَبٌ

5) اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ اِنْفِعَالاً: ← اِنْسَحَبَ يَنْسَحِبُ اِنْسِحَابًا مُنْسَحِبٌ مُنْسَحَبٌ لَمْ يَنْسَحِبْ لاَيَنْسَحِبُ اِنْسَحِبْ لِيَنْسَحِبْ لاَتَنْسَحِبْ مُنْسَحَبٌ.

6) اِفْعَلَّ يَفْعَلُّ اِفْعِلاَلاً: ← اِحْمَرَّ يَحْمَرُّ اِحْمِرَارًا مُحْمَرٌّ مُحْمَرٌّ لَمْ يَحْمَرَّ لاَيَحْمَرُّ اِحْمَرَّ لِيَحْمَرَّ لاَتَحْمَرَّ مُحْمَرٌّ.

7) اِفْعَالَّ يَفْعَالُّ اِفْعِيْلاَلاً: ← اِسْوَادَّ يَسْوَادُّ اِسْوِيْدَادًا مُسْوَادٌّ لَمْ يَسْوَادَّ لاَيَسْوَادُّ اِسْوَادَّ لِيَسْوَادَّ لاَتَسْوَادَّ مُسْوَادٌّ.

8) تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ تَفَعُّلاً: ← تَفَصَّحَ يَتَفَصَّحُ تَفَصُّحًا مُتَفَصِّحٌ مُتَفَصَّحٌ لَمْ يَتَفَصَّحْ لاَيَتَفَصَّحُ تَفَصَّحْ لِيَتَفَصَّحْ لاَ تَتَفَصَّحْ مُتَفَصَّحٌ.

9) تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ تَفَاعُلاً: ← تَدَارَكَ يَتَدَارَكُ تَدَارُكًا مُتَدَارِكٌ مُتَدَارَكٌ لَمْ يَتَدَارَكْ لاَيَتَدَارَكُ تَدَارَكْ لِيَتَدَارَكْ لاَتَتَدَارَكْ مُتَدَارَكٌ.

10) اِسْتَفْعَلَ يَسْتَفْعِلُ اِسْتِفْعَالاً: ← اِسْتَخْرَجَ يَسْتَخْرِجُ اِسْتِخْرَاجًا مُسْتَخْرِجٌ مُسْتَخْرَجٌ لَمْ يَسْتَخْرِجْ لاَيَسْتَخْرِجُ اِسْتَخْرِجْ لِيَسْتَخْرِجْ لاَتَسْتَخْرِجْ مُسْتَخْرَجٌ.

11) اِفْعَوْعَلَ يَفْعَوْعِلُ اِفْعِيْلاَلاً: ← اِحْدَوْدَبَ يَحْدَوْدِبُ اِحْدِيْدَابًا مُحْدَوْدِبٌ مُحْدَوْدَبٌ لَمْ يَحْدَوْدِبْ لاَيَحْدَوْدِبُ اِحْدَوْدِبْ لِيَحْدَوْدِبْ لاَ تَحْدَوْدِبْ.

12) اِفْعَوَّلَ يَفْعَوِّلُ اِفْعِوَّالاً: ← اِجْلَوَّذَ يَجْلَوِّذُ اِجْلِوَّاذًا مُجْلَوِّذٌ مُجْلَوَّذٌ لَمْ يَجْلَوِّذْ لاَيَجْلَوِّذُ اِجْلَوِّذْ لِيَجْلَوِّذْ لاَتَجْلَوِّذْ.

ئۈچىنچى بۆلەك: ئەسلى تۆت ھەرپلىك پېئىللارنىڭ بىر بابى

1) فَعْلَلَ يُفَعْلِلُ فِعْلاَلاً: ← دَحْرَجَ يُدَحْرِجُ دِحْرَاجًا مُدَحْرِجٌ مُدَحْرَجٌ لَمْ يُدَحْرِجْ لاَيُدَحْرِجُ دَحْرِجْ لِيُدَحْرِجْ لاَتُدَحْرِجْ مُدَحْرَجٌ.

تۆتىنچى بۆلەك: تۆتتىن ئارتۇق ھەرپلىك پېئىللارنىڭ ئۈچ بابى، بۇلار ئۆتۈمسىز پېئىللاردۇر.

1) تَفَعْلَلَ يَتَفَعْلَلُ تَفَعْلُلاً: ← تَدَحْرَجَ يَتَدَحْرَجُ تَدَحْرُجًا مُتَدَحْرِجٌ مُتَدَحْرَجٌ لَمْ يَتَدَحْرَجْ لاَيَتَدَحْرَجُ تَدَحْرَجْ لِيَتَدَحْرَجْ لاَتَتَدَحْرَجْ مُتَدَحْرَجٌ.

2) اِفْعَنْلَلَ يَفْعَنْلِلُ اِفْعِنْلاَلاً: ← اِبْرَنْشَقَ يَبْرَنْشِقُ اِبْرِنْشَاقًا مُبْرَنْشِقٌ مُبْرَنْشَقٌ لَمْ يَبْرَنْشِقْ لاَيَبْرَنْشِقُ اِبْرَنْشِقْ لِيَبْرَنْشِقْ لاَتَبْرَنْشِقْ.

3) اِفْعَلَلَّ يَفْعَلِلُّ اِفْعِلاَّلاً: ← اِقْشَعَرَّ يَقْشَعِرُّ اِقْشِعْرَارًا مُقْشَعِرٌّ مُقْشَعَرٌّ لَمْ يَقْشَعِرَّ لاَيَقْشَعِرُّ اِقْشَعِرَّ لِيَقْشَعِرَّ لاَتَقْشَعِرَّ.

3. پېئىللارنى تۈرلەش (تَصْرِيْفُ الاَفْعَال)

يۇقىرىدا بىز ئەرەب تىلىدىكى بارلىق پېئىللارنىڭ شەكىل قۇرۇلمىسىنى يەتتە خىلغا بۆلگەنىدۇق. ئاندىن ئەرەب تىلىدىكى بارلىق پېئىللارنىڭ ۋەزىن - ئۆلچەملىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتتۇق. بۇ قىسىمدا ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئۈچتىن ئارتۇق ھەرپلىك پېئىللار، ئەسلى تۆت ھەرپلىك پېئىللار ۋە تۆتتىن ئارتۇق ھەرپلىك پېئىللار دېگەن تۆت قىسىم بويىچە ئەرەب تىلىدىكى پېئىللارنىڭ ئومۇمىي تۈرلىنىش ھالىتىنى كونكرېت مىساللار بىلەن تەپسىلىي شەرھىيلەپ ئۆتىمىز.

1. ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك پېئىل (اَلْفِعْلُ الثُّلاَثِيُّ الْمُجَرَّدُ)

ثُلاَثِيٌّ مُجَرَّدٌنىڭ «مَصْدَرٌ» ۋە «وَزْنٌ» لىرى سَمَاعِيٌّ (قەدىمكىلەردىن ئاڭلىغان)دۇر. ثُلاَثِيٌّ مُجَرَّدٌ دا مىملىق مَصْدَرٌ تۆت ۋەزىندە كېلىدۇ. مَفْعَلٌ — مَعْنًى (خالىماق)، مَفْعِلٌ — مَوْعِدٌ (ۋەدە قىلماق)، بۇ ئاساسلىقى «مِثَالٌ»دا كېلىدۇ. بەزى سۆزلەردە «اَجْوَفُ يَايِي» بولۇپمۇ مۇشۇ ۋەزىندە كېلىدۇ. مەسىلەن: مَفْعِلٌ — مَجِيْءٌ (كەلمەك)، مَفْعَلَةٌ — مَرْضَاةٌ (رازى بولماق)، مَفْعِلَةٌ — مَعْصِيَةٌ (گۇناھكار بولماق).

1) فَعَلَ يَفْعِلُ بابى (اَحَدُهَافَعَلَ يَفْعِلُ).

بۇ بابتا «مَصْدَرٌ»لەر ئون ئىككى ۋەزىن بىلەن كېلىدۇ، فَعْلٌ — ضَرْبٌ (ئۇرماق)، فُعُوْلٌ — جُلُوْسٌ (ئولتۇرماق)، فِعْلٌ — كِذْبٌ (يالغان سۆزلىمەك)، فَعَلَةٌ - غَلَبَةٌ (غەلىبە قىلماق)، فِعَالَةٌ - حِمَايَةٌ (ساقلىماق)، فُعْلاَنٌ — غُفْرَانٌ (كەچۈرمەك)، فَعِلٌ - نَبِحٌ (ئىتنىڭ ئاۋازى)، فَعْلاَنٌ - سَكْرَانٌ (مەست بولماق)، فِعَالٌ - صِرَافٌ (قايتۇرماق)، فَعَالٌ - قَضَاءٌ (ھۆكۈم قىلماق)، فُعَلٌ هُدٰى (يولغا باشلىماق)، فِعْلاَنٌ — عِصْيَانٌ (ئاسىي بولماق).

بۇ بابتىكى بىر قانچە مۇھىم قائىدىلەر: (1) ئىككى ھەرپ بىر خىلدىن بولۇپ، اِدْغَامٌ (كىرىشتۇرۇش) شەرتى مەۋجۇت بولسا، بىرىنچى ھەرپ ئىككىنچى ھەرپكە اِدْغَامٌ قىلىنىدۇ. اِدْغَامٌ قىلىنىشىنىڭ شەرتى: ئىككى ھەرپ بىر خىلدىن بولۇپ، بىرىنچى ساكىن، ئىككىنچىسى ھەرىكەتلىك بولۇش، ئەگەر ئىككى ھەرپ

بىر خىلدىن بولۇپ، ھەر ئىككىسى ھەرىكەتلىك[1] بولسا، ئەھۋالىغا قارايمىز. ئەگەر ئالدىنقى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولسا، ئىككى ئوخشاش ھەرپنىڭ بىرىنچىسىنىڭ ھەرىكىتىنى تاشلايمىز (ئەرەب تىلى قائىدىسىدە ھەرقانداق ھەرپنىڭ ھەرىكىتى تاشلانسا، ساكىنلىق ھالەتنى ساقلاپ قالىدۇ).

ئەگەر ئالدىنقى ھەرپ ساكىنلىق بولسا، ئوخشاش ئىككى ھەرپنىڭ بىرىنچىسىنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بېرىمىز. بەزىدە ئىككى ھەرپ بىر خىلدىن بولغاندا، بىرى يوقىتىلىدۇ. ئايەتتىكى «فَظَلْتُمْ»، ئەسلى **فَظَلْلْتُمْ** دۇر. (2) ياء بىلەن **كَسْرُ تَحْقِيق**[2] ئارىسىدا «ۋاۋ» كەلسە، ئۇنى تاشلاش لازىم. ئەمما ۋاۋ ئارقىسىدىكى زىر يوقالسا، ئەسلىگە قايتۇرۇلىدۇ. مەسىلەن: **يُوْثَبُ** دەك. (3) ۋاۋ ساكىن بولۇپ، ئالدى زىر بولسا، ئۇنى ياء قا يۆتكەش لازىم. (4) ياء ساكىن بولۇپ ئالدى پىچ بولسا، ئۇنى ۋاۋغا يۆتكەش لازىم.

(5) ۋاۋ، ياء ھەرىكەتلىك بولۇپ، ئالدى زەۋەر بولسا، ئۇلارنى ئەلىفقا يۆتكەش لازىم. (6) ئىككى ساكىن بىرگە كەلسە، بىرنى يوقىتىش لازىم. (7) ۋا، ياء لار ئارتۇق ئەلىفتىن كېيىن كەلسە، ئۇلارنى ھەمزىگە يۆتكەش لازىم. (8) ھەمزىدىن بىھاجەت

---

[1] بۇ كىتابتا ھەرىكەت (حَرِكَةٌ)، ئىئراب (اِعْرَابٌ) ۋە بەلگە (سوزۇق تاۋۇشى بەلگىسى) لەر بىر خىل مەنىدە ئىشلىتىلىدۇ.

[2] ئەسلىدىلا زىر بولسا، «كَسْرُتَحْقِيق»، ئەسلىدىكى زەۋەر تەلەپپۇزغا ئېغىر كېلىپ ياكى باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن زىرغا يۆتكەلگەن بولسا، «كَسْرُتَقْدِيْر» دېيىلىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بولۇشىنىڭ شەرتى كېيىنكى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولۇشتىن ئىبارەت. (9) ياء، ۋاۋلارنىڭ ئالدى ھەرىكەتلىك، ئۆزلىرى پەيچ بولسا ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىنى تاشلاش لازىم. (10) ۋاۋ، ياء بىر سۆزدە كېلىپ، ئالدىنقىسى ساكىن بولسا، ۋاۋنى ياء قا يۆتكەش لازىم.

بۇ زىرلىك ئەين (ع) بابىمۇ دېيىلىدۇ. بۇ يەردە ضَرَبَ يَضْرِبُ نى مىسال قىلىپ بۇ بابنى چۈشەندۈرىمىز.

ضَرَبَ (ئۇردى)

يَضْرِبُ (ئۇرىدۇ)

ضَرْبًا (ئۇرماق)

ضَارِبٌ (ئۇرغۇچى)

مَضْرُوْبٌ (ئۇرۇلغۇچى)

لَمْ يَضْرِبْ (ئۇرمىدى)

لاَيَضْرِبْ (ئۇرمايدۇ)

اضْرِبْ (ئۇر)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇقتۇر. بۇ بۇيرۇقنى كەلگۈسى زاماندىن پەيدا قىلىمىز. يەنى ئالدى بىلەن تَضْرِبُ نىڭ ئاخىرقى ھەرپى ساغلام ھەرپ بولغاچقا، ئۇنى ساكىنلىق قىلىمىز. بۇ چاغدا تَضْرِبْ بولىدۇ. ئاندىن ئالدىدىكى كەلگۈسى زامان ھەرپىنى تاشلىۋەتسەك، ضْرِبْ قالىدۇ. ساكىن بىلەن سۆز باشلاپ ئوقۇش مۇمكىن بولمىغاچقا، «ع» ئۇدۇلىدىكى «ر» بولسا زىرلىك بولغان تۈپەيلى سۆز ئالدىغا زىرلىك ئەلىفنى قوشۇپ اِضْرِبْ ھالىتىگە كەلتۈرىمىز.)

لِيَضْرِبْ (ئۇرسۇن)

(بۇ لاملىق بۇيرۇقتۇر. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن كەلگۈسى زامان پېئىلى يَضْرِبُ نىڭ ئاخىرقى ھەرپى ساغلام ھەرپ بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى ساكىنلىق قىلىمىز. قېلىپ قالغان يَضْرِبْ نىڭ ئالدىغا زىرلىك لامنى قوشۇپ لاملىق ئەمر لِيَضْرِبْ نى شەكىللەندۈرىمىز.)

لَاتَضْرِبْ (ئۇرما)

(بۇنىڭدا كەلگۈسى زامان پېئىلى تَضْرِبُ نىڭ ئالدىغا توسقۇچى «لَا» [لَاالنَّاهِيَةُ] نى قوشىمىز. ئاندىن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپنى ساكىنلىق قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن ئىنكار بۇيرۇق لَاتَضْرِبْ شەكىللىنىدۇ.)

مَضْرِبٌ (ئۇرۇش ئورنى ياكى ۋاقتى)

مِضْرَابٌ (ئۇرۇش سايمىنى: كالتەك)

اَضْرَبُ (ئۇرغاقراق، بەك ئۇرىدىغان كىشى)

بۇ بابنىڭ فَرَّ يَفِرُّ شەكلىدىكى مُضَاعَفُ پېئىللىرى فَعَلَ يَفْعِلُ گە باراۋەر بولمايدۇ. كونكرېت ئەھۋال تۆۋەندىكىچە:

فَرَّ (قاچتى)

(بۇ فَعَلَ گە باراۋەر ئەمەس، ئەسلى فَرَرَ دۇر. بۇنىڭدا كېيىنكى ئىككى ھەرپ بىر جىنستىن بولغان. بۇنداق ئەھۋالدا ھەر ئىككى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولغاچقا، ئىككىنچى ھەرپنىڭ ھەرىكىتىنى تاشلىساق فَرْرَ قالىدۇ. بۇ يەردە قوشۇۋېتىش شەرتى ھازىرلانغان بولغاچقا فَرْرَ نى فَرَّ گە ئايلاندۇرىمىز.)

يَفِرُّ (قاچىدۇ)

(بۇ يَفْعِلُ غا باراۋەر ئەمەس، ئەسلىسى يَفْرِرُ دۇر. بىر سۆزدە ئوخشاش جىنىستىن بولغان ئىككى ھەرپنىڭ ھەر ئىككىسى ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ھەرپ بولسا ساكىنلىقتۇر. ئوخشاش

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى www.uyghurkitap.com

ھەرپىنىڭ بىرىنچىسى ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىق، ئارقىسىدىكى ئوخشاش ھەرپ ھەرىكەتلىك بولغان ئەھۋال ئاستىدا بىرىكتۈرۈش شەرتى بىلەن بىرىنچى ئوخشاش ھەرپىنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىدىكى ھەرپكە ئۆتكۈزۈپ، ئۇنى ساكىنلىق قىلىمىز. خۇددى يَفِـرُّ دەك، ئۇ يەردە بىرىنچى ھەرپ بىلەن ئىككىنچى ئوخشىشىنى قوشۇۋېتىش شەرتى ھازىرلانغان بولغاچقا، تەشدىد بەلگىسى بىلەنلا بۇ قوشۇلۇشنى يَفِـرُّ ھالىتىدە ئىپادىلەيمىز.)

فَارٌّ (قاچقۇچى)

(ئەسلى فَارِرٌ دۇر. ئىككى ئوخشاش ھەرپىنىڭ ھەر ئىككىسى ھەرىكەتلىك بولغاچقا، بىرىنچى جىنسىداش ھەرپىنىڭ ھەرىكىتىنى تاشلاپ ساكىنلىق ھالەتكە ئېلىپ كېلىمىز (چۈنكى ئەرەب تىلى قائىدىسىدە ھەرقانداق ھەرپىنىڭ ھەرىكىتى ئېلىپ تاشلانسا، ساكىنلىق ھالەتنى ساقلاپ قالىدۇ)، شۇنداق قىلىپ فَارْرٌ قالىدۇ. قوشۇۋېتىش شەرتى ھازىرلانغاچقا، بۇنى فَارٌّ ھالىتىگە ئېلىپ كېلىمىز ـــ دە، مُضَاعَفُ نىڭ اسم فاعل ى تامام بولىدۇ.)

مَفْرُوْرٌ (قاچۇرۇلغان، قاچۇرۇلغان كىشى)

لَمْ يَفِرَّ (قاچمىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلىدۇر. ئەسلى شەكلى يَفِـرُّ بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ساكىن قىلغۇچى لَـمْ (لَـمْ جَـازِمْ)نى كەلتۈرىمىز. ئاندىن سۆز ئاخىرىغا قارايدىغان بولساق، ئۇ بىرىكتۈرۈلگەن ھەرپتۇر. بۇ پېئىل مەنسۇپ بولغان باب «ع» لىك يَفْعِلُ بابى ئەمەس. ئۇنداقتا ساكىن قىلغۇچى «لَمْ» يَفْعُـلُ دىن باشقا بابلارغا قوشۇلغاندا، سۆز ئاخىرىنى زەۋەرلىك، زىرلىك

ياكى ساكىنلىق قىلىش توغرا بولىدۇ. لَمْ يَفِرَّ لَمْ يَفِرِّ. شۇنىڭ بىلەن بىرىكتۈرۈلگەن ھەرپنى پارچىلاپ ساكىنلىق ھەرپنى زىرلىك قىلىمىز. شۇندىلا لَمْ يَفْرِرْ بولىدۇ.)
لاَيَفِرُّ (قاچمايدۇ)
(ئۆزگىرىش ئەھۋالى كەلگۈسى زامان پېئىلىغا ئوخشاش.)
فِرَّ (قاچ)
(بۇ لامسىز بۇيرۇقتۇر. بۇنى كەلگۈسى زامان پېئىلى تَفِرُّدىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرى تەشدىدلىك بىرىككەن ھەرپتۇر. سۆز بولسا يَفْعُلُ (عُ) بابىدىن ئەمەس. شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭ ئاخىرىغا زەۋەر، زىر ۋە ساكىننى قويۇش توغرا بولىدۇ. تەشدىدلىك بىرىكمىنى يەشكەندىن كېيىن زەۋەر ئارقىلىق سۆزنى تَفِرَّ ھالىتىگە كەلتۈرىمىز. ئاندىن زىر ئارقىلىق تَفِرِّ ھالىتىگە كەلتۈرىمىز. بىرىككەن ھەرپلەرنى يەشسەك تَفْرِرْ بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگۈسى زامان ھەرپىنى ئېلىپ تاشلىساق فِرَّ دىن ئىبارەت بۇيرۇق پېئىلى پۈتىدۇ.)
لِيَفِرَّ (قاچسۇن)
(بۇ لاملىق بۇيرۇقتۇر. بۇ بۇيرۇقنى يَفِرُّ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدىن بىلەن سۆز ئاخىرىنىڭ تەشدىد ئارقىلىق بىرىككەن ئوخشاش ئىككى ھەرپ ئىكەنلىكىگە، سۆزنىڭ يَفْعُلُ بابىدىن ئەمەسلىكىگە دىققەت قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن سۆز ئاخىرىغا زەۋەر، زىر ۋە ساكىنلار مۇناسىپ بولغانلىقى ئۈچۈن، زەۋەر ئارقىلىق يَفِرَّ ھالىتىگە كەلتۈرىمىز. سۆز تەۋە بولغان پېئىل بابىغا مۇناسىپ ھالدا زىر ئارقىلىق يَفِرِّ ھالىتىگە كەلتۈرىمىز. ئاندىن بىرىككەن ئىككى ھەرپنى يەشسەك يَفْرِرْ بولىدۇ. ئۇنىڭ ئالدىغا زىرلىك لامنى قوشساق لِيَفِرَّ لِيَفْرِرْ بولىدۇ.)

www.uyghurkitap.com

لَاتَفِرَّ (قاچما)

(بۇ شۇ پېئىلنىڭ ئىنكار بۇيرۇق شەكلىدۇر. بۇ ئەسلىدە **تَفِرُّ** بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا توسقۇچى «لَا»نى كەلتۈرىمىز. **لَاتَفِرُّ**نىڭ **لَاتَفِرَّ** شەكلىگە ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى لامىسىز بۇيرۇق شەكلىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالىغا ئوخشىتىپ تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولىدۇ.)

مَفَرٌّ (قېچىش ئورنى ياكى ۋاقتى)

(بۇ **إِسْمُ مكان** ۋە **إِسْمُ زمان** شەكلى بولۇپ، ئەسلىسى **مَفْرَرُ** دۇر. بۇنىڭدا بىر جىنىستىن بولغان ئىككى ھەرپ ھەرىكەتلىك ھالەتتە كەلگەن. ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىق بولغان ئەھۋالدا ئۇچىنچى ھەرپنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىدىكى ساكىنلىق ھەرپكە يۆتكەيمىز. شۇنىڭ بىلەن **مَفَرْرٌ** بولىدۇ. بۇ چاغدا سۆز ئاخىرىدا تەشدىد ئارقىلىق ئىككى ھەرپنى قوشۇۋېتىش شارائىتى ھازىرلانغاچقا بۇنى **مَفَرٌّ** غا ئۆزگەرتىمىز. شۇنىڭ بىلەن وِسمُ مكان ۋە وِسمُ زمان پۈتىدۇ.)

مِفْرَارٌ (قېچىش سايمىنى)

أَفَرُّ (قاچماق، قاچقاقراق)

(بۇ **إِسْمُ تَفْضِيل** بولۇپ، سۆزنىڭ ئەسلىسى **أَفْرَرُ** دۇر. بۇ سۆزدە بىر جىنىستىن بولغان ئىككى ھەرپنىڭ ھەر ئىككىسى ھەرىكەتلىك بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىق، ئۈچىنچى ھەرپنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىدىكى ھەرپكە يۆتكەش قائىدىسىگە بىنائەن، بۇ سۆزنى **أَفَرْرُ** ھالىتىگە ئېلىپ كېلىمىز. بۇ چاغدا بۇ سۆزدە تەشدىد ئارقىلىق ئوخشاش ھەرپنى بىرىكتۈرۈشنىڭ شەرتى ھازىرلانغان بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن **أَفَرُّ** شەكىللىنىدۇ.)

بۇ بابنىڭ وَثَبَ يَثِبَ شەكلىدىكى مِثَال الـوَاو ([و] ھەرپى

بىلەن باشلانغان مثال) پېئىللىرىنىڭ كونكرېت تورلىنىشى تۆۋەندىكىچە:

وَثَبَ (سەكرىدى)

يَثِبُ (سەكرەيدۇ)

(يَثِبُ بۇ بابنىڭ مثال الواو سىدۇر. بۇ يَفْعِلُ غا باراۋەر ئەمەس. ئەسلىسى يَوْثِبُ دۇر. كەلگۈسى زامانىنى بىلدۈرىدىغان ھەرپلەر بىلەن ھەقىقىي زىر (كَسْرُتَحْقِيْق) لىك ھەرپ ئوتتۇرىسىدىكى ۋاۋنى يوق قىلىۋېتىش قائىدىسىگە ئاساسەن يَوْثِبُ دىكى ۋاۋنى يوق قىلىپ، يَثِبُ شەكلىدىكى كەلگۈسى زامان پېئىلىغا ئايلاندۇرىمىز.)

ثِبَةً (سەكرىمەك)

(ئەسلىسى وِثْبًا دۇر. كېسەل ھەرپلەر بىلەن ھەرىكەتلەرنىڭ ماسلىشىش قائىدىسىگە ئاساسلانغاندا ۋاۋغا زىر ماسلاشمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ سۆزدىكى زىرلىك ۋاۋنىڭ ئارقىسىدىكى ھەرپ ساكىنلىق بولغانلىقى ئۈچۈن، ۋاۋنىڭ زىر ھەرىكىتىنى ساكىنلىق ھەرپكە يۆتكەيمىز. شۇنىڭ بىلەن وِثْبًا بولىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن ۋاۋنىڭ ئورنىغا مەسدەر ياسىغۇچى (ة) نى يۆتكەپ ثِبَةً نى پەيدا قىلىمىز. بۇ يەردە ئالماشتۇرۇلغان (ة) نى ۋاۋنىڭ ئورنىغا قويماسلىقتىكى سەۋەب شۇكى، ئەگەر تاء ۋاۋنىڭ ئورنىغا قويۇلسا، ئۇنداقتا سۆز مەسدەرگە ئەمەس، بەلكى كەلگۈسى زامان پېئىلىغا ئوخشاپ قالىدۇ، خۇددى تِثِبُ دەك، شۇ سەۋەبتىن تاء ۋاۋنىڭ ئورنىغا قويۇلمايدۇ.)

وَاثِبٌ (سەكرىگۈچى)

مَوْثُوْبٌ (سەكرىتىلگۈچى)

لَمْ يَثِبْ (سەكرىمىدى)

(ئەسلىسى يَوْثِبُ دۇر. بۇنىڭ ئۆزگىرىش قائىدىسىنى كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالىغا قىياس قىلىش لازىم. ئالدى بىلەن يَوْثِبُ نىڭ ئالدىغا ساكىنلاشتۇرغۇچى «لَمْ» نى قويىمىز. بۇ سەۋەبتىن سۆزنىڭ ئاخىرى ساغلام ھەرپ بولغانلىقى تۈپەيلى، لَمْ يَوْثِبْ بولىدۇ. «ۋاۋ» حَرْفُ مُضارِعَة بىلەن كَسْرُ تَحْقِيْق ئارىسىدا كەلگەچكە ۋاۋنى تاشلىۋېتىمىز ـ دە، لَمْ يَثِبْ بولىدۇ.)

لاَيَثِبُ (سەكرىمەيدۇ)

(كەلگۈسى زامان ئىنكار ھەرپى «لاَ» قوشۇلغان بۇ خىلدىكى پېئىللارنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭكىگە ئوخشاش.)

ثِبْ (سەكرە)

(بۇ لامسىز بۇيرۇق بولۇپ، بۇنى كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلىدىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلى تَوْثِبُ نىڭ ئاخىرقى ھەرپى ساغلام ھەرپ بولغانلىقى سەۋەبلىك ئۇنى ساكىنلىق قىلىمىز. خۇددى تَوْثِبْ دەك. يەنە ئالدىنقى سەھىپىلەردىكى قائىدە بويىچە كەلگۈسى زامان ھەرپلىرى بىلەن ھەقىقىي زىرلىك ھەرپ ئارىسىدىكى ۋاۋنى يوقىتىمىز، شۇنىڭ بىلەن تَثِبْ قالىدۇ. بۇيرۇق پېئىلنى تۈرلەش قائىدىسى بويىچە ھازىرقى زامان ھەرپىنى تاشلايمىز. شۇنىڭ بىلەن لامسىز بۇيرۇق ثِبْ قالىدۇ.)

لِيَثِبْ (سەكرىسۇن)

(بۇ لاملىق بۇيرۇق بولۇپ، بۇنى كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلى يَوْثِبُ دىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن يَوْثِبُ نىڭ ئاخىرقى ھەرپى ساغلام ھەرپ بولغانلىقى سەۋەبلىك ئۇنى ساكىنلىق

قىلىمىز. خۇددى يَوْثِبْ دەك. يەنە ئالدىنقى سەھىپىلەردىكى قائىدە بويىچە كەلگۈسى زامان ھەرپلىرى بىلەن ھەقىقىي زىرلىك ھەرپ ئارىسىدىكى ۋاۋنى يوقىتىمىز. شۇنىڭ بىلەن يَثِبْ قالىدۇ. بۇيرۇق پېئىلىنى تۈرلەش قائىدىسى بويىچە ھازىرقى زامان ھەرپىنى تاشلايمىز. شۇنىڭ بىلەن لامسىز بۇيرۇق ثِبْ قالىدۇ.)

لِيَثِبْ (سەكرىسۇن)

(بَوْ لاملىق بۇيرۇق بولۇپ، بۇنى كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلى تَوْثِبُ دىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن يَوْثِبُ نىڭ ئاخىرقى ھەرپى ساغلام ھەرپ بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى ساكىنلىق قىلىپ يَوْثِــبْ ھالىتىگە كەلتۈرىمىز. كەلگۈسى زامان ھەرپى بىلەن ھەقىقىي زىر ئوتتۇرىسىدا كەلگەن ۋاۋنى ئوخشاش قائىدە بويىچە قىسقارتىمىز، يَثِــبْ قالىدۇ. ئۇنىڭ ئالدىغا زىرلىك لامنى كەلتۈرىمىز. شۇنىڭ بىلەن لاملىق بۇيرۇق لِيَثِــبْ ھالىتىگە كېلىدۇ.)

لاَتَثِبْ (سەكرىمە)

(بۇ ئىنكار بۇيرۇق پېئىلى بولۇپ، ئەسلىسى تَوْثِــبُ دۇر. كەلگۈسى زامان ھەرپى بىلەن ھەقىقىي زىر ئوتتۇرىسىدا كەلگەن ۋاۋنى قىسقارتىپ، سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپ ساغلام ھەرپ بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى ساكىنلىق قىلىپ، لاَتَثِــبْ شەكلىدىكى ئىنكار بۇيرۇق پېئىلىنى بارلىققا كەلتۈرىمىز.)

مَوْثِبٌ (سەكرەش ئورنى ياكى ۋاقتى)

مِيْثَابٌ (سەكرەشتە ئىشلىتىلىدىغان قورال ـ سايمان)

(بَوْ إِسْمُ آلَة شەكلى بولۇپ، بۇنىڭ ئەسلىسى مِوْثَــابٌ دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ ساكىنلىق، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ بولسا زىرلىكتۇر. زىر بىلەن «ى» ماسلىشىدىغانلىقى ئۈچۈن ۋاۋنىڭ ئورنىغا «ياء»

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

نى يۆتكەپ، مِيْثَــــابٌ شـەكلىدىكى قـورال ــ سـايمان ئىسـمىنى شەكىللەندۈرىمىز.)

اَوْثَبُ (سەكرىگەكرەك)

بۇ بابنىڭ يَسَرَ يَيْسِرُ شەكلىدىكى مىسـال اليـاء (ى) ھەرپى بىلـەن باشـلانغان مىسـال) پېئىللىرىنىڭ كونكرېت تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

يَسَرَ (قىمار ئوينىدى)

يَيْسِرُ (قىمار ئوينايدۇ)

يَسْرًا (قىمار ئوينىماق)

يَاسِرٌ (قىمارۋاز)

مَيْسُوْرٌ (قىماردا ئۇتۇلغۇچى)

لَمْ يَيْسِرْ (قىمار ئوينىمىدى)

(ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلى بولۇپ، ئەسلىسى يَيْسِرُ دۇر. ساكىنلىق قىلغۇچى «لَـــمْ» نى كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئالدىغا قوشساق، سۆز ئاخىرىدىكى ساغلام ھەرپ ساكىنلىق بولىدۇ. شۇ قائىدە بويىچە لَمْ يَيْسِرْ بولىدۇ.)

لاَيَيْسِرُ (قىمار ئوينىمايدۇ)

اِيْسِرْ (قىمار ئوينا)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇقتۇر. بۇيرۇق پېئىلىنى كەلگۈسى زامان پېئىلىدىن ئايرىپ چىقىرىش قائىدىسى بويىچە، بۇنى تَيْسِرُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرى ساغلام ھەرپ بىلەن ئاياغلاشقان بولغاچقا، ئاخىرقى ھەرپىنى ساكىنلىق قىلىمىز، شۇنىڭ بىلەن تَيْسِرْ قالىدۇ. ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپى بولغان تاء نى تاشلايمىز. بۇنىڭ بىلەن يْسِــرْ قالىدۇ. سۆزنى ساكىن بىلەن باشلاپ ئوقۇش مۇشكۈل، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ

پېئىل يَفْعَــــلُ (ع) بابىدىن بولغاچقا، سۆز ئالدىغا زىرلىك ئەلىفنى كەلتۈرىمىز، شۇنىڭ بىلەن لامىسىز بۇيرۇق اِيْسِــــرْ بولىدۇ.)

لِيَيْسِرْ (قىمار ئوينىسۇن)

(بۇ لاملىق بۇيرۇق شەكلىدۇر. بۇ بۇيرۇق شەكلىنى يَيْســـرُدىن ئۆزگەرتىپ ئالىمىز، ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرىدىكى ساغلام ھەرپنى ساكىنلىق قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن يَيْســـرْ بولىدۇ. بۇنىڭ ئالدىغا زىرلىك لامنى كەلتۈرسەك لِيَيْسِرْ بولىدۇ.)

لاَتَيْسِرْ (قىمار ئوينىما)

(بۇ ئىنكار بۇيرۇق پېئىلى بولۇپ، ئەسلىسى كەلگۈسى زامان پېئىلى تَيْسِرُ ئىدى. ئالدى بىلەن سۆز ئالدىغا «لاَ» نى كەلتۈرۈپ لاَتَيْسِرْ ھالىتىگە كەلتۈرىمىز. ئاندىن سۆز ئاخىرىدىكى ساغلام ھەرپنى ساكىنلىق قىلىمىز، شۇنىڭ بىلەن ئىنكار بۇيرۇق پېئىلى لاَتَيْسِرْ شەكىللىنىدۇ.)

مَيْسِرٌ (تاۋكا، قىمار ئورنى)

مِيْسَارٌ (قىمار ئويناشقا ئىشلىتىلىدىغان سايمان، ئوشۇق، قارتا، شىشخال ... قاتارلىقلار)

اَيْسَرُ (ئۇستا قىمارۋاز)

بۇ بابنىڭ بَــــاعَ يَبِيْـــعُ شەكلىدىكى اَجْـــوَفُ يَـــاى (ئوتتۇرىسىدىكى ھەرپى (ى) بولغان ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك پېئىل)نىڭ تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

بَاعَ (ساتتى)

(ئەسلىسى بَيَـــعَ بولۇپ، بۇنىڭدىكى «ي» ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە «ي» نىڭ ئالدىدىكى ھەرپمۇ زەۋەرلىك. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا «ى»نى «ا»كە ئالماشتۇرۇش شەرتى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ھازىرلانغان بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بَـاعَ بولۇپ ئۆتكەن زامان شەكلى پۈتىدۇ.

يَبِيْعُ (ساتىدۇ)

(بۇنىڭ ئەسلىسى يَبْيِعُ بولۇپ، ئالدىدىكى ساغلام ھەرپ ساكىنلىق ئەھۋال ئاستىدا زىرلىك «ى» نىڭ زىر بەلگىسىنى ئالدىدىكى ھەرپكە ئۆتكۈزىمىز، شۇنىڭ بىلەن يَبِيْعُ بولىدۇ.)

بَيْعًا (ساتماق)

بَائِعٌ (ساتقۇچى، ھۆپىگەر)

(بۇنىڭ ئەسلىسى بَـايِعٌ بولۇپ، ئۇنىڭدا ئارتۇق ئەلىفتىن كېيىن زىرلىك ياء كەلسە، ئۇنى ھەمزىگە ئالماشتۇرۇش قائىدىسىگە ئاساسەن، بَائِعٌ نى بَايِعٌ شەكلىگە ئېلىپ كەلسەك ئەجۋەف يېئىلىنىڭ ئوتتۇرىسى ياء لىق شەكلىدىكى اسم فاعل ھاسىل بولىدۇ.)

مَبِيْعٌ (سېتىلغۇچى، سېتىلغان نەرسە)

(بۇنىڭ ئەسلىسى مَبْيُوْعٌ دۇر. بۇنىڭدا «ي» ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ساغلام ھەرپ ساكىنلىق، «ي» نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىدىكى ھەرپكە بەرسەك مَبُيْوْعٌ بولىدۇ. بۇنىڭدا ساكىنلىق ھەرپتىن ئىككىسى بىر يەردە كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن بۇنىڭدىكى ۋاۋنى ياءغا ئالماشتۇرساق مَبُيْيْعٌ بولىدۇ. يەنە ئىككى ساكىن بىر يەردە كېلىپ قالغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر خىل ھەرپ ئۈستىدە كەلگەچكە، ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە كىرگۈزۈۋەتسەك مَبُيْعٌ غا ئايلىنىدۇ. ياء غا مۇناسىپ بولسۇن ئۈچۈن ئالدىدىكى پېچلىق ھەرپنى زىرلىك قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن إِسْمُ مفعول شەكلى مَبِيْعٌ قالىدۇ.

لَمْ يَبِعْ (ساتمىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلىنىڭ ئەسلى شەكلى يَبِيْعُ دۇر. بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلى بولغاچقا ئالدىغا ساكىنلىق قىلغۇچى «لَمْ»نى كەلتۈرىمىز. ئاندىن سۆز ئاخىرى ساغلام ھەرپ بولغاچقا ئۇنى ساكىنلىق قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن لَمْ يَبِيْعْ ھالىتىگە كېلىدۇ. بۇنىڭدا ئىككى ساكىن بىرگە كېلىپ قالغاچقا ياء بىلەن ئەين ئارىسىدا ياء نى يوق قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن لَمْ يَبِعْ ھالىتىگە كېلىدۇ.)

لاَيَبِيْعُ (ساتمايدۇ)

(بۇنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى شۇ پېئىلنىڭ كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالىغا ئوخشايدۇ.)

بِعْ (سات)

(بۇ لامسىز بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى تَبِيْعُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن سۆزنىڭ ئاخىرقى ھەرپى ساغلام ھەرپ بولغاچقا، ئۇنى ساكىنلىق قىلىمىز. تَبِيْعْ ھالىتىگە كېلىدۇ. ئىككى ساكىن بىر يەردە كېلىپ قالغاچقا، ئىككى ھەرپتىن ياء نى تاشلايمىز، تَبِعْ قالىدۇ. ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپى بولغان تاء نى تاشلايمىز. بِعْ قالىدۇ (بۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولغاچقا، يەنە زىرلىك ئەلىفنى قوشۇشنىڭ ھاجىتى قالمايدۇ).

لِيَبِعْ (ساتسۇن)

(بۇ لاملىق بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى يَبِيْعُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن سۆزنىڭ ئاخىرىدىكى ساغلام ھەرپنى ساكىنلىق قىلساق يَبِيْعْ بولىدۇ. ئىككى ساكىن بىر يەردە كەلگەچكە ساكىنلىق ياء نى قىسقارتىۋېتىمىز. ئاندىن ئالدىغا زىرلىك لامنى كەلتۈرسەك، لاملىق بۇيرۇق لِيَبِعْ ھاسىل

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بولىدۇ.)

لاَتَبِعْ (ساتما)

(بۇ ئىنكار بۇيرۇق پېئىل شەكلى بولۇپ، بۇنى تَبِيْــعُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن توسقۇچى «لاَ»نى سۆز ئالدىغا كەلتۈرىمىز. بۇنىڭ بىلەن سۆز ئاخىرىدىكى ساغلام ھەرپ ساكىنلىق ھالەتكە كېلىدۇ. يەنى لاَتَبِيْعْ بولىدۇ. ئەين بىلەن ياء نى قىسقارتىمىز، شۇنىڭ بىلەن لاَتَبِعْ ھاسىل بولىدۇ.)

مَبِيْعٌ (سېتىش ئورنى ياكى ۋاقتى)

(بۇ إِسْمُ مكان ۋە زامان شەكلى بولۇپ، ئەسلىسى مَبْيِعٌ دۇر. بۇنىڭدا ئالدىدىكى ساغلام ھەرپ ساكىنلىق بولغان ئەھۋالدا كېسەل ھەرپ ياء غا زىر بەلگىسى ئېغىر كېلىدۇ. شۇڭا، زىر بەلگىسىنى ئالدىغا يۆتكەيمىز. شۇنىڭ بىلەن مَبِيْعٌ قالىدۇ.)

مِبَاعٌ (سېتىشتا ئىشلىتىلىدىغان قورال — سايمان)

(بۇ إِسْمُ آلَة بولۇپ، ئەسلىسى مِبْيَعٌ دۇر. بۇنىڭدا ياء بولسا زەۋەر، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالدىدىكى ساغلام ھەرپ ساكىنلىق. شۇنىڭ بىلەن ياء نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا يۆتكىسەك مِبَيْــعٌ بولىدۇ. يەنە يۆتكەلگەن ھەرىكەت سەۋەبىدىن زەۋەر ياء بىلەن ئەمەس بەلكى ئەلىف بىلەن ماسلىشىدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يەردىكى ياء نى ئەلىفكە ئالماشتۇرىمىز. نەتىجىدە مِبَـاعٌ ھاسىل بولىدۇ.)

اَبَاعُ (ساتقاقراق، بەك ساتقۇچى)

(بۇ إِسْمُ تَفضِيل دۇر. بۇنىڭ ئەسلىسى اَبْيَعُ دۇر. بۇنىڭدا ياء ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالدىدىكى ساغلام ھەرپ ساكىنلىقتۇر. ئۇنداق بولغانىكەن، ياء نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا يۆتكەيمىز. شۇنىڭ بىلەن اَبَيْــعُ بولىدۇ. يۆتكەلگەن ھەرىكەت

ئېتىبارى بىلەن ياء نىڭ ئورنىغا ئەلىف نى قويساق اَبـاَ ع
شەكىللىنىدۇ.)

بۇ بابنىڭ **رَمَى يَرْمِى** شەكلىدىكى **نَـاقِصُ اليـاء** (ئاخىرقى
ھەرپى (ى) بولغان ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك پېئىل) نىڭ تۈرلىنىش
ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

رَمَى (ئاتتى، تاشلىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى **رَمَـيَ** دۇر.
بۇنىڭدا ياء ھەرىكەتلىك ۋە ئالدى ھەرپى زەۋەرلىك بولغاچقا ياء
نى ئەلىفكە ئالماشتۇرىمىز. شۇنىڭ بىلەن **رَمَى** بولىدۇ.)

يَرْمِى (ئاتىدۇ)

(كەلگۈسى زامان پېئىلى، ئەسلى شەكلى **يَرْمِـيُ** بولۇپ،
بۇنىڭدا پېش بەلگىسى ياء غا ئېغىر كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە
ئالدىدىكى ھەرپ بولسا زىرلىكتۇر. شۇڭا، ياءنىڭ پېش بەلگىسىنى
تاشلىۋەتسەك **يَرْمِى** قالىدۇ.)

رَمْيًا (تاشلىماق، ئاتماق)

رَامٍ (ئاتقۇچى، تاشلىغۇچى)

(بۇ **إِسْمُ فاعل** بولۇپ، ئەسلى شەكلى **رَامِيٌ** دۇر. بۇنىڭدا پېش
بەلگىسى ياء غا نىسبەتەن ئېغىر ھېسابلىنىدۇ. ئالدىدىكى ھەرپ
بولسا زىرلىكتۇر. شۇڭا، ياء نىڭ پېشىنى تاشلايمىز. **رَامِـيْنْ**
قالىدۇ. ئىككى ساكىن بىر يەردە كەلگەچكە، تەنۋىن بىلەن ياء
ئوتتۇرىسىدا يـاء نى تاشلىۋېتىش توغرا بولغاچقا، شۇ بويىچە
قىلساق **رَامٍ** قالىدۇ.)

مَرْمِيٌّ (تاشلانغۇچى، ئېتىلغان نەرسە)

(**إِسْمُ مفعول** بولۇپ، ئەسلىسى **مَرْمُوْيٌ** دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ بىلەن
ياء دىن ئىبارەت ئىككى كېسەل ھەرپ بىرلىكتە كەلگەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

ساكىنلىق ۋاۋنى ياء غا ئالماشتۇرساق مَرْمُيْيٌ بولىدۇ، بۇ يەردە ئىككى ئوخشاش ھەرپ بىرگە كەلگەچكە ۋە قوشۇۋېتىش شەرتى مەۋجۇت بولغاچقا، مَرْمُيٌّ ھالىتىنى شەكىللەندۇرىمىز. ياء غا مۇناسىپ بولسۇن دەپ ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنى زىرلىك قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن إِسْمُ مفعول بولغان مَرْمِيٌّ شەكىللىنىدۇ.)

لَمْ يَرْمِ (ئاتمىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىل شەكلىدۇر. ئەسلى شەكلى يَرْمِيُ بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ساكىن قىلغۇچى «لَمْ» نى قوشىمىز. ئاندىن شەرت بويىچە ئاخىرقى ھەرپكە قارىساق، ئۇ كېسەل ھەرپ بولغانلىقى تۈپەيلىدىن ئۇنى تاشلىساق لَمْ يَرْمِ قالىدۇ.)

لاَيَرْمِي (ئاتمايدۇ)

(بۇنىڭ قۇرۇلمىسىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭكى بىلەن ئوخشاش.)

اِرْمِ (ئات، تاشلا)

(بۇ لامسىز بۇيرۇق بولۇپ، ئۇنى كەلگۈسى زامان پېئىلى تَرْمِيُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرى كېسەل ھەرپ بولغاچقا ئۇنى تاشلايمىز. شۇندىلا تَرْمِ ھالىتىگە كېلىدۇ. ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپى تاء نى تاشلىساق، رْمِ قالىدۇ. ساكىن بىلەن سۆزنى باشلاپ ئوقۇش مۇمكىن بولمىغاچقا سۆزنىڭ يَفْعِلُ (ع) بابىدىن ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا زىرلىك ئەلىفنى قوشۇپ، اِرْمِ دىن ئىبارەت لامسىز بۇيرۇق ھالىتىگە كەلتۈرىمىز.)

لِيَرْمِ (تاشلىسۇن، ئاتسۇن)

(بۇ لاملىق بۇيرۇق بولۇپ، بۇنى يَرْمِيُ دىن ئايرىيمىز. ئالدى

بىلەن سۆز ئاخىرىدىكى كېسەل ھەرپنى تاشلايمىز. ئاندىن قېلىپ قالغان قىسمىنىڭ ئالدىغا زىرلىك لامنى قوشىمىز. شۇنىڭ بىلەن لاملىق بۇيرۇق لِيَرْمِ پۈتىدۇ.)

لاَتَرْمِ (ئاتما، تاشلىما)

(بۇ ئىنكار بۇيرۇق بولۇپ، تَرْمِــيُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرىغا توسقۇچى «لاَ»نى كەلتۈرىمىز. ئاندىن سۆز ئاخىرىدىكى كېسەل ھەرپنى تاشلايمىز. شۇنىڭ بىلەن لاَتَرْمِ قالىدۇ.)

مَرْمًى (تاشلاش ئورنى، قارىغا ئېتىش ئورنى ياكى ۋاقتى)

(إِسْمُ زمان ۋە إِسْمُ مكان بولۇپ، ئەسلىسى مَرْمَيٌ دۇر. بۇنىڭدا ياء ھەرىكەتلىكتۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالدىدا كەلگەن ھەرپ زەۋەرلىكتۇر. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ياءنى ئەلىف بىلەن ئالماشتۇرىمىز. شۇنىڭ بىلەن مَرْمَاْنْ قالىدۇ. ئىككى ساكىننى بىرلىكتە ئوقۇش مۇمكىن بولمىغاچقا، ئەلىف بىلەن نۇن ئارىسىدا ئەلىفنى تاشلىۋېتىمىز، شۇنىڭ بىلەن مَرْمًى قالىدۇ.)

مِرْمَاءٌ (ئېتىش سايمىنى، سالغا)

(بۇ إِسْمُ آلَــة، بۇ ئەسلىدە مِرْمَــايٌ دۇر. ئارتۇق ئەلىفتىن كېيىن ياءَ كەلسە، ياء ئورنىغا ھەمزىنى قويۇش قائىدىسى بويىچە ئۆزگەرتىمىز، شۇنىڭ بىلەن مِرْمَاءٌ بولىدۇ.)

اَرْمىٰ (ئاتقاقراق، تاشلاشتا ئەڭ ياخشى)

(إِسْمُ تَفْضِيْلِ بولۇپ، ئەسلى اَرْمَــيُ بولۇش كېرەك. بىراق ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك بولغان، ئۆزى ھەرىكەتلىك بولغان ياء ئەلىف بىلەن ئالماشتۇرۇش قائىدىسىگە ئاساسەن، اَرْمَــيُ نى اَرْمىٰغا ئۆزگەرتىمىز.)

بۇ بابنىڭ رَوٰى يَرْوِى شەكلىدىكى لَفِيْفُ الْيَــاءِ ء (ئاخىرقى

www.uyghurkitap.com

ھەرپى كېسەل ھەرپ (ياء) بىلەن ئاخىرلاشقان ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك پېئىل) نىڭ تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

رَوَى (بايان قىلدى، رىۋايەت قىلدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان شەكلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى **رَوَيَ** دۇر. بۇنىڭدىكى ياء بولسا ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ھەرپ بولسا زەۋەرلىكتۇر. شۇڭا، ئىلگىرىكى قائىدىگە ئاساسەن ياء نىڭ ئورنىغا ئەلىفنى قويىمىز. شۇنىڭ بىلەن **رَوَى** قالىدۇ.)

يَرْوِي (بايان قىلىدۇ، رىۋايەت قىلىدۇ)

(كەلگۈسى زامان شەكلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى **يَرْوِيُ** دۇر. بۇنىڭدا ئىچ ھەرىكىتى ياء غا نىسبەتەن ئېغىر بولغاچقا ۋە ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زىرلىك بولغاچقا، ياء نىڭ بەلگىسى پىچنى تاشلىۋەتسەك، **يَرْوِي** قالىدۇ.)

رَوَايَةً (رىۋايەت، بايان قىلماق)

رَاوٍ (رىۋايەت قىلغۇچى، بايان قىلغۇچى)

(بۇ **إِسْمُ فاعل** بولۇپ، ئەسلى شەكلى **رَاوِيٌ** دۇر)

مَرْوِيٌّ (رىۋايەت قىلىنغان ئادەم ياكى ئىش، بايان قىلىنغۇچى)

(بۇ **إِسْمُ مَفْعُوْل** بولۇپ، ئەسلى شەكلى **مَرْوُوْيٌ** دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ بىلەن ياء بىر يەردە كېلىپ قالغاچقا، ۋاۋنى ياء غا ئالماشتۇرىمىز، **مَرْوُيْيٌ** بولىدۇ. بىر خىل ھەرپ ئىككى يەردە كېلىپ قالغاچقا، كىرىشتۈرۈش شەرتى بىلەن ياء بىلەن ياء نى قوشۇۋېتىمىز. شۇنىڭ بىلەن **مَرْوُيٌّ** بولىدۇ. ئاخىرىدا ياء غا مۇناسىپ بولسۇن ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالدىدىكى ۋاۋنى زىرلىك قىلىمىز. شۇنداق قىلىپ **إِسْمُ مفعول** شەكلى **مَرْوِيٌّ** شەكىللىنىدۇ.)

لاَيَرْوِى (رىۋايەت قىلمايدۇ، بايان قىلمايدۇ)
ارْوِ (رىۋايەت قىل، بايان قىل)
(بۇ لامىسىز بۇيرۇق شەكلىدۇر. بۇنى تَــرْوِىُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن سۆزنىڭ ئاخىرقى ھەرپى كىبسەل ھەرپ بولغاچقا ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، ئاندىن كەلگۈسى زامان پېئىل ھەرپلىرىدىن بىرى بولغان تاء نى تاشلىۋېتىمىز. بۇنىڭدا رْوقالىدۇ. سۆزنى ساكىن بىلەن باشلاپ ئوقۇش مۇمكىنچىلىكى بولمىغاچقا ھەمدە بۇ سۆز يَفْعِــلُ ۋەزنىدىن بولغاچقا، ئالدىغا زىرلىــك ئــەلىفنى كــەلتۈرۈپ، لامىــــز بــۇيرۇق ارْوِ نــى شەكىللەندۈرىمىز.)
لِيَرْوِ (بايان قىلسۇن، رىۋايەت قىلسۇن)
لاَتَرْوِ (بايان قىلما، رىۋايەت قىلما)
مَرْوِىً (رىۋايەت قىلىش ۋاقتى ۋە ئورنى)
مِرْوًي (بايان قىلىشتا ئىشلىتىلىدىغان سايمان)
اَرْوٰى (ئوبدان بايــان قىلىــدىغان كىشــى، بــەك بايــان قىلىدىغان)
بۇ بابنىڭ وَحٰى يَحِي شەكلىدىكى مُلْتَوِىُ يَــاء (بىرىنچى ۋە ئۈچىنچى ھەرپى كىبسەل ھەرپ بولغان ئەسلى ئُوچ ھەرپلىك پېئىل) نىڭ تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:
وَحٰى (ئىلھام بەردى، ۋەھىي قىلدى)
(بۇ ئۆتكەن زامان پېئىل شەكلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى وَحَىَ دۇر. بۇنىڭدىكى ياء ئۆزى ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك بولغاچقا، ئۇنى ئەلىف كە ئۆزگەرتىمىز. شۇنىڭ بىلەن وَحٰى بولىدۇ.)
يَحِي (ئىلھام بېرىدۇ، ۋەھىي قىلىدۇ)

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى يَـوْحِيُ دۇر. بۇ يەردە كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ھەرپى ياء بىلەن ھەقىقىي زىر ئوتتۇرىسىدىكى ساكىنلىق ۋاۋنى قىسقارتىۋېتىمىز. شۇنىڭ بىلەن يَحِـيُ بولىدۇ. يەنە بۇ شەكىلدە پىچ بەلگىسى ياء غا نىسبەتەن ئېغىر، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالدىدىكى ھەرپ زىر بولغاچقا، بۇ يەردە ياء نىڭ پىچ بەلگىسىنى تاشلىۋېتىمىز. شۇنىڭ نەتىجىسىدە يَحِيْ ھاسىل بولىدۇ.)

وَحْيًا (ئىلْھام بەرمەك، ۋەھيي، ۋەھيي قىلماق)

وَاحٍ (ئىلھام ئاتا قىلغۇچى، ۋەھيي بەرگۈچى)

(بۇ إِسْمُ فاعل بولۇپ، ئەسلى شەكلى وَاحِيٌ دۇر. بۇنىڭدا ياء ئۇچۇن ئېيتقاندا زىر ئېغىر ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن ياء نىڭ پىچىنى تاشلىۋېتىمىز. قالغىنى وَاحِيْنْ بولىدۇ. بۇنىڭدا ئىككى ساكىن بىر يەردە كېلىپ قالغاچقا، ياء بىلەن نۇن ئارىسىدا ياء نى يوق قىلىمىز. قالغىنى وَاحِـنْ بولىدۇ، تەنۋىن قائىدىسىگە مۇناسىپ كەلگەچكە ئەسلىگە قايتۇرۇپ وَاحٍ غا ئايلاندۇرىمىز.)

مَوْحِيٌّ (ۋەھيي بېرىلگۈچى، ئىلھام ئاتا قىلىنغۇچى)

(بۇ إِسْمُ مفعول بولۇپ، ئەسلى شەكلى مَوْحُـوْيٌ دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ بىلەن ياء بىر يەردە كەلگەچكە، ساكىنلىق ۋاۋنى ياءغا ئالماشتۇرساق مَوْحُيْيٌ بولىدۇ. بۇنىڭدا ئىككى ئوخشاش ھەرپ بىرگە كېلىپ قالغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىرىكتۈرۈش شەرتى ھازىرلانغان بولغاچقا، ئىككى ياء نى بىرىكتۈرسەك مَوْحُيٌّ، ياء غا مۇناسىپ كەلتۈرۈپ مَوْحِيٌّ ھالىتىگە ئېلىپ كېلىمىز.)

لَمْ يَحِ (ئىلھام بەرمىدى، ۋەھيي قىلمىدى)

لاَيَحِ (ئىلھام بەرمەيدۇ، ۋەھيي قىلمايدۇ)

(بۇنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭكى

بىلەن ئوخشايدۇ.)

حِ (ۋەھيي قىل، ئىلھام بەر)

(بۇ لامسىز بۇيرۇقتۇر. بۇنى كەلگۈسى زامان پېئىلى تَوْحِيْ دىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن سۆزنىڭ ئاخىرىدىكى ھەرپ كېسەل ھەرپ بولغاچقا ئۇنى تاشلىساق تَوْحِ قالىدۇ. كەلگۈسى زامان پېئىلنىڭ ھەرپى بولغان تاء نى تاشلىۋەتسەك ۋە شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كەلگۈسى زامان ھەرپى بىلەن ھەقىقىي زىر ئوتتۇرىسىدىكى ۋاۋنى يوقىتىۋەتسەك، نەتىجىدە حِ قالىدۇ.)

لِيَحِ (ۋەھيي قىلسۇن، ئىلھام بەرسۇن)

(بۇ لاملىق بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى يَوْحِيُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن كەلگۈسى زامان ھەرپى بىلەن ھەقىقىي زىر ئوتتۇرىسىدىكى ۋاۋنى يوق قىلساق يَحِي قالىدۇ. پىچ ياء ئۆچۈن ئېغىر، شۇنداقلا ئالدىدىكى ھەرپ زىرلىك، شۇڭا ياءنى تاشلايمىز. ئاخىرىدا زىرلىك لامنى سۆز ئالدىغا قويساق لِيَحِ ھالىتىگە كېلىدۇ.)

لاَتَحِ (ۋەھيي قىلماق، ئىلھام بەرمەك)

(بۇ ئىنكار بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى تَوْحِيُ دىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن كەلگۈسى زامان ھەرپى بىلەن ھەقىقىي زىر ئوتتۇرىسىدىكى ۋاۋنى يوق قىلىمىز. قالغىنى تَحِيُ بولىدۇ. بۇنىڭ ئالدىغا توسقۇسى «لاَ»نى كەلتۈرىمىز ۋە سۆز ئاخىرىدىكى كېسەل ھەرپنى قىسقارتىمىز. نەتىجىدە لاَتَحِ ھاسىل بولىدۇ.)

مَوْحًا، (ۋەھيي قىلىش ۋاقتى ياكى ئورنى)

(إِسْمُ زمان ۋە إِسْمُ مكان دۇر. ئۆزگىرىش ئەھۋالى مَرْمًى گە ئوخشاش.)

مِيْحَاءٌ (ۋەھيي قىلىشتا ئىشلىتىلىدىغان قورال ـ سايمان)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

(إِسْمُ أَلَةٍ بولۇپ، ئەسلى شەكلى مِوْحَايٌ دۇر. ۋاۋ ساكىن، ئالدى زىر. بۇنىڭدىكى ساكىنلىق ۋاۋنى ياءغا ئالماشتۇرساق، سۆز مِيْحَايٌ بولىدۇ. ئارتۇق ئەلىفتىن كېيىن كەلگەن ياء نى ھەمزىگە ئالماشتۇرىمىز. نەتىجىدە مِيْحَاءٌ شەكىللىنىدۇ.)

اَوْحٰى (ۋەھىينى كۆپرەك يەتكۈزگۈچى، بەك ۋەھىيكار)

(بۇ وسِمُ تَفْضِيْلٍ بولۇپ، ئەسلى شەكلى اَوْحَيُ دۇر. بۇنىڭدىكى ھەرىكەتلىك ياء نىڭ ئالدى ھەرىپى زەۋەرلىكتۇر. شۇڭا، ياء نى ئەلىفكە ئالماشتۇرىمىز. ئاخىرىدا إِسْمُ تَفْضِيْلٍ اَوْحٰى شەكىللىنىدۇ.)

2) فَعَلَ يَفْعُلُ (ثَانِيْهَافَعَلَ يَفْعُلُ)

بۇ بابتا مَصْدَرٌ لەر ئون بەش ۋەزىندە كېلىدۇ. فَعْلٌ — نَصْرٌ (ياردەم بەرمەك)، فَعَلٌ — طَلَبٌ (ئىزدىمەك)، فَعَالٌ — نَبَات (ئۈنمەك)، فِعَالَةٌ — حِرَاسَةٌ (قوغدىماق)، فُعْلٌ — شُكْرٌ (شۈكرى قىلماق)، فَعِلٌ — خَنِقٌ (خاپا قىلماق، بوغۇلماق)، فِعَالَ — كِتَابٌ (يازماق)، فُعَالٌ — صُرَاخٌ (ئاۋارە قىلماق)، فِعْلٌ — فِسْقٌ (بۇزۇقچىلىق قىلماق)، فِعْلٰى — ذِكْرٰى (ئەسلىمەك)، فِعْلَانٌ — كِتْمَانٌ (يوشۇرماق)، فُعْلٰى — بُشْرٰى (خۇشخەۋەر)، فُعُوْلٌ — خُرُوْجٌ (چىقماق)، فِعْلَةٌ — نِشْدَةٌ (ئىزدىمەك)، فُعْلَةٌ — دُعْوَةٌ (چاقىرماق).

بۇ بابتىكى بىر قانچە مۇھىم قائىدىلەر: (1) ۋاۋدىن يۆتكەلگەن ئەلىف ھالىتىدە، ياء دىن يۆتكەلگەن ئەلىف ياء ھالىتىدە يېزىلىدۇ. (2) ۋاۋ ئاخىرىدا بولۇپ، ئالدى پىچ بولمىسا، ئۇنى ياء قا يۆتكەش كېرەك. (3) ۋاۋ تۆتىنچى ياكى بەشىنچى ھەرپ بولغاندا، ئالدى پىچ بولمىسا، ئۇنى ياء قا يۆتكەش كېرەك.

بۇ پىچلىك ئەين (عُ) بابى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. تۆۋەندە بۇ بابقا تەۋە بولغان ھەرقايسى پېئىل قۇرۇلمىلىرىنىڭ ئۆزگىرىش ۋە تۈرلىنىش ئەھۋالىنى تەپسىلىي كۆرسىتىمىز.

بۇ بابنىڭ نَصَرَ يَنْصُرُ نَصْـرًا شەكلىدىكى صَـحِيْحُ (ساغلام ھەرپلىك ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

نَصَرَ (ياردەم بەردى)

يَنْصُرُ (ياردەم بېرىدۇ)

نَصْرًا (ياردەم بەرمەك، ياردەم)

نَاصِرٌ (ياردەم بەرگۈچى)

مَنْصُوْرٌ (ياردەم بېرىلگۈچى)

لَمْ يَنْصُرْ (ياردەم بەرمىدى)

لاَيَنْصُرُ (ياردەم بەرمەيدۇ)

اُنْصُرْ (ياردەملەش، ياردەم بەر!)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇق بولۇپ، بۇنى كەلگۈسى زامان شەكلى تَنْصُرُ دىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن سۆزنىڭ ئاخىرىدىكى ساغلام ھەرپنى ساكىنلىق قىلىمىز، نەتىجىدە تَنْصُـرْ بولىدۇ. ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپى تاء نى تاشلايمىز. بۇ چاغدا سۆز بولمىغاچقا ۋە بۇ سۆز نْصُـرْ ھالىتىگە كېلىدۇ. سۆزنى ساكىن بىلەن ئوقۇش مۇمكىن بولمىغاچقا ۋە بۇ سۆز يَفْعُلُ (عُ) بابىدىن بولغاچقا، ئالدىغا پىچلىك ئەلىفنى كەلتۈرسەك، اُنْصُـــرْ شەكلىدىكى لامىسىز بۇيرۇق پېئىلى ياسىلىدۇ.)

لِيَنْصُرْ (ياردەم بەرسۇن)

لاَتَنْصُرْ (ياردەم بەرمە)

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مَنْصَرٌ (ياردەم قىلىش ۋاقتى ياكى ئورنى)

مِنْصَارٌ (ياردەم بېرىشتە ئىشلىتىلىدىغان قورال — سايمان)

أَنْصَرُ (ياردەمنى كۆپرەك ياكى ئەڭ كۆپ بەرگۈچى)

بۇ بابنىڭ رَدَّ يَـرُدُّ شەكلىدىكى مُضَاعَفٌ ثُلاَثِيٌّ (تەكرار ھەرپلىك ئۈچلۈك) پېئىللىرىنىڭ تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

رَدَّ (توستى، رەت قىلدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان پېئىل شەكلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى رَدَدَ دۇر. بۇنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيىتىنى بىلىش ئۈچۈن فَـرَّ شەكلىدىكى پېئىللارنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيىتىگە قاراڭ.)

يَرُدُّ (توسىدۇ، رەت قىلىدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى يَـرْدُدُ. بۇنىڭدا ئوخشاش بىر جىنستىن بولغان ئىككى ھەرپ ھەرىكەتلىك ۋە ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىقتۇر، بۇنداق ئەھۋالدا ئاۋۋالقى ئوخشاش ھەرپنىڭ ھەرىكىتىنى ساكىنلىق ھەرپكە بەرسەك يَـرُدْدُ كېلىپ چىقىدۇ. بۇ يەردە بىرىكتۈرۈش شەرتى ھازىرلانغان بولغاچقا، تەشدىدلىك ھالەتتە دالنى دالغا بىرىكتۈرىمىز. نەتىجىدە يَرُدُّ ھاسىل بولىدۇ.)

رَدًّا (قايتۇرماق، رەت قىلماق)

رَادٌّ (قايتۇرغۇچى، رەت قىلغۇچى)

(بۇ إِسْمُ فاعل دۇر. ئەسلى شەكلى رَادِدٌ بولۇپ، ئۆزگىرىش قائىدىسى فَارٌّ نىڭكىگە ئوخشاشتۇر)

مَرْدُوْدٌ (رەت قىلىنغان، توسۇلغان)

لَمْ يَرُدَّ (رەت قىلمىدى، توسمىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى يَرُدُّ دۇر. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن ساكىن قىلغۇچى «لَمْ»نى سۆزنىڭ ئالدىغا قوشىمىز. ئاندىن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپ بىرىككەن ھەرپ بولغانلىقى ۋە بۇ سۆزنىڭ يَفْعُلُ بابىدىكى سۆز بولغانلىقى تۈپەيلىدىن، ئۇنىڭ ئاخىرىغا تۆت اِعْرَابْ[①] راۋا بولىدۇ. بىرىكمىنى يەشكەندىن كېيىن ئاخىرقى ھەرپكە زەۋەرنى بېرىمىز. لَمْ يَرُدَّ بولىدۇ. پىچنى بەرسەك لَم يَرُدُّ بولىدۇ. بىرىكمىنى يەشسەك لَمْ يَرْدُدْ ھاسىل بولىدۇ.)

لاَيَرُدُّ (رەت قىلمايدۇ، تۇسمايدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان ئىنكار پېئىلى بولۇپ، ئۆزگىرىش قائىدىسى كەلگۈسى زامان پېئىلى بىلەن ئوخشاش.)

رُدَّ (رەت قىل، توس)

(بۇ لامسىز بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى كەلگۈسى زامان پېئىلى تَرُدُّ دىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپكە قارايمىز. تەشدىدلىك، سۆز يَفْعُلُ بابىدىن بولغاچقا، زەۋەر، زىر، پىچ ۋە ساكىنلارنى قويۇش توغرا بولىدۇ. تەشدىدلىك بىرىكمىنى يەشكەندىن كېيىن، زەۋەر ئارقىلىق سۆزنى تَرُدَّ ھالىتىگە كەلتۈرىمىز. ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپى تاءنى تاشلىۋېتىمىز. شۇنىڭ بىلەن لاملىق بۇيرۇق شەكلى رُدَّ تامام بولىدۇ.)

لِيَرُدَّ (رەت قىلسۇن، توسسۇن)

(بۇ لاملىق بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى يَرُدُّ دىن ئايرىپ

---

① تۆت ئىئراب: پىچ، زەۋەر، زىر، ساكىن قاتارلىقلار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

چىقىرىمىز. بۇنىڭ ئايرىلىش ئەھۋالى ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلىغا ئوخشاشتۇر.)

لاَتَرُدَّ (رەت قىلما، توسما)

مَرَدٌّ (رەت قىلىش ئورنى ۋە ۋاقتى)

(بۇ ۋسمُ زمان ۋە ۋسمُ مكان بولۇپ، ئەسلى شەكلى مَـرْدَدٌ دۇر. بۇنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى مَفرٌّ گە ئوخشاش.)

مِرْ دَادٌ (رەت قىلىش سايمىنى)

اَرَدُّ (رەت قىلغاقراق)

(بۇ إسْمُ تَفضيل بولۇپ، ئەسلى شەكلى اَرْدَدُ دۇر. بۇنىڭدا ئىككى ھەرىكەتلىك ھەرپ بىرگە كەلگەچكە ۋە ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىق بولغاچقا، ئاۋۋالقى ھەرپنىڭ ھەرىكىتىنى ساكىنلىق ھەرپكە يۆتكەيمىز. نەتىجىدە اَرْدُدُ قالىدۇ. بۇ يەردە تەشدىد ئارقىلىق بىرىكتۈرۈشنىڭ شەرتى ھازىرلانغاچقا، شۇ بويىچە بىر خىل ھەرپلەرنى بىرىكتۈرۈۋەتسەك، إسْمُ تفضيل شەكلى اَرَدُّ پەيدا بولىدۇ.)

بۇ بابنىڭ وَدَّ يَوُدُّ شەكلىدىكى مثال مضاعف الواو

(بىرىنچى ھەرپى كېسەل ھەرپ بولغان پېئىل، شۇنداقلا تەكرارلانغان ھەرپ بولغان پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ۋە ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

وَدَّ (سۆيدى، ياخشى كۆردى، دوستلاشتى)

(بۇ ئۆتكەن زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى وَدَدَ دۇر)

يَوُدُّ (سۆيىدۇ، دوست تۇتىدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى يَوْدُدُ دۇر. ئۆزگىرىش ئەھۋالى يَرُدُّ گە ئوخشاشتۇر.)

وُدًّا (سۆيمەك، دوستلاشماق)

وَادٌّ (سۆيگۈچى، دوست تۇتقۇچى)

(بۇ إسْمُ فاعِل نىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى فارٌّ گە ئوخشاشتۇر.)

مَوْدُوْدٌ (سۆيۈلگۈچى، دوست تۇتۇلغۇچى)

لَمْ يَوُدَّ (سۆيمىدى، دوست تۇتمىدى)

(بۇنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى لَمْ يَرُدَّ گە ئوخشاشتۇر.)

لاَيَوُدُّ (سۆيمەيدۇ، دوست تۇتمايدۇ)

وُدَّ (دوست تۇت، سۆي)

(بۇ رُدَّ گە ئوخشاشتۇر.)

لِيَوُدَّ (دوست تۇتسۇن، سۆيسۇن)

لاَتَوُدَّ(دوست تۇتما، سۆيمە)

(بۇنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى لاَيَرُدَّ گە ئوخشاشتۇر.)

مَوَدٌّ (سۆيۈش ئورنى، دوستلىشىش ئورنى ياكى ۋاقتى)

(بۇنىڭ ئەسلىسى مَوْدَدٌ بولۇپ، ئۆزگىرىش ئەھۋالى مَفِرٌّ گە ئوخشاشتۇر.)

مِيْدَادٌ (دوستلىشىشتا ئىشلىتىلىدىغان قورال ـ سايمان)

(بۇ إسْمُ آلة بولۇپ، ئەسلى شەكلى مِـوْدَادٌ دۇر. بۇ سۆزدىكى ۋاۋ ساكىنلىق ۋە ئالدىدىكى ھەرپ زىرلىك بولغاچقا، ئۇنى ياء غا ئۆزگەرتىمىز، شۇندىلا مِيْدَادٌ بولىدۇ.)

اَوَدُّ (بەك سۆيىدىغان، بەك دوستلاشقاق)

(بۇ إسْمُ تَفْضِيْل بولۇپ، ئەسلى شەكلى اَوْدَدُ دۇر. ئۆزگىرىش ئەھۋالى اَرَدُّ نىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى بىلەن ئوخشاش.)

بۇ بابنىڭ دَامَ يَدُوْمُ شەكلىدىكى اجوف الياء (ئوتتۇرىسىدىكى ھەرپ كىسەل ھەرپ ياء بولغان ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۆزگىرىش، تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

دَامَ (داۋاملاشتى)

(بۇ ئۆتكەن زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى دَوَمَ دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ ھەرىكەتلىك. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك بولغاچقا، ۋاۋنى ئەلىفكە ئالماشتۇرىمىز، شۇنىڭدىن دَامَ بولىدۇ.)

دِيْمَ (داۋام قىلدۇرۇلدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان پېئىلىنىڭ مەجھۇل شەكلى بولۇپ، ئەسلى ھالىتى دُوِمَ دۇر. بۇنىڭدا زىر ۋاۋ ئۈچۈن ئېيتقاندا ئېغىر ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ زىر بەلگىسىنى ئالدىغا يۆتكىسەك دِوْمَ بولىدۇ. بۇنىڭدا ساكىنلىق ۋاۋنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زىرلىك بولغاچقا ھەمدە زىرگە ياء مۇناسىپ كېلىدىغان بولغاچقا، بۇ يەردىكى ۋاۋنى ياء غا ئالماشتۇرساق دِيْمَ قالىدۇ.)

يَدُوْمُ (داۋام قىلىدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى يَدْوُمُ دۇر. بۇنىڭدا ئالدىدىكى ساغلام ھەرپ ساكىنلىق بولغان ئەھۋالدا ۋاۋ ئۈچۈن پېچ ئېغىر ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، ۋاۋنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىدىكى ھەرپكە بەرسەك يَدُوْمُ ھالىتىگە كېلىدۇ.)

دَوَامًا (داۋام قىلماق، داۋاملاشتۇرماق)

دَائِمٌ (داۋام قىلغۇچى، دائىم بولغۇچى)

(بۇ إِسْمُ فاعِل بولۇپ، ئەسلى شەكلى دَاوِمٌ دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ ئارتۇق ئەلىفتىن كېيىن كەلگەچكە ئۇنى قائىدە بويىچە ھەمزىگە ئالماشتۇرىمىز. نەتىجىدە دَائِمٌ بولىدۇ.)

مَدُوْمٌ (داۋام قىلدۇرۇلغۇچى، داۋام قىلىنغۇچى)

(بۇ إِسْمُ مفعول بولۇپ، ئەسلى ھالىتى مَدْوُوْمٌ دۇر. بۇنىڭدا

پىچ ۋاۋ ئۇچۇن ئىبغىر بولغاچقا، ھەرىكەتنى ئالدىدىكى ساكىنلىق ھەرپكە يۆتكىسەك مَدُوْوٌمٌ بولىدۇ. بۇ يەردە ئىككى ساكىن بىر يەردە كېلىپ قالغاچقا، بىر ۋاۋنى قىسقارتىۋېتىمىز. نەتىجىدە مَدُوْمٌ بارلىققا كېلىدۇ.)

لَمْ يَدُمْ (داۋاملاشتۇرمىدى، داۋام قىلمىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلى بولۇپ، بۇنى كەلگۈسى زامان پېئىلى يَدُوْمُ دىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن سۆزنىڭ «لَمْ»نى قوشىمىز. ئاندىن سۆز ئاخىرىدىكى ساغلام ھەرپنى ساكىنلىق قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن لَمْ يَدُوْمْ بولىدۇ. ئىككى ساكىن بىرگە كەلگەچكە، بۇ يەردىكى ۋاۋنى قىسقارتىۋېتىمىز، ئاخىرىدا لَمْ يَدُمْ قالىدۇ.)

لاَيَدُوْمُ (داۋاملاشتۇرمايدۇ، داۋام قىلمايدۇ)

دُمْ (داۋاملاشتۇر، داۋام قىل)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇق بولۇپ، بۇنى تَدُوْمُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن سۆزنىڭ ئاخىرى ساغلام ھەرپ بولغاچقا ئۇنى ساكىنلىق قىلىمىز. نەتىجىدە تَدُوْمْ بولىدۇ. بۇ يەردە ئىككى ساكىن بىرگە كېلىپ قالغاچقا، مىم بىلەن ۋاۋ ئارىسىدا ۋاۋنى تاشلىۋېتىمىز، ئاندىن قائىدە بويىچە كەلگۈسى زامان پېئىلى تاء نى تاشلىۋەتسەك دُمْ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن لامىسىز بۇيرۇق پۈتىدۇ.)

لِيَدُمْ (داۋاملاشتۇرسۇن، داۋام قىلسۇن)

(ئەھۋالى لامىسىز بۇيرۇققا ئوخشاش)

لاَتَدُمْ (داۋاملاشتۇرما، داۋام قىلما)

(بۇ كەلگۈسى زامان ئىنكار بۇيرۇق پېئىل شەكلى بولۇپ، ئەسلىسى تَدُوْمُ دۇر. قالغان ئۆزگىرىش ئەھۋالى ئۆتكەن زامان

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىنكار پېئىلىغا ئوخشايدۇ.)

مَدَامٌ (داۋاملاشتۇرىدىغان ۋاقىت ياكى ئورۇن)

(بۇ إِسْمُ مكان ۋە إِسْمُ زمان بولۇپ، ئەسلى ھالىتى مَدْوَمٌ دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ساغلام ھەرپ بولسا ساكىنلىقتۇر. بۇنداق ئەھۋالدا ۋاۋنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىدىكى ھەرپكە ئۆتكۈزىمىز. شۇندىلا مَدَوْمٌ بولىدۇ. يۆتكەلگەن ھەرىكەت ئېتىبارى بىلەن ۋاۋنى ئەلىفكە ئالماشتۇرىمىز. نەتىجىدە مَدَامٌ بارلىققا كېلىدۇ.)

مِيْدَامٌ (داۋاملاشتۇرۇش ئەسۋابى ياكى سايمىنى)

(بۇ إِسْمُ ألَة بولۇپ، ئەسلى شەكلى مِـوْدَامٌ دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ ساكىنلىق بولۇپ، ئالدى ھەرپى زىرلىك بولغاچقا، ۋاۋنى ياءغا ئالماشتۇرىمىز. نەتىجىدە مِيْدَامٌ پەيدا بولىدۇ.)

اَدَامُ (كۆپرەك داۋام قىلىدىغان، بەك داۋاملاشتۇرىدىغان)

(بۇ وسمُ تَفْضِيْل بولۇپ، ئەسلى شەكلى اَدْوَمُ دۇر.

بۇنىڭدا ۋاۋ ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىق بولسا، بۇنداق ئەھۋالدا ۋاۋنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا ئۆتكۈزىمىز. نەتىجىدە اَدَوْمُ قالىدۇ. زەۋەرنى ئەلىف بىلەن ماسلاشتۇرىدىغان بولغاچقا، ۋاۋنى ئەلىفكە ئالماشتۇرىمىز. نەتىجىدە اَدَامُ ھاسىل بولىدۇ.)

بۇ بابنىڭ دَعَا يَدْعُوْ (حَيِيَ يَحْيِيْ مُودَعَا يَـدْعُوْ غا ئوخشاش) شەكلىدىكى نَاقِص الـوَاو (ئاخىرقى ھەرپى كېيسەل ھەرپ ۋاۋ بولغان ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار)نىڭ ئۆزگىرىش — تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

دَعَا (چاقىردى، دەۋەت قىلدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان پېئىل شەكلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى دَعَوَ

دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ بولسا ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك بولغاچقا، ۋاۋنى ئەلىفكە ئالماشتۇرساق **دَعَا** بولىدۇ.)

يَدْعُوْ (چاقىرىدۇ)

(بۇنىڭ ئەسلى شەكلى **يَدْعُوُ** بولۇپ، بۇ يەردىكى پىچ ۋاۋغا نىسبەتەن ئېغىر ھېسابلىنىدۇ، شۇڭا بۇ ھەرىكەتنى تاشلىۋەتسەك **يَدْعُوْ** بولىدۇ.)

دَعْوَةً (چاقىرىق، دەۋەت)

دَاعٍ (چاقىرغۇچى، دەۋەتچى)

(بۇ **إِسْمُ فاعِلٍ** بولۇپ، ئەسلى شەكلى **دَاعِوٌ** دۇر. بۇنىڭدا پىچ ۋاۋغا نىسبەتەن ئېغىر بولغاچقا، ۋاۋنى ياَء غا ئۆزگەرتىمىز، نەتىجىدە **دَاعِيٌ** قالىدۇ. يەنىلا پىچ ياء ئۈچۈن ئېغىر بولغاچقا، بۇ پىچنى تاشلىساق، تەنۋىن يېشىلىپ **دَاعِيْنْ** قالىدۇ. ئىككى ساكىننى بىرگە ئوقۇش مۇمكىن بولمىغاچقا، بۇنى يەنە ئۇنلاشتۇرۇپ قوشۇۋەتسەك **دْاعٍ** بولۇپ پۈتىدۇ.)

مَدْعُوٌّ (چاقىرىلغۇچى)

(بۇ **إِسْمُ مفعولٍ** بولۇپ، ئەسلى شەكلى **مَدْعُوْوٌ** دۇر. بۇ يەردە تەشدىد ئاَرقىلىق ئوخشاش ئىككى ھەرپنى قوشۇۋېتىش شەرتى ھازىرلانغاچقا، بىرىكتۈرۈۋەتسەك **مَدْعُوٌّ** بولىدۇ.)

لَمْ يَدْعُ (چاقىرمىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلى بولۇپ، ئەسلى **يَدْعُوْ** دۇر. ساكىن قىلغۇچى «لَمْ» سەۋەبىدىن سۆز ئاخىرىدىكى ئەسلىدىلا ساكىنلىق بولغان ھەرپ ۋاۋنى تاشلىۋەتسەك، **لَمْ يَدْعُ** قالىدۇ.)

لاَيَدْعُوْ (چاقىرمايدۇ)

اُدْعُ (چاقىر، دەۋەت قىل)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى **تَدْعُوُ** دىن ئايرىپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرىدىكى كىسەل ھەرپىنى تاشلايمىز، تَدْعُ بولىدۇ. ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپى تاء نى تاشلىۋەتسەك دْعُ قالىدۇ. سۆزنى ساكىن بىلەن باشلاپ ئوقۇش تەس بولغاچقا ۋە بۇ سۆز يَفْعُلُ بابىدىن بولغاچقا، سۆز ئالدىغا يىپچىلىك ئەلىفنى كەلتۈرسەك، لامسىز بۇيرۇق اُدْعُ پۈتىدۇ.)

لِيَدْعُ (چاقىرسۇن)

لَاتَدْعُ (چاقىرما، دەۋەت قىلما)

مَدْعًى (چاقىرىش، دەۋەت قىلىش ۋاقتى ياكى ئورنى)

(ئەسلى مَدْعَوٌ بولۇپ، سۆز ئاخىرىدىكى ۋاۋنى ياء غا ئالماشتۇرساق مَدْعَيٌ بولىدۇ. ياء نىڭ ئۆزى ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك بولغاچقا، ياء نى ئەلىفكە ئالماشتۇرساق مَدْعَانْ بولىدۇ، بۇنىڭدا ئىككى ساكىن بىر يەردە كەلگەچكە، ئەلىف بىلەن تەنۋىن ئارىسىدىكى ئەلىفنى يوق قىلساق ۋە نۇنلاشتۇرساق، مَدْعًى ھالىتىگە كېلىدۇ.)

مِدْعًى (چاقىرىش سايمىنى، كاناي)

(بۇنى ئوخشاش ئۇسۇل بويىچە قىياس قىلىشقا بولىدۇ.)

اَدْعَى (بەك دەۋەتچى، چاقىرغاقراق)

(بۇ إِسْمُ تَفْضِيلٍ شەكلى بولۇپ، ئەسلى اَدْعَوُ دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ بولسا ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك بولغاچقا ۋاۋنى ئەلىفكە ئالماشتۇرساق اَدْعَى بولىدۇ.)

3) فَعَلَ يَفْعَلُ بابى (ئالتِّھافَعَلَ يَفْعَلُ)

بۇ بابتا مَصْدَرٌ لەر ئون خىل ۋەزىندە كېلىدۇ. فَعْلٌ — مَنْعٌ (توسماق)، فُعُوْلٌ — سُنُوْحٌ (ئاشكارا بولماق)، فَعَالَةٌ — مَهَارَةٌ (زىرەك بولماق)، فُعَالَةٌ — دُعَابَةٌ (چاقچاق قىلماق)، فِعَالَةٌ — رِعَايَةٌ

(ساقلىماق)، فِعْلٌ — سِحْرٌ (سېھىر قىلماق)، فَعَالٌ — ذَهَابٌ (كەتمەك)، فُعَالٌ — سُؤَالٌ (سورىماق)، فُعْلاَنٌ — طُغْيَانٌ (ئازماق)، فُعْلَةٌ — رُؤْيَةٌ (كۆرمەك).

مۇھىم قائىدە: بۇ بابنىڭ مُضَارِعْ شەكلىنىڭ «ع» ئۇدۇلىدىكى زەۋەر ئەسلى زىردىن يۆتكەلگەن بولۇپ، ئەسلى يَمْنِعُ ئىدى. فِعْلِ مُضَارِنىڭ «ع» ياكى «ل»ى ئۇدۇلىدا بوغۇز ھەرپلىرىدىن (ء، ه، ح، غ، خ) بىرەر ھەرپ كەلسە، ئۇنى ئىشلەتكەندە بوغۇز ھەرپلىرىنىڭ ئالدىدا ياكى كەينىدە زىر كېلىپ قالسا، (يَمْنِعُ، يَنْصِحُ دەك) بۇ چاغدا تەلەپپۇزدا قىيىنچىلىق يۈز بېرىدۇ. ئاۋارىچىلىقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئالىملار زىر ئورنىغا زەۋەرنى تاللىغان (يَمْنَعُ، يَنْصَحُ دەك).

بۇ زەۋەرلىك ئەين «عَ» بابى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. تۆۋەندە بۇ بابقا تەۋە بولغان پېئىل قۇرۇلمىلىرىنىڭ ئۆزگىرىش ۋە تۈرلىنىش ئەھۋالىنى تەپسىلىي كۆرسىتىمىز.

بۇ بابنىڭ مَنَعَ يَمْنَعُ شەكلىدىكى صَحِيْحُ (ساغلام ھەرپلىك ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

مَنَعَ (توستى، چەكلىدى)

يَمْنَعُ (چەكلەيدۇ)

مَنْعًا (چەكلىمەك)

مَانِعٌ (چەكلىگۈچى، توسقۇچى)

مَمْنُوْعٌ (چەكلەنگۈچى، توسۇلغان)

لَمْ يَمْنَعُ (چەكلىمىدى)

لاَيَمْنَعُ (چەكلىمەيدۇ)

اِمْنَعْ (چەكلە، توس)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

(بۇ لامسىز بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى تَمْنَعُ دىن ئايرىيمىز.
ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرىدىكى ساغلام ھەرپىنى ساكىنلىق
قىلىمىز، ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپى تاء نى تاشلىۋېتىمىز،
مْنَــعْ قالىدۇ. سۆزنى ساكىن بىلەن باشلاپ ئوقۇش مۇمكىن
بولمىغاچقا، زىرلىك ئەلىفنى كەلتۈرسەك (اِمْنَعْ پۈتىدۇ.)

لِيَمْنَعْ (چەكلىسۇن)

لَاتَمْنَعْ (چەكلىمە)

مَمْنَعٌ (چەكلەش ئورنى ياكى ۋاقتى)

مِمْنَاعٌ (چەكلەش قورالى)

اَمْنَعُ (بەك چەكلەيدىغان، ئىنتايىن چەكلەيدىغان)

بۇ بابنىڭ وَضَعَ يَضَعُ شەكلىدىكى مِثَالُ الْوَاوِ (باش ھەرپى
كېسەل ۋاۋ بولغان ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ كونكرېت
تۈرلىنىش ۋە ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

وَضَعَ (قويدى)

يَضَعُ (قويىدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلى بولۇپ، بۇنىڭ ئەسلى
شەكلى يَوْضَــعُ دۇر. بۇنىڭدا كەلگۈسى زامان ھەرپى بىلەن
ھەقىقىي زىر ئوتتۇرىسىدا كەلگەن ۋاۋنى قىسقارتىۋېتىمىز.
نەتىجىدە يَضَعُ قالىدۇ.)

وَضْعًا (قويماق)

وَاضِعٌ (قويغۇچى)

مَوْضُوْعٌ (قويۇلغۇچى)

لَمْ يَضَعْ (قويمىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلى بولۇپ، بۇنى يَوْضَــعُ دىن
ئايرىيمىز. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن كەلگۈسى زامان ھەرپى بىلەن

ھەقىقىي زىر ئوتتۇرىسىدىكى ۋاۋنى يوق قىلىمىز، يَضَعُ قالىدۇ. ئىككىنچى قەدەمدە سۆزنىڭ ئالدىغا ساكىن قىلغۇچى «لَمْ»نى كەلتۇرسەك، لَمْ يَضَعُ بولىدۇ. بۇ سەۋەبتىن سۆز ئاخىرىدىكى ساغلام ھەرپنى ساكىنلىق قىلساق لَمْ يَضَعْ بولىدۇ.)

لاَيَضَعُ (قويمايدۇ)

ضَعْ (قوي)

(بۇ لامسىز بۇيرۇق بولۇپ، تَضَعُ ئاساسىدا قىياس قىلىش لازىم.)

لِيَضَعْ (قويسۇن)

لاَتَضَعْ (قويما)

مَوْضَعٌ (قويۇش ئورنى ياكى ۋاقتى)

مِيْضَاعٌ (قويۇشتا ئىشلىتىلىدىغان قورال — سايمان)

(بۇ إِسْمُ أَلَةِ بولۇپ، ئەسلى مِوْضَاعٌ دۇر. بۇنىڭدىكى ساكىنلىق ۋاۋنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زىرلىك بولغاچقا، ئۇنى ياغا ئالماشتۇرساق مِيْضَاعٌ بولىدۇ.)

اَوْضَعُ (دائىم قويىدىغان، بەكرەك قويغۇچى)

بۇ بابنىڭ رَعْى يَرْعٰى شەكلىدىكى نَاقِصُ يَاء (ئاخىرى ياء بىلەن ئاخىرلاشقان ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ كونكرېت تۇرلىنىش ۋە ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

رَعٰى (كۆزەتتى)

(بۇ ئۆتكەن زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى رَعَىَ دۇر. بۇنىڭدا ياء ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك بولغاچقا، ياءنى ئەلىفكە ئۆزگەرتىمىز. شۇنىڭ بىلەن رَعٰى بولىدۇ.)

يَرْعٰي (كۆزىتىدۇ)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئەسلى شەكلى يَرْعَـــيُ دۇر.
بۇنىڭدىمۇ ھەرىكەتلىك ياء نىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك
بولغاچقا، ئۇنى ئەلىفكە ئالماشتۇرىمىز. نەتىجىدە يِرْعٰي بولىدۇ.)

رَعْيًا (كۆزەتمەك)

رَاعٍ (كۆزەتچى، كۆزەتكۈچى)

(بۇنىڭ ئەسلى شەكلى راعِيٌ بولۇپ، ئۆزگىرىش ئەھۋالى دَاعٍ
غا ئوخشاشتۇر.)

مَرْعِيٌّ (كۆزىتىلگۈچى)

(بۇ إِسْمُ مفعول نىڭ ئەسلى شەكلى مَرْعُوْيٌ بولۇپ، ئۆزگىرىش
قائىدىسى مَرْمِيٌّ غا ئوخشايدۇ.)

لَمْ يَرْعَ (كۆزەتمىدى)

(بۇنىڭ ئەسلى شەكلى يَرْعَـــيُ بولۇپ، ئالدى بىلەن بۇ
پېئىلنىڭ ئالدىغا ساكىن قىلغۇچى «لَمْ»نى كەلتۈرىمىز. ئاندىن
سۆز ئاخىرىدىكى كېسەل ھەرپنى تاشلايمىز. نەتىجىدە لَمْ يَرْعَ
قالىدۇ.)

لاَيَرْعٰي (كۆزەتمەيدۇ)

ارْعَ (كۆزەتكىن)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇق شەكلىنىڭ قائىدىسى شۇكى، ئۇنى
كەلگۈسى زامان پېئىلى تَرْعَيُ دىن ئالىمىز. قالغان تەپسىلاتى
يۇقىرىقىلارغا ئوخشايدۇ.)

لِيَرْعَ (كۆزەتسۇن)

لاَتَرْعَ (كۆزەتمە)

مَرْعًى (كۆزىتىش ئورنى ياكى ۋاقتى)

(بۇ إِسْمُ زمان ۋە إِسْمُ مكان بولۇپ، شەكىللىنىش ئەھۋالى
مِرْمًى گە ئوخشايدۇ.)

مرْعًى (كۆزىتىش ئەسۋابى)

اَرْعًى (كۆزەتكەك، ئەڭ كۆزىتىدىغان)

(بۇ إسْمُ اَلَة بولۇپ، ئەسلى شەكلى اَرْعَيُ دۇر. بۇنىڭدا ياء ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ھەرپى بولسا زەۋەرلىكتۇر. شۇڭا ئۇ ياءنى ئەلىفكە ئالماشتۇرساق اَرْعًى بولىدۇ.)

4) **فَعَلَ يَفْعَلُ بابى** (رَابِعُهَافَعِلَ يَفْعَلُ)

بۇ بابتا **مَصْدَرْ**لەر ئون ۋەزىندە كېلىدۇ. **فَعْلٌ – نَضْجٌ** (پىشماق)، **فَعَلٌ – سِمَنٌ** (سېمىز بولماق)، **فَعَلٌ – تَعَبٌ** (چاپا تارتماق)، **فُعْلٌ – شُرْبٌ** (ئىچمەك)، **فِعْلاَنٌ – نِسْيَانٌ** (ئۇنۇتماق)، **فَعَالٌ – حَيَاءٌ** (ئۇيالماق)، **فَعَالَةٌ – كَرَاهَةٌ** (يامان كۆرمەك)، **فُعْلَةٌ – قُوَّةٌ** (كۈچلۈك بولماق)، **فُعُوْلٌ – صُعُوْدٌ** (ئۆرلىمەك)، **فَعْلَةٌ رَحْمَةٌ** (كۆيۈنمەك)

مۇھىم قائىدە: «ع» ياكى «ل»نىڭ ئۇدۇلىدا بوغۇز ھەرپلىرى كەلسە، بۇ بابنىڭ «**مِثَالٌ مُضَارِعٌ**»دا (**وَسِعَ يَسَعُ**دەك) «ۋاۋ» تاشلىنىدۇ. شۇنى بىلىش لازىمكى، **مُضَارِعُ**دىكى «ۋاۋ»نىڭ تاشلىنىشىدىكى سەۋەب، بوغۇز ھەرپلىرى سەۋەبىدىن زىر زەۋەرگە يۆتكەلگەن. يەنە بەزىدە **مُضَارِعُ** دا «ۋاۋ» ساقلىنىپ قالىدۇ، (**وَجِلَ يَوْجَلُ** دەك)، چۈنكى ئۇنىڭ «ع» ئۇدۇلىدىكى زەۋەر ئەسلىدىلا زەۋەر ئىدى.

(بۇ ھەم زەۋەرلىك ئەين (عَ) بابى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. تۆۋەندە بۇ بابقا تەۋە بولغان پېئىل قۇرۇلمىلىرىنىڭ ئۆزگىرىش ۋە تۈرلىنىش ئەھۋالىنى تەپسىلىي شەرھلەيمىز:

بۇ بابنىڭ **حَمِدَ يَحْمَدُ** شەكلىدىكى **صَحِيْحُ** (ساغلام ھەرپلىك ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

حَمِدَ (ماختىدى)

يَحْمَدُ (ماختايدۇ)

حَمْدًا (ماختىماق)

حَامِدٌ (ماختىغۇچى)

مَحْمُودٌ (ماختالغۇچى)

لَمْ يَحْمَدْ (ماختىمىدى)

لاَ تَحْمَدُ (ماختىمايدۇ)

احْمَدْ (ماختا)

لِيَحْمَدْ (ماختىسۇن)

لاَتَحْمَدْ (ماختىما)

مَحْمَدٌ (ماختاش ئورنى ياكى ۋاقتى)

مِحْمَادٌ (ماختاشتا ئىشلىتىلىدىغان قورال ـ سايمان)

أَحْمَدُ (ماختانچاقراق، بەك ماختايدىغان)

(بۇ بابنىڭ عَضَّ يَعَضُّ شەكلىدىكى مضاعف (تەكرارلانغان ھەرپلىك ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ كونكرېت تۈرلىنىش ۋە ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

عَضَّ (چىشلىدى)

(بۇنىڭ ئەسلى شەكلى عَضِضَ بولۇپ، قائىدىسى فَرَّ گە ئوخشاش.)

يَعَضُّ (چىشلەيدۇ)

(بۇنىڭ ئەسلى شەكلى يَعْضَضُ دۇر. بۇنىڭدا بىر جىنستىن بولغان ئىككى ھەرپ بىر سۆزدە كەلدى ۋە ھەر ئىككىلىسى ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ھەرپ بولسا ساكىنلىقتۇر، شۇڭا

ئالدىدىكى تەكرار ھەرپىنىڭ ھەرىكىتىنى ساكىنلىق ھەرپكە بېرىمىز. شۇنىڭ بىلەن يَعَضُّ ھالىتىگە كەلدى. بۇ يەردە تەشدىد ئارقىلىق تەكرار ھەرپلەرنى بىرىكتۈرۈش شەرتى ھازىرلانغاچقا، شۇ قائىدە بويىچە يَعَضُّ ھالىتىنى شەكىللەندۈرىمىز.)

عَاضٌّ (چىشلىگۈچى)

(ئەسلى عَاضِضٌ بولۇپ، ئۆزگىرىش قائىدىسى فَارٌّگە ئوخشاشتۇر.)

مَعْضُوْضٌ (چىشلەنگۈچى)

لَمْ يَعَضَّ (چىشلىمىدى)

(بۇنىڭ ئەسلىسى يَعْضَضُ بولۇپ، ئالدى بىلەن سۆز ئالدىغا ساكىن قىلغۇچى «لَمْ» نى قويىمىز. سۆزنىڭ ئاخىرى بىرىككەن ھەرپلەر بولغاچقا ۋە بۇ سۆز يَفْعُلُ بابىدىن بولمىغاچقا، ئۇنىڭ ئاخىرىغا ئۈچ ئىئراب راۋا بولىدۇ. بىرىكمىنى پارچىلىغاندىن كېيىن زەۋەرنى سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپكە قويساق لَمْ يَعَضَّ، زىرنى قويساق لَمْ يَعَضِ بولىدۇ. بىرىكمىنى ئاجرىتىپ ئاخىرقى ھەرپكە ساكىننى قويساق لَمْ يَعْضَضْ بولىدۇ.)

لاَيَعَضُّ (چىشلىمەيدۇ)

(بۇنىڭ ئۆزگىرىشى كەلگۈسى زامان پېئىلى بىلەن ئوخشايدۇ.)

عَضَّ (چىشلە)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى تَعَضُّدىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن ئېلىپ بارىدىغان ئۆزگەرتىش ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىل شەكلى لَمْ يَعَضَّ بىلەن ئوخشاش. ئىككىنچى قەدەمدە كەلگۈسى زامان پېئىل ھەرپى تاء نى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

تاشلىۋەتسەكلا، بۇيرۇق عَضِّ پۈتىدۇ.)

لِيَعَضَّ (چىشلىسۇن)

لَاتَعَضَّ (چىشلىمە)

(بۇنىڭ ئۆزگىرىشى ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلىغا ئوخشاش.)

مَعَضٌّ (چىشلەش ئورنى ياكى ۋاقتى)

(بۇنىڭ ئۆزگىرىش، شەكىللىنىش ئەھۋالى مَفَرٌّ گە ئوخشاشتۇر.)

مِعْضَاضٌ (چىشلەشتە ئىشلىتىلىدىغان قورال — سايمان)

أَعَضُّ (بەك چىشلىگەك)

(بۇ إِسْمُ تَفْضِيلٍ بولۇپ، ئەسلى شەكلى أَعْضَضُ دۇر. بۇنىڭدا بىر جىنستىن بولغان ئىككى ھەرپ ھەرىكەتلىك كەلگەچكە ۋە ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىق بولغاچقا، بىرىنچى تەكرار ھەرپنىڭ ھەرىكىتىنى ساكىنلىق ھەرپكە يۆتكىسەك، أَعَضْضُ بولىدۇ. بۇ يەردە تەشدىد ئارقىلىق ئىككى ئوخشاش ھەرپنى قوشۇۋېتىش مۇمكىنچىلىكى بولغاچقا، ئاخىرىدا أَعَضُّنى ھاسىل قىلىمىز.)

بۇ بابنىڭ وَضِرَ يَوْضَرُ شەكلىدىكى مِثَالُ الْـوَاوِ (ۋاۋ بىلەن باشلانغان ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ كونكرېت تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

وَضِرَ (يىرىڭلىدى)

يَوْضَرُ (يىرىڭلايدۇ)

وَضْرًا (يىرىڭلىماق)

وَاضِرٌ (يىرىڭلىغۇچى، يىرىڭلاپ كەتكۈچى)

مَوْضُورٌ (يىرىڭلىق، يىرىڭلىغاق)

لَمْ يَوْضَرْ (يىرىڭلىمىدى)

لاَ يَوْضَرُ (يىرىڭلىمايدۇ)

ايْضَرْ (يىرىڭلا)

(بۇ لامىسىز ئەمر شەكلى بولۇپ، بۇنى تَوْضَرُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئاخىرقى ھەرپ ساغلام ھەرپ بولغاچقا، ئۇنى ساكىنلىق قىلىمىز. ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگۈسى زامان پېئىلى ئىپادىلىگۈچى ھەرپنى ئېلىپ تاشلىساق وْضَرْقالىدۇ. سۆزنى ساكىنلىق ھەرپ بىلەن باشلاپ ئوقۇش مۇمكىن بولمىغاچقا، ئۇنىڭ ئالدىغا زىرلىك ئەلىفنى كەلتۈرسەك، اوْضَرْ بولىدۇ. بۇنىڭدا ۋاۋنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زىرلىك بولغاچقا، ۋاۋنى ياء غا ئالماشتۇرساق، بۇيرۇق شەكىل ايْضَرْ ھاسىل بولىدۇ.)

لِيَوْضَرْ (يىرىڭلىسۇن!)

(بۇنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى قىياس قىلىڭ.)

لاَتَوْضَرْ (يىرىڭلىما)

مَوْضَرٌ (يىرىڭلىغان ئورۇن)

مِيْضَارٌ (يىرىڭلاتقۇچى)

(بۇ إِسْمُ أَلَة بولۇپ، ئەسلى شەكلى مِوْضَارٌدۇر. بۇنىڭدا ۋاۋنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زىرلىك بولغاچقا، ۋاۋنى ياءغا ئۆزگەرتسەك مِيْضَارٌبولىدۇ.)

اَوْضَرُ (بەكرەك يىرىڭلىغان)

(بۇ بابنىڭ وَسَعَ يَسَعُ شەكلىدىكى مثال الواو (باش ھەرپى ۋاۋ بولغان ئۈچ ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

وَسَعَ (ئۆز ئىچىگە ئالدى، سىغدۇردى)

(بۇ پېئىلنىڭ ئەسلى شەكلى وَسِعَ بولۇپ، تاۋۇش تەلەپپۇزدىكى ماسلىشىش مۇناسىۋىتى جەھەتتىن زىر زەۋەرگە ئۆزگەرگەن.)

يَسَعُ (سىغدۇرىدۇ)

(بۇنىڭ ئەسلى شەكلى يَوْسَعُ بولۇپ، بۇنىڭدا ساكىنلىق ۋاۋ كەلگۈسى زامان ھەرپى بىلەن ھەقىقىي زەۋەر ئارىسىدا كەلگەچكە، ئۇ قىسقارتىلىپ يَسَعُ قالغان.)

سِعَةً (سىغدۇرماق، ئۆز ئىچىگە ئالماق)

(بۇنىڭ ئەسلى شەكلى وِسْعًا بولۇپ، ئۆزگىرىپ سِعَةً بولۇپ قېلىشى ثِبَةٌ گە ئوخشايدۇ.)

وَاسِعٌ (سىغدۇرغۇچى، ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى)

مَوْسُوْعٌ (سىغدۇرۇلغۇچى، ئىچىگە ئېلىنغۇچى)

لَمْ يَسَعْ (سىغدۇرمىدى)

لاَ يَسَعُ (سىغدۇرمايدۇ)

سَعْ (سىغدۇر)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى تَوْسَعُ دىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن كەلگۈسى زامان ھەرپى ۋە ھەقىقىي زەۋەر ئارىسىدا كەلگەن زىرلىك ۋاۋنى قىسقارتىمىز ۋە ئاخىرقى ھەرپىنى ساكىنلىق قىلىمىز. نەتىجىدە تَسَعْ قالىدۇ. ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپىنى قىسقارتىۋەتسەك، سَعْ شەكىللىنىدۇ.)

لِيَسَعْ (سىغدۇرسۇن)

(بۇنىڭ ئەسلى شەكلى يَوْسَعُ دۇر.)

لاَتَسَعْ (سىغدۇرما)

(بۇنىڭ ئەسلى شەكلى تَوْسَعُ دۇر.)

مَوْسَعٌ (سىغدۇرۇش ئورنى ياكى ۋاقتى)
مِيْسَاعٌ (سىغدۇرغۇچى ئەسۋاب، تاغار، خالتا)
(بۇنىڭ ئەسلى شەكلى مِوْسَاعٌ بولۇپ، ئۆزگىرىشى مِيْضَارٌ گە ئوخشاشتۇر.)
اَوْسَعُ (بەك سىغدۇرىدىغان)
(بۇ بابنىڭ يَئِسَ يَيْئَسُ شەكلىدىكى مثال الياء (ياء بىلەن باشلانغان ئۈچ ھەرپلىك كىبەل پېئىللار) نىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:
يَئِسَ (ئۈمىدسىزلەندى)
يَيْئَسُ (ئۈمىدسىزلىنىدۇ)
يَئْساً (ئۈمىدسىزلەنمەك، روھى چۈشمەك)
يَؤُسٌ (بۇ ئوخشاتما سۈپەتتۇر، ئۈمىدسىز)
لَمْ يَيْئَسْ (ئۈمىدسىزلەنمىدى)
لاَيَيْئَسُ (ئۈمىدسىزلەنمەيدۇ)
اِيْئَسْ (ئۈمىدسىزلەن)
لِيَيْئَسْ (ئۈمىدسىزلەنسۇن)
لاَتَيْئَسْ (ئۈمىدسىزلەنمە)
مَيْئَسٌ (ئۈمىدسىزلىنىدىغان ئورۇن ياكى ۋاقىت)
مِيْئَاسٌ (ئۈمىدسىزلەندۈرىدىغان نەرسە)
اَيْئَسُ (بەك ئۈمىدسىز، روھى بەك چۈشكۈن)
بۇ بابنىڭ خَافَ يَخَافُ شەكلىدىكى اَجْوَفُ الواو (ئوتتۇرىسى ۋاۋ ھەرپى بولغان كىبەل پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ـ ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

خَافَ (قورقتى)

(بۇ ئۆتكەن زامان شەكلى بولۇپ، ئەسلى **خَوِفَ** دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ ھەرىكەتلىك ھەمدە ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك بولغاچقا، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەلىفنى ئالماشتۇرساق، **خَافَ** قا ئايلىنىدۇ.)

يَخَافُ (قورقىدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلىدۇر. بۇنىڭ ئەسلى شەكلى **يَخْوَفُ** بولۇپ، بۇنىڭدا ۋاۋ بولسا ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدىدا كەلگەن ساغلام ھەرپ ساكىنلىق بولغاچقا، ھەرىكەتنى ئالدىدىكى ساكىنلىق ھەرپكە بەرسەك **يَخَــوْفُ** بولىدۇ. يەنە يۆتكەلگەن ھەرىكەت ئېتىبارى بىلەن ۋاۋنىڭ ئورنىغا ئەلىفنى يۆتكىسەك **يَخَافُ** بولىدۇ.)

خَوْفًا (قورقماق)

خَائِفٌ (قورققۇچى)

(بۇ إِسْمُ فاعل بولۇپ، ئەسلى شەكلى **خَــاوِفٌ** دۇر. بۇنىڭدا ئارتۇق ئەلىف تىن كېيىن كەلگەن ۋاۋنى ھەمزىگە ئالماشتۇرۇش قائىدىسىگە ئاساسەن بىجىرسەك، سۆزنىڭ شەكلى **خَــائِفٌ** غا ئايلىنىدۇ.)

مَخُوْفٌ (قورققان، قورقىتىلغان)

(بۇ إِسْمُ مفعول بولۇپ، ئەسلى شەكلى **مَخْوُوْفٌ** دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ بولسا ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ساغلام ھەرپ ساكىنلىق بولغاچقا، ۋاۋنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا يۆتكىسەك، **مَخُــوْوْفٌ** قالىدۇ. بۇنىڭدا ئىككى ساكىن بىر يەردە كېلىپ قالغاچقا ھەمدە بۇ يەردە بىرىكتۈرۈش شەرتى ھازىرلانغاچقا، ۋاۋنى ۋاۋغا بىرىكتۈرسەك، **مَخُوْفٌ** بولىدۇ.)

لَمْ يَخَفْ (قورقمىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلى بولۇپ، بۇنىڭ ئەسلى شەكلى يَخَافُ دۇر. بۇنىڭ ئالدىغا «لَمْ»نى كەلتۈرسەك، سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپ ساغلام ھەرپ بولغاچقا، ئۇ ساكىنلىق بولۇپ ئۆزگىرىدۇ. خۇددى لَمْ يَخَافْ قا ئوخشاش بۇنىڭدا ئىككى ساكىن بىرگە كېلىپ قالغاچقا، ئەلىف بىلەن فاء ئارىسىدا ئەلىفنى قىسقارتىمىز. نەتىجىدە لَمْ يَخَفْ بولىدۇ.)

لاَيَخَافُ (قورقمايدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان ئىنكار پېئىلى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى كەلگۈسى زامان تەستىق پېئىلىنىڭ شەكلى بىلەن ئوخشاشتۇر.)

خَفْ (قورق)

لِيَخَفْ (قورقسۇن)

لاَتَخَفْ (قورقما)

مَخَافٌ (قورقۇش ۋاقتى ياكى ئورنى)

(بۇ إسْمُ زمان ۋە إسْمُ مكان بولۇپ، ئەسلى شەكلى مَخْوَفٌ دۇر. ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى قىياس قىلىڭ.)

مِيْخَافٌ (قورقاتقۇچ قورال ياكى سايمان)

(بۇ إسْمُ أَلَة بولۇپ، ئەسلى شەكلى مِوْخَافٌ دۇر. ئۆزگىرىش جەريانىنى قىياس قىلىڭ.)

اَخَافُ (قورققاقراق، بەك قورققاق)

(بۇ إسْمُ تَفْضِيْل بولۇپ، ئەسلى شەكلى اَخْوَفُ دۇر. ئۆزگىرىش جەريانىنى قىياس قىلىڭ.)

قَوِيَ (ئەسلى قَوِوَ. زىردىن كېيىن «ل»نىڭ ئۇدۇلىدا كەلگەن «ۋاۋ» «ياء»قا يۆتكىلىپ قَوِيَ بولىدۇ.)

يَقْوٰى (ئەسلى يَقْوَوُ دۇر. ئاخىرقى «ۋاۋ» ۋەزنىنىڭ تۆتىنچى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ھەرپى ئۇدۇلىدا كەلگەنلىكى ئۈچۈن، «ياء»قا يۆتكىلىپ يَقْــوَىُ بولىدۇ. ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء ئەلىفقا يۆتكىلىپ يَقْوٰى بولغان.)

قُوَّةً (كۈچلۈك بولماق)

قَوِيٌّ (ئەسلى قَـوُوٌ. ئاخىرقى «ۋاۋ» ۋەزىنىنىڭ تۆتىنچى ھەرپى ئۇدۇلىدا كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ياء قا يۆتكىلىپ قَـوُوْيٌ بولغان. «ۋاۋ، ياء» بىرگە كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ساكىنلىق ۋاۋ ياء قا يۆتكىلىپ، ئاندىن ياء ياءقا كىرىشتۈرۈلۈپ قَوُيٌّ بولغان. ياء غا مۇناسىپ ھالدا «ۋاۋ»غا زىر ھەرىكىتى بېرىلىپ قَـوِيٌّغا ئۆزگەرتىلىدۇ.)

مَقْوِيٌّ ئەسلى مَقْوُوٌ.

5) فَعِلَ يَفْعَلُ بابى (خَامسُهَا فعل يَفعلُ).

بۇ باپتا مَصْدَرٌ لەر يەتتە ۋەزىندە كېلىدۇ عِلَّةٌ – ثِقَةٌ (ئىشەنچ باغلىماق)، فَعَالَةٌ – وِلَايَةٌ (ئىگە بولماق)، فِعْــلٌ – وِرْثٌ (مىراس ئالماق)، فَعْلٌ – وَرْعٌ (پاك بولماق)، فُعْلٌ – يُبْسٌ (قۇرۇماق)، فَعَــلٌ – وَرَمٌ (ئىششىماق)، فِعْلَانٌ – حِسْبَانٌ (گۇمان قىلماق).

بۇ بابنىڭ نَعِمَ يَنْعَمُ شەكلىدىكى صَــحِيح (ساغلام ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

نَعِمَ يَنْعِمُ نِعْمًا، نِعْمَةً، نُعُوْمَــةً (نېمەتلىك، نازۇ – نېمەتلىك بولماق)

نَعِيْمٌ (صِفَةٌمشَبَّهِة) لَمْ يَنْعِمْ لَايَنْعِمُ اِنْعِمْ لِيَنْعِمْ لَاتَنْعِمْ مَنْعِمٌ مِنْعَــامٌ اَنْعَمُ.

بۇ بابنىڭ مىسال ۋاۋنىڭ تۈرلىنىش ئەھۋالى مۇنداق:

وَرِثَ يَرِثُ (يَشِبُ غا ئوخشاش)

وِرَاثَةً اِرْثًا (مىراس ئالماق).

(ارْثًــا ئەسلى ورْثًــا. زىـر ۋاۋغـا ئىبغىـر، ئۇنى هَمْـــزَةَ گـه يۆتكىسەك، ارْثًا بولعدۇ. رِثَةً ئەسلى ورْثًا. زىـر ۋاۋغـا ئىبغىـر، ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى ھەرپكە ھەرىكەت بېرىش زۆرۈر. ۋاۋنىڭ ھەرىكىتىنى ئارقىسىدىكى ھەرپكە بېرىپ، ۋاۋنى يوقاتساق، رِثًــا بولىدۇ. ئاخىرىغا يوقالغان ۋاۋدىن تَاءُ مَصْدَرِنى ئارىيەت ئالساق، رِثَــةً بولىدۇ. ۋەزنى عِلَةً دۇر.)

وَارِثٌ (مىراس ئالغۇچى)

مَوْرُوْثٌ (مىراس قالغان نەرسە)

لَمْ يَرِثْ (مىراس ئالمىدى)

لاَيَرِثُ (مىراس ئالمايدۇ)

رِثْ (مىراس ئال)

لِيَرِثْ (ۋارسلىق قىلسۇن)

لاَتَرِثْ (ۋارسلىق قىلما، مىراس ئالما)

مَوْرِثُ (مىراس ئالىدىغان ئورۇن ۋە ۋاقىت)

مِيْرَاثٌ (مىراس)

اَوْرَثُ (مىراسىنى كۆپ ئالىدىغان، مىراس ئېلىشقا ھەقلىقرەك) شۇ بابنىڭ ملتــوي سىدۇر. مىساللىرىنىڭ تۈرلىنىشى تۆۋەندىكىچە:

وَلِيَ يَلِيْ (يَرِثُ غا ئوخشاش.)

وَلْيًــا (ئىگىدارچىلىق قىلىش، ھاكىم بولۇش، يېقىن بولۇش، ياردەم بېرىش مەنىلىرىدە كېلىدۇ.)

وَلِيٌّ (صفةمشبهة)

وَالٍ (رَامٍغا ئوخشاش)

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مَوْلِ (ئىگە قىلىنغۇچى)

لَمْ يَلِيْ (ئىگە بولمىدى)

لاَيَلِيْ (ئىگە بولمايدۇ)

لِ (ئىگە بول)

لِيَلِ (ئىگە بولسۇن)

لاَتَلِ (ئىگە بولما)

مَوْلِيً (ئىگە بولىدىغان ۋاقىت ۋە ئورۇن)

مِيْلاَءٌ (ئىگە قىلدۇرىدىغان سايمان)

اَوْلى (ئىگە بولۇشقا بەكرەك ھەقلىق بولغان)

6) فَعُلَ يَفْعُلُ بابى (سَادِسُهَافَعُلَ يَفْعُلُ)

بۇ بابتا مَصْدَرٌ سەككىز ۋەزنىدە كېلىدۇ. فَعَالَةٌ – كَفَاءَةٌ (باراۋەر بولماق)، فُعُوْلَةٌ – رُطُوْبَةٌ (ھۆل بولماق)، فَعَلٌ – شَرَفٌ (ئۇلۇغ بولماق)، فَعْلٌ – ضَعْفٌ (ئاجىز بولماق)، فُعْلَةٌ – جُرْءَةٌ (جۈرئەتلىك بولماق)، فِعَلٌ – صِغَرٌ (كىچىك بولماق)، فِعْلٌ – حِلْمٌ (يۇۋاش بولماق)، فُعْلٌ – قُرْبٌ (يېقىن بولماق).

بۇنىڭدىن باشقا بابلاردا «لاَزِمٌ» ھەم «مُتَعَدِّيٌ» كېلىدۇ. بۇ بابتا بولسا پەقەت «لاَزِمٌ» كېلىدۇ.

تۆۋەندە بۇ بابقا تەۋە بولغان پېئىل قۇرۇلمىلىرىنىڭ ئۆزگىرىش ۋە تۈرلىنىش ئەھۋالىنى چۈشەندۈرىمىز.

شَرُفَ (شەرەپلىك بولدى)

يَشْرُفُ (شەرەپلىك بولىدۇ)

شُرْفًا، شَرَفًا، شَرَافَةً (ئۇلۇغ بولماق، ھۆرمەتلىك بولماق)

شَرِيْفٌ (صِفَةمشبهة بۇنىڭ جەمئىي شەكلى: شُرَفَاءُ، اَشْرَافُ)

لَمْ يَشْرُفْ (شەرەپلىك بولمىدى)

لاَيَشْرُفُ (شەرەپلىك بولمايدۇ)

اُشْرُفْ (شەرەپلىك بول)

لِيَشْرُفْ (شەرەپلىك بولسۇن)

لاَتَشْرُفْ (شەرەپلىك بولما)

مَشْرَفٌ (شەرەپلىك بولىدىغان ئورۇن ۋە ۋاقىت)

مِشْرَافٌ (شەرەپكە ئېرىشتۈرىدىغان نەرسە)

اَشْرَفُ (شەرەپلىكرەك)

حَبَّ يَحُبُّ شۇ بابنىڭ مضاعف ثلاثي دۇر.

حَبَّ (دوست بولدى)

يَحُبُّ (دوست بولىدۇ)

حَبًّا (دوست بولماق، سۆيمەك)

حَبِيْبٌ (دوست)

لَمْ يَحُبَّ (دوستلاشمىدى)

لاَيَحُبُّ (دوستلاشمايدۇ)

حُبَّ (دوستلاشقىن)

لِيَحُبَّ (دوستلاشسۇن)

لاَتَحُبَّ (دوستلاشما)

مَحَبٌّ (دوستلىشىش ۋاقتى ۋە ئورنى)

مِحْبَابٌ (دوستلىشىشتا ئىشلىتىدىغان سايمان، دەللال)

اَحَبُّ (دوستلاشقاراق، سۆيۈملۈكرەك)

بۇ بابنىڭ وَقُحَ يَوْقُحُ شەكلىدىكى مِثَالُ الْوَاوِ (باش ھەرپى ۋاۋ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى
www.uyghurkitap.com

بولغان كېسەل ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ــ ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىدەك:

وَقُحَ (سەت يۈز بولدى، نومۇسسىزلاشتى)

يَوْقُحُ (نومۇسسىزلىشىدۇ)

وَقْحًا (نومۇسسىزلاشماق، يۈزى قېلىن بولماق)

وَاقِحٌ (نومۇسسىز، يۈزى قېلىن [ئىسىم ئورنىدا])

مَوْقُوحٌ (يۈزى سەت، سەتلەشتۈرۈلگەن)

لَمْ يَوْقُحْ (سەتلەشمىدى، يۈزى قېلىن بولمىدى)

لاَيَوْقُحُ (سەتلەشمەيدۇ، يۈزى قېلىن بولمايدۇ)

لاَتَوْقُحْ (سەتلەش، نومۇسسىز بول)

اُوْقُحْ (سەتلەش، يۈزى قېلىن بول)

لِيَوْقُحْ (سەتلەشسۇن، يۈزى قېلىن بولسۇن)

لاَتَوْقُحْ (سەتلەشمە، نومۇسسىزلاشما)

مَوْقَحٌ)سەتلىشىش ۋاقتى ياكى ئورنى)

مِيْقَــاحٌ (سەتلەشتۈرىدىغان سايمان، چىراي ئۆزگەرتىدىغان نەرسە)

(بۇ إِسْمُ أَلَة بولۇپ، ئەسلى شەكلى مِوْقَــاحٌ دۇر. ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى قىياس قىلىڭ.)

اَوْقَحُ (يۈزى قېلىنراق، بەك نومۇسسىز)

بۇ بابنىڭ يَسُرَ يَيْسُرُ شەكلىدىكى مِثَالُ اليَاءِ (باش ھەرپى ياء بولغان كېسەل ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ــ ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

يَسُرَ (ئاسان بولدى، ئاسانلاشتى)

يَيْسُرُ (ئاسان بولىدۇ، قۇلاي بولىدۇ)

يُسْرًا (ئاسان بولماق، قۇلاي بولماق)

يَاسِرٌ (ئاسان بولغۇچى).

مَيْسُوْرٌ (ئاسانلاشتۇرۇلغان، قۇلايلىق قىلىنغان)

لَمْ يَيْسُرْ (ئاسان بولمىدى، قۇلاي بولمىدى)

لاَيَيْسُرُ (ئاسان بولمايدۇ)

أُوْسُرْ (ئاسان بول)

(بۇ لامىسى بۇيرۇق بولۇپ، بۇنى تَيْسُرُ دىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپ ساغلام بولغاچقا، ئۇنى ساكىنلىق قىلىمىز. بۇنىڭدا تَيْسُرْ بولىدۇ. ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپى بولغان تاءنى تاشلىۋەتسەك يُسُــرْ قالىدۇ. سۆزنى ساكىنلىق ھەرپ بىلەن باشلاپ ئوقۇش مۇشكۇل بولغاچقا ۋە بۇ سۆز يَفْعُــلُ (پىچلىك ئەيىن ـ عُ بابىدىن) بولغاچقا، پىچلىك ئەلىفنى سۆز ئالدىغا كەلتۈرسەك، اُيسُرْ بولىدۇ. پىچ بىلەن ۋاۋ ماسلىشىدىغان بولغاچقا، ياءنى ۋاۋغا ئالماشتۇرساق، نەتىجىدە لامىسىز بۇيرۇق شەكلى اُوْسُرْ ھاسىل بولىدۇ.)

لِيَيْسُرْ (ئاسان بولسۇن)

لاَتَيْسُرْ (ئاسان بولما)

مَيْسَرٌ (قۇلاي بولۇش ئورنى ياكى ۋاقتى)

مِيْسَارٌ (قۇلاي بولۇشتا ئىشلىتىلىدىغان قورال)

اَيْسَرٌ (قۇلايلىقراق، ئاسانراق)

بۇ بابنىڭ طَالَ يَطُوْلُ شەكلىدىكى اَجْـوَفُ الْـوَاو (ئوتتۇرا ھەرپى ۋاۋ بولغان كېسەل ھەرپلىك پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ۋە

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىدەك:

طَالَ (ئۇزاردى)

(بۇ ئۆتكەن زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى طَـوُلَ دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ بولسا ھەرىكەتلىك ھەمدە ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك بولغاچقا، ۋاۋنى ئەلىفكە ئالماشتۇرساق، طَـالَ ھاسىل بولىدۇ.)

يَطُوْلُ (ئۇزىرىدۇ، ئۇزۇن بولىدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى يَطْـوُلُ دۇر. بۇنىڭدا پېچ ۋاۋ ئۇچۇن ئېغىر ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىق بولغاچقا، ۋاۋنىڭ پېچىنى ئالدىغا ئۆتكۈزسەك، يَطُوْلُ ھاسىل بولىدۇ.)

طُوْلاً (ئۇزارماق، ئۇزۇن بولماق)

طَوِيْلٌ ج ← طِوَالٌ (ئۇزۇن)

(بۇ ئوخشاتما سۈپەت - صِفَة مُشَبَّهَةدۇر.)

لَمْ يَطُلْ (ئۇزارمىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى يَطُوْلُ دىن ئېلىنغان. بۇنىڭ ئالدىغا ساكىن قىلغۇچى «لَـمْ»نى كەلتۈرۈپ، سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپنى ساكىنلىق قىلساق، لَـمْ يَطُوْلْ بولىدۇ. بۇنىڭدا ئىككى ساكىن بىر يەردە كېلىپ قالغاچقا، ئىككى ھەرپتىن ۋاۋنى قىسقارتساق، لَمْ يَطُلْ ھاسىل بولىدۇ.)

لاَيَطُوْلُ (ئۇزارمايدۇ)

طُلْ (ئۇزار)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇق بولۇپ، بۇنى تَطُـــوْلُ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز، ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرىدىكى ساغلام ھەرپنى ساكىن قىلساق تَطُـوْلْ بولىدۇ. بۇنىڭدا ئىككى ساكىن بىرگە

كېلىپ قالغاچقا، ئىككى ھەرپتىن ۋاۋنى قىسقارتىمىز، تَطُلْ قالىدۇ. ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپى تاءنى تاشلىۋەتسەك، لامىسىز بۇيرۇق طُلْ تامام بولىدۇ.)

لِيَطُلْ (ئۇزارسۇن)

(بۇ لاملىق بۇيرۇق بولۇپ، ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى يۇقىرىقىلار ئاساسىدا قىياس قىلىڭ.)

لاَتَطُلْ (ئۇزارما)

مَطَالٌ (ئۇزراش ئورنى ياكى ۋاقتى)

(بۇ إِسْمُ زمان ۋە إِسْمُ مكان بولۇپ، ئەسلى شەكلى مَطْوَلٌ دۇر. ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى قىياس قىلىڭ.)

اَطَالٌ (بەكرەك ئۇزۇن، ئۇزارغاقراق)

(بۇ إِسْمُ تفضيل بولۇپ، ئەسلى شەكلى اَطْوَلُ دۇر. ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى قىياس قىلىڭ.)

مِطْوَالٌ (ئۇزارتقۇچ سايمان)

بۇ بابنىڭ رَخُوَ يَرْخُوْ شەكلىدىكى نَاقِصُ الْوَاوِ (ئاخىرقى ھەرپى كېسەل ھەرپ پېئىللار) نىڭ تۈرلىنىش ـ ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىدەك:

رَخُوَ (بوشاشتى، سۇس بولدى)

يَرْخُو (بوشىشىدۇ، سۇسلىشىدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى يَرْخُوُ دۇر. بۇنىڭدا پېچ ۋاۋ ئۇچۇن ئېغىر ھېسابلانغاچقا، ۋاۋنىڭ پېچىنى تاشلىۋەتسەك، كەلگۈسى زامان شەكلى يَرْخُو ھاسىل بولىدۇ.)

رَخْوٌ (سۇس بولماق، بوشاشماق)

رَخْوٌ (سۇس، بوش)

(بۇ ئوخشاتما سۈپەت ـ صِفَة مُشَبَّهَة دۇر.)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

لَمْ يَرْخُو (بوشاشمىدى، سۇسلاشمىدى)

لاَيَرْخُو (بوشاشمايدۇ، سۇسلاشمايدۇ)

أُرْخُ (سۇس بول، بوشاش)

لِيَرْخُ (سۇس بولسۇن، بوشاشسۇن)

لاَتَرْخُ (بوشاشما، سۇس بولما)

مَرْخِيٌ (سۇسلىششش ئورنى)

مِرْخِيٌ (سۇسلاشتۇرغۇچى)

اَرْخٰى (بەك سۇس، ناھايىتى بوشاڭ)

(بۇ إِسْمُ تفضيل بولۇپ، ئەسلى شەكلى اَرْخَوُ دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ بولسا ھەرىكەتلىك ۋە ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەرلىك بولغاچقا، ۋاۋنى ئەلىفكە ئالماشتۇرساق، اَرْخٰى ھاسىل بولىدۇ.)

2. ئۈچتىن ئارتۇق ھەرپلىك پېئىل (اَلْفِعْلُ الثُّلاَثِيُّ الْمَزِيْدُ)

ئۈچتىن ئارتۇق ھەرپلىك پېئىل جەمئىي ئون ئىككى بابتۇر.

ثُلاَثِيٌّ مَزِيْدٌگە ھەرپنى زىيادە قىلىش شەكلى ئىككى خىل بولۇپ، بىرى ئەسلىدىكى بىر ھەرپنى تەكرار قىلىش (مەسىلەن: فَرَّحَ ئەسلى فَرِحَ دۇر) يەنە بىرى ئەسلىدىكىدىن باشقا بىر هَمْـزَةُ نى زىيادە كەلتۈرۈش (مەسىلەن: اَكْرَمَ ئەسلى كَـرَمَ دۇر) زىيادە قىلىنىدىغان ھەرپلەر ئون بولۇپ، ئۇلارنى «سَـاَلْتُمُوْنِيْهَا» بىلەن ئىپادىلەش مۇمكىن.

ثُلاَثِيٌّ مَزِيْـدٌ ئۈچ قىسىم بولۇپ، بىرىنچىسى ئەسلىدىكى ھەرپكە بىر ھەرپ زىيادە بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن: اِفْعَالٌ، تَفْعِيْـلٌ،

مُفَاعَلَةٌ بابلىرى. ئىككىنچىسى ئىككى ھەرپ زىيادە بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن: اِفْتِعَالٌ، اِنْفِعَالٌ، اِفْعِلاَلٌ، تَفَعُّلٌ، تَفَاعُلٌ بابلىرى. ئۈچىنچىسى ئۈچ ھەرپ زىيادە بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن: اِفْعِيْلاَلٌ، اِسْتِفْعَالٌ، اِفْعِيْعَالٌ، اِفْعِوَّالٌ بابلىرى.

1) اَفْعَلَ يُفْعِلُ بابى (اَحَدُهَا اَفْعَلَ يُفْعِلُ)

بىر ھەرپ زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ لەر «اِفْعَالٌ، فَعَالَةٌ، فَعَالٌ» ۋەزنىدە كېلىدۇ.

بۇ بابتا هَمْزَةُ نى زىيادە قىلىش كۆپىنچە فِعْلُ لاَزِمٍ نى فِعْلُ مُتَعَدِّى قىلىش ئۈچۈن كېلىدۇ. مەسىلەن: اَذْهَبْتُ زَيْدًا فَذَهَبَ (زەيدنى كەتكۈزىۋەتكەنىدىم، كېتىپ قالدى.) بىر قانچە صِيْغَةُ لەر بۇنىڭ ئەكسىچە بولىدۇ. مەسىلەن: كَبَّ فَاَكَبَّ (يۈزىنى تۆۋەن قىلغانىدى، تۆۋەن بولدى.) فَشَعَ فَاَفْشَعَ (تاراتقانىدى، تارىدى). يەنە ۋاقىت مەنىسىنىمۇ بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: اَصْبَحَ (تاڭ سەھەردە كىردى.) اَمْسٰى (ئاخشامدا كىردى). پېئىلنىڭ كۆپلۈكىنى بىلدۈرۈپمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: اَثْمَرَ السَّفَرْجَلُ (بېھى كۆپ مېۋە بەردى.)

بۇ بابنىڭ قۇرۇلمىسىدىكى پېئىللار كۆپ ھاللاردا ئۆتۈملۈك (مُتَعَدِّى) بولۇپ كېلىدۇ، بەزى ئەھۋاللاردا ئۆتۈمسىز (لاَزِمٌ) بولۇپ كېلىدۇ.

ئەرەب تىلىدا ئۆتۈمسىز پېئىللار ئۈچ خىل سەۋەب بىلەن ئۆتۈملۈك پېئىللارغا ئايلىنالايدۇ. ئۇ ئۈچ سەۋەب:

(1) ئۆتۈمسىز پېئىلنىڭ بېشىدا ھەمزىنىڭ بولۇشى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

(2) سۆز ئاخىرىدا زىر قىلغۇچى ھەرپنىڭ بولۇشى.

(3) سۆز تەركىبىدىكى «ع» نىڭ ئۆدۈلىدىكى ھەرپنىڭ تەشدىدلىك بولۇشىدىن ئىبارەت. مەسىلەن:

اَخْرَجْتُهُ

خَرَّجْتُهُ

خَرْجَتُهُ دېگەندەك.

يەنە ئۆتۈمسىز پېئىللارنى تۆۋەندىكى يوللار بىلەن ئۆتۈملۈك قىلىشقا بولىدۇ. يەنى: تَفَعَّلَ ۋەزنىدىكى قۇرۇلمىدىن تاء نىڭ يوقىلىشى ۋە «ع»نىڭ تەشدىدلىك بولۇشى نەتىجىسىدە ئۆتۈملۈك پېئىل شەكلى فَعَّلَ ھاسىل بولىدۇ. يەنە شۇنداقلا سۆز ۋەزنى تەركىبىدە لام نىڭ تەكرار بولۇشى، يەنى تَفَعْلَلَ دەك بولۇشى ئارقىلىقمۇ ئۆتۈمسىز پېئىللار ئۆتۈملۈك پېئىللارغا ئايلىنالايدۇ.

ئەرەب تىلىدا پېئىللارنى ئۆتۈملۈك ھالەتتىن ئۆتۈمسىز ھالەتكە ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئۆتۈملۈك قىلغۇچى سەۋەبلەرنى قويۇش ۋە ياكى ئۆتۈملۈك پېئىلنى عِ (زىرلىك ئەين) بابىغا ئالماشتۇرۇش كېرەك.

مەسىلەن: فَعْلَلَ بابىدىكى پېئىللارنىڭ ئالدىدا تاء كەلسە ئۆتۈمسىز پېئىللارغا ئايلىنالايدۇ. بۇنداق ئۆتۈمسىز پېئىللار ھېچقانداق مَفْعُولٌ (يەنى تولدۇرغۇچى) نى قوبۇل قىلالمايدۇ. دېمەك، ئۆتۈملۈك پېئىل بولسا بىر مفعول، ئىككى مفعول ياكى ئۈچ مفعول غا (يەنى تولدۇرغۇچىغا) ئەسىر يېتىپ، ھۆكۈمى شۇلار

ئۇستىدە جارى بولىدىغان پېئىللاردۇر.

تۆۋەندە ئارتۇق ئۈچ ھەرپلىك پېئىللارنىڭ تۈرلىنىش ۋە ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى قىسقىچە مىساللار بىلەن تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز.

اَكْرَمَ (ھۆرمەت قىلدى)

يُكْرِمُ (ھۆرمەت قىلىدۇ)

اِكْرَامًا (ھۆرمەت قىلماق، ئىكرام قىلماق)

مُكْرِمٌ (ھۆرمەتلىگۈچى)

مُكْرَمٌ (ھۆرمەتلەنگۈچى)

لَمْ يُكْرِمْ (ھۆرمەت قىلمىدى)

لاَيُكْرِمُ (ھۆرمەت قىلمايدۇ)

اَكْرِمْ (ھۆرمەتلە، ھۆرمەت قىل)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇق بولۇپ، بۇنى كەلگۈسى زامان پېئىلى تُكْرِمُ دىن ئايرىيمىز. ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپ ساغلام ھەرپ بولغاچقا، ئۇنى ساكىنلىق قىلىمىز. بۇنىڭدا تُكْرِمْ ھاسىل بولىدۇ. ئاندىن كەلگۈسى زامان ھەرپى تاء نى تاشلىۋەتسەك كْرِمْ قالىدۇ. بۇ سۆز زىرلىق ئەين بابىدىن بولمىغاچقا ۋە بۇ سۆزنى ساكىن بىلەن باشلاپ ئوقۇش مۇشكۇل بولغاچقا، ئۇنىڭ ئالدىغا زەۋەرلىك ئەلىفنى كەلتۈرسەك، بۇيرۇق شەكلى اَكْــرِمْ ھاسىل بولىدۇ.)

لِيُكْرِمْ (ھۆرمەت قىلسۇن)

لاَتُكْرِمْ (ھۆرمەت قىلما)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

(قالغان شەكىللىرى إِسْمُ مفعول شەكلىگە ئوخشايدۇ.)

اَحَبَّ (ياخشى كۆردى، سۆيدى)

يُحِبُّ (ياخشى كۆرىدۇ)

اِحْبَابًا (ياخشى كۆرمەك)

مُحِبٌّ (ياخشى كۆرگۈچى)

مُحَبٌّ (ياخشى كۆرۈلگۈچى)

لَمْ يُحِبَّ (ياخشى كۆرمىدى)

لاَيُحِبُّ (ياخشى كۆرمەيدۇ)

اَحِبَّ (ياخشى كۆر، سۆي)

(بۇ لامىسىز بۇيرۇق شەكلى بولۇپ، بۇنى كەلگۈسى زامان شەكلى تُحِـــبُّ دىن ئايرىپ چىقىرىمىز. ئالدى بىلەن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپلەر بىرىككەن ھەرپ - حُرُوْفُ الْمُدْغَم بولغاچقا ۋە بۇ سۆز پىچلىق ئەين - يَفْعُـــلُ بابىدىن بولمىغاچقا، ئۇنىڭ ئاخىرىنى زەۋەر، زىر ۋە ساكىنلىق قىلىش مۇۋاپىق بولىدۇ. شۇنىڭدا تُحِبَّ تُحِبِّ ۋە تُحْبِبْ شەكىللىنىدۇ. ئاندىن كېيىنكى قەدەمدە كەلگۈسى زامان ھەرپى تاءنى تاشلىۋېتىمىز ھەمدە ئالدىغا زەۋەرلىك ئەلىفنى كەلتۈرسەك اَحِبَّ بولىدۇ.)

لِيُحِبَّ (ياخشى كۆرسۇن)

لاَتُحِبَّ (ياخشى كۆرمە)

اَوْجَبَ (ۋاجىب قىلدى، مەسئۇل قىلدى)

يُوْجِبُ (ۋاجىب قىلىدۇ، مەسئۇل قىلىدۇ)

اِيْجَابًا (ۋاجىب بولماق، مەسئۇل قىلماق)

(بۇ مەسدەر بولۇپ، ئەسلى شەكلى اوْجَابًــا دۇر. ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى قىياس قىلىڭ.)

اَيْسَرَ (ئاسان قىلدى، باي بولدى)

يُوْسِرُ (ئاسان قىلىدۇ، باي بولىدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى يُيْسِرُ دۇر. بۇنىڭدا ياء ساكىنلىق بولغاچقا ھەمدە ئالدىدىكى ھەرپ پەشلىك بولغاچقا، پەشنىڭ ۋاۋ بىلەن ماسلىشىدىغانلىق ئېتىبارى بىلەن ياءنى ئالماشتۇرساق، يُوْسِرُ ھاسىل بولىدۇ.)

اِيْسَارًا (ئاسان قىلماق، بېيىماق)

اَقَامَ (تۇرغۇزدى، تىكلىدى)

(بۇ ئۆتكەن زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى شەكلى اَقْــوَمَ دۇر. بۇنىڭدا اَقْــوَمَ دىكى ۋاۋ ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىق بولغاچقا، ۋاۋنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىدىكى ھەرپكە ئۆتكۈزسەك اَقَوْمَ بولىدۇ. يۆتكەلگەن ھەرىكەت ئېتىبارى بىلەن ياء نى ئەلىفكە يۆتكىسەك، اَقَامَ ھاسىل بولىدۇ.)

يُقِيْمُ (تۇرغۇزىدۇ، تىكلەيدۇ)

(بۇ كەلگۈسى زامان پېئىلى بولۇپ، ئەسلى يُقْوِمُ دۇر. بۇنىڭدا ۋاۋ بولسا ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىق بولغاچقا، ۋاۋنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىدىكى ھەرپكە بەرسەك يُقِــوْمُ بولىدۇ. يەنە بۇنىڭدا ۋاۋنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زىرلىك بولغاچقا ۋە زىر بىلەن ماسلىشىدىغان بولغاچقا، بۇنىڭدىكى ۋاۋنى ياءغا ئالماشتۇرساق، نەتىجىدە كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلى يُقِــيْمُ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

پەيدا بولىدۇ.)

اَقَامَةً (تۇرغۇزماق)

اَيْدىٰ يُوْدِيْ اِيْدَاءً (قوۋۋەت بەرمەك)

ئىزاھات: يُفْعِلُ نىڭ ئەسلى يُاَفْعِلُ دۇر. چۈنكى اَفْعَلَ نىڭ هَمْزَةُسى هَمْزَةُقَطْعِيَّةٌ دۇر. هَمْزَةٌ نىڭ ئاساسلىق ئىككى تۈرى بولۇپ، بىرى هَمْزَةٌ وَصْلِيَّةٌ يەنى ئۇلىنىپ كېلىدىغان ھەمزە، مەسىلەن: وَاضْرِبْ وَاعْلَمْ. يەنە بىرى هَمْزَةٌ قَطْعِيَّةٌ يەنى ئۈلانمايدىغان ھەمزە. مەسىلەن: وَاَكْرِمْ، اَقِمْ. ئالىملار «اَلرَّجُلُ اَكْرَمَنِي» دېگەن مىسالنى كەلتۈرۈپ، ئەگەر هَمْزَةٌ، حَرْفُ مُضَارِعَة دىن كېيىن كەلسە، ئۇنى تاشلىۋېتىش ياخشى ئەمەس. بىراق حِكَايَتُ نَفْسِ دە «اُءَفْعِلُ» دېيىش تەلەپپۇزغا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن هَمْزَةٌ تاشلانغان، دەپ قاراشتى.

2) فَعَّلَ يُفَعِّلُ بابى (ثَانِيهَا فَعَّلَ يُفَعِّلُ)

ئىككى ھەرپى زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ لەر بەش ۋەزىندە كېلىدۇ. مەسىلەن: تَفْعِيلٌ – تَفْرِيْحٌ (خۇشال قىلماق)، تَفْعِلَةٌ – تَسْوِيَةٌ (باراۋەر قىلماق)، تَفْعَالٌ – تَكْرَارٌ (تەكرار قىلماق)، فَعَّالٌ – كَذَّابٌ (ئارتۇقچە يالغان سۆزلىمەك)، مُفَعَّلَةٌ – مُمَزَّقَةٌ (يىرتماق).

بۇ بابتىكى پېئىللار بىر قانچە خىل مەنىلەرنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ: (1) پېئىلنىڭ كۆپلۈكىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: طَوَّفَ قَاسِمُ (قاسىم كۆپ ئايلاندى). (2) پائىلنىڭ كۆپلۈكىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: مَوَّتَ الاِبِلُ (كۆپ تۆگە ئۆلدى). (3)

مەپئۇلنىڭ كۆپلۈكىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: غَلَّقْتُ الاَبْوَابَ (كۆپ ئىشىكلەرنى تاقىدىم). (4) مەپئۇلنى ئەسلى پېئىلغا نىسبەت بېرىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: فَسَّقْتُ يَزِيْدَ (يەزىدنى پاسىقلىقتا ئەيىبلىدىم). (5) لاَزِمٌ نى مُتَعَدّ غا ئايلاندۇرۇش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: فَرَّحْتُ عُمَرَ (ئۆمەرنى خۇشال قىلدىم). (6) ئېلىۋېتىش، ئايرىۋېتىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: جَلَّدْتُ الْبَعِيْرَ(تۆگىنى سويدۇم).

صَرَّحَ يُصَرِّحُ تَصْرِيْحًا (ئاشكارا بولماق).

حَيَّ يُحَيِّ تَحِيَّةً (تىرىكچىلىك قىلماق، سالما بەرمەك).

طَيَّبَ يُطَيِّبُ تَطْيِيْبًا (خۇشبۇي قىلماق).

3) فَاعَلَ يُفَاعِلُ بابى (ثَالِثُهَا فَعَلَ يُفَاعِلُ)

ئىككى ھەرپى زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ لەر تۆت ۋەزىندە كېلىدۇ. مەسىلەن: مُفَاعَلَةً، فِعَالاً، فِيْعَالاً، فِعَّالاً.

بۇ باب كۆپ ۋاقىتلاردا ئىككى ياكى كۆپ نەرسىلەر ئارىسىدا ئورتاقلىقنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرى ئاشكارا پائىل سۈرىتىدە بولۇپ مَرْفُوْعٌ دۇر. يەنە بىرى مەپئۇل سۈرىتىدە بولۇپ مَنْصُوْبٌ دۇر. مەسىلەن: ضَارَبَ زَيْدٌ عَمْرًا. كۆرۈنۈشتە «زَيْدٌ» پائىل، «عَمْرًا» مەپئۇلدەك تۇرغىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە ھەر ئىككىسىدە پائىللىق ھەم مەپئۇللۇق مەنا مەۋجۇتتۇر.

يەنە فَعَّلَ مەنىسىدە بولۇپ، كۆپەيتىش مەنىسىنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ. مەسىلەن: ضَاعَفَ اللهُ اَجْرَهُ – ضَعَّفَ مەنىسىدە (ئاللاھ ئۇنىڭ ئەجرىنى ھەسسىلەپ بەرگەي.)

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

يەنە فَعَلَ مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: قَاتَلَهُمُ اللهُ – قَتَلَهُمْ.

سَافَرَ يُسَافِرُمُسَافَرَةً (سەپەر قىلماق)

حَابَّ يُحَابُّ مُحَابَّةً (بىر - بىرىنى دوست تۇتماق)

(حَابَّنىڭ ئەسلى حَابَبَ دۇر. ئالدىنقى «ب»نىڭ ھەرىكىتى تاشلىنىۋېتىپ، ئىككى «ب» نى بىر – بىرىگە كىرىشتۈرسەك، حَابَّ بولىدۇ. يُحَابُّ ئەسلى يُحَابِبُ بولۇپ، حَابَّگە ئوخشاشتۇر.)

مُحَابَّةً (بىرى يەنە بىرىنى دوست تۇتماق).

وَالى نىڭ ئەسلى وَالَيَ دۇر.

يُوَالِي نىڭ ئەسلى يُوَالِيُ دۇر.

مُــوَالاَةً (ئارقىمۇ ئارقىدىن ئىش قىلماق) (ئۇنىڭ ئەسلى مُوَالَيَةً‌دۇر. «ياء» ھەرىكەتلىك ھەم ئالدى زەۋەر بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى «ياء» قا يۆتكىسەك مُوَالاَةً بولىدۇ.)

4) افْتَعَلَ يَفْتَعِلُ بابى (رَابِعُهَا افْتَعَلَ يَفْتَعِلُ)

هَمْـــزَةٌ وَصْـــلِيَّةٌ بىلەن «فاء» دىن كېيىن «تاء» زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ «افْتِعَالٌ» شەكلىدە كېلىدۇ.

يفْتَعِلٌ نىڭ ئەسلى يُاَفْتَعِلُ بولۇپ، بۇنىڭدىكى هَمْـــزَةٌ هَمْــزَةٌ وَصْلِيَّةٌ دۇر. ئالدىدىكى ھەرپ داۋاملىق ھەرىكەتلىك بولغانلىقى ئۈچۈن هَمْزَةٌ چۈشۈپ قېلىپ، «فاء» حَــرْفُ مُضَـــارِعَةٍ كە ئۇلاپ يېزىلغان.

بۇ بابتىكى زىيادە ھەرپلەر تۆۋەندىكى مەنىلەرنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ: (1) بويسۇندۇرۇش، تەسىرىنى قوبۇل قىلىش مەنىسىدە: مەسىلەن: جَمَعْتُهُ فَــاجْتَمَعَ (ئۇنى كۆپەيتكەندىم، كۆپەيدى): (2)

ئەسلى پېئىلنىڭ مَصْدَرِّى مەنىسىدە؛ مەسىلەن: اخْتَبَزْتُ الدَّقِيْقَ (ئۇننى نان قىلدىم). (3) مۇبالىغە مەنىسىدە؛ مەسىلەن: اكْتَسَبَ (ئۇ كۆپ ھۈنەر قىلدى). (4) بەزى ۋاقىتلاردا ئەسلى پېئىل مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ؛ مەسىلەن: اجْتَذَبَ – جَذَبَ. (5) تَفَاعُلْ مەنىسىدە؛ مەسىلەن: اخْتَصَمَ – تَخَاصَمَ.

بۇ بابتىكى مۇھىم قائىدىلەر:

(1) افْتِعَالْ نىڭ «فاء» سى ئۇدۇلىدا «ۋاۋ، ياء، ثاء» ھەرپلىرى كەلسە، «تاء»قا يۆتكەش كېرەك. مەسىلەن: اتَّضَحَ، اتَّسَرَ، اتَّقَرَ لارنىڭ ئەسلى اوْتَضَحَ، ايْتَسَرَ، اثْتَقَرَدۇر. بۇ قائىدە بىلەن «ۋاۋ، ياء»نىڭ «تاء»قا يۆتكىلىشىدە «ۋاۋ، تاء» باشقا ھەرپلەردىن يۆتكەلمىگەن بولۇشى شەرت. اتَّخَذَ دەك «ياء»نىڭ ھەمزىدىن يۆتكىلىپ ئاندىن «تاء»قا يۆتكىلىشى ناھايىتى ئاز كۆرۈلىدىغان ئەھۋالدۇر.

(2) افْتِعَالْ نىڭ «فاء» سىنىڭ ئۇدۇلىدا «د، ذ، ز» ھەرپلىرى كەلسە، افْتِعَالْ نىڭ «تاء» سى ئۇدۇلىدىكى ھەرپنى ئاشۇ ھەرپلەرنىڭ بىر خىلىغا يۆتكەپ، بىرىنچىسى ئىككىنچىسىگە كىرىشتۈرىمىز. مەسىلەن: ادَّمَعَ، اذَّكَرَ، ازَّجَرَ ئەسلى ادْتَمَعَ (ياشلاندى)، اذْتَكَرَ (يادىغا ئالدى)، ازْتَجَرَ (قايتتى) ياكى «تاء» نى «د»غا يۆتكەپ كىرىشتۈرمەي ئوقۇشقىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن: اذْتَكَرَ، ازْدَجَرَ ، ازْدَادَ.

(3) افْتِعَالْ نىڭ «فاء»سى ئۇدۇلىدا «ص، ض، ط، ظ» ھەرپلىرى كەلسە، ئۇنىڭ «تاء» سى ئۇدۇلىدىكى ھەرپ «طاء»قا

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى www.uyghurkitap.com

يۆتكىلىدۇ. مەسىلەن: اِصْطَلَحَ، اِضْطَرَبَ، اِطَّرَدَ بولۇپ بۇلارنىڭ ئەسلى شەكلى اِصْتَلَحَ (سۆز قوشتى)، اِضْتَرَبَ (قوزغالدى)، اِطْتَرَدَ (بىر يولدا بولدى).

(4) اِفْتَعَالْنىڭ «فاء» سىنىڭ ئۇدۇلىدا «س، ش» ھەرپلىرى كەلسە، ئۇنىڭ «تاء» سىنى شۇ ھەرپىنىڭ بىر خىلىغا يۆتكىسىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن: اِسَّمَعَ، اِشَّبَهَ بولۇپ ئەسلى اِسْتَمَعَ، اِشْتَبَهَ دۇر.

(5) اِفْتِعَالْ نىڭ «ع»ى ئۇدۇلىدا «ت، ز، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ» ھەرپلىرى كەلسە، اِفْتِعَالْ نىڭ «تاء»سىنى شۇ ھەرپلەرنىڭ بىر خىلىغا يۆتكەپ، بىرىنچىسىنى ئىككىنچىسىگە كىرىشتۈرۈش توغرا. بۇ قائىدىنىڭ «مَاضِي» سىدە ئىشلىتىلىشىدە ئىختىلاپ بولسىمۇ، «مُضَارِعْ»دە ئالىملارنىڭ پىكرى بىردەك. مەسىلەن: يَقَتِّلُ، يَبَدِّلُ، يَنَصِّلُ بولۇپ ئەسلى يَقْتَتِلُ (ئۆلتۈرۈشىدۇ)، يَبْتَدِلُ (يۆتكىشىدۇ)، يَخْتَصِمُ (دۈشمەنلىشىدۇ)، يَنْتَضِلُ (ماختىنىشىدۇ). بۇ مُضَارِعْدە «فاء» ئۇدۇلىدىكى ھەرپكە زىر ھەرىكىتىنى بېرىپ يِقِتِّلُ، يِبِدِّلُ، دېيىش توغرا. قۇرئان كەرىمدە يَخِصِّمُوْنَ دەپ بار. يَخِصِّمُوْنَ يَفْتَعِلُوْنَگە باراۋەر ئەمەس، ئەسلى يَخْتَصِمُوْنَ. اِفْتِعَالْنىڭ «ع»ى ئۇدۇلىدا اِدْغَامْ ھەرپلىرىدىن «ص» كەلگەنلىكى ئۈچۈن، اِفْتِعَالْ نىڭ «تاء» سى ئۇدۇلىدىكى ھەرپنى كېيىنكى ھەرپ (ص) نىڭ بىر خىلىغا يۆتكىسەك، يَخْصَصِمُوْنَ بولىدۇ. بىر سۆزدە ئىككى ئوخشاش ھەرپ كېلىپ، ھەر ئىككىسى ھەرىكەتلىك بولغاچقا، ئالدىنقى ھەرپىنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك يَخَصْصِمُوْنَ، كىرىشتۈرۈش شەرتى مەۋجۇت، ئاۋۋالقى

«صْ» ساكىن، ئىككىنچى «صِ» ھەرىكەتلىك. ئاۋۋالقى «صْ»نى ئىككىنچى «صِ»غا كىرىشتۈرسەك، يَخَصِّمُوْنَ بولىدۇ. بۇنى تَفْعِيْلُ بابىدىكى يُخَصِّمُوْنَ دىن پەرقلەندۇرۇش ئۈچۈن، زىر ھەرىكىتىنى بەرسەك يَخِصِّمُوْنَ بولىدۇ.

اِحْتَسَبَ يَحْتَسِبُ اِحْتِسَابًا (كۆز تۇتماق)

اِتَّضَحَ يَتَّضِحُ اِتِّضَاحًا (روشەن بولماق)

اِتَّضَحَ نىڭ ئەسلى اِوْتَضَحَ دۇر. اِفْتِعَالْ نىڭ «فاء»سى ئۈدۈلىدا «ۋاۋ» كەلگەنلىكى ئۈچۈن، «تاء»قا يۆتكەلگەندىن كېيىن ئىككى «تاء» بىر - بىرىگە كىرىشتۈرۈلۈپ اِتَّضَحَ بولغان.)

(يَتَّضِحُ نىڭ ئەسلى يَوْتَضِحُ دۇر. اِفْتِعَالْ نىڭ «فاء»سى ئۈدۈلىدا «ۋاۋ» كەلگەنلىكى ئۈچۈن «تاء»قا يۆتكىلىپ يَتْضَحُ بولىدۇ، ئىككى «تاء» بولىدۇ، ئىككى «تاء» بىر ـ بىرىگە كىرىشتۈرۈلۈپ، يَتَّضِحُ بولىدۇ.)

اِتَّسَرَ يَتَّسِرُ اِتِّسَارًا — اِيْتِسَارًا (ئاسان بولماق)

(اِعْلاَلٌ ى اِتَّضَحَ يَتَّضِحُ غا ئوخشاش.)

اِتَّقَى يَتَّقِي اِتِّقَاء (ھەزەر قىلماق، خۇدادىن قورقماق) (ئۇلارنىڭ ئەسلى اِوْتَقَيَ يَوْتَقَيُ دۇر).

اِتِّقَاءً (ئەسلى اِوْتِقَايًا. اِفْتِعَالْ نىڭ «فاء» سى ئۈدۈلىدا «ۋاۋ» كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنى «تاء»قا يۆتكەپ، «تاء»نى «تاء»قا كىرىشتۈرسەك اِتِّقَايًا بولىدۇ. زىيادە «ئەلىف» تىن كېيىن «ياء» كەلگەنلىكى ئۈچۈن، «ياء» نى هَمْزَة گە يۆتكىسەك اِتِّقَاءً بولىدۇ.)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

5) اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ بابى (خَامِسُهَا اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ)

هَمْزَةٌ وَصْلِيَّةٌ بىلەن بىر «نُون» زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرُ «اِنْفِعَالٌ» شەكلىدە كېلىدۇ.

بۇ باب داۋاملىق پېئىلغا بويسۇنۇش مەنىسىدە كېلىدۇ. ھەم بۇ بابتا فِعْلُ لاَزِم مىساللىرى سۆزلىنىدۇ. مەسىلەن: قَطَعْتُ الشَّجَرَةَ فَانْقَطَعَ (دەرەخنى كەسكەندىم، كېسىلدى). قىسمەن ھاللاردا اَفْعَلَ مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: اَزْعَجْتُ الْبَابَ فَانْزَجَعَ (ئىشىكنى ئىتتەرگەندىم، ئېچىلدى.)

اِنْسَحَبَ يَنْسَحِبُ اِنْسِحَابًا (تارتىماق، تارالماق)

اِنْقَضَّ يَنْقَضُّ اِنْقِضَاضًا (قۇشلارنىڭ تۆۋەن چۈشۈشى)

اِنْجَلَى يَنْجَلِي اِنْجِلاَءً: ئېنىق بولماق.

اِنْجَلَى (ئەسلى اِنْجَلَوَ دۇر. بەشىنچى ھەرپىدە «ۋاۋ» كېلىپ، ئالدىنقى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولغاچقا، «ۋاۋ»نى «ياء»قا يۆتكىسەك اِنْجَلَيَ بولىدۇ. بۇنىڭدا «ياء» ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدى زەۋەر. «ياء»نى «ئەلىف»كە يۆتكىسەك اِنْجَلَى بولىدۇ.)

يَنْجَلِيْ (ئەسلى يَنْجَلِوُ دۇر. بۇنىڭ بەشىنچى ھەرپىدە «ۋاۋ» كەلگەن ۋە ئالدى ھەرىكەتلىك پىچىسىز بولغاچقا، «ۋاۋ»نى «ياء»قا يۆتكىسەك يَنْجَلِيُ بولىدۇ. پىچ «ياء»غا ئېغىر، ئۇنى تاشلىساق يَنْجَلِى بولىدۇ.)

اِنْجِلاَءً (ئەسلى اِنْجِلاَيًادۇر. زىيادە «ئەلىف»تىن كېيىن كەلگەن «ياء»نى ھەمزىگە يۆتكىسەك اِنْجِلاَءً بولىدۇ.)

6) اِفْعَلَّ يَفْعَلُّ بابى (سَادِسُهَا اِفْعَلَّ يَفْعَلُّ)

هَمْزَةٌ وَصْلِيَّةٌ بىلەن بىر «لام» زىيادە قىلىنغان بۇ باب مَصْدَرٌ «اِفْعِلاَلٌ» كېلىدۇ.

بۇ باب كۆپىنچە رەڭ ۋە ئەيب - نۇقسانلارنى مۇبالىغە قىلىش ئۈچۈن كېلىپ، داۋاملىق فِعْلُ لاَزِمْ بولۇپ كېلىدۇ. اِفْعَلَّ يَفْعَلُّ ئەسلى اِفْعَلَلَ يَفْعَلِلُ بولۇپ بىر «لام» كىرىشتۈرۈلگەن. اِحْمَرَّ يَحْمَرُّ اِحْمِرَارًا (قىزىل بولماق).

اِرْعَوٰى يَرْعَوِي اِرْعِواءً: (تاشلىماق)

(اِرْعَوٰى نىڭ ئەسلى اِرْعَوَوَ دۇر. «ۋاۋ» بەشىنچى ھەرپتە كېلىپ، ئالدى ھەرىكەتلىك پىچسىز بولغاچقا، ئۇنى «ياء»غا يۆتكىسەك اِرْعَوَيَ بولىدۇ. يۆتكەلگەن ھەرىكەت سەۋەبىدىن «ياء»نى ئەلىف قا يۆتكىسەك اِرْعَوٰى بولىدۇ.)

(يَرْعَوِيْ نىڭ ئەسلى يَرْعَوِيُ دۇر. ياء قا ئېغىر، ئالدى زىر، ياءنىڭ پىچىنى تاشلىساق يَرْعَوِيُ قالىدۇ.)

7) اِفْعَالَّ يَفْعَالُّ بابى (سَابِعُهَا اِفْعَالَّ يَفْعَالُّ)

هَمْزَةٌوَصْلِيَّةٌ بىلەن بىر «ئەلىف» ۋە بىر «لام» زىيادە قىلىنغان بۇ باب تا مَصْدَرٌ «اِفْعِيْلاَلٌ» شەكلىدە كېلىدۇ.

بۇ باب بارلىق ھۆكۈملەردە «اِفْعِلاَلٌ» بابىغا ئوخشاش. بىراق، بۇنىڭدا مۇبالىغە ئارتۇقراقتۇر.

اِحْمَارَّ يَحْمَارُّ اِحْمِيْرَارًا (بەك قىزىل بولماق).

اِبْيَاضَّ يَبْيَاضُّ اِبْيِيْضَاضًا (بەك ئاق بولماق).

اِسْوَادَّ يَسْوَادُّ اِسْوِيْدَادًا (بەك قارا بولماق).

بۇ ئۈچ باب فِعْلُ لاَزِمْ دۇر.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

8) تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ بابى (ثامىنها تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ)

«تاء» بىلەن «ع» زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ «تَفَعُّلٌ» شەكلىدە كېلىدۇ. بۇ باب «فَعَّلَ» نىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىپ كېلىدۇ. مەسىلەن: عَلَّمْتُهُ فَتَعَلَّمَ (ئۇنىڭغا ئۆگەتكەنىدىم، ئۆگىنىۋالدى).

بۇ بابتىكى پېئىللار تۆۋەندىكى مەنىلەرنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. (1) تَكَلُّفْ ـ كۈچلەندۈرۈش مەنىسىدە؛ مەسىلەن: تَشَجَّعَ خَالِدٌ (خالىد كۈچەپ باتۇرلاشتى). (2) پائىل پېئىلنى ئەسلى پېئىل قىلىش مەنىسىدە؛ مەسىلەن: تَوَسَّدْتُ التُّرَابَ (تۇپراقنى ياستۇق قىلدىم). (3) تەلەپ مەنىسىدە؛ مەسىلەن: تَكَبَّرَ («ئۇ» ئۇلۇغ بولۇشنى تەلەپ قىلدى).

بۇ بابتىكى يەنە مۇھىم بىر قائىدە: تَفَعُّلْ، تَفَاعُلْ، تَفَعْلُلْ بابلىرىنىڭ مُضَارِعٌ مَعْلُومٌ دا ئىككى «تاء» بىر يەرگە كەلسە، بىر «تاء»نى ئېلىپ تاشلاش ھەم تاشلىماسلىق توغرا. ئايەتتىكى «فَأَنْتَ لَه تَصَدّى، نَارًاتَلَظّى، تَنَزَّلُ الْمَلاَئِكَةُ»لارنىڭ ئەسلى شەكلى «تَتَصَدّى، تَتَلَظّى، تَتَنَزَّلُ»دۇر. بىر «تاء» بىلەن قالغاندىن كېيىن اَمْرٌ ئېلىنسا، شۇ «تاء» تاشلىنىپ فَعَّلَ ۋەزنىدە كېلىدۇ.

9) تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ بابى (تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ)

بۇ بابتا ئىككى ياكى كۆپ كىشىلەر ئارىسىدا بولغان ئىشلارنى ئىپادىلەيدىغان پېئىللار كېلىدۇ. «تاء» بىلەن «ئەلىف» زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ «تَفَاعُلٌ» شەكلىدە كېلىدۇ.

بۇ بابتىكى پېئىلار تۆۋەندىكى مەنىلەرنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ: (1) پائىلنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىش مەنىسىدە؛ مەسىلەن: **بَاعَدْتُهُ فَتَبَاعَدَ** (ئۇنى يىراق قىلغانىدىم، يىراق بولدى). (2) «**فَعَلَ**» مەنىسىدە؛ مەسىلەن: **تَوَانَيْتُ — وَنَيْتُ** (ئاجىزلاشتىم). (3) **تَكَلُّفْ** — كۆچلەندۈرۈش مەنىسىدە؛ مەسىلەن: **تَجَاهَلَ** (زورمۇ — زور نادان بولۇۋالدى). (بۇ بابتىكى «**تَكَلُّفْ**» بىلەن **تَفَعُّلْ** بابىدىكى «**تَكَلُّفْ**» ئارىسىدىكى پەرق شۇكى، بۇ بابتىكى «**تَكَلُّفْ**» بار نەرسىنى يوق كۆرسىتىش مەنىسىدە كەلگەن بولسا، «**تَفَعُّلْ**» بابىدىكى «**تَكَلُّفْ**» يوق نەرسىنى بار كۆرسىتىشنى كۆچلەندۈرۈش مەنىسىدە كېلىدۇ). (4) «**فَاعَلَ**» بابىدىكى ئىككى مەپئۇلغا كۆچى يېتىدىغان پېئىل «**تَفَاعَلَ**» بابىغا ئۆزگەرتىلسە، بىر مەپئۇلغا كۆچى يېتىدۇ. مەسىلەن: **نَازَعَ زَيْدٌ عَمْرًالْحَدِيْثَ**نى بۇ بابقا كەلتۈرگەندە **تَنَازَعَ زَيْدٌعَمْرُاَلْحَدِيْثَ** دېيىلىدۇ.

بۇ بابتىكى مۇھىم قائىدىلەر: (1) «**اِفْتِعَالْ**» بابلىرىدا مىسال كەلتۈرۈلگەن ھەرپلەردىن بىرسى بۇ «**تَفَعُّلْ**» بابى بىلەن «**تَفَاعُلْ**» بابلىرىدا «**فَاء**» نىڭ ئۇدۇلىدا كەلسە، «تاء»نى شۇ ھەرپلەرنىڭ خىلىغا **يۆتكەپ**، بىرىنى يەنە بىرى بىلەن كىرىشتۈرۈش توغرا. بىراق ساكىن بىلەن باشلاش مۇمكىن بولمىغاچقا، ئالدىغا زىرلىك ھەمزىنى كەلتۈرۈش كېرەك. مەسىلەن: **تَطَهَّرَ، تَزَيَّنَ** لەرنى **اِطَّهَّرَ، اِزَّيَّنَ** قىلىشقا بولىدۇ، **تَدَارَكَ، تَثَاقَلَ**لەرنى **اِدَّارَكَ، اِثَّاقَلَ** قىلىشقا بولىدۇ. **اِطَّهَّرَ** نىڭ ئەسلى **تَطَهَّرَ**دۇر. **تَفَعَّلَ**نىڭ «فاء»سى ئۇدۇلىدا «ط» كەلگەن. **تَفَعُّلْ** نىڭ

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

تاء سى ئۆزۈلىدىكى ھەرپىنى «ط»غا يۆتكىسەك طَطَهَّرَ بولىدۇ. بۇنىڭدا ئاۋۋالقى «ط»نىڭ ھەرىكىتىنى تاشلىغاندىن كېيىن ساكىن بىلەن باشلاش تەس بولغاچقا، ئالدىغا زىرلىك ھەمزىنى كەلتۈرسەك اطْطَهَّرَ بولىدۇ. «ط» نى «ط» غا كىرىشتۈرسەك اطَّهَّرَ بولىدۇ. (2) «تَفَاعُلْ، تَفَعُّلْ» بابلىرىنىڭ «فاء»ى ئۆزۈلىدا اِدْغَامْ ھەرپلىرىدىن بىرى كەلسە، «تاء» ئۆزۈلىدىكى ھەرپىنى ساكىن قىلىش ھەم «تاء» ئۆزۈلىدىكى ھەرپىنى «فاء» ئۆزۈلىدىكى ھەرپكە اِدْغَامْ قىلىش، ئالدىغا زىرلىك ھەمزىنى كەلتۈرۈش توغرا. اِدْغَامْ ھەپلىرى «اِفْتِعَالْ» بابىدىكى «د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ت» قاتارلىق ئون بىر ھەرپتۇر. مەسىلەن: اِدَّارَكَ نىڭ ئەسلى تَدَارَكَ دۇر. «تَفَاعَلَ»نىڭ «فاء»سى ئۆزۈلىدا اِدْغَامْ ھەرپلىرىدىن «د» كەلگەن. «تاء»نى شۇ «د»نىڭ خىلىغا يۆتكەپ، ئاندىن «د»نى «د»غا كىرىشتۈرىمىز ئاندىن ساكىن بىلەن باشلاش تەس بولغاچقا، ئالدىغا زىرلىق ھەمزىنى كەلتۈرسەك اِدَّارَكَ بولىدۇ.

تَدَارَكَ يَتَدَارَكُ تَدَارُكًا (تاپماق، يىغلىماق)

تَصَامَّ يَتَصَامُّ تَصَامُمًا (گاس بولۇۋالماق)

(تَصَامَّ يَتَصَامُّ لارنىڭ ئەسلى - تَصَامَمَ، يَتَصَامَمُ دۇر. ئىككى ئوخشاش ھەرپ بىر سۆزدە كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئالدىنقى «م»نىڭ ھەرىكىتىنى تاشلاپ، بىرىنچى «م» نى ئىككىنچى «م»غا كىرىشتۈرسەك، تَصَامَّ، يَتَصَامُّ بولىدۇ.)

تَصَامُمًا (گاس بولۇۋالماق)

تَجَاوَبَ يَتَجَاوَبُ تَجَاوُبًا (جاۋابلاشماق)
تَزَايَدَ يَتَزَايَدُ تَزَايُدًا (ئارتۇق بولماق)
تَدَاوٰى يَتَدَاوٰي تَدَاوُيًا (داۋالىماق)

10) اِسْتَفْعَلَ يَسْتَفْعِلُ بابى (عَاشِرُهَا اِسْتَفْعَلَ يَسْتَفْعِلُ)

هَمْزَةُ وَصْلِيَّةٌ بىلەن «س» ۋە «تاء» زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ «اِسْتِفْعَالٌ» شەكلىدە كېلىدۇ.

بۇ باب ئەسلى يېئىل بىلدۈرگەن ھەرىكەتنى تەلەپ قىلىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: اِسْتَخْرَجْتُ زَيْدًا (زەيدنىڭ چىقىشىنى تەلەپ قىلدىم).

بىر نەرسىنىڭ بىر تۈرلۈك سۈپەت ئىچىدە ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: اِسْتَكْبَرْتُ عُمَرَ (ئۆمەرنى ناھايىتى سالاپەتلىك ھالدا تاپتىم).

يەنە پائىلنىڭ ئەسلى پېئىلغا ئايلىنىشى مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: اِسْتَحْجَرَ الطِّيْنُ (لاي تاشقا ئايلاندى).

بۇ بابتىكى يەنە مۇھىم بىر قائىدە: اِسْتَفْعَلَ «فاء»ى ئۇدۇلىدا «ط»كەلسە، اِسْتَفْعَلَ نىڭ «تاء»سى ئۇدۇلىدىكى «تاء»نى تاشلاش توغرا. مەسىلەن: فَمَاسْطَاعُوْا، تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا. بۇلارنىڭ ئەسلى فَمَا سْتَطَاعُوْا، تَسْتَطِعْ عَلَيه صَبْرًا دۇر.

اِسْتَخْرَجَ يَسْتَخْرِجُ اِسْتِخْرَاجًا (چىقىشنى تەلەپ قىلماق)
اِسْتَوْجَبَ يَسْتَوْجِبُ اِسْتِيْجَابًا (لايىق بولماق)
اِسْتَجَابَ يَسْتَجِيْبُ اِسْتِجَابَةً (ئىجاۋەت قىلماق، جاۋاب بەرمەك)

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

(ئەسلى اِسْتِجْوَابًا دۇر. «ۋاۋ»نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرگەندىن كېيىن «ۋاۋ» ساكىنلىق بولىدۇ. ئۇنىڭ ھەرىكىتىنى حَرْفُ مَدّ بولغان «ئەلىف»كە يۆتكەپ، يۆتكەلگەن ھەرىكەت مۇناسىۋىتى بىلەن «ۋاۋ»نى ئەلىفقا يۆتكىسەك اِسْتِجْاْابًا بولىدۇ. بۇنىڭدا ئىككى «ئەلىف» ئارىسىدا ئىككى ساكىن بىرگە كېلىپ قالغاچقا بىر «ئەلىف»نى يوقاتساق اِسْتِجَابًا بولىدۇ. يوقالغان «ئەلىف»تىن كېيىن «تَاءُ مَصْدَرٍ»نى ئارىيەت ئالساق اِسْتِجَابَةً بولىدۇ.)

اِسْتَبَاعَ يَسْتَبِيعُ اِسْتِبَاعًا (سېتىشنى تەلەپ قىلماق)

11) اِفْعَوْعَلَ يَفْعَوْعِلُ بابى (حَادِى عَشَرُهَا اِفْعَوْعَلَ يَفْعَوْعِلُ)

«هَمْزَةٌ، ۋاۋ، ع» زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ «اِفْعِيْعَالٌ» شەكلىدە كېلىدۇ ھەم بۇ باب مۇبالىغە مەنىسىدە كېلىدۇ.

اِحْدَوْدَبَ يَحْدَوْدِبُ اِحْدِيْدَابًا (بەك ئېگىشىپ قالماق)

اِعْرَوْرَى يَعْرَوْرِيْ اِعْرِيْرَاءً (ئات ئۈستىدە يالىڭاچ ئولتۇرماق)

12) اِفْعَوَّلَ يَفْعَوِّلُ بابى (ثَانِي عَشَرُهَا اِفْعَوَّلَ يَفْعَوِّلُ)

هَمْزَةٌ وَصْلِيَّةٌ بىلەن ئىككى «ۋاۋ» زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ «اِفْعِوَّالٌ» شەكلىدە كېلىدۇ ھەم بۇ بابمۇ مۇبالىغە مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، بۇ ھەم فِعْلُ لاَزِم دۇر.

اِجْلَوَّزَ يَجْلَوِّزُ اِجْلِوَّازًا (تۆگىنىڭ ئالدىراپ مېڭىشى)

3. ئەسلى تۆت ھەرپلىك پېئىل (اَلْفِعْلُ الرُّبَاعِيُّ الْمُجَرَّدُ)

فَعْلَلَ يُفَعْلِلُ بابى (هِيَ فَعْلَلَ يُفَعْلِلُ).

بۇ بىر بابتۇر.

دَحْرَجَ يُدَحْرِجُ دَحْرَجَةً دِحْرَاجًا (يۇمۇلىماق)

صَرْصَرَيُصَرْصِرُصَرْصَرَةًصِرْصَارًا (گۈركىرىمەك ،شامالنىڭ،)

4. تۆتتىن ئارتۇق ھەرپلىك پېئىل (اَلْفِعْلُ الرُّبَاعِيُّ الْمَزِيْدُ)

بۇ ئۈچ بابتۇر.

1) تَفَعْلَلَ يَتَفَعْلَلُ بابى (اَحَدُهَاتَفَعْلَلَ يَتَفَعْلَلُ)

«تاء» زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ «تَفَعْلُلٌ» شەكلىدە كېلىدۇ.

بۇ ئۈچ باب .

فِعْلُ لاَزِمٍ بولۇپ، «فَعْلَلَ»نىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىدۇ. مەسىلەن: دَحْرَجْتُهُ فَتَدَحْرَجَ (ئۇنى يۇملاتقانىدىم، يۇملاپ كەتتى).

تَدَحْرَجَ يَتَدَحْرَجُ تَدَحْرُجًا (چۆرگىلىمەك).

تَصَلْصَلَ يَتَصَلْصَلُ تَصَلْصُلاً (تۆمۈر ئاۋازى).

2) افْعَنْلَلَ يَفْعَنْلِلُ بابى (ثَانِيْهَا افْعَنْلَلَ يَفْعَنْلِلُ)

هَمْزَةٌ ۋە بىر «نُون» زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ «افْعِنْلاَلٌ» شەكلىدە كېلىدۇ.

بۇ بابمۇ «فَعْلَلَ»نىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغاندۇر. مەسىلەن: حَرْجَمْتُ الاِبْلَ فَاحْرَنْجَمَتْ (تۆگىنى يىغقانىدىم، يىغىلدى).

ابْرَنْشَقَ يَبْرَنْشِقُ ابْرِنْشَاقًا (دەرەخنىڭ چېچەكلىشى)

3) افْعَلَلَّ يَفْعَلِلُّ بابى (ثَالِثُهَا افْعَلَلَّ يَفْعَلِلُّ)

هَمْزَةٌ ۋە بىر «لام» زىيادە قىلىنغان بۇ بابتا مَصْدَرٌ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«اِفْعِلْلاَلٌ» شەكلىدە كېلىدۇ.

اِقْشَعَرَّ يَقْشَعِرُّ اِقْشِعْرَارًا (قورقۇنچتىن تىترىمەك)

ئاخىرقى بىر قانچە مۇھىم قائىدىلەر:

(1) هَمْزَةُ ساكىنلىق بولۇپ، ئالدىنقى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولسا، ئۇ هَمْزَةُ نى ئالدىنقى ھەرپىنىڭ خىلىغا يۆتكەش كېرەك. مەسىلەن: رَاْسٌ، لَوْمٌ، بِيْرٌ. ئۇلارنىڭ ئەسلى رَاءْ سٌ، لُؤْمٌ، بِئْـرٌ دۇر. يەنە اٰمَنَ، اُومِنَ، اِيْذَنْ لارنىڭ ئەسلى اَءْمَنَ، اُوْمِنَ اِئْذَنْ دۇر. بۇ قائىدە بىلەن يۆتكەلگەن هَمْزَةُ لەرنىڭ ئالدىنقى ھەرپى هَمْـزَةٌ وَصْـلِيَّةٌ بولسا، بۇ سۆزنى ئالدىغا ئۇلىغاندا، هَمْزَةُ دىن يۆتكەلگەن ھەرپلەر ئەسلى هَمْزَةُ لىك ھالىتىگە قايتۇرۇلىدۇ. مەسىلەن: وَمِـنْهُمْ مَـنْ يَقُوْلُ ائْذَنْ لِـيْ، وَالَّـذِىْ ائْـتُمِنَ لەرگە ئوخشاش. ئۇلىنىشتىن ئىلگىرى اِيْذَنْ، اُوْتمِنَ ئىدى.

(2) هَمْزَةُ ھەرىكەتلىك بولۇپ، ئالدىنقى ھەرپمۇ ھەرىكەتلىك بولسا، ئۇ ۋاقىتتا هَمْزَةُ ئۆز ھالىتىدە قالىدۇ. مەسىلەن: سَـأَلَ، لَؤُمَ، رَؤُفٌ: مُسْتَهْزِؤُنَ، سَئِلَ.

(3) رَأَى نىڭ ئەسلى رَأَيَ دۇر. «ياء» ھەرىكەتلىك ئالدى زەۋەر. «ياء»نى «ئەلىف»كە يۆتكىسەك رَأَى بولىدۇ.

هَمْزَةُ ھەرىكەتلىك بولۇپ ئالدىنقى ھەرپ ساكىنلىق بولسا، هَمْـــزَةُ نىڭ ھەرىكىتى تاشلىنىدۇ. ئىككى ساكىن بىرگە كەلگەنلىكتىن هَمْزَةُ دىن ئېلىنغان ھەرىكەت ئالدىنقى ھەرپكە بېرىلىدۇ. مەسىلەن: يَــرٰى نىڭ ئەسلى يَـــرْأَيُ دۇر. «ياء» ھەرىكەتلىك ھەم ئالدى زەۋەر، «ياء» نى «ئەلىف»قا يۆتكىسەك

يَرْأى بولىدۇ. هَمْزَةُ ھەرىكەتلىك ئالدى ساكىن، هَمْزَةُ نىڭ ھەرىكىتىنى تاشلىساق ئىككى ساكىن بىرگە كېلىپ قالغاچقا، هَمْزَةُ نى يوقىتىپ، هَمْزَةُ دىن ئېلىنغان ھەرىكەتنى «ر»غا بەرسەك يَرٰى بولىدۇ.

(4) اَخَذَ يَأْخُذُ، اَكَلَ يَأْكُلُ دىن أَمْرٌ ئېلىنسا خُذْ، كُلْ كېلىدۇ. ئەسلى اُءْخُذْ، اُءْكُلْ ئىدى. ئەرەب تىلىدا بۇ سۆزلەرنىڭ سۆزلىنىشى كۆپ بولغانلىقتىن ئاۋۋالقى هَمْزَةُ يوقىتىلىپ اُخُذْ، اُكُلْ دېيىلىدۇ ۋە ئاخىرقى هَمْزَةُ يوقىتىلىپ خُذْ، كُلْ دېيىلىدۇ. أَمَرَيَأْمُرُ دىن أَمْرنىڭ «مُرْ» كېلىشى ئۇنىڭ كۆپ سۆزلەنگەنلىكى ئۈچۈندۇر.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

«مَهْمُوزٌ» بولغان پېئىللارنىڭ بابلىرى تۆۋەندىكىچە:

هَمْزَةُ «ف، ع، ل» لار ئۇدۇلىدا كەلگەن			مَصْدَرٌ	هَمْزَةُ «ف، ع، ل» لار ئۇدۇلىدا كەلگەن
«مَهْمُوزُ الْفَاءِ» بەش بابتا كېلىدۇ	فَعَلَ يَفْعِلُ	أَدَبَ يَأْدِبُ	مَأْدُبَةٌ	تاماققا چاقىرماق
	فَعَلَ يَفْعُلُ	أَخَذَيَأْخُذُ	أَخْذٌ	تۇتماق، ئالماق
	فَعَلَ يَفْعَلُ	أَهَبَ يَأْهَبُ	أُهْبَةٌ	تەييار بولماق
	فَعِلَ يَفْعَلُ	اَرِجَ يَأْرَجُ	أَرَجٌ	ئىسسىرىق سالماق
	فَعُلَ يَفْعُلُ	أَسُلَ يَأْسُلُ	أَسْلٌ	ئاققۇزماق
«مَهْمُوزُ الْعَيْنِ» ئۈچ بابتا كېلىدۇ	فَعَلَ يَفْعَلُ	رَأَى يَرْأَى	رُؤْيَةٌ	كۆرمەك
	فَعِلَ يَفْعَلُ	يَئِسَ يَيْئَسُ	يَأْسٌ	ئۈمىد ئۈزمەك
	فَعَلَ يَفْعُلُ	لَؤُيَلْؤُمُ	لُؤْمٌ	بۇزۇق
«مَهْمُوزُ اللاَّمِ» تۆت بابتا كېلىدۇ	فَعَلَ يَفْعِلُ	هَنَأَيَهْنَأُ	هِنَاءَةٌ	تاماقنىڭ سىڭىشى ھەزىم بولۇشى
	فَعَلَ يَفْعَلُ	سَبَأَ يَسْبَأُ	سَبْأٌ	ياقتۇرماق
	فَعِلَ يَفْعَلُ	صَدِأَ يَصْدَأُ	صُدْأَةٌ	تۆمۈرنىڭ داتلىشىشى
	فَعُلَ يَفْعُلُ	جَرُأَ يَجْرُأُ	جُرْأَةٌ	باتۇرلۇق قىلماق

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۈچىنچى بۆلۈم

پېئىللارنىڭ تۈرلىنىشى(2)

(معزى)

مانا بۇ معـــزي دىن ئىبارەت رىسالە، پېئىللارنى تۈرلەشتە جۈملىلىرى پۇختا بولۇپ، (ئۇنىڭ كىتابلاردىكى ئىشلىتىلىشى) خۇددى كىچىك كېمە كەڭ دەريالاردا ماڭغانغا ئوخشاش راۋاندۇر، مەزكۇر كىچىك رىسالە تۆت بابنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىلىش كېرەككى، پېئىل قايسى شەكىلگە قۇرۇلۇشىدىن قەتئىينەزەر: صحيح، مضاعف، مثال، أجوف، لفيـــف، نـــاقص، ملتوي بولۇشتىن خالىي بولالمايدۇ.

صحيح: دېگەن ئىككى ھەرپ بىر جىنستىن بولمىغان ياكى كېسەل ھەرپ بولمىغان سۆزدۇر. مەسىلەن: ذهب، دحرج.

مضاعف ئىككى قىسىمغا بۆلۈنىدۇ: - مضـــاعف ثلاثـــي، مضاعف رباعي.

مضاعف ثلاثي دېگەن ئىككى ھەرپ بىر جىنستىن بولسا يەنى (عـــين ولام نىڭ ئۇدۇلىدا ئىككى ھەرپ بىر جىنستىن بولغاندا) مضاعف ثلاثي بولىدۇ. مەسىلەن: فر دېگەنگە ئوخشاش.

مضاعف رباعي دېگەن: إِسْمُ و فعل نىڭ فاء ۋە ئاۋۋالقى لام

نىڭ، عــين ۋە ئىككىنچى لام نىڭ ئۇدۇلىدا ئىككى ھەرپ بىر جىنىستىن بولسا مضاعف رباعي بولىدۇ. مەسىلەن: صرصر دېگەنگە ئوخشاش.

مثال: دېگەن ـــ فاء نىڭ ئۇدۇلىدا واو ياكى يــاء بولىدۇ. مەسىلەن: يسر، وعد دېگەنگە ئوخشاش.

أجوف: دېگەن- عــين نىڭ ئۇدۇلىدا واو ياكى يــاء ياكى ألف‌بار بولۇپ، ئۇنىڭ بىرى واو، يــاء، ألــف‌قا يەڭگۈشلىنىدۇ. مەسىلەن: قال وباع دېسەك، ھەر ئىككىسىنىڭ ئەسلىسى قــول بيع دۇر. مانا بۇ واو الف، يــاء دىن ئىبارەت ئۈچ ھەرپ كېسەل ھەرپ (حروف علة) دەپ ئاتىلىدۇ.

نــاقص: دېگەن لام نىڭ ئۇدۇلىدا كېسەل ھەرپ بولىدۇ. مەسىلەن: رخو رضـي ۋە دعــي رمــي غا ئوخشاش. ئۇلارنىڭ ئەسلىسى- دعو و رمي.

لفيــف: دېگەن فــاء ۋە لام نىڭ ئۇدۇلىدا كېسەل ھەرپ بولسا ـ لفيــف دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن: وشــي وجــي گە ئوخشاش.

ملتوي: دېگەن عــين ۋە لام نىڭ ئۇدۇلىدا كېسەل ھەرپ بولسا ـ بۇ ملتوي دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن: قوي روي دېگەنگە ئوخشاش.

مورفولوگىيەشۇناســلار پــېئىللارنىڭ شــەكىللىرىدىكى بابلىرىنى 22 بابقا، 22 بابنى تۆت چوڭ بۆلەككە بۆلگەن.

1. ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك پېئىل (الفعل الثلاثي المجرد)

بۇ بولسا ئالتە باب.

www.uyghurkitap.com

1 . فَعَلَ يَفعِلُ بابى

ئالتە بابنىڭ بىرىنچىسى فعل يفعل بولۇپ ضرب يضرب غا ئوخشاش.

مەزكۇر بابلارنى سۆزلەشتە يەتتە ئەقسامنى ئۆلچەم قىلىپ ھەربىر بابنىڭ مىسالى ئۈچۈن يەتتە ئەقسامدىن بىردىن مىسال كەلتۈرۈپ بايان قىلىمىز.

ضرب يضرب شۇ بابنىڭ صحيح سىدۇر.

ضرب ماضي، يضرب مضارع، ضرباً مصدر، فهو ضارب إسْمُ فاعل، وذاك مضروب إسْمُ مفعول، لم يضرب لم تضرب لم اضربَ لم نضرب فعل جحد ئەسلى يضرب تضرب اضرب نضرب فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازىمنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلساق لم يضرب لم تضرب لم اضرب لم نضرب بولىدۇ.315315

لم يضربا لم يضربوا لم تضربا لم تضربوا لم تضربي لم تضربا فعل جحد ئەسلى يضربان يضربون تضربان تضربون تضربين تضربان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازىمنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لم يضربا لم يضربوا لم تضربا لم تضربوا لم تضربي لم تضربا بولىدۇ. لم يضربن لم تضربن فعل حجد ئەسلى يضربن يضربن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازىمنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لم يضربن لم تضربن بولىدۇ.

لا يضرب لا يضربان لا يضربون، لا تضرب لا تضربان لا يضربن، لا تضرب لا تضربان لاتضربون، لاتضربين لاتضربان لا تضربن لا اضرب لا نضرب فعل نفي مضارع غا ئوخشاش. اضرب أمر بىلام (ل ھەرپى يوق) تضرب دىن ئىككى ئەمەل بىلەن أمر ئالىمىز.

ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حرف صحيح**.
ئۇنى ساكىن قىلىمىز، **تضرب** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل بولسا
تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلاپ، يېنىغا قارىساق ساكىن،
ئۇنىڭ بىلەن ئوقۇش تەس، كەلىمىنىڭ **عين** (**يفعل** دىكى ع) پېچ
ئەمەس، ئۇنىڭ ئالدىغا **همزة وصل مكسور** نى كەلتۇرسەك **اضرب**
بولىدۇ. **اضربا اضربوا، اضربي اضربا أمر** بىلام **تضربان تضربون**
تضربين تضربان دىن ئىككى ئەمەل بىلەن **أمر** ئالىمىز. ئاۋۋالقى
ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون إعراب**، ئۇنى
تاشلايمىز. **تضربا تضربوا تضربي تضربا** بولىدۇ، ئىككىنچى ئەمەل
تاء حرف مضارعة دۇر، ئۇنى تاشلاپ يېنىغا قارىساق ساكىن،
ئۇنىڭ بىلەن ئوقۇش تەس، كەلىمىنىڭ **عين** پېچ ئەمەس، ئۇنىڭ
ئالدىغا **همزة وصل مكسور** نى كەلتۇرسەك **اضربا اضربوا اضربي**
اضربا بولىدۇ، **اضربن أمر** بىلام **تضربن** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن
أمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون**
ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويساق **تضربن** بولىدۇ. ئىككىنچى
ئەمەل **تاء حرف مضارعة** دۇر. ئۇنى تاشلاپ يېنىغا قارىساق
ساكىن، ئۇنىڭ بىلەن ئوقۇش تەس، كەلىمىنىڭ **عين** پېچ
ئەمەس، ئۇنىڭ ئالدىغا **همزة وصل مكسور** نى كەلتۇرسەك **اضربن**
بولىدۇ. **ليضرب لتضرب لأضرب لنضرب أمر بالام يضرب تضرب**
اضرب نضرب فعل مضارع. ئۇنىڭ ئالدىغا **لام أمر**نى كەلتۈرۈپ
كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حرف صحيح**، ئۇنى ساكىن
قىلىمىز، **ليضرب لتضرب لأضرب لنضرب** بولىدۇ. **ليضربا**
ليضربوا لتضربا أمر بالام يضربان يضربون تضربان فعل مضارع.
ئۇنىڭ ئالدىغا **لام أمر** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق
نون إعراب، ئۇنى تاشلايمىز، **ليضربا ليضربوا لتضربا** بولىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ليضربن أمر بالام يضربن فعل مضارع. ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، ليضربن بولىدۇ. لا تضرب لا يضرب لا اضرب لا نضرب فعل نهي ئەسلى تضرب يضرب اضرب نضرب فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، لا تضرب يضرب لا اضرب لا نضرب بولىدۇ. لا تضربا لا تضربوا لا تضربي لا تضربا لا يضربا لا يضربوا فعل نهي ئەسلى تضربان تضربون تضربين تضربان يضربان يضربون فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلايمىز، لا تضربا لا تضربوا لا تضربي لا تضربا لا يضربا لا يضربوا بولىدۇ. لا تضربن لا يضربن فعل نهي ئەسلى تضربن يضربن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويساق لا تضربن لا يضربن بولىدۇ. مضرب مضربان مضارب إسْمُ زمان وإسْمُ مكان. مضراب مضرابان مضاريب إسْمُ آلة. اضرب أضربانِ اضربون ضربي ضربيان ضربيات إسْمُ تفضيل.

فَرَّ يَفِرُّ شۇ بابنىڭ مضاعف ثلاثي سىدۇر. فرّ فرّا فرّوا فرّت فرّتا ئەسلى فرر فررا فرروا فررت فررتا، بىر كەلىمىدە ئىككى ئوخشاش ھەرپ كەلگەن، ھەر ئىككىلىسى ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدى ھەم ھەرىكەتلىك. ئاۋۋالقى ر نىڭ ھەرىكىتىنى تاشلىۋېتىمىز (ھەرىكىتى تاشلىۋېتىلگەن ھەرپ تەبىئىيلا ساكىنلىق ھالىتىنى ساقلاپ قالىدۇ). ئاۋۋالقى ر ساكىن، ئىككىنچى ر ھەرىكەتلىك. ئىدغام (كىرىشتۈرۈش) نىڭ شەرتى مەۋجۇت ر نى ر گە ئىدغام قىلىمىز، فرّ فرّا فرّوا فرّت فرّتا

بولىدۇ. فررن فررت فررتما فررتم فررت فررتما فررتنّ فررت فررنا ئۆز ئەسلىدە.

فرّ نىڭ مجهولى فرّ فرّا فرّوا فرّت فرّتا ئەسلى فرر فررا فرروا فررت فررتا، بىر كەلىمىدە ئىككى ئوخشاش ھەرپ كەلگەن، ھەر ئىككىلىسى ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدىمۇ ھەرىكەتلىك. ئاۋۋالقى رنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بېرىپ، ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت. ر نى ر دە ئىدغام قىلىمىز، فرّ فرّا فرّوا فرّت فرّتا بولىدۇ. فررن فررت فررتما فررتم فررت فررتما فررتنّ فررت فررنا ئۆز ئەسلىدە.

يفرّ يفرّان يفرّون، تفرّ تفرّان (يفررن)، تفرّ تفرّان تفرّون، تفرّين تفرّان (تفررن)، افرّ نفرّ فعل مضارع ئەسلى يفرر يفرران يفررون، تفرر تفرران (يفررن)، تفرر تفرران تفررون تفررين تفرران (تفررن) افرر نفرر، بىر كەلىمىدە ئىككى ئوخشاش ھەرپ كەلگەن، ھەر ئىككىلىسى ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدى ساكىن، ئاۋۋالقى ر نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بېرىمىز. ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ئاۋۋالقى رنى ئىككىنچى رگە ئىدغام قىلىمىز. يفرّ يفرّان يفرّون، تفرّ تفرّان (يفررن)، تفرّ تفرّان تفرّون، تفرّين تفرّان (تفررن)، افرّ نفرّ بولىدۇ. يفررن تفررن ئۆز ئەسلىدە.

يفرّ نىڭ مجهولى يفرّ يفرّان يفرّون، تفرّ تفرّان (يفررن)، تفرّ تفرّان تفرّون، تفرّين تفرّان (تفررن)، افرّ نفرّ لارنىڭ ئەسلى يفرر يفرران يفررون، تفرر تفرران (يفررن)، تفرر تفرران تفررون تفررين تفرران (تفررن)، افرر نفرر، بىر كەلىمىدە ئىككى ئوخشاش ھەرپ كەلگەن، ھەر ئىككىلىسى ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدى ساكىن، ئاۋۋالقى ر نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بېرىمىز، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ئاۋۋالقى ر نى ئىككىنچى ر دە ئىدغام قىلىمىز. يفرّ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يفرّان يفرّون، تفرّ تفرّان (يفررن)، تفرّ تفرّان تفرّون، تفرّين تفرّان (تفررن)، افرّ نفرّ بولىدۇ **(يفررن تفررن** ئۆز ئەسلىدە).

فرّ ماضي يفرّ مضارع فرارا مصدر فهو فارّ إسْمُ فاعل: فارّ فارّان فارّون، فارّة فارّتان فارّات ئەسلى **فارر فارران فاررون، فاررة فاررتان فاررات**، بىر كەلىمىدە ئىككى ئوخشاش ھەرپ كەلگەن، ھەر ئىككىلىسى ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدى **حرف مد**، ئاۋۋالقى ر نىڭ ھەرىكىتىنى تاشلىۋېتىمىز، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ئاۋۋالقى ر نى ئىككىنچى ر گە ئىدغام قىلىمىز. **فارّ فارّان فارّون، فارّة فارّتان فارّات** بولىدۇ. **وذاك مفرور إسْمُ مفعول** ئۆز ئەسلىدە.

لم يفرّ لم تفرّ لم افرّ لم نفرّ فعل جحد ئەسلى **يفرّ تفرّ افرّ نفرّ فعل مضارع**. ئۇنىڭ ئالدىغا **لم** جازىمنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حرف مدغم**، ئۇنىڭ ئاخىرىغا ئۈچ قائىدە توغرا: **فتح كسر تسكين. فتح** نى بەرگەندە **لم يفرّ، كسر** نى بەرگەندە **لم يفرّ**، ئىدغامنى ئېچىپ ساكىن قىلساق **لم يفرر** بولىدۇ ئاخىرىغىچە. **لم يفرّا لم يفرّوا لم تفرّا لم تفرّوا لم تفرّي لم تفرّا فعل جحد** ئەسلى **يفرّان يفرّون تفرّان تفرّون تفرّين تفرّان فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم** جازىمنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون إعراب**، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، **لم يفرّا لم يفرّوا لم تفرّا لم تفرّوا لم تفرّي لم تفرّا** بولىدۇ. **لم يفررن لم تفررن فعل جحد** ئەسلى **يفررن تفررن فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم** جازىمنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون ضمير**، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز. **لم يفررن لم تفررن** بولىدۇ. **لا يفرّ لا يفرّان لا يفرّون، لا تفرّ لا تفرّان لا يفررن، لا تفرّ لا تفرّان لا تفرّون، لا تفرّين لا تفرّان لا تفررن، لا افرّ لا نفرّ فعل نفي مضارع** غا ئوخشاش. **فرّ**

أمر **بعلام** **ى** **تفرّ** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن **أمر** ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارايمىز، **حرف مدغم** كەلىمىنىڭ **عين** پىچ ئەمەس، ئۇنىڭ ئاخىرىغا ئۈچ خىل قائىدە توغرا **فتح** **كسر** **تسكين**. ئىككىنچى ئەمەل **تاء حرف مضارعة**، ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويۇپ، **فتح** نى بەرگەندە **فرّ**، **كسر** نى بەرگەندە **فرّ**، ئىدغامنى ئېچىپ ساكىن قىلساق **افرر** بولىدۇ.

فرّا **فرّوا** **فرّي** **فرّا** **أمر** بىلام **تفرّان** **تفرّون** **تفرّين** **تفرّان** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن **أمر** ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارايمىز، **نون إعراب** ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، **تفرّا** **تفرّوا** **تفرّي** **تفرّا** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل **تاء حرف مضارعة** تۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، **فرّا** **فرّوا** **فرّي** **فرّا** بولىدۇ. **افررن** **أمر** بىلام **تفررن** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن **أمر** ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون ضمير**، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، **تفررن** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل **تاء حرف مضارعة** دۇر، ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارايمىز، يېنى ساكىن، ئۇنىڭ بىلەن ئوقۇش تەس، كەلىمىنىڭ **عين** پىچ ئەمەس، ئۇنىڭ ئالدىغا **همزة وصل مكسور** **ى** كەلتۈرسەك **افررن** بولىدۇ.

ليفرّ **لتفرّ** **لافرّ** **لنفرّ** **أمر بالام** ئەسلى **يفرّ** **تفرّ** **افرّ** **نفرّ** **فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لام أمر** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حرف مدغم**، كەلىمىنىڭ **عين** پىچ ئەمەس، ئۇنىڭ ئاخىرىغا ئۈچ خىل قائىدە توغرا **فتح** **كسر** **تسكين**. **فتح** نى بەرگەندە **ليفرّ**، **كسر** نى بەرگەندە ليفرّ، ئىدغامنى ئېچىپ ساكىن قىلغاندا ليفرر بولىدۇ ئاخىرىغىچە. **ليفرّا** **ليفرّوا** **لتفرّا** **أمر بالام**

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەسلى يفرّان يفرّون تفرّان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، ليفرّا ليفرّوا لتفرّا بولىدۇ. ليفررن أمر بالام ئەسلى يفررن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، ليفررن بولىدۇ.

لاتفرّ لايفرّ لاافرّ لانفرّ فعل نهي ئەسلى تفرّ يفرّ افرّ نفرّ فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف مدغم، كەلىمىنىڭ عين پېچ ئەمەس، ئۇنىڭغا ئۈچ خىل قائىدە توغرا فتح كسر تسكين. فتح نى بەرگەندە لاتفرّ، كسر نى بەرگەندە لاتفرّ، ئىدغامنى ئېچىپ ساكىن قىلغاندا لاتفرر بولىدۇ ئاخىرىغىچە. لا تفرّا لاتفرّوا لاتفرّي لا تفرّا لايفرّا لايفرّوا فعل نهي ئەسلى تفرّان تفرّون تفرّين تفرّان يفرّان يفرّون فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، لا تفرّا لاتفرّوا لاتفرّي لا تفرّا لايفرّا لايفرّوا بولىدۇ. لاتفررن لايفررن فعل نهي ئەسلى تفررن يفررن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لاتفررن لايفررن بولىدۇ.

مفرّ مفرّان إسْمُ زمان وإسْمُ مكان ئەسلى مفرر مفرران، بىر كەلىمىدە ئىككى ئوخشاش ھەرپ كەلگەن، ھەر ئىككىلىسى ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدى ساكىن، ئاۋۋالقى ر نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بېرىمىز، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ئاۋۋالقى ر نى ئىككىنچى ر گە ئىدغام قىلساق مفرّ مفرّان بولىدۇ. مفارّ إسْمُ زمان و إسْمُ مكان ئەسلى مفارر، بىر كەلىمىدە ئىككى ئوخشاش

ھەرپ كەلگەن، ھەر ئىككىلىسى ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدى **حرف مد**، ئاۋۋالقى ر نىڭ ھەرىكىتىنى تاشلىۋېتىمىز، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ئاۋۋالقى ر نى ئىككىنچى ر گە ئىدغام قىلىمىز، **مفارّ** بولىدۇ.

مفرّ مفرّان إِسْمُ آلة ئەسلى **مفرر مفرران**، بىر كەلىمىدە ئىككى ئوخشاش ھەرپ كەلگەن، ھەر ئىككىلىسى ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدى ساكىن، ئاۋۋالقى ر نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بېرىمىز، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ئاۋۋالقى ر نى ئىككىنچى ر گە ئىدغام قىلىمىز، **مفرّ مفرّان** بولىدۇ. **مفارير إِسْمُ آلة** ئۆز ئەسلىدە.

افرّ افرّان افرّون إِسْمُ تفضيل ئەسلى **افرر افرران افررون**، بىر كەلىمىدە ئىككى ئوخشاش ھەرپ كەلگەن، ھەر ئىككىلىسى ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدى ساكىن، ئاۋۋالقى ر نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بېرىمىز، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ئاۋۋالقى ر نى ئىككىنچى ر گە ئىدغام قىلىمىز، **افرّ افرّان افرّون** بولىدۇ. **فرّى فرّيان فرّيات** ئەسلى **فررى فرريان فرريات**، بىر كەلىمىدە ئىككى ئوخشاش ھەرپ كەلگەن، ئاۋۋالقى ر ساكىن، ئىككىنچى ر ھەرىكەتلىك، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ئاۋۋالقى ر نى ئىككىنچى ر گە ئىدغام قىلىمىز، **فرّى فرّيان فرّيات** بولىدۇ.

قال يقول شۇ بابنىڭ **أجوف** واو سىدۇر، **قال قالا قالوا قالت قالتا** ئەسلى **قول قولا قولوا قولت قولتا**، واو ھەرىكەتلىك ئالدى زەۋەر، واو نى **ألف** قا يۆتكىسەك، **قال قالا قالو، قالت قالتا** بولىدۇ. **قلن قلت قلتما قلتم قلت قلتما قلتن قلت قلنا** ئەسلى **قولن قولت قولتما قولتم قولت قولتما قولتن قولت قولنا**. (بابى) واوى بولغانلىقتىن طال بابىغا يۆتكىسەك **قولن قولت قولتما قولتم**

www.uyghurkitap.com

قولت قولتما قولتن قولت قولنا بولىدۇ. يىچ واوغا ئېغىر، واونىڭ يىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن قولن قولت قولتما قولتم قولت قولتما قولتن قولت قولنا بولىدۇ. ئىككى ساكىن واو بىلەن لامنىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. واو نى حذف قىلساق قلن قلت قلتما قلتم قلت قلتما،قلتن قلت قلنا بولىدۇ. قال نىڭ مجهولى قيل قيلا قيلوا قيلت قيلتا ئەسلى قول قولا قولوا قولت قولتا، زىر واوغا ئېغىر، واو نىڭ زىر نىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن قول قولا قولوا قولت قولتا بولىدۇ. واو ساكىن، ئالدى زىر، واو نى ياء غا يۆتكىسەك قيل قيلا قيلوا قيلت قيلتا بولىدۇ. قلن قلت قلتما قلتم قلت قلتما قلتن قلت قلنا ئەسلى قولن قولت قولتما قولتم قولت قولتما قولتن قولت قولنا، زىر واو غا ئېغىر، واو نىڭ زىرىنى تاشلىۋەتسەك قولن قولت قولتما قولتم قولت قولتما قولتن قولت قولنا بولىدۇ. ئىككى ساكىن واو بىلەن لامنىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەچكە واو نى تاشلىۋەتسەك قلن قلت قلتما قلتم قلت قلتما قلتن قلت قلنا بولىدۇ.

مضارع معلوم يقول يقولان يقولون، تقول تقولان (يقلن)، تقول تقولان تقولون، تقولين تقولان (تقلن)، أقول نقول يىچ واوغا ئېغىر، واو نىڭ يىچىنى ئالدىغا بەرسەك يقول يقولان يقولون، تقول تقولان (يقلن)، تقول تقولان تقولون، تقولين تقولان (تقلن) أقول نقول بولىدۇ (يقلن تقلن ئەسلى يقولن تقولن، يىچ واوغا ئېغىر، واو نىڭ يىچىنى ئالدىغا بەرسەك يقولن تقولن بولىدۇ. ئىككى ساكىن واو بىلەن لامنىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن، واو نى حذف (يوق) قىلساق يقلن تقلن بولىدۇ).

يقول نىڭ مجهولى يقال يقالان يقالون، تقال تقالان (يقلن)،

تقال تقالان تقالون، تقالين تقالان (تقلن)، أقال نقال ئەسلى يقــول يقولان يقولون، تقول تقولان (يقولن)، تقول تقولان تقولون، تقولين تقولان (تقولن)، أقول نقول دۇر. واو غا ھەرىكەت ئېغىر، ئالدى ساكىن، واو نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك واو ھۆكمەن ھەرىكەتلىك ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يقــال يقالان يقالون، تقال تقالان (يقلن)، تقال تقالان تقالون، تقالين تقالان (تقلن)، أقال نقال بولىدۇ (يقلن تقلن ئەسلى يقولن تقــولن واو غا ھەرىكەت ئېغىر، ئالدى ساكىن، واو نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك يقالن تقالن بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن لامنىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن ألف نى حــذف قىلساق يقلــن تقلــن بولىدۇ).

قال ماضي يقول مضارع قولا مصدر فهو قائل إسْمُ فاعل قائل قائلان قائلون، قائلة قائلتان قائلات ئەسلى قاول قــاولان قــاولون، قاولة قاولتان قاولات واو كەلدى، ألف زائد دىن كېيىن كەلگەن واو نى همز گە يۆتكىسەك قائل قائلان قائلون، قائلة قائلتان قائلات بولىدۇ.

وذاك مقول إسْمُ مفعول مقول مقولان مقولون، مقولة مقولتان مقولات ئەسلى مقوول مقوولان مقوولــون، مقوولــة مقوولتــان مقـــوولات واو غا ھەرىكەت ئېغىر، ئالدى ساكىن، واو نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك مقوول مقوولان مقوولون مقوولــة مقوولتان مقـــوولات بولىدۇ. ئىككى ساكىن ئىككى واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن، ئاۋۋالقى واو نى حذف قىلساق مقــول مقولان مقولون، مقولة مقولتان مقولات بولىدۇ.

لم يقل لم تقل لم اقل لم نقل فعل جحد ئەسلى يقول تقول أقول نقــول فعــل مضــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازىمنى كەلتۈرۈپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حــرف صـــحيح**، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، **لم يقول لم تقول لم أقول لم نقول** بولىدۇ. ئىككى ساكىن واو بىلەن لامنىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. واو نى **حـــذف** قىلىمىز، **لم يقل لم تقل لم اقل لم نقل** بولىدۇ. **لم يقــولا لم يقولــوا لم تقولا لم تقولوا لم تقولي لم تقولا فعل جحد** ئەسلى **يقــولان يقولــون تقولان تقولون تقولين تقـــولان فعـــل مضـــارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم** جازىمنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون إعـــراب**، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، **لم يقولا لم يقولوا لم تقولا لم تقولوا لم تقـــولي لم تقولا** بولىدۇ. **لم يقلن لم تقلن فعل جحد** ئەسلى **يقلن تقلـــن فعـــل مضـــــارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم** جازىمنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون ضمير**، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز. **لم يقلن لم تقلن** بولىدۇ.

لا يقول لا يقولان لا يقولون، لا تقول لا تقولان لا يقلـــن، لا تقول لا تقولان لا تقولون، لا تقولين لا تقولان لا تقلن، لا أقول لا نقول فعل نفي مضارع غا ئوخشاش.

قل أمر بىلام **تقول** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن أمر ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حرف صـــحيح**، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، **تقول** بولىدۇ. ئىككى ساكىن واو بىلەن لامنىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. واو نى **حذف** قىلىمىز، **تقــل** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل **تـــاء حـــرف مضـــارعة** دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويساق **قل** بولىدۇ. **قولا قولوا قولي قولا أمر** بىلام **تقولان تقولون تقولين تقولان** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نـــون إعـــراب**، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، **تقولا تقولو تقولي تقولا** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل

تائ حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، يېنىغا قارايمىز، ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، قولا قولوا قولي قولا بولىدۇ. قلن أمر بىلام تقلن دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارايمىز نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، تقلن بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل تائ حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارايمىز ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، قلن بولىدۇ.

لا تقل لا يقل لا أقل لا نقل فعل نهي ئەسلى تقول يقول أقول نقول فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لائ نهي نى كەلتۈرۈپ، كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلساق لا تقول لا يقول لا أقول لا نقول بولىدۇ. ئىككى ساكىن واو بىلەن لامنىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. واو نى حذف قىلىمىز، لا تقل لا يقل لا أقل لا نقل بولىدۇ. لا تقولا لا تقولو لا تقولي لا تقولا لا يقولا لا يقولو فعل نهي ئەسلى تقولان تقولون تقولين تقولان يقولان يقولون فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لائ نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، لا تقولا لا تقولو لا تقولي لا تقولا لا يقولا لا يقولو بولىدۇ. لا تقلن لا يقلن فعل نهي ئەسلى تقلن يقلن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لائ نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لا تقلن لا يقلن بولىدۇ.

مقال مقالان إسْمُ زمان وإسْمُ مكان ئەسلى مَقول مقولان واو غا ھەرىكەت ئېغىر، ئالدى ساكىن، واو نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك مقول مقولان بولىدۇ. واو ھۆكمەن متحرك ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك مقال مقالان بولىدۇ. مقائل إسْمُ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

زمان وإسْمُ مكان ئەسلى مقاول واو بولسا ألف زائد دىن كېيىن كەلگەن، واو نى همز گە يۆتكىسەك مقائل بولىدۇ.

مقال مقالان إسْمُ آلة ئەسلى مقول مقولان، واو غا ھەرىكەت ئېغىر، ئالدى ساكىن، او نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك مقول مقولان بولىدۇ. واو ھۆكمەن متحرك ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك مقال مقالان بولىدۇ. مقائيل إسْمُ آلة ئەسلى مقاويل واو بولسا ألف زائد دىن كېيىن كەلگەن، واو نى همز گە يۆتكىسەك مقائيل بولىدۇ.

أقول اقولان اقولون، قولى قوليان قوليات إسْمُ تفضيل ئۆز ئەسلىدە. باع يبيع شۇ بابنىڭ أجوف واو سىدۇر .

باع باعا باعوا باعت باعتا ئەسلى بيع بيعا بيعوا بيعت بيعتا، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك باع باعا باعوا باعت باعتا بولىدۇ. بعن بعت بعتما بعتم بعت بعتما بعتن بعت بعنا ئەسلى بيعن بيعت بيعتما بيعتم بيعت بيعتما بيعتن بيعت بيعنا، ئۇنىڭ بابى اجوف يايى بولغانلىقتىن هاب بابىغا يۆتكىسەك بيعن بيعت بيعتما بيعتم بيعت بيعتما بيعتن بيعت بيعنا، زىر ياء غا ئېغىر، ئۇ ياء نىڭ زىرنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن بيعن بيعت بيعتما بيعتم بيعت بيعتما بيعتن بيعت بيعنا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن ع نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ئۇ ياء نى حذف قىلساق بعن بعت بعتما بعتم بعت بعتما بعتن بعت بعنا بولىدۇ. باع نىڭ مجهولى بيع بيعا بيعوا بيعت بيعتا ئەسلى بيع بيعا بيعوا بيعت بيعتا، زىر ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ زىرنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن بيع بيعا بيعوا بيعت بيعتا بولىدۇ. بيعن بيعت بيعتما بيعتم بيعت بيعتما بيعتن بيعت بيعنا، زىر ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ

زىرىنى ئالدىغا بىرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن **بيعن بيعت بيعتما بيعتم بيعت بيعتما بيعتن بيعت بيعنا** بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن ع نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن، ياء نى **حذف** قىلىساق **بعن بعت بعتما بعتم بعت بعتما بعتن بعت بعنا** بولىدۇ.

فعل مضارع معلوم

يبيع يبيعان يبيعون، تبيع تبيعان (**يبعن**)، **تبيع تبيعان تبيعون، تبيعين تبيعان** (**تبعن**)، **أبيع نبيع** ئەسلى **يبيع يبيعان يبيعون، تبيع تبيعان** (**يبيعن**)، **تبيع تبيعان تبيعون، تبيعين تبيعان** (**تبيعن**)، **أبيع نبيع** زىر ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ زىرنى ئالدىغا بەرسەك **يبيع يبيعان يبيعون، تبيع تبيعان** (**يبعن**)، **تبيع تبيعان تبيعون، تبيعين تبيعان** (**تبعن**)، **أبيع نبيع** بولىدۇ. (**يبعن تبعن** ئەسلى **يبيعن تبيعن**، زىر ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ زىرنى ئالدىغا بەرسەك **يبيعن تبيعن** بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن ع نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن، يا نى **حذف** قىلىساق **يبعن تبعن** بولىدۇ). **فعل مضارع مجهولى يباع يباعان يباعون، تباع تباعان** (**يبعن**)، **تباع تباعان تباعون، تباعين تباعان** (**تبعن**)، **أباع نباع** ئەسلى **يبيع يبيعان يبيعون، تبيع تبيعان** (**يبيعن**)، **تبيع تبيعان تبيعون، تبيعين تبيعان** (**تبيعن**)، **أبيع نبيع** ياء غا ھەرىكەت ئېغىر، ياء نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك **يبيع يبيعان يبيعون، تبيع تبيعان** (**تبيعن**)، **تبيع تبيعان تبيعون، تبيعين تبيعان** (**تبعن**)، **أبيع نبيع** بولىدۇ. **ياء** ھۆكمەن **متحرك** ئالدى زەۋەر، ياء نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك **يباع يباعان يباعون، تباع تباعان** (**يبعن**)، **تباع تباعان تباعون، تباعين تباعان** (**تبعن**)، **أباع نباع** بولىدۇ (**يبعن تبعن** ئەسلى **يبيعن تبيعن**، ياء غا ھەرىكەت ئېغىر، ياء نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك **يبيعن تبيعن** بولىدۇ. يا ھۆكمەن **متحرك** ئالدى زەۋەر، ياء نى **ألف** قا

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يەڭگۈشلىسەك **ياعن تباعن** بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ألف** بىلەن ع نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. **ألف** نى **حذف** قىلساق **يعن تبعن** بولىدۇ).

باع ماضي يبيع مضارع بيعا مصدر فهو بائع إسْمُ فاعل: بائع بائعان بائعون، بائعة بائعتان بائعات ئەسلى **بايع بايعان بايعون، بايعة بايعتان بايعات ياء**، **ألف زائد** تىن كېيىن كەلگەن، ياء نى **همزة** گە يەڭگۈشلىسەك **بائع بائعان بائعون، بائعة بائعتان بائعات** بولىدۇ. **وذاك مبيع إسْمُ مفعول: مبيع مبيعان مبيعون، مبيعة مبيعتان مبيعات** ئەسلى **مبيوع مبيوعان مبيوعون، مبيوعة مبيوعتان مبيوعات**، پىچ ياء غا ئېغىر، ئالدى ساكىن، ياء نىڭ پەچمىنى ئالدىغا بەرسەك **مبيوع مبيوعان مبيوعون، مبيوعة مبيوعتان مبيوعات** بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. واو نى **حذف** قىلساق **مبيع مبيعان مبيعون، مبيعة مبيعتان مبيعات** بولىدۇ. ياء غا زىر مۇناسىپ دەپ ئالدىغا زىر ھەرىكىتىنى بەرسەك **مبيع مبيعان مبيعون، مبيعة مبيعتان مبيعات** بولىدۇ.

لم يبع لم تبع لم أبع لم نبع فعل جحد ئەسلى **يبيع تبيع أبيع نبيع فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم جازم** نى كەلتۈرۈپ كەلمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حرف صحيح**، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، **لم يبيع لم تبيع لم أبيع لم نبيع** بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن عين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن، ياء نى تاشلىساق **لم يبع لم تبع لم أبع لم نبع** بولىدۇ. **لم يبيعا لم يبيعوا لم تبيعا لم تبيعوا لم تبيعي لم تبيعا فعل جحد** ئەسلى **يبيعان يبيعون تبيعان تبيعون تبيعين تبيعان فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم جازم** نى كەلتۈرۈپ كەلمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون إعراب**، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، **لم يبيعا لم يبيعوا لم تبيعا لم تبيعوا لم تبيعي لم تبيعا** بولىدۇ. **لم يبعن لم تبعن فعل جحد** ئەسلى **يبعن تبعن فعل**

مضـــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جـــازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لم يبعن لم تبعن بولىدۇ.

لا يبيع لا يبيعان لا يبيعون، لا تبيع لا تبيعان لا يبعن، لا تبيع لا تبيعان لا تبيعون، لا تبيعين لا تبيعان لا تبعن، لا أبيع لا نبيع فعل نفي مضارع غا ئوخشاش.

بع أمر بىلام تبيع دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صـــحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، تبيع بولىدۇ. ئىككى ساكىن يـــاء بىلەن عين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حـــذف قىلساق تبـــع بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل تـــاء حـــرف مضـــارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، بع بولىدۇ. بيعا بيعوا بيعي بيعا أمر بىلام تبيعان تبيعـــون تبيعين تبيعان دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نـــون إعـــراب ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، تبيعا تبيعوا تبيعي تبيعا بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل تاء حـــرف مضـــارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، بيعا بيعو بيعي بيعـــا بولىدۇ. بعن أمر بىلام تـــبعن دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نـــون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويساق تـــبعن بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويساق بعن بولىدۇ.

ليبع لتبع لأبع لنبع أمر بالام ئەسلى يبيع تبيع أبيع نبيع فعـــل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا

www.uyghurkitap.com

قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، ليبيع لتبيع لأبيع لنبيع بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن عين نىڭ ئارىسىدا! بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق ليبع لتبع لأبع لنبع بولىدۇ. ليبيعا ليبيعوا لتبيعا أمر بالام ئەسلى يبيعان يبيعون تبيعان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، ليبيعا ليبيعوا لتبيعا بولىدۇ. ليبعن أمر بالام ئەسلى يبعن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، ليبعن بولىدۇ.

لا تبع لا يبع لا أبع لا نبع فعل نهي ئەسلى تبيع يبيع أبيع نبيع فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، لا تبيع لا يبيع لا أبيع لا نبيع بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن عين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق لا تبع لا يبع لا أبع لا نبع بولىدۇ. لا تبيعا لا تبيعوا لا تبيعي لا تبيعا لا يبيعا لا يبيعوا فعل نهي ئەسلى تبيعان تبيعون تبيعين تبيعان يبيعان يبيعون فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، لا تبيعا لا تبيعوا لا تبيعي لا تبيعا لا يبيعا لا يبيعوا بولىدۇ. لا تبعن لا يبعن فعل نهي ئەسلى تبعن يبعن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، لا تبعن لا يبعن بولىدۇ.

مباع مباعان إسْمُ زمان وإسْمُ مكان ئەسلى مبيع مبيعان، ياء غا هەرىكەت ئېغىر، ياءَ نىڭ هەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك مبيع مبيعان بولىدۇ. ياء هۆكمەن متحرك ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا

يەڭگۈشلىسەك مباع مباعان بولىدۇ.

مبائع ئەسلى مبايع ياء ألف زائد دىن كېيىن كەلگەن ياء نى همز گە يەڭگۈشلىسەك مبائع بولىدۇ.

مباع مباعان إسْمُ آلة ئەسلى مبيع مبيعان، ياء غا ھەرىكەت ئېغىر، ياء نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك مبيع مبيعان بولىدۇ. ياء ھۆكمەن متحرك ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك مباع مباعان بولىدۇ. مبائع ئەسلى مبايىع ياء ألف زائد دىن كېيىن كەلگەن، ياء نى همز گە يەڭگۈشلىسەك مبائع بولىدۇ.

أبيع ابيعان ابيعون إسْمُ تفضيل ئۆز ئەسلىدە. بوعي بوعيان بوعيات ئەسلى بيعي بيعيَان بيعيات، ياء ساكىن ئالدى پىچ، ياءنى واو غا يەڭگۈشلىسەك بوعي بوعيان بوعيات بولىدۇ.

وعد يعد شۇ بابنىڭ مثال واو سىدۇر.

وعد وعدا وعدوا، وعدت وعدتا وعدن، وعدت وعدتما وعدتم، وعدت وعدتما وعدتن، وعدت وعدنا ئۆز ئەسلىدە. وعد نىڭ مجهولى وعد وعدا وعدوا، وعدت وعدتا وعدن، وعدت وعدتما وعدتم، وعدت وعدتما وعدتن، وعدت وعدنا ئۆز ئەسلىدە.

فعل مضارع معلوم

يعد يعدان يعدون، تعد تعدان يعدن، تعد تعدان تعدون، تعدين تعدان تعدن، أعد نعد ئەسلى يوعد يوعدان يوعدون، توعد توعدان يوعدن، توعد توعدان توعدون، توعدين توعدان توعدن، أوعد نوعد دۇر. حرف مضارعة دىن كېيىن كسر تحقيق (ھەقىقىي زىر) دىن ئىلگىرى واو كەلگەن. ئۇنى حذف قىلساق يعد يعدان يعدون، تعد تعدان يعدن، تعد تعدان تعدون، تعدين تعدان تعدن، أعد نعد بولىدۇ.

يعد نىڭ مجهولى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يوعد يوعدان يوعدون، توعد توعدان يوعدن، توعد توعدان توعدون، توعدين توعدان توعدن، أوعد نوعد ئۆز ئەسلىدە.

وعد ماضي يعد مضارع وعدا مصدر فهو واعد إِسْمُ فاعل: واعد واعدان واعدون، واعدة واعدتان واعدات إِسْمُ فاعل ئۆز ئەسلىدە.

وذاك موعود إِسْمُ مفعول: موعود موعودان موعودون، موعودة موعودتان موعودات ئۆز ئەسلىدە.

لم يعد لم تعد لم نعد فعل جحد ئەسلى يعد تعد أعد نعد فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغالم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح ئۇنى ساكىن قىلىمىز، لم يعد لم تعد لم أعد لم نعد بولىدۇ. لم يعدا لم يعدوا لم تعدا لم تعدوا لم تعدي لم تعدا فعل جحد ئەسلى يعدان يعدون تعدان تعدون تعدين تعدان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، لم يعدا لم يعدوا لم تعدا لم تعدوا لم تعدي لم تعدا بولىدۇ. لم يعدن لم تعدن فعل جحد ئەسلى يعدن تعدن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لم يعدن لم تعدن بولىدۇ.

لا يعد لا يعدان لا يعدون، لا تعد لا تعدان لا يعدن، لا تعد لا تعدان لا تعدون، لا تعدين لا تعدان لا تعدن، لا أعد لا نعد فعل مضارع غا ئوخشاش.

عد أمر بىلام تعد دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، تعد بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ، بېشىغا قارىساق ھەرىكەتلىك،

ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، عد بولىدۇ. عدا عدوا عدي عـدا أمر بىلام تعدان تعدون تعدين تعـدان دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، تعدا تعدو تعدي تعـدا بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل تائ حـرف مضـارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ، يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، عدا عدوا عدي عدا بولىدۇ. عدن أمر بىلام تعدن دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، تعدن بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل تائ حـرف مضـارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ، يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، عدن بولىدۇ.

ليعد لتعد لأعد لنعد أمر بالام ئەسلى يعد تعد أعد نعد فعـل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمرنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، ليعد لتعد لأعـد لنعد بولىدۇ. ليعدا ليعدو لتعدا أمر بالام ئەسلى يعدان يعدون تعدان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمـرنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، ليعدا ليعـدو لتعدا بولىدۇ. ليعدن أمر بالام ئەسلى يعدن فعل مضـارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمرنى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نـون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، ليعدن بولىدۇ.

لا تعد لا يعد لا أعد لا نعد فعل نهي ئەسلى تعد يعد أعد نعد فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لائ نهـي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، لا تعد لا يعد لا أعد لا نعد بولىدۇ. لا تعدا لا تعدو لا تعدي لا تعدا لا يعدا لا

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يعدو فعل نهي ئەسلى **تعدان تعدون تعدين تعدان يعدان يعدون فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لاء نهي** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون إعراب**، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، **لا تعدا لا تعدو لا تعدي لا تعدا لا يعدا لا يعدو** بولىدۇ. **لا تعدن لا يعدن فعل نهي** ئەسلى **تعدن يعدن فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لاء نهي** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون ضمير**، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، **لا تعدن لا يعدن** بولىدۇ.

موعد موعدان مواعد إسْمُ زمان وإسْمُ مكان ئۆز ئەسلىدە.

ميعاد ميعادان إسْمُ آلةَ ئەسلى **موعاد موعادان**. واوساكىن ئالدى زىر، واونى ياءَ غا يەڭگۈشلىسەك **ميعاد ميعادان** بولىدۇ. **مواعيد** ئۆز ئەسلىدە.

أوعد أوعدان اوعدون، وعدى وعديان وعديات إسْمُ تفضيل ئۆز ئەسلىدە.

دعا يدعو شۇ بابنىڭ **ناقص واو** سىدۇر.

دعا ئەسلى **دعو**، واو ھەرىكەتلىك ئالدى زەۋەر، واو نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك **دعا** بولىدۇ. **دعوا** ئۆز ئەسلىدە. **دعوا** ئەسلى **دعووا**، واو ھەرىكەتلىك ئالدى زەۋەر، واو نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك **دعاوا** بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ألف** بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن، **ألف** نى **حذف** قىلىمىز، **دعوا** بولىدۇ. **دعت دعتا** ئەسلى **دعوت دعوتا**، واو ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، واو نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك **دعات دعاتا** بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ألف** بىلەن **ت** نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن، **ألف** نى **حذف** قىلىمىز، **دعت دعتا** بولىدۇ. **دعون دعوت دعوتما دعوتم** بىچ ياء غا ئىبغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بەرسەك **دعوت دعوتما دعوتن دعوت دعونا** ئۆز ئەسلىدە. **دعا** نىڭ **مجهولى دعي دعيا**

ئەسلى دعو، دعوا واو ل (فعل دىكى) نىڭ باراۋىرىدە كسر دىن كېيىن كەلگەن، ئۇنى يا غا يەڭگۈشلىسەك دعي دعيا بولىدۇ. دعوا ئەسلى دعووا واو ل (فعل دىكى) نىڭ باراۋىرىدە كسر دىن كېيىن كەلگەن، ئۇنى ياء غا يەڭگۈشلىسەك دعيوا بولىدۇ. پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بەرسەك دُعُيو بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق دعوا بولىدۇ. دعيت دعيتا دعين دعيت دعيتما دعيتم دعيت دعيتما دعيتن دعيت دعينا ئەسلى دعوت دعوتا دعون دعوت دعوتما دعوتم دعوت دعوتما دعوتن دعوت دعونا، واو ل نىڭ باراۋىرىدە كسر دىن كېيىن كەلگەن، واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك دعيت دعيتا دعين دعيت دعيتما دعيتم دعيت دعيتما دعيتن دعيت دعينا بولىدۇ.

فعل مضارع معلوم يدعو تدعو أدعو ندعو ئەسلى يدعو تدعو أدعو ندعو، پىچ واو غا ئېغىر، واو نىڭ پىچىنى تاشلىۋەتسەك يدعو تدعو أدعو ندعو بولىدۇ. يدعوان تدعوان ئۆز ئەسلىدە. يدعون تدعون ئەسلى يدعوون تدعوون، پىچ واو غا ئېغىر، واو نىڭ پىچىنى تاشلىۋەتسەك يدعوون تدعوون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ئىككى واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن، ئاۋۋالقى واو نى حذف قىلساق يدعون تدعون بولىدۇ. تدعين ئەسلى تدعوين، زىر واو غا ئېغىر، واو نىڭ زىرىنى ئالدىغا بەرسەك ئالدىنىڭ هەرىكىتىنى تاشلىغاندىن كېيىن تدعوين بولىدۇ. واو ساكىن ئالدى زىر، واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك تدعيين بولىدۇ. ئىككى ساكىن ئىككى ياء نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن، ئاۋۋالقى ياء نى حذف قىلساق تدعين بولىدۇ يدعون تدعون ئۆز ئەسلىدە.

يدعو نىڭ مجهولى يدعي تدعي أدعي ندعي ئەسلى يدعو تدعو

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

أدعو ندعو دۇر. واو تۆتىنچى كەلىمىدە **فتح** دىن كېيىن كەلگەن، واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك **يدعي تدعي أدعي ندعي** بولىدۇ. ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك **يدعى تدعى أدعى ندعى** بولىدۇ. **يدعيان تدعيان** ئەسلى **يدعوان تدعوان**. واو تۆتىنچى كەلىمىدە **فتح** دىن كېيىن كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك **يدعيان تدعيان** بولىدۇ. **يدعون تدعون** ئەسلى **يدعوون تدعوون**. واو تۆتىنچى كەلىمىدە **فتح** دىن كېيىن كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك **يدعيون تدعيون** بولىدۇ. ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك **يدعاون تدعاون** بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ألف** بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. **ألف** نى **حذف** قىلساق **يدعون تدعون** بولىدۇ. **تدعين** ئەسلى **تدعوين**. واو تۆتىنچى كەلىمىدە **فتح** دىن كېيىن كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك **تدعيين** بولىدۇ. ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك **تدعاين** بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ألف** بىلەن ياء نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. **ألف** نى **حذف** قىلساق **تدعين** بولىدۇ. **يدعين تدعين** ئەسلى **يدعون تدعون**. واو تۆتىنچى كەلىمىدە **فتح** دىن كېيىن بىرگە كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك **يدعين تدعين** بولىدۇ.

دعا ماضي يدعو مضارع دعوا مصدر فهو داعٍ إسْمُ فاعل.

داعٍ ئەسلى **داعو**. واو **ل** نىڭ باراۋىرىدە **كسر** دىن كېيىن كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك **داعي** بولىدۇ. پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى تاشلىساق **داعين** بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن **تنوين** نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى **حذف** قىلساق **داعٍ** بولىدۇ. **داعيان** ئەسلى **داعوان**. واو **ل** نىڭ باراۋىرىدە **كسر** دىن كېيىن كەلگەن. واو نى ياء غا

يەڭگۈشلىسەك **داعيان** بولىدۇ. **داعون** ئەسلى **داعوون**. واو ل نىڭ باراۋىرىدە **كسـر** دىن كېيىن كەلگەن. واو نى يـاء غا يەڭگۈشلىسەك **داعيون** بولىدۇ. پىچ يا غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن **داعيـون** بولىدۇ. ئىككى ساكىن يـاء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى **حذف** قىلساق **داعـون** بولىدۇ. **داعية داعيتان داعيات** ئەسلى **داعوة داعوتان داعوات**. واو ل نىڭ باراۋىرىدە **كسـر** دىن كېيىن كەلگەن. واو نى يـاء غا يەڭگۈشلىسەك **داعية داعيتان داعيات** بولىدۇ.

وذاك مدعو إسْمُ مفعول: مدعو مدعوان مدعوون، مدعوة مدعوتان مدعوات ئەسلى **مدعوو مدعووان مدعووون، مدعووة مدعووتان مدعووات** ئىككى ئوخشاش **حرف** بىر كەلىمىدە كەلگەن. ئاۋۋالقى واو ساكىن، ئىككىنچى واو ھەرىكەتلىك. ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت. واو نى واو غا ئىدغام قىلساق **مدعو مدعوان مدعوون، مدعوة مدعوتان مدعوات** بولىدۇ.

لم يدع لم تدع لم أدع لم ندع فعل جحد ئەسلى **يدعو تدعو أدعو ندعو فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم جازم** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حرف علة** (**حرف علة** كېيسەل ھەرپ) ئۈچ بولۇپ، ئۇلار: **واو، الف، يـاء**)، ئۇنى تاشلىۋەتسەك **لم يدع لم تدع لم أدع لم ندع** بولىدۇ. **لم يدعوا لم يدعوا لم تدعوا لم تدعوا لم تدعي لم تدعوا فعل جحد** ئەسلى **يدعوان يدعون تدعوان تدعون تدعين تدعوان فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم جـازم** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون إعراب**، ئۇنى تاشلىۋەتسەك **لم يدعوا لم يدعوا لم تدعوا لم تدعوا لم تدعي لم تدعوا** بولىدۇ. **لم يدعون لم تدعون فعل جحد** ئەسلى **يدعون تدعون فعـل مضـارع**، ئۇنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئالدىغا **لَمْ جازم** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون ضمير**، ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، **لَمْ يدعون لَمْ تدعون** بولىدۇ.

لا يدعو لا يدعوان لا يدعون، لا تدعو لا تدعوان لا يدعون، لا تدعو لا تدعوان لا تدعون، لا تدعين لا تدعوان لا تـدعون، لا أدعو لا ندعو فعل نفي مضارع غا ئوخشاش.

أدع أمر بىلام **تدعو** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن **أمر** ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حرف علة**، ئۇنى تاشلىۋەتسەك **تدع** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل تائ **حرف مضارعة** دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ساكىن، ساكىن بىلەن ئوقۇش تەس. كەلىمىنىڭ **عين**نى پىچ، ئۇنىڭ ئالدىغا **همزة وصل مضموم** نى كەلتۈرسەك **أدع** بولىدۇ. **ادعوا أدعو ادعي ادعوا أمر** بىلام **تدعوان تدعون تدعين تدعوان** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن **أمر** ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون إعراب** ئۇنى تاشلىۋەتسەك **تدعوا تدعو تـدعي تـدعوا** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل تائ **حرف مضارعة** دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ساكىن، ساكىن بىلەن ئوقۇش تەس، كەلىمىنىڭ **عين**نى پىچ. ئۇنىڭ ئالدىغا **همزة وصل مضموم** نى كەلتۈرسەك **ادعوا أدعو ادعي ادعوا** بولىدۇ. **ادعون أمر** بىلام **تدعون** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن **أمر** ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون ضمير**، ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، **تدعون** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەل تائ **حرف مضارعة** دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ساكىن. ساكىن بىلەن ئوقۇش تەس، كەلىمىنىڭ **عين**نى پىچ، ئۇنىڭ ئالدىغا **همزة وصل مضموم** نى كەلتۈرسەك **ادعون** بولىدۇ.

ليدع لتدع لأدع لندع أمر بالام ئەسلى **يدعو تدعو أدعو**

نـــدعو فعـــل مضـــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمـــر نـى كـەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علـــة، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، ليدع لتدع لأدع لندع بولىدۇ. ليدعوا ليدعو لتدعوا أمـــر بـــالام ئەسلى يدعوان يدعون تدعوان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعـــراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، ليدعوا ليدعو لتدعوا بولىدۇ. ليدعون أمـــر بـــالام ئەسلى يدعون فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نـى كـەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نـــون ضـــمير، ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، ليدعون بولىدۇ.

لا تدع لا يدع لا أدع لا ندع فعل نهي ئەسلى تدع يدع أدع ندع فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لا تدع لا يدع لا أدع لا ندع بولىدۇ. لا تدعوا لا تدعوا لا تـــدعي لا تـــدعوا لا يدعوا لا يدعوا فعل نهي ئەسلى تدعوان تدعون تـــدعين تـــدعوان يدعوان يدعون فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كـەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، لا تدعوا لا تدعوا لا تدعي لا تدعوا لا يدعوا لا يـــدعوا بولىدۇ. لا تدعون لا يدعون فعل نهي ئەسلى تدعون يدعون فعـــل مضـــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لا تدعون لا يدعون بولىدۇ.

مدع إسْمُ زمان وإسْمُ مكـــان ئەسلى مـــدعو. واو تۆتىنچى كەلىمىدە فَتح دىن كېيىن كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك مدعي بولىدۇ. ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، يـــاء نى ألـــف قا يەڭگۈشلىسەك ئىككى ساكىن ألف بىلەن تـــوين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق مدع بولىدۇ. مـــدعيان

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەسلى مـــدعوان، واو تـۆتىنچى كەلىمىدە فـــتح دىن كېيىن كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك مدعيان بولىدۇ. مـــداعي ئەسلى مـــداعو، واو ئاخىرقى تەرەپتە كەلگەن. واو نى يـــاء غا يەڭگۈشلىسەك مداعي بولىدۇ. يىچ ياء غا ئىبغىر، ياء نىڭ يىچىنى تاشلىساق مداعي بولىدۇ.

مدعٍ إسْمُ آلة ئەسلى مدعو، واو تۆتىنچى كەلىمىدە فـــتح دىن كېيىنَ كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك مدعي بولىدۇ. ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، يـــاء نى ألـــف قا يەڭگۈشلىسەك مدعان بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن تـنـوين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق مـــدعٍ بولىدۇ. مـــدعيان ئەسلى مـــدعوان، واو تـۆتىنچى كەلىمىدە فـــتح دىن كېيىن كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك مدعيان بولىدۇ. مـــداعي ئەسلى مداعيو، واو ئاخىرقى تەرەپتە كەلگەن. واو نى يـــاء غا يەڭگۈشلىسەك مـــداعيي بولىدۇ. ئىككى ئوخشاش حـــرف بىر كەلىمىدە كەلگەن. ئاۋۋالقى يـــاء ساكىن، ئىككىنچى يـــاء ھەرىكەتلىك، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ياء نى يـــاء دا ئىدغام قىلساق مداعي بولىدۇ.

أدعي إسْمُ تفضيل ئەسلى أدعو واو، تۆتىنچى كەلىمىدە فتح دىن كېيىنَ كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك أدعي بولىدۇ. ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك أدعي بولىدۇ. أدعيان ئەسلى ادعوان واو، تۆتىنچى كەلىمىدە فتح دىن كېيىن كەلگەن. واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك أدعيـــان بولىدۇ. أدعون ئەسلى ادعوون، واو تۆتىنچى كەلىمىدە فتح دىن كېيىن كەلگەن. واو نى يـــاء غا يەڭگۈشلىسەك أدعيـــون بولىدۇ. يـــاء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك أدعاون

بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألــف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلىساق أدعون بولىدۇ. دعــي دعييــان دعييات ئۆز ئەسلىدە.

رمي يرمي شۇ بابنىڭ ناقص يايىسىدۇر.

رمى ئەسلى رمي، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك رمي بولىدۇ. رميا ئۆز ئەسلىدە. رمــوا ئەسلى رميوا، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك رماوا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلىساق رموا بولىدۇ. رمت رمتا ئەسلى رميت رميتا، يــاء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، يــاء نى ألــف قا يەڭگۈشلىسەك رمات رماتا بولىدۇ، ئىككى ساكىن ألف بىلەن ت نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلىساق رمت رمتا بولىدۇ. رمين رميت رميتما رميتم رميت رميتما رميتن رميت رمينا ئۆز ئەسلىدە.

رمى نىڭ مجھولى رمي رميا ئۆز ئەسلىدە. رموا ئەسلى رميوا، پىچ ياء غا ئېغىر، يــاء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن رميوا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلىساق رموا بولىدۇ. رميت رميتا رمين رميت رميتما رميتم رميت رميتما رميتن رميت رمينا ئۆز ئەسلىدە.

فعل مضارع معلوم يرمي ترمي أرمي نرمي ئەسلى يرمي ترمي أرمي نرمي، پىچ ياء غا ئېغىر، يــاء نىڭ پىچىنى تاشلىۋەتسەك يرمي ترمي أرمي نرمي بولىدۇ. يرميان ترميان ئۆز ئەسلىدە. يرمــون ترمون ئەسلى يرميون ترميون، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كېيىن **يرميون ترميون** بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. **ياء** نى **حذف** قىلساق **يرمون ترمون** بولىدۇ. **ترمين** ئەسلى **ترميين**، زىر ياى غا ئېغىر، ياء نىڭ زىرىنى تاشلىساق **ترميين** بولىدۇ. ئىككى ساكىن ئىككى ياء نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ئاۋۋالقى ياء نى **حذف** قىلساق **ترمين** بولىدۇ. **يرمين ترمين** ئۆز ئەسلىدە. **فعل مضارع مجهولى يرمي ترمي أرمي نرمي** ئەسلى **يرمي ترمي أرمي نرمي**، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك **يرمي ترمي أرمي نرمي** بولىدۇ. **يرميان ترميان** ئۆز ئەسلىدە. **يرمون ترمون** ئەسلى **يرميون ترميون**، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك **يرمان ترمان** بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ألف** بىلەن **واو** نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. **ألف** نى **حذف** قىلساق **يرمون ترمون** بولىدۇ. **ترمين** ئەسلى **ترميين**، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك **ترماين** بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ألف** بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. **ألف** نى **حذف** قىلساق **ترمين** بولىدۇ. **يرمين ترمين** ئۆز ئەسلىدە.

رمي ماضي يرمي مضارع رميا مصدر فهو رام إسْمُ فاعل

ئەسلى **رامي**، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى تاشلىساق رامين بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ياء** بىلەن **تنوين** نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. **ياء** نى **حذف** قىلساق **رام** بولىدۇ. **راميان** ئۆز ئەسلىدە. **رامون** ئەسلى **راميون**، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن **راميون** بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ياء** بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. **ياء** نى **حذف** قىلساق **رامون** بولىدۇ. **رامية راميتان راميات** ئۆز ئەسلىدە.

وذاك **مرمي إسْمُ مفعول** ئەسلى **مرمـــوي** ئاخىرىغىچە. واو بىلەن ياء بىر كەلىمىدە بىرگە كەلگەن. يــاء نىڭ ئالدى واو ساكىن، واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك **مرميي** بولىدۇ ئاخىرىغىچە. ئىككى ئوخشاش ھەرپ بىر كەلىمىدە كەلگەن، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ياء نى ياء دا ئىدغام قىلساق **مرمــي مرميــان مرميون، مرمية مرميتان مرميات** بولىدۇ.

لم يرم لم ترم لم أرم لم نرم فعل جحد ئەسلى **يرمي ترمي أرمـــي نرمـــي فعـــل مضـــارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم جـــازم** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حـــرف علـــة يـــاء**، ئۇنى تاشلىۋەتسەك **لم يرم لم ترم لم أرم لم نرم** بولىدۇ. **لم يرميا لم يرمـــوا لم ترميا لم ترموا لم ترمي لم ترميا فعل جحد** ئەسلى **يرميان يرمون ترميان ترمون ترمين ترميان فعل مضـــارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم جـــازم** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نـــون إعـــراب**، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. **لم يرميا لم يرموا لم ترميا لم ترموا لم ترمـــي لم ترميـــا** بولىدۇ. **لم يرمين لم ترمين فعل جحد** ئەسلى **يـــرمين تـــرمين فعـــل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لم جازم** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون ضمير**، ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، **لم يرمين لم تـــرمين** بولىدۇ.

لا يرمي لا يرميان لا يرمون، لا ترمي لا ترميان لا يـــرمين، لا ترمي لا ترميان لا ترمون، لا ترمين لا ترميان لا ترمين، لا أرمـــي لا نرمي فعل نفي مضارع غا ئوخشاش.

ارم أمر بىلام **ترمي** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن **أمر** ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حرف علة**، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، **ترم** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە **تاء حرف مضارعة** دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ساكىن، ساكىن بىلەن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۇقۇش تەس، كەلىمىنىڭ عين‌نى پىچ ئەمەس. ئۇنىڭ ئالدىغا همز وصل مكسور نى كەلتۈرسەك ارم بولىدۇ. ارميا ارموا ارمي ارميا أمر بىلام ئەسلى ترميان ترمون ترمين ترميان دىن ئىككى ئەمەل بىلەن أمر ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. ترميا ترموا ترمي ترميا بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ساكىن، ساكىن بىلەن ئۇقۇش تەس، كەلىمىنىڭ عين‌نى پىچ ئەمەس، ئۇنىڭ ئالدىغا همز وصل مكسور نى كەلتۈرىمىز. ارميا ارموا ارمي ارميا بولىدۇ. ارمين أمر بىلام ترمين دىن ئىككى ئەمەل بىلەن أمر ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، ترمين بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ساكىن، ساكىن بىلەن ئۇقۇش تەس، كەلىمىنىڭ عين‌نى پىچ ئەمەس، ئۇنىڭ ئالدىغا همز وصل مكسور نى كەلتۈرسەك ارمين بولىدۇ.

ليرمي لترمي لأرمي لنرمي أمر بالام ئەسلى يرمي ترمي أرمي نرمي فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. ليرم لترم لأرم لنرم بولىدۇ. ليرميا ليرموا لترميا أمر بالام ئەسلى يرميان يرمون ترميان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. ليرميا ليرموا لترميا بولىدۇ. ليرمين أمر بالام ئەسلى يرمين، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، ليرمين بولىدۇ.

لا ترم لا يرم لا أرم لا نرم فعل نهي ئەسلى ترمي يرمي أرمي

نرمـــي فعـــل مضــــارع، ئۇنىڭ ئالـدىغا لاءِ نهـــي نى كـەلتۈرۈپ كەلـمىننىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، لا ترم لا يرم لا أرم لا نرم بولىدۇ. لا ترميا لا ترموا لا ترمي لا ترميا لا يرميا لا يرموا فعل نهي ئەسلى ترميان ترمون ترمين ترميان يرميـــان يرمـــون فعـــل مضــــارع، ئۇنىڭ ئالـدىغا لاءِ نهـــي نى كـەلتۈرۈپ كەلـمىننىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. لا ترميا لا ترموا لا ترمي لا ترميا لا يرميا لا يرموا بولىدۇ. لا ترمين لا يرمين فعل نهي ئەسلى ترمين يرمين فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالـدىغا لاءِ نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىننىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضـــمير، ئۆز هالى بىلەن قويىمىز. لا ترمين لا يرمين بولىدۇ.

مرمى إِسْمُ زمان وإِسْمُ مكان ئەسلى مرمي، ياءِ هەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياءِ نى ألفَ قا يەڭگۈشلىسەك مرمان بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن تنوين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق مرمى بولىدۇ. مرميان ئۆز ئەسلىدە. مرامي ئەسلى مرامي، بىچ ياءِ غا ئىبغىر، ياءِ نىڭ پىچىنى تاشلىۋەتسەك مرامـــي بولىدۇ.

مرمى إِسْمُ آلة ئەسلى مرمي، ياءِ هەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياءِ نى ألف قَا يەڭگۈشلىسەك مرمان بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن تنوين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألـــف نى حـــذف قىلساق مرمى بولىدۇ. مرميان ئۆز ئەسلىدە. مرامي ئەسلى مراميي، ئىككى ئوخشاش هەرپ بىر كەلىمىدە كەلگەن. ئاۋۋالقىسى ساكىن، ئىككىنچىسى هەرىكەتلىك، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ياءِ نى ياءِ دا ئىدغام قىلساق مرامي بولىدۇ.

أرمى إِسْمُ تفضيل ئەسلى أرمي، ياءِ هەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياءِ نى ألفَ قا يەڭگۈشلىسەك أرمى بولىدۇ. ارميان ئۆز ئەسلىدە.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ارمون ئەسلى أرميون، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك أرماون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق ارمون بولىدۇ. رمي رميان رمييات ئۆز ئەسلىدە.

وحي يحي شۇ بابنىڭ ملتوي سىدۇر.

وحي ئەسلى وحي، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك وحي بولىدۇ. وحيا ئۆز ئەسلىدە. وحوا ئەسلى وحيوا، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك وحاوا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق وحوا بولىدۇ. وحت وحتا ئەسلى وحيت وحيتا، يا ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك وحات وحاتا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن ت نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق وحت وحتا بولىدۇ. وحين وحيت وحيتما وحيتم وحيت وحيتما وحيتن وحيت وحينا ئۆز ئەسلىدە. وحي نىڭ مجهولى وحي وحيا ئۆز ئەسلىدە. وحوا ئەسلى وحيوا، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن وحيوا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق وحوا بولىدۇ. وحيت وحيتا وحين وحيت وحيتما وحيتم وحيت وحيتما وحيتن وحيت وحينا ئۆز ئەسلىدە.

فعل مضارع معلوم يحي تحي أحي نحي ئەسلى يوحي توحي أوحي نوحي واو حرف مضارعة دىن كېيىن، كسر تحقيق دىن ئىلگىرى كەلگەن. واو نى حذف قىلساق يحي تحي أحي نحي بولىدۇ. پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى تاشلىساق يحي تحي

أحي نحي بولىدۇ. يحيان تحيان ئەسلى يوحيان توحيان واو حرف مضارعة دىن كېيىن، كسر تحقيق دىن ئىلگىرى كەلگەن، واو نى حذف قىلساق يحيان تحيان بولىدۇ. يحون تحون ئەسلى يوحيون توحيون واو حرف مضارعة دىن كېيىن، كسر تحقيق دىن ئىلگىرى كەلگەن. واو نى حذف قىلساق يحيون تحيون بولىدۇ. پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن يحيون تحيون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق يحون تحون بولىدۇ. تحين ئەسلى تحيين، زىر ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ زىرىنى تاشلىساق تحيين بولىدۇ. ئىككى ساكىن ئىككى ياء نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ئاۋۋالقى ياء نى حذف قىلساق توحين بولىدۇ. واو حرف مضارعة دىن كېيىن كسر تحقيق دىن ئىلگىرى كەلگەن. واو نى حذف قىلساق تحين بولىدۇ. يحين تحين ئەسلى يوحين توحين واو حرف مضارعة دىن كېيىن، كسر تحقيق دىن ئىلگىرى كەلگەن. واو نى حذف قىلساق يحين تحين بولىدۇ.

فعل مضارع مجهولى يوحي توحي أوحي نوحي ئەسلى يوحي تىرحي أوحي نوحي، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يوحي توحي أوحي نوحي بولىدۇ. يوحيان توحيان ئۆز ئەسلىدە. يوحون توحون ئەسلى يوحيون توحيون، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، يا نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يوحاون توحاون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق يوحون توحون بولىدۇ. توحين ئەسلى توحيين، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، يا نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك توحاين بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق توحين

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

بولىدۇ. يوحين توحين ئۆز ئەسلىدە.

وحي ماضي يحي مضارع وحيا مصدر فهو واح إسْمُ فاعل ئەسلى واحي، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى تاشلىۋەتسەك واحين بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن نون تنوين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق واح بولىدۇ. واحيان ئۆز ئەسلىدە. واحون ئەسلى واحيون، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن واحيون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق واحون بولىدۇ. واحية واحيتان واحيات ئۆز ئەسلىدە.

وذاك موحي إسْمُ مفعول ئاخىرىغىچە ئەسلى موحوي، واو بىلەن ياء بىر كەلىمىدە بىرگە كەلگەن. ياء نىڭ ئالدى واو ساكىن، واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك موحيي بولىدۇ ئاخىرىغىچە. ئىككى ئوخشاش حرف بىر كەلىمىدە كەلگەن، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت. ياء نى ياء دا ئىدغام قىلساق موحي بولىدۇ ئاخىرىغىچە. ياء غا زىر مۇناسىپ بولسۇن دەپ ئالدىغا زىر ھەرىكىتىنى بەرسەك موحي موحيان موحيون موحية موحيتان موحيات بولىدۇ.

لم يح لم تح لم أح لم نح فعل جحد ئەسلى يحي تحي أحي نحي فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىساق لم يح لم تح لم أح لم نح بولىدۇ. لم يحيا لم يحوا لم تحيا لم تحوا لم تحي لم تحيا فعل جحد ئەسلى يحيان يحون تحيان تحون تحين تحيان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. لم يحيا لم يحوا لم تحيا لم تحوا لم تحي لم تحيا بولىدۇ.

لم يحين لم تحين فعل جحد ئەسلى يحين تحين فعــل مضــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نــون ضمير، ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز. لم يحين لم تحين بولىدى.

لا يحي لا يحيان لا يحون، لا تحي لا تحيان لا يحــين، لا تحــي لا تحيان لا تحون، لا تحين لا تحيان لا تحين، لا أحي لا نحي فعــل نفــي مضارعغا ئوخشاش.

ح أمر بىلام تحي دىن ئىككى ئەمەل بىلەن أمــر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، تح بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، ح بولىدۇ. حيا حوا حي حيا أمر بلام تحيان تحون تحين تحيان دىن ئىككى ئەمەل بىلەن أمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نــون إعــراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. تحيا تحو تحي تحيا بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تــاء حــرف مضــارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، حيا حوا حي حيــا بولىدۇ. حين أمــر بىلام تحــين دىن ئىككى ئەمەل بىلەن أمــر ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نــون ضمير، ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، تحين بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حــرف مضــارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، حين بولىدۇ.

ليح لتح لأح لنح أمر بالام ئەسلى يحي تحي أحي نحــي فعــل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. لــيح لــتح لأح لــنح بولىدۇ. ليحيا ليحوا لتحيا أمر بالام ئەسلى يحيان يحون تحيان فعــل

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك ليحيا ليحوا لتحيا بولىدۇ. ليحين أمر بالام ئەسلى يحين فعل مضارع. ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز. ليحين بولىدۇ.

لا تح لا يح لا أح لا نح فعل نهي ئەسلى تحي يحي أحي نحي فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. لا تح لا يح لا أح لا نح بولىدۇ. لا تحيا لا تحوا لا تحي لا تحيا لا يحيا لا يحوا فعل نهي ئەسلى تحيان تحون تحين تحيان يحيان يحون فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. لا تحيا لا تحوا لا تحي لا تحيا لا يحيا لا يحوا بولىدۇ. لا تحين لا يحين فعل نهي ئەسلى تحين يحين فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لا تحين لا يحين بولىدۇ.

موح إسْمُ زمان وإسْمُ مكان ئەسلى موحي، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألفَ قا يەڭگۈشلىسەك موحان بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن تنوين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق موح بولىدۇ. موحيان ئۆز ئەسلىدە. مواحي ئەسلى مواحي، يىچ يا غا ئىبغىر، يا نىڭ يىچىنى تاشلىساق مواحي بولىدۇ.

ميح إسْمُ آلة ئەسلى موحي، واو ساكىن ئالدى زىر، واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك موحي بولىدۇ. يا ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك ميحان بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن نون تنوين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف

قىلساق ميح بولىدۇ. ميحيان ئەسلى موحيان، واو ساكىن ئالدى زىر، واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك ميحيان بولىدۇ. مواحي ئەسلى مـــواحيي، ئىككى ئوخشاش حـــرف بىر كەلىمىدە كەلگەن، ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ياء نى ياء دا ئىدغام قىلساق مواحي بولىدۇ.

أوحي إِسْمُ تفضيل ئەسلى أوحي، يـــاء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك أوحي بولىدۇ. أوحيـــان ئۆز ئەسلىدە. أوحون ئەسلى أوحيون، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك أوحـــاون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألـــف نى حـــذف قىلساق أوحون بولىدۇ. وحي وحييان وحييات ئۆز ئەسلىدە.

ثلاثي مجرد 6 بابتۇر.

1) فعل يفعل فعلا ضرب يضرب ضربا فرّ يفرّ فرّا وعد يعـــد وعدا باع يبيع بيعا رمي يرمي رميا روي يروي رويا

2) فعل يفعل فعلا نصر ينصر نصرا ردّ يردّ ردّا قال يقول قولا دام يدوم دوما

3) فعل يفعل فعلا فتح يفتح فتحا وضع يضع وضعا رعي يرعى رعيا

4) فعل يفعل فعلا حمد يحمد حمدا عضّ يعضّ عضّا وضر يوضر وضرا وسع يسع وسعا خاف يخاف خوفا هاب يهاب هيبـــا خشـــي يخشى خشيا قوي يقوى قويا حيي يحيى حيا وجي يوجي وجيا

5) فعل يفعل فعلا نعم ينعم نعما ورث يرث ورثا ولي يلي وليا

6) فعل يفعل فعلا شرف يشرف شرفا حبّ يحبّ حبـــاً طـــال يطول طولا رخو يرخو رخوا

ثلاثي مزيد 12 بابتۇر .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

1) أفعل يفعل افعالا أكرم يكرم إكراما أحبّ يحبّ أوجب يوجب أيسر يوسر ئەسلى ييسر أقام يقيم ئەسلى يقوم أراب يريب أهدي يهدي أروي يروي أوصي يوصي أيدي يودي

2) فعّل يفعّل صرّح يصرّح جدّد يجدّد وحّد يوحّد طيّب يطيّب ربّي يربّى سوّي يسوّى حيّي يحيّي وفّي يوفّي

3) فاعل يفاعل سافر يسافر حابّ يحابّ واظب يواظب جاوب يجاوب طايب يطايب حابي يحابي داوي يداوي والي يوالي

4) افتعل يفتعل احتسب يحتسب احتجّ يحتجّ اتّضح يتّضح نىڭ ئەسلى اوتضح يوتضح، واو افتعل نىڭ فاء سىنىڭ ئۇدۇلىدا كەلگەن، واو نى ت گە يەڭگۈشلىسەك اتتضح بولىدۇ. ئىككى ئوخشاش حرف بىر كەلىمىدە بىرگە كەلگەن. ئىدغامنىڭ شەرتى مەۋجۇت، ت نى ت دا ئىدغام قىلساق اتّضح يتّضح بولىدۇ. اتّسر يتّسر اقتات يقتات اكتال يكتال اختفي يختفي احتوي يحتوي اتّقي يتّقي ئەسلى اوتقي يوتقي

5) انفعل ينفعل انقضّ ينقضّ انقاد ينقاد انقاس ينقاس انزوي ينزوي

6) افعلّ يفعلّ اسودّ يسودّ ابيضّ يبيضّ ارعوي يرعوي

7) افعالّ يفعالّ احمارّ يحمارّ اسوادّ يسوادّ ابياضّ يبياضّ

8) تفعّل يتفعّل تفصّح يتفصّح تجدّد يتجدّد تقضّي يتقضّي تروّي يتروّى تزيّي يتزيّي توفّي يتوفّي

9) تفاعل يتفاعل تدارك يتدارك تصامّ يتصامّ توارث يتوارث تزايد يتزايد تصابي يتصابي تداوي يتداوى تواري يتوارى

10) استفعل يستفعل استخرج يستخرج استحبّ يستحبّ استوجب يستوجب استجاب يستجيب استباع يستبيع استهدي يستهدي استهوي يستهوي استحيي يستحيي استوفي يستوفي

11) افعوعل يفعوعل احدودب يحدودب اعروري يعروري
12) افعوّل يفعوّل اجلوّذ يجلوذ اجلواذا
رباعي مجرد 1 بابتۇر.
فعلل يفعلل فعللة و فعلالا دحرج يدحرج دحرجة دحراجا صرصر يصرصر وسوس يوسوس قلسى يقلسى ضوضي يضوضي
رباعي مزيد 3 بابتۇر.
تفعلل يتفعلل تفعللا تدحرج يتدحرج تصلصل يتصلصل تقلسي يتقلسي
افعنلل يفعنلل ابرنشق يبرنشق
افعلل يفعللّ اقشعرّ يقشعرّ
ثلاثي مزيد نىڭ بىر قىسىم مۇھىم ئەسلى چىقىرىش ئۇسۇللىرى
أقام يقيم شۇ بابنىڭ أجوف واو سىدۇر.
أقام أقاما أقاموا أقامت أقامتا ئەسلى أقوم أقوما أقوموا أقومت أقومتا. واو غا ھەرىكەت ئېغىر، ئالدى ساكىن، واو نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك أقوم أقوما أقوموا أقومت أقومتا بولىدۇ. واو ھۆكمەن متحرك ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك أقام أقاما أقاموا أقامت أقامتا بولىدۇ. أقمن أقمت أقمتما أقمتم أقمت أقمتما أقمتن أقمت أقمنا ئەسلى أقومن أقومت أقومتما أقومتم أقومت أقومتما أقومتن أقومت أقومنا. واو غا ھەرىكەت ئېغىر، ئالدى ساكىن، واو نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك أقومن أقومت أقومتما أقومتم أقومت أقومتما أقومتن أقومت أقومنا بولىدۇ. واو ھۆكمەن متحرك ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك أقامن أقامت أقامتما أقامتم أقامت أقامتما أقامتن أقامت أقامنا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن ميم نىڭ ئارىسىدا

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق أقمن أقمت أقمتما أقمتم أقمت أقمتما أقمتن أقمت أقمنا بولىدۇ.

أقام نىڭ مجهولى أقيم أقيما أقيموا أقيمت أقيمتا ئەسلى أقوم أقوما أقوموا أقومت أقومتا. واو غا ھەرىكەت ئېغىر، ئالدى ساكىن، واو نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك أقوم أقوما أقوموا أقومت أقومتا بولىدۇ، واو ساكىن، ئالدى زىر، واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك أقيم أقيما أقيموا أقيمت أقيمتا بولىدۇ. أقمن أقمت أقمتما أقمتم أقمت أقمتما أقمتن أقمت أقمنا ئەسلى أقومن أقومت أقومتما أقومتم أقومت أقومتما أقومتن أقومت أقومنا. زىر واو غا ئېغىر، ئالدى ساكىن، واو نىڭ زىرىنى ئالدىغا بەرسەك أقومن أقومت أقومتما أقومتم أقومت أقومتما أقومتن أقومت أقومنا بولىدۇ. واو ساكىن، ئالدى زىر، واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك أقيمن أقيمت أقيمتما أقيمتم أقيمت أقيمتما أقيمتن أقيمت أقيمنا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن ميم نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق أقمن أقمت أقمتما أقمتم أقمت أقمتما أقمتن أقمت أقمنا بولىدۇ.

يقيم يقيمان يقيمون، تقيم تقيمان (يقمن)، تقيم تقيمان تقيمون، تقيمين تقيمان (تقمن)، أقيم نقيم ئەسلى يقوم يقومان يقومون، تقوم تقومان (يقومن)، تقوم تقومان تقومون، تقومين تقومان (تقومن)، أقوم نقوم، زىر واو غا ئېغىر، ئالدى ساكىن، واو نىڭ زىرىنى ئالدىغا بەرسەك يقوم يقومان يقومون، تقوم تقومان (يقومن)، تقوم تقومان تقومون، تقومين تقومان (تقومن)، أقوم نقوم بولىدۇ. واو ساكىن، ئالدى زىر، واو نى ياء غا يەڭگۈشلىسەك يقيم يقيمان يقيمون، تقيم تقيمان (يقمن)، تقيم تقيمان تقيمون، تقيمين تقيمان (تقمن)، أقيم نقيم بولىدۇ. (يقمن تقمن ئەسلى يقومن تقومن، زىر واو غا ئېغىر،

ئالدى ساكىن، واو نىڭ زىرىنى ئالدىغا بەرسەك يقــومن تقــومن بولىدۇ. واو ساكىن، ئالدى زىر، واو نى يــاء غـا يەڭگۈشلىسەك يقيمن تقيمن بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن ميم نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق يقمن تقمن بولىدۇ.

يقوم نىڭ مجهولى يقام يقامان يقامون، تقام تقامان (يقمن)، تقام تقامان تقامون، تقامين تقامان (تقمن)، أقام نقام ئەسلى يقوم يقومان يقومون، تقوم تقومان (يقومن)، تقوم تقومان تقومون، تقومين تقومان (تقومن)، أقوم نقوم واو غا هەرىكەت ئېغىر، واو نىڭ هەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك يقوم يقومان يقومون، تقوم تقومان (يقومن)، تقــوم تقومان تقومون، تقومين تقومان (تقومن)، أقوم نقــوم بولىدۇ. واو هۆكمەن متحرك ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يقام يقامان يقامون، تقام تقامان (يقمن)، تقام تقامان تقــامون، تقــامين تقامان (تقمن)، أقام نقام بولىدۇ. (يقمن تقمن ئەسلى يقومن تقومن، واو هۆكمەن متحرك ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يقامن تقامن بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن ميم نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق يقمن تقمن بولىدۇ.

أقام ماضي يقيم مضارع إقامة مصدر فهو مقيم إسْــمُ فاعــل: مقيم مقيمان مقيمون، مقيمة مقيمتان مقيمات ئەسلى مُقوم مقومــان مقومون، مقومة مقومتان مقومات زىر واو غا ئېغىر، ئالدى ساكىن، واو نىڭ زىرىنى ئالدىغا بەرسەك مقوم مقومان مقومــون مقومــة مقومتان مقومات بولىدۇ. واو ساكىن، ئالدى زىر، واو نى يــا غـا يەڭگۈشلىسەك مقيم مقيمان مقيمون، مقيمــة مقيمتــان مقيمــات بولىدۇ.

وذاك مقام إسْمُ مفعول، مقام مقامان مقامون، مقامة مقامتـــان مقامات ئەسلى مَقوم مقومان مقومون، مقومة مقومتان مقومات، واو

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

غا ھەرىكەت ئېغىر، واو نىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك مقوم مقومان مقومون، مقومة مقومتان مقومات بولىدۇ. واو ھۆكمەن متحرك ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك مقام مقامان مقامون، مقامة مقامتان مقامات بولىدۇ.

لم يقم لم تقم لم أقم لم نقم فعل جحد ئەسلى يقيم تقيم أقيم نقيم فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلمىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح ئۇنى ساكىن قىلساق لم يقيم لم تقيم لم أقيم لم نقيم بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن ميم نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق لم يقم لم تقم لم أقم لم نقم بولىدۇ. لم يقيما لم يقيموا لم تقيما لم تقيموا لم تقيمي لم تقيما فعل جحد ئەسلى يقيمان يقيمون تقيمان تقيمون تقيمين تقيمان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلمىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لم يقيما لم يقيموا لم تقيما لم تقيموا لم تقيمي لم تقيما بولىدۇ. لم يقمن لم تقمن فعل جحد ئەسلى يقمن تقمن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلمىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز. لم يقمن لم تقمن بولىدۇ.

لا يقيم لا يقيمان لا يقيمون، لا تقيم لا تقيمان لا يقمن، لا تقيم لا تقيمان لا تقيمون، لا تقيمين لا تقيمان لا تقمن، لا أقيم لا نقيم فعل نفي مضارع غا ئوخشاش.

أقم أمر بلام تقيم دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلمىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، تقيم بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن ميم نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق تقم بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ

بابىغا قارىساق افعال بابىدىن، حـــرف مضـــارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، أقـــم بولىدۇ. أقيما أقيموا أقيمي أقيما أمر بىلام تقيمان تقيمون تقـــيمىن تقيمان دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك تقيما تقيموا تقيمي تقيما بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تـــاء حـــرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ بابىغا قارىساق افعـــال بابىدىن، حرف مضارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدىغا همز مفتوح ساقط نى كەلتۈرسەك أقيما أقيموا أقيمي أقيما بولىدۇ. أقمن أمر بىلام تقمن دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، تقمن بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تـــاء حرف مضـــارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ بابىغا قارىساق افعـــال بابىدىن، حـــرف مضـــارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنىڭ ئالدىغا همز مفتوح ساقط نى كەلتۈرسەك أقمن بولىدۇ. (همز مفتوح ساقط دېگەن زەۋەرلىك ألف دۇر. ساقط أفعـــل يفعـــل نىڭ ئەسلى يأفعل ئىدى. مورفولوگىيەشۇناسلار يأفعل دىكى همـــزة نى تەلەپپۇزغا ئېغىر، دەپ قالدۇرۇپ قويغان، شۇڭا ئۇ همز ساقط دەپ ئاتالغان. مەركۇز همز شۇ بابنىڭ أمر سىگە كەلتۈرۈلىدۇ. حـــرف مضارعة نىڭ يېنى ھەرىكەتلىك ياكى ساكىن بولسۇن شۇ همـــز كەلتۈرۈلىدۇ. مەسىلەن: أقم گە تقيم دىن أمر ئېلىنىدۇ).

ليقم لتقم لأقم لنقم أمر بالام ئەسلى يقيم تقيم أقيم نقيم فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلساق ليقيم لتقيم لأقـــيم لنقيم بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن ميم نىڭ ئارىسىدا بىرگە

www.uyghurkitap.com

كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق ليقم لتقم لأقم لنقم بولىدۇ. ليقيما ليقيموا لتقيما أمر بالام ئەسلى يقيمان يقيمون تقيمان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. ليقيما ليقيموا لتقيما بولىدۇ. ليقمن أمر بالام ئەسلى تقمن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، ليقمن بولدى.

لا يقم لا تقم لا أقم لا نقم فعل نهي ئەسلى تقيم يقيم أقيم نقيم فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز. لا تقيم لا يقيم لا أقيم لا نقيم بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن ميم نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق"لا يقم لا تقم لا أقم لا نقم بولىدۇ. لا تقيما لا تقيموا لا تقيمي لا تقيما لا يقيما لا يقيموا فعل نهي ئەسلى تقيمان تقيمون تقيمين تقيمان يقيمان يقيمون فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لا تقيما لا تقيموا لا تقيمي لا تقيما لا يقيما لا يقيموا بولىدۇ. لا تقمن لا يقمن فعل نهي ئەسلى تقمن يقمن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، لا تقمن لا يقمن بولىدۇ.

مقام إِسْمُ زمان وإِسْمُ مكان مصدر ميمى إِسْمُ مفعول ئارىسىدا مشترك.

وَفِي يوفِّي شۇ بابنىڭ ملتو سىدۇر.

وَفِي ئەسلى وفي، ياء هەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك وفى بولىدۇ. وفّيا ئۆز ئەسلىدە. وفّوا ئەسلى

وفَيــــوا، يـــــاء هەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، يــــاء نى ألـــف قا يەڭگۈشلىسەك وفَاوا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق وفَــوا بولىدۇ.
وفَت وفَتا ئەسلى وفَيت وفَيتا، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، يــاء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك وفَات وفَاتا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن ت نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق وفَت وفَتا بولىدۇ. وفَين وفَيت وفَيتما وفَيتم وفَيت وفَيتمــا وفَـــيتن وفَيت وفَينا ئۆز ئەسلىدە.
مجهولى وفّي وفّيا ئۆز ئەسلىدە. وفُّوا ئەسلى وفّيوا، يىچ ياء غا ئىبغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بىرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن وفّيوا بولىدۇ. ئىككى ساكىن يـــاء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق وفُّوا بولىدۇ. وفّيت وفّيتا وفّين وفّيت وفّيتما وفّيتم وفّيــت وفّيتمــا وفّيتن وفّيت وفّينا ئۆز ئەسلىدە.
فعل مضارع معلوم يوفّي توفّي أوفّي نوفّي ئەسلى يوفّي تــوفّي أوفّي نوفّي، پىچ ياء غا ئىبغىر، يـــاء نىڭ پىچىنى تاشلىۋەتسەك يوفّي توفّي أوفّي نوفّي بولىدۇ. يوفّيان توفّيان ئۆز ئەسلىدە. يوفّـــون توفّون ئەسلى يوفّيون توفّيون، پىچ ياء غا ئىبغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بىرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن يوفّيون توفّيون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق يوفّـــون توفّـــون بولىدۇ. توفّين ئەسلى توفّيين، زىر ياء غا ئىبغىر، يـــاء نىڭ زىرىنى تاشلىۋەتسەك توفّيين بولىدۇ. ئىككى ساكىن ئىككى يـــاء نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ئاۋۋالقى ياء نى حذف قىلساق تــوفّين بولىدۇ. يوفّين توفّين ئۆز ئەسلىدە. فعل مضارع مجهول يوفّي تــوفّي

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

أوفّي نوفّي ئەسلى يوفّي توفّي أوفّي نوفّي، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يوفّي توفّي أوفّي نوفّي بولىدۇ. يوفّيان توفّيان ئۆز ئەسلىدە. يوفّون توفّون ئەسلى يوفّيون توفّيون، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يوفّاون توفّاون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا يىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق يوفّون توفّون بولىدۇ. توفّين ئەسلى توفّيين، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك توفّاين بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن ياء نىڭ ئارىسىدا يىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق توفّين بولىدۇ. يوفّين توفّين ئۆز ئەسلىدە.

وفّي ماضي يوفّي مضارع توفية مصدر فهو موفّ إسْمُ فاعل ئەسلى موفّي، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى تاشلىۋەتسەك موفّين بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن نون تنوين نىڭ ئارىسىدا يىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق موفّ بولىدۇ. موفّيان ئۆز ئەسلىدە. موفّون ئەسلى موفّيون، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بىرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن موفّيون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا يىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق موفّون بولىدۇ. موفّية موفّيتان موفّيات ئۆز ئەسلىدە.

وذاك موفّ إسْمُ مفعول ئەسلى موفّي، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك موفّان بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن نون تنوين نىڭ ئارىسىدا يىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق موفّ بولىدۇ. موفّيان ئۆز ئەسلىدە. موفّون ئەسلى موفّيون، يا ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك موفّون بولىدۇ. موفّاة موفّاتان موفّات ئەسلى موفّية

موفّيتان موفّيات، يا ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر. يـــاء نى ألــــف قا يەڭگۈشلىسەك موفّات موفّاتان موفّات بولىدۇ.

لم يوفّ لم توفّ لم أوفّ لم نوفّ فعل جحد ئەسلى يوفّي تـــوفّي أوفّي نوفّي فعل مضـــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جـــازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لم يوفّ لم توفّ لم أوفّ لم نوفّ بولىدۇ. لم يوفّيا لم يوفّوا لم توفّيا لم توفّوا لم توفّي لم توفّيا فعل جحد ئەسلى يوفّيان يوفّون توفّيان توفّون توفّين توفّيـــان فعـــل مضـــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جـــازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لم يوفّيا لم يوفّوا لم توفّيا لم توفّوا لم توفّي لم توفّيا بولىدۇ. لم يوفّين لم توفّين فعل جحد ئەسلى يوفّين توفّين فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لم يوفّين لم توفّين بولىدۇ.

لا يوفّي لا يوفّيان لا يوفّون، لا توفّي لا توفّيان لا يـــوفّين، لا توفّي لا توفّيان لاتوفون، لاتوفين لاتوفيان لا توفّين، لا أوفّي لا نوفّي فعل نفي مضارع غا ئوخشاش.

وفّ أمـــر بىلام تـــوفّي دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حـــرف علة يا، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. ئىككىنچى ئەمەلدە تـــاء حـــرف مضـــارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ بابىغا قارىساق افعـــال بابى ئەمەس، حرف مضارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، وفّ بولىدۇ. وفّيا وفّوا وفّي وفّيـــا أمـــر بىلام توفّيان توفّون توفّين توفّيان دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نـــون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، توفّيا توفّـــوا تـــوفّي توفّيـــا بولىدۇ.

ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضــارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ بابىغا قارىساق افعال بابى ئەمەس، حرف مضــارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز. وفّيا وفّــوا وفّي وفّيا بولىدۇ. وفّين أمر بىلام توفّين دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نــون ضــمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، تــوفّين بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضــارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ بابىغا قارىساق افعال بابى ئەمەس، حرف مضــارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، وفّــين بولىدۇ.

ليوفّ لتوفّ لأوفّ لنوفّ أمر بالام ئەسلى يوفّي توفّي أوفّــي نــوفّي فعــل مضــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمــر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علــة، ئۇنى تاشلىۋەتسەك ليوفّ لتوفّ لأوفّ لنوفّ بولىدۇ. ليوفّيا ليوفّوا لتوفّيا أمــر بــالام ئەسلى يوفّيان يوفّون توفّيان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نــون إعــراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، ليوفّيا ليوفّوا لتوفّيا بولىدۇ. ليوفّين أمر بالام ئەسلى يــوفّين فعــل مضــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمــر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، ليوفّين بولىدۇ.

لا توفّ لا يوفّ لا أوفّ لا نوفّ فعل نهي ئەسلى توفّي يــوفّي أوفّي نوفّي فعل مضــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهــي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لا توفّ لا يوفّ لا أوفّ لا نوفّ بولىدۇ. لا توفّيا لا توفّوا لا تــوفّي لا

توفّيا لا يوفّيا لا يوفّوا فعل نهي ئەسلى توفّيان توفّون توفّين توفّيان يوفّين، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لا توفّيا لا توفّوا لا توفّي لا توفّيا لا يوفّيا لا يوفّوا بولىدۇ. لا توفّين لا يوفّين فعل نهي ئەسلى توفّين يوفّين، ئۇنىڭ ئالدىغا لام نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لا توفّين لا يوفّين بولىدۇ. موفّى إِسْمُ زمان وإِسْمُ مكان مصدر ميمى مشترك إِسْمُ مفعول ئارىسىدا.

والَي يوالي شۇ بابنىڭ ملتو سىدۇر.

والي نىڭ ئەسلى والي، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك والي بولىدۇ. واليا ئۆز ئەسلىدە. والوا نىڭ ئەسلى واليوا، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك والاوا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق والوا بولىدۇ. والت والتا نىڭ ئەسلى واليت واليتا، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك والات والاتا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن ت نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق والت والتا بولىدۇ. والين واليت واليتما واليتم واليت واليتما واليتن واليت والينا ئۆز ئەسلىدە.

والي نىڭ مجهولى وولي ووليا ئۆز ئەسلىدە. واو دىن كېيىن واو نىڭ كېلىپ قېلىشى والي نى مجهول قىلساق والي بولۇپ ألف ساكىن ئالدى پىچ بولسا واو غا يەڭگۈشلەش قائىدە كۈللى. بۇنىڭ بايانى تۆۋەندە كېلىدۇ: وولوا نىڭ ئەسلى ووليوا، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن وولیوا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء

www.uyghurkitap.com

بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق وولوا بولىدۇ. ووليت ووليتا وولين ووليت ووليتما ووليتم ووليت ووليتما ووليتن ووليت وولينا ئۆز ئەسلىدە. فعل مضارع معلوم يوالي توالي أوالي نوالي ئەسلى يوالي توالي أوالي نوالي پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى تاشلىساق يوالي توالي أوالي نوالي بولىدۇ. يواليان تواليان ئۆز ئەسلىدە. يوالون توالون ئەسلى يواليون تواليون، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن يواليون تواليون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق يوالون توالون بولىدۇ. توالين ئەسلى تواليين، زىر ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ زىرىنى تاشلىساق تواليين بولىدۇ. ئىككى ساكىن ئىككى ياء نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ئاۋۋالقى ياء نى حذف قىلساق توالين بولىدۇ. يوالين توالين ئۆز ئەسلىدە.

فعل مضارع مجهول يوالي توالي أوالي نوالي ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يوالي توالي أوالي نوالي بولىدۇ. يواليان تواليان ئۆز ئەسلىدە. يوالون توالون ئەسلى يواليون تواليون، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يوالاون توالاون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا، ألف نى حذف قىلساق يوالون توالون بولىدۇ. توالين ئەسلى تواليين، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك توالاين بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن ياء نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق توالين بولىدۇ. يوالين توالين ئۆز ئەسلىدە.

والي ماضي يوالي مضارع موالية مصدر موال إسْمُ فاعلٍ ئەسلى موالي، پىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى تاشلىساق موالين

بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن نون تنوين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق موال بولىدۇ. موانيان ئۆز ئەسلىدە. موالون نىڭ ئەسلى مواليون، بىچ ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ پىچىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن مواليون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق موالون بولىدۇ. موالية مواليتان مواليات ئۆز ئەسلىدە.

موالا إسْمُ مفعول ئەسلى موالي، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك موالا ن بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن نون تنوين نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلساق موالا بولىدۇ. مواليان ئۆز ئەسلىدە. موالون نىڭ ئەسلى مواليون، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك موالاون بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن واو نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق موالون بولىدۇ. موالات موالاتان موالات ئەسلى موالية مواليتان مواليات، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك موالات موالاتان موالات بولىدۇ.

لم يوال لم توال لم أوال لم نوال فعل جحد ئەسلى يوالي توالي أوالي نوالي فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة ياء، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لم يوال لم توال لم أوال لم نوال بولىدۇ. لم يواليا لم يوالوا لم تواليا لم توالوا لم توالي لم تواليا فعل جحد ئەسلى يواليان يوالون تواليان توالون توالين تواليان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لم يواليا لم يوالوا لم تواليا لم توالوا لم توالي لم تواليا

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

بولىدۇ. لم يوالين لم توالين ئەسلى يوالين توالين فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، لم يوالين لم توالين بولىدۇ.

لا يوالي لا يواليان لا يوالون، لا توالي لا تواليان لا يوالين، لا توالي لا تواليان لا توالون، لا توالين لا تواليان لا توالين، لا أوالي لا نوالي فعل نفي بولۇپ، فعل مضارع غا ئوخشاش.

وال أمر بىلام توالي دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىۋەتسەك توال بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ، ئۇنىڭ بابىغا قارىساق افعال بابىدىن ئەمەس. حرف مضارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، وال بولىدۇ. واليا والوا والي واليا أمر بىلام تواليان توالون توالين تواليان دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك تواليا توالوا توالي تواليا بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ بابىغا قارىساق افعال بابىدىن ئەمەس، حرف مضارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، واليا والوا والي واليا بولىدۇ. والين أمر بىلام توالين دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، توالين بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ، بابىغا قارىساق افعال بابىدىن ئەمەس، حرف مضارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ھەرىكەتلىك، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويساق والين بولىدۇ.

ليوالي لتوالي لأوالي لنوالي أمر بالام ئەسلى يوالي تـــوالي أوالي نـــوالي فعـــل مضـــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمـــر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علـــة، ئۇنى تاشلىۋەتسەك ليوالي لتوالي لأوالي لنوالي بولىدۇ. ليواليا ليوالوا لتواليا أمـــر بـــالام ئەسلى يواليان يوالون تواليان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعـــراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك ليواليا ليوالوا لتواليا بولىدۇ. ليوالين أمر بالام ئەسلى يـــوالين فعـــل مضـــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمـــر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، ليوالين بولىدۇ.

لا توال لا يوال لا أوال لا نوال فعل نهي ئەسلى توالي يـــوالي أوالي نوالي فعل مضـــارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهـــي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف علة، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لا توال لا يوال لا أوال لا نوال بولىدۇ. لا تواليا لا توالوا لا تـــوالي لا تواليا لا يواليا لا يوالوا فعل نهي ئەسلى تواليان توالون توالين تواليان يواليان يوالون فعل مضارع. ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهـــي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. لا تواليا لا توالوا لا توالي لا تواليا لا يواليـــا لا يوالـــوا بولىدۇ. لا توالين لا يوالين فعل نهي ئەسلى توالين يوالين، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لا توالين لا يوالين بولىدۇ. موالي إِسْمُ زمان وإِسْمُ مكان مصدر ميمى إِسْمُ مفعول ئارىسىدا مشترك.

اكتال يكتال شۇ بابنىڭ أجوف ياء سىدۇر.

اكتال اكتالا اكتالوا اكتالت اكتالتا ئەسلى اكتيـــل اكتيـــلا اكتيلوا اكتيلت اكتيلتا، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قا يەڭگۈشلىسەك اكتال اكتالا اكتالوا اكتالت اكتالتا بولىدۇ. اكتلن اكتلت اكتلتما اكتلتم اكتلت اكتلتما اكتلتن اكتلت اكتلنا ئەسلى اكتيلن اكتيلت اكتيلتما اكتيلتم اكتيلت اكتيلتما اكتيلتن اكتيلت اكتيلنا، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك اكتالن اكتالت اكتالتما اكتالتم اكتالت اكتالتما اكتالتن اكتالت اكتالنا بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ألف** بىلەن **لام** نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. **ألف** نى **حذف** قىلساق اكتلن اكتلت اكتلتما اكتلتم اكتلت اكتلتما اكتلتن اكتلت اكتلنا بولىدۇ. **مجهولى** اكتيل اكتيلا اكتيلوا اكتيلت اكتيلتا ئەسلى اكتيل اكتيلا اكتيلوا اكتيلت اكتيلتا، زىر ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ زىرىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن اكتيل اكتيلا اكتيلوا اكتيلت اكتيلتا بولىدۇ. اكتلن اكتلت اكتلتما اكتلتم اكتلت اكتلتما اكتلتن اكتلت اكتلنا ئەسلى اكتيلن اكتيلت اكتيلتما اكتيلتم اكتيلت اكتيلتما اكتيلتن اكتيلت اكتيلنا، زىر ياء غا ئېغىر، ياء نىڭ زىرىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن اكتيلن اكتيلت اكتيلتما اكتيلتم اكتيلت اكتيلتما اكتيلتن اكتيلت اكتيلنا بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ألف** بىلەن **لام** نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن، **ألف** نى **حذف** قىلساق اكتلن اكتلت اكتلتما اكتلتم اكتلت اكتلتما اكتلتن اكتلت اكتلنا بولىدۇ.

فعل مضارع معلوم يكتال يكتالان يكتالون، تكتال تكتالان يكتلن، تكتال تكتالان تكتالون، تكتالين تكتالان تكتلن، أكتال نكتال ئەسلى يكتيل يكتيلان يكتيلون، تكتيل تكتيلان يكتيلن، تكتيل تكتيلان تكتيلون، تكتيلين تكتيلان تكتيلن، أكتيل نكتيل، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى **ألف** قا يەڭگۈشلىسەك يكتال يكتالان يكتالون، تكتال تكتالان يكتلن، تكتال تكتالان تكتالون،

تكتالين تكتالان تكتلن، أكتال نكتال بولىدۇ. يكتلن تكتلن ئەسلى يكتيلن تكتيلن، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يكتالن تكتالن بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن لام نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق يكتلن تكتلن بولىدۇ. مجهولى يكتال يكتالان يكتالون، تكتال تكتالان يكتلن، تكتال تكتالان تكتالون، تكتالين تكتالان تكتلن، أكتال نكتال ئەسلى يكتيل يكتيلان يكتيلون، تكتيل تكتيلان يكتيلن، تكتيل تكتيلان تكتيلون، تكتيلين تكتيلان تكتيلن، أكتيل نكتيل، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يكتال يكتالان يكتالون، تكتال تكتالان يكتلن، تكتال تكتالان تكتالون، تكتالين تكتالان تكتلن، أكتال نكتال بولىدۇ. يكتلن تكتلن ئەسلى يكتيلن تكتيلن، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك يكتالن تكتالن بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن لام نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق يكتلن تكتلن بولىدۇ.

اكتال ماضي يكتال مضارع اكتيالا مصدر مكتال إسْمُ فاعل مكتال مكتالان مكتالون، مكتالة مكتالتان مكتالات لارنىڭ ئەسلى مكتيل مكتيلان مكتيلون، مكتيلة مكتيلتان مكتيلات، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك مكتال مكتالان مكتالون، مكتالة مكتالتان مكتالات بولىدۇ. مكتال إسْمُ مفعول مكتال مكتالان مكتالون، مكتالة مكتالتان مكتالات لارنىڭ ئەسلى مكتيل مكتيلان مكتيلون، مكتيلة مكتيلتان مكتيلات، ياء ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، ياء نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك مكتال مكتالان مكتالون، مكتالة مكتالتان مكتالات بولىدۇ.

لم يكتل لم تكتل لم أكتل لم نكتل فعل جحد ئەسلى يكتال تكتال

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

أكتال نكتال فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لَمْ جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز. لَمْ يكتال لَمْ تكتال لَمْ أكتال لَمْ نكتال بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن لام نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق لَمْ يكتل لَمْ تكتل لَمْ أكتل لَمْ نكتل بولىدۇ. لَمْ يكتالا لَمْ يكتالوا لَمْ تكتالا لَمْ تكتالوا لَمْ تكتالي لَمْ تكتالا فعل جحد ئەسلى يكتالان يكتالون تكتالان تكتالون تكتالين تكتالان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لَمْ جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋەتسەك لَمْ يكتالا لَمْ يكتالوا لَمْ تكتالا لَمْ تكتالوا لَمْ تكتالي لَمْ تكتالا بولىدۇ. لَمْ يكتلن لَمْ تكتلن فعل جحد ئەسلى يكتلن تكتلن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لَمْ جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويىمىز. لَمْ يكتلن لَمْ تكتلن بولىدۇ.

لا يكتال لا يكتالان لا يكتالون، لا تكتال لا تكتالان لا يكتلن، لا تكتال لا تكتالان لا تكتالون، لا تكتالين لا تكتالان لا تكتلن، لا أكتال لا نكتال فعل نفي مضارع غا ئوخشاش.

اكتل أمر بىلام تكتال دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، تكتال بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن لام نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق تكتل بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ بابىغا قارىساق افعال بابىدىن ئەمەس، حرف مضارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ساكىن، ساكىن بىلەن ئوقۇش مۇمكىن ئەمەس، ئۇنىڭ ئالدىغا همزة وصلة مكسورة نى كەلتۈرسەك اكتل بولىدۇ. اكتالا اكتالوا اكتالي اكتالا أمر بىلام

تكتالان تكتالون تكتالين تكتالان دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون إعراب**، ئۇنى تاشلىۋەتسەك **تكتالا تكتالوا تكتالي تكتالا** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە **تاء حرف مضارعة** دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ بابىغا قارىساق **افعال** بابىدىن ئەمەس، **حرف مضارعة** نىڭ يېنىغا قارىساق ساكىن، ساكىن بىلەن ئوقۇش مۇمكىن ئەمەس، ئۇنىڭ ئالدىغا **همزة وصلة مكسورة** نى كەلتۈرسەك **اكتالا اكتالوا اكتالي اكتالا** بولىدۇ. **اكتلن أمر** بىلام **تكتلن** دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون ضمير**، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، **تكتلن** بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە **تاء حرف مضارعة** دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ بابىغا قارىساق **افعال** بابىدىن ئەمەس، **حرف مضارعة** نىڭ يېنىغا قارىساق ساكىن، ساكىن بىلەن ئوقۇش مۇمكىن ئەمەس، ئۇنىڭ ئالدىغا **همزة وصلة مكسورة** نى كەلتۈرسەك **اكتلن** بولىدۇ.

ليكتل لتكتل لأكتل لنكتل أمر بالام ئەسلى **يكتال تكتال أكتال نكتال فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لام أمر** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **حرف صحيح**، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، **ليكتال لتكتال لأكتال لنكتال** بولىدۇ. ئىككى ساكىن **ألف** بىلەن **لام** نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. **ألف** نى **حذف** قىلساق **ليكتل لتكتل لأكتل لنكتل** بولىدۇ. **ليكتالا ليكتالوا لتكتالا أمر بالام** ئەسلى **يكتالان تكتالون تكتالان فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لام أمر** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون إعراب**، ئۇنى تاشلىۋەتسەك **ليكتالا ليكتالوا لتكتالا** بولىدۇ. **ليكتلن أمر بالام** ئەسلى **يكتلن فعل مضارع**، ئۇنىڭ ئالدىغا **لام أمر** نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق **نون ضمير**، ئۇنى ئۆز ھالى

www.uyghurkitap.com

بىلەن قويىمىز، ليكتلن بولىدۇ.

لا تكتل لا يكتل لا أكتل لا نكتل فعل نهي ئەسلى تكتال يكتال أكتال نكتال فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز. لا تكتال لا يكتال لا أكتال لا نكتال بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن لام نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق لا تكتل لا يكتل لا أكتل لا نكتل بولىدۇ. لا تكتالا لا تكتالوا لا تكتالي لا تكتالا لا يكتالا لا يكتالوا فعل نهي ئەسلى تكتالان تكتالون تكتالين تكتالان يكتالان يكتالون فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، لا تكتالا لا تكتالوا لا تكتالي لا تكتالا لا يكتالا لا يكتالوا بولىدۇ. لا تكتلن لا يكتلن فعل نهي ئەسلى تكتلن يكتلن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز هالى بىلەن قويىمىز، لا تكتلن لا يكتلن بولىدۇ.

مكتال إِسْمُ زمان وإِسْمُ مكان مصدر ميمي إِسْمُ مفعول ئارىسىدا مشترَك.

انقاد ينقاد شۇ بابنىڭ أجوف واو سىدۇر.

انقاد انقادا انقادوا انقادت انقادتا ئەسلى انقود انقودا انقودوا انقودت انقودتا، واو ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك انقاد انقادا انقادوا انقادت انقادتا بولىدۇ. انقدن انقدت انقدتما انقدتم انقدت انقدتما انقدتن انقدت انقدنا ئەسلى انقودن انقودت انقودتما انقودتم انقودت انقودتما انقودتن انقودت انقودنا، واو ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك انقادن انقادت انقادتما انقادتم انقادت انقادتما انقادتن

انقادت انقادنا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن دال نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلىساق انقدن انقدت انقدتما انقدتم انقدت انقدتما انقدتن انقدت انقدنا بولىدۇ.

مجهولى انقيد انقيدا انقيدوا انقيدت انقيدتا ئەسلى انقود انقودا انقودوا انقودت انقودتا، زىر واو غا ئېغىر، واو نىڭ زىرىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن انقود انقودا انقودوا انقودت انقودتا بولىدۇ. واو ساكىن، ئالدى زىر، واو نى يا غا يەڭگۈشلىسەك انقيد انقيدا انقيدوا انقيدت انقيدتا بولىدۇ. انقدن انقدت انقدتما انقدتم انقدت انقدتما انقدتن انقدت انقدنا ئەسلى انقودن انقودت انقودتما انقودتم انقودت انقودتما انقودتن انقودت انقودنا، زىر واو غا ئېغىر، واو نىڭ زىرىنى ئالدىغا بېرىپ ئالدىنىڭ ھەرىكىتىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن انقيدن انقيدت انقيدتما انقيدتم انقيدت انقيدتما انقيدتن انقيدت انقيدنا بولىدۇ. ئىككى ساكىن ياء بىلەن دال نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ياء نى حذف قىلىساق انقدن انقدت انقدتما انقدتم انقدت انقدتما انقدتن انقدت انقدنا بولىدۇ.

ينقاد ينقادان ينقادون، تنقاد تنقادان ينقدن، تنقاد تنقادان تنقادون، تنقادين تنقادان تنقدن، أنقاد ننقاد ئەسلى ينقود ينقودان ينقودون، تنقود تنقودان ينقودن، تنقود تنقودان تنقودون، تنقودين تنقودان تنقودن، أنقود ننقود، واو ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك ينقاد ينقادان ينقادون، تنقاد تنقادان ينقدن، تنقاد تنقادان تنقادون، تنقادين تنقادان تنقدن، أنقاد ننقاد بولىدۇ. ينقدن تنقدن نىڭ ئەسلى ينقودن تنقودن، واو ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك ينقادن تنقادن بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن دال نىڭ ئارىسىدا

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى

بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق يىقدن تنقدن بولىدۇ.
مجهولء معلوم غا ئوخشاش.

انقاد ماضي ينقاد مضارع انقيادا مصدر منقاد إسْمُ فاعل منقاد منقادان منقادون، منقادة منقادتان منقادات ئەسلى منْقود منقودان منقودون، منقودة منقودتان منقودات، واو ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك منقاد منقادان منقادون، منقادة منقادتان منقادات بولىدۇ. منقاد إسْمُ مفعول منقاد منقادان منقادون، منقادة منقادتان منقادات ئەسلى منْقود منقودان منقودون، منقودة منقودتان منقودات، واو ھەرىكەتلىك، ئالدى زەۋەر، واو نى ألف قا يەڭگۈشلىسەك منقاد منقادان منقادون، منقادة منقادتان منقادات بولىدۇ.

لم ينقد لم تنقد لم أنقد لم ننقد فعل جحد ئەسلى ينقاد تنقاد أنقاد ننقاد فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز. لم ينقادلم تنقادلم أنقادلم ننقاد بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن دال نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق لم ينقد لم تنقد لم أنقد لم ننقد بولىدۇ. لم ينقادا لم ينقادوا لم تنقادا لم تنقادوا لم تنقادي لم تنقادا فعل جحد ئەسلى ينقادان ينقادون تنقادان تنقادون تنقادين تنقادان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز. لم ينقادا لم ينقادوا لم تنقادا لم تنقادوا لم تنقادي لم تنقادا بولىدۇ. لم ينقدن لم تنقدن فعل جحد ئەسلى ينقدن تنقدن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لم جازم نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز. لم ينقدن لم تنقدن بولىدۇ.

لا ينقاد لا ينقادان لا ينقادون، لا تنقاد لا تنقادان لا ينقدن، لا تنقاد لا تنقادان لا تنقادون، لا تنقادين لا تنقادان لا تنقدن، لا أنقاد لا ننقاد فعل نفي مضارع غا ئوخشاش. انقد أمر بىلام تنقاد دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز، ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، تنقاد بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن دال نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق تنقد بولىدۇ. ئىككىنچى ئەمەلدە تاء حرف مضارعة دۇر. ئۇنى تاشلىۋېتىپ بابىغا قارىساق افعالا بابىدىن ئەمەس، حرف مضارعة نىڭ يېنىغا قارىساق ساكىن، ساكىن بىلەن ئوقۇش مۇمكىن ئەمەس، ئۇنىڭ ئالدىغا همزة وصلة مكسورة نى كەلتۈرسەك انقد بولىدۇ. انقادا انقادوا انقادي انقادا أمر بالام تنقادان تنقادون تنقادين تنقادان دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، انقادا انقادوا انقادي انقادا بولىدۇ. انقدن أمر بىلام تنقدن دىن ئىككى ئەمەل بىلەن ئەمر ئالىمىز. ئاۋۋالقى ئەمەلدە كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، انقدن بولىدۇ. لينقد لتنقد لأنقد لننقد أمر بالام ينقاد تنقاد أنقاد ننقاد فعل مضارع. ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز.

لينقاد لتنقاد لأنقاد لننقاد بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن دال نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلىمىز، لينقد لتنقد لأنقد لننقد بولىدۇ. لينقادا لينقادوا لتنقادا أمر بالام ئەسلى ينقادان ينقادون تنقادان فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى

تاشلىنىۋەتسەك لِينقادا لِينقادوا لِتنقادا بولىدۇ. لِينقدن أمر بالام ئەسلى ينقدن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام أمر نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لِينقدن بولىدۇ.

لا تنقد لا ينقد لا أنقد لا ننقد فعل نهي ئەسلى تنقاد ينقاد أنقاد ننقاد فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق حرف صحيح، ئۇنى ساكىن قىلىمىز، لا تنقاد لا ينقاد لا أنقاد لا ننقاد بولىدۇ. ئىككى ساكىن ألف بىلەن دال نىڭ ئارىسىدا بىرگە كەلگەن. ألف نى حذف قىلساق لا تنقد لا ينقد لا أنقد لا ننقد بولىدۇ.

لا تنقادا لا تنقادوا لا تنقادي لا تنقادا لا ينقادا لا ينقادوا فعل نهي ئەسلى تنقادان تنقادون تنقادين تنقادان ينقادان ينقادون فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لاء نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون إعراب، ئۇنى تاشلىۋېتىمىز، لا تنقادا لا تنقادوا لا تنقادي لا تنقادا لا ينقادا لا ينقادوا بولىدۇ. لا تنقدن لا ينقدن فعل نهي ئەسلى تنقدن ينقدن فعل مضارع، ئۇنىڭ ئالدىغا لام نهي نى كەلتۈرۈپ كەلىمىنىڭ ئاخىرىغا قارىساق نون ضمير، ئۇنى ئۆز ھالى بىلەن قويىمىز، لا تنقدن لا ينقدن بولىدۇ. منقاد إسْمُ زمان وإِسْمُ مكان مصدر ميمي إِسْمُ مفعول ئارىسىدا مشترك.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

تۆتىنچى بۆلۈم

ئەرەب تىلى گراماتىكىسىدىكى ئاساسلىق 100 ئامىل

العوامل في النحو (على ما ألفه الشيخ الإمام الفاضل عبد القاهر ابن عبد الرحمان الجرجاني) مائة عامل منها لفظية ومنها معنوية. فاللفظية منها على ضربين: سماعية وقياسية. فالسماعية منها أحد وتسعون عاملاً والقياسية منها سبعة عوامل والمعنوية منها عددان ويتنوع السماعية منها على ثلثة عشر نوعاً (شەيخ ئىمام فازىل ئابدۇلقاھىر ئىبنى ئابدۇراھمان جورجانىي يازغان ئەرەب تىلى گراماتىكىسىدىكى ئاساسلىق ئامىللار 100 خىلدۇر. ئۇنىڭ بىر قىسمى لَفْظِيَّةٌ (ئېغىزدا ئىشلىتىلىدىغان ئامىللار)دۇر، يەنە بىر قىسمى مَعْنَوِيَّةٌ (كۆڭۈلدە ئىشلىتىلىدىغان ئامىللار)دۇر. لَفْظِيَّةٌ قىسمى سَمَاعِيَّةٌ (قەدىمكىلەردىن ئاڭلاپ ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئامىللار) ۋە قِيَاسِيَّةٌ (قىياس بىلەن ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئامىللار)دىن ئىبارەت ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ. سَمَاعِيَّةٌ قىسمى 91 ئامىلدۇر. قىياسىيە قىسمى يەتتە ئامىلدۇر. مَعْنَوِيَّةٌ قىسمى ئىككى خىلدۇر. سَمَاعِيَّةٌ قىسمى 13 بۆلەككە بۆلۈنىدۇ).

بۇ جۈملىدە «العوامل» مبتداء، «في النحو» خبر: «في النحو» جار و مجرور متعلق محذوف(قا): «على ما» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «ما» موصول، «ألف» صلة: «ألف» فعل، «ه» ضميرمفعول، «الشيخ» فاعل: «الشيخ» موصوف، «الإمام» صفة أول، «الفاضل» صفة ثاني، «عبد القاهر» عطف بيان؛ «عبد» مضاف، «القاهر» مضاف إلَيْه. «ابن» مضاف، «عبدالرحمان» مضاف إلَيْه، «عبد» مضاف، «الرَحمان» مضاف إلَيْه، «الجرجاني» عطف بيان، «مائة عامل» خبر مبتداء محذوف. «منها» خبر مقدم، «لفظية» مبتدء مؤخر، «واو» حرف عطف، «منها معنوية» معطوف: «منها لفظية» معطوف عليه: «فاء» تفصيلية، «اللفظية» مبتداء، «منها على ضربين» خبر: «على ضربين» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)، «سماعية» بدل، «واو» حرف عطف، «قياسية» معطوف: «سماعية» معطوف عليه، «فاء» تفصيلية، «السماعية منها» مبتداء، «أحد وتسعون عاملا» خبر: «أحد وتسعون» أسماء عدد، «عاملا» تمييز. «واو» حرف عطف، «القياسية» معطوف: «السماعية» معطوف عليه؛ «القياسية منها» مبتداء، «سبعة عوامل» خبر: «سبعة» أسماء عدد، «عوامل» تمييز. «واو» حرف عطف، «المعنوية منها» معطوف: «القياسية منها» معطوف عليه: «المعنوية» مبتداء، «عددان» خبر. «واو» إستئنافية، «يتنوع» فعل مجهول، «السماعية» نائب فاعل: «السماعية منها» مبتداء، «على ثلثة عشر نوعاً» خبر: «على ثلثة عشر» جار و مجرور متعلق يتنوع (غا): «ثلثة عشر» أسماء عدد، «نوعاً» تمييز.

بىرىنچى بۆلەك: ئىسىملارنى ژېر قىلىدىغان ھەرپلەر

النوع الأول حروف تجر الأسماء فقط (بىرىنچى بۆلەك ئىسىملارنى ژېر قىلىدىغان ھەرپلەر، بۇ ھەرپلەر ئىسىملارنى ژېر قىلىش بىلەن بىرگە ھەر خىل مەنىلەرنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ). بۇ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

جۈملىدە «النوع» موصوف، «الأول» صفة: «النوع الأول» مبتداء، «حروف» خبر: «حروف» موصوف، «تجر» صفة: «تجر» فعل، فاعل ئەھتىمىدە، «الأسماء» مفعول، «فقط» إسم فعل.

وَهِي سَبْعَةَ عشــرَحرفا (ئۇ ھەرپلەر ئون يەتتە ھەرپتۇر). بۇ جۈملىدە «واو» إبتداء، «هي» مبتداء، «سبعة عشر حرفا» خبر، «سبعة عشر» أسماء عدد، «حرفا» تمييز.

اَلْباءُ للإلْصــاق (البــاء چاپلاشتۇرۇش مەنىسىدە كېلىدۇ). «الباء» مبتداَء، «للإلْصَاقِ» خبر، «للإلْصاقِ» جار و مجــرور، متعلــق محذوف(قا):

نحو مَرَرْتُ بزَيْد وَبــه داءٌ (مەسىلەن: زەيد بىلەن كېتىپ باراتتىم، ئۇنىڭ كېسەللىكى بار ئىكەن). بۇ جۈملىدە «نحو» مضــاف، «مررت بزيد» مضاف إلَيْه: «مررت» فعل و فاعل، «بزيــد» جــار و مجرور، متعلق «مر رت»(غا). «واو» حرف عطف، «به داء» معطوف، «مر رت بزيد» معطوف عليه. «به» ضرف بولۇپ، خبرى مۇقەددەم، «داء» مبتداء.

وللتعديـــة (ئۆتۈمســز پېئىلنى ئۆتۈملۈك قىلىش ئۈچۈن كېلىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «للتعدية» معطوف، «الباء للإلْصاق» معطوف عليه، «للتعدية» جار و مجرور، متعلق محذوف (قا):

نحوَ ذَهَبْتُ بزَيْد (زەيدنى كەتكۈزۈۋەتتىم). بۇ جۈملىدە «نحــو» مضاف، «ذهبت بَزيدَ» مضاف إلَيْه: «ذهبت» فعل و فاعل، «بزيــد» جار و مجرور، متعلق «ذهبت» (غا).

وللإستعانة: (الباء ياردەم مەنىسىدە كېلىدۇ). «واو» حــرف عطف، «للإستعانة» معطوف، «للتعدية» معطوف عليه، «للإســتعانة» جار و مجرور، متعلق محذوف (قا):

نحو كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ (قەلەم بىلەن خەت يازدىم). بۇ جۈملىدە

«نحو» مضاف، «كتبت بالقلم» مضاف إِلَيْه؛ «كتبت» فعل و فاعل، «بالقلم» جار و مجرور، متعلق «كتبت»(غا):

وللمصاحبة (الباء ھەمراھلىقنى بىلدۈرىدۇ). «واو» حرف عطف، «للمصاحبة» معطوف، «الباء للإلْصاق» معطوف عليه، «للمصاحبة» جار و مجرور، متعلق محذوف(قا):

نحو دَخَلْتُ عَلَيْه بثِيَاب السَّفَر (ئۇنىڭ يېنىغا سەپەر كىيىمى بىلەن كىردىم). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «دخلت عليه بثياب السفر» مضاف إِلَيْه؛ «دخلت» فعل و فاعل، «عليه» جار و مجرور، متعلق «دخلت»(غا)؛ «بثياب السفر» جار و مجرور، متعلق «دخلت» (غا)؛ «ثياب» مضاف، «السفر» مضاف إِلَيْه.

وللمقابلة (الباء ئالماشتۇرۇش مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ)، «واو» حرف عطف، «للمقابلة» معطوف، «الباء للإلْصاق» معطوف عليه، «للمقابلة» جار و مجرور، متعلق محذوف(قا): نحو بِعْتُ هذَا بهذَا (بۇنى بۇنىڭ باراۋىرىگە ساتتىم). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «بعت هذا بهذا» مضاف إِلَيْه؛ «بعت» فعل و فاعل، «هذا» مفعول، «بهذا» جار و مجرور، متعلق «بعت» (غا):

وللضرفية (الباء شەيئى ئىچىدە بولىدىغانلىقنى بىلدۈرۈپمۇ كېلىدۇ). «واو» حرف عطف، «للضرفية» معطوف، «الباء للإلْصاق» معطوف عليه؛ «للضرفية» جار و مجرور، متعلق محذوف (قا):

نحو جَلَسْتُ بِالْمَسْجد أَيْ فِي الْمَسْجد (مەن مەسچىدتە ئولتۇردۇم). بۇ جۈملىدە «نَحو» مضاف، «جلست بالمسجد اي فى المسجد» مضاف إِلَيْه؛ «جلست» فعل و فاعل، «بالمسجد» جار و مجرور، متعلق «جلست» (غا)؛ «اى» حرف تفسير، «فى المسجد» مفسر.

وللقسم (الباء قەسەم مەنىسىدە كېلىدۇ). «واو» حرف عطف،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«للقسم» معطوف، «الباء للإلْصاقِ» معطوف عليه؛ «للقسم» جار و مجرور، متعلق محذوف(قا).

نحو بـالله لأَفْعَلَنَّ كَـذَا (ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، چوقۇم مۇشۇنداق قىلىمەن). بۇ جۈملىدە، «نحو» مضاف، «بـالله لأفعلنّ كذا» مضاف إلَيْه، «بالله» جار و مجرور، متعلق محذوف (قا)؛ «لأفعلن كذا»، «ل» حرف تأكيد (زىيادە بولۇپمۇ كېلىدۇ). «أفعلن» فعل و فاعل. «كذا» مفعول، «او» حرف عطف، «زائدة» معطوف، «الباء للإلْصاق» معطوف عليه:

نحو قَوْله تَعَالَى وَلاتُلْقُوْا بِاَيْدِيْكُمْ إلَى التَّهْلُكَة، وَكَفَى بالله شَهِيْدًا (ئۆزۈڭلارنى ھالاكەتكە تاشلىماڭلار، ئاللاھ گۇۋاھلىققا كۇپايە قىلغۇچىدۇر). بۇ جۈملىدە، «نحو» مضاف، «قوله تعالى» مضاف إلَيْه؛ «قول» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه، «تعالى» فعل و فاعل. «واو» استئنافيه، «لاتلقوا» فعل و فاعَل، «بأيديكم» جار و مجرور، متعلق «لاتلقو»(غا)؛ «أيد» مضاف، «كم» مضاف إلَيْه، «إلَى التهلكة» جار و مجرور متعلق «لاتلقو»غا. «واو» استئنافيه، «كَفَى» فعل، ضمير فاعل، «بالله» جار و مجرور متعلق «كفى»(غا)؛ «شهيدا» مفعول.

وللسببية (الباء سەۋەب مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ). «واو» حرف عطف، «للسببية» معطوف، «الباء اللإلْصاق» معطوف عليه. «للسببية» جار و مجرور متعلق محذوف (قا).

نحو ضَرَبْتُ زَيْدًا بالسُّوْء (زەيدنى گۇناھى سەۋەبىدىن ئۇردۇم). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «ضربت زيدا بالسوء» مضاف إلَيْه؛ «ضربت» فعل و فاعل، «زيدا» مفعول. «بالسوء» جار و مجرور متعلق «ضربت» (غا).

ومن لإبتداء الغاية في المكان (مِنْ مەلۇم ئورۇندا باشلىنىش نۇقتىسىنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف،

«من لإبتداء الغاية» معطوف، «الباء اللإلْصاق» معطوف عليه؛ «من» مبتداء، « لإبتداء الغاية» خبر؛ «لإبتداء» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «إبتداء» مضاف، «الغاية» مضاف إلَيْه، «في المكان» ضرف؛ «في المكان» جار و مجرور متعلق «إبتداء» (غا).

نحو سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَة إلَى الْكُوْفَة (بەسرەدىن كۇفەگە سەپەر قىلدىم). بۇ جۇملىدە «نحو» مضاف، «سرت من البصرة» مضاف إلَيْه؛ «سرت» فعل و فاعل، «من البصرة» جار و مجرور متعلق «سرت» (غا)؛ «إلَى الكوفة» جار و مجرور متعلق «سرت»غا.

أَو في الزمان (مِنْ ياكى «مەلۇم» زاماندا باشلىنىش ۋاقتىسىنى بىلدۈرۈپمۇ كېلىدۇ.) بۇ جۇملىدە «أو» حرف عطف. «في الزمان» معطوف، «في المكان» معطوف عليه، «في الزمان» جار و مجرور متعلق «إبتداء»(غا).

نحو صُمْتُ مِنْ يَوْمِ الْجُمْعَة إلَى الْخَمِيْس (جۈمە كۈنىدىن باشلاپ پەيشەنبە كۈنىگىچە روزا تۇتتۇم). بۇ جۇملىدە «نحو» مضاف، «صمت من يوم الجمعة» مضاف إلَيْه؛ «صمت» فعل و فاعل، «من يوم الجمعة» جار و مجرور متعلق «صمت»(غا). «يوم» مضاف، «الجمعة» مضاف إلَيْه. «إلَى الخميس» جار و مجرور متعلق «صمت»(غا)؛

وللتبعيض (مِنْ قىسمەنلىك مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ). بۇ جۇملىدە «واو» حرف عطف، «للتبعيض» معطوف، «الباء للإلْصاق» معطوف عليه؛ «للتبعيض» جار و مجرور متعلق «الباء للإلْصاق»(غا).

نحو أَخَذْتُ مِنَ الْمَال (مالدىن <تاللاپ> ئالدىم). بۇ جۇملىدە «نحو» مضاف، «أخذت من المال» مضاف إلَيْه؛ «أخذت» فعل و فاعل، «من المال» جار و مجرور متعلق «أخذت» (غا).

وللتبيين (من بايان مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ) بۇ جۇملىدە «واو»

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

حرف عطف، «للتبيين» جار و مجرور متعلق «الباء للإلْصاق» (غا).

نحو قَوْله تَعَالَى فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الأَوْثَان (سىلەر بۇتلاردىن ئىبارەت نىجىسىتىن قېچىڭلار، يەنى ساقلىنىڭلار). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «قوله» مضاف إلَيْه؛ «قول» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه، «تعالى» فعل و فاعل، «فاء» تفصلية، «اجتنبو» فعل و فاعل، «الرجس» مفعول، «من الأوثان» جار و مجرور متعلق «اجتنبوا» (غا)؛

«و زائدة» (مِنْ ئارتۇق بولۇپمۇ كېلىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «زائدة» معطوف، «الباء للإلْصاق» معطوف عليه.

نحو مَاجَاءَنِي مِنْ أَحَد (يېنىمغا ھېچبىرى كەلمىدى). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «ماجاء» مضاف إلَيْه؛ «ما» نافيه، «جاء» فعل، «نِى» مفعول، «من أحد» جار و مجرور متعلق «جاء» (گە).

وإلَى لإنتهاء الغاية فى المكان (إلَى مەلۇم ماكاندا نىشاننىڭ تۈگىشى مەنىسىدە كېلىدۇ). بۇ يەردە، «واو» حرف عطف، «إلَى لإنتهاء الغاية» معطوف، «من لإبتداء الغاية» معطوف عليه: «إلَى لإنتهاء» جار و مجرور متعلق «لإبتداء الغاية» (گە): «لإنتهاء» مضاف، «الغاية» مضاف إلَيْه. «فى المكان» ضرف، «فى المكان» جار و مجرورمتعلق «الغايَة» (گە)؛

نحو سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَة إلَى الْكُوْفَة (بەسرەدىن كۇفەگە سەپەر قىلدىم). بۇ جۈملىدە «سِرت» فعل و فاعل، «من البصرة» جار و مجرور متعلق «سرت»(غا)، «إلَى الكوفة» جار و مجرور متعلق «سرت» (غا).

أو فى الزمان (ياكى إلَى مەلۇم زاماندا نىشاننىڭ تۈگىشى مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ). «أوَ» حرف عطف، «فى الزمان» معطوف، «فى المكان» معطوف عليه، «فى الزمان» جار و مجرور متعلق محذوف (قا).

نحو قَوْله تَعَالَى أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ (رامزاننى كېچمگىچه تومام قىلىڭلار). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «قوله» مضاف إلَيْه: «قول» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه. «تعالى» فعل و فاعل. «أتموا» فعل و فاعل، «الصيام» مفعول، «إلَى اللَيل» جار و مجرور متعلق «أتموا»(غا).

وبمعنى مع قليلا (إلَى يەنە قىسمەن ۋاقىتلاردا مَعَ مەنىسى بىلەن كېلىدۇ). «واو» حرف عطف، «بمعنى مع قليلا» معطوف، «إلَى لإنتهاء الغاية» معطوف عليه: «بمعنى» مضاف، «مع» مضاف إلَيْه، «قليلا» حال.

نحو قَوْله تَعَالَى وَلاَ تَأْكُلُوْا اَمْوَلَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ أَىْ مَعَ أَمْــوَالِكُمْ (يېتىملارنىڭ ماللىرىنى مېلىڭلار بىلەن قوشۇپ يېۋالماڭلار).

«نحو» مضاف، «قوله تعالى» مضاف إلَيْه، «قول» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه، «تعالى» فعل و فاعل، «واو» إستئنافيه، «لاتأكلوا» فعل و فاعل، «أموالهم» مفعول، «أموال» مضاف، «هم» مضاف إلَيْه، «إلَى أموالكم» جار و مجرور متعلق «لاتأكلوا»(غا): «أموال» مضافَ، «كم» مضـــاف إلَيْه. «أىْ» حرف تفسير، «مع أموالكم» مفسر. «أىْ» حرف عطـــف، «مع أموالكم» معطوف، «إلَى اموا لهم» معطوف عليه، «واو» حـــرف عطف، «قوله تعالى» معطوف، «مع أموالكم» معطوف عليه.

وقَوْله تَعَالَى فَاغْسِـــلُوْا وُجُـــوْهَكَمْ وَأَيْـــدِيَكُمْ إِلَـــى الْمَرَافِـــقِ (يۈزۈڭلارنى، قولۇڭلارنى جەينىكىڭلار بىلەن قوشۇپ يۇيۇڭلار). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «قوله تعالى» معطوف، «مع أمـــوالكم» معطوف عليه. «قول» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه. «تعالى» فعل و فاعل، «فا» تفصليه، «اغسلوا» فعل و فاعل، «وجوهكم» مفعول، «وجوه» مضاف، «كم» مضاف إلَيْه، «و» حرف عطف، «ايديكم» معطـــوف، «وجوهكم» معطوف علَيه، «أيدى» مضاف، «كم» مضاف إلَيْه، «إلَى المرافق» جار و مجرور متعلق «اغسلو»(غا).

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى www.uyghurkitap.com

و فى للظرفية (فِــي مەلۇم ئورۇن ياكى ۋاقىتنىڭ ئىچىدە بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ). بۇ سۆزدە، «واو» حرف عطف، «فى للظرفية» معطوف، «إلَى لإنتهاء الغاية» معطوف عليه. «للظرفية» جار و مجرور متعلق محذوف(قا).

نحو زَيْدٌ فى الدَّار وَنَظَرْتُ فِى الْكِتَاب (مەسىلەن: زەيد هويلىدا، مەن كىتابقا قارىدىم). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «زيد فى الدار» مضاف إلَيْه؛ «زيد» مبتداء، «فى الدار» خبر، «فى الدار» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)، «واو» حرف عطف، «نظرت فى الكتاب» معطوف، «زيد فى الدار» معطوف عليه، «نظرت» فعل و فاعل، «فى الكتاب» جار و مجرور متعلق «نظرت»(غا)؛

وبمعنى على قليلاً (فى يەنە عَلَى مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ). بۇ سۆزدە، «واو» حرف عطف، «بمعنى على قليلا» معطوف، «فى للظرفية» معطوب عليه، «معنى» مضاف، «على» مضاف إلَيْه، «قليلا» حال.

نحو قَوْله تَعَالَى وَلأُصَلِّبَنَّكُمْ فى جُذُوعِ النَّخَل أَىْ عَلَى جُذُوْع النَّخْلِ (سىلەرنى چوقۇم خورمىنىڭ شاخلىرىغا دارغا ئاسىمەن). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «قوله تعالى» مضاف إلَيْه، «قول» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه، «تعالى» فعل و فاعل، «واو» إستئنافيه، «ل» حرف تأكيد، « أصلبنَّ» فعل و فاعل، «كم» مفعول، «فى جذوع النخل» جار و مجرور متعلق «أصلبن»(گە)؛ «اى» حرف تفسير، «على جذوع النخل» مفسر، «أَىْ» حرف عطف، «على جذوع النخل» معطوف، «فى جذوع النخل» معطوف عليه.

وحتى لإنتهاء الغاية و مجرورها الجزء الأخير من الشئ الأول (حَتَّى نىشاننى تۈگىتىش مەنىسىدە كېلىدۇ. حتى سەۋەبىدىن زىر قىلىنغان ئىسىم جۈملىنىڭ ئاخىرقى پارچىسىدۇر). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «حتى لإنتهاء الغاية» معطوف، «وللظرفية»

معطوف عليه؛ «حتى» مبتداء، «لإنتهاء الغاية» خبر، «لإنتهاء الغاية» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «إنتهاء» مضاف، «الغاية» مضاف إلَيْه، «واو» إبتداء، «مجرورها» مبتداء، «الجزءالأخير» خبر، «مجرور» مضَاف، «ها» مضاف إلَيْه، «الجزء» موصوف، «الأخير» صفة. «من الشيئ» جار و مجرور متعَلق «جزء» (قا): «الشيئ» موصوف، «الأول» صفة.

نحو اَكَلْتُ السَّمَكَ حَتَّى رَأْسِهَا (مەسىلەن: بېلىقنىڭ بېشىغىچە يېدىم)، «نحو» مضاف، «اكلت السّمك» مضاف إلَيْه، «اكلت» فعل و فاعل، «السّمك» مفعول، «حتى رأسها» جار و مجرور متعلق «اكلت»(غا)، «رأس» مضاف، «ها» مضاف إلَيْه.

أومتصل بالجزء الأخير من الشئ الأول (ياكى حَتى سەۋەبىدىن زىر قىلىنغان ئالدىنقى جۈملىگە ئۇلىنىپ كېلىدۇ). بۇ جۈملىدە « أو » حرف عطف، «متصل بالجزء الأخير من الشئ الأول» معطوف، «الجزء الأخير» معطوف عليه، «متصل» شبه فعل و فاعل، «بالجزء الأخير» جار و مجرور متعلق «متصل» (غا): «جزء» موصوف، «الأخير» صفة، «من الشئ الأول» جار و مجرور متعلق «متصل»(غا): «الشئ» موصوف، «الأول» صفة.

نحو نمْتُ الْبَارِحَةَ حَتَّى الصَّبَاحِ (مەسىلەن: ئاخشامدىن تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىدىم). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «نمت البارحة» مضاف إلَيْه، «نمت» فعل و فاعل، «البارحة» مفعول، «حتى الصباح» جار و مجرور متعلق «نمت»(غا):

واللام للإختصاص (ھەقىقىي تەۋەلىك مەنىسىدە كېلىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «اللام للإختصاص» معطوف، «حتى لإنتهاء الغاية» معطوف عليه «اللام» مبتداء، «للإختصاص» خبر، «للإختصاص» جار و مجرور متعلق محذوف(قا).

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

نحو اَلْمَالُ لِزَيْدٍ وَالْجُلُّ لِلْفَرَسِ(مەسىلەن: مال زەيدكە مەنسۇپ، ئىگەر ئاتقا مەنسۇپ). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «المال لزيد» مضاف إِلَيْه: «المال» مبتداء، «لزيد» خبر، «لزيد» جار و مجرور متعلق محذوف(قا): «واو» حرف عطف، «الجل للفرس» معطوف، «المال لزيد» معطوف عليه، «الجل» مبتداء، «للفرس» خبر، «للفرس» جار و مجرور متعلق محذوف(قا).

وللتعليل (اللام ئابستراكت تەۋەلىك مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ). بۇ سۆزدە، «واو» حرف عطف، «للتعليل» معطوف، «اللام للإختصاص» معطوف عليه، «للتعليل» جار و مجرور متعلق محذوف (قا):

نحو ضَرَبْتُ زَيْدًا لِلتَّأْدِيْبِ (مەسىلەن: زەيدنى ئەدەبلەش يۈزىسىدىن ئۇردۇم). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «ضربت زيدا للتأديب» مضاف إِلَيْه، «ضربت» فعل و فاعل، «زيدا» مفعول، «للتَّأْدِيْب» جار و مجرور متعلق «ضربت»(غا):

وَللقسم (اللام قەسەم مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ). «واو» حرف عطف، «للقسم» معطوف، «للتعليل» معطوف عليه، «للقسم» جار و مجرور متعلق محذوف (قا).

نحو لله لاَيُؤَخَّرُالأَجَلُ (ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، ئەجەل ئازراقمۇ كېچىكتۈرۈلمەيدۇ). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «لله لا يؤخرالأجل» مضاف إِلَيْه، «لله» جار و مجرور متعلق محذوف(قا): «لا يؤخر» فعل و فاعل، «اَلأَجل» نائب فاعل.

وزائدة نحو رَدِفَ لَكُمْ وَلاَبَالَكُمْ (اللام ئارتۇق بولۇپمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: ئۇ سىلەرگە ئەگەشتى ۋە سىلەرنىڭ داداڭلار يوق). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «زائدة» معطوف، «للقسم» معطوف عليه، «زائدة» خبرالمبتداء المحذوف، «نحو» مضاف، «ردف لكم» مضاف إِلَيْه، «ردف» فعل، ضمير فاعل، «لكم» مفعول: «لكم» جار و

مجرور متعلق «ردف»(گە): «واو» حرف عطف، «لا ابالكم» معطوف، «ردف لكم» معطوف عليه.

وربّ للتقليل وهى مختصة بنكرة مو صوفة ويلزم مجرورها الوصف بمفرد («ربّ» كەلتىش مەنىسىدە كېلىدۇ. ئۇنىڭغا ئېنىقسىز سۆپەتلەنگۈچى لازىم بولىدۇ ھەم ئۇنىڭ زىر قىلىنغۇچىسىغا يەككە ساندىكى سۆپەت لازىم بولىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «رب للتقليل» معطوف، «للإختصاص» معطوف عليه، «رب» مبتداء، «للتقليل» خبر، «للتقليل» جار و مجرور متعلق محذوف(قا): «واو» إبتداء، «هى» مبتداء، «مختصة» خبر، «مختصة» شبه فعل و فاعل، «بنكرة» جار و مجرور متعلق «مختصة» (غا): «نكرة» موصوف، «الموصوفة» صفة. «واو» استئنافيه، «يلزم» فعل، «مجرورها» مفعول، «مجرور» مضاف، «ها» مضاف إِلَيْه، «الوصف» فاعل، «بمفرد» جار و مجرور متعلق «يلزم» (غا):

نحو رُبَّ رَجُلٍ كَرِيْمٍ لَقِيْتُهُ (مەسىلەن: شۇنداق بىر سېخى ئادەمگە ئۇچرىدىم). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «رب رجل» مضاف إِلَيْه، «رب جل» جار و مجرور متعلق «لقيته» (غا): «رجل» موصوف، «كَريم» صفة، «لقيته» فعل و فاعل، «ه» مفعول.

أو بجملة نحو رُبَّ رَجُلٍ اَبُوْهُ مُنْطَلِقٌ لَقِيْتُهُ (ياكى رُبَّ نىڭ زىر قىلىنغۇچىسىغا جۈملىلىك سۆپەت كېلىشى لازىم. مەسىلەن: دادىسى كېتىۋاتقان ئادەمنى ئاز ئۇچراتتىم). بۇ جۈملىدە «أو» حرف عطف، «بجملة» معطوف، «بمفرد» معطوف عليه، «بجملة» جار و مجرور متعلق «لقيته» (غا): «نحو» مضاف، «رب رجل» مضاف إِلَيْه، «رب رجل» جار و مجرور متعلق «لقيته» (غا): «رجل» موصوف، «ابوه» صفة، «ابوه» مبتداء، «منطلق» خبر، «ابو» مضاف، «ه» مضاف إِلَيْه.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

وعلى للإستعلاء (على كونكرېت «ئۈستىدە بولۇش» مەنىسىدە كېلىدۇ). بۇ يەردە، «واو» حرف عطف، «للإستعلاء» معطوف، «رب للتقليل» معطوف عليه، «للإستعلاء» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛

نحو زَيْدٌ عَلَى السَّطْحِ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ (مەسىلەن: زەيد ئۆگزە ئۈستىدە، ئۇنىڭ قەرزى بار) بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «زيد على السطح» مضاف إِلَيْه، «زيد» مبتداء، «على السطح» خبر: «على السطح» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «واو» حرف عطف، «عليه دين» معطوف، «زيد على السطح» معطوف عليه، «عليه» خبر، «زيد» مبتداء.

وعن للبعد والمجاوزة (عَنْ ئايرىلىش، ھالقىش مەنىسىدە كېلىدۇ). بۇ يەردە، «واو» حرف عطف، «عن للبعد والمجاوزة» معطوف، «على للإستعلاء » معطوف عليه، «واو» حرف عطف، «المجاوزة» معطوف، «للبعد» معطوف عليه.

نحورَمَيْتُ السَّهْمَ عَنِ الْقَوْسِ إِلَى الصَّيْدِ (ئوقنى ‹ياچاق›تىن ئوۋغا قارىتىپ ئاتتىم). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «رميت السهم» مضاف إِلَيْه، «رميت» فعل و فاعل، «السهم» مفعول، «عن القوس إِلى الصيد» جار و مجرور متعلق «رميت»(غا).

وَ أَخَذْتُ عَنْهُ الْعِلْمَ وَأَدَّيْتُ عَنْهُ الدَّيْنَ (ئۇنىڭدىن ئىلىم ئۆگەندىم ۋە ئۇنىڭدىن قەرزىمنى ئادا قىلدىم). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «أخذت عنه العلم» معطوف، «رميت السهم» معطوف عليه: «أخذت» فعل و فاعل، «عنه» جار و مجرور متعلق «أخذت»(غا)؛ «العلم» مفعول، «واو» حرف عطف، «أديت عنه الدين» معطوف، «أخذت عنه العلم» معطوف عليه: «أديت» فعل و فاعل، «عنه» جار و مجرور متعلق «أديت»(غا)؛ «الدين» مفعول.

والكاف للتشبيه (اَلْكَافُ ئوخشىتىش مەنىسىدە كېلىدۇ)،

«واو» حرف عطف، «الكاف للتشبيه» معطوف، «عن للبعد» معطوف عليه: «الكاف» مبتداء، «للتشبيه» خبر، «للتشبيه» جار و مجرور متعلق محذوف (قا).

نحوزَيْدٌ كَالأَسَد (مەسىلەن: زەيد گويا شىرغا ئوخشايدۇ). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «زيد كالأسد» مضاف إلَيْه، «زيد» مبتداء، «كالأسد» خبر، «كالأسد» جار و مجرور متعلق محذوف (قا).

أو زائدة نحو قَوْله تَعَالَى لَيْس كَمِثْلِه شَيئٌ (الكاف ئارتۇق بولۇپمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: ئۇ زاتقا (يەنى ئاللاھقا) ھېچ نەرسە ئوخشاش ئەمەس). بۇ جۈملىدە «أو» حرف عطف، «زائدة» معطوف، «الكاف للتشبيه» معطوف عليه. «نحو» مضاف، «قوله تعالى» مضاف إلَيْه، «قول» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه، «تعالى» فعل و فاعل، «ليس» الأفعال الناقصة، «كمثله» خبره، «شيئ» إسمه.

ومذ ومنذ لإبتداء الغاية في الزمان الماضي (مُذْ، مُنْذُ مەلۇم ئىش-ھەركەتنىڭ ئۆتكەن زامانىدىكى باشلىنىش ۋاقتىنى بىلدۈرىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «مذ ومنذ لإبتداء الغاية» معطوف، «الكاف للتشبيه» معطوف عليه، «مذ ومنذ» مبتداء، «لإبتداءالغاية» خبر، «إبتداء» مضاف، «الغاية» مضاف إلَيْه، «في الزمان الماضي» جار و مجرور متعلق «إبتداء» (غا).

نحو مَارَأَيْتُهُ مُذْ يَوْمِ الْجُمْعَة أَوْمُنْذُ يَوْمِ الْجُمْعَة (ئۇنى جۈمە كۈنىدىن بېرى كۆرمىدىم ياكى ئۇنى جۈمە كۈنىدىن بېرى كۆرمىدىم). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «مارأيته مذ يوم الجمعة» مضاف إلَيْه، «ما» نافيه، «رأيت» فعل و فاعل، «ه» مفعول، «مذ يوم الجمعة» جار و مجرور متعلق «رأيتة» (غا)؛ «يوم» مضاف، «الجمعة» مضاف إلَيْه؛ «أو» حرف عطف، «منذ يوم الجمعة» معطوف، «مذ يوم الجمعة» معطوف عليه، «منذيوم الجمعة» جار و مجرور متعلق

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

«رأيته» (غا).

وبمعنى جميع المدة فيليهما المقصود بالعدد (بەزىدە مذ، منذ مۇددەتنىڭ ھەممىسىدە يەنى مەلۇم مەزگىل ئىچىدە دېگەن مەنىنىمۇ بىلدۈرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا سانلىق ئىسىم ياندىشىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو»حرف عطف، «بمعنى جميع المدة» معطوف، «مذ ومنذ...» معطوف عليه، «معنى» مضاف، «جميع» مضاف إلَيْه، «جميع» مضاف، «المدة» مضاف إلَيْه. «فا» تفصيليه، «يلي» فعل، «هُما» مفعول، «المقصود» فاعل، «بالعدَد» جار و مجرور متعلق «يلي» (غا).

نحو مَارَأَيْتُهُ مُذْ ثَلثَةَ أيّام وَمُنْذُ ثَلثَة أيّـام (مەسىلەن: ئۈنى ئۈچ كۈندىن بېرى كۆرمىدىم ۋە ئۈنى ئۈچ كۈندىن بېرى كۆرمىدىم). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «مارأيته» مضاف إلَيْه، «ما» نافيه، «رأيت» فعل و فاعل، «ه» مفعول، «مذ ثلثة أيّام» جار و مجرور متعلق «رأيته» (غا).`«ثلثة» أسماء عدد، «أيّام» تميز، «واو» حرف عطف، «منذ منذ ثلثة أيّام» معطوف، «مذ ثلثة أيّام» معطوف عليه.

والوا وللقسم وهي لا تدخل إلاّ علىالمظهر نحو وَالله لأَفْعَلَنَّ كَذا (الواو قەسەم مەنىسى بىلەن كېلىدۇ ۋە ئېنىق ئىسىملارغا ماسلىشىدۇ. مەسىلەن: ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، ئەلۋەتتە مۇشۇنداق قىلىمەن). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «الواو للقسم» معطوف، «الكاف لتشبيه» معطوف عليه؛ «الواو» مبتداء، «للقسم» خبر، «للقسم» جار و مجرور متعلق محذوف (قا). «واو» ابتدا، «هي» مبتداء، «لاتدخل» خبر؛ «لاتدخل» فعل و فاعل، «إلاّ» حرف إستثناء، «على المظهر» مستثنى، «نحو» مضاف، «والله لأفعلن كذا» مضاف إلَيْه؛ «والله» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «لام» تاكيد، «أفعلن» فَعل و فاعل، «كذا» مفعول.

و التاء للقسم وهي لاتدخل إلاّ على إسم الله نحو تَالله لأَكِيْدَنَّ

كَــذَا (التــاء قەسەم مەنىسى بىلەن كېلىدۇ ۋە ئاللاھنىڭ ئىسمىدىن باشقا ئىسمغا كىرمەيدۇ. مەسىلەن: ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، ئەلۋەتتە قىلىمەن). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطــف، «التاء للقسم» معطوف، «الواو للقسم» معطوف عليه؛ «التاء» مبتداء، «للقسم» خبر؛ «للقسم» جار و مجرور متعلــق محــذوف (قـا)؛ «واو» ابتدا، «هى» مبتداء، «لاتدخل» فعل و فاعل، «إلاَّ» حــرف إســتثناء، «على إسم الله» مستثنى، «على إســم الله» جــار و مجــرور متعلــق «لاتدخل» (غـا)؛ «إسم» مضاف، «الله» مضاف إِلَيْه، «نحو» مضــاف، «تالله» مضاف إِلَيْه، «تالله» جار و مجرور متعلق محــذوف (قـا)؛ «لام» تاكيد، «اكيدن» فعل و فاعل، «كذا» مفعول.

و حاشاللتنْزيه نحو أَسَاءَ الْقَوْمُ حَاشَازَيْد (حاشا پاكلاش، ئايرىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: يېنىمدىكى كىشىلەردىن زەيدتىن باشقىسى گۇناھكار بولدى). بۇ جۈملىدە «واو» حــرف عطــف، «حاشا للتنْزيه» معطوف، «التاء للقسم» معطــوف عليــه، «حاشــا» مبتداء، «للتنْزيه» خبر، «للتنْزيه» جار و مجرور متعلــق محــذوف (قـا)؛ «نحو» مضاف، «أساء القوم حاشازيد» مضاف إِلَيْــه؛ «أســاء» فعــل «القوم» فاعل، «حاشازيد» جار و مجرور متعلق «أساء» (غا).

وخلا وعدا للإستثناءنحوجَاءَ نى الْقَوْمُ خَلاَ زَيْد وَعَدَا زَيْد ويجــوز خَلاَ زَيْدًا وعَدَا زَيْدًا فكا نا فعلين (خَلاَ، عَــدَا لارً إســتثناء(ئايرىش) مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيدتىن باشقا كىشىلەر كەلمىدى / يېنىمغا زەيدتىن باشقا كىشىلەر كەلدى. خَلاَ عَــدَا نى پېئىل قىلىپ خَلاَ زَيْدًا وعَدَا زَيْدًا دەپ ئوقۇشقىمۇ بولىدۇ. بۇ چاغدا ئۇ ئىككىسى ئىككى پېئىل بولىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حــرف عطف، «خلا وعدا للإستثناء» معطوف، «حاشا لتنْزيه» معطوف عليــه: «خلا وعدا» مبتداء، «للإستثناء» خبر، «للإستثناء» جار و مجرور متعلق

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

محذوف (قـا): «نحو» مضاف، «جاء ني القوم» مضاف إليْه: «جاء» فعل، «نى» مفعول، «القوم» فاع ، «خلا زيد » جار و مجرور متعلق «جاء» (غـا): «واو» حرف عطف، «عدا زيد» معطوف «خلا زيد » معطـوف عليه: «عدا زيد» جار و مجرور متعلق «جاء» (غـا). «فـا» تفصـيليه، «كانا» أفعال ناقص إسمه ظمير، «فعلين» خبر كانا.

واذا دخل عليهما مالايكونان إلاّ فعلين نحو جَاءَنى الْقَوْمُ مَا خَـلاَ زَيْدًا وَمَاعَدَا (ئەگەر «خَلاَ» بىلەن «عَـدَا» نىڭ ئالدىغا «مَـا» كەلسە ئۇ ئىككىسى پەقەت ئىككى پېئىل بولىدۇ. مەسىلەن: كىشىلەر زەيدنى ئايرىۋەتمەي يېنىمغا كەلدى). بۇ جۈملىدە «واو» استئنافيه، «إذا» حرف شرط، «دخل» فعل شـرط، «دخـل» فعـل، «عليهما» مفعول، «ما» فاعل، «لايكونان» أفعال ناقص إسمه ظمـير، «إلاّفعلين» خبر لايكونان، «إلاّ» حرف إستثناء، «فعلـين» مسـتثنى. «نحو» مضاف، «جاء نى القوم ماخلا ز يدا» مضاف إلَيْه، «جاء» فعـل، «نى» مفعول، «القوم» فاعل، «ما» نافية، «خلا» فعل ضـمير فاعـل، «زيدا» مفعول، «واو» حرف عطف، «ماعدا زيدا» معطوف، «مـاخلا زيدا» معطوف عليه؛ «عدا» فعل فاعل، «زيدا» مفعول.

ئىككىنچى بۆلەك: ئىسىمنى زەۋەر، خەۋىرىنى پېش قىلىدىغان ھەرپلەر

النوع الثانى حرف تنصب الإسم وترفع الخبر وهى ستة أحرف وتسمى الحـرف المشـبهة بالفعـل إنَّ لتحقيـق مضـمون الجملـة (ئىككىنچى بۆلەك: ئىسىمنى زەۋەر قىلىدىغان، خەۋىرىنى پېش قىلىدىغان ھەرپلەر. بۇ ھەرپلەر پېئىلغا ئوخشىتىلغان ھەرپ دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇلار جەمئىي ئالتە ھەرپتۇر.

[إنَّ] بۇ جۈملىنىڭ مەزمۇنىنى ھەقىقىيلاشتۇرۇش ئۈچۈن

كبلىدۇ). بۇ جۈملىدە «النوع» موصوف، «الثانى» صفة، «النوع الثانى» مبتداء، «حرف» خبر: «حرف» موصوف، «تنصب» صفة: «تنصب» فعل ضمير فاعل، «الإسم» مفعول. «واو» إستئنافية، «ترفع» فعل ضمير فاعل، «الخبر» مفعول. «واو» ابتدا، «هى» مبتداء، «ستة أحرف» خبر: «ستة» أسماء عدد، «أحرف» تمييز. «تسمى» فعل مجهول، «الحرف» ناعب فاعل: «الحرف» موصوف، «المشبهة» صفة، «بالفعل» جار و مجرور متعلق «تسمى» (غا): «إنَّ» مبتداء، «لتحقيق» خبر: «لتحقيق» جار و مجرورمتعلق محذوف (قا): «تحقيق» مضاف، «مضمون» مضاف إلَيْه: «مضمون» مضاف، «الجملة» مضاف إلَيْه.

نحو إنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ (مەسىلەن: زەيد ھەقىقەتەن يۈرۈپ كەتكۈچى). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «إنَّ زيدا منطلق» مضاف إلَيْه: «إنَّ» حرف مشبهة بالفعل، «زيدا» إسم «إنَّ»، «منطلق» خبر «انّ».

و أنَّ لتحقيق مضمون الجملة ايضا (أنَّ مۇ جۈملىنىڭ مەزمۇنىنى ھەقىقىيلاشتۇرۇش ئۈچۈن كېلىدۇ).

نحو بَلَغَنى أنَّ زَيْدًا ذَاهِبٌ (زەيدنىڭ ھەقىقەتەن كەتكەنلىك خەۋىرى ماڭا يەتتى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «أنَّ لتحقيق مضمون الجملة ايضا» معطوف، «إنَّ لتحقيق...» معطوف عليه، «أنَّ» مبتداء، «لتحقيق» خبر: «لتحقيق» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): لتحقيق» مضاف، «مضمون» مضاف إلَيْه: «مضمون» مضاف، «الجملة» مضاف إلَيْه: «ايضا» مفعول مطلق، «نحو» مضاف، «بلغنى أنَّ زيدا ذاهب» مضاف إلَيْه، «بلغ» فعل و فاعل، «نى» مفعول، «أنَّ» حرف مشبهة بالفعل، «زيدا» إسم «أنَّ»، «ذاهب» خبر «أنَّ».

وكأن للتشبيه (كَأَنَّ ئوخشىتىش ئۈچۈن كېلىدۇ). بۇ يەردە، «واو» حرف عطف، «كأن للتشبيه» معطوف، «أنَّ لتحقيق» معطوف

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

عليه، «كأن» مبتداء، «للتشبيه» خبر: «للتشبيه» جار و مجرور متعلق محذوف (قا).

نحو كَأَنَّ زَيْدًا الأَسَدُ (مەسىلەن: زەيد گويا شىرغا ئوخشاش).
بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «كأن زيدا الأسد» مضاف إِلَيْه: «كأن» حرف مشبهة بالفعل، «زيدا» إسم كأن، «الأسد» خبر كَأن.

ولكن للإستدراك وهى تقع بين الكلامين المتغائرين نفيا وإثباتا (لكِنَّ مەنا جەھەتتىن زىت كېلىدىغان ئىككى سۆز ياكى جۈملىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىپ مەقسەتنى تەكىتلەش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ). «واو» حرف عطف، «لكن للإستدراك» معطوف، «كأن للتشبيه» معطوف عليه، «لكن» مبتداء، «للإستدراك» خبر: «للإستدراك» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «واو» إبتداء، «هي» مبتداء، «تقع» خبر: «تقع» فعل و فاعل، «بين الكلامين» ضرف: «الكلامين» موصوف، «المتغائرين» صفة، «نفيا» تميز. «واو» حرف عطف، «إثباتا» معطوف، «نفيا» معطوف عليه.

نحو مَا جَاءَ نِي زَيْدٌ لكِنَّ عَمْرًا حَاضِرٌو جَاءَنِى زَيْدٌ لكِنَّ عَمْرًا لَمْ يَجِئْ (مەسىلەن: زەيد يېنىمغا كەلمىدى لېكىن ئەمر يېنىمدا بار. زەيد يېنىمغا كەلدى، بىراق ئەمىر كەلمىدى). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «ماجاء نى زيد» مضاف إِلَيْه: «ما» نافيه، «جاء» فعل، «نى» مفعول، «زيد» فاعل، «لكن» حرف مشبهة بالفعل، «عمرا» إسم «لكن»، «حاضر» خبر «لكن»، «واو» حرف عطف، «جاءنى زيد ...» معطوف، «ماجانى زيد ...» معطوف عليه: «جاء» فعل، «نى» مفعول، «زيد» فاعل، «لكن» حرف مشبهة بالفعل، «عمرا» إسم «لكن»، «لم يجى» خبر«لكن».

وليت للتمنى وهى تقع فى الممكن والمحال (لَيْتَ: ئارزۇ-ئىستەكنى بىلدۈرىدۇ، ئۇ مۇمكىنلىك ۋە مۇمكىنسىزلىك ئىچىگە

ئورۇنلىشىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «ليت للتمنى» معطوف، «لكن للإستدراك» معطوف عليه، «ليت» مبتداء، «للتمنى» خبر، «للتمنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قا). «واو» إبتداء، «هى» مبتداء، «تقع» خبر: «تقع» فعل ضمير فاعل، «فى الممكن» جار و مجرور متعلق «تقع» (غا): «واو» حر ف عطف، «المحال» معطوف، «الممكن» معطوف عليه.

نحو لَيْتَ زَيْدًا عَابِدٌ وَلَيْتَ الشَّبَابَ يَعُوْدُ (لَيْتَ كاشكى مەنىسىدە كېلىدۇ، مەسىلەن: زەيد ئىبادەت قىلغان بولسا- ھە!). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «ليت زيدا عابد» مضاف إِلَيْه: «ليت» حرف مشبهة بالفعل، «زيد»إسم ليت، «عابد» خبرليت، «واو» حرف عطف، «ليت الشباب» معطوف، «ليت زيدا عابد» معطوف عليه: «ليت» حرف مشبهة بالفعل، «الشباب» إسم ليت، «يعود» خبرليت.

ولعل للترجى وهى لاتقع إلاَّ فى الممكن (لَعَلَّ ئۈمىد مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ ۋە پەقەت مۇمكىنلىك دائىرىسىدىلا ئىشلىتىلىدۇ.) بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «لعل للترجى» معطوف، «ليت للتمنى» معطوف عليه: «لعل» مبتداء، «للترجى» خبر: «للترجى» جار و مجرور متعلق محذوف (قا). «واو» إبتداء، «هى» مبتداء، «لاتقع» خبر: «لاتقع» فعل ضمير فاعل، «إلاَّ» حرف إستثناء، «فى الممكن» مستثنى: «فى الممكن» جار و مجرور متعلق «لاتقع» (غا). «نحو» مضاف، «لعل زيدا عابد» مضاف إِلَيْه: «لعل» حرف مشبهة بالفعل، «زيدا»إسم لعل، «عابد» خبرلعل.

وتلحقها ما الكا فة فتلغى عن العمل وارتفع الإسمان (يۇقىرىقى ھەرپلەرگە ئەمەلدىن توسقۇچى، «مَا» (ما الكافة) قوشۇلىدۇ، ئۇ قوشۇلغاندا ھەرپلەر يۇقىرىقى ئەمەللىرىدىن بىكار بولىدۇ. بۇ ھالدا يۇقىرىقىلارنىڭ ئىسىم ۋە خەۋەرلىرى پىچ ئوقۇلىدۇ). بۇ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

جۈملىدە «واو» استئنافيه، «تلحق» فعل، «ها» مفعول، «ماالكافة» فاعل، «ما» موصوف، «الكافة» صفة. «فاء» تفصيليه، «تلغى» فعل مجهول مالم يسم فاعل، «عن العمل» جار و مجرور متعلق «تلغي» (غا).
«واو» استئنافيه، «ارتفع» فعل مجهول، «الإسمان» ناعب فاعل.

نحو قَوْله تَعَالَى إنَّمَا اللهُ إله وَاحدٌ وكَقَوْلك إنَّمَا زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ (مەسىلەن: شەكسىزكى ئاللاھ بىردۇر، شەكسىزكى زەيد راۋان بولغۇچىدۇر). بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «قوله» مضاف إلَيْه، «قول» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه، «تعالى» فعل ضمير فاعل، «إنَّ» حرف مشبهة بالفعل، «ما» كَافَةَ، «الله» إسم إنَّ، «اله واحد» خبر إنَّ: «اله» موصوف، «واحد» صفة، «واو»حرف عطف، «كقولك إنَّما زيد منطلق» معطوف، «إنَّما الله اله واحد:» معطوف عليه. «كقولك» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «قول»مضاف، «ك » مضاف إلَيْه، «إنَّ» حرف مشبهة بالفعل، «ما »كافة، «زيد» إسم إنَّ، «منطلق» خبرإنَّ.

ئۈچىنچى بۆلەك: لَيسَ گە ئوخشتىلغان ئىككى ھەرپ

النوع الثالث حرفان مُشَبَّهَتان بليس وهما ما ولا. ترفعان الإسم وتنصبان الخبر وما تدخل على المعرفة والنكرة نحو مَازَيْدٌ قَائمًا وَمَارَجُلٌ قاعدًا (ئۈچىنچى بۆلەك: لَيْسَ گە ئوخشىتىلغان ئىككى ھەرپ بولۇپ، ئۇ ئىككىسى «مَا، لاَ»دۇر. ئۇ ئىككىسى ئىسمىنى پەش، خەۋىرىنى زەۋەر قىلىدۇ. « مَا » بولسا، معرفة (تونۇش ئىسىم)، نكرة (ناتونۇش ئىسىم)غا كىرىدۇ. مەسىلەن: زەيد تۇرغان ئەمەس، ئەر ئولتۇرغان ئەمەس (زەيد ئولتۇرۇپ، باشقا ئەر ئولتۇرمىغان). بۇ جۈملىدە «النوع» موصوف، « الثالث» صفة، «النوع الثالث» مبتداء، «حرفان» خبر؛ «حرفان» موصوف، «مشبهتان» صفة، «مشبهتان» شبه فعل و فاعل، «بليس» جار و مجرور متعلق «مشبهتان» (غا).

«واو» إبتداء، «هما» مبتداء، «ماولا» خبر. «ترفعان» فعل ضمير فاعل، «الإسم» مفعول، «واو» حرف عطف، «تنصبان الخبر» معطوف، «ترفعان الإسم» معطوف عليه: «تنصبان» فعل ضمير فاعل، «الخبر» مفعول. «واو» إبتداء، «ما» مبتداء، «تدخل» خبر: «تدخل» فعل ضمير فاعل، «على المعرفة» مفعول، «على المعرفة» جار و مجرور متعلق محذوف (قا). «واو» حرف عطف، «النكرة» معطوف، «المعرفة» معطوف عليه: «نحو» مضاف، «مازيد قائما» مضاف إِلَيْه، «ما » نفي جنس، «زيد»إسم ما، «قائما» خبرما، «واو» حرف عَطَف، «مازيد قائما» معطوف، «ما رجل قاعدا» معطوف عليه: «ما» نفي جنس، «رجل» إسم «ما»، «قاعدا» خبر «ما».

ولا تدخل إلاَّ على النكرة نحولارَجُلٌ اَفْضَلَ منْكَ (لا ناتونۇش ئىسىمغىلا ئۇلىنىپ كېلىدۇ. مەسىلەن: سەندىن ئارتۇقراق ئادەم يوق). «واو» إبتداء، «لا» مبتداء، «تدخل إلاَّعلى النكرة»خبر؛ «تدخل» فعل ضمير فاعل، «إلاَّ» حرف استثنا، «على النكرة» مستثنى، «على النكرة جار و مجرور متعلق «لاتدخل» (غا). «نحو» مضاف، «لارجل» مضاف إِلَيْهِ: «لا» نفي جنس، «رجل» إسم «لا»، «افضل منك» خبر«لا».

تۆتىنچى بۆلەك: ئىسىمنىلا زەۋەر قىلىدىغان ھەرپلەر

النوع الرابع حرف تنصب الإسم فقط وهى سبعة أحرف الواو بمعنى مع ويكو ن ماقبلها الفعل (تۆتىنچى بۆلەك: پەقەت ئىسىمنىلا زەۋەر قىلىدىغان ھەرپلەر بولۇپ، ئۇلار يەتتىدۇر، «واو» مَعَ مەنىسىدە كېلىپ، ئۇنىڭدىن ئىلگىرى پېئىل بار بولىدۇ). بۇ جۈملىدە «النوع» موصوف، «الرابع» صفة، «النوع الرابع» مبتداء، «حرف» خبر: «حرف» موصوف، «تنصب» صفة: «تنصب» فعل

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى

ضمير فاعل، «الإسم» مفعول، «فقط» إسم فعل. «واو» إبتداء، «هي» مبتداء، «سبعة أحرف» خبر: «سبعة» أسماء عدد، «أحرف» تمييز. «الواو» مبتداء، «بمعنى مع ويكون...» خبر: «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «معنى» مضاف، «مع» مضاف إِلَيْه. «واو» إستئنافيه، «يكون» الأفعال الناقصة، «ماقبلها » خبر«يكون»، «الفعل» إسمه، «قبل» مضاف، «ها» مضاف إلَيْه.

نحو إِسْتَوَالْمَاءُ وَالْخَشَبَةَ (مەسىلەن: سۇ ياغاچ بىلەن باراۋەر بولدى)، بۇ جۈملىدە «نحو» مضاف، «استوى الماء والخشبة» مضاف إلَيْه، «إستوى» فعل، «الماء» فاعل، «والخشبة» مفعول.

أو معنى الفعل نحو مَاشَأْنُكَ وَزَيْدًا أَىْ مَاتَصْنَعُ زَيْدًا (ياكى «واو» پېئىل مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد بىلەن نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن؟). بۇ جۈملىدە «أو» حرف عطف، «معنى الفعل» معطوف، «بمعنى مع» معطوف عليه: «معنى» مضاف، «الفعل» مضاف إِلَيْه، «نحو» مضاف، «مَاشَأْنُكَ» مضاف إِلَيْه: «ما» خبر، «شَأْنُكَ» مبتداء: «شأن» مضاف، «ك» مضاف إِلَيْه. «زيدا» مفعول، «أى» حرف عطف، «ماتصنع وزيدا » معطوف، «ماشأنك وزيدا» معطوف عليه: «ما» خبر، «تصنع» مبتداء، «تصنع» فعل و فاعل، «وزيدا » مفعول.

وإلاَّ للإستثناءوهو متصل نحو جَاءَ نِى الْقَوْمُ إلاَّ زَيْدًا (إلاَّ مەلۇم بىر تۈردىكى نەرسىنى إستثناء(ئايرىش) مەنىسىدە بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيدتىن باشقا كىشىلەر مېنىڭ يېنىمغا كەلدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «إلاَّ للإستثناء» معطوف، «الواوبمعنى » معطوف عليه، «إلاَّ» مبتداء، «للإستثناء» خبر: «للإستثناء» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «واو» ابتدا، «هو» مبتداء، «متصل» خبر؛ «متصل» شبه فعل و فاعل. «نحو» مضاف، «جاء نى القوم» مضاف

إِلَيْه: «جاء» فعل، «نِى» مفعول، «القوم» فاعل، «إلاّ» حرف استثنا، «زيدا» مستثنى.

أو منقطع نحو جَاءَنِى الْقَوْمُ إلاَّحِمَارًا (ياكى إلاّ باشقا تۇردىكى نەرسىنى ئالدىنقى جۈملىدىن ئايرىش ئۈچۈن كېلىدۇ. مەسىلەن: يېنىمغا ئېشەكتىن باشقا كىشىلەر كەلدى). «واو» حرف عطف، «منقطع» معطوف، «متصل» معطوف عليه، «نحو» مضاف، «جاءنى القوم» مضاف إِلَيْه، «جاء» فعل، «نى» مفعول، «القوم» فاعل، «إلاّ» حرف إستثناء، «حمارا» مستثنى.

و يا لنداء القريب والبعيد نحو يَارَجُلاً خُذْ بِيَدِىْ وَيَا عَبْدَاللهِ وَيَا طَالِعًا جَبَلاً (يا يېقىن ۋە يىراقنى چاقىرىش ئۈچۈن كېلىدۇ. مەسىلەن: ئى ئادەم قولۇمنى تۇت! ئى ئاللاھنىڭ قۇلى! ئى تاغقا چىققۇچى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «يا لنداء القريب» معطوف، «إلاّ للإستثناء» معطوف عليه. «يا» مبتداء، «لنداء القريب» خبر: «لنداء» مضاف، «القريب» مضاف إِلَيْه، «واو» حرف عطف، «البعيد» معطوف، «القريب» معطوف عليه. «نحو» مضاف، «يارجلا خذ بيدى» مضاف إِلَيْه، «يا» حرف نداء، «رجلا» مُنَادَى، «خذ» فعل و فاعل، «بيدى» جار و مجرور متعلق «خذ» (غا). «واو» حرف عطف، «ياعبد الله» معطوف، «يارجلا» معطوف عليه، «يا» حرف نداء، «عبد الله» مُنَادَى، «عبد» مضاف، «الله» مضاف إِلَيْه، «واو» حرف عطف، «يَا طالعا» معطوف، «ياعبدالله» معطوف عليه، «طالعا» فعل و فاعل، «جبلا» مفعول، «خذ» فعل و فاعل، «بيدى» مفعول، «بيدى» جار و مجرور متعلق «خذ» (غا).

وهيا لنداء البعيد أيضا نحو هَيَا رَجُلاً خُذْ بِيَدِىْ وَهَيَا عَبْدَاللهِ وَهَيَا طَالِعًا جَبَلاً (هيا بولسا يىراقنى چاقىرىش ئۈچۈن كېلىدۇ. مەسىلەن: ئى ئادەم قولۇمنى تۇت! ئى ئاللاھنىڭ قۇلى! ئى تاغقا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

چىقىقۇچى). بۇ جۇملىدە «واو» حرف عطف، «هيا لنــداء البعيــد» معطوف، «ايا لنداءالقريب» معطوف عليه، «هيا» مبتــداء، «لنـــداء البعيد» خبر: «لنداء البعيد» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): ، «أيضا» مفعول مطلق، «نحو» مضاف، «هيا رجلا خذ بيــدى» مضــاف إلَيْــه: «هيا» حرف نداء، «رجلا» مُنَادَى: «خذ» فعل و فاعــل، «بيــدى» مفعول، «بيدى» جار و مجرور متعلــق «خــذ » (غا). «واو» حــرف عطف، «هيا عبدالله» معطوف، «هيا رجلا» معطوف عليه: «هيا» حرف نداء، «عبد الله» مُنَادَى: «عبد» مضاف، «الله» مضاف إلَيْــه. «واو» حرف عطف، «هيا طالعا» معطوف، «هيا عبدالله» معطوفَ عليه، «هيا» حرف نداء، «طالعا»مُنَادَى: «طالعا» شبه فعل و فاعل، «جبلا» مفعول، «خذ» فعل و فاعل، «بيدى» مفعول: «بيدى» جار و مجــرور متعلــق «خذ» (غا): «واو» حرف عطف، «أيَا لنداء» معطوف، «هيــا لنــدا البعيد» معطوف عليه.

وأيَا لنداء البعيد ايضا نحو أيَا رَجُلاً خُذْ بِيَدِىْ وَأيَا عَبْــدَالله وَأيَــا طَالِعًا جَبَلاً (أيَا بۇمۇ يىراقنى چاقىرىش ئۈچۈن كېلىدۇ. مەسىلەن: ئىَ ئادەم قولۇمنى تۇت، ئى ئاللاھنىڭ قۇلى! ئى تاغقا چىقىقۇچى قولۇمنى تۇت). بۇ جۇملىدە «واو» حرف عطف، «أيَا لنداء البعيــد» معطوف، «هيا لنداء البعيد» معطوف عليه، «أيَا» مبتداء، «لنداء البعيد» خبر: «لنداء البعيد» جار و مجرور متعلق محذف (قا): «ايضا» مفعــول مطلق، «نحو» مضاف، «أيَا رجلا خذ بيدى» مضاف إلَيْه: «أيَا» حــرف نداء، «رجلا» مُنَادَى، «خذ» فعل و فاعل، «بيدى» مفعَول: «بيــدى» جار و مجرور متعلق «خذ» (غا). «واو» حرف عطف، «أيَا عبــد الله» معطوف، «أيَا رجلا» معطوف عليه: «أيَا» حرف نــداء، «عبــد الله» مُنَادَى: «عبد» مضاف، «الله» مضاف إلَيْه، «واو» حرف عطف، «أيَــا طالعا» معطوف، «أيَا عبدالله» معطوف َعلَيه: «أيَا» حرف نداء، «طالعا»

مُنَادَى: «طالعا» شبه فعل و فاعل، «جبلا» مفعول.

و أَي لنداء القريب نحو أَىْ رَجُلاً خُذْ بِيَدِىْ وَأَىْ عَبْــدَ الله وَأَيْ طَالِعًا جَبَلاً (أَيْ يېقىنىنى چاقىرىش ئۇچۈن كېلىدۇ. مەسىلەن: ئى ئادەم قولۇمنى تۇتقىن! ئى ئاللاھنىڭ قۇلى، ئى تاغقا چىققۇچى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «أَىْ لنداء القريــب» معطوف، «أَيَا لنداء البعيد» معطوف عليـــه، «أَى» مبتــداء، «لنـــداء القريب» خبر: «لنداء القريب» جار و مجرور متعلــق محـــذوف (قا): «لنداء» مضاف، «القريب» مضاف إِلَيْه. «نحو» مضاف، «أَىْ رجلا خذ بيدى» مضاف إِلَيْه: «أَى» حرف نداء، «رجلا» مُنَادَى، «خذ» فعـــل و فاعل، «بيدى» مفعول: «بيدى» جار و مجرور متعلـــق «خـــذ» (غا): «واو» حرف عطف، «أَى عبد الله» معطوف، «أَى رجلا خذ بيـــدى» معطوف عليه: «أَى» حرف نداء، «عبدا الله» مُنَادَى، «عبد» مضـــاف، «الله» مضاف إِلَيْه، «واو» حرف عطف، «أَىْ طالعا جبلا خذ بيـــدى» معطوف، «أَى عَبدَالله» معطوف عليه: «أَىْ » حرف نــداء، «طالعـــا» مُنَادَى: «طالعا» شبه فعل و فاعل، «جبلا» مفعول.

والهمزة لنداء القريب ايضا نحو أَرَجُلاً خُذْ بِيَــدِيْ وَ أَعَبْـــدَ الله وَ أَطَالِعًـــا جَـــبَلاً («أَ» بۇمۇ يېقىنىنى چاقىرىش ئۈچۈن كېلىدۇ. مەسىلەن: ئى ئادەم قولۇمنى تۇت! ئى ئاللاھنىڭ قۇلى، ئى تاغقا چىققۇچى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «الهمزة لنداء القريب» معطوف، «أَى لنداء القريب» معطوف عليه، «الهمزة» مبتداء، «لنـــداء القريب» خبر: «لنداء» مضاف، «القريب» مضاف إِلَيْه، «أَيضا» مفعول مطلق، «نحو» مضاف، «أَرجلا خذ بيدي» مضاف إِلَيْــه. «أَ» حـــرف نداء، «رجلا» مُنَادَى. «خذ» فعل و فاعل، «بيدى» مفعول، «بيـــدى» جار و مجرور متعلق «خذ» (غا): «واو» حرف عطـــف، «أَعبـــد الله» معطوف، «أَرجلا خذ بيدي» معطوف عليه، «أَ» حرف نـــداء، «عبـــد

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

الله» مُنَادَى، «عبد» مضاف، «الله» مضاف إلَيْه. «واو» حرف عطف، «أطالعا جبلا» معطوف، «أعبد الله» معطوف عليه: «أ» حرف نداء، «طالعا» مُنَادَى، «طالعا» شبه فعل و فاعل، «جبلا» مفعول.

بەشىنچى بۆلەك: كەلگۈسى زامان پېئىلىنى زەۋەر قىلىدىغان ھەرپلەر

النوع الخامس حروف تنصب الفعل المضارع و هي أَرْبَعَة أحرف. أنْ للإستقبال نحو أُحبُّ أَنْ تَقُوْمَ (بەشىنچى بۆلەك: كەلگۈسى زامان پېئىلىنى زەۋەر قىلىدىغان ھەرپلەر تۆتتۇر، «أَنْ» كېلىدىغان زامان پېئىلىنى زەۋەر ئوقۇتۇپ كەلگۈسىنى كۆزلەش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: تۇرۇشۇڭنى ياخشى كۆرىمەن). بۇ جۈملىدە «النوع الخامس» مبتداء، «حرف» خبر: «النوع» موصوف، «الخامس» صفة، «حروف» موصوف، «تنصب» صفة، «تنصب» فعل و فاعل، «الفعل المضارع» مفعول: «الفعل» موصوف، «المضارع» صفة. «واو» ابتدا، «هى» مبتداء، «أَرْبَعَة أحرف» خبر: «أَرْبَعَة» أسماء عدد، «أحرف» تمييز «أنْ» مبتداء، «للإستقبال» خبر: «للإستقبال» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «نحو» مضاف، «أحب أنْ تقوم» مضاف إلَيْه، «أحب» فعل و فاعل، «أنْ» حرف ناصب، «تقوم» فعل مضارع منصوب؛ «تقوم» فعل و فاعل.

ولن لتأكيد نفى المستقبل نحو لَنْ أَبْرَحَ الأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبى (لَنْ كېلىدىغان زامان پېئىلىنىڭ ئىنكار شەكلىنى تەكىتلەش ئۈچۈن كېلىدۇ. مەسىلەن: ئاتام ماڭا رۇخسەت قىلغانغا قەدەر (بۇ مىسىر) زېمىنىدىن ئايرىلمايمەن). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «لن لتأكيد» معطوف، «أنْ للإستقبال» معطوف عليه: «لن» مبتداء، «لتأكيد» خبر: «تأكيد» مضاف، «نفى» مضاف إلَيْه: «نفى»

مضاف، «المستقبل» مضاف إِلَيْه: «نَحو» مضاف، «لن أبــرح الأرض» مضاف إِلَيْه: «لن» حرف ناصَب، «أبرح» فعــل مضــارع منصــوب: «أبرح» فعَل و فاعل، «الأرض» مفعول، «حتى» حرف ناصب، «يأذن» مضارع منصوب: «يأذن» فعل، «لي» مفعول، «ابي» فاعل.

وكي للتعليل وماقبلها سبب لما بعدها نحو أَسْلَمْتُ كَــيْ أَدْخُــلَ الْجَنَّةَ: (كَــيْ كېيىنكى بۆلەك ئۈچۈن سەۋەب بولۇش مەنىسىدە بولىدۇ. مەسىلەن: جەننەتكە كىرىش ئۈچۈن ئىسلامغا كىردىم). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «كي للتعليل» معطوف، «لن لتــاء كيد» معطوف عليه، «كي» مبتداء، «للتعليل» خبر: «للتعليل» جــار و مجرور متعلق محذوف (قا): «واو» إبتداء، «ماقبلها» مبتداء، «ســبب» خبر: «قبل» مضاف، «ها» مضاف إِلَيْه، «لمابعد» جار و مجرور متعلــق محذوف (قا). «بعد» مضاف، «ها» مضَاف إِلَيْــه، «نحــو» مضــاف، «أَسلمت كي أَدخل الجنة» مضاف إِلَيْه: «أَســلمتَ» فعــل و فاعــل، «كي» حرف ناصب، «أَدخل» فعلَ مضَارع منصوب: «أَدخل» فعل و فاعل، «الجنة» مفعول.

واذن للجواب والجزاء كقولك إِذَنْ أُكْرِمَكَ لِمَنْ قَالَ أَنَا أَتِيْــكَ فَقَدْ أَجَبْتَ بِهذَا الْكَلَامِ وَصَيَّرْتَ إِكْرَامَكَ جَزَاءً لِإتيانه (إِذَنْ جاۋاب ۋە نەتىجە مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: مەن يېنىڭغا بارماقچى دېگەن كىشىگە « إِذَنْ إكرمــك» ئۇنداقتا سېنى ھۆرمەتلەيمەن. دېگەندە بۇ جۈملىدە ھەم ھۆرمەتلەشنىڭ شەرتى بولۇپ كېلىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، « إِذَنْ للجواب» معطــوف، «كــي للتعليل» معطوف عليه: «إذن» مبتداء، «للجواب» خبر: «للجــواب» جار و مجرور متعلق محذوف (قا). «واو» حــرف عطــف، «الجــزاء» معطوف، «للجواب» معطوف عليه، «كقولك» جار و مجــرور متعلــق محذوف (قا): «قول» مضاف، «ك» مضاف إِلَيْهِ، «إذن» حرف ناصب،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«أكرمك» فعل مضارع منصوب؛ «أكرم» فعل و فاعل، «ك» مفعول، «لمن» جار و مجرور متعلق «أكرم» (غا)؛ «من» موصول، «قال» صيلته، «قال» فعل تحت ضمير فاعل، «أنا» مبتداء، «أتيك» خبر: «أت» فعل و فاعل، «ك» مفعول. «فاء» تفصليه، «قد» حرف تحقيق، «أجبت» فعل و فاعل، «بهذا لكلام» جار و مجرور متعلق «أجبت» (غا). «واو» إستئنافية، «صيرت» فعل و فاعل، «إكرامك» مفعول: «إكرام» مضاف، «ك» مضاف إِلَيْه، «جزاء» تمييز. «لإِتيان» جار و مجرور متعلق «إكرام» (غا).

ئالتىنچى بۆلەك: كەلگۈسى زامان پېئىلىنى ساكىن قىلىدىغان ھەرپلەر

النوع السادس حروف تجزم الفعل المضارع وهى خمسة أحرف. إنْ للشرط والجزاء نحو إنْ تُكْرِمْنِي أُكْرِمْكَ (ئالتىنچى بۆلەك: كەلگۈسى زامان پېئىلىنى ساكىن قىلىدىغان ھەرپلەر بولۇپ، ئۇلار بەش ھەرپتۇر. «إنْ» شەرت ۋە نەتىجە مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: مېنى ھۆرمەت قىلساڭ، سېنى ھۆرمەت قىلىمەن). بۇ جۈملىدە «النوع» موصوف، «السادس» صفة؛ «النوع السادس» مبتداء، «حرف» خبر: «حرف» موصوف، «تجزم» صفة: «تجزم» فعل و فاعل، «الفعل المضارع» مفعول، «الفعل» موصوف، «المضارع» صفة، «واو» ابتدا، «هى» مبتداء، «خمسة أحرف» خبر: «خمسة» أسماء عدد، «أحرف» تمييز. «إنْ» مبتداء، «للشرط» خبر: «للشرط» جار و مجرور متعلق محذوفَ (قا)؛ «واو» حرف عطف، «الجزاء» معطوف، «للشرط» معطوف عليه، «نحو» مضاف، «إنْ تكرمنى أكرمك» مضاف إِلَيْه: «إنْ» حرف شرط، «تكرمنى» فعل شرط: «تكرم» فعل و فاعل، «نِىَ» مفعول، «أكرمك» جزاء: «أكرم» فعل و فاعل، «ك» مفعول.

ولم لنفي الماضي نحو لَمْ يَضْرِبْ زَيْدٌ (لَمْ ئۆتكەن زامان پېئىلىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرۈش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد ئۇرمىدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «لم لنفي الماضي» معطوف، «إنْ للشرط» معطوف عليه؛ «لم» مبتداء، «لنفي الماضي» خبر، «لنفي الماضي» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «لنفي» مضاف، «الماضي» مضاف إلَيْه، «نحو» مضاف، «لم يضرب زيد» مضاف إلَيْه؛ «لم » حرف شرطَ، «يضرب» فعل، «زيد» فاعل.

ولَمّا لَإستغراق نفي الماضي نحولَمَّايَضْرِبْ زَيْدٌ (لَمَّا ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلىنى كۈچەيتىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد ھەرگىز ئۇرمىدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «لما لإستغراق» معطوف، «لم لنفي الماضي» معطوف عليه؛ «لما» مبتداء، «لإستغراق نفي الماضي» خبر؛ «إستغراق» مضاف، «نفي الماضي» مضاف إلَيْه؛ «لإستغراق» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «إستغراق» مضافَ، «نفي الماضي» مضاف إلَيْه، «نفي» مضاف، «الماضي» مضاف إلَيْه، «نحو» مضاف، «لما يضربَ زيد» مضاف إلَيْه، «لما» حرف جازم، «يضربَ» فعل، «زيد» فاعل.

ولام الأَمر نحو لِيَضْرِبْ زَيْدٌ (لَامُ الأَمْرِ بۇيرۇق مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد ئۇرسۇن). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «لام الأمر» معطوف، «لما لإستغراق » معطوف عليه، «لام» مضاف، «الأمر» مضاف إلَيْه، «نحو» مضاف، «ليضرب زيد» مضاف ليه، «ليضرب» فعل، «زيدً» فاعل.

ولاء النهي نحو لاَ تَضْرِبْ زَيْدًا (لاَءُ النَّهْي چەكلەش مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان لام. مەسىلەن: زەيدنى ئۇرمىغىن). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «لاء النهي» معطوف، «لام الأمر» معطوف عليه؛ «لاء »مضاف، «النهي» مضاف إلَيْه، «نحو» مضاف، «تضرب زيد» مضاف إلَيْه، «لاتضرب» فعل و فاعلَ، «زيدا» مفعول.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يەتتىنچى بۆلەك: «إنْ» مەنىسىنى بىلدۈرگەن ئاساستا، كەلگۈسى زامان پېئىلىنى ساكىن قىلىدىغان ئىسىملار

النوع السابع أسماء تجزم الفعل المضارع على معنى إنْ وهي تسعة أسماء مَنْ نحو مَنْ يُكْرِمْنِي أُكْرِمْهُ أَيْ إنْ يُكْرِمْنِي زَيْدٌ أُكْرِمْهُ (يەتتىنچى بۆلەك: «إنْ» مەنىسىنى بىلدۈرگەن ئاساستا كەلگۈسى زامان پېئىلىنى ساكىن قىلىدىغان ئىسىملار: بۇلار توققۇز بولۇپ، بۇنىڭ ھەممىسى «إنْ» (ئەگەر...) دېگەن مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن: «مَنْ». كىم مبنى ھۆرمەتلىسە، شۇنى ھۆرمەت قىلىمەن). بۇ جۈملىدە «النوع» موصوف، «السابع» صفة: «النوع السابع» مبتداء، «أسماء» خبر: «أسماء» موصوف، «تجزم» صفة. «تجزم» فعل و فاعل، «الفعل المضارع» مفعول: «الفعل» موصوف، «المضارع» صفة، «على معنى إنْ» جار و مجرور متعلق «تجزم» (غا): «معنى» مضاف، «إنْ» مضاف إلَيْه، «واو» ابتدا، «هي» مبتداء، «تسعة أسماء» خبر، «تسعة» أسماء عدد، «أسماء» تمييز. «من» خبر المبتداء المحذوف، «نحو» مضاف، «من يكرمني أكرمه» مضاف إلَيْه. «من» حرف شرط: «يكرمني» فعل شرط: «يكرم» فعل و فاعل، «ني» مفعول، «اكرمه» جزائه: «أُكرم» فعل و فاعل، «ه» مفعول، «أَيْ» حرف عطف، «إنْ يكرمني زيد أُكرمه» معطوف، «من يكرمني أُكرمه» معطوف عليه: «إنْ» حرف شرط، «يكرمني» فعل شرط، «يكرم» فعل، «ني» مفعول، «زيد» فاعل، «أُكرم» جزاء، «أُكرم» فعل و فاعل، «زيد» مفعول.

ومتى نحو مَتى تَخْرُجْ أَخْرُجْ أَيْ إنْ تَخْرُجْ غَدًا أَخْرُجْ غَدًا (مىتى. مەسىلەن: سەن قاچان چىقساڭ، شۇ چاغدا چىقىمەن. يەنى ئەگەر ئەتە چىقساڭ مەنمۇ ئەتە چىقىمەن). بۇ جۈملىدە «واو» حرف

عطف، «متى» معطوف، «من» معطوف عليه؛ «نحو» مضاف، «متى تخرج أخرج أي إنْ تخرج غدا» مضاف إِلَيْه، «متى» حرف شرط؛ «تخرج» فعل شرط ظمير فاعل، «أخرج» جزاء؛ «أخرج» فعل و فاعل، «أى» حرف عطف، «إنْ تخرج غدا أخرجْ أخرجْ غدا» معطوف، «متى تخرج أخرجْ» معطوف عليه؛ «إنْ» حرف شرط، «تخرج غدا» فعل شرط؛ «تخرج» فعل و فاعل، «غدا» مفعول، «أخرجْ غدا» جزاء.

وما نحو مَاتَصْنَعْ أَصْنَعْ أَىْ إنْ تَصْنَعْ هَذَا أَصْنَعْ هَذَا (مَا: مەسىلەن: نىمە ياسىساڭ شۇنى ياسايمەن. يەنى ئەگەر سەن بۇنى ياسىساڭ مەنمۇ بۇنى ياسايمەن). بۇ جۇملىدە، «واو» حرف عطف، «ما» معطوف، «متى» معطوف عليه؛ «ما» خبرالمبتداء المحذوف. «نحو» مضاف، «ماتصنع أصنع أي إنْ تصنع هذا أصنع هذا» مضاف إِلَيْه، «ما» حرف شرط؛ «تصنع» فعل شرط؛ «تصنع» فعل و فاعل، «أصنع» جزاء، «أَصْنَعْ» فعل و فاعل، «أى» حرف عطف، «إنْ تصنع هذا أصْنَعْ هذا» معطوف، «ماتصنع أَصْنَعْ» معطوف عليه؛ «إنْ» حرف شرط، «تصنع هذا» فعل شرط؛ «تصنع» فعل و فاعل، «هذا» مفعول، «أَصْنَعْ هذا» جزاء؛ «أَصْنَعْ» فعل و فاعل، «هذا» مفعول.

وحيثما نحو حَيْثُمَا تَقْعُدْ أَقْعُدْ أَىْ إنْ تَقْعُدْ فِى الْبَيْت أَقْعُدْ فِى الْبَيْت (حَيْثُمَا: مەسىلەن: سەن نەدە ئولتۇرساڭ شۇ يەردە ئولتۇرىمەن. يەنى ئەگەر ئۆيدە ئولتۇرساڭ مەنمۇ ئۆيدە ئولتۇرىمەن). بۇ جۇملىدە، «واو» حرف عطف، «حيثما» معطوف، «ما» معطوف عليه، «حيثما» خبر المبتداء المحذوف، «نحو» مضاف، «حيثما تقعد أقعد» مضاف إِلَيْه؛ «حيثما» حرف شرط، «تقعد» فعل شرط؛ «تقعد» فعل و فاعل، «أَقعد» جزاء، «أَقعد» فعل و فاعل، «أى» حرف عطف، «إنْ تقعد فى البيت أقعد فى البيت» معطوف، «حيثما

ئۇيغۇر كىتاب تورى يىغقان كىتابلار www.uyghurkitap.com

تقعد أقعد» معطوف عليه. «إنْ» حرف شرط، «تقعد» فعل شرط:
«تقعد» فعل و فاعل، «أقعد» جزاء. «أقعد» فعل و فاعل، «فى البيت»
جار و مجرور متعلق «تقعد» (غا). «أقعدفى البيت» جزاء: «أقعد» فعل
و فاعل، «فى البيت» جار و مجرور متعلق «أقعد» (غا) .

ومهما نحو مَهْمَا تَذْهَبْ أَذْهَبْ أَىْ إنْ تَذْهَبْ غَدًا أَذْهَبْ
غَدًا(مَهْمَا: مەسىلەن: قاچان بارساڭ شۇ چاغدا بارىمەن. يەنى
ئەگەر ئەتە بارساڭ ئەتە بارىمەن). بۇ جۈملىدە، «واو» حرف عطف،
«مهما» معطوف، «حيثما» معطوف عليه، «مهما» خبر المبتداء
المحذوف. «نحو» مضاف، «مهما تذهب» مضاف إلَيْه، «مهما» حرف
شرط، «تذهب» فعل شرط، «تذهب» فعل و فاعل. «أذهب» جزاء:
«أذهب» فعل و فاعل، «اى» حرف عطف، «إنْ تذهب غدا أذهب
غدا» معطوف، «مهما تذهب أذهب » معطوف عليه: «إنْ» حرف
شرط، «تذهب» فعل شرط: «تذهب» فعل و فاعل، «غدا» مفعول،
«أذهب» جزاء، «أذهب» فعل و فاعل، «غدا» مفعول.

و أَيْنَمَا نحو أَيْنَمَا تَجْلَسْ أَجْلَسْ أَىْ إنْ تَجْلسْ فى الْبَيْت أَجْلَسْ
فى الْبَيْت (أَيْنَمَا: مەسىلەن: قەيەردە ئولتۇرساڭ شۇ يەردە
ئولتۇرىمەن. يەنى ئەگەر سەن ئۆيدە ئولتۇرساڭ ئۆيدە ئولتۇرىمەن).
بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «أَيْنَمَا» معطوف، «مهما» معطوف
عليه: «أَيْنَمَا» خبر المبتداء المحذوف، «نحو» مضاف، «أينما تجلس
أجلس» مضاف إلَيْه: «أَيْنَمَا» حرف شرط، «تجلس» فعل شرط،
«تجلس» فعل و فاعل، «أجلس» جزاء: «أجلس» فعل و فاعل، «أى»
حرف عطف، «إنْ تجلس فى البيت أجلس فى البيت » معطوف، «أينما
تجلس أجلس» معطوف عليه: «إنْ» حرف شرط، «تجلس» فعل شرط،
«تجلس» فعل و فاعل: «فى البيت» جار و مجرور متعلق «تجلس» (غا).
«أجلس» جزاء، «أجلس» فعل و فاعل، «فى البيت» جار و مجرور

متعلق «أجلس» (غا) .

و أَنَّى نحو أَنَّى تَكُنْ أَكُنْ أَىْ إنْ تَكُنْ فِى الْبَلَد أَكُنْ فِـى الْبَلَـد: (أَنَّي: مەسىلەن: نەدە بولساڭ، شۇ يەردە بولىمەن. يەنى ئەگەر سەن شەھەردە بولساڭ مەنمۇ شەھەردە بولىمەن). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «أنَّي» معطوف، «أينما» معطوف عليه: «أنَّـى» خبر المبتداء المحذوف، «نحو» مضاف، «أنَّي تكن أكن» مضـاف إلَيْـه: «أنَّي» حرف شرط، «تكن» فعل شرط، «تكن» فعل و فاعل، « أكن» جزاء: « أكن» فعل و فاعل، « أى» حرف عطف، «أنَّي تكن فى البلـد أكن فى البلد» معطوف، «أنَّي تكن أكن» معطوف عليه؛ «أنَّي» حـرف شرط، «تكن» فعل شرط: «تكن» فعل و فاعل، «فى البلـد» جـار و مجرور متعلق «تكن» (غـا): « أكن» جزاء، « أكن» فعل و فاعـل، «فى البلد» جارمجرورمتعلق «أكن» (غا) .

وأَيُّ نحو أَيُّهُمْ يَشْتُمْنى اَشْتُمْهُ أَىْ إنْ يَشْتُمْنى زَيْـدُ اَشْـتُمْهُ (اَىُّ: مەسىلەن: ئۇلاردىن كىم مېنى تىللىسا، مەنمۇ شۇنى تىللايمەن. يەنى ئەگەر زەيد مېنى تىللىسا مەنمۇ ئۇنى تىللايمەن). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «أي» معطوف، «أنَّي» معطوف عليـه، «أيُّ» خبر المبتداء المحذوف، «نحو» مضاف، «أَيهم يشـتمنى أشـتمه» مضاف إلَيْه، «أَيُّ» مضاف، «هم» مضاف إلَيْه، «أيهم» حرف شـرط، «يشتمنى» فعل شرط، «يشتم» فعل و فاعل، «نى» مفعول، «أشـتمه» جزاء؛ «أشتم» فعل و فاعل، «ه» مفعول، «اى» حـرف عطـف، «إنْ يشتمنى زيد أشتمه» معطوف»، «أيهم يشتمنى أشتمه» معطوف عليـه، «إنْ» حرف شرط، «يشتمنى» فعل شرط؛ «يشتمنى» فعـل و فاعـل، «نى» مفعول، «أشتمه» جزاء، «أشتمه» فعل و فاعل، «ه» مفعول.

و إذْمَا نحو إذْمَا تَفْعَلْ اَفْعَلْ أَىْ إنْ تَفْعَلِ الْخيَاطَةَ أَفْعَـلِ الْخيَاطَـةَ (إذْمَا: مەسىلەن: نېمىنى قىلساڭ شۇنى قىلىمەن، يەنى ئەگەر

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

تىككۈچىلىك قىلساڭ، مەنمۇ تىككۈچىلىك قىلىمەن). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «إذما» معطوف، «أي» معطوف عليه، «إذما» خبر المبتداء المحذوف، «نحو»مضاف، «إذما تفعل أفعل» مضاف إلَيْه، «إذما» حرف شرط، «تفعل» فعل شرط، «تفعل» فعل و فاعل، «أفعل» جزاء: «أفعل» فعل و فاعل، «أي» حرف عطف، «إنْ تفعل الخياطة» معطوف، «إذما تفعل أفعل» معطوف عليه: «إذما» حرف شرط، «تفعل» فعل شرط: «تفعل» فعل و فاعل، «الخياطة» مفعول، «أفعل الخياطة» جزاء: «أفعل» فعل و فاعل، «الخياطة» مفعول.

سەككىزىنچى بۆلەك: ئۆزىدىن كېيىن كەلگەن «نَكِرَةٌ» (ناتونۇش) ئىسىملارنى پەرقلەندۈرگەن ئاساستا زەۋەر قىلىدىغان ئىسىملار

النوع الثامن أسماء تنصب الأسماء النكرات على التمييز وهي أَرْبَعَة أسماء الأول عشر. إذا ركب مع أحد إلَى تسعة وتسعين نحو أَحَدَ عَشَرَ رَجُلاً وَ إِحْدَى عَشَرَةَ امْرَأَةً إِلَى تِسْعَةَ وتِسْعِيْنَ رَجُلاً وَ تِسْعٍ وتِسْعِيْنَ امْرَأَةً إِلَى تِسْعَةَ وَ تِسْعِيْنَ رَجُلاً وَ تِسْعَ وَ تِسْعِيْنَ إمْرَأَةً (سەككىزىنچى بۆلەك: ئۆزىدىن كېيىن كەلگەن «نَكِرَةٌ» ئىسىملارنى پەرقلەندۈرگەن ئاساستا زەۋەر قىلىدىغان ئىسىملار.

بۇ بۆلەكتىكى ئىسىملار ئۆزىدىن كېيىن كەلگەن ناتونۇش ئىسىملارنى تمييز گە بىنائەن زەۋەر قىلىدۇ. ئۇلار تۆت ئىسىمدۇر. بىرىنچىسى، ئونلۇق خانە بولغان عَشَرُ دۇر. ئۇ بىرلەر خانىسى بولغان اَحَدٌ قوشۇلۇپ، توقسان توققۇزغىچە ئۆزىدىن كېيىن كەلگەن نَكِرَةٌ (ناتونۇش) ئىسمىنى زەۋەر قىلىدۇ، مەسىلەن: 99 ئەر ۋە 99 ئايال قاتارلىقلارغىچە). بۇ جۈملىدە «النوع» موصوف، «الثامن» صفة، «النوع الثامن» مبتداء، «أسماء» خبر، «أسماء»

موصوف، «تنصب» صفة: «تنصب» فعل و فاعل، «أسماء» مفعول: «أسماء» موصوف، «النكرات» صفة: «على التمييز» جارو مجرورمتعلق «تنصب» (غا)· «واو» إبتداء، «هى» مبتداء، «أَرْبَعَة أسماء» خبر: «أَرْبَعَة» أسماء عدد، «إسما» تمييز· «الأول» مبتداء، «عشر» خبر، «إذا» حرف شرط، «ركب» فعل شرط: «ركب» فعل مجهول ضميره مفعول، «مع أحد» جار و مجرور متعلق «ركب» (غا): «إلَى تسعة» جار و مجرور متعلق «ركب» (غا)· «واو» حرف عطف، «تسعين» معطوف، «تسعة» معطوف عليه، «نحو» مضاف، «أحد عشر رجلا» مضاف إلَيْه: «أحد عشر» أسماءعدد، «رجلا» تمييز، «واو» حرف عطف، «أحدَى عشرة إمْرَأَة» معطوف، «أحد عشر رجلا» معطوف عليه: «أحدى عشرة» أسماء عدد، «إمْرَأَة» تمييز· «إلَى تسعة وتسعين» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «تسعة و تسعين» أسماءعدد، «رجلا» تمييز· «واو» حرف عطف، «تسع وتسعين إمْرَأَة» معطوف، «تسعة وتسعين رجلا» معطوف عليه: «تسع و تسعين» أسماء عدد، «إمْرَأَة» تمييز·

والثانى كم الإستفهامية نحوكَمْ رَجُلاً عِنْدَكَ (ئىككىنچىسى، سوئال مەنىسىدىكى «كَمْ» دۆر. مەسىلەن: سىنىڭ ئالدىڭدا قانچە ئادەم بار؟) بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «الثانى كم الإستفهامية» معطوف، «الأول عشر» معطوف عليه: «الثانى» مبتداء، «كم الإستفهامية» خبر: «كم» موصوف، «إستفهامية» صفة· «نحو» مضاف، «كم رجلا عندك» مضاف إلَيْه: «كم» حرف إستفهام، «رجلا» تمييز، «كم رجلا عندك» مبتداء، «عَندك» خبر: «عندك» مبتداء؛ «عند» مضاف، «ك» مضاف إلَيْه·

واالثالث كَأي نحو كَأَىّ رَجُلاً عِنْدَكَ (ئۈچىنچىسى، «كَأَيّ»دۆر. مەسىلەن: قايسى ئادەم سىنىڭ يېنىڭدا؟) بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «الثالث كأى» معطوف، «الثانى كم الإستفهامية»

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

معطوف عليه: «الثالث» مبتداء، «كأى» خبر، «نحو» مضاف، «كأي رجلاً عندك» مضاف إلَيْه: «كأي» حرف إستفهام، «رجلا» تمييز، «كأي رجلا» خبر، «عندك» مبتداء: «عند» مضاف، «ك» مضاف إلَيْه.
والرابع كذا نحو عنْدى كَذَا دِرْهَمًا (تۆتىنچىسى، «كَذَا» دۇر. مەسىلەن: مەندە مۇشۇنچىلىك پۇل بار). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «الرابع كذا» معطوف، «الثالث» معطوف عليه: «الرابع» مبتداء، «كذا» خبر، «نحو» مضاف، «عندى كذا درهما» مضاف إلَيْه: «عندى خبر، «كذا» مبتداء، «درهما» تمييز.

توققۇزىنچى بۆلەك: بەزىسى ئارقىسىدا كەلگەن ئىسىملارنى زەۋەرلىك قىلىدىغان، بەزىسى پەسچلىك قىلىدىغان پېئىل ئىسىملىرى دېيىلىدىغان سۆزلەر

النوع التاسع كلمات تسمى أسماء الأفعال بعضها ترفع و بعضها تنصب. وهى تسعة كلمات. والناصبة منها ستة. رويد وهوإسم لأمهل. نحو رُوَيْدَ زَيْدًا أىْ اَمْهِلْ زَيْداً (توققۇزىنچى بۆلەك: بەزىسى ئارقىسىدا كەلگەن ئىسىملارنى پەسچ قىلىدىغان، بەزىسى زەۋەرلىك قىلىدىغان پېئىل ئىسىملىرى دېيىلىدىغان سۆزلەر. بۇنىڭ پەسچ قىلىدىغىنى ئالتە، زەۋەرلىك قىلىدىغىنى ئۈچتۇر. «رُوَيْدَ» «اَمْهِلْ» گە ئىسىمدۇر. مەسىلەن: زەيدكە مۆھلەت بەر). بۇ جۈملىدە «النوع» موصوف، «التاسع» صفة: «النوع التاسع» مبتداء، «كلمات» خبر: «كلمات» موصوف، «تسمى» صفة: «تسمى» مجهول فعل ضمير فاعل، «أسماء» مفعول: «أفعال» مضاف إلَيْه. «بعضها» مبتداء، «ترفع» خبر: «بعض» مضاف، «ها» مضاف إلَيْه، «ترفع» فعل و فاعل. «واو» حرف عطف، «بعضها تنصب» معطوف، «بعضها ترفع» معطوف عليه: «بعضها» مبتداء، «تنصب» خبر: «بعض» مضاف، «ها»

مضاف إِلَيْه. «تنصب» فعل و فاعل «واو» إبتداء، «هي» مبتداء، «تسعة كَلمَات» خبر: «تسعة» أسماء عدد، «كلمات» تمييز. «واو» إبتداء، «الناصبة منها» مبتداء، «ستة» خبر، «رويد»خبر مبتدائه محذوف «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «إسم» خبر. «لأمهل» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «نحو» مضاف، «رويدَ زيدا» مضاف إِلَيْه، «رويد» إسم فعل، «زيدا» مفعول، «أَيْ» حرف عطف، « أمهل زَيدا» معطوف، «رويد زيدا» معطوف عليه. « أمهل» فعل و فاعل، «زيدا» مفعول.

وبله وهوإسم لدع نحو بَلْهَ زَيْداً أَيْ دَعْ زَيْداً (ئىككىنچى، «بَلْهَ» بۇ «دَعْ» گە ئىسىمدۇر. مەسىلەن: زەيدنى قوي). بۇ جۇملىدە «واو» حرف عطف، «بله» معطوف، «رويد» معطوف عليه: «بله»خبر مبتدائه محذوف. «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «إسم» خبر، «لدع» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «نحو» مضاف، «بله زيدا» مضاف إِلَيْه: «بله» إسم فعل، «زيداً» مفعول، «أَيْ» حرف عطف، «دع زَيدا» معطوف، «بله زيدا» معطوف عليه: «دع» فعل و فاعل، «زيداً» مفعول.

و دونك وهو إسم لخذ نحو دُوْنَكَ زَيْدًا أَيْ خُذْ زَيْدًا (ئۈچىنچى، «دُوْنَكَ» بۇ «خُذْ»گە ئىسىمدۇر. مەسىلەن: زەيدنى تۇت). بۇ جۇملىدە «واو» حرف عطف، «دونك» معطوف، «بله» معطوف عليه: «دونك»خبر مبتدائه محذوف«واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «إسم» خبر، «لخذ» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «نحو» مضاف، «دونك زيدا» مضاف إِلَيْه، «دونك» إسم فعل، «زيدا» مفعول، «أَيْ» حرف عطف، «خذ زيدَا» معطوف، «دونك زيداً» معطوف عليه، «خذ» فعل و فاعل، «زيداً» مفعول.

وعليك وهو إسم لألزم نحوعَلَيْكَ زَيْداً أَيْ أَلْزِمْ زَيْداً (تۆتىنچى، «عَلَيْكَ» بولسا «أَلْزِمْ»گە ئىسىمدۇر. مەسىلەن: زەيدتىن ئايرىلما). بۇ جۇملىدە «واو» حرف عطف، «عليك» معطوف، «خذ»

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

معطوف عليه: «عليك» خبر مبتدائه محـذوف «واو» إبتـداء، «هـو» مبتداء، «إسم» خبر، «لألزم» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «نحو» مضاف، «عليك زيداً» مضاف إلَيْه، «عليك» إسم فعل، «زيداً» مفعول، «أَيْ» حرف عطف، «ألزم زيداً» معطوف، «عليك زيـداً» معطـوف عليه، «أَلزم» فعل و فاعل، «زيداً» مفعول.

وها وهو إسم لخذ نحو هَا زَيْداً أَىْ خُذْ زَيْداً (بەشـىنچى، «هَـا» بولسا «خُذْ» گە ئـىسـىمـدۇر. مـەسـىلـەن: زەيـدنى تـۇت). بـۇ جۈملـىدە «واو» حرف عطف، «ها» معطوف، «عليك» معطوف عليه: «ها»خـبر مبتدائه محذوف «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «إسم» خبر، «لخذ» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «نحو» مضاف، «ها زيدا» مضاف إلَيْه، «ها» إسم فعلٍ، «زيدا» مفعول، «اى» حرف عطف، «خذ زيدا» معطَـوف، «ها زيداً» معطوف عليه، «خذ» فعل و فاعل، «زيدا» مفعول.

وحيهل وهو إسم لإيت نحو حَيْهَلَ الصّـلوةَ أَىْ إِيْـتِ الصَّـلوةَ (ئالـتـىنـچى، «حَيْهَلَ» بولسا «إِيْتِ»گـە ئـىسـىمـدۇر. مـەسـىلـەن: نامازغا كـەل). بـۇ جۈملـىدە «واو» حرف عطف، «حيهل» معطـوف، «هـا» معطوف عليه «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «إسم» خبر، «لإيت» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «حيهل»خبر مبتدائه محذوف، «نحو» مضاف، «حيهل الصّلوة» مضاف إلَيْه، «حيهل» إسم فعل، «الصلاة» مفعـول، «أَيْ» حرف عطف، «إيتَ الصلوة» معطـوف، «حيهـل الصـلوة» معطوف عليه: «إيت» فعل و فاعل، «الصلوة» مفعول.

والرافعة منها ثلثة أحدها هَيْهَاتُ وَهو إسم لبعد نحوهَيهَاتَ زَيْـدٌ أَىْ بَعُـدَ زَيْـدٌ (پـىچ قـىلـىدىغان ئـىسـىم-پېئـىلـلـىنىڭ بـىرىنچـىسـى هَيْهَاتُ، بۇ «بَعُدَ»گـە ئـىسـىمـدۇر. مـەسـىلـەن: زەيـد يىراقلاشـتى). بـۇ جۈملـىدە «واو» حرف عطف، «الرافعة منها» معطوف، «الناصبة منها» معطوف عليه: «الرافعة منها» مبتداء، «ثلثة» خبر، «أحـدها» مبتـداء،

«هيهات» خبر، «أحد» مضاف، «ها» مضاف إلَيْه، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «إسم» خبر، «لبعد» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «نحـو» مضاف، «هيهات زيد» مضاف إلَيْه: «هيهات» إسم فعل، «زيدا» مفعول، « أى» حرف عطف، «بعدَ زيد» معطوف، «هيهات زيد» معطوف عليه، «بعد» فعل، «زيد» فاعل.

وثانيها سرحان وهو إسم لسرع نحو سَرَحَانَ زَيْدٌ أَىْ سَرِعَ زَيْدٌ (ئىككىنچىسى، «سَرَحَان»دۇر. بۇ «سَرِعَ»گە ئىسىمدۇر. مەسىلەن: زەيد تېز بولدى). بۇ جۇملىدە «واو» حرف عطف، «ثانيها» معطوف، «أحدها» معطوف عليه، «ثانيها» مبتداء، «سرحان» خبر، «سرحان» فعل و فاعل. «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «إسم» خبر، «لسرع» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «نحو» مضاف، «سرحان زيد» مضاف إلَيْه؛ «سرحان» فعل، «زيد» فاعل، «أَىْ» حرف عطف، «سرع زيد» معطوف، «سرحان زيد» معطوف عليه، «سرع» فعل، «زيد» فاعل.

وثالثها شتان. وهو إسم لإفترق نحو شَتَّانَ زَيْدٌ وَعَمْرٌ أَىْ إِفْتَرَقَ زَيْدٌ وَعَمْرٌ (ئۈچىنچىسى، شَتَّان دۇر. بۇ «إِفْتَرَقَ»گە ئىسىمدۇر. مەسىلەن: زەيد بىلەن ئۆمەر ئايرىلىپ كەتتى). بۇ جۇملىدە «واو» حرف عطف، «ثالثها» معطوف، «ثانيها» معطوف عليه: «ثالثها» مبتداء، «شتان» خبر: «ثالث» مضاف، «ها» مضاف إلَيْه «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «إسم» خبر: «لإفترق» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «نحو» مضاف، «شتان زيد» مضاف إلَيْه؛ «شتان» فعل، «زيد» فاعل. «واو» حرف عطف، «عمر» معطوف، «زيد» معطوف عليه، «أى» حرف عطف، «إفترق زيد» معطوف، «شتان زيد» معطوف عليه: «إفترق» فعل، «زيد» فاعل. «واو» حرف عطف، «عمر» معطوف، «زيد» معطوف عليه.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئوننىچى بۆلەك: (مۇبتەدەئون) ئىسمىنى پەچ، خەۋەرنى زەۋەر قىلدىغان تولۇقلىغۇچى پېئىللار

النوع العاشر الأفعال الناقصة ترفع الإسم وتنصب الخبر. وهى ثلثة عشر فعلاً. أحدها كان نحو كَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا (ئوننىچى بۆلەك: ئىسمىنى پەچ(مبتداء)، خەۋەرنى زەۋەر قىلىدىغان تولۇقلىغۇچى پېئىللار. بۇ تولۇقلىغۇچى پېئىللار «الأفعال الناقصة»دۇر. ئۇلار ئون ئۈچ پېئىلدۇر.

«كان» مەسىلەن: ئاللاھ ھەممىنى بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر). بۇ جۈملىدە «النوع» موصوف، «العاشر» صفة؛ «النوع العاشر» مبتداء، «أفعال الناقصة» خبر: «أفعال» موصوف، «الناقصة» صفة، «الناقصة» موصوف، «ترفع» صفة؛ «ترفع» فعل ضمير فاعل، «الإسم» مفعول.«واو» حرف عطف، «تنصب الخبر» معطوف، «ترفع الإسم» معطوف عليه. «واو» إبتداء، «هى» مبتداء، «ثلثة عشر» خبر: «ثلثة عشر» أسماء عدد، «فعلا» تميز، «أحدها» مبتداء، «كان» خبر: «أحد» مضاف، «ها» مضاف إِلَيْه. «نحو» مضاف، «كان الله عليما حكيما» مضاف إِلَيْه: «كان» الأَفْعالَ الناقصة، «الله» إسم كان، «عيلما» خبر كان: «عَليما» موصوف، «حكيما» صفة.

وقد يكون تامة بمعنى وقع و وجد نحو كَانَ زَيْدٌ أَىْ وَقَعَ زَيْدٌ (كَانَ بەزىدە، «وَقَعَ»، «وَجَدَ» مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد ئورۇنلاشتى. زەيد بار ئىدى). بۇ جۈملىدە «واو» إستئنافية، «قد» حرف تحقيق، «يكون» الأفعال الناقصة إسمه ضمير، «تامة» خبر «يكون»، «بمعنى» جار و مجرور متعلق «يكون» (غا)؛ «معنى» مضاف، «وقع» مضاف إِلَيْهِ: «وقع» فعل و فاعل، «واو» حرف عطف، «وجد»

معطوف، «وقع» معطوف عليه، «نحو» مضاف، «كان زيد» مضاف إِلَيْه: «كان» فعل، «زيد» فاعل، «أَيْ» حرف عطف، «وقع زيد» معطوف، «كان زيد» معطوف عليه: «وقع» فعل، «زيد» فاعل.

وزائدة نحو قَوْله تَعَالَى كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا («كَانَ» زىيادە بولۇپمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: بۆشۈكتىكى كىچىك بالىغا قانداق سۆزلەيمىز). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «زائدة» معطوف، «كان» معطوف عليه، «زائدة» خبر مبتدائه محذوف، «نحو» مضاف، «قوله تعالى» مضاف إِلَيْه: «قول» مضاف، «ه» مضاف إِلَيْه، «تعالى» فعل و فاعل، «كيف» حرف إستفهامية، «نكلم» فعل و فاعل، «من» موصول، «كان» صيلته، «كان» الأفعال الناقصة إسمه ضمير، «فى المهد صبيا» خبر «كان»، «فى المهد» جار و مجرور متعلق «كان»گە.

وبمعنى صارنحو كَانَ زَيْدٌ غَنِيًّا أَيْ صَارَ زَيْدٌ غَنِيًّا (كَانَ بولسا صَارَ مەنىسى بىلەنمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد باي بولۇپ قالدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «بمعنى صار» معطوف، «بمعنى وقع» معطوف عليه: «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «معنى» مضاف، «صار» مضاف إِلَيْه. «نحو» مضاف، «كان زيد غنيا» مضاف إِلَيْه: «كان» الأفعال الناقصة، «زيد» إسمه، «غنيا» خبره، «أَيْ» حرف عطف، «صار زيد غنيا» معطوف، «كان زيد غنيا» معطوف عليه: «صار» الأفعال الناقصة، «زيد» إسم «كان»، «غنيا» خبره.

ويكون فيها ضمير الشأن نحو كَانَ زَيْدٌ قَائِمٌ («كان»دە ضمير الشأن مۇ بار بولىدۇ. مەسىلەن: زەيد ئۆرە تۇرغۇچىدۇر). بۇ جۈملىدە «واو» حرف إستئنافية، «يكون» الأفعال الناقصة، «فيها» إسم يكون، «ضمير الشان» خبر«يكون»، «ضمير» موصوف، «الشأن» صفة. «نحو» مضاف، «كان زيد قائم» مضاف إِلَيْه: «كان» الأفعال

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

الناقصة، «زيد» إسم «كان»، «قائم» خبر «كان».

وصار للإنتقال نحو صَارَ الْفَقِيْرُ غَنيًّا وَ صَارَالطِّيْنُ خَزَفًا (صَارَ يۆتكىلىش مەنىسىنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ. مەسىلەن: كەمبەغەل كىشى باي بولۇپ قالدى، لاي ساپالغا ئايلاندى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «صار» معطوف، «كان» معطوف عليه: «صار» مبتداء، «للإنتقال» خبر: «للإنتقال» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «نحو» مضاف، «صارالفقير غنيا» مضاف إلَيْه: «صار» الأفعال الناقصة، «الفقير» إسم صار، «غنيا» خبر صار، «واو» حرف عطف، «صارالطين» معطوف، «صارالفقير غنيا» معطوف عليه: «صار» الأفعال الناقصة، «الطين» إسم صار، «خذفا» خبر صار.

ولا يقال صَارَ اللهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا (ئاللاھ بەك ئالىم ۋە بەك ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچى بولۇپ قالدى، دېيىلمەيدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» إستئنافية، «لايقال» فعل مجهول مالم يسم فاعله، «صار» الأفعال الناقصة، «الله» إسم صار، «عليما» خبر صار: «عليما» موصوف، «حكيما» صفة.

وأصبح لإقتران مضمون الجملة بالصبح نحوأَصْبَحَ زَيْدٌ عَالِمًا («أَصْبَحَ» جۈملىنىڭ مەزمۇنىنى تاڭ سەھەرگە يېقىن قىلىش ئۈچۈن كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد ئالىم بولۇپ تاڭ ئاتقۇزدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «أصبح» معطوف: « صارللإنتقال» معطوف عليه: « أصبح » خبر مبتدائه محذوف، «أصبح» مبتداء، «لإقتران الجملة» خبر: «لإقتران» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «إقتران» مضاف، «مضمون» مضاف إلَيْه: «مضمون» مضاف، «الجملة» مضاف إلَيْه، «بالصبح» جار و مجرور متعلق «إقتران» (گە): «نحو» مضاف، «أَصبح زيد» مضاف إلَيْه: «أصبح»الأفعال الناقصة، «زيد» إسم أَصبح، «عالما» خبر أصبح.

وبمعنى صارنحوأَصْبَحَ الْمَرِيْضُ صَحِيْحًا («أَصْبَحَ»، « صَارَ» مەنىسى بىلەنمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: كېسەل ساقىيىپ كەتتى).
بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «بمعنى صار» معطوف، «وبمعنى صار» معطوف عليه؛ «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «معنى» مضاف، «صار» مضاف إِلَيْه، «نحو» مضاف، «صار» مضاف إِلَيْه، « » الأفعال الناقصة، «المريض» إسم أصبح، «صحيحا» خبر أصبح.

وبمعنى الدخول فى الصبح نحوأَصْبَحَ زَيْدٌ أَيْ دَخَلَ فِى الصُّبْحِ (أَصْبَحَ يەنە تاڭ سەھەر مەزگىلىدە كىرىش مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد تاڭ پەيتىدە كىرىپ كەلدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «الدخول فى الصبح» معطوف، «بمعنى صار» معطوف عليه؛ «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «معنى» مضاف، «دخول» مضاف إِلَيْه، «فى الصبح» جار و مجرور متعلق «دخول» (غا)؛ «نحو» مضاف، «أصبح زيد» مضاف إِلَيْه، «أصبح»الأفعال الناقصة، «زيد» إسم أصبح، «أى» حرف عطف، «دخل فى الصبح» معطوف، «أصبح زيد» معطوف عليه؛ « دخل» فعل ضمير فاعل، «فى الصبح» جار و مجرور متعلق «دخل»گە.

وأضحى لإقتران مضمون الجملة بالضحى نحوأَضْحَى زَيْدٌ كَرِيْمًا («أَضْحَى» جۈملىنىڭ مەزمۇنىنى چاشكا ۋاقتىغا يېقىن قىلىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد چاشكا ۋاقتىدا سېخىي بولدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «أضحى لإقتران مضمون الجملة» معطوف، «أصبح لإقتران مضمون الجملة» معطوف عليه، «أضحى» مبتداء، «لإقتران مضمون الجملة» خبر، «لإقتران مضمون الجملة» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «إقتران» مضاف، «مضمون» مضاف إِلَيْه؛ «مضمون» مضاف، «الجملة» مضاف إِلَيْه، «بالضحى» جار و مجرور متعلق «إقتران» (غا)؛ «نحو» مضاف،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«أَضحى زيد كريما» مضاف إِلَيْه: «أَضحى» الأفعال الناقصة، «زيد» إسمه، «كريما» خبر أضحى.

وبمعنى صار نحو أَضْحَى الأَميْرُ أَسيْرًا (أَضْحَى) صَارَ مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: باشلىق ئەسىرگە ئايلىنىپ قالدى). بۇ جۈملىدە، «واو» حرف عطف، «بمعنى صار» معطوف، «وأضحى لإقتران» معطوف عليه، «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «معنى» مضاف، «صار» مضاف إِلَيْه، «نحو» مضاف، «أضحى الأمير أسيرا» مضاف إِلَيْه: « أضحى» الأَفعَال الناقصة، «الأمير» إسم أضحى، « أسيرا» خبر أضَحَى.

وبمعنى الدخول فى الضحى نحو أَضْحَى زَيْدٌ أَىْ دَخَلَ زَيْدٌ فى الضُّحَى (أَضْحَى يەنە چاشكا ۋاقتىدا كىرىش مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ. زەيد چاشكا ۋاقتىدا كىردى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «معنى» مضاف، «أضحى زيد» مضاف إِلَيْه، «أضحى» فعل، «زيد» فاعل، « أَىْ » حرف عطف، «دخل زيد» معطَوف، «أَضحى زيد» معطوف عليه؛ «دخل» فعل، «زيد» فاعل، «فى الضحى» جار و مجرور متعلق «دخل»گە.

وأمسى لإقتران مضمون الجملة بالمساء نحو أَمْسَى زَيْدٌ عَالمًا (أَمسى جۈملىنىڭ مەزمۇنىنى كەچ ۋاقتىغا يېقىن قىلىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد كەچ ۋاقتىدا ئالىم بولدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «أمسى لإقتران مضمون الجملة» معطوف، «أَضحى لإقتران مضون الجملة» معطوف عليه: «أمسى» مُبتداء، « لإقتران مضمون الجملة» خبر: «إقتران» مضاف، «مضمون» مضاف إِلَيْه: «مضمون» مضاف، « الجملة» مضاف إِلَيْه، «بالمساء» جار و مجرور متَعلق «إقتران» (غا)، «نحو» مضاف، «أمسَى زيد عالما» مضاف إِلَيْه: «أمسى» الأفعال الناقصة، «زيد» إسم «أمسى»، «عالما»

خبر «أمسى».

وبمعنى صارنحو أَمْسَى الذَّلِيْلُ عَزِيْزًا (أَمْسَى يەنە صَارَ مەنىسى بىلەنمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: خاركەشى ئەزىز بولۇپ قالدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «بمعنى صار» معطوف، «أمسى لإقتران» معطوف عليه، «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «معنى» مضاف، «صار» مضاف إلَيْه، « بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «معنى» مضاف، «صارَ» مضاف إلَيْه، «نحو» مضاف، « أمسى الذليل» مضاف إلَيْه؛ «أمسى» الأفعال الناقصة، «الذليل» إسم «أمسى»، «عزيزا» خبر «أَمسى».

وبمعنى الدخول فى المساء نحوأَمْسَى زَيْدٌ أَىْ دَخَلَ زَيْدٌ فى الْمَسَاءِ (أَمْسَى ئاخشامدا كىرىش مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد ئاخشام پەيدا بولدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، « بمعنى الدخول» معطوف، « بمعنى صار» معطوف عليه، « بمعنى » جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «معنى» مضاف، «الدخول» مضاف إلَيْه، «فى المساء» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «نحو» مضاف، «أمسى زيد» مضاف إلَيْه؛ «أمسى» الأفعال الناقصة، « زيد» إسمه، «أَىْ» حرف عطف، «دخل زيد» معطوف، «أمسى زيد» معطوف عليه؛ «دخل» فعل، «زيد» فاعل، «فى المساء» جار و مجرور متعلق «دخل»گە.

و ظل لإقتران مضمون الجملة بالنهارنحو ظَلَّ زَيْدٌ قَائمًا (ظَلَّ جۈملىنىڭ مەزمۇنىنى كۈندۈزگە يېقىن قىلىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد كۈندۈزگىچە تۇردى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «ظل لإقتران مضمون الجملة» معطوف، «أمسى لإقتران مضمون الجملة» معطوف عليه؛ « ظل» مبتداء، «لإقتران الجملة» خبر؛ «لإقتران» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «إقتران» مضاف، «مضمون» مضاف إلَيْه، «مضمون» مضاف، «الجملة» مضاف إلَيْه،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«بالنهار» جار و مجرور متعلق «إقتران» (غا)، «نحو» مضاف، «ظل زيد قائما» مضاف إِلَيْه؛ «ظل» الأفعال الناقصة، «زيد» إسم ظل. «قائما» خبر ظل.

وبمعنى صار نحو ظَلَّ الصَّبِيُّ بَالِغًا (ظَلَّ صَارَ مەنىسى بىلەنمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: بالا چوڭ بولدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «بمعنى صار» معطوف، «ظل لإقتران مضمون الجملة» معطوف عليه، «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «معنى» مضاف، «صار» مضاف إِلَيْه، «نحو» مضاف، « ظل الصبي بالغا» مضاف إِلَيْه: «ظل» الأفعال النَاقصة، «الصبي» إسم ظل، «بالغا» خبر ظل.

وبات لإقتران مضمون الجملة بالليل نحو بَاتَ زَيْدٌ عَابِدًا۟ر بَاتَ. بۇ جۈملىنىڭ مەزمۇننى كېچىگە يېقىن قىلىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد ئىبادەت قىلىپ قوندى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «بات لإقتران مضمون الجملة» معطوف، «ظل لإقتران مضمون الجملة» معطوف عليه: «بات» مبتداء، «لإقتران مضمون الجملة» خبر: «لإقتران» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «إقتران» مضاف، «مضمون» مضاف إِلَيْه، «مضمون» مضاف، «الجملة» مضاف إِلَيْه، «بالليل» جار و مَجرورَ متعلق محذوف (قا): «نحو» مضاف، «باتَ زيد عابدا» مضاف إِلَيْه، «بات» الأفعال الناقصة، «زيد» إسم بات، «عابدا» خبر بات.

وبمعنى صارنحو بَاتَ الْحَزِيْنُ فرِحاً (بَاتَ يەنە صَارَ مەنىسى بىلەنمۇ كېلىدۇ. مەسىلەن: غەمكىن كىشى خۇشال بولدى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «بمعنى صار» معطوف، «بات لإقتران مضمون الجملة» معطوف عليه، «بمعنى» مضاف، «صار» مضاف إِلَيْه، «نحو»، «مضاف»، «بات الحزين فرحا» مضاف إِلَيْه: «بات»الأفعال الناقصة، «الحزين» إسم بات، «فرحا» خبر بات.

و مازال ومابرح ومافتئ ومانفك لإستمرار أخبارها لأسمائها نحو مَازَالَ زَيْدٌ كَرِيْمًا وَمَابَرِحَ زَيْدٌ جَوَادًا وَمَافَتِئَ زَيْدٌ رَحِيْمًا وَمَاانْفَكَّ زَيْـدٌ عَالِمًا (مَازَالَ، مَابَرِحَ، مَا فَتِئَ، مَاانْفَكَّ لەر ئۆز ئىسمىغا ئۇزۇلدۇرمەي كەلتۈرۈش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد سېخى بولۇۋەردى. زەيد مەرت بولۇۋەردى. زەيد رەھىمدىل بولۇۋەردى. زەيد ئالىم بولۇۋەردى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «مازال» معطوف، «بات» معطوف عليه؛ «مازال » خبر مبتدائه محذوف، «واو» حرف عطف، «مابرح» معطوف، «مازال» معطوف عليه، «واو» حرف عطف، «مافتئ» معطوف، «مابرح» معطوف عليه، «واو» حرف عطف، «ماانفك» معطوف، «مافتئ» معطوف عليه؛ «ماانفك» مبتداء، «لإستمرار»، «لإستمرار» خبر؛ «لإستمرار» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «إستمرار» مضاف، «أخبارها» مضاف إلَيْه؛ «أخبار» مضاف، «ها» مضاف إلَيْه، «لأسمائها» جار و مجرور متعلق «إستمرار» (غا)؛ «أسماء» مضاف، «ها» مضاف إلَيْه، «نحو» مضاف، «مازال زيد كريما» مضاف إلَيْه؛ «مازال» الأفعال النَاقصة، «زيد» إسم مازال، «كريما» خبره، «واو» حرف عطف، «مابرح زيد جوادا» معطوف، «مازال زيدكريما» معطوف عليه؛ «مابرح» الأفعال الناقصة، «زيد» إسم مابرح، «جوادا» خبره، «واو» حرف عطف، «مافتئ زيد رحيما» معطوف، «مابرح زيد جوادا» معطوف عليه؛ «مافتئ» الأفعال الناقصة، «زيد» إسم مافتئ، «رحيما» خبره، «واو» حرف عطف، «ماانفك زيد عالما» معطوف، «مافتئ زيد رحيما» معطوف عليه؛ «ماانفك» الأفعال الناقصة، «زيد» إسم ماانفك، «عالما» خبر ماانفك.

ومادام لتوقيت أمرىمدة ثبوت خبرها لإسمها نحو إجْلِسْ مَادَامَ زَيْدٌ جَالِسًا أَيْ إجْلِسْ مُدَّةَ جُلُوْسِ زَيْـد (مَادَامَ ئۆزىنىڭ ئىگىسىگە خەۋىرىنى ئورۇنلاشتۇرغان ۋاقىتتا بىرەر ئىش-ھەرىكەتكە ۋاقىت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بەلگىلەش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد ئولتۇرغان مۇددەتكىچە ئولتۇر). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف. «مادام لتوقيت» معطوف، «مازال» معطوف عليه: «مادام» مبتداء، «لتوقيت» خبر: «لتوقيت» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «بمدة» جار و مجرور متعلق «توقيت» (گە): «مدة» مضاف، «ثبوت» مضاف إلَيْه: «ثبوت» مضاف، «خبر» مضاف إلَيْه، «خبر» مضاف، «ها» مضَاف إلَيْه، «لإسمها» جار و مجرور متَعلَق « ثبوت» (غا): «إسم» مضاف، «ها» مضاف إلَيْه؛ «نحو» مضاف، «إجلس مادام زيد جالسًا» مضاف إلَيْه: «إجلس» فَعل و فاعل، «مادام» الأفعال الناقصة، «زيد» إسم مادام، «جالسا» خبر مادام، «أيْ» حرف عطف، «إجلس مدة جلوس زيد» معطوف، «مادام زيد جالسا» معطوف عليه: «إجلس» فعل و فاعل، «مدة جلوس زيد» مفعول: «مدة» مضاف، «جلوس» مضاف إلَيْه، «جلوس» مضاف، «زيد» مضاف إلَيْه.

وليس لنفي مضمون الجملة في الحال نحولَيسَ زَيْدٌ قَائمًا (لَيْسَ جۈملىنىڭ مەزمۇنىنى شۇ ھالەتتە ئىنكار قىلىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيد ئۆرە تۇرغان ئەمەس). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «ليس لنفي مضون الجملة» معطوف، «مادام لتوقيت» معطوف عليه، «ليس» مبتداء، «لنفي مضون الجملة» خبر: «لنفي» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «نفي» مضاف، «مضون» مضاف إلَيْه: «مضمون» مضاف، «الجملة» مضاف إلَيْه، «في الحال» جار و مجرور متعلق «نفي» (غا): «نحو» مضاف، «لَيس زيد قائما» مضاف إلَيْه: «ليس» الأفعال الناقصة، «زيد» إسم قائما، «قائما» خبره ليس.

ومايتصرف من هذه الأفعال حمكه كحكم هذه الأفعال وعمله كعملها (يۇقىرىدىكى تۈرلەنگەن پېئىللارنىڭ ھۆكۈم — ئەمەل ۋە ھەرىخىل ئۆزگىرىشلىرى مۇشۇ پېئىللارنىڭ ھۆكۈم —

ئەمەللىرى بىلەن بىردەك بولىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» إبتداء، «ما» مبتداء، «يتصرف» خبر: «يتصرف» فعل و فاعل. «من هذه الأفعال» جار و مجرور متعلق «يتصرف» (غا)؛ «هذه» موصوف، «الأفعال» صفة، «حكمه» مبتداء، «كحكم هذه الأفعال» خبر، «حكم» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه، «كحكم» مضاف، «هذه» مضاف إلَيْه؛ «هذه» موصوف، «الأفعالَ» صفة. «واو» إبتداء، «عمله» مبتداء: «عَمل» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه، «كعملها» خبر: «كعملها» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «عمل» مضَاف، «ها» مضاف إلَيْه.

ئون بىرىنچى بۆلەك: ئىسىمنى پىچ، خەۋىرىنى زەۋەر قىلىدىغان يېقىنلىشش پېئىللىرى

النوع الحادى عشر أفعال المتقاربة ترفع الإسم وتنصب الخبر. وهي ربعة أفعال. عسي وهولرجاء دنوالخبرلإسمهاوخبره الفعل المضارع مع أَنْ نحو عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَّخْرُجَ أَىْ قَارَبَ زَيْدُ الْخُرُوْجِ (ئون بىرىنچى بۆلەك: «أفعال المقاربة» ‹يېقىنلىشىش پېئىللىرى› دۇر. ئۇلارمۇ مبتدء نى پىچ، خەۋىرىنى زەۋەر قىلىدۇ. ئۇلار تۆت پېئىلدۇر. بىرىنچى، عسى. بۇ خەۋەرنىڭ مبتدء غا يېقىنلىششىنى ئۈمىد قىلىش مەنىسىدە كېلىدۇ. ئۇنىڭ خەۋىرى «أَنْ» بىلەن كەلگەن كەلگۈسى زامان پېئىلىدۇر. مەسىلەن: زەيدنىڭ چىقىشى يېقىنلاشتى ياكى زەيدنىڭ چىقىشىدىن ئۈمىد بار). بۇ جۈملىدە «النوع» موصوف، «الحادى» صفة، « النوع الحادى» مبتداء، «عشر» خبر: «عشر» أسماء عدد، «أفعال» تمييز: «أفعال» مضاف، «المقاربة» مضاف إلَيْه، «ترفع» فعل ضمير فاعل. «الإسم» مفعول. «واو» حرف عطف، « تنصب الخبر» معطوف، «ترفع الإسم» معطوف عليه: «تنصب» فعل ضمير فاعل. «الخبر» مفعول، «واو» إبتداء، «هع»

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

مبتداء، «أَرْبَعَة أفعال» خبر: «أَرْبَعَة» أسماء عدد، «أفعال» تمييز، «عسى» خبر مبتدائه محذوف، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «لرجاء» خبر: «لرجاء» جار و مجرور متعلق «عسى» (غا)؛ «إسم» مضاف، «ها» مضاف إِلَيْه، «واو» إبتداء، «خبره» مبتداء، «الفعل المضارع» خبر: «خبر» مضَاف، «ه» مضاف إِلَيْه، «الفعل» موصوف، « المضارع» صفة، «مع» مضاف، «أَنْ» مضاف إِلَيْه، «نحو» مضاف، «عسى أَنْ يخرج زيد الخروج» مضاف إِلَيْه: «عَسَى» أفعال مقاربة، «أَنْ يخرج» إسم عسى: «زيد» خبر عسى، «أَنْ» حرف نواصب، «يخرج» فعل مضارع منصوب؛ «يخرج» فعل، «زيد» فاعل، «أَيْ» حرف عطف، «قارب زيد الخروج» معطوف، «عسى أَنْ يخرج زيد» معطوف عليه؛ «قارب» أفعال مقارب، «زيد» إسمه، «خروج» خبر قارب.

واذاجعل المضارع مع أَنْ إسمها لايحتاج إِلَى الخبرنحو عَسَى أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ اَىْ قَارَبَ خُرُوْجُ زَيْد («أَنْ» بىلەن قوشۇلغان كەلگۈسى زامان پېئىلى «عَسَى» نىڭ ئىسمى «يەنى مۇبتەدەئۇن قىلىنسا، ئۇ خەۋەرگە موھتاج بولمايدۇ. مەسىلەن: زەيدنىڭ چىقىشى يېقىنلاشتى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف إستئنافية، «إذا» حرف شرط، «جعل» فعل مجهول: «المضارع» مفعول مالم يسم فاعله، «مع أَنْ» ثاني مفعول؛ «مع» مضاف، «أَنْ» مضاف إِلَيْه؛ «إسم» مضاف، «ها» مضاف إِلَيْه، «إسمها» مبتداء، «لايحتاج» خبَر، «لايحتاج» فعل و فاعل، «إِلَي الخَبرَ» جار و مجرور متعلق «لايحتاج » (غا)؛ «نحو» مضاف، «عسى أَنْ يخرج زيد» مضاف إِلَيْه، «عسى» أفعال مقارب، «أَنْ يخرج» إسم عسى، «زيد» خبر عسى، «أَنْ» حرف نواصب، «يخرج» مضارع منصوب: «يخرج» فعل و فاعل، «أَيْ» حرف عطف، «قارب خروج زيد» معطوف، «عسى أَنْ يخرج زيد» معطوف عليه: «قارب» أفعال مقارب، «خروج» إسم قارب، «زيد» خبر قارب.

وكاد و هى لدنوالخبروخبره الفعل المضارع المأول بإسم الفاعل نحوكَادَ زَيْدٌ يَخْرُج أَىْ كَادَ زَيْدٌ خَارِجًا (كَادَ خەۋەرنى هازىرقى ۋاقىتتا يۈز بېرىشكە يېقىن قىلىش مەنىسىدە كېلىدۇ. كادنىڭ خەۋىرى «إسم فاعل» مەنىسىدە قوللىنىلغان كەلگۈسى زامان پېئىللىرىدۇر. مەسىلەن: زەيدنىڭ چىقىشى يېقىنلاشتى). بۇ جۇملىدە «واو» حرف عطف، «كاد» معطوف، «عسى» معطوف عليه: «كاد» خبر مبتدائه محذوف، «واو» إبتداء، «هى» مبتداء، «لدنوالخبر» خبر، «لدنوالخبر» جار و مجرور متعلق «كاد» (گە). «دنوّ» مضاف، «الخبر» مضاف إلَيْه، «واو» إبتداء، «خبره» مبتداء، «الفعل المضارع المول» خبر: «خَبر» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه. «الفعل» موصوف، «المضارع» صفة: «المضارع» موصوف، «المأول» صَفة، «بإسم الفاعل» جار و مجرور متعلق «المأول» (غا): «إسم» مضاف، «الفاعل» مضاف إلَيْه، «نحو» مضاف، «كادزيد يخرج » مضاف إلَيْه: «كاد» أفعال مقارب، «زيد» إسم كاد، «يخرج» خبر كاد: «يخرجَ» فعل و فاعل، «أَىْ» حرف عطف، «كاد زيد خارجا» معطوف، «كاد زيد يخرج» معطوف عليه: «كاد» أفعال مقارب، «زيد» إسم كاد، «خارجا» خبر كاد.

وكرب وهولشروع الإسم فى الخبر وهو مثل كاد فى الإستعمال نحو كَرُبَ زَيْدٌ أَىْ قَرَبَ زَيْدٌ خَارِجًا (كَرُبَ مبتدأنىڭ خەۋىرىدە باشلىنىش مەنىسىدە كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئىشلىتىلىشى «كاد» گە ئوخشاشتۇر. مەسىلەن: زەيدنىڭ چىقىشى يېقىنلاشتى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «كرب» معطوف، «كاد» معطوف عليه، «كرب» خبر مبتدائه محذوف، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «لشروع الإسم» خبر: «لشروع» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «شروع» مضاف، «الإسم» مضاف إلَيْه، «فى الخبر» جار و مجرور متعلق «شروع» (غا): «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «مثل كاد» خبر،

«فى الإستعمال» جار و مجرور متعلق «كاد»(گە)، «نحو» مضاف، «كرب زيد يخرج» مضاف إلَيْه: «كرب» أفعال مقارب، «زيد» إسم كرب، «يخرج» خبر كرب، «يخرج» فعل و فاعل، «أىْ» حرف عطف، «قرب زيد خارجا» معطوف، «كرب زيد يخرج» معطوف عليه: «قرب» أفعال مقارب، «زيد» إسم قرب، «خارجا» خبر قرب.

أَوْشك وهو لشروع الإسم فى الخبر وهومثل عسى وكاد فى الإستعمال نحواَوْشَكَ زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ وَأَوْ شَكَ أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ وَاَوْشَكَ زَيْدٌ يَخْرُجَ (اَوْشَكَ مبتدء نىڭ خەۋىرىدە باشلىنىش مەنىسىدە كېلىدۇ. ئۇ ئەمەلدە «عسى»، «كاد» گە ئوخشاشتۇر. مەسىلەن: زەيدنىڭ چىقىشى يېقىنلاشتى). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «اوشك» معطوف، «كرب» معطوف عليه: «اوشك»خبر مبتدائه محذوف. «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «لشروع الإسم» خبر: «لشروع الإسم» جار و مجرور متعلق «اوشك»(گە): «شروع» مضاف، «الإسم» مضاف إلَيْه، «فى الخبر» جار و مجرور متعلق «شروع» (غا). «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «مثل عسى» خبر، «واو» حرف عطف، «كاد» معطوف، «اوشك» معطوف عليه: «كاد» خبر مبتدائه محذوف، «فى اللإستعمال» جار و مجرور متعلق «كاد» (گە)، «نحو» مضاف، «أوشك زيد أنْ يخروج» مضاف إلَيْه: «أوشك» أفعال مقارب، «زيد» إسم أوْشك، «أنْ يخرج» خبره، «أنْ» حرف نواصب، «يخرج» فعل مضارع منصوب؛ «يخرج» فعل و فاعل، «واو» حرف عطف، «أوْشك أنْ يخرج زيد» معطوف، «أوْشك زيد أنْ يخرج» معطوف عليه: «أوشك» أفعال مقارب، «أنْ يخرج» إسم أوشك، «زيد» خبرأوْشك، «أنْ» حرف نواصب، «يخرج» فعل مضارع منصوب: «يخرج» فعل و فاعل.

ئون ئىككىنچى بۆلەك: ئەلىف- لام بىلەن تونۇشلۇققا ئايلانغان جىنس ئىسمىنى پېئىل قىلىدىغان ياكى ئەلىف- لام بىلەن تونۇلغان ئىسىمغا قوشۇلغان ئىسمىنى پېئىل قىلىدىغان ياكى زەۋەر ئوقۇلىدىغان نَكْرَة ئىسىم بىلەن پەرقلەندۈرۈلگەن ضمير (ئالماش) ئىسمىنى پېئىل قىلىدىغان مەدھىيلەش ۋە سۆكۈش پېئىللىرى

النوع الثاني عشر أفعال المدح والذم: ترفع إسم الجنس معرفا باللام أَوالمضاف إِلَى المعرف بها أَوْمضمرا مميزا بنكرة منصوبة وهي أَرْبَعَة أفعال نعم لمدح الَعام نحو نعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ وَنعْمَ غُلاَمُ الرَّجُلِ زَيْدٌ وَنعْمَ رَجُلاً زَيْدٌ (ئون ئىككىنچى بۆلەك: أفعال المدح (ماختاش پېئىللىرى، أفعال الذم (سۆكۈش پېئىللىرى)دۇر. ئۇلار ئەلىف لام[1]

[1] اَلف وَلاَمُ (اَلْ) ئالتە خىل مەنىدە قوللىنىلىدۇ: 1. اَلِفُ وَلاَمُ الْجِنْسِ. بۇ «اَلْ» ئىسىمغا كىرىشى بىلەن نەرسىلەرنىڭ ھەقىقىتى، ماھىيىتىنى چۈشەندۈرىدۇ. مەسىلەن: الرَّجُلُ خَيْرٌ مِنَ الْمَرْأَة. (ھەقىقەتتە، ماھىيەتتە، ئەر كىشى، ئايال كىشىدىن ئارتۇقتۇر.) 2. اَلِفُ وَلاَمُ الإسْتِغْرَاقِ الْحَقِيْقِي. بۇ «اَلْ» ئىسىمغا كىرىشى بىلەن ئۇمۇمىي نەرسىلەر ئىچىدىكى ھەربىر نەرسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: اللهُ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهادَةِ. (ئاللاھ ھازىر بولغان، بولمىغان نەرسىنىڭ ‹ھەر بىرىنى› بىلگۈچىدۇر.) 3. اِلفُ وَلاَمُ الْمَجَازِي. بۇ «اَلْ» ئىسىمغا كىرىشى بىلەن ئومۇمىي نەرسىلەر ئىچىدىكى يەككە نەرسىنىڭ ئادەتتە قوللىنىشىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: جَمَعَ الأمِيْرُالصَّاغَةَ. (ھاكىم ‹شەھىرىدىكى› زەرگەرلەرنى يىغدى) 4. اَلِفُ وَلاَمُ عَهْدِ خَارِجِيِّ شَخْصِيِّ. بۇ «اَلْ» ئىسىمغا كىرىشى بىلەن مەلۇم شەخسىنى

www.uyghurkitap.com

بىلەن تونۇشلۇقتا ئايلانغان جىنس ئىسمىنى پىچ قىلىدىغان ياكى ئەلىف لام بىلەن تونۇلغان ئىسىمغا قوشۇلغان ئىسمىنى پىچ قىلىدىغان ياكى زەۋەر ئوقۇلىدىغان **نكرة** (تونۇشسىز) ئىسىم بىلەن پەرقلەندۇرۇلگەن **ضمير** (ئالماش) ئىسمىنى پىچ قىلىدىغان مەدھىيلەش ۋە سۆكۈش پېئىللىرىدۇر. ئۇلار تۆت پېئىلدۇر، بىرىنچى، **نعم** ئومۇمىي جەھەتتىن ماختاش مەنىسىدە ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن: زەيد نەقەدەر ياخشى ئەر-ھە! ھېلىقى كىشىنىڭ خىزمەتچىسى زەيد نەقەدەر ياخشى-ھە! زەيد نەقەدەر ياخشى ئەر-ھە!). بۇ جۈملىدە **«النوع» موصوف، «الثانى» صفة: «النوع الثانى عشر» مبتداء، «أفعال المدح والذام» خبر: «أفعال» مضاف، «المدح» مضاف إلَيْه، «واو» حرف عطف، «الذم» معطوف، «المدح» معطوف عليه، «ترفَع» فعل ضمير فاعل، «إسم الجنس» مفعول، «إسم» مضاف، «الجنس» مضاف إلَيْه: «جنس» مضاف، «معرفا» مضاف إلَيْه: « باللام» جار و مجرور متعَلق «معرفا» (گە)، «أو» حرف عطفَ، « المضاف » معطوف، «معرفا»معطوف عليه، «إلَى**

بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: فَعَصٰى فِرْعَوْنُ الرَّسُوْلَ. (فىرئەۋن ئەلچى ‹مۇسا› نىڭ گېپىگە كىرمىدى). **5.** اَلِفُ وَلاَمُ عَهْدِ خَارِجِيِّ نَوْعِيِّ. بۇ «اَلْ» ئۆزى كىرگەن ئىسىمنىڭ بىر قىسمىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: اَلْحَيْوَانُ كَاتِبٌ. (‹بىر قىسىم› ھايۋان ‹ئادەم› كاتىپتۇر.) **6.** اَلِفُ وَلاَمُ عَهْدِ ذِهْنِيِّ. بۇ «اَلْ» ئىسىمغا كىرىشى بىلەن نەرسىلەر ئىچىدىكى نامەلۇم نەرسىنى چۈشەندۈرىدۇ. مەسىلەن: فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ. (ئۇ ‹يۈسۈف› نى ‹بۆرىلەردىن› بىر بۆرە يېدى.)

المعرف» جار و مجرور متعلق «المضاف» (قـا): « بها » جـار و مجـرور متعلق «المضاف» (قـا): «أو» حرف عطـف، «مضـمرا» معطـوف، «معرفا» معطوف عليه: «مضمرا» موصوف، «مميزا» صفة، «بنكـرة» جار و مجرور متعلق «مميزا»(گـه)، « نكر» موصوف، «منصوبة» صـفة، «واو» إبتداء، «هي» مبتداء، «أَرْبَعَة أفعال» خبر: «أَرْبَعَة» أسماء عـدد، «أفعال» تمييز، «نعم» مبتداء، «لمدح العام» خبر: «لمدح العام» جـار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «مدح» مضاف، «العام» مضـاف إِلَيْـه، «نحو» مضاف، «نعم الرجل زيد» مضاف إِلَيْه، «نعم» أفعـال المـدحَ، «الرجل» إسمه، «نعم الرجل» خبر، «زيد» مبتداء، «واو» حرف عطف، «نعم غلام الرجل زيد» معطوف، «نعم الرجل زيد» معطـوف عليـه: «نعم» أفعال المدح، «غلام الرجل» إسم نعم، «نعم الرجل» خبر نعـم: «زيد» مبتداء.

وبئس لذم العام نحـو بِـئْسَ الرَّجُـلُ زَيْـدٌ (بِـئْسَ ئومۇمىي جەھـەتتىن سۆكۈش مەنىسىدە ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن: زەيد نېمە دېگەن يامان ئەر-هە! «وبئس غلام الرجل زيد وبـئس رجـلا زيد» هېلىقى كىشىنىڭ خىزمەتچىسى زەيد نېمىدېگەن يامان-هە!) بۇجۇملىدە «واو» حرف عطف، «بئس لذم العـام» معطـوف: «نعم لمدح العام» معطوف عليه: « بئس» مبتداء، «لذم العـام» خـبر، «لذم العام» جار و مجرور متعلق «بئس» (گـه): «ذمّ» مضاف، «العـام» مضاف إِلَيْه، «نحو» مضاف، «بئس الرجل» مضاف إِلَيْه: «بئس» أفعال الذم، «الرَجَل» إسم بئس، «بئس الرجل» خبر، «زيد» مبتـداء، «واو» حرف عطف، «بئس غلام الرجل زيد» معطوف، «بئس الرجل زيـد» معطوف عليه: «بئس» أفعال الذم، «غلام الرجل» إسمه، «بئس غـلام الرجل» خبر، «زيد» مبتداء، «واو» حرف عطف، « بئس رجلا زيـد» معطوف، «بئس غلام الرجل زيد» معطوف عليه: «بئس» أفعال الـذم،

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى www.uyghurkitap.com

«رجلا» إسم بئس؛ «بئس رجلا» خبر، «زيد» مبتداء.

وحبذا وهو مثل نعم نحو حَبَّذَ الرَّجُلُ زَيْدٌ (حَبَّذَا «نِعْمَ»گە ئوخشاشتۇر. مەسىلەن: زەيد نەقەدەر ياخشى ئەر-هە!) بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «حبذا» معطوف، «بئس» معطوف عليه: «حبذا» خبر مبتدائه محذوف، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «مثل نعم» خبر: «مثل» مضاف، « نعم» مضاف إلَيْه، «نحو» مضاف، «حبذا الرجل زيد » مضاف إلَيْه: «حبذا» أفعال المدح، «الرجل» إسم حبذا، «حبذا الرجل» خبر، «زيد» مبتداء.

وساء وهومثل بئس نحو سَاءَ الرَّجُلُ زَيْدٌ («سَاءَ» «بِئْسَ»گە ئوخشاشتۇر. مەسىلەن: زەيد نېمىدېگەن يامان ئەر-هە!). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «ساء» معطوف، «حبذا» معطوف عليه: «ساء»خبر مبتدائه محذوف، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «مثل بئس» خبر: «مثل»مضاف، «بئس»مضاف إلَيْه، «نحو» مضاف، «ساء الرجل زيد» مضاف إلَيْه: «ساء» أفعال المدح، «الرجل» إسمه: «ساء الرجل» خبر، «زيد» مبتداء.

ئون ئۈچىنچى بۆلەك: قەلب پېئىللىرى دېيىلىدىغان گۇمان ۋە ئىشىنىش پېئىللىرى

النوع الثالث عشر أفعال الشك واليقين وتسمى أفعال القلوب وهي تدخل على إسمين ثانيهما عبارة عن الأول وتنصبهما معا وهي سبعة أفعال. ثلة منها للشك ظننت نحو ظَنَنْتُ زَ يْدًا قَائمًا (ئون ئۈچىنچى بۆلەك: قەلب پېئىللىرى دېيىلىدىغان گۇمان ۋە ئىشىنىش پېئىللىرىدۇر. ئۇلار ئىككى ئىسىمغا كىرىدۇ. ئىككىنچىسى بىرىنچىسىنى بايان قىلىدۇ. ئۇلار مبتدء ۋە خەۋەر بولۇپ كەلگەن ھەر ئىككى ئىسىمنى پەتلىك قىلىدۇ. ئۇلار يەتتە پېئىلدۇر.

ئۇلاردىن ئۈچى شەكلىنىش مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيدنى ئۆرە تۇرغان دەپ گۇمان قىلدىم). بۇ جۇملىدە «النوع» موصوف، «الثالث»، « صفة »؛ «النوع الثالث عشر» مبتداء، «أفعال الشك» خبر؛ «أفعال» مضاف، «الشك» مضاف إلَيْه. «واو» حرف عطف، «اليقين» معطوف، «الشك» معطوف عليه، «تسمى» فعل مجهول مالم يسم فاعله، «أفعال القلوب» ثاني مفعول؛ «أفعال» مضاف، «القلوب» مضاف إلَيْه، «واو» إبتداء، «هي» مبتداء، «تدخل» خبر؛ «تدخل» فعل ضمير فاعَل. على إسمين جار و مجرور متعلق «تدخل» (غـا)؛ «ثانيهما» مبتداء، «عبارة» خبر، «ثاني» مضاف، «هما» مضاف إلَيْه، «عن الأول» جار و مجرور متعلق «عبارة» (غـا)؛ «واو» إستئنافية، «تَنصب» فعل و فاعل، «هما» مفعول، «معا» ثاني مفعول، «واو» إبتداء، «هو » مبتداء، «سبعة أفعال» خبر؛ «سبعة» أسماء عدد، «أفعال» تمييز. «ثلثة منها» مبتداء، «للشك» خبر، «للشك» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا)؛ «ظننت» فعل و فاعل، «نحو» مضاف، «ظننت ز يدا قائما» مضاف إلَيْه؛ «ظننت» أفعال القلوب، «زيدا» إسم ظننت، «قائما» خبره؛ «زيَدا» موصوف، «قائما» صفة.

وقد يكون بمعنى إتهمت فلا تنصب إلاَّ إسما واحدا (ظَنَنْتُ بەزىدە اتَّهَمْتُ مەنىسى بىلەنمۇ كېلىدۇ ۋە بۇ مەنىدە كەلگەندە ظننت بىرلا ئىسمنى زەۋەرلىك قىلىدۇ). بۇ جۇملىدە «واو» إستئنافية، «قد» حرف تحقيق، «يكون» الأفعال الناقصة؛ «يكون» فعل ضمير فاعل، «بمعنى» جار و مجرور متعلق « يكون» (غـا)؛ «معنى» مضاف، «اتهمت» مضاف إلَيْه؛ «اتهمت» فعل و فاعل، «فا» تفصليه، «لاتنصب» فعل ضمير فاعَل، «إلاَّ» حرف إستثناء، «إسما» مستثنى؛ «إسما» موصوف، «واحدا» صفة.

وحسبت نحو حَسِبْتُ زَيْدًا عَابِدًا (حَسِبْتُ: مەسىلەن: زەيدنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئالىم دەپ گۇمان قىلدىم). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «حسبت» معطوف، «ظننت» معطوف عليه: «حسبت» خبر المبتداء المحذوف، «نحو»مضاف، «حسبت زيدا عابدا» مضاف إِلَيْه: «حسبت» أفعال قلوب، «زيدا» إسمه، «عابدا» خبره.

وخلت نحو خلْتُ زَيْدًا كَرِيْمًا (خلْتُ: مەسىلەن: زەيدنى سېخى دەپ خىيال قىلدىم). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، « خلت» معطوف، «حسبت» معطوف عليه: «خلت» فعل و فاعل، «نحو» مضاف، «خلت زيدا كريما» مضاف إِلَيْه: «خلت» أفعال قلوب، «زيدا» إسم خلت، «كريما» خبر خلت.

وثلثة منها لليقين علمت نحو عَلمْتُ زَيْدًا عَالمًا وقد يكون بمعنى عرفت فلاتنصب إلاَّ إسما واحدا (ئۇلاردىن ئۈچى ئىشىنىش مەنىسىدە كېلىدۇ. عَلمْتُ. مەسىلەن: زەيدنى ئالىم دەپ بىلدىم). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «ثلثة منها» معطوف، «ثلثة منها» معطوف عليه: «ثلثة منها» مبتداء، «لليقين» خبر: «لليقين» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «علمت» فعل و فاعل، «نحو» مضاف، «علمت زيدا عالما» مضاف إِلَيْه: «علمت» أفعال قلوب، «زيدا» إسم علمت، «عالما» خبر «واو» إستئنافية، «قد» حرف تحقيق، «يكون» الأفعال الناقصة: «يكون» فعل و فاعل، «بمعنى» جار و مجرور متعلق «يكون» (غا): «معنى» مضاف، «عرفت» مضاف إِلَيْه: «عرفت» فعل و فاعل، «فا» تفصلية، «لاتنصب» فعل و فاعل، «إلاَّ» حرف إستثناء، «إسما» مستثنى: «إسما» موصوف، «واحدا» صفة.

وجدت نحو وَجَدْتُ زَيْدًا حَاضرًا وقد يكون بمعنى أَصبْتُ فلاتنصب إلاَّ إسما واحدا (مەسىلەن: زەيدنىڭ بارلىقىنى بايقىدىم. بەزىدە ئۇ «أَصبْتُ» مەنىسى بىلەنمۇ كېلىدۇ ۋە بۇ چاغدا بىرلا ئىسىمنى زەۋەر قىلىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف،

«وجدت» معطوف، «عرفت» معطوف عليه: «وجدت» فعل و فاعل، «نحو» مضاف، «وجدت زيدا حاضرا» مضاف إلَيْه: «وجدت» أفعال قلوب، «زيدا» إسم وجدت، «حاضرا» خبر وجَدت، «واو» إستئنافية، «قد» حرف تحقيق، «يكون» الأفعال الناقصة: «يكون» فعل ضمير فاعل، «بمعنى» جار و مجرور متعلق «يكون» (غا): «معنى» مضاف، «اصبت» مضاف إلَيْه: «اصبت» فعل و فاعل، «فاء» تفصليه، «لاتنصب» فعل و فاعل، «إلاَّ» حرف إستثناء، «إسما» مستثنى: «إسما» موصوف، «واحدا» صفة.

ورأيت نحو رَأَيْتُ زَيْدًا قائماً وقد يكون بمعنى أَبصرت فلا تنصب إلاَّ إسما واحدا (رَأَيْتُ. مەسىلەن: زەيدنىڭ ئۆرە تۇرغانلىقىنى كۆردۇم. ئۇ بەزىدە «أَبصرت» مەنىسىدە كېلىدۇ. بۇ چاغدا بىرلا ئىسمنى زەۋەر قىلىدۇ) بۇ جۇملىدە «واو» حرف عطف، «رأيت» معطوف، «أَصبت» معطوف عليه: «رأيت» فعل و فاعل، «نحو» مضاف، «رأيت زيدا قائما» مضاف إلَيْه: «رأيت» أفعال قلوب، «زيدا» إسم رأيت، «قائما» خبر رأيت، «واو»، «قد» حرف تحقيق، «يكون» الأفعال الناقصة، «يكون» فعل ضمير فاعل، «بمعنى» جار و مجرور متعلق «يكون» (غا): «معنى» مضاف، «أَبصرت» مضاف إلَيْه، «أَبصرت» فعل و فاعل، «فاء» تفصليه، «لاتنصب» فعل ضمير فاعل، «إلاَّ» إستثناء، «إسما» مستثنى: «إسما»موصوف، «واحدا» صفة.

وواحد منها يكون تارة بمعنى علمت وتارة بمعنى ظننت يعلم بالقرينة وهوزعمت نحو زَعَمْتُ زَيْدًا إنْسَانًا وَ زَعَمْتُ زَيْدًا كَرِيْمًا (يۇقىرىقى يەتتە پېئىلدىن بىرى بىر قېتىم «عَلِمْتُ» مەنىسى بىلەن، يەنە بىر قېتىم «ظَنَنْتُ» مەنىسى بىلەن كېلىدۇ. قايسى مەنىدە كېلىدىغانلىقى جۇملە مەزمۇنى ۋە باش ئاخىرىغا ئاساسەن بىلىنىدۇ. ئۇ پېئىل «زعمت»دۇر. مەسىلەن: زەيدنى ئادەم دەپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى www.uyghurkitap.com

بىلدىم. زەيدنى سېخى دەپ قاراپتىمەن). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «واحد منها» معطوف، «ثلثة منها» معطوف عليه: «واحد منها» مبتداء، «يكون» خبر: «يكون» الأفعال الناقصة إسمه ضمير، «تارة» خبره، «بمعنى» جار و مجرور متعلق «يكون» (غا): «معنى» مضاف، «علمت» مضاف إلَيْه: «علِمت» فعل و فاعل، «واو» حرف عطف، «تارة بمعنى ظننت» معطوف، «بمعنى علمت» معطوف عليه، «معنى» مضاف، «ظننت» مضاف إلَيْه، «يعلم» فعل مجهول مالم يسم فاعل، «بالقرينة» جار و مجرور متعلَق «يعلم» (غا): «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «زعمت» خبر، «نحو» مضاف، «زعمت» مضاف إلَيْه: «زعمت» أفعال قلوب، «زيدا» إسم زعمت، «إنْسَانا» خبر زعمت، «واو» حرف عطف، «زعمت زيدا كريما» معطوف، «زعمت زيدا إنْسَانا» معطوف عليه، «زعمت» أفعال قلوب، «زيدا» إسم زعمت، «كريما» خبر زعمت.

اللَّفْظِيَّةُ نىڭ قِياسِيَّةٌ قىسمىدىكى يەتتە ئامىل

والقِيَاسة منها سَبعَة عوامل (لَفْظِيَّةٌ نىڭ قياسية قىسمى يەتتە ئامىلدۇر) بۇ جۈملىدە «واو» إبتداء، «القياسة منها» مبتداء، «سبعة عوامل» خبر: «سبعة» أسماء عدد، «عوامل» تمييز.

پېئىلنىڭ ئىككى خىل شەكلى

الفعل على الإطلاق و هو على ضربين: لازم و متعد (پېئىل ئومۇمەن ئىككى خىل يەنى، ئۆتۈمسىز، ئۆتۈملۈك پېئىللاردىن ئىبارەت)، «الفعل» خبر مبتداء محذوف، «على الإطلاق» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «على ضربين» خبر:

«على ضربين» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا)،: «لازم» خبر مبتـــداء محذوف، «واو» حرف عطف، «متعد» معطوف، «لازم» معطوف عليه.

فاللازم يرفع إسما واحدا على أنــه فاعلــه نحــو شَــرُفَ زَيْــدٌ (ئۆتۈمســز پېئىل بىر ئىســمنىڭ ھـەرىكىتىنى ئـۇ ئىسىم پېئىلنىڭ پائىلى بولغان ھالـدا پىچ قىلىدۇ. مەسىلەن: زەيد ھۆرمەتلىك بولدى). بۇ جۈملىدە «فاء» تفصلية، «اللازم» مبتـــداء، «يرفع» خبر: «يرفع» فعل، تحت ضميره فاعل، «إسما واحدا» مفعـــول: «إسما» موصوف، «واحدا» صفة، «على انه» جار و مجرور متعلق يرفع (غـا)، «أَنَّ» حرف مشبهة بالفعل، «ه» ضمير إسمه، «فاعلـــه» خـــبره: «فاعل» مضاف، «ه» مضاف إِلَيْه. «نحو» حرف تشبيه، «شرف زيـــد» مشبه، «على أنَّه فاعله» مشبه بَه: «شرف» فعل، «زيد» فاعل.

والمتعدي على ثلاثة أقسام. متعد إِلَي مفعول واحد نحو ضَـــرَبْتُ زَيْدًا (ئۆتۈملۈك پېئىل ئۈچ خىل بولىدۇ: بىرىنچى، بىر مەفئۇل (تولدۇرغۇچى)غا كۆچى يېتىدۇ. مەسىلەن: زەيدنى ئۇردۇم). بۇ جۈملىدە «واو» إبتداء، «المتعدي» مبتداء، «على ثلاثة أقسام» خـــبر: «على ثلاثة أقسام» جار و مجرور متعلق المتعدي (غـا): «متعد» بولسا، « أقسام» دىن بدل دۇر: «متعد» شبهه فعل تحت ضميره فاعـــل، «إِلَـــى مفعول واحد» جار و مجرور متعلق متعد (گـە): «مفعـــول» موصـــوف، «واحد» صفة. «نحو» حرف تشبيه، «ضربت زيدا» مشبه، «إِلَي مفعول واحد» مشبه به: «ضربت» فعل و فاعل، «زيدا» مفعول.

و متعد إِلَي مفعولين ثانيهما عين الأول نحو حَسِبْتُ زَيْـدًا عَالِمًـــا (ئىككىنچى، ئىككى مەفئۇلغا كۆچى يېتىدۇ: ئىككىنچىسى بولسا، بىرىنچىسىنىڭ ئۆزىدۇر. مەسىلەن: زەيدنى ئالىم دەپ ئويلىدىم.) بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطـــف، «متعـــد» معطـــوف، «متعد» معطوف عليه: «متعد» شبه فعل، ضميره فاعل، «إِلَي مفعولين»

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «ثانيهما» بولسا، «إلى مفعولين» دىن بدل؛ «ثاني» مضاف، «هما» مضاف إليه، «عين الأول» عطف بيان؛ «عين» مضاف، «الأول» مضاف إليه، «نحو» حرف تشبيه، «عين الأول» مشبه به؛ «حسبت» أفعال القلوب، «زيدا» إسم أول، «عالما» إسم ثاني؛ «عالما» شبه فعل، ضميره فاعل

او غير الأول نحو أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا (ياكى بىرىنچىسىنىڭ باشقىسى بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيدكە دىرھەمنى بەردىم). بۇ جۈملىدە «أو» حرف عطف، «غير الأول» معطوف، «عين الأول» معطوف عليه، «نحو» حرف تشبيه، «أعطيت زيدا درهما» مشبه، «أو غير الأول» مشبه به؛ «أعطيت» فعل و فاعل، «زيدا» مفعول أول، «درهما» مفعول ثاني.

و متعد إلى ثلثة مفاعيل نحو أَعْلَمْتُ عَمْرًا زَيْدًا فَاضِلاً (ئۈچىنچى، ئۈچ مەفئۇلغا كۆچى يېتىدۇ. مەسىلەن: ئەمرىنىڭ پەزىلەتلىكلىكىنى زەيدكە بىلدۈردۈم). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «متعد» معطوف، «متعد» معطوف عليه؛ «متعد» شبه فعل ضميره فاعل، «إلى ثلثة مفاعيل» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «ثلثة» أسماء عدد، «مفاعيل» تمييز، «نحو» حرف تشبيه، «أعلمت عمرا زيدا فاضلا» مشبه؛ «أعلمت» فعل و فاعل، «عمرا» مفعول أول، «زيدا» مفعول ثاني، «فاضلا» مفعول ثالث.

ھەرىكەتنام

و المصدر و هو الإسم الذي أشتق منه الفعل و هو يعمل عمل فعله إذا كان منونا نحو عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبٍ زَيْدٌ عَمْرًا (مصدر دېگەن ئۇنىڭدىن پېئىل شاخلانغان ئىسىم بولۇپ، ئۇ تەنۋىنلىك بولسا، ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەمىلىنى قىلالايدۇ. مەسىلەن: زەيدنىڭ

ئەمىرنى ئۆرۈشىدىن ھەيران قالدىم). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «المصدر» معطوف، «القياسية» معطوف عليه، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «الإسم» خبر؛ «الإسم» موصوف، «الذي» صفة، «اشتق» فعل مجهول، «منه» جار و مجرور متعلق اشتق (غا)؛ «الفعل» مفعول أول، «منه» ظرف، مفعول ثاني؛ «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «يعمل» خبر؛ «يعمل» فعل ضميره فاعل، «عمل» مفعول؛ «عمل» مضاف، «فعله» مضاف إلَيْه؛ «فعل» مضاف، «ە» ضمير مضاف إلَيْه، «اذا» حرف شرط، «كانَ» فعل شرط؛ « كان» الأفعال الناقصة، ضمير إسمه، «منونا» خبره؛ «منونا» شبه فعل، ضميره فاعل، «نحو» حرف تشبيه، «عجبت من ضرب زيد عمرا» مشبه، «منونا» مشبه به؛ «عجبت» فعل و فاعل، «من ضرب» جار و مجرور متعلق عجبت (قا)؛ «ضرب» شبه فعل، «زيد» فاعل، «عمرا» مفعول.

أو مضافا إلَى الفاعل و يترك المفعول منصوبا نحو عَجِبْتُ منْ دَقِّ الْقَصَّارِ الثَّوْبَ (ياكى مصدر فاعل غا قوشۇلۇپ مفعولَ زەۋەرلىك بولسا ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەملىنى قىلالايدۇ. مەسىلەن: رەخت توقۇغۇچىنىڭ رەختنى ئۆرۈشىدىن ھەيران قالدىم). بۇ جۈملىدە « أو» حرف عطف، «مضافا» معطوف، «منونا» معطوف عليه؛ «مضاف» شبه فعل، ضميره فاعل، «إلَى الفاعل» جار و مجرور متعلق مضافا (غا)، «واو» إستئنافية، «يترك» فعل مجهول، «المفعول» مفعول أول، «منصوبا» مفعول ثاني، «نحو» حرف تشبيه، «عجبت من دق القصار الثوب» مشبه، «منصوبا» مشبه به؛ «عجبت» فعل و فاعل، «من دق القصار الثوب» جار و مجرور متعلق عجبت (غا)؛ «دق» مضاف، «القصار» مضاف إلَيْه؛ «القصار» شبه فعل، ضميره فاعل، «الثوب» مفعول.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

و قد يضاف إلَى المفعول و يترك الفاعل مرفوعا نحو عَجبْتُ مِنْ ضَرْبِ اللّصِ الْجَلاّدُ (بەزىدە مەسدەر مەفئۇلغا قوشۇلۇپ، فاعىل پىچلىك ھالدا قويۇلۇپ، ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەمەلىنى قىلالايدۇ. مەسىلەن: جاللاتنىڭ ئوغرىنى ئۇرۇشىدىن ھەيران قالدىم). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «قد يضاف» معطوف، «و يترك المفعول» معطوف عليه: «قد» حرف تقليل، «يضاف» فعل مجهول، ضميره مفعول ما لم يسم فاعل، «إلَى المفعول» جار و مجرور متعلق يضاف (غا)، «واو» حرف عطف، «يترك» معطوف، «يضاف» معطوف عليه: «يترك» فعل مجهول، «الفاعل» مفعول أول، «مرفوعا» مفعول ثاني، «نحو» حرف تشبيه، «عجبت من ضرب اللص الجلاد»، مشبه، «مرفوعا» مشبه به: «عجبت» فعل و فاعل، «من ضرب» جار و مجرور متعلق عجبت (غا): «ضرب» مضاف، «اللص» مضاف إلَيْه: «ضرب» شبه فعل، «الجلاد» فاعل.

ھەرىكەت ئىگىسى

وإسم الفاعل هو كل إسم أشتق من فعل لذات من قام به الفعل و هو يعمل عمل فعله إذا كان بمعني الحال (إسم فاعل ‹ئىش-ھەرىكەت ئىگىسى› دېگەن پېئىلدىن شاخلانغان ئىسىم بولۇپ، شۇنىڭ بىلەن ئىش-ھەرىكەت ۋۇجۇدقا چىقىدىغان ئىسىمدۇر. إسم فاعل ھال مەنىسىدە بولسا، ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەمەلىنى قىلالايدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «إسم الفاعل» معطوف، «القياسية» معطوف عليه: «إسم الفاعل» مبتداء، «هو» خبر: «إسم» مضاف، «الفاعل» مضاف إلَيْه، «كل» مضاف، «إسم» مضاف إلَيْه، «اشتق» فعل مجهول، ضميره فاعل، «من فعل» جار و مجرور متعلق اشتق (غا): «لذات» جار و مجرور متعلق أشتق (غا): «ذات» مضاف، «من»

مضاف إلَيْه؛ «من» موصول، «قام» صيله؛ «قام» فعل، «بــه» جــار و مجرور متَعلَق قام (غـا)؛ «الفعل» فاعل، «واو» إبتداء، «هــو» مبتــداء، «يعمل» خبر؛ «يعمل» فعل ضميره فاعل، «عمل فعله» مفعول: «عمل» مضاف، «فعله» مضاف إلَيْه؛ «فعل» مضاف، «ه» مضاف إلَيْــه، «إذا» حرف شرط، «كان» فعلَ شَرط ؛ «كان» الأفعال الناقصة، ضمير إسمه، «بمعنى» جار و مجرور متعلق كان (غـا)؛ «معــنى» مضــاف، «الحــال» مضاف إلَيْه.

أو اَللإستقبال بشرط الإعتماد على الموصوف نحو مَرَرْتُ بِرَجُــلٍ رَاكِب فَرَسَــهُ (ياكى إســم فاعــل كېلەچەك مەنىسىدە بولۇپ، سۈپەتلەنگۈچىگە يۆلىنىشنى شەرت قىلىپ، ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئــەمــلىنى قىلالايــدۇ. مەســىلەن: ئېتىغــا مىنىۋالغــان بىــر كىشىنىڭ يېنىدىن ئۆتتۈم). بۇ جۈملىدە «أو» حــرف عطــف، «الإستقبال » معطوف عليه، «بشرط الإعتماد» جار و مجرور متعلــق محذوف (قـا)، «شرط» مضاف، «الإعتمــاد» مضــاف إلَيْــه، «علــى الموصوف» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا)؛ «نحو» حــرفَ تشــبيه، «مررت برجل راكب فرسه» مشبه، «على الموصــوف» مشــبه بــه: «مررت» فعل و فاعل، «برجل» جار و مجرور متعلــق مــررت (غـا)؛ «رجل» موصوف، «راكب» صفة؛ «راكب» شبه فعل، ضميره فاعــل، «فرسه» مفعول؛ «فرس» مضاف، «ه» مضاف إلَيْه.

او المبتداء نحو زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا وَ زَيْدٌ قَائِمٌ غُلاَمُهُ (ياكى إســم فاعــل مبتــداء «ئىگە» مەنىسىدە بولسا، ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەمىلىنى قىلالايدۇ. مەسىلەن: زەيد ئەمرىنى ئۇرماقچى، زەيدنىڭ خىزمەتچىسى ئۆرە تۇرغۇچىدۇر). بۇ جۈملىدە «او» حرف عطــف، «المبتداء» معطوف، «على الموصوف» معطوف عليه، «نحــو» حــرف تشبيه، «زيد ضارب» مشبه، «المبتداء» مشبه بــه: «زيــد» مبتــداء،

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى
www.uyghurkitap.com

«ضارب» خبر؛ «ضارب» شبه فعل، ضميره فاعل، «عمـرا» مفعـول، «واو» حرف عطف، «زيد قائم غلامه» معطوف، «زيد ضارب عمرا» معطوف عليه: «زيد» مبتداء، «قائم» خبر: «قائم» شبه فعل، «غلامـه» فاعل: «غلام» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه.

أو ذى الحال نحو رَأَيْتُ زَيْدًا رَاكِبًا فَرَسَـهُ (ياكى إسـم فاعـل ذىالحـال (هالـەت ئىگىسى) مەنىسىدە بولۇپ كەلسە، ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەمەلىنى قىلالايدۇ. مەسىلەن: زەيدنى ئۆزىنىڭ ئېتىغا مىنگەن هالدا كۆردۇم). بۇ جۈملىدە «أو» حـرف عطـف، «ذى الحال» معطوف، «المبتداء» معطوف عليه، «نحو» حرف تشـبيه، «رأيت زيدا راكبا فرسه» مشبه به؛ «رأيت» فعل و فاعـل، «زيـدا» مفعول، «راكبا» حال: «راكبا» شبة فعل، ضـميره فاعـل، «فرسـه» مفعول.

أو الإستفهام نحو أَقَائِمٌ أَخُوْكَ (ياكى إسم فاعـل سوئال هەرپى مەنىسىدە بولۇپ كەلسە، ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەمەلىنى قىلالايدۇ. مەسىلەن: قېرىندىشىڭ ئۆرە تۇردىمۇ؟) بۇ جۈملىدە «او» حرف عطف، «الإستفهام» معطوف، «ذى الحال» معطوف عليه: «نحو» حرف تشبيه، «أقائم أخوك» مشبه، «الإسـتفهام» مشـبه بـه: «ألف» حرف إستفهام، «قائم» مستفهم: «قائم» شبه فعل، «أخـوك» فاعل: «أخو» مضاف، «ك» ضمير مضاف إلَيْه.

و أَمَّا إذا كان بمعنى الماضى فلا يعمل عَمَل فعله فلا يقـال زَيْـدٌ ضَارِبٌ غُلاَمُهُ عَمْـرًا أَمْـس (بىراق، إسـم فاعـل ئۆتكەن زامان مەنىسىدە بولسا، ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەمەلىنى قىلالمايدۇ. مەسىلەن: زەيد ئۆزىنىڭ چاكىرى ئەمرنى ئاخشام ئۇرماقچى). بۇ جۈملىدە «واو» إبتداء، «أمَّا إذا كان» مبتداء، «بمعنى الماضى» خـبر؛ «إذا» حرف شرط، «كان» فعل شرط: «كان» الأفعال الناقصة، ضمير

إسمه، «بمعنى الماضي» خبر: «بمعنى» جار و مجرور متعلــق كــان (گـه): «معنى» مضاف، «الماضى» مضاف إلَيْه، «فاء» تفصيلية، «لايعمل» فعل، ضميره فاعل، «عمل» مفعول: «عمَل» مضاف، «فعل» مضاف إلَيْــه: «فعل» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه، «لايقال» فعل مجهول، «زَيــد ضارب غلامه عمرا أمس» مفعول مالَم يَسم فاعـــل: «زيــد» مبتــداء، «ضارب» خبر: «ضارب» شبه فعل، «غلامه» فاعل: «غلام» مضـــاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْهِ، «عمرا» مفعول، «أمس» ظرف.

ھەرىكەت قوبۇل قىلغۇچىنىڭ ئىسمى

و إسم المفعول و هو كل إسم اشتق من فعل لذات من وقع عليه الفعل و هو كإسم الفاعل في اشتراط أحد الزمانين والإعتماد نحو زَيْــدٌ مُكْرَمٌ أَصْحَابُهَ اَلآ نَ أَوْ غَدًا وَ مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مَضْرُوْب غُلاَمُــهُ اَلآنَ أَوْ غَدًا أَوْ مَضْرُوْبٌ غُلاَمُكَ اَلآنَ أَوْ غَدًا وَمَا مَضْرُوْبٌ غُلاَمُكَ اَلآنَ أَوْ غَدًا (إسم مفعول «ئىش-ھەرىكەت قوبۇل قىلغۇچى» دېگەن پېئىلدىن شــاخلانغان ئىســم بولــۇپ، ئىــش-ھەرىكــەت قوبــۇل قىلغــۇچى ئىســمىدۇر. ئــۇ ئىككــى زامانىنــىڭ بىرىنــى شــەرت قىلىشــتا ۋە يۆنىلىشــنى شــەرت قىلىشــتا إســـم مفعـــول بىلــەن ئوخشاشــتۇر. مەسىلەن: زەيدنىڭ ھەمراھلىرى بۈگۈن ياكى ئەتە ھۆرمەتلىنىدۇ، بۈگــۈن ياكى ئەتــە چاكىرى ئۇرۇلماقچى بولغــان بىــر كىشــىنىڭ يېنىدىن ئۆتتۇم، سىنىڭ چاكىرىڭ بۈگۈن ياكى ئەتە ئۇرۇلماقچى. سىنىڭ چاكىرىڭ بۈگۈن ياكى ئەتىمۇ ئۇرۇلمايدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «إسم المفعول» معطوف، «إسم الفاعل» معطوف عليه: «إسم»مضاف،«المفعول» مضاف إلَيْه. «واو» إبتــداء، «هــو» مبتداء، «كل إسم» خبر: «كل» مضاف، «إسم» مضاف إلَيْه، «أشتق» فعل مجهول، ضمير مفعول مالَم يسم فاعل، «من فعل» جــار و مجــرور

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

متعلق اشتق (غا)؛ «لذات» جار و مجرور متعلق أشتق (غا)؛ «ذات» مضاف، «من» مضاف إلَيْه؛ «من» موصول، «وقع» صيلة: «وقع» فعل، «عليه» جار و مجرور متَعلَق وقع (گـه): «الفعل» فاعل، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «كإسم الفاعل» خبر: «كإسم» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «إسم» مضاف، «الفاعل» مضاف إلَيْه، «في اشتراط» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «اشتراط» مضاف، «أحد» مضاف إلَيْه، «أحد» مضاف، «الزمانين» مضاف إلَيْه، «واو» حرف عطف، «الإعتماد» معطوف، «الزمانين» معطوف عَليه، «نحو» حرف تشبيه، «زيد مكرم» مشبه، «الإعتماد» مشبه به: «زيد» مبتداء، «مكرم» خبر: «مكرم» شبه فعل، «اصحابه» فاعل: «اصحاب» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه، «الآن» ظرف، «أو» حرف عطف، «غدا» معطوف، «الآن» مَعطوف عليه: غدا ظرف، «او» حرف عطف، «مررت برجل مضروب غلامه» معطوف، «زيد مكرم أصحابه» معطوف عليه: «مررت» فعل و فاعل، «برجل» جار و مجرور متعلق مررت (غا)؛ «رجل» موصوف، «مضروب» صفة : «مضروب» شبه فعل، «غلامه» فاعل: «غلام» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه، «الآن» ظرف، «أو» حرف عطف، «غدا» معطوف، «الآن» معطوَف عليه، «واو» حرف عطف، «مضروب غلامك» معطوف، «مررت برجل مضروب» معطوف عليه: «ألف» حرف إستفهام، «مضروب» مستفهم: «مضروب» شبه فعل، «غلام» فاعل: «غلام» مضاف، «ك» ضمير مضاف إلَيْه، «الآن» ظرف، «أو» حرف عطف، «غدا» معطوف، «الآن» مَعطوف عليه، «واو» حرف عطف، «ما مضروب غلامك» معطوف، «أو مضروب غلامك» معطوف عليه، «ما» نافيه، «مضروب» منفيه، «مضروب» شبه فعل، «غلامك» فاعل: «غلام»

مضاف، «ك» ضمير مضاف إلَيْه، «الآن» ظرف، «او» حرف عطف، «غدا» معطوف، «الآن» معطوفَ عليه.

و أمَّا إذا أريد به الماضى فلا يعمل عمل فعله فلا يقال زَيْدٌ مُكْرَمٌ أصْحَابُهُ أَمس (بىراق، إسم المفعول بىلەن ئۆتكەن زامان ئىپادىلەنسە، ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەمىلىنى قىلالمايدۇ. مەسىلەن: زەيدنىڭ ھەمراھلىرى تۆنۈگۈن ھۆرمەتلەنمەكچى.) بۇ جۈملىدە «واو» إبتداء، « أمَّا إذا أريد به الماضي» مبتداء، «فلايعمل» خبر: «إذا» حرف شرط، «أريد» فعل مجهول، «به» جار و مجرور متعلق اريد (غا): «الماضي» مفعول مالم يسم فاعل، «فاء» تفصيلية، «لايعمل» فعل ضميره فاعل، «عمل» مفعول: «عمل» مضاف، «فعله» مضاف إلَيْه، «فعل» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه، «فاء» تفصيلية، «لايقال» فَعلَ مجهول، «زيد مكرم أصحابه أمس» مَفعَول مالم يسم فاعل: «زيد» مبتداء، «مكرم» خبر: «مكرم» شبه فعل، «أصحابه» فاعل: «أصحاب» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه، «أمس» ظرف.

و إنَّما أشترط الإعتمادَ عَلى أحد الأمور المذكرة في عمل إسم الفاعل و إسم المفعول لأنهما ضعيفا العمل فلابد من الإعتماد ليقوى كل منهما قوة فيعمل عمل فعله (إسم الفاعل ۋە إسم مفعول لارنى يۇقىرىقى شەرتلەرگە يۆنىلىشنى شەرت قىلىشتىكى مەقسەت، ئۇ ئىككىسى ئىش- ھەرىكەتتە ئاجىز بولۇپ، بىر كۈچلۈك نەرسىگە يۆلىنىشى زۆرۈر، شۇ چاغدىلا ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەمىلىنى قىلالايدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» إبتداء، «انما» مبتداء، «اشترط» خبر: «أشترط» فعل مجهول، «الإعتماد» مفعول مالم يسم فاعل، «على أحد الأمور» جار و مجرور متعلق أشترط (غا): «أحد» مضاف «الأمور» مضاف إلَيْه؛ «الأمور» موصوف، «المذكرة» صفة، «في عمل» جار و مجرور متعَلقَ محذوف (قا): «عمل» مضاف، «إسم» مضاف إلَيْه: «إسم»

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مضاف، «الفاعل» مضاف إلَيْه، «واو» حرف عطف، «إسم المفعول» معطوف، «إسم الفاعل» معطوف عليه، «ل» حرف تأكيد، «أَنَّ» حرف مشبهة بالفعل، «هما» إسمه، «ضعيفا» خبره: «ضعيفا» شبه فعل، ضميره فاعل، «العمل» مفعول، «فاء» تفصيلية، «لابد» ظرف، «من الإعتماد» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «لام» حرف نواصب، «يقوى» فعل مضارع منصوب؛ «يقوى» فعل، «كل» فاعل، «منهما» جار و مجرور متعلق يقوى (غا)، «قوة» مفعول، «فاء» تفصيليه، «يعمل» فعل ضميره فاعل، «عمل» مفعول؛ «عمل» مضاف، «فعل» مضاف إلَيْهِ، «فعل» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه.

ئوخشاتما سۈپەت

والصفة المشبهة و هي كل إسم أشتق من فعل لازم لذات من قام به الفعل على معنى الثبوت والدوام و يعمل عمل فعله مطلقا نحو زَيْدٌ كَرِيْمٌ آبَائُهُ كما تقول زَيْدٌ يُكْرِمُ آبَائُهُ و نحو زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ شبهت بإسم الفاعل من حيث أنّها تثنى و تجمع و تذكر و تؤنث و صيغتها مخالفة لصيغة إسم الفاعل (الصفة ئوخشاتما سۈپەت بولسا ئۆتۈمسىز پېئىلدىن شاخلانغان ئىسىم بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن ئىش-ھەرىكەت مەيدانغا كېلىدۇ. ئۇ ئورۇنلىنىشى، داۋاملىشىش مەنىسىدە كېلىپ، داۋاملىق ئۆزىنىڭ پېئىلىنىڭ ئەمىلىنى قىلىدىغان ئىسىمدۇر. مەسىلەن: زەيدنىڭ دادىسى ھۆرمەتلىكتۇر، خۇددى سىنىڭ: زەيد ئۆزىنىڭ ئاتا-ئانىسىنى ھۆرمەتلەيدۇ، دېگەن سۆزۈڭدەك ۋە زەيدنىڭ يۈزى چىرايلىقتۇردەك. المشبهة (ئوخشاتما سۈپەت) إسم فاعل غا ئوخشاپ كېتىدۇ. چۈنكى، ئۇمۇ ئىككىلىك، كۆپلۈك، ئەركەك جىنس، ئايالىلىق جىنس قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ. ئۇنىڭ صيغةسى إسم فاعل نىڭ صيغةسىغا قارىمۇقارشىدۇر). بۇ جۈملىدە

«واو» حرف عطف، «الصفة المشبهة» معطوف، «إسم المفعول» معطوف عليه؛ «الصفة» موصوف، «المشبهة» صفة، «واو» إبتداء، «هي» مبتداء، «كل إسم» خبر؛ «كل» مضاف، «إسم» مضاف إلَيْه، «أشتق» فعل مجهول، ضمير مفعول مالم يسم فاعل، «من فعل» جار و مجرور متعلق أشتق (غا)؛ «فعل» موصوف، «لازم» صفة، «لذات» جار و مجرور متعلق أشتق (غا)؛ «ذات» مضاف، «من» مضاف إلَيْه؛ «من» موصول، «قام» صيلة؛ «قام» فعل، «به» جار و مجرور متعلق قام (گه)، «الفعل» فاعل، «على معنى الثبوت» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «معنى» مضاف، «الثبوت» مضاف إلَيْه، «واو» حرف عطف، «الدوام» معطوف، «الثبوت» معطوف عليه، «واو» إستئنافية، «يعمل» فعل، ضميره فاعل، «عمل» مفعول؛ «عمل» مضاف، «فعل» مضاف إلَيْه، «فعل» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه، «مطلقا» حال، «نحو» حرف تشبيه، «زيد كريم آبائه» مشبه، «مطلقا» مشبه به؛ «زيد» مبتداء، «كريم» خبر؛ «كريم» شبه فعل، «آبائه» فاعل؛ «آبائه» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه، «كما» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «ما» موصول، «تقول» صيله؛ «تقول» فعل و فاعل، «زيد» مبتداء، «يكرم» خبر؛ «يكرم» فعل، «آبائه» فاعل؛ «آباء» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه، «واو» حرف عطف، «زيد حسن وجهه» معطوف، «زيد كرم آبائه» معطوف عليه، «نحو» حرف تشبيه، «زيد حسن وجهه» مشبه، «مطلقا» مشبه به؛ «زيد» مبتداء، «حسن» خبر؛ «حسن» شبهة فعل، «وجهه» فاعل؛ «وجه» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه، «شبهت» فعل مجهول، ضميره فاعل، «بإسم الفاعل» جار و مجرور متعلق شبهت (غا)؛ «إسم» مضاف، «الفاعل» مضاف إلَيْه، «من حيث»، جار و مجرور متعلق شبهت (گه)، « أن » حرف مشبهة بالفعل، «ها» ضمير إسمه، «تثنى» خبره؛ «تثنى» فعل مجهول، ضميره مفعول مالم يسم فاعل، «واو»

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

حرف عطف، «تجمع» معطوف، «تثنى» معطوف عليه؛ «تجمع» فعل مجهول، ضميره مفعول مالم يسم فاعل، «واو» حرف عطف، «تذكر» معطوف، «تجمع» معطوف عليه؛ «تذكر» فعل مجهول، ضميره مفعول مالم يسم فاعل، «واو» حرف عطف، «تؤنث» معطوف، «تذكر» معطوف عليه: «تؤنث» فعل مجهول، ضميره مفعول مالم يسم فاعل، «واو» إبتداء، «صيغتها» مبتداء، «مخالفة» خبر: «مخالفة» شبه فعل، ضميره فاعل، «لصيغة» جار و مجرور متعلق مخالفة (غا) : «إسم» مضاف، «الفاعل» مضاف إلَيْه.

قوشۇلما ئىسىم

و المضاف و هو كل إسم أضيفَ إلَى إسم آخر فالأول يجر الثانى و يسمى الأول مضافا والثانى مضافا إلَيْه (مضاف ئىسىم دېگەن يەنە بىر ئىسىمغا قوشۇلىدىغان ئىسىمدۇر. بىرىنچىسى ئىككىنچىسىنى زىر ئوقۇتىدۇ. بىرىنچىسى مضاف ‹قوشۇلغۇچى›، ئىككىنچىسى مضاف إلَيْه ‹ئۇنىڭغا قوشۇلغۇچى› دېيىلىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطفَ، «المضاف» معطوف، «الصفة المشبهة» معطوف عليه، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «كل إسم» خبر: «كل» مضاف، «إسم» مضاف إلَيْه، «أضيف» فعل مجهول ضميره مفعول مالم يسم فاعل، «إلَى إسم آخَر» جار و مجرور متعلق أضيف(گە): «إسم» مضاف، «آخر» مضاف إلَيْه، «فاء» تفصيلية، «الأول» مبتداء، «يجر الثانى» خبر: «يجر» فعل، ضميره فاعل، «الثانى» مفعول، «واو» إستئنافية، «يسمى» فعل مجهول، «الأول» مفعول مالم يسم فاعل، «مضافا» مفعول الثانى، «واو» حرف عطف، «الثانى مضاف إلَيْه» معطوف، «الأول» معطوف عليه.

والإضافة إمَّا بمعنى اللام نحو غُلَامُ زَيْد (إضافة ‹قوشۇلۇش› ياكى ‹ل› مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: زەيدنىڭ چاكىرى). بۇ جۈملىدە

«واو» إبتداء، «الإضافة» مبتداء، «إمَّا بمعنى اللام» خبر: «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «معنى» مضاف، «اللام» مضاف إلَيْه، «نحو» حرف تشبيه، «غلام زيد» مشبه، «بمعنى اللام» مشبه بـه: «غـلام» مضاف، «زيد» مضاف إلَيْه.

أو بمعنى منْ نحو خَاتَمُ فضَّة (ياكى ‹مـن› مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: كۈمۈش ئۈزۈك). بۇ جۈملىدە «او» حرف عطف، «بمعنى من» معطوف، «إمَّا بمعنى اللام» معطوف عليه: «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا):، «معنى» مضاف، «من» مضاف إلَيْه، «نحو» حرف تشبيه، «خاتم فضة» مشبه، «بمعنى من» مشبه بـه: «خَـاتم» مضـاف، «فضة» مضاف إلَيْه.

أو بمعنى فِيْ نَحو ضَرْبُ الْيَوْمِ (ياكى ‹فـيْ› مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: كۈندە ئۇرۇش). بۇ جۈملىدە «او» حرف عطف، «بمعنى فى» معطوف، «بمعنى من» معطوف عليه: «بمعنى» جار و مجرور متعلق محذوف (قـا): «بمعنى» مضاف، «فى» مضاف إلَيْه، «نحو» حرف تشبيه، «ضرب اليوم» مشبه، «بمعنى فى» مشبه به: «ضَرب» مضاف، «اليوم» مضاف إلَيْه.

تولۇق ئىسىم

والإسم التام و هو كل إسم مستغن عن الإضافة و هـذا الإسـم تنصب المميز و تماميته بأحد من أَرْبَعَة أشـياء (الإسـم التـام تولۇق) ئىسىم دېگەن إضافةتىن بىھاجەت ئىسىمدۇر. بۇ ئىسىم مميز ‹ئايرىغـۇچى›نـى زەۋەر ئوقۇتىدۇ. ئـۇنىڭ تاماملىنىشى تـۆت نەرسىنىڭ بىرى بىلەن بولىدۇ). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «الإسم التام» معطوف، «الصفة المشبهة» معطوف عليـه: «الإسـم» موصوف، «التام» صفة، «واو» إبتداء، «هو كل إسم» خـبر: «كـل» مضاف، «إسم» مضاف إلَيْه، «مستغن» شبه فعل، ضميره فاعل، «عـن

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

الإضافة» جار و مجرور متعلق مستغن (قـا). «واو» إبتداء، «هذا الإسم» مبتداء، «تنصب المميز» خبر: «تنصب» فعل ضميره فاعـل، «المميـز» مفعول، «واو» إبتداء، «تماميته» مبتداء، «بأحد» خبر: «بأحد» جـار و مجرور متعلق محذوف (قـا)، «من أَرْبَعَة أشياء» جار و مجرور متعلق محـذوف (قا): «أَرْبَعَة» أسماء عدد، «أشياء» تمميز.

التنوين نحو عِنْدِىْ رَاقُوْدٌ خـلا (بىرىنچى، تەنۋىن. مەسىلەن: مەندە بىر ئىدىش ئاچچىقسۇ بار). بۇ جۈملىدە «التنوين» خبر مبتداء محذوف، «نحو» حرف تشبيه، «عندى راقود خلا» مشبه به، «عنـدى» مبتداء: «عند»مضاف، «ي»مضاف إلَيْه، «راقود» خبر، «خلا» تمميز.

و نون التثنيـة نحـو عنْـدىْ مَنَـوَان سَـمْنًا وَ قَفِيْـزَان بُـراً (ئىككىنچىسى، تثنيـة «ئىككىلىك»نىڭ نۇنى. مەسىلەن: مەندە ئىككى مەن «ئېغىرلىق بىرلىكى» قوي مېيى بار، ئىككى قاپ بۇغداي بار). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطـف، «نـون التثنيـة» معطوف، «التنوين» معطوف عليه، «نحو» حرف تشبيه، «عندى راقـود خلا» مشبه، «نون التثنية» مشبه به: «نون» مضاف، «التثنية» مضـاف إلَيْه: «عندى» مبتداء «عند»مضاف، «ي»مضاف إلَيْه، «منوان» خـبر، «سمنا» تمييز.

و نون الجمع نحو عنْدىْ عشْرُوْنَ درْهَمًـا (ئۈچىنچىسى، جمـع «كۆپلۈك»نىڭ نۇنى. مەسىلەن: مەندە يىگىرمە درهەم بار). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «نون الجمع» معطوف، «نون التثنيـة» معطوف عليه: «نون» مضاف، «الجمع» مضاف إلَيْه، «نحـو» حـرف تشبيه، «عندى عشرون درهما» مشبه، «نون الجمعَ» مشبه به: «عندى» مبتداء «عند»مضاف، «ي»مضاف إلَيْه، «عشرون» خبر، «درهما» تمميز.

الإضافة نحو عنْدىْ ملأ الإنَـاء عَسَـلاً (تۆتىنچىسى، إضـافة. مەسىلەن: مەندە لىق بىر قاچا ھەسەل بار). بۇ جۈملىدە «واو»

حرف عطف، «الإضافة» معطوف، «نون الجمع» معطوف عليه، «نحو» حرف تشبيه «ملآء عسلا» مشبه، «الإناء» مضاف إلَيْه، «عسلا» تمييز.

و يسمى المنصوب تميزا و هو ما يرفع الإبهام عن مفرد أَوْ عن جملة نحو طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا (زەۋەر ئوقۇلغان ئىسىم تەمىيز دېيىلىدۇ. چۈنكى، ئۇ مفرد (يەككىلىك) ياكى جۈملىدىن شەك-شۈبھىنى يوقىتىدۇ، مەسىلەن: زەيدنىڭ نەپسى پاك بولدى). بۇ جۈملىدە «واو» إستئنافية، «يسمى» فعل مجهول، «المنصوب» مفعول ما لم يسم فاعل، «تميزا» مفعول الثاني، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «ما يرفع» خبر: «ما» موصول، «يرفع» صيلة: «يرفع» فعل ضميره فاعل، «الإبهام» مفعول، «عن مفرد» جار و مجرور متعلق يرفع (غا)، «او» حرف عطف، «عن جملة» معطوف، «عن مفرد» معطوف عليه، «نحو» حرف تشبيه، «طاب زيد نفسا» مشبه، «عن جملة» مشبه به: «طاب» فعل، «زيد» فاعل، «نفسا» تمييز.

مەنىۋىيەنىڭ ئىككى خىل شەكلى

و المعنوية منها عددان. العامل فى المبتداء و الخبر أَىْ عامل الرفع وهو تجردهما عن العوامل اللفضية للإسناد نحو اَلْعِلْمُ حَسَنٌ وَالْجَهْلُ قَبِيْحٌ (يۈز ئامىلنىڭ معوية قىسىمى ئىككى خىلدۇر، بىرى مبتداء (ئىگە) ۋە خەۋەردىكى ئامىل، يەنى رفع (باش كېلىش، بەلگىسى: تاق — جۈپ پېچ) قىلغۇچى ئامىل بولۇپ، ئۇ مبتداء (ئىگە) خەۋەرنى لفظا (ئاغزاكى) ئامىللارنىڭ تەسىرىدىن خالىي قىلىدۇ. مەسىلەن: بىلىملىك ياخشىدۇر، بىلىمسىزلىك نومۇستۇر). بۇ جۈملىدە «واو» حرف عطف، «المعنوية منها» معطوف، «القياسية» معطوف عليه: «المعنوية منها» مبتداء، «عددان» خبر، «العامل» خبرمبتداء

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

محذوف، «فى المبتداء» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)، «واو» حرف عطف، «الخبر» معطوف، «فى المبتداء» معطوف عليه، «أىْ» حرف تفسير، «عامل الرفع» مفسر، «العامل» مفسر به: «عامل» مضاف، «الرفع» مضاف إلَيْه، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «تجردهما» خبر: «تجرد» مضاف، «هما» مضاف إليْه، «عن العوامل» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «العوامل» موصوف، «اللفضية» صفة، «للإسناد» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)، «نحو» حرف تشبيه، «العلم حسن» مشبه، «للإسناد» مشبه به: «العلم» مبتداء، «حسن» خبر: «حسن» شبه فعل، ضميره فاعل، «واو» حرف عطف، «الجهل» معطوف، «العلم» معطوف عليه: «الجهل» مبتداء، «قبيح» خبر: «قبيح» شبه فعل، ضميره فاعل.

و العامل فى الفعل المضارع اى عامل الرفع و هو وقوعه موقع الإسم نحو زَيْدٌ يَضْرِبُ فى موقع زَيْدٌ ضَارِبٌ (يەنە بىرى، كەلگۈسى زامان پېئىلىدىكى ئامىل، يەنى رفع قىلغۇچى ئامىل بولۇپ، ئۇ ئىسىم ئورنىدا كېلىدۇ، مەسىلەن: زەيد ئۇرماقچى دېگەن ئورۇندا كەلگەن زەيد ئۇردۇ دېگەن مىسالدىكىدەك). بۇ جۈملىدە «واو» إبتداء، «العامل» مبتداء، «فى الفعل» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «الفعل» موصوف، «المضارع» صفة، «أىْ» حرف تفسير، «عامل الرفع» مفسر، «فى الفعل الضارع» مفسر به: «عامل» مضاف، «الرفع» مضاف إلَيْه، «واو» إبتداء، «هو» مبتداء، «وقوعه» خبر: «وقوع» مضاف، «ه» ضمير مضاف إلَيْه، «موقع» مضاف، «الإسم» مضاف إلَيْه، «نحو» حرف تشبيه، «زيد يضرب» مشبه، «موقع الإسم» مشبه به: «زيد» مبتداء، «يضرب» خبر: «يضرب» فعل، «زيد» فاعل، «فى موقع زيد ضارب» جار و مجرور متعلق محذوف (قا): «موقع» مضاف، «زيد ضارب» مضاف إلَيْه: «زيد» مبتداء، «ضارب» خبر.

فهذه مائة عامل لايستغنى الصغير و الكبير عن معرفتها و إستعمالها على حسب ما بيناه تمت (يۇقىرىقىلار يۈز ئامىل بولۇپ، چوڭ-كىچىك بارلىق كىشى بىز بايان قىلغان قائىدە بويىچە ئۇلارنى تونۇش ۋە ئىشلەتمەي مۇمكىن ئەمەستۇر). بۇ جۈملىدە «فاء» تفصليه، «هذه» مبتداء، «مائة عامل» خبر: «مائة» أسماء عدد، «عامل» تميز، «لايستغنى» فعل، «الصغير» فاعل، «واو» حرف عطف، «الكبير» معطوف، «الصغير» معطوف عليه، «عن معرفتها» جار و مجرور متعلق لايستغنى (قا)، «واو» حرف عطف، «إستعمالها» معطوف عليه؛ «إستعمال» مضاف، «ها» ضمير مضاف إلَيْه، «على حسب» جار و مجرور متعلق محذوف (قا)؛ «حسب» مضاف، «ما» مضاف إلَيْه، «بينا» فعل و فاعل، «ه» ضمير مفعول، «تمت» فعل، ضميره فاعل.

1. ئەرەب تىلىدىكى جۈملە ۋە ئۇنىڭ گىراماتىكىلىق ئورنى (اَلْجُمْلَةُ الْعَرَبِيَّةُ وَمَكَانُهَامِنَ الإعْرَاب)

ئەرەب تىلىدا ئىككى خىل جۈملە شەكلى بولۇپ، بىرى، ئىسىملىق جۈملە، يەنە بىرى پېئىللىق جۈملەدۇر.

ئىسىملىق جۈملە ئىسىم بىلەن ياكى ئالماش ضمير بىلەن باشلىنىپ، مۇبتەدا ۋە خەبەردىن تەركىب تاپىدۇ. مەسىلەن: **اَلسُّوْقُ قَرِيْبٌ. نَحْنُ مُنْتَظِرُوْنَ.**

پېئىللىق جۈملە پېئىل بىلەن باشلىنىپ، پېئىل ۋە پائىلدىن ياكى پېئىل ۋە نائىب پائىلدىن تەركىب تاپىدۇ. پېئىلدىكى پائىل ياكى نائىب پائىل تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1. ئاشكارا ئىسىم. (1) ئاخىرى ئۆزگىرىدىغان ئىسىم (اسْمٌ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مُعْرَبٌ) مەسىلەن: **جَاءَ مُحَمَّدٌ**. بۇنىڭدا «**جَاءَ**» بولسا ئۆتكەن زامان پېئىلى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاخىرى داۋاملىق زەبەرلىك ئوقۇلىدۇ. «**مُحَمَّدٌ**» بولسا پائىل بولۇپ، ئۇنىڭ ئاخىرى پېچلىك ئوقۇلىدۇ.

(2) ئاخىرى ئۆزگەرمەس ئىسىم (**إِسْمٌ مَبْنِيٌّ**) مەسىلەن: **نَجَحَ هٰذَا الطَّالِبُ**. «**هٰذَا**» بولسا سىرتقى ئامىل تەسىرگە ئۇچرىمايدىغان كۆرسىتىش ئالماش بولۇپ، ئورۇن جەھەتتە پېچلىك پائىلدۇر.

2. ئاشكارا ئالماش. مەسىلەن: **قَعَدْنَا**. «**قَعَدْ**» بولسا ساكىنلىق[1] ئۆتكەن زامان پېئىلى. «نا» بولسا تۇتاش ئالماش پائىل.

3. يوشۇرۇن ئالماش، مەسىلەن: **أَحْمَدُ جَاءَ**. بۇنىڭدا «**أَحْمَدُ**» بولسا مۇبتەدا؛ «**جَاءَ**» بولسا ئۆتكەن زامان پېئىلى؛ ئۇنىڭ پائىلى يوشۇرۇن ئالماش «**هُوَ**». جۈملىدىكى پېئىل ئورۇن جەھەتتە **رَفْعُ** لىك بولۇپ، مۇبتەدانىڭ خەبىرىدۇر.

4. «**أَنْ**» ۋە پېئىلدىن ياسالغان **مصدر**، ياكى «**أَنَّ**» نىڭ ئىسمى ۋە خەۋىرىدىن ياسالغان مصدر. مەسىلەن: **يَسُرُّنِي أَنْ تَنْجَحَ**. بۇنىڭدا «**يَسُرُّ**»نىڭ پائىلى بولسا «**أَنْ تَنْجَحَ**»دىن ياسالغان **مصدر**دۇر.

تۆۋەندە ئەرەب تىلىدىكى جۈملە ئىچىدىكى تەركىبلەرنىڭ ئىئراب قوبۇل قىلىش ۋە قىلماسلىقى جەھەتتىن جۈملىلەرنى گىراممىتىكىلىق ئورۇنغا ئىگە جۈملە ۋە گىراممىتىكىلىق ئورۇنغا ئىگە بولمىغان جۈملە، دەپ ئىككىگە بۆلۈپ، كونكرېت تۈرلەر

---

[1] ئۆتكەن زامان پېئىلىنىڭ ئاخىرىغا تۇتاش ئالماش كەلسە، ئاخىرى ساكىنلىق ئوقۇلىدۇ.

بويىچە چۈشەندۈرىمىز.

1. گرامماتىكىلىق ئورۇنغا ئىگە جۈملە (اَلْجُمْلَةُ الَّتِي لَهَامَحَلٌّ مِنَ الإِعْرَابِ)

بەزى ۋاقىتلاردا جۈملە ئىسىملىق جۈملە ياكى پېئىللىق جۈملە بولسىمۇ، يەككە ئورۇندا كېلىپ، يەككە ئىسىمدەك گراممىاتىكىلىق ئورۇنغا (بەلگىلىك **إعراب قا**) ئىگە بولىدۇ، مەسىلەن: **اَلرَّجُلُ حَضَرَ**. «**حَضَرَ**» پېئىل ۋە يوشۇرۇن پائىلدىن ياسىلىپ، خەۋەر ئورۇنىدا كېلىدۇ. ئۇنى «**اَلرَّجُلُ حَاضِرٌ**» دېيىشكىمۇ بولىدۇ. گراممىاتىكىلىق ئورۇنغا ئىگە جۈملىلەرنى تۆۋەندىكى توققۇز ئورۇندا تەپسىلىي چۈشەندۈرىمىز.

1. جۈملە مۇبتەدانىڭ خەبىرى بولۇپ كەلگەندە؛ مەسىلەن: **اَلأَشْجَارُ أَغْصَانُهَامُوْرِقَةٌ**. بۇنىڭدا « **اَلْأَشْجَارُ**» بولسا بىرىنچى مۇبتەدا؛ «**أَغْصَانُ**» بولسا ئىككىنچى مۇبتەدا ھەم **مُضَافُ**؛ « **هَا** » **مُضَافُ إِلَيْهِ مَحَلٌّ مَجْرُوْرٍ** (ئورنى زىرلىق)؛ « **مُوْرِقَةٌ**»بولسا **أَغْصَانُ** نىڭ خەۋىرى. جۈملىدىكى ئىككىنچى مۇبتەدا ۋە خەۋەر **رَفْعُ** ھالەتتە بىرىنچى مۇبتەدانىڭ خەۋىرى ئورنىدا كەلگەن. تەلەپ: خەۋەر بولۇپ كەلگەن بۇ جۈملە، بىرىنچى مۇبتەداغا قايتىدىغان ئالماشنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى شەرت.

2. جۈملە «**كَانَ**» ۋە « **كَانَ**» تۈرىدىكىلەرنىڭ خەۋىرى بولۇپ كەلگەندە؛ مەسىلەن: **كَانَ الرَّجُلُ ثِيَابُهُ نَظِيْفَةٌ**. جۈملىدىكى « **ثِيَابُهُ نَظِيْفَةٌ**» دېگەن مۇبتەدا ۋە خەۋەر « **كَانَ**»نىڭ خەۋىرى بولۇپ، ئورنى **نَصْبُ** لىكتۇر.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

3. جۈملە «وِنَّ» ۋە ئۇنىڭ تۈردىكىلەرنىڭ خەۋىرى بولۇپ كەلگەندە: مەسىلەن: إنَّ الرَّجُلَ ثِيَابُهُ نَظِيْفَةٌ جۈملىدىكى «ثِيَابُهُ نَظِيْفَةٌ» دېگەن مۇبتەدا ۋە خەۋەر «إنَّ»نىڭ خەۋىرى بولۇپ، ئورنى رَفْعُلىكتۇر.

4. جۈملە المفعول به بولۇپ كەلگەندە: مەسىلەن: قَالَ الطَّالِبُ: أَنَامُجِدٌّ. جۈملىدىكى «أَنَا مُجِدٌّ» دېگەن مۇبتەدا ۋە خەۋەر «قَالَ»نىڭ مەپئۇلى بولۇپ، ئورنى نَصْبُ لىكتۇر.

5. جۈملە هالەت بولۇپ كەلگەندە: مەسىلەن: نَنْتَصِرُ عَلَى الْعَدُوِّ وَنَحْنُ يَدٌ وَاحِدَةٌ: بۇنىڭدا «ۋاۋ» بولسا هالەتنىڭ ۋاۋى: «نَحْنُ» بولسا رَفْعُ ئورنىدىكى ئايرىم ئالماش مۇبتەدا؛ «يَدٌ» بولسا رَفْعُ لىك هالەتتىكى «نَحْنُ» نىڭ خەۋىرى: «وَاحِدَةٌ» بولسا «يَدٌ» نىڭ سۈپىتى. جۈملىدىكى مۇبتەدا ۋە خەۋەردىن تۈزۈلگەن بۇ جۈملە ئورۇن جەھەتتە نَصْبُ لىك بولۇپ، هالەتتۇر.

تەلەپ: هالەت پەقەت هالەت ئىگىسىگە تونۇشلۇق بولۇشى، ھەم هالەت بولغان جۈملە، هالەت ئىگىسىگە تۇتاشتۇرىدىغان باغلىغۇچىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى شەرت. بۇ باغلىغۇچى «ۋاۋ» ياكى هالەت ئىگىسىگە قايتىدىغان ئالماش ياكى «ۋاۋ» بىلەن ئالماشتىن ئىبارەت بولىدۇ.

6. جۈملە سۈپەت بولۇپ كەلگەندە: مەسىلەن: قَضَيْنَا الصَّيْفَ فِي قَرْيَةٍ هَوَاؤُهَا نَقِيٌّ. بۇنىڭدا «قَضَيْنَا» بولسا پېئىل ۋە پائىل: «اَلصَّيْفَ» بولسا مەپئۇل: «فِي» بولسا حَرْفُ جَارّ: «قَرْيَةٍ» مَجْرُوْرٌ «هَوَاؤُ» بولسا رَفْعُ لىك مۇبتەدا ھەم مُضَافُ: «هَا» بولسا مُضَافُ

اِلَيْهِ مَحَلاً مَجْرُوْرٍ؛ « نَقِيٌّ » بولسا «هَوَاءُ» نىڭ خەۋىرىدۇر.

جۈملىدىكى مۇبتەدا ۋە خەۋەر، جَرٌّ ئورۇنىدىكى «قَرْيَة» نىڭ سۈپىتى بولۇپ، گراماتىكىلىق ئورنى جَــرٌّ(زىرلىق ھالەت). تەلەپ: جۈملە پەقەت سۈپەتلەنگۈچى ئېنىقسىز بولغاندىلا سۈپەت بولۇشى كېرەك.

7. جۈملە «مَنْ»نىڭ شەرتىگە جاۋاب بولۇپ، «فَــاء» بىلەن بېقىنلاشتۇرۇلۇپ كەلگەندە؛ مەسىلەن: مَنْ جَدَّ فَالنَّجَاحُ حَلِيْفُــهُ. جۈملىدىكى «اَلنَّجَاحُ حَلِيْفُهُ» مَنْ نىڭ شەرتىنىڭ جاۋابى ئورنىدا كەلگەن بولۇپ، مۇبتەدا ۋە خەۋەردىن تۈزۈلۈپ جــزم لىك ئورنىدا كەلگەن.

8. جۈملە، «حَيْثُ»، «إِذْ»، «إِذَا»لاردىن كېيىن مُضَافُ إِلَيْــهِ بولۇپ كەلگەندە؛ مەسىلەن: ذَهَبْــتُ إِلَـــى حَيْــثُ تُقِـــيْمُ. جۈملىدىكى«تُقِـــيْمُ» دېگەن پېئىل ۋە پائىل جَــرٌّ ئورنىدىكى «حَيْثُ»غا مُضَافُ إِلَيْهِ دۇر.

9. جۈملە گراماتىكىلىق ئورنغا ئىگە جۈملىگە ئەگىشىپ كەلگەندە؛ مەسىلەن: هَذَا الطَّالِبُ مَجْهُوْدُهُ كَبِيْــرٌ وَأَمَالُـــهُ وَاســـعَةٌ. جۈملىدىكى «أَمَالُهُ وَاسعَةٌ» مَجْهُوْدُهُ كَبِيْـــرٌ غا مَعْطُـــوفٌ. ئۇ رَفْــعُ ھالەتتىكى «هَذَا» دېگەن مۇبتەدانىڭ خەۋىرىدۇر.

2. گراماتىكىلىق ئورۇنغا ئىگە بولمىغان جۈملە (اَلْجُمْلَـــةُ الَّتِـــي لاَمَحَلَّ لَهَامِنَ الْإِعْرَاب)

ئەگـــەر جۈملـــە يەككـــە ئىســـىم ئورنىـــدا كەلمىســـە، گـــراماتىكىلىق ئورنىغـــا ئىگـــە بولمايـــدۇ. بـــۇ تۆۋەنـــدىكى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ھالەتلەردە كۆرۈلمىدۇ.

1. جۈملە سۆز بېشىدا ياكى سۆز بېشىدىن ئايرىم بولۇپ كەلسە؛ مەسىلەن: ذَهَبْتُ إِلَى الْمَنْزَلِ (جۈملە سۆز بېشىدا) .
لاَتَكْذِبْ انَّ الْكِذْبَ مَكْرُوْهٌ (ئىككى ئايرىم جۈملە) .

2. جۈملە «مَوْصُولُ»نىڭ «صِلَةٌ»سى بولۇپ كەلسە؛ مەسىلەن: جَاءَ الَّذِى كَتَبَ. جۈملىدىكى «جَاءَ» بولسا پېئىل؛ «اَلَّذِىْ» بولسا مَوْصُوْلُ؛ رَفْعُ ئورنىدىكى پائىل؛ «كَتَبَ» صِلَةٌ، پېئىل، پائىلى بولسا يوشۇرۇن ئالماش؛ جۈملىنىڭ پېئىل ۋە پائىلىدىكى «صِلَةٌ»گە بەلگە قويۇش ئىمكانىيىتى يوق.

3. جۈملە شەرتنىڭ غَيْرُ جَازِمِ جاۋابى بولۇپ كەلسە؛ مەسىلەن: لَوْلاَ الْهَوَاءُ مَاعَاشَ كَائِنٌ حَيٌّ. جۈملىدىكى «لَوْلاَ» بولسا ھەرپ شەرت؛ «اَلْهَوَاءُ» بولسا مۇبتەدا؛ «مَاعَاشَ كَائِنٌ حَيٌّ» بولسا شەرتنىڭ جاۋابى ھەم خەۋەر؛ «مَا» بولسا ئىنكار ھەرپى؛ «عَاشَ» پېئىل؛ «كَائِنٌ» بولسا پائىل؛ «حَيٌّ» بولسا سۈپەت؛ «مَاعَاشَ كَائِنٌ حَيٌّ» بولسا غَيْرُ جَازِمِ شەرتنىڭ جاۋابى بولغاچقا، بەلگە قويۇش ئىمكانىيىتى يوق، يەنى جۈملىدە گىراماتىكىلىق ئورۇنغا ئىگە ئەمەس.

4. جۈملە شەرتنىڭ جَازِمِ جاۋابى بولۇپ، «ف» بىلەن بېقىنلاشتۇرۇلمىغان بولسا؛ مەسىلەن: كَيْفَمَا تُعَامِلِ النَّاسَ يُعَامِلُوْكَ. جۈملىدە «كَيْفَمَا» بولسا شەرت ھەم جازىم؛ «تُعَامِلْ» بولسا پېئىل شەرت، مَجْزُوْمٌ، پائىلى يوشۇرۇن «أَنْتَ»؛ «النَّاسَ» بولسا مەپئۇل؛ «يُعَامِلُوْكَ» بولسا شەرتنىڭ جاۋابى؛ «يُعَامِلُوْ» بولسا پېئىل، پائىلى يوشۇرۇن ئالماش «هُمْ»؛ «كَ» بولسا مەپئۇل؛ «يُعَامِلُوْكَ»

بولسا شەرتنىڭ جَـــــازِمْ جاۋابى بولغاچقا، بەلگە قويۇش ئىمكانىيىتى يوق.

5. جۈملە قىستۇرما بولۇپ كەلگەندە؛ مەسىلەن: كَـــانَ ــ رَحِمَهُ اللّٰهُ ــ قُدْوَةً حَسَـــنَةً. جۈملىدە «كَـــانَ» بولسا تولۇقلىغۇچى پېئىل؛ «رَحِمَهُ اللّٰهُ» بولسا قىستۇرما جۈملە؛ «قُدْوَةً» بولسا كَانَ نىڭ خەبىرى؛ «حَسَنَةً» بولسا سۈپەت؛ «رَحِمَهُ اللّٰهُ» بولسا قىستۇرما جۈملە بولۇپ، بەلگە قويۇش ئىمكانىيىتى يوق.

6. جۈملە ئىزاھلىغۇچى بولۇپ كەلگەندە؛ مەسىلەن: نَظَرْتُ إِلَيْهِ شزْرً ــ أَيْ إِحْتَقَرْتُهُ. جۈملىدە «نَظَرْتُ» بولسا پېئىل ۋە پائىل؛ «إِلَى» بولسا حُرُوْفُ جَارٍّ؛ «ه» بولسا مَجْرُوْرٌ بولۇپ «نَظَــرْتُ»غا مُتَعَلِّـــقٌ دۇر. بۇنىڭدا «شَـــزْرًا» بولسا مەپئۇل: «أَيْ» بولسا ئىزاھلىغۇچى ھەرپ؛ «إِحْتَقَرْتُهُ» بولسا ئىزاھلىغۇچى؛ «شَـــزْرًا» بولسا ئىزاھلانغۇچىدۇر.

7. جۈملە جۈملە ئاخىرىدا كەلسە؛ مەسىلەن: ذَهَبْـــتُ إِلَـــى الْمَنْزَلِ وَتَنَاوَلْتُ الطَّعَامَ. «ذَهَبْتُ» بولسا پېئىل ۋە پائىل: «إِلَـــى» بولسا حَرْفُ جَرٍّ؛ «الْمَنْزَلِ» بولسا مَجْرُوْرٌ؛ «تَنَاوَلْتُ» بولسا پېئىل ۋە پائىل. «الطَّعَـــامَ» بولسا مەپئۇل. «تَنَاوَلْـــتُ الطَّعَـــامَ» بولسا كېيىنكى جۈملە بولۇپ، بەلگە قويۇش ئىمكانىيىتى يوق.

2. تاۋۇش بەلگىلىرىدىن نەمۇنىلەر (نَمَاذِجُ مِنَ الإِعْرَابِ)

1. ئىسىم معرب بەلگىلىرىدىن نەمۇنىلەر

رَفْعُ لىك ھالەتتە پىچ ئۇقۇلىدىغان ئىسىملار بەلگىلىرىنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ھەرخىل مىساللىرى.

«أَعُوْذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ». («أَعُوْذُ» فِعْلُ مُضَارِعٌ بولۇپ، ئەسلى أَعْوُذُ دۇر. بۇنىڭدا پىچ ۋاۋغا ئىبغىر، ئالدى ساكىن، ۋاۋنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك أَعُوْذُ بولىدۇ. «بِاللهِ» بولسا أَعُوْذُ غا جَارٌّوَمَجْرُوْرٌ مُتَعَلِّقٌ دۇر. «مِنْ» بولساحَرْفُ جَارٍّ. «اَلشَّيْطَانِ» بولسا مَجْرُوْرٌ. «الرَّجِيْمِ» بولسا «الشَّيْطَانِ» نىڭ ھەقىقىي سۈپىتىدۇر)

—— «قَوْلٌ مَعْرُوْفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌمِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى». (بۇنىدا «قَوْلٌ» بولسا مۇبتەدا؛ «مَعْرُوْفٌ» بولسا سۈپەت. «مَغْفِرَةٌ» بولسا قَوْلٌ غا مَعْطُوْفٌ؛ «خَيْرٌ» بولسا خەۋەر؛ «مِنْ» بولسا حَرْفُ جَارٍّ؛ «صَدَقَةٍ» بولسامَجْرُوْرٌ؛ «يَتْبَعُ» بولسا پېئىل؛ «هَا» بولسا مەپئۇل؛ «أَذًى» بولسا يَتْبَعُنىڭ مەنئەن پائىلى).

—— يُسْأَلُ الْمُرَبِّيَانِ كِلاَهُمَا عَنْ تَهْذِيْبِ النَّشْءِ. (بۇنىڭدا «يُسْأَلُ» بولسا مەجھۇل پېئىل؛ «الْمُرَبِّيَانِ» بولسا نائىب پائىل؛ «كِلاَ»: تەئكىد ھەم مُضَافُ؛ «هُمَا» بولسا مُضَافُ إِلَيْهِ مَحَلّاً مَجْرُوْرٌ؛ «عَنْ» بولسا حَرْفُ جَارٍّ؛ «التَّهْذِيْبِ» بولسا مَجْرُوْرٌ، مُضَافُ «النَّشْءِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْهِ دۇر)

—— لَوْلاَ الْإِتِّحَادُ لَهَلَكَتِ الْأُمَّةُ(بۇنىڭدا «لَوْلاَ» بولسا ھەرپ شەرت؛ «الْإِتِّحَادُ» بولسا مۇبتەدا؛ خەۋىرى قىسقارتىلغان، مۆلچەردىكى خەۋەر «مَوْجُوْدٌ»؛ «لَهَلَكَتِ الْأُمَّةُ» بولسا شەرتىنىڭ جاۋابى؛ «لَ» بولسا حَرْفُ تَأْكِيْد؛ «هَلَكَتْ» بولسا پېئىل؛ «الْأُمَّةُ» بولسا پائىلدۇر)

——— نَنْتَظِرُ أَنْ يَزِيْدَ إِنْتَاجُنَا الصِّنَاعِيُّ. (بۇنىڭدا « نَنْتَظِرُ » بولسا پېئىل ۋە پائىل « أَنْ» بولسا حَرْفُ مَصْدَرِيٍّ وَنَصْبٍ: « يَزِيْدَ» بولسا فِعْلٌ مَنْصُوْبٌ: « إِنْتَاجُ» بولسا پائىل مضاف: « نَا» بولسا مضاف إِلَيْه: « الصِّنَاعِيُّ» بولسا سۈپەتتىتۇر.)

——— نِعْمَ الْمُعِيْنُ فِي الْمَصَائِبِ أَخُوْكَ. (بۇنىڭدا «نِعْمَ» بولسا ماختاش پېئىلى: «الْمُعِيْنُ» پائىل: «فِي» بولسا حَرْفُ جَارٍّ: «اَلْمَصَائِبِ» بولسا مَجْرُوْرٌ: «أَخُوْ» بولسا كېچىكتۇرۇلگەن مۇبتەدا، مُضَافُ: «كَ» بولسا مُضَافُ إِلَيْه.)

2. مَنْصُوْبُ ئىسىملار بەلگىلىرىنىڭ ھەرخىل مىساللىرى

——— إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّاتِ. (بۇنىڭدا «الْحَسَنَاتِ» بولسا زەۋەرلىك ئورۇندا زېر ئوقۇلمىدىغان «إِنَّ» نىڭ ئىسمىسى: چۈنكى ئۇ جَمْعُ مُؤَنَّثِ سَالِمٍ: «يُذْهِبْنَ» بولسا پېئىل، پائىلى يوشۇرۇن ئالماش: «السَّيِّاتِ» بولسا مەپئۇلدۇر.)

——— إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ صِرَاطَ الَّذِيْنَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّيْنَ. (بۇنىڭدا«إِهْدِ» «أَمْرٌ بِمَعْنَى الدُّعَاءِ» پېئىل ۋە پائىل: «نَا» بولسا مەپئۇل: «الصِّرَاطَ» بولسا ئىككىنچى مەپئۇل: «الْمُسْتَقِيْمَ» بولسا الصِّرَاطَ نىڭ ھەقىقىي سۈپىتى: «صِرَاطَ» بولسا الصِّرَاطَ دىن بەدەل: «الَّذِيْنَ» بولسا مَوْصُوْلُ: «أَنْعَمْتَ» بولسا صِلَةٌ، ھەم پېئىل ۋە پائىل: «عَلَيْهِمْ» بولسا أَنْعَمْتَ گە جَارٌّوَمَجْرُوْرٌ مُتَعَلِّقٌ دۇر: «غَيْرِ» بولسا ھەم ياكى اَلَّذِيْنَ دىن بەدەل، ياكى اَلَّذِيْنَ نىڭ سۈپىتى، مُضَافُ: «الْمَغْضُوْبِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْهِ: «عَلَيْهِم» بولسا جَارٌّ وَمَجْرُوْرٌ فِي مَحَلِّ نَائِبِ فَاعِلٍ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

لِلْمَغْضُوبِ: «وَ» بولساحَرْفُ عَطْفٍ ؛ «لاَ» بولسا زَائِدٌ لِتَأْكِيدِ مَعْنَى اَلنَّفْيِ دۇر.)

—— إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. (بۇنىڭدا «مَعَ الْعُسْرِ» بولسا ئىلگىرىلىتىلگەن إِنَّ نىڭ ئىسمىسى: «مَعَ[1]» بولسا مُضَافُ: «الْعُسْرِ»مُضَافُ إِلَيْهِ: «يُسْرًا» بولسا كېچىكتۈرۈلگەن إِنَّ نىڭ ئىسمىسىدۇر.)

—— إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا. (بۇنىڭدا «إِنَّ» بولسا حُرُوفُ مُشَبَّهَةٌ بِالْفِعْلِ. «نَا» بولسا ئىسمىسى؛ ئەسلى «إِنَّنَا». ئوخشاش ھەرپنى تەكرارلاش قولايسىز بولغاچقا، بىر نۇن ئېلىپ تاشلانغان «أَرْسَلْنَا» بولسا إِنَّ نىڭ خەۋىرى ھەم پېئىل ۋە پائىل: «كَ» بولسا مەپئۇل: «بِـ» بولسا حَرْفُ جَارٍ ؛ «اَلْحَقِّ» بولسا مَجْرُورٌ: «بَشِيرًا» بولسا ھالەتتۇر.)

—— كُلُّ الطَّائِرَاتِ عَادَتِ الْيَوْمَ إِلاَّطَائِرَةً. (بۇنىڭدا «كُلُّ الطَّائِرَاتِ» بولسا مۇبتەدا: «كُلُّ» بولسا مُضَافُ: «الطَّائِرَاتِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْهِ: «عَادَتِ الْيَوْمَ» بولسا خەۋەر: «عَادَتْ»بولسا پېئىل پائىلى يوشۇرۇن ئالماش؛ «اَلْيَوْمَ» بولسا مەپئۇل: «طَائِرَةً» بولسا اَلْيَوْمَ دىن اسفثناء دۇر.)

3. مَجْرُورٌ ئىسىملار بەلگىلىرىنىڭ ھەرخىل مىساللىرى

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيْمِ مٰلِكِ يَوْمِ الدِّيْنَ. (بۇنىڭدا «بِـ» ‹اَلْبَاءُ هُنَا لِلْإِسْتِعَانَةِ أَوْلِلإِلْصَاقِ› بولسا

---

[1] بەزى نەھۋىكىتابلاردا. «مَعَ» ئىسمىنى زىر قىلغۇچى ھەرپلەر قاتارىدا سانىلىدۇ.

حَرْفُ جَارٍّ: «إِسْمِ» بولسا أَبْتَدأُ غا مَجْرُوْر مُتَعَلِّق مَحْذُوْف: «إِسْمِ» بولسا مُضَافُ: «اَللهِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْه: «اَلرَّحْمَنِ» بولسا بىرىنچى سۈپەت: «اَلرَّحِيْمِ» بولسا ئىككىنچى سۈپەت: «اَلْحَمْدُ» بولسا مۇبتەدا: «لِلّٰهِ» بولسا خەۋەر: «ل» بولسا حَرْفُ جَارٍّ: «الله» بولسا مَجْرُوْرٌ: «رَبِّ»بولسا لِلّٰه نىڭ سۈپىتى ياكى بەدەل ھەم مُضَافُ: «الْعَالَمِيْنَ» بولسا زىر ئورنىدا زەۋەر ئوقۇلىدىغان جَمْعُ مُذَكَّرِ سَالِمِ مُضَافُ إِلَيْه: «اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ» بولسا لِلّٰه نىڭ ئىككىنچى، ئۈچىنچى سۈپەتلىرى: «مَالِكِ» بولسا لِلّٰه نىڭ تۆتىنچى سۈپىتى، مُضَافُ: «يَوْمِ الدِّيْنِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْه: «يَوْمِ» بولسا مُضَافُ: «الدِّيْنِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْه دۇر.)

—— إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِيْنُ. (بۇنىڭدا «إِيَّاكَ» بولسا مەپئۇل ئورنىدىكى خاسلاشقان ئايرىم ئالماش: «نَعْبُدُ» بولسا پېئىل، پائىلى يوشۇرۇن ئالماش «نَحْنُ»: «وَ» بولسا حَرْفُ عَطْفٍ: « إِيَّاكَ نَسْتَعِيْنُ» معطوف، إِيَّاكَ نَعْبُدُ معطوف عَلَيْه («نَسْتَعِيْنُ» ئەسلى نَسْتَعْوِنُ: زىر ۋاۋغا ئېغىر ئالدى ساكىن: ئۇنىڭ ھەرىكىتىنى ئالدىغا بەرسەك نَسْتِعْوِنُ، زىرغا مۇناسىپ بولسۇن ئۈچۈن، «ۋاۋ»نى «ياء»قا يۆتكىسەك نَسْتَعِيْنُ بولىدۇ.)

—— وُزِّعَتِ الْأَرْبَاحُ عَلٰى عُمَّالِ الْمَصْنَعِ جَمِيْعِهِمْ. (بۇنىڭدا «وُزِّعَتْ» بولسا مەجھۇل پېئىل: «الْأَرْبَاحُ» بولسا نائىب پائىل: «عَلٰى» بولسا حَرْفُ جَارٍّ: «عُمَّالِ» بولسا مَجْرُوْرٌ ھەم مُضَافُ: «الْمَصْنَعِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْه: «جَمِيْعِ» بولسا عُمَّالِ غا تەئكىد، مُضَافُ: «هِمْ» بولسا مُضَافُ إِلَيْه دۇر.)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

4. ئىسىملار بەلگىلىرىدىن نەمۇنىلەر

—— إِنَّ هٰذَا أَمَلُنَا فِيكُمْ. (بۇنىڭدا «هٰـذَا» بولسا إِنَّ نىڭ ئىسمىسى؛ «أَمَلُنَـا» بولسا إِنَّ نىڭ خەۋىرى، پېئىل ۋە پائىل؛ «فِي» بولسا حَرْفُ جَارٍّ؛ «كُمْ» بولسا مَحَلً مَجْرُوْر دۇر)

—— اَلَّذِيْ يَأْتِي قَرِيبٌ وَلٰكِنَّ الَّذِي يَمْضِـي بَعِيـدٌ. (بۇنىڭدا «اَلَّذِيْ» بولسا بولسا مۇبتەدا ھەم مَوْصُوْلٌ؛ «يَأْتِيْ» بولسا صِلَةٌ ھەم پېئىل، پائىلى يوشۇرۇن؛ «قَرِيْبٌ» بولسا خەۋەر؛ «اَلَّـذِيْ» بولسا لٰكِنَّنىڭ ئىسمىسى ھەم مَوْصُـوْلٌ؛ «يَمْضِـيْ» بولسا صِـلَةٌ ھەم پېئىل، پائىل يوشۇرۇن؛ «بَعِيْدٌ» بولسا خەۋەردۇ)

—— إِيَّاكُمْ مُصَافَحَةَ الْمُدَرِّسِ. (بۇنىڭدا «إِيَّا» بولسا حَـذْفْ قىلىنغان پېئىل يەنى «أُحَذِّرُ»نىڭ مەپئۇلى ھەم مُضَافُ؛ «كُمْ» بولسا مُضَافُ إِلَيْه؛ «مُصَافَحَةَ» بولسا ئىككىنچى مەپئۇل، مُضَـافُ؛ «الْمُدَرِّسِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْه دۇر)

—— لَمْ يُكَافَأْ إِلاَّ نَحْنُ. (بۇنىڭدا «يُكَافَأْ» بولسا فِعْلٌ مَجْهُوْلٌ مَجْزُوْمٌ؛ «نَحْنُ» بولسا داۋاملىق پىچ ئوقۇلىدىغان رَفْعُ ئورنىدىكى نائىب پائىلدۇر)

—— مَنْ قَابَلْتَ؟ (بۇنىڭدا «مَـنْ» بولسا سوئال ئالماش، مەپئۇل؛ «قَابَلْتَ» بولسا پېئىل ۋە پائىلدۇر)

—— أَيْنَ قَضَيْتَ الْعُطْلَةَ. (بۇنىڭدا «أَيْـنَ» بولسا ظَـرْفْ، سوئال ئىسىم؛ «قَضَيْتَ» بولسا پېئىل ۋە پائىلدۇر)

5. مَبْنِيٌّ پېئىللار بەلگىلىرىدىن نەمۇنىلەر

——— **سَعىٰ رَبُّ الْأُسْرَةِ فِي الصُّلْحِ.** (بۇنىڭدا «سَعىٰ» بولسا پېئىل: «رَبُّ» بولسا پائىل، **مُضَافُ**: «الْأُسْرَةِ» بولسا **مُضَافُ إِلَيْه**: «فِي» بولسا **حَرْفُ جَارٍّ**: «الصُّلْحِ» **مَجْرُوْرٌ** دۇر.)

——— **ارْضَ بِنَصِيْبِكَ**: (بۇنىڭدا «ارْضَ» بولسا پېئىل ۋە پائىل: «بِـ» بولسا **حَرْفُ جَارٍّ زَائِد**: «نَصِيْب» بولسا **مَجْرُوْرٌ**، **مُضَافُ**: «كَ» بولسا **مُضَافُ إِلَيْه** دۇر.)

——— **أَدُّوْا وَاجِبَكُمْ كَامِلاً.** (بۇنىڭدا «أَدُّوْا» بولسا بۇيرۇق پېئىل ۋە پائىل: «وَاجِبَ» بولسا مەپئۇل، **مُضَافُ** : «كُمْ» بولسا **مُضَافُ إِلَيْه**: «كَامِلاً» بولسا ھالەتتۇر.)

——— **لاَتَحْسَبَنَّ النَّجَاحَ سَهْلَ الْمَنَالِ.** (بۇنىڭدا «لاَ» بولسا ھەرپ نەھى: «تَحْسَبَ» بولسا پېئىل ۋە پائىل: «نَّ» بولسا نۇن تەئكىد: «النَّجَاحَ» بولسا مەپئۇل: «سَهْلَ» بولسا ئىككىنچى مەپئۇل، **مُضَافُ**: «الْمَنَال» بولسا **مُضَافُ إِلَيْه** دۇر.)

6. مُعْرَبٌ پېئىللار بەلگىلىرىدىن نەمۇنىلەر

——— **إِنِّيْ أُحِبُّ الَّذِيْنَ يُؤَدُّوْنَ وَاجِبَهُمْ كَامِلاً .** (بۇنىڭدا «إِنَّ» بولسا **حُرُوْفُ مُشَبَّهَة بِالْفِعْل**، **مُضَافُ**:« يْ» بولسا إِنَّ نىڭ ئىسمىسى: «أُحِبُّ» بولسا پېئىل ۋە پائىل، إِنَّ نىڭ خەۋىرى: «اَلَّذِيْنَ» بولسا **مَوْصُوْلُ**: «يُؤَدُّوْنَ» بولسا **صِلَةٌ**، پېئىل: پائىلى يوشۇرۇن ئالماش «هُمْ»: «وَاجِبَ» بولسا مەپئۇل، **مُضَافُ**: «فِي» بولسا **مُضَافُ إِلَيْه**: «كَامِلاً» بولسا ھالەتتۇر.)

——— **يَسُرُّنِي أَنْ تَنْجَحَ فِي الإِمْتِحَانِ.** (بۇنىڭدا «يَسُرُّ» بولسا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

پېئىل؛ : «نِي» مەپئۇل «اَنْ تَنْجَحَ» بولسا ياسالما مصدر: پائىل «فِي» بولساحَرْفُ جَارّ: «الْإِمْتِحَان» مَجْرُورٌ دۇر.)

—— إِنْ تَعُدُّوْا نِعْمَةَ اللهِ لَاتُحْصُوهَا. (جۈملىدە «إِنْ» بولسا حَرْفُ شَرْط جَازِم: «تَعُدُّوْا» بولسا فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَجْزُوْمٌ: «ۋاۋ» بولسا پائىل: «نِعْمَةَ»بولسا مەپئۇل، مُضَافُ: «اللهِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْه: «لَا» بولسا ھەرپى نەھى: « تُحْصُوْ» بولسا پېئىل ۋە پائىل: «هَا» بولسا مەپئۇلدۇر.)

7. ھەر خىل بەلگىلەردىن نەمۇنىلەر

— آتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ. (جۈملىدە «آت» بولسا بۇيرۇق پېئىل، پائىلى يوشۇرۇن «أَنْتَ»: «ذَا» بولسا بىرىنچى مەپئۇل، مُضَافُ: «الْقُرْبٰى» بولسا مُضَافُ إِلَيْه: «حَقَّ»بولسا ئىككىنچى مەپئۇل، مُضَافُ: «ـهُ» بولسا مُضَافُ إِلَيْه دۇر.)

—— إِنَّ الْمُبَذِّرِيْنَ كَانُوْا إِخْوَانَ الشَّيَاطِيْن. (جۈملىدە «الْمُبَذِّرِيْن» بولسا إِنَّ نىڭ ئىسمىسى: «كَانَ» بولسا تولۇقلىغۇچى پېئىل، انَّ نىڭ خەۋىرى؛ «ۋاۋ» بولسا «كَانَ» نىڭ ئىسمىسى، «إِخْوَانَ» بولسا كَانَ نىڭ خەۋىرى، مُضَافُ: «الشَّيَاطِيْن» بولسا مُضَافُ إِلَيْه دۇر)

قَالَ رَسُوْلُ اللهِ (صَلْعَمْ) «مَنْ سَلَكَ طَرِيْقًا يَلْتَمِسُ فِيْهِ عِلْمًاسَهَّلَ اللهُ لَهُ طَرِيْقًا إِلَى الْجَنَّةِ»، وَ أَيْظًا قَالَ: «مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا لِغَيْرِاللهِ أَوْ أَرَادَ بِهِ غَيْرَ اللهِ فَلْيَتَبَوَّءْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» رَوَاهُمَاالتِّرْمِذِيُّ.

(جۈملىدە «قَالَ» پېئىل: «رَسُوْلُ اللهِ» بولسا پائىل، مُضَافُ إِلَيْه: «مَنْ» بولسا مَقُوْلُ قَالَ، مَوْصُوْلٌ: «سَلَكَ» بولسا صِلَةٌ، پېئىل:

پائىلى يوشۇرۇن «هُوَ»: «طَرِيْقًا» بولسا ظَرْفٌ: «يَلْتَمِسُ» بولسا پېئىل، پائىلى تەھتىدە: «فِيْه» بولسا جَارٌّ وَمَجْرُوْرٌ، يَلْتَمِسُ‌غا مُتَعَلِّقْ دۇر: «عِلْمًا» بولسا مەپئۇل: «سَهَّلَ» بولسا مەپئۇل: «اللهُ» بولسا پائىل: «لَهُ» بولسا جَارٌّوَمَجْرُوْرٌ سَهَّلَ‌گە مُتَعَلِّقْ دۇر: «طَرِيْقًا» بولسا مەپئۇل: «إِلَى»بولسا حَرْفُ جَارٍّ. «الْجَنَّةِ» بولسا مَجْرُوْرٌ: «مَنْ» بولسا حَرْفُ شَرْطٍ: «تَعَلَّمَ» بولسا فِعْلُ شَرْطٍ، پائىلى تەھتىدە: «عِلْمًا» بولسا مەپئۇل: «لِ» بولسا حَرْفُ جَارٍّ: «غَيْرِ»بولسا مَجْرُورٌ، مُضَافٌ : «اللهِ» بولسا مُضَافٌ إِلَيْه: «أَوْ» بولسا حَرْفُ عَطْفٍ : «أَرَادَ» بولسا مَعْطُوْفٌ: «تَعَلَّمَ» بولسا مَعْطُوْفٌ عَلَيْهِ: «أَرَادَ» بولسا پېئىل، پائىلى تەھتىدە «بِه» بولسا جَارٌّوَمَجْرُوْرٌ «أَرَادَ» گە مُتَعَلِّقُ دۇر: «غَيْرَ» بولسا مَفْعُوْلٌ، مُضَافٌ: «اللهِ» بولسا مُضَافٌ إِلَيْه: «فاء» بولسا تَعْقِيْبُ: «لِيَتَبَوَّءْ» بولسا پېئىل، پائىلى تەھتىدە: «مَقْعَدَ» بولسا مَفْعُوْلٌ ، مُضَافٌ: «هُ» بولسا مُضَافُ إِلَيْهِ: «مِنْ» حَرْفُ جَارٍّ: «النَّارِ» بولسا مَجْرُوْرٌ، «رَوٰى» بولسا پېئىل، «هُمَا» بولسا مَفْعُوْلٌ: «التِّرمذيُّ» بولسا پائىلدۇر.)

—— عَنْ شُعْبَةَ أَنَّهُ قَالَ«إِذَا كَانَ الْمُحَدِّثُ لاَ يَعْرِفُ النَّحْوَ فَهُوَ كَالْحِمَارِ يَكُوْنُ عَلىٰ رَأْسِه مِخْلاَةٌ لَيْسَ فِيْهَا شَعِيْرٌ»، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ أَبِيْه أَنَّهُ قَالَ «مَاتَزَنْدَقَ مَنْ تَزَنْدَقَ بِالْمَشْرِقِ إِلاَّجُهْلاً بِكَلاَمِ الْعَرَبِ» رَوَاهُمَا الْبَيْهَقِيُّ. (جۈملىدە «عَنْ» بولسا حَرْفُ جَارٍّ: «شُعْبَةَ» بولسا غَيْرُ مُنْصَرِفٍ، مَحَلٌّ مَجْرُورٌ رُويَ گە مُتَعَلِّقُ مَحْذُوف دۇر: «أَنَّ» بولساحُرُوْفُ مُشَبَّهَةٌ بِالْفِعْلِ: «هُ» بولسا ئىسمىسى: «قَالَ» خەۋىرى، پائىلى تەھتىدە: «إِذَا» بولسا حَرْفُ شَرْطٍ: «كَانَ» بولسا فِعْلُ شَرْطٍ. ھەم

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

اَلْأَفْعَالُ النَّاقِصَةُ: «اَلْمُحَدِّثُ» بولسا ئىسمىسى: «لَايَعْرِفُ» بولسا خەۋىرى، پېئىل، پائىلى تەھتىدە: «اَلنَّحْوَ» بولسا مەپئۇل: «فَاءِ» بولسا ئىبتىدا: «هُوَ» بولسا مۇبتەدا: بولسا: «كَالْحِمَارِ» بولسا خەۋەر: «كَ» بولسا تشبيه: «اَلْحِمَارِ» بولسا مُشَبَّهٌ: «يَكُوْنُ» بولسا اَلْأَفْعَالُ النَّاقِصَةُ «عَلىٰ رَأْسِهِ» بولسا جَارٌّ وَمَجْرُوْرٌ، خەۋىرى ئالدىدا: «مِخْلَاةٌ» بولسا إِسْمٌ مُؤَخَّرٌ: «لَيْسَ» بولسا اَلْأَفْعَالُ النَّاقِصَةُ: «فِيْهَا» بولسا جَارٌّ وَمَجْرُوْرٌ خەۋىرى مۇقەددەم: «شَعِيْرٌ» بولسا إِسْمٌ مُؤَخَّرٌ «عَنْ أَبِي الزِّنَادِ» بولسا جَارٌّ وَمَجْرُوْرٌ: «أَبِي» بولسا مُضَافٌ: «الزِّنَادِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْهِ: «عَنْ أَبِيْهِ» بولسا جَارٌّوَمَجْرُوْرٌ: «أَبِي» بولسا مُضَافٌ: «ـهِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْهِ: «أَنَّ» بولسا حُرُوْفُ مُشَبَّهَة بِالْفِعْلِ: «ـهُ» بولسا ئىسمىسى: «قَالَ» بولسا خەۋىرى: پېئىل، پائىل تەھتىدە: «مَا» بولسا حَرْفُ نَفْيٍ: «تَزَنْدَقَ» بولسا مَنْفِي پېئىل پائىلى «مَنْ»: «مَنْ» بولسا مَوْصُوْلٌ: «تَزَنْدَقَ» بولسا صِلَةٌ: پېئىل، پائىل تەھتىدە: «بِالْمَشْرِقِ» بولسا جَارٌّ وَمَجْرُوْرٌ: «تَزَنْدَقَ» گە مُتَعَلِّقٌ دۇر: «إِلاَّ» بولسا حرف استثناء، «جَهْلاً» بولسا مُسْتَثْنٰى: «بِكَلَامِ الْعَرَبِ» بولسا جَارٌمَجْرُوْرٌ ۋە «جَهْلاً»گە مُتَعَلِّقُ دۇر: «كَلَامِ» بولسا مُضَافٌ: «الْعَرَبِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْهِ: «رَوَا» بولسا پېئىل: «هُمَا» بولسا مەپئۇل، «الْبَيْهَقِيُّ» بولسا پائىلدۇر.)

ـــــ إِنَّ قِيَادَةَ الْمَشْرُوْعَاتِ الْكُبْرَى قِيَادَةً نَاجِحَةً فِى مُجْتَمَعٍ يُنَاضِلُ وَيُجَدِّدُ نَسِيْجَ حَيَاتِهِ مُحْتَاجَةٌ أَنْ يَرْعَى أَبْنَاءُ الشَّعْبِ مَنْفَعَةَ الْوَطَنِ وَأَنْ يُؤْمِنُوْا بِأَنَّ فِى الْإِسْرَافِ إِهْدَارًا لِثَرْوَتِهِ.

(جۈملىدە «إِنَّ» بولساحُرُوْفُ مُشَبَّهَة بِالْفِعْلِ،«قِيَادَةَ» بولسا إِنَّ نىڭ ئىسمىسى، مُضَافُ: «الْمَشْرُوْعَاتِ» بولسا مُضَافُ إِلَيْهِ:

«الْكُبْرَى» بولسا الْمَشْرُوْعَات نىڭ سۈپىتى: «قِيَادَةً» بولسا مَفْعُوْلُ مُطْلَق: «نَاجِحَةً» بولسا سۈپەت: «فِي» بولسا حَرْفُ جَارّ: «مُجْتَمَع» بولسا مَجْرُوْرٌ، مَوْصُوْف: «يُنَاضِلُ» بولسا مُجْتَمَع نىڭ سۈپىتى، پېئىل، پائىلى يوشۇرۇن؛ «نَسِيْجَ» بولسا، مەپئۇل، مُضَافٌ: «حَيَاته» بولسا مُضَافُ إِلَيْه: «مُحْتَاجَةٌ» بولسا إِنَّ نىڭ خەۋىرى: «أَنْ» بولسا حَرْفُ نَصْب: «يَرْعَى» بولسا فِعْلُ مُضَارِع مَنْصُوْب: «أَبْنَاء» بولسا پائىل، مُضَافُ: «الشَّعْب» بولسا مُضَافُ إِلَيْه: «مَنْفَعَة» بولسا مەپئۇل، مُضَافُ : «الْوَطَن» بولسامُضَافُ إِلَيْه : «أَنْ» بولسا حَرْفُ مَصْدَرِيّ وَنَصْب: «يُؤْمِنُوْا» بولسا فِعْلُ مُضَارِع مَنْصُوْب: «وْاو» بولسا پائىل: «بـ»بولسا حَرْفُ جَارّ: «أَنَّ» بولسا مَحَلًّا مَجْرُوْر، حَرْفُ نَاسِخَة: «فِيالْإِسْرَاف» أَنَّ نىڭ ئىلگىرىلىتىلگەن خەۋىرى: «فِي» بولسا حَرْفُ جَارّ: «الْإِسْرَاف» بولسا مَجْرُوْرٌ: «إِهْدَارًا» بولسا أَنَّ نىڭ كىچىكتۈرۈلگەن ئىسمىسى: «ل» بولسا حَرْفُ جَارّ: «ثَرْوَت» بولسا مَجْرُوْرٌ: «ثُرْوَت» بولسا مُضَافُ: «ـه» بولسا مُضَافُ إِلَيْه دۇر.)

—— وُلِدَ الْهُدَى فَالْكَائِنَاتُ ضِيَاءٌ وَفَمُ الزَّمَان تَبَسُّمٌ وَثَنَاءٌ.

(جۈملىدە «وُلِدَ» بولسا مەجھۇل پېئىل: «اَلْهُدَى» بولسا نائىب پائىل: «فَ» بولسا حَرْفُ عَطْف: «الْكَائِنَاتُ» بولسا مۇبتەدا: «ضِيَاءٌ» بولسا خەۋەر: «وَ» بولسا حَرْفُ عَطْف : «فَمُ» بولسا مۇبتەدا، مُضَافُ: «الزَّمَان» بولسا مُضَافُ إِلَيْه: «تَبَسُّمٌ» بولسا خەۋەر: «وَ» بولسا حَرْفُ عَطْف: «ثَنَاءٌ» بولسا مَعْطُوْفُ: «تَبَسُّمٌ» بولسا مَعْطُوْفُ عَلَيْه دۇر.) .....

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بەشىنچى بۆلۈم
تاۋۇش بەلگىلىرى

(حركات)

ئىسىملار ئومۇمىي جەھەتتىن ئىككى خىل بولىدۇ: بىرى إِسْمٌ مُعْرَبٌ يەنى جۈملىدىكى ئورنىنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ئاخىرى ئۆزگىرىدىغان ئىسىم. يەنە بىرى إِسْمٌ مَبْنِيٌّ يەنى جۈملىدىكى ئورنىنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ئاخىرى ئۆزگەرمەيدىغان ئىسىم. إِسْمٌ مُعْرَبٌ نىڭ حَرَكَاتٌ (بەلگە) لىرى الرَّفْعُ (باش كېلىش) اَلنَّصْبُ (تەۋەلىك كېلىش) ۋە اَلْجَرُّ (تارتىما كېلىش) دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ خىلمۇخىل حَرَكَاتٌ لەركى، ھەرخىل ئامىللار بىلەن ئىسىمنىڭ ئاخىرىدا پەيدا بولىدۇ. (ھەمدە) ئۇ ئامىللار ئاشۇ ئىسىمنىڭ ئۈستىگە كىرىدۇ. مەسىلەن: جَاءَ نِي الرَّجُلُ (مەلۇم بىر ئەر يېنىمغا كەلدى). (بۇ جۈملىدە ، كەلدى، دېگەن ئۆتكەن زامان پېئىلى بولغان كەلگۈچىنى تەقەززا قىلىدۇ، كەلگۈچى (يەنى جۈملە ئىگىسى) بولۇپ ئەرەب تىلىدا پىچ ئوقۇلىدۇ. «جــآء» دېگەن ئامىلنىڭ كىرىشى بىلەن «الرَّجُلُ» دېگەن ئىسىم پىچ ئوقۇلغان. «رَأَيْتُ الرَّجُلَ» (مەلۇم بىر ئادەمنى كۆردۈم). (بۇ جۈملىدىكى

«رَأَيْتُ » (كۆردۈم) دېگەن پېئىل كۆرەلگۈچىنى تەقەززا قىلىدۇ. كۆرەلگۈچى مەيلى ئادەم بولسۇن مەيلى شەيئى بولسۇن «مَفْعُوْلٌ» بولۇپ، ئۇ ئەرەب تىلىدا زەۋەر ئوقۇلىدۇ). ۋە «مَرَرْتُ بالرَّجُلِ» (مەلۇم بىر ئادەم بىلەن ئۆتتۈم). (حَرْفُ جَرِّ «الرجل» دېگەن ئىسىمغا كىرىش بىلەن «الرجلِ» زىر ئوقۇلدى. ئومۇمىي خۇلاسە شۇكى، بۇ جۈملىلەردىكى ئىسىم ئۈچ خىل ئامىلنىڭ كىرىشى بىلەن ئۈچ خىل ئوقۇلدى. «فاعل» (يەنى ئىش ـ ھەرىكەت ئىگىسى) پىچ ئوقۇلىدۇ. «مفعول» (ئىش- ھەرىكەت قوبۇل قىلغۇچى) زەۋەر ئوقۇلىدۇ. «المضاف اليه» (قوشۇلما ئىزاھلىغۇچى) ۋە حَرْفُ جَرِّ كىرگەن ئىسىم زىر ئوقۇلىدۇ.)

إِسْمٌ مَبْنِيٌّ نىڭ حَرَكَاتُ (بەلگە) لىرى «الضَمُّ» (تاق پىچ) «الفَتْحُ» (تاق زەۋەر) «الكسر» (تاق زىر) دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇ شۇنداق حَرَكَاتُ كى، ئىسىملار ئۇلار ئۈستىگە تۇرغۇزۇلغان. (ئۇ ھەرخىل ئامىللار سەۋەبىدىن ئۆزگىرىدىغان حَرَكَاتُ ئەمەس، (بەلكى ئامىل كىرىشمۇ قايسى خىل بەلگىگە تۇرغۇزۇلغان بولسا شۇ ھالەت بىلەن تۇرىدۇ). مەسىلەن: مِنْ حَيْثُ . . . (بولۇش جەھەتتىن) (ئورۇن)، مِنْ قَبْلُ . . . (دىن ئىلگىرى)، مِنْ بَعْدُ ... (دىن كېيىن) كَيْفَ (قانداق؟) أَيْنَ (قەيەردە؟) هؤلآءِ (ئۇلار) أَمْسِ (تۈنۈگۈن). (بۇ مىسالدىكى ئۈچ ئىسىم پىچكە، ئىككىسى زەۋەرگە، قالغان ئىككىسى زىرگە تۇرغۇزۇلغان. ئامىل كىرىشمۇ ئۆز ھالىتى بويىچە تۇرىدۇ.) شۇنىڭدەك كَلِمَةٌ نىڭ بېشىدا ياكى ئوتتۇرىسىدا ئورۇن ئالغان ھەرقانداق ھەرىكەت «مَبْنِيٌّ»دۇر. (يەنى قۇرۇلما بولغان بولسا ئۇ ئۆزگەرمەيدۇ).

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

1. تونۇش ئىسىم، ناتونۇش ئىسىم

«المعرفة» دېگەن: (ئۇ) ئاتالغۇسى مەلۇم بولغان ئىسىمدۇر. ئۇنىڭ ئالامىتى: جىنس ئىسىمدا ئەلىف، لام ۋە « إضـافة» تۇر. (يەنى ئىسىمنى ئىسىمغا قوشۇشتۇر) مەسىلەن: الرَّجُلُ (ھېلىقى ئەر) اَلْغُلاَمُ (ھېلىقى چاكار) اَلْفَرَسُ (ھېلىقى ئات) غُلاَمُكَ (خىزمەتچىڭ) فَرَسُكَ (سېنىڭ ئېتىڭ)». «النكرة» دېگەن ئاتالغۇسى مەجھۇل بولغان ئىسىمدۇر. ئۇنىڭ ئالامىتى جىنس ئىسىمدا ئەلىف، لامدىن ۋە «إضافة» تىن (ئىسىمنى ئىسىمغا قوشۇشتىن) خالىي بولۇشتۇر. مەسىلەن: «رَجُلٌ، غُلاَمٌ، فَرَسٌ».

2. جۈپ بەلگە (يوشۇرۇن نۇن)

«التنوين» (ئاخىرىنى نۇنلاشتۇرۇش) ا، ل بىلەن بىر ئىسىمدا بىرگە كەلمەيدۇ. «غُلاَمٌ» ياكى «اَلْغُلاَمُ» دېيىلىدۇ. «اَلْغُلاَمٌ» دېيىلمەيدۇ. (چۈنكى، «اَلْغُلاَمٌ» دەپ ئوقۇغاندا ئەلىف، لام بىلەن نۇنلاشتۇرۇش بىر كەلىمىدە كەلگەن بولۇپ قائىدىگە خىلاپ).

3. ئاخىرى ئۆزگىرىدىغان ۋە ئۆزگەرمەيدىغان ئىسىم

«اَلتَّنْوِيْنُ» ۋە ئۈچ ھەرىكەت (يەنى پەش، زەۋەر، زىر)نىڭ ھەممىسى كىرىدىغان ئىسىم «مُنْصَرِفٌ» دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن: «هَذَا رَجُلٌ، رَأَيْتُ رَجُلاً، مَرَرْتُ بِرَجُلٍ» (بۇ ئەردۇر، ئەرنى كۆردۈم، ئەر بىلەن بىرگە يۈردۈم). پەقەت پەش ۋە زەۋەر كىرىدىغان، «التنوين» كىرمەيدىغان، زىرلىك ئوقۇلىدىغان ئورۇندا

زەۋەر ئوقۇلىدىغان ئىسىم «غيرمنصرف» (ئاخىرى ئۆزگەرمەس ئىسىم) دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن: «هَذَا أَحْمَدُ وَرَأَيْتُ أَحْمَدَ وَ مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ». (ئەسلى حَرْفُ جَرِّ سەۋەبىدىن «بِأَحْمَدِ» دەپ زىرلىك ئوقۇلاتتى.) «تَنْوِيْن» ۋە ئۈچ ھەرىكەتنىڭ ھەممىسى كىرمەيدىغان ئىسىم ئەسلى قۇرۇلما ئىسىم إِسْمٌ مَبْنِيٌّ دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن: «مَنْ، كَمْ، هؤُلاَءِ، اَمْسِ». (بۇ ئىسىملار ئامىللارنىڭ كىرىشى بىلەن ئۆزگەرمەي ئۆز ھالىتى بىلەن تۇرىدىغان ئىسىملاردۇر.

4. قىسقارتىلغان ئىسىم

ئىسىمنىڭ ئاخىرىدا قىسقارغان ئەلىف بار بولغان چاغدا ئۇ ئىسىمدا إِعْرَابْ ئاشكارە بولمايدۇ. مەسىلەن: «هَذَا الرَّحَى وَ رَأَيْتُ الرَّحى وَ مَرَرْتُ بالرَّحَى» (بۇ تۈگمەندۇر، تۈگمەننى كۆردۇم، تۈگمەن يېنىدىن ئۆتتۇم). (بۇ ئىسىم ئۈچ خىل ھالەتتە بىر خىل ئوقۇلغان، چۈنكى بۇ ئىسىمنىڭ ئاخىرىدا قىسقارغان ئەلىف بار).

5. ئىككىلىك ئىسىم

ئىسىم المثنى (ئىككىلىك) ھالەتكە ئۆزگەرتىلگەن چاغدا ئۇنىڭ ئاخىرىغا ئەلىف ۋە زىرلىك نۇن قوشۇلىدۇ ياكى ئالدى زەۋەرلىك ۋە زىرلىك نۇن قوشۇلىدۇ. مەسىلەن: «رَجُلاَنِ، رَجُلَيْنِ، غُلاَمَانِ، غُلاَمَيْنِ». ئەلىف تثنية (ئىككىلىك) ھالەتتىكى ئىسىمدا رفع نىڭ ئالامىتىدۇر (يەنى ئىككىلىك ھالەتتىكى ئىسىم رفع بولۇپ كەلسە ئەلىف بىلەن كېلىدۇ).

ياء نَصْبُ ۋە جَرُّ نىڭ ئالامىتىدۇر. (يەنى تثنية ھالەتتىكى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىسىم مفعول (تەۋەلىك كېلىش) ياكى جَرُّ لىنىك ھالىتىدە ئەلىف، «ياء» بىلەن كېلىدۇ. مەسىلەن: «جَآءَنِيْ غُلاَمَانِ وَ هَذَانِ رِجُلاَن».

«جَآءَنِيْ غُلاَمٌ وَ هَذا رَجُلٌ وَ رَأَيْتَ غُلاَمَيْنِ»، «رَأَيْتُ غُلاَمًا» «وَ مَرَرْتُ بِغُلاَمَيْن»، «مَرَرْتُ بِغُلاَمٍ».

6. كۆپلۈكنىڭ ئىككى خىل شەكلى

«اَلْجَمْعُ» (كۆپلۈك ئىسىم) ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. بىرىنچىسى «جَمْعُ التَّكْسِيْرِ» (يەنى پارچە كۆپلۈك)، ئىككىنچىسى «جَمْعُ التَّصْحِيْحِ» (يەنى ساغلام كۆپلۈك). «جَمْعُ التَّكْسِيْرِ» دېگەن بىرىنچى ئىسىمنىڭ قۇرۇلمىسى سۇنغان ئىسىمدۇر. «رَجُلٌ» نىڭ كۆپلۈكى «رِجَالٌ» دۇر. «جَمْعُ التَّصْحِيْحِ» بىرىنچى ئىسىمنىڭ ئەسلى قۇرۇلمىسى سالامەت بولغان ئىسىمدۇر. «مُسْلِمٌ» نىڭ كۆپلۈك شەكلى «مُسْلِمُوْنَ» دۇر.

7. ساغلام كۆپلۈك

ھەر قانداق ئىسىم جَمْعُ السَّلاَمَة (ساغلام كۆپلۈك) شەكلىدە جەمئىي قىلىنغان چاغدا شۇ ئىسىمنىڭ ئاخىرىغا ئالدى يىپچىلىك واو ۋە زەۋەرلىك نۇن قوشۇلىدۇ ياكى ئالدى زىرلىك «ياء» ۋە زەۋەرلىك نۇن (قوشۇلىدۇ). واو بولسا تثنية دىكى ألف دەك جَمْعُ ئىسىمدا فاعل نىڭ ئالامىتىدۇر. ياء بولسا مَفْعُوْلُ ۋە جرُّ نىڭ ئالامىتىدۇر. مەسىلەن: جَآءَنِي مُسْلِمُوْنَ (بۇ: فاعل ھالىتى) «رَأَيْتُ مُسْلِمِيْنَ» (بۇ مفعول ھالەت) «مَرَرْتُ بِمُسْلِمِيْنَ» (بۇ جَرُّ لىنىك

هالەت). بۇ خىل جَمْعُ ئىنسانلارغا خاس بولىدۇ. ئەمما، «جَمْعَ التَّكْسِيْرِ» (يەنى پارچە كۆپلۈك) ئىنسانلار ۋە باشقا مەخلۇقلار ئۈچۈنمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

8. ئاز كۆپلۈك

«اَفْعُلٌ» ۋەزنى بىلەن كەلگەن ھەرقانداق جمع «اَفْلُسٌ» دەك «اَفْعَالٌ» ۋەزنى بىلەن كەلگەن جمع، «اَفْرَاخٌ» دەك «اَفْعِلَةٌ» ۋەزنى بىلەن كەلگەن جمع، «اَلْسِنَةٌ» دەك «فِعْلَةٌ» ۋەزنى بىلەن كەلگەن جمع، «غِلْمَةٌ» دەك «جَمْعُ قِلَّةِ دۇر. «جَمْعُ قِلَّةِ» بىلەن ئۈچ ۋە ئوندىن تۆۋەن سانلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. («اَفْراخٌ» (يەتتە — سەككىز چۈجە)، «اَلْسِنَةٌ» (يەتتە — سەككىز خىل تىل)، «غِلْمَةٌ» (بەش — ئالتە چاكار) دېگەن مەنىدە).

9. كۆپلۈكنىڭ كۆپلۈكى

جَمْعُ ئىسمىنى جَمْعُ گە ئايلاندۇرۇش پەقەت «جَمْعُ الْقِلَّةِ» دىلا توغرا بولىدۇ. مەسىلەن: «اَكْلُبٌ» و «اَكَالِبُ»، «اَنْعَامٌ، وَاَنَاعِيْمُ»، «اَسْوِرَةٌ و اَسَاوِرَةٌ» («اَنْعَامٌ» — يەتتە — سەككىز چارۋا دېگەنلىك بولۇپ، بۇ يەنە كۆپلۈككە ئايلاندۇرۇلغان)

10. ئىككىلىك ئىسمنىڭ كۆپلۈك شەكلىدە قوشۇلۇشى

«مَااَحْسَنَ رُؤُسَهُمَا» (ئۇ ئىككىسىنىڭ بېشى نېمىدېگەن چىرايلىق — ھە!)، «مَااَعْظَمَ بُطُوْنَهُمَا» (ئۇ ئىككىسىنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قورسىقى نېمىدېگەن يوغان!) دەپ جَمْعُ شەكلىدە كەلتۈرۈلگەن. (يەنى «هُمَا» تثنية ھالەتتە كېلىش لازىم ئىدى. بىراق بۇنىڭدا قوشۇلغان ئىسىم دەل ئەكسىچە) بۇنىڭدىكى مەقسەت «رَأْسَيْهِمَا وَ بَطْنَيْهِمَا»دۇر. قۇرئان كەرىمدە «فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا» دەپ كەلگەن. (يەنى «كُمَا» دېگەن تثنية ھالەتتىكى ئىسىم بولماستىن بەلكى كۆپلۈك ھالەتتىكى ئىسىمدۇر) يەنى «قُلُوبُكُمَا» دېگەن «قَلْبَيْكُمَا» دېگەنلىك بولىدۇ. ئۇ پەقەت مُتَّصِلٌ (ئۇلانما) شەيئىلەردە توغرا بولىدۇ، مُنْفَصِلٌ (ئۈزۈك) شەيئىلەردە توغرا بولمايدۇ، (دېمەك باش، قورساق، يۈرەك ئادەمگە مُتَّصِلٌ (ئۇلانما) شەيئىلەردۇر، شۇڭا ئۇنىڭ تثنية ھالەتتىكى ئىسمىغا قوشۇلغان ۋاقتىدا جَمْعُ ھالەتتە كېلىشى مۇۋەررەر)، ئەمما مُنْفَصِلُ (ئۈزۈك) شەيئىلەردە شۇبھىسىزكى، «مَاأَحْسَنَ فَرَسَيْهِما و دَارَيْهِمَا» دەپ (تثنية ھالەتتىكى ئىسمىغا قوشۇلغاندا تثنية ھالەتتە، جَمْعُ ھالەتتىكى ئىسمىغا قوشۇلغاندا جَمْعُ ھالەتتە) ماس قەدەمدە دېيىلىدۇ.

11. كۆپلۈك ۋە يەككىلىك

جَمْعُ ئىسىم بىلەن ئۇنىڭ مُفْرَدُ (يەككە ئاترىسىدىكى پەرقى) «تاء» بىلەن ئايرىلىدۇ. مەسىلەن:

نَخْلَةٌ (بىر تال خورما دەرىخى) وَ نَخْلٌ (كۆپ خورما دەرىخى)

تَمْرَةٌ (بىر دانە خورما) تَمْرٌ (كۆپ خورمىلار)

صَخْرَةٌ (بىر دانە قورام تاش) صَخْرٌ (كۆپ قورام تاشلار) بِطِّيخَةٌ (بىر دانە قوغۇن) بِطِّيخٌ(كۆپ قوغۇن)» بۇنداق جَمْعُ (ئاللا

تەرىپىدىن) يارىتىلغان شەيئىلەرگە خاس بولىدۇ. ياسالغان شەيئىلەرگە خاس بولمايدۇ.

12. ئالدى زىر قىلىنغان ياء

يەنە بىر خىل ئىسىم بار بولۇپ. ئۇنىڭ ئاخىرىدا ئالدى زىرلىك «ياء» بولۇپ، مەسىلەن: «قاض»، ئۇ ئىسىمنى جَمْعُ السَّلاَمَة (ساغلام كۆپلۈك) شەكلىدە كۆپلۈككە ئايلاندۇرۇلغان چاغدا. ئۇنىڭدىكى «ياء» قالدۇرۇلىدۇ. رَفْعُ لىك ھالەتتە «ياء»نىڭ ئالدى پىچ ئوقۇلىدۇ، نَصْبْ ۋە جَرْلىك ھالەت «ياء»نىڭ ئالدى زىرلىك ئوقۇلىدۇ، مەسىلەن: «هُمْ قَاضُوْنَ وَ رَأَيْتُ قَاضِيْنَ، وَ مَرَرْتُ بِقَاضِيْنَ» «اَلْمُصْطَفَوْنَ① وَ الْمُرْتَضَوْنَ② وَالْمُصْطَفَيْنَ وَالْمُرْتَضَيْنَ» ۋە ئۇلارغا ئوخشايدىغان بارلىق ئىسىملار (يەنى ئاخىرىدا «ياء» بار ئىسىملار) شۇنداق ئوقۇلىدۇ.

13. قىسقارتىلغان ئەلىف

ئاخىرىدا اَلِفٌ مَقْصُوْرَةٌ (قىسقارغان «ئەلىف») بار بولغان ئىسىم، جَمْعُ السَّلاَمَة (ساغلام كۆپلۈك) شەكلىدە جەمئىي قىلىنغان چاغدا. ئۇنىڭدىكى «ئەلىف» قالدۇرۇلىدۇ. (جَمْعُ دىكى،

①②③ قارى. تاللانغانلار، رازى قىلىنغانلار

www.uyghurkitap.com

«واو» ۋە «يـــاء»نىڭ ئالدى پۈتۈنلەي زەۋەرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: «هُمْ اَعْلَوْنَ وَ رَأَيْتُ اَعْلَيْنَ وَ مَرَرْتُ بِأَعْلَيْنَ» ھەم «اَلْمُصْطَفَوْنَ وَالْمُرْتَضَوْنَ وَالْمُطَفَيْنَ وَالْمُرْتَضَيْنَ» ۋە بۇنىڭغا ئوخشايدىغان ئىسىملار يۇقىرىقىدەكتۇر.

14. قوشۇلما ئىسىم

«أَلإِضافة» (يەنى ئىسىمنى ئىسىمغا قوشۇش)نىڭ ئۇسۇلى ئىككى ئىسىم يەنە بىر ــ بىرىگە قوشۇلىدۇ. بىرىنچى ئىسىمنىڭ سەۋەبى بىلەن ئىسىمنىڭ ئىككىنچىسى زىرلىك ئوقۇلىدۇ. بىرىنچى ئىسىمدىن «تَنْوِيْنٌ» (ـً ـٍ ـٌ) تاشلىنىۋېتىلىدۇ. مەسىلەن: «غُلاَمُ زَيْد وَدَارُ خَالد وَ ثَوْبُ بَكْرٍ». بىرىنچى ئىسىم «مُضَافٌ» (قوشۇلغۇچى) ئىككىنچى ئىسىم «مُضَافٌ إِلَيْه» (ئۇنىڭغا قوشۇلغۇچى) دەپ ئاتىلىدۇ. بىرىنچى ئىسىم (مُضَافٌ) إِعْرَابُ ھەرىكەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى قوبۇل قىلالايدۇ، ئۇ رَفْعُ ھالەتتە پىچلىك، نَصْبُ ھالەتتە زەۋەرلىك ۋە جَرُّ ھالەتتە زىرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: جَاءَ نِي غُلاَمُ زَيْد (زەيدنىڭ چاكىرى كەلدى)، رَأَيْتُ غُلاَمَ زَيْد (زەيدنىڭ چاكىرىنى كۆردۈم) ذَهَبْتُ بِغُلاَمِ زَيْدٍ (زەيدنىڭ چاكىرى بىىنىغا باردىم). ئىككىنچى ئىسىم داۋاملىق زىر ئوقۇلىدۇ. ئەلىف ۋە «لام»نىڭ بىرىنچى ئىسىم («مضاف») غا كىرىشى توغرا بولمايدۇ. «مضاف اليه»گە كىرىشى توغرا بولىدۇ، «ثَوْبُ الرَّجُلِ وَ ثَوْبُ رَجُلٍ» دېيىلىدۇ. «اَلثَّوْبُ الرَّجُلِ»، «اَلثَّوْبُ رَجُلٍ» دېيىش توغرا ئەمەس.

§1. ئىككىلىك ئىسمنىڭ يەككە ئىسمغا قوشۇلۇشى

ئەگەر اَلْمُثَنَّى (ئىككىلىك) ساندىكى ئىسىم يەككە ئىسىمغا قوشۇلغاندا، تَثْنِيَةُ بەلگىسى بولغان «ن» چۈشۈپ قالىدۇ. رَفْعُ لىك هالەتتە «جَاءَ نِى غَلاَمَارَجُـــلٍ» (يېنىمغا ئەرنىڭ ئىككى چاكىرى كەلدى) نَصْبُ هالەتتە «رَأَيْتُ غُلاَمَــى رَجُـــلٍ» (ئەرنىڭ ئىككى چاكىرىنى كۆردۈم). جَرٌّ هالەتتە «ذَهَبْــتُ إِلَــى بِغُلاَمَــىْ رَجُـــلٍ» دېيىلىدۇ. ئەگەر (ئۇ ئىككىلىك هالەتتىكى ئىسىم) «ئەلىف ۋە لام» بار ئىسىمغا قوشۇلسا «جَاءَنِيْ غُلاَمَاالرَّجُلِ» دەپ، تثنيــة نىڭ ألف ى لَفْظُ (ئىبغىز) دا تاشلاپ خەتتە قالدۇرۇپ قويۇلىدۇ. «رَأَيْتُ غُلاَمَيِ الرَّجُلِ وَمَرَرْتُ بِغُلاَمَيِ الرَّجُلِ» دەپ «ياء» زىر ئوقۇلىدۇ.

ئەگەر اَلْمُثَنَّـــى (ئىككىلىك) هالەتتىكى ئىسىمنى، اَلْمُثَنَّـــى ئىسىمغا قوشقاندىمۇ «نۇن» چۈشۈپ قالىدۇ. مەسىلەن: «جَـــاءَنِى غُلاَمَا رَجُلَيْنِ وَ رَأَيْتُ غُلاَمَيْ رَجُلَيْنِ وَ مَــرَرْتُ بِغُلاَمَـــىْ رَجُلَـــيْنِ». يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان قائىدىگە ئاساسەن «ئەلىف ۋە لام» بىلەن معرفة (تونۇشلۇق) بولغان ئىسىملارمۇ شۇنداقتۇر.

ئەگەر يەككە ئىسىمغا مَجْمُوْعٌ ئىسىمنى قوشقاندىمۇ «نۇن» چۈشۈپ قالىدۇ. مەسىلەن: «جَاءَنِى صَالِحُوْ قَوْمِكَ وَ رَأَيْتُ صَـــالِحْى قَوْمِكَ وَمَرَرْتُ بِصَالِحِيْ قَوْمِكَ».

(ئەگەر كۆپلۈك ساندىكى ئىسىمنى) «ئەلىف ۋە لام» بار ئىسىمغان قوشقاندا لَفْظ دە «واو» ۋە «نۇن» پۈتۈنلەي چۈشۈپ قالىدۇ. مەسىلەن: «جَاءَنِى صَـــالِحُوالْقَوْمِ» دەپ، «واو»نى خەتتە

www.uyghurkitap.com

قويۇپ، لَفْظ تاشلىۋېتىلىدۇ. شۇنىڭدەك «ياء» ۋە «نۇن»نى لَفْظ دە تاشلىۋېتىپ، خەتتە «ياء» قالدۇرۇپ قويۇلىدۇ. مەسىلەن: «رَأَيْتُ صَالِحِي الْقَوْمِ وَ مَرَرْتُ بِصَالِحِي الْقَوْمِ».

16. مۇئەننەس ئىسىم

ئىسىمنى مُؤَنَّثٌ (ئاياللىق جىنس) تۈرىگە ئايلاندۇرماقچى بولغاندا ئۇنىڭ ئاخىرىغا ئالدى زەۋەرلىك «تاء» قوشۇۋالىدۇ. مەسىلەن: «صَالِحٌ» دە «صَالِحَةٌ» «مُسْلِمٌ»دە «مُسْلِمَةٌ» دېيىلىدۇ. «تَاءُالتَّأْنِيث» (يەنى ئاياللىق جىنس تۈرىنىڭ «تاء»سى) ئىككى نەرسە ئارقىلىق ئايرىلىدۇ، بىرىنچىسى، «تاء»نىڭ ئالدى زەۋەرلىك بولۇش. ئىككىنچىسى، توختىغاندا «تاء»نىڭ «هاء»غا يۆتكىلىشىدۇر. مەسىلەن: «مُسْلِمَةٌ»دە «مُسْلِمَهْ» «صَالِحَةٌ»دە «صَالِحَهْ» دېيىلىدۇ.

17. مۇئەننەسلىكنى بىلدۈرىدىغان سان

ئۈچتىن ئونغىچە بولغان سانلارنى مؤنث (ئايال جىنسلىق) قىلىشتا ئۇلارنى ئىسىملارنى مؤنث قىلىش قائىدىسىگە قارشى ھالدا مؤنث قىلىنىدۇ. مەسىلەن: «ثَلاَثُ نِسْوَةٍ» «وَأَرْبَعُ نِسْوَةٍ» «عَشْرُ نِسْوَةٍ». بۇنىڭدا تَأْنِيثٌ نىڭ تاء تاشلىنىۋېتىلىدۇ. مُذَكَّرٌ دە قوشۇلىدۇ. مەسىلەن: «ثَلَثَةُ رِجَالٍ» «أَرْبَعَةُ رِجَالٍ» «عَشَرَةُ رِجَالٍ».

ئوندىن ئاشقاندا مُؤَنَّثٌ دە تاء تاشلىنىپ ئىككىنچىدە تاء قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:«إِحْدَى عَشَرَةَ إِمْرَأَةً»، «إِثْنَتَا عَشَرَةَ إِمْرَأَةً»،

«تِسْعَ عَشَرَةَ إمْرَأَةً». مُـذَكَّرْ ده سان ئۇندىن ئاشقاندىن كېيىن بىرىنچىسىدە تاء تۇرغۇزۇلۇپ، ئىككىنچىسىدە ئېلىپ تاشلىنىدۇ. مەسىلەن: «اَحَدَ عَشَرَ رَجُلاً، اِثْنَا عَشَرَ رَجُلاً» «ثَلَثَةَ عَشَـرَ رَجُـلاً». دەرىجە سانلاردا مۇنداق دېيىلىدۇ: «أَلأَوَّلُ» (مۇزەككەر) «أَلأُولَـى» (مۇئەننەس) «وَالثَّانِي وَالثَّانِيَةُ وَالثَّالِثُ وَالثَّالِثَةُ» ۋە «اَلْعَاشِرُ وَالْعَاشِرَةُ». دەرىجە سان ئۇندىن ئاشقاندا ئەسلى قائىدە بويىچە مُذَكَّرْ دە تـاء تاشلىنىپ، مُؤَنَّثْ دە تاء ساقلىنىپ قالىدۇ. مەسىلەن:

«اَلْحَادِيْ عَشَرَ» «وَالْحَادِيَةُ عَشَرَةَ»
«وَالثَّانِي عَشَرَ وَالثَّانِيَةُ عَشَرَةَ
وَالثَّالِثَ عَشَرَ» «وَالثَّالِثَ عَشَرَةَ»
«اَلتَّاسِعَ عَشَرَ اَلتَّاسِعَةَ عَشَرَةَ».

18. مۇئەننەس ئىسىملار

مُؤَنَّثْ تۇردىكى ئىسىملار ئىچىدىن قىسمەن ئىسىملار بار بولۇپ، بۇنىڭدا مُؤَنَّـثْ نىڭ ئالامىتى ئاشكارا بولمايدۇ. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

اَلْعَيْنُ (كۆپ خىل مەنىسى بار) كۆز

اَلنَّفْس	ج	اَنْفُسُ	(جان، ئۆزى، نەپس)
اَلْكَبِدُ	ج	اَكْبَادٌ	(جىگەر)
اَلْكَرِشُ	ج	اَكْرَاشٌ	(ئۈچەي)
اَلْقَدَمُ	ج	اَقْدامٌ	(پۇت ئالىقىنى)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

اَلسَّاقُ	ج	سُوْقٌ	(پاچاق)
اَلْيَدُ	ج	اَيْدٍ	(قول)
اَلرِّجْلُ	ج	اَرْجُلٌ	(پۇت)
اَلْكَفُّ	ج	اَكُفٌّ	(ئالىقان)
اَلْفَخْذُ	ج	اَفْخَاذٌ	(يوتا)
اَلسِّنُّ	ج	سِنَانٌ	(چىش)
اَلْقِدْرُ	ج	قُدُورٌ	(قازان)
اَلْقَوْسُ	ج	اَقْوَاسٌ	(ياچاق)
اَلْبَغْلُ	ج	بِغَالٌ	(قېچىر، خېچىر)
اَلنَّارُ	ج	نِيرَانٌ	(ئوت)
اَلدَّارُ	ج	دُوْرٌ	(ئۆي، ھويلا)
اَلْبِئْرُ	ج	اَبَارٌ	(قۇدۇق)
اَلْفَرَسُ	ج	اَفْرَاسٌ	(ئات)
اَلْإِبْلُ	ج	اِبَالٌ	(تۆگە)
اَلْغَنَمُ	ج	غُنُوْمٌ	(قوي)
اَلْخَيْلُ	ج	خُيُوْلٌ	(ئايغىر ئات)
اَلْبَعِيْرُ	ج	بُعْرَانٌ	(بوغرا، ئەركەك تۆگە)
كَاْسٌ	ج	كُؤُوْسٌ	(پىيالە)
اَلشَّمْسُ	ج	شُمُوْسٌ	(قۇياش)
اَلرِّيْحُ	ج	رِيَاحٌ	(بوران، شامال)
اَلسَّمَاءُ	ج	لَسَّمَاوَاتُ	(ئاسمان)
اَلْأَرْضُ	ج	اَرَاضٌ	(يەر، زېمىن)

اَلْعَقْرَبُ ج عَقَارِبُ (چايان)

اَلْأَرْنَبُ ج اَرَانِبُ (توشقان)

اَلْيَمِيْنُ ج اَيامِنُ (گەز، مېتىر)

اَلذِّرَاعُ ج اَذْرُعٌ (پاچاق <ھايۋانلارنىڭ>)

اَلْكُرَاعُ ج اَكْرُعٌ (چوت)

اَلْقَدُوْمُ ج قُدُمٌ (بۆركۆت)

اَلْعُقَابُ ج عِقْبَانٌ (سېمىز تۆگە)

اَلْجَزُوْرُ ج اَلْجَزَائِرُ (سېمىز تۆگە)

مُوسَى الْحَدِيْدِ (تۆمۈر ئۇستىرا)

مۇزەككەر ۋە مۇئەننەس قىلىپ قوللىنىشقا بولىدىغان ئىسىملارمۇ بار.

اَلْهُدَى (<توغرا> يول)

اَلْقَفَاءُ (گەردەن ئاستى تەرىپى)

اَمَتْنُ (قاتتىق يەر)

اَلْعُنُوْقُ (گەردەن)

اَلسُّلَّمُ (شوتا، پەلەمپەي)

دِرْعُ الْحَدِيْدِ (ساۋۇت)

اَلسُّوْقُ (بازار)

اَللِّسَانُ (تىل)

اَلسُّلْطَانُ (پادىشاھ، خاقان)

اَلصِّرَاطُ (يول، تۈز يول)

اَلسَّبِيْلُ (يول)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

اَلطَّرِيْقُ	(يول، ئۇسۇل)
اَلذُّنُوْبُ	(مول نېسىۋە، تولۇق،
قوۋزۇق (هايۋانلارنىڭ))	
اَلسِّلاَحُ	(قورال ـــ ياراغ)
اَلْمَنُوْنُ	(مىننەت)
اَلْقَوْمُ	(قەۋم، مىللەت، خەلق)
اَلْحَرْبُ	(ئۇرۇش، جەڭ)
اَلطَّاغُوتُ	(شەيتان)

19. مۇئەننەس جىنستىكى كۆپلۈك ئىسىم

مُؤَنَّثٌ ئىسىمنى جَمْعُ السَّلاَمَة (ساغلام كۆپلۈك) شەكلىدە جەمئىي قىلغان ۋاقىتتا ئاخىرىغا «ئەلىف ۋە تاء» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن: «مُسْلِمَاتٌ وَصَالِحَاتٌ». بۇنىڭ «تاء» رَفْعُ هالەتتە پېش، نَصْبُ ۋە جَرٌّ هالەتتە زىر ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: «جَاءَنِي مُسْلِمَاتٌ وَ رَأَيْتُ مُسْلِمَاتِ وَ مَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتِ».

20. كۆپلۈك ئىسىم

«فَعْلَةٌ» ۋەزنىدىكى ئىسىم سۈپەت بولماي كەلسە، ئۇلارنى «ئەلىف ۋە تاء» بىلەن جَمْعُ (كۆپلۈك) كە ئايلاندۇرغاندا ئۇنىڭ «عين» ئۇدۇلىدىكى ھەرپكە ھەرىكەت بېرىلىدۇ. مەسىلەن: «تَمْرَةٌ – تَمَرَاتٌ وَ رَكْعَةٌ – رَكَعَاتٌ». ئەگەر «فعلة» ۋەزنىدىكى ئىسىم سۈپەت بولغاندا (ئۇنى «ئەلىف ۋە تا» بىلەن جەمئىي قىلغاندا)

ئۇنىڭ «عين» ئۇدۇلىدىكى ھەرپ ساكىن ھالەتتە قالدۇرۇلىدۇ. مەسىلەن: «عَيْلاَتٌ وَضَخْمَاتٌ». شۇنداقلا «فَعْلَةٌ» ۋەزنىدىكى ئىسىم سۈپەت بولمىسىمۇ «عَيْن» ئۇدۇلىدىكى ھەرپ حَرْفُ عِلَّة (كېسەل ھەرپ) بولسا، (ئۇ ھەرپ ساكىن) ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: «بَيْضَةٌ وَ جَوْزَةٌ»لارنى («ئەلىف ۋە تا» بىلەن جەمئىي قىلغاندا) «بَيْضَاتٌ وَ جَوْزَاتٌ» دېيىلىدۇ. ئىسىم بىلەن سۈپەت ئارىسىدا پەرق يوق. مەسىلەن: «بَيْضَةٌ» ۋە «عَيْلَةٌ»دەك (دېمەك «بَيْضَةٌ» «فَعْلَةٌ» ۋەزنىدە كەلگەن ئىسىم يەنى تۇخۇم دېگەنلىكتۇر، «عَيْلَةٌ» «فَعْلَةٌ» ۋەزنىدە كەلگەن سۈپەت يەنى، ئورۇق، سېمىز ئەمەس دېگەنلىكتۇر، بۇ ۋەزىندىكى «عَيْن» ئۇدۇلىدا حَرْفُ عِلَّة بولغانلىقتىن بۇلارنى جەمئىي قىلغاندا ئىسىم بىلەن سۈپەت ئارىسى ئايرىلماستىن بىرخىل ساكىنلىك ئوقۇلىدۇ).

21. پارچە كۆپلۈك ئىسىم

ھەرقانداق جَمْعُ مُكَسَّرٌ (پارچە كۆپلۈك) نى مُذَكَّرٌ ۋە مُؤَنَّثٌ ھالەتتە كەلتۈرۈش توغرا بولىدۇ، ئۇ جَمْعُ مُذَكَّرٌ ياكى جَمْعُ مُؤَنَّثٌ بولسىمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا پېئىل كەلسىلا بولىدۇ. مەسىلەن: «جَاءَ الرِّجَالُ وَ جَآءَ النِّسَاءُ وَجَاءَتِ الرِّجَالُ وَجَاءَتِ النِّسَاءُ».

22. تونۇش ۋە ناتونۇش ئىسىم (تەكرار)

پىچ ئوقۇلغان ئىككى ئىسىمنى تىلغا ئالغان ۋاقىتتا، ئىككى ئىسىمنىڭ بىرىنچىسى مَعْرِفَةٌ (تونۇش) ئىسىمدۇر،

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىككىنچىسى نَكِرَةٌ (ناتونۇش) ئىسىمدۇر. نكرة ئىسىم معرفة دىن خەۋەر بېرىدۇ. مەسىلەن: «زَيْدٌ ذَاهِبٌ وَ عَمْرٌو خَارِجٌ». بىرىنچى ئىسىم «مُبْتَدَءٌ» (يەنى ئىگە)، ئىككىنچى ئىسىم خەۋەر دەپ ئاتىلىدۇ

23. سۈپەت ۋە سۈپەتلەنگۈچى ئىسىم

سۈپەت دېگەن سۈپەتلەنگۈچىگە مُذَكَّرٌ، مُؤَنَّث، مُفْرَدٌ (يەككە)، تَثْنِيَةٌ، جَمْعٌ، مَعْرِفَةٌ، نَكِرَةٌ ۋە ئۈچ ھەرىكەت (يەنى پەش، رەۋەر، زەبەر) قاتارلىقلاردا ئوخشاشتۇر. مەسىلەن: «جَاءَنِي رَجُلٌ صَالِحٌ وَ رَجُلَانِ صَالِحَانِ وَ رِجَالٌ صَالِحُونَ وَ جَاءَتْنِي إِمْرَأَةٌ صَالِحَةٌ وَ امْرَأَتَانِ صَالِحَتَانِ وَ نِسَاءٌ صَالِحَاتٌ وَالرَّجُلُ الصَّالِحُ وَالإِمْرَأَةُ الصَّالِحَةُ وَ جَاءَنِي رَجُلٌ صَالِحٌ وَرَأَيْتُ رَجُلاً صَالِحًا وَ مَرَرْتُ بِرَجُلٍ صَالِحٍ».

«يَاابْنَ زَيْدِ الْكَرِيمِ»دە ئەگەر «الْكَرِيمِ» دېگەن سۈپەتنى «إِبْنِ» ئۈچۈن سۈپەت قىلغاندا «الْكَرِيمُ» زەۋەر ئوقۇلىدۇ. ئەگەر ئۇنى «زَيْدٌ» غا سۈپەت قىلغاندا «الْكَرِيمِ» زىر ئوقۇلىدۇ. شۇنىڭدەك «هٰذَا أَبُوْ عَبْدِاللهِ الْكَرِيمُ»دە «الْكَرِيمُ» پەش ئوقۇلىدۇ. چۈنكى ئۇ «عَبْدِاللهِ» قا سۈپەت قىلىنماي «أَبُوْ» غا سۈپەت قىلىنغان. يۇقىرىقىلارغا ئوخشاش سۈپەتلەنگۈچى قايسى إِعْرَابْ تا بولسا، سۈپەتلىگۈچىمۇ شۇ إِعْرَابْ تا ئوقۇلۇشى لازىم.

24. قىسقارتىلغان ۋە سوزۇلغان ئىسىم

ئىسىمنىڭ ئاخىرىدا اَلِفٌ مَقْصُوْرَةٌ (قىسقارغان ئەلىف) بار بولسا. مەسىلەن: «حُبْلَى، بُشْرَى عَصَى رَحَى»دەك ئۇ اَلِفٌ مَقْصُوْرَةٌ

دېيىلىدۇ. ئەگەر «ئەلىف»تىن كېيىن هَمْـــزَةٌ كەلسە، مەسىلەن: «صَحْرَآءُ وَحَمْرَآءُ»دەك ئۇ مَمْدُوْدٌ (سوزالغان) ئەلىف دېيىلىدۇ.

25. خاس ئىسىم

اَلإِسْـــمُ الْعَلَـــمُ (خاس ئىسىم) غا «ألـــف ولام» كىرمەيدۇ. مەسىلەن: «زَيْـــدٌ وَ عَمْـــرٌو وَ هِنْـــدٌ وَ رَعْـــدٌ». ئەرلەر ۋە ئاياللار ئىسىملىرىنىڭ كۆپىنچىسى تَثْنِيَةُ ياكى جَمْعُ گە جَمْـــعُ السَّـــلامَة (ساغلام كۆپلۈك) شەكلىدە ئايلاندۇرۇلسا، مَعْرِفَـــةُ ئىسىمغا ئۆزگەرتىش ئالدىدا «ألـــف و لام» كىرىدۇ. مەسىلەن: «اَلزَّيْـــدَانِ وَالزَّيْدُوْنَ» وَ «اَلْهِنْدَانِ وَالْهِنْدَاتُ».

26. تەۋەلىك ئىسىم

مەلۇم ئىســـمنى بىـــرەر نەرسىگـــە تـــەۋە قىلغانـــدا ئـــۇنىڭ ئاخىرىغا ئالدى زىرلىك، تەشدىدلىك «ياء» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن: «بَلَدٌ» (شەھەر) گـە تـەۋە قىلغانـدا «بَلَـــدِيٌّ»، «مِصْـــرَ» (شەھەر ئىسمى) گـە تـەۋە قىلغانـدا «مِصْـــرِيٌّ» دېيىلىدۇ. «اَلْبَصْـــرَةُ وَالْكُوْفَةُ»دەك ئىسىمغا تەۋە قىلغاندا «تَـــاءُ التَّأْنِيْـــثِ» (ئاياللىق جىنس) تۈرىنىڭ «تـــاء» سىنى تاشلىۋېتىش زۆرۈر. مەسىلەن: «بَصْرِيٌّ وَ كُوْفِيٌّ».

27. تەۋەلىك ئىسىمنىڭ كۆپلۈكى

كۆپلۈك ئىسىمغا تـەۋە قىلىش تـوغرا بولمايدۇ. مەسىلەن:

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«فَرَائِضِيٌّ صَحَائِفِيٌّ» دېيىلمەيدۇ. پەقەت يەككە ئىسمىغىلا (ئالدى بىلەن يەككە ھالەتكە كەلتۈرۈپ ئاندىن) تەۋەلىك نىسبەت بېرىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن «فَرْضِيٌّ وَ صُحُفِيٌّ» دېيىلىدۇ.

28. كىچىكلىتىلگەن ئىسىم

مەلۇم بىر ئىسىمنى كىچىكلەتمەكچى بولغاندا، ئەگەر ئۇ ئۈچ ھەرپلىك بولسا ئۇنى فُعَيْلٌ ۋەزنى بىلەن كىچىكلىتىش كېرەك. مەسىلەن: «فَلْسٌ» — «فُلَيْسٌ». ئەگەر ئىسىم تۆت ھەرپلىك بولسا ئۇنى فعيلل ۋەزنى بىلەن كىچىكلىتىش كېرەك. مەسىلەن: «دِرْهَمٌ» — «دُرَيْهِمٌ».

ئەگەر ئىسىم بەش ھەرپلىك بولسا ئۇنى فُعَيْلِيْلٌ ۋەزنى بىلەن كىچىكلىتىش كېرەك. مەسىلەن، «دِيْنَارٌ» — «دُنَيْنِيْرٌ».

29. كۆپلۈك سانىنى كىچىكلىتىش

كۆپلۈك ئىسىمنى كىچىكلەتمەكچى بولغاندا، ئۇنى بىرلىككە قايتۇرۇپ ئاندىن كىچىكلىتىپ ئۇنى «ألف و تاء» بىلەن جەمئىي قىلىش كېرەك. مەسىلەن: «مَسَاجِدُ وَ دَرَاهِمُ»نى كىچىكلىتىشتە «مُسَيْجِدَاتٌ وَ دُرَيْهِمَاتٌ» دېيىلىدۇ. جَمْعُ الْقِلَّةِ (ئاز ـ كۆپلۈك) نى كىچىكلىتىش ئۇسۇلى بۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ. ئۇنى يەككە ئىسىمنى كىچىكلەتكەندەك كىچىكلىتىلىدۇ. مەسىلەن: «اَفْلُسٌ وَاَجْمَالٌ وَاَلْسِنَةٌ وَغِلْمَةٌ»نى كىچىكلىتىشتە «اُفَيْلِسٌ وَاُجَيْمَالٌ وَاُلَيْسِنَةٌ وَغُلَيْمَةٌ» دېيىلىدۇ.

30. ئاخىرى ساكىنلىق ئىسىم

ھەرقانداق تەنۋىنسىز ئىسىمنى توختاتماقچى بولغاندا ئۇنىڭ ئاخىرىنى ساكىنلىق قىلىش لازىم. مەسىلەن: «جَاءَنِي أَحْمَدْ وَالرَّجُلْ وَرَأَيْتُ أَحْمَدْ وَالرَّجُلْ وَ مَرَرْتُ بِأَحْمَدْ وَالرَّجُلْ»

ئەگەر ئۇ ئىسىم تەنۋىنلىك بولسا، رَفْعُ ۋە جَرّ ھالەتتە تەنۋىن ۋە ھەرىكەتنى تاشلىۋېتىش كېرەك. نَصْبُ ھالەتتە تاشلىۋەتمەي تەنۋىن ئەلىفى بىلەن ئالماشتۇرۇلىدۇ. مەسىلەن: «هَـــذَا زَيْـــدْ وَ رَأَيْتُ زَيْدَا وَ مَرَرْتُ بِزَيْدْ».

31. ئۇلىنىدىغان ئىسىم

ئالدىدا اَلِف وَصْل (ئۇلانما ئەلىفى) بار ئىسىم ئون بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىچە: «اِسْمٌ وَاسْتٌ وَابْنٌ وَابْنَةٌ وَابْنَمٌ وَاثْنَان وَاثْنَتَان وَامْرُءٌ وَامْرَأَةٌ وَايْمُ اللهِ».

32. سان

رەقەم ساننى ئۈچتىن ئونغىچە، (ئوندىن) كۆپلۈككە، يۈزنى ۋە يۈزنىڭ يۈقىرىسىنى بىرگە قوشۇش (قانۇنىيىتى تۆۋەندىكىچە): «ثَلاثَةُ اَثْوَاب، وَعَشَرَةُ رِجَال وَعَشَرُ نِسْوَة وَمِأَةُ رَجُل وَثَلاثُمِائَـــة ثَـــوْب وَاَلْفُ دِرْهَمٍ». (كۆرۈشكە بولىدۇكى، سانالغۇچى ئىسىمنىڭ ئۇقۇملۇقى كېرەك بىراق)، يەككە ھالەتتە، نَكْرَةٌ ھالەتتە سانالغۇچى ئىسىم (مَعْدُوْدُ) زەۋەر ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: «اَحَدَ عَشَرَ دِرْهَمًا وَ عِشْـــرُوْنَ ثَوْبًا وَ تِسْعُوْنَ دِيْنَارًا.

www.uyghurkitap.com

ئالتىنچى بۆلۈم

ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى ھەققىدە قىسقىچە بايان

(ضريري)

ئەلى ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئىبراھىم زەرىرى. قۇھەندىزىي مۇنداق دېگەن: ئەرەب تىلى «إسم، **فعل**، مەنىگە ئىگە **حرف**» دەپ ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنىدۇ.

إسم دېگىنىمىز، **فرس** (ئات) حجر (تاش) ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلاردۇر.

فعل دېگىنىمىز، **قام يقوم**، **قعد يقعد** دېگەنگە ئوخشاشلاردۇر.

حرف دېگىنىمىز، **من، عن، إلى، هل** دېگەنگە ئوخشاشلاردۇر.

إسم نىڭ ئالاھىدىلىكى، زىر ۋە تەنۋىننى قوبۇل قىلىدۇ. **إضافة** لىك بىرىكمە بولىدۇ. ئەلىف لام كىرىدۇ.

«**فعل**» نىڭ ئالاھىدىلىكى، زامانىنىڭ ئىككى تەرەپكە ئېھتىماللىقى بولغان ياكى ئىككى زامانىنىڭ بىرسىگە ئېھتىماللىقى بولغان نەرسىدۇر.

«حرف» نىڭ ئالاھىدىلىكى، ئىسىمنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە پېئىلنىڭ ئالاھىدىلىكىدىن ئايرىم بولىدۇ.

تۆۋەندە ئەرەب تىلىنىڭ مۇھىم گىرامماتىكىلىق قائىدە قانۇنىيەتلىرىنى قىسقىچە چۈشەندۈرىمىز:

1. الإعراب (ھەر خىل بەلگىلەر). الإعراب دېگىنىمىز رفع، نصب، خفض، جزم (ساكىن) دىن ئىبارەت تۆت تۈرلۈك بولىدۇ.

«رفع» نىڭ مىسالى: هذا زيد.

ئۇنىڭدا «رفع» نىڭ بەلگىسى دالنىڭ پىچىدۇر.

«نصب» نىڭ مىسالى: رأيت زيدا. ئۇنىڭدا «نصب» نىڭ بەلگىسى دالنىڭ زەۋىرىدۇر.

«جر» نىڭ مىسالى: مررت بزيد.

ئۇنىڭدا «جر» نىڭ بەلگىسى دالنىڭ زىرىدۇر.

جزم نىڭ مىسالى: لم يفعل.

ئۇنىڭدا «جزم» نىڭ بەلگىسى لامنىڭ ساكىنىدۇر.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَلَمْ يَجْعَل لَّهُ عوَجَا.

2. رفع، نصب ئىككىسى ئىسىمغا ۋە پېئىلغا بىرلىكتە كىرىدۇ.

زىر بولسا پېئىلغا ئەمەس ئىسىملارغىلا خاس قىلىنىدۇ. ئىسىمدا ساكىن بولمايدۇ. پېئىلدا زىر بولمايدۇ.

3. الإسم المتمكن (إعراب قوبۇل قىلىدىغان ئىسىم) ۋە الفعل المضارع دىن باشقا سۆزلەرگە إعراب بېرىلمەيدۇ.

الإسم المتمكن دېگىنىمىز: زيد، فرس، حجر دېگەنلەرگە ئوخشاش (ئاخىرى بەلگە قوبۇل قىلىدىغان ئىسىم).

الفعل المضارع دېگىنىمىز: يضرب، يذهب، يكتب قاتارلىقلار. باشقا سۆزلەر مبنى الأصل (مەبنى قۇرۇلمىلىق) بولۇپ،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاممىلارنىڭ كىرىشى بىلەن ئاخىرى ئۆزگەرمەيدۇ. مەسىلەن: ضرب، كيف، أين، نحن، حيث، منذ، مذ، من، عن، هولاء، أمس.

4. اعراب دېگەن سۆزنىڭ بېشىغا ياكى ئوتتۇرىسىغا ئەمەس سۆزنىڭ ئاخىرىغا قويۇلىدۇ. ئىسىمدا تەنۋىن بولىدۇ. پېئىلدا تەنۋىن بولمايدۇ. ئىسىمدىن «إضافة» لىك بىرىكمە ياسىلىدۇ. پېئىلدىن ياسالمايدۇ. ئىسىم كىچىكلىتىلىدۇ. پېئىل كىچىكلىتىلمەيدۇ. ئىسىمدىن المثنى ۋە كۆپلۈك ئىسىم ياسىلىدۇ. پېئىلدىن المثنى ۋە الجمع پېئىل ياسالمايدۇ. ئىسىمغا ئەلىف، لام كىرىدۇ. پېئىلغا ئەلىف، لام كىرمەيدۇ. پېئىل ساكىن قىلىنىدۇ. ئىسىم ساكىن قىلىنمايدۇ. ئىسىم جەرّ قىلىنىدۇ، فعل جەرّ قىلىنمايدۇ. ئىسىمنىڭ ئاخىرى تەرخىم (قىسقارتىلىدۇ) قىلىنىدۇ، فعل تەرخىم قىلىنمايدۇ. ئىسىمنىڭ ئىئرابى بىلەن پېئىلنىڭ ئىئرابىنىڭ ئوتتۇرىسىنى ۋە منصرف ئىسىملار بىلەن غير منصرف ئىسىملارنىڭ ئوتتۇرىسىنى پەرقلەندۈرۈش يۈزىسىدىن ئىسىمنىڭ ئاخىرى قىسقارتىلىپ ئېلىنىدۇ. پېئىلنىڭ ئاخىرى قىسقارتىلمايدۇ.

5. رفع لىك ئىسىمنى المثنى قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئاخىرىغا ئەلىف ۋە نۇن قوشۇلىدۇ. مەسىلەن: جاءني الزيدان، ئۇنىڭدا رفع نىڭ بەلگىسى ئەلىف بىلەن نۇندىن ئىبارەت.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى قَالَ رَجُلاَن.

«نصب» لىك، جەرّ لىك ئىسىمنى المثنى قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئاخىرىغا ياء ۋە نۇن قوشۇلىدۇ ۋە ياء نىڭ ئالدى زەۋەرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: رأيت الزيدين، مررت بالزيدين.

ئۇ ئىككىسىدە نصب ۋە جر نىڭ بەلگىسى ياء دۇر.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ (نصب نىڭ مىسالى).

كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ (جرّ نىڭ مىسالى).

6. «رفع» لىك ئىسىمنى كۆپلۈك قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئاخىرىغا ۋاو، نۇن قوشۇلىدۇ. ۋاو نىڭ ئالدىدىكى ھەرپ پىچ ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: هؤلاء الزيدون.

ئۇنىڭدىكى «رفع» نىڭ بەلگىسى ۋاو دۇر. قوشۇمچە مىسال:

قوله تعالى: إِنَّا إِنْ شَاءَ اللهُ لَمُهْتَدُوْنَ .

منصوب، مجرور ئىسىمنى جمع قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئاخىرىغا ياء، نۇن قوشۇلىدۇ. «ياء» نىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زىر قىلىنىدۇ. ئىسىملارنىڭ كۆپلۈكمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش.

مەسىلەن: رأيت الزيدين ۋە مررت بالزيدين،

بۇ ئىككى ئىسىمدىكى نصب، جرّ نىڭ بەلگىسى ياء دۇر. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ (نصب لىك مىسالى)

قوله تعالى وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا (جر نىڭ مىسالى).

7. المثنى نىڭ نۇنى داۋاملىق زىر ئوقۇلىدۇ. جمع السلامة نىڭ نۇنى داۋاملىق زەۋەر ئوقۇلىدۇ. ئۇ ئىككىسى إضافة لىك بىرىكمە بولۇپ كەلگەن چاغدا قالدۇرۇپ قويۇلىدۇ. مەسىلەن: غلاماك، صالحوك، بنوك.

«يابني إسرائيل» دېگەن جۈملىدە «بني» إضافة لىك بىرىكىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن «بنين» نىڭ نۇنى ئېلىپ تاشلانغان.

ئىسىمدىكى تەنۋىن إضافة لىك بىرىكمە بولۇپ ۋە ئەلف، لام بىلەن كەلگەن چاغلاردا ئېلىۋېتىلىدۇ. مەسىلەن:

قَالَ اللهُ تَعَالَى: إِنِّي عَبْدُ اللّٰه، غلامك، الغلام، قَالَ اللهُ تعالى:

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ.

ئەلف، لامنىڭ ئىپلىنىپ كېتىشى بىلەن تەنۋىن مۇقەررەرلىشىدۇ. مەسىلەن: قوله تعالى رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمنًا.

8. الجمع ئىسىملار جمع السلامة ۋە جمع التكسير دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. جمع السلامة دېگىنىمىز: بۇ خىل ئىسىمدە ئۇنىڭ يەككىلىك ھالىتى ئۆزگەرمەي ساقلىنىپ قالىدۇ. بەزىدە ۋاۋ ۋە نۇن بىلەن، بەزىدە ياء ۋە نۇن بىلەن جەمئىي قىلىنىدۇ.

بۇ خىل كۆپلۈككە ئايلاندۇرۇش ئۇسۇلى ئاقىللىق نەرسىلەر (ئىنسانلار) گە خاستۇر. مەسىلەن: قوله تعالى أَنَّ الأرضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ، قوله تعالى وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ.

جَمعَ التكسير دېگىنىمىز، بۇ خىل ئىسىمنىڭ ئەسلى قۇرۇلمىسى بۇزۇۋېتىلىدۇ. مەسىلەن، رجل ←رجال. حجر ←حجار. شيطان ←شياطين. سلطان ←سلاطين.

قوله تعالى «وَاتَّبَعُواْ مَا تَتْلُواْ الشَّيَاطِينُ»دە «شياطين» فاعل بولغانلىقى ئۈچۈن پېش ئوقۇلغان. ئۇنىڭدىكى رفع نىڭ ئالامىتى نۇننىڭ پېش ئوقۇلۇشىدۇر.

9. متكلم (بىرىنچى شەخس) دىن باشقىسىغا مضاف (قوشۇلغان) قىلىنىدىغان حرف علة بولغان ئالتە ئىسىم بار بولۇپ، رفع لىك ھالىتى واو بىلەن، نصب لىك ھالىتى ئەلف بىلەن، جرّ لىك ھالىتى ياء بىلەن بولىدۇ. ئۇلار: أخوك، حموك، هنوك، فوك، ذومال ئىبارەت.

رفع نىڭ مىسالى: هذا أبوك. ئۇنىڭدا «واو» رفع نىڭ بەلگىسىدۇر.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى قَالَ أَبُوهُمْ

نصب نىڭ مىسالى: رأيت أباك.

ئۇنىڭدىكى ئەلىف نصب نىڭ بەلگىسىدۇر.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى إنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ
جرّ نىڭ مىسالى: مررت بأبيكَ.
بۇنىڭدىكى ياء جرّ نىڭ بەلگىسىدۇر.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى إِرْجِعُواْ إِلى أَبِيكُمْ
بۇ ئىسىملارنىڭ قالغانلىرىمۇ يۇقىرىقى مىساللارغا ئوخشاشتۇر.

10. الفعل المضارع نىڭ بەش مىسالى بولۇپ، ئۇلارنىڭ رفع لىكى نۇننىڭ چۈشۈپ قالماي تۇرغانلىقى، ئۇنىڭ نصب لىكى ۋە ساكىنلىقى نۇننىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىدۇر. ئۇلار: يفعلان، يفعلون، تفعلان، تفعلون، تفعلين دىن ئىبارەت.
رفع نىڭ مىسالى: هما يفعلان، هم يفعلون.
بۇ سۆزدىكى رفع نىڭ بەلگىسى نۇننىڭ چۈشۈپ قالماي تۇرغانلىقىدۇر.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَهُمْ يَحْمِلُونَ أوزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ.
نصب نىڭ مىسالى: لن يفعلا، لن يفعلوا، لم يفعلا، لم يفعلوا.
ئۇ ئىككىسىدە نصب نىڭ ۋە ساكىنلىقنىڭ ئىپادىسى نۇننىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىدۇر.
«فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ وَلَن تَفْعَلُواْ»دە «لَمْ تَفْعَلُواْ» نىڭ ساكىن بولغانلىقى ۋە «لن تفعلوا» نىڭ نصب بولغانلىقى ئۈچۈن نۇن تاشلانغان. مۇشۇ تۆردىكى باشقا پېئىللارمۇ ئاشۇلارغا ئوخشاش بولىدۇ.

11. ئاخىرىدا «واو» ياكى «ياء» بولغان الفعل المضارع «يدعو، يرمى» قاتارلىق پېئىللارنىڭ رفع لىكى ئاخىرىنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ساكىن بولغانلىقىدۇر. نصب لىكى بولسا ئاخىرىنىڭ زەۋەر بولغانلىقىدۇر. ساكىنلىقى بولسا ئاخىرىنىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىدۇر.

رفع نىڭ مىسالى: «هو يدعو، يرمي».

بۇ ئىككى پېئىلدىكى نصب نىڭ بەلگىسى ئاخىرىنىڭ ساكىن بولغانلىقى. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَاللّٰهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ.

نصب نىڭ مىسالى: «لن يدعُوَ، لَنْ يَرْمِيَ».

بۇ ئىككىسىدىكى نصب نىڭ بەلگىسى بولسا ئاخىرىنىڭ زەۋەر بولغانلىقىدۇر. قوشۇمچە مىسال: لَن نَّدْعُوَ مِن دُونِهِ إِلَهًا

جزم نىڭ مىسالى: «لم يدعُ، لم يرمِ».

بۇ ئىككىسىدە ساكىنلىقىنىڭ بەلگىسى ئاخىرىنىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىدۇر. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ. قوله تعالى كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرٍّ مَّسَّهُ

12. ئاخىرىدا الألفُ المقصورة (قىسقارتىلغان ئەلىف) بار بولغان «يرضى، يخشى» قاتارلىق فعل لارنىڭ رفع، نصب لىكى ئاخىرىنىڭ ساكىنى بىلەن بولىدۇ. ساكىنلىقى بولسا ئاخىرىنىڭ ئېلىپ تاشلىنىشىدۇر.

رفع نىڭ مىسالى: هو يخشى، يرضى.

بۇ ئىككى پېئىلدىكى رفع نىڭ بەلگىسى ئاخىرىنىڭ ساكىنىدۇر. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَ لا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ

نصب نىڭ مىسالى: «لن يرضَى، لن يخشَى».

بۇ ئىككىسىدىكى نصب نىڭ بەلگىسى ئاخىرىنىڭ ساكىن بولغانلىقىدۇر. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَلَن تَرْضَى عَنكَ الْيَهُودُ وَ لا النَّصَارَى

جزم نىڭ مىسالى: «لم يرضَ، لم يخشَ».
بۇ ئىككى پېئىلدىكى ساكىنلىقنىڭ بەلگىسى ئاخىرىنىڭ (ئېلىپ تاشلىنىش) قىلىنغانلىقىدۇر. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَلَمْ يَخْشَ إلاَّ اللَّهَ.
13. ئاخىرىدا «ياء» بولغان ھەرقانداق ئىسىمدا مۇبادا «ياء» نىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەر بولسا ھەرىكەتلەردىن ھېچنەرسىنى ئۈستىگە ئالمايدۇ. مەسىلەن: هذا مولى و رأيت مولى. و مررت بمولى.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى يَوْمَ لا يُغْنِي مَوْلًى عَن مَّوْلًى شَيْئًا.
ئەگەر «ياء» نىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زىر بولسا ھەرىكەتلەردىن پەقەت زەۋەرلىككىلا ئىمكانىيەت بولىدۇ. مەسىلەن:
«هذا قاضٍ، رأيت قاضيًا، مررت بقاضٍ».
رفع دە قوله تعالى فَاقْضِ مَا أَنتَ قَاضٍ.
جر دە قوله تعالى وَمَا أَنتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَن ضَلَالَتِهِمْ.
نصب دە قوله تعالى وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ من وَرَائِي.
ئەگەر «ياء» نىڭ ئالدى ساكىن بولسا ھەرخىل ئىمكانىيەتلەرنى ئۈستىگە ئالىدۇ. مەسىلەن:
«هذا ظبيٌ، رأيت ظبيًا، مررت بظبيٍ».
رفع نىڭ مىسالى: قوله تعالى حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ.
نصب نىڭ مىسالى: قوله تعالى هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ.
جر نىڭ مىسالى: فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ.
14. المبتدء (ئىگە) ۋە الخبر (خەۋەر)
ئىككىسى دائىم رفع ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: زيد قائم.
«زيد» المبتدء بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان؛ «قائم» خەۋەر بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قوشۇمچە مىسال: **قوله تعالى اللّهُ لَطيفٌ بعبَاده.**

المبتــــدء نىڭ خەۋىرى تۆت نەرسىنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ: **إسم** ياكى **فعل** ياكى **ظرف** ياكى جۈملىلەردە **المبتدء** باشتا تىلغا ئېلىنىدۇ. مەسىلەن: ئىسىمدا **زيد قائم.**

بۇنىڭدىكى «**زيد**» **مبتدء** بولۇپ، «**قــائم**» ئۇنىڭ خەۋىرىدۇر.

قوشۇمچە مىسال: **قوله تعالى مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللّه.**

پېئىلدا: **زيد يقوم.**

بۇنىڭدا «**زيد**» **المبتدء** بولۇپ، ئۇنىڭ خەۋىرى پېئىلدۇر.

قوشۇمچە مىسال: **وَاللّهُ يَدْعُو إلى دَارِ السَّلام.**

ظرف (ئورۇن رەۋىشى) تە: **زيد فى الدار، زيد عندك.**

«**زيد**» **المبتدا**: ئۇنىڭ خەۋىرى «**فى الدار**» دۇر.

قوشۇمچە مىسال: **قوله تعالى وَاللّهُ عِندَهُ حُسْنُ الْمَآبِ.**

جۈملىدە: **زيد ابوه قائم.**

بۇنىڭدا «**زيد**» بىرىنچى **المبتدء**: «**ابوه**» ئىككىنچى **مبتــدء**؛ «**قائم**» ئىككىنچى **المبتدء** نىڭ خەۋىرىدۇر. بۇ جۈملە **رفــع** نىڭ ئورنىدا بولۇپ ئىككىنچى **المبتدء** ئۆزىنىڭ خەۋىرى بىلەن قوشۇلۇپ بىرىنچى **المبتدء** نىڭ خەۋىرىدۇر. ئۇنىڭدىكى **ضمير** بىرىنچى **مبتدء** غا قايتىدۇ.

قوشۇمچە مىسال: **قوله تعالى وأولَئكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.**

ئەگەر **مبتدء** نىڭ خەۋىرى ئىسىم بولسا ئۇ **رفع** لىك بولىدۇ.

مەسىلەن، **زيد قائم.**

ئەگەر پېئىل بولسا، **ظـــرف** بولسا ياكى جۈملە بولسا، ئۆزگەرتىش **إعراب** قا ئاساسەن بولىدۇ.

15. **الفاعــل** (ئىش - ھەرىكەت ئىگىسى) ۋە **المفعــول بــه** (تولدۇرغۇچى)

بىلىڭكى، فاعل داۋاملىق رفع ئوقۇلىدۇ. المفعول به داۋاملىق نصب ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: ضرب زيد عمرا.

«زيد» فاعل بولغىنى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان؛ «عمرا» مفعول به بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

«قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوْتَ » دە «داودُ» بولغانلىقى ئۈچۈن رفع؛ «جالوت» مفعول به بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

16. مفعول مالم يسم فاعله (فاعل ئورنىدا تۇرغان مفعول) رفع ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: ضُرِبَ زَيْدٌ.

«زيد» مفعول مالم يسم فاعله بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى قُتِلَ الإنسَانُ.

ئەگەر ئىككى مفعول بايان قىلىنسا، ھەر ئىككىسىنىڭ پائىلى تىلغا ئېلىنمىسا بىرىنچىسى رفع، ئىككىنچىسى نصب ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: اعطى زيد درهما.

«زيد» رفع ئوقۇلغان، چۈنكى ئۇ بىرىنچى مفعول بولۇپ، ئۇنىڭ فاعل ى تىلغا ئېلىنمىغان. «درهما» نصب ئوقۇلغان، چۈنكى ئۇ ئىككىنچى المفعول به بولۇپ، فاعل ى ئېلىنمىغان.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَخُلِقَ الإنسَانُ ضَعِيفًا.

17. الإضافة (بىرىكتۈرۈش). بىلىڭكى، جەزمەن الإضافة ئىككى ئىسىمنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈز بېرىدۇ. ئەگەر بىر ئىسىمنى يەنە بىر ئىسىمغا بىرىكتۈرگەندە بىرىنچى ئىسىم ئورنىغا قاراپ ئوقۇلىدۇ. ئىككىنچىسى بىرىككەنلىكتىن زىر ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: جاءنى غلام زيد.

«غلام» بولسا «جاء» نىڭ فاعل ى بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان؛ «زيد» مضاف اليه بولغانلىقى ئۈچۈن زىر ئوقۇلغان.

«رأيت غلام زيد» دېگەن جۈملىدە «غلام» مفعول به

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان. «زيد» مضاف اليه بولغانلىقى ئۈچۈن زىر ئوقۇلغان.

قوله تعالى «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» دە «يوم» مضاف اليه بولغانلىقى ئۈچۈن زىر ئوقۇلغان.

قوله تعالى«قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ» دە «رب» المجرور بولغانلىقى ئۈچۈن زىر ئوقۇلغان.

18. الأفعال الناقصة (تولۇقلىمغۇچى پېئىل). ئىسمىنى رفع، خەۋىرىنى نصب قىلىدىغان پېئىللار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت. يەنى: كَانَ (... ئىدى)، صَارَ (ئۆزگەردى)، ظَلَّ (كۈندۈزدە بولدى)، بَاتَ (كەچىنى ئۆتكۈزدى)، أَصْبَحَ (تاڭ ئاتقۇزدى)، أَمْسَى (كەچ قىلدى)، أَضْحَى (چاشكا ۋاقتىدا بولدى)، مَادَامَ (بولىۋەردى)، مَازَالَ (ھەمىشە بولدى)، مَابَرِحَ، مَافَتِيءَ (بوشىمىدى)، مَاانْفَكَّ (چۇۋۇلمىدى)، لَيْسَ (ئەمەس) قاتارلىقلاردۇر. يۇقىرىقى پېئىللار ۋە ئۇلاردىن تۈرلەنگەن پېئىللار ئىسمىنى رفع، خەۋىرىنى نصب قىلىدۇ. مەسىلەن: وَكَانَ اللّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا، كَانَ زَيْدٌ قَائمًا.

«زيد» «كان» نىڭ ئىسمىسى بولغانلىقى ئۈچۈن رفع؛ «قائما» «كان» نىڭ خەۋىرى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان. «كان» تۈردىكى باشقا ئىسىملارمۇ «كان» غە ئوخشاش رول ئوينايدۇ.

19. الحروف المشبهة بالفعل (فعل غا ئوخشاش ھەرپلەر).

ئىسمىنى نصب خەۋىرىنى رفع قىلىدىغان ھەرپلەر ئالتە بولۇپ، ئۇلار: إِنَّ (شەكسىزكى)، أَنَّ (شەكسىزكى)، كَأَنَّ (خۇددى)، ليت (ئىسىت)، لكِنَّ (بىراق)، لعل (ئۈمىدكى...) دىن ئىبارەت.

مەسىلەن: إِنَّ زيدا قائم.

«زيدا» بولسا «إِنَّ» نىڭ ئىسمىسى بولغانلىقى ئۈچۈن

نصب: «**قائم**» خەۋىرى بولغانلىقى ئۈچۈن **رفع** ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: **قوله تعالى إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ**.

20. **حــــروف الجـــر** (ئىسىمنى زىر قىلغۇچى ھەرپلەر)

ئىسىمنى زىر، خەۋىرىنى **رفع** قىلغۇچى ھەرپلەر: **مِنْ، عَـــنْ، فِـــي، إِلَى، عَلَى، مَعَ، حَتَّـــى، عِنْـــدَ، ســـوَى، رُبَّ، وَاوْ، رَبَّ**؛ **وَاو** (قەسەم مەنىسىدە كېلىدىغان) **يَاء، تَاء، اللام، الكاف، مُذْ، مُنْذُ**، ئارتۇق **باء، حَاشَا، خَلا، عَدا**.

بۇ ھەرپلەر خەۋەرلىك جۈملىدە كەلسە ئىسىمنى زىر، خەۋىرىنى **رفع** قىلىدۇ. مەسىلەن: **عَلَى زَيْد دِرْهَمٌ**.

بۇنىڭدىكى «**زيـــد**» «**علـــى**» نىڭ ئىسمىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، زىر «**درهم**» «**على**» نىڭ خەۋىرى بولغانلىقى ئۈچۈن **رفع** ئوقۇلغان. «**درهم**»نى سۈپەتنىڭ خەۋىرى ياكى تەقدىرەن **مبتـــدء** دېيىشكىمۇ بولىدۇ، يۇقىرىقى ھەرپلەرنىڭ خەۋىرى بولمىسا، پەقەت ئۆزىدىن كېيىنكى ئىسىمنى زىر قىلىدۇ.

قوشۇمچە مىسال: **قوله تعالى وَعَلَى اللّٰه قَصْدُ السَّبِيل**.

21. **مبتداء** نىڭ بېشىدا كېلىدىغان ھەرپلەر. ئارقىسىدىكى ئىسىملار **مبتداء به** بولۇپ كېلىدىغان ھەرپلەر بولسا: **إِنَّمَا، كَأَنَّمَـــا، لَكِنَّمَا، لَيْتَمَا، لَعَلَّمَا، بَيْنَمَا، إِذْمَا، إِذَا، لَوْمَا، لَوْلاَ، هَذَا، حَبَّـــذَا، نِعْـــمَ، بِئْسَ، هَلْ، أَيْنَ، أَنَّى، كَيْفَ، مَتَى، مَهْمَا، لَكِنَّ** (يېنىك ئوقۇلىدىغان)، بۇ ھەرپلەرنىڭ ئارقىسىدىن كەلگەن ئىسىملار **مبتـــداء بـــه** بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن: **إنما زيد قائم**.

«**زيد**» **مبتداء به** بولغانلىقى ئۈچۈن **رفع**، «**قائم**» **مبتداء** نىڭ خەۋىرى بولغانلىقى ئۈچۈن **رفع** ئوقۇلغان. قوشۇمچە مىسال: **إِنَّمَا اللّٰهُ إِلَهٌ وَاحِد**

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

22. **الأفعال** (پېئىللار) بىلىش كېرەككى، **فعل** لار تۆت تۈرلۈك بولىدۇ. ئۇلار:

1) **الفعل الماضي**.

ئۇ زەۋەرگە تۇراقلاشقان. مەسىلەن، ضرب.

بۇ ئۆتكەن زامان پېئىلى بولغانلىقى ئۈچۈن زەۋەر ئوقۇلغان، قوشۇمچە مىسال: **قوله تعالى وَضَرَبَ لَنَا مَثَلا وَنَسِيَ خَلْقَهُ**.

2) **الفعل المضارع**.

كېلىدىغان زامان پېئىلىغا زەۋەر قىلغۇچى ۋە ساكىن قىلغۇچى ھەرپلەر كەلمىسىلا **رفع** ئوقۇلىدۇ. ئۇنىڭغا ساكىن قىلغۇچى كىرسە ساكىن بولىدۇ.

مەسىلەن، **تضرب**.

ئۇ **الفعل المضارع** بولغانلىقى ئۈچۈن **رفع** ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: **قوله تعالى يَضْرِبُ اللّهُ الأمثَالَ**.

3)، 4) بۇيرۇق ۋە توسۇش پېئىللىرى.

بۇ ئىككى پېئىل داۋاملىق ساكىن ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

إضرب، لا تضرب.

«**اضرب**» بۇيرۇق پېئىل، «**لا تضرب**» توسۇش پېئىلى بولغانلىقى ئۈچۈن ساكىن ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: **وَاضْرِبْ لَهُم مَثَلا قوله تعالى فَاضْرِب بِّهِ وَ لا تَحْنَثْ**.

23. ئىسمىدىن ئىلگىرى كەلگەن پېئىل. پېئىل ئىسمىدىن ئىلگىرى كەلسە يەككە كەلتۈرۈلىدۇ. **المثنى** قىلىنمايدۇ، جەمئىي قىلىنمايدۇ. **فعل** ئىسمىدىن كېيىن كەلسە **المثنى** مۇ كەلتۈرۈلىدۇ. جەمئىمۇ كەلتۈرۈلىدۇ. مەسىلەن: **قام أخوا ك ثم قعدا**.

«قــام» ئىسـىمدىن بۇرۇن كەلگەن پېئىل بولغاچقا يەككە كەلتۈرۈلگەن. «قعــدا» بولسا ئىسـىمدىن كېيىن كەلگەنلىكى ئۈچۈن المثنى كەلتۈرۈلگەن. جاء قومك فدخلوا عليه دېگەن جۈملىدە «جـــاء» نىڭ يەككە ھالەتتە كېلىشى ئىسـىمدىن ئىلگىرى كەلگەنلىكى؛ «دخلوا» نىڭ كۆپلۈك بولۇپ كېلىشى ئىسـىمدىن كېيىن كەلگەنلىكى سەۋەبلىكتۇر.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ.

24. المصدر (سۆز تومۇرى). المصدر داۋاملىق نصب ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: ضربت ضربا.

«ضربا» المصدر بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى فَضَرْبَ الرِّقَابِ

شۇنىڭدەك ھالەتمۇ دائىم نصب ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: جاء نِي زيد راكبا.

«راكبا» ھالەت بولغانلىقتىن نصب ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا.

25. الفعــل المضـــارع نى ساكىن قىلىدىغان ھەرپلەر. بۇ ھەرپلەر: لَمْ، لَمَّا، أَوَلَمْ، أَوْلَمَّا، أَفَلَمْ، أَفَلَمَّـا ۋە لاَمُ الأَمْـرِ الْغَائِـب (ئۈچىنچـى شەخسـكە قارىتىلغـان ئـەمرنىڭ لامـى) ۋە لاءُ النــهي قاتارلىقلار كېلىدىغان زامان پېئىلىنى ساكىن قىلىدۇ. مەسىلەن: لم يفعل.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَـدًا. باشقا ھەرپلەرمۇ يۇقىرىقى مىسالغا ئوخشاش.

26. حروف الشرط (شەرت ھەرپلىرى).

شەرت ھەرپلىرى بولسا: إِنَّ، مَنْ، مَا، مَهْمَا، أَمَا، أَنَّى، أَيْنَ، أَيْنَمَا، أَيُّ، أَيُّمَا، مَتَى، حَيْثُ، حَيْثُمَا، كَيْفَ، كَيْفَمَا، إِذْمَا، إِذَامَا دىن ئىبارەت.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بۇ ھەرپلەر الفعل المضارع نى ساكىن قىلىدۇ. ئەگەر ئۇ پېئىلنىڭ جاۋابى «فـاء» دىن باشقا ھەرپلەر بىلەن بولسا ئۇنىڭ جاۋابى ساكىن بولىدۇ. مەسىلەن: إنْ تكرمنى أكرمك.

«تكرم» شەرت ھەرپىنىڭ تەسىرى بىلەن ساكىن ئوقۇلغان: «أكرم» شەرتنىڭ جاۋابى بولغانلىقى ھەم ئۇنىڭدىن ئىلگىرى «فاء» بولمىغانلىقتىن ساكىن ئوقۇلغان.

قوله تعالى «إنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ» دە ساكىنلىقنىڭ بەلگىسى نۇننىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىدۇر. ئەگەر ئۇنىڭ جاۋابىغا «فـاء» كىرسە ئۇنىڭ جاۋابى رفـع بولىدۇ. مەسىلەن: إنْ تكرمنى فأكرمُك.

بۇنىڭدىكى «أكـرم» نى شەرتنىڭ جاۋابى «فـاء» بىلەن كەلگەنلىكى ئۈچۈن پىچ ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَمَنْ عَادَ فَيَنتَقِمُ اللَّهُ منه.

27. فعل نى نصب ئوقۇتىدىغان ھەرپلەر. الفعل المضارع نى نصب ئوقۇتقۇچى ھەرپلەر: أنْ، لَنْ، حَتَّى، إذَنْ، كَيْ، لاَمُ كَيَ، كَيْلاَ، لاَمُ الْجَحَد قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بۇلار الفعل المضارع نى نصب ئوقۇتىدۇ. مەسىلەن: «أحببت أنْ تفعل غدا».

بۇنىڭدىكى «تفعل» نصب ئوقۇلغان.

قوله تعالى «أَفَتَطْمَعُونَ انْ يُؤْمِنُواْ لَكُمْ؟» دە نصب لىكنىڭ بەلگىسى نۇننىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىدۇر. «أن» تۆردىكى باشقا ھەرپلەرمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش.

28. الجوابات(جاۋابلار).

جاۋابلار يەتتە تۈرلۈك بولىدۇ: الأمْرُ(بۇيرۇق)، نهى (توسۇش)، الدعاء (تىلەك)، إستفهام (سوئال)، الجحد (ئىنكار)، التمنى (ئارزۇ)، العرض (تەكلىپ) لەرنىڭ جاۋابى فاء بىلەن نصب ئوقۇلىدۇ. فـاء

بولمىغاندا ساكىن ئوقۇلىدۇ.

أمر نىڭ مىسالى: زرني فأكرمَك.

بۇنىڭدىكى «أكــــرم» «فـــاء» بىلـەن بۇيرۇقنىڭ جاۋابى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَ اللهُ عَمَلَكُمْ.

نهى نىڭ مىسالى: لاتشتمني فأشتمَك.

بۇنىڭدىكى «أشتم» «نهى» نىڭ فاء لىق جاۋابى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَاب.

«فيسحتكم» نهــى نىڭ جاۋابى بولغانلىقى ئۈچۈن نصــب ئوقۇلغان.

دۇئا نىڭ مىسالى: أبقاك الله فتنتفع بك.

بۇنىڭدىكى «تنتفع» بولسا فــاء بىلـەن كەلگەن تىلەكنىڭ جاۋابى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

قوله تعالى «رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُـــوبِهِمْ فَـــلا يُؤْمِنُوا» دە نصب نىڭ بەلگىسى نۇننىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىدۇر.

إستفهام (سوئال ھەرپى) نىڭ مىسالى: هل عندك ماء فأشربَهُ.

بۇنىڭدىكى «أشرب» فاء لىق سوئالنىڭ جاۋابى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

قوله تعالى «هَلْ عِندَكُم مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا» دېگەن جۈملىدە نصب نىڭ بەلگىسى نۇننىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىدۇر.

جحد (ئىنكار)نىڭ مىسالى: ما أنت بعالم فنتعلَّمَ منك.

بۇنىڭدىكى «نتعلم» نى جحـــد نىڭ جاۋابى ھەمدە «فـــاء» كىرگەنلىكى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِم مِّن شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ.

تمنّي (ئارزۇ) نىڭ مىسالى: ليتك عندنا فنفرحَ بك.

بۇنىڭدىكى «نفرح» نى ئارزۇنىڭ جاۋابى بولۇپ فاء كىرگەنلىكى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى لَوْ لاأخرتَنِي إلى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ.

العرض (تەكلىپ) نىڭ مىسالى: ألا تنْزِلُ بنا فنحسنَ إليك.

بۇنىڭدىكى «نحسن» نى فاء بىلەن كەلگەن تەكلىپنىڭ جاۋابى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

ئەگەر بۇ جاۋابلاردىن فاء ئېلىۋېتىلسە «جحد» تىن باشقا ھەممىسى ساكىن ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: زرني أكرمْك.

بۇنىڭدىكى «أكرم» نى فاء بىلەن كەلمىگەن ئەمرنىڭ جاۋابى بولغانلىقى ئۈچۈن ساكىن ئوقۇلغان.

قوله تعالى «قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ» دىكى «أَتْلُ» دىكى «ۋاۋ» نىڭ چۈشۈپ قالغانلىقى ساكىنلىقىنىڭ بەلگىسىدۇر. باشقىلارمۇ مۇشۇلارغا ئوخشاش بولىدۇ.

29. ئىسىمنىڭ إعراب تىكى ئەگەشكۈچىلىرى. اعراب تا ئىسىمغا ئەگىشىدىغان نەرسە تۆت بولۇپ، ئۇلار: الصفة (سۈپەت)، التوكيد (كۈچلەندۈرگۈچى)، العطف (باغلىغۇچى)، البدل (ئىزاھلىغۇچى)دىن ئىبارەت.

ئەگەر بىرىنچى ئىسىم رفع بولسا، ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىمۇ رفع بولىدۇ. نصب بولسا ئەگەشكۈچىلىرىمۇ نصب بولىدۇ. جر بولسا، ئۇلارمۇ جرّ بولىدۇ.

سۈپەتنىڭ مىسالى: جاء ني زيد العاقل.

بۇنىڭدىكى «العاقل» «زيد» نىڭ سۈپىتى بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان. مەسىلەن: رأيت زيدا العاقل.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى «إهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ»

تونۇش (معرفة) ئىسىملار تونۇش ئىسىملار بىلەن ناتونۇش ئىسىملار (نكرة) ناتونۇش ئىسىملار بىلەن سۈپەتلىنىدۇ. مەسىلەن: جاءنى زيد العاقل، مررت برجل عاقل.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ قوله تعالى وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيْمٌ

التوكيد نىڭ مىسالى: جاءنى زيد، نفسه، عينه.

بۇنىڭدىكى «نفس، عين» «زيد» نىڭ تەكىتى بولغانلىقى ئۈچۈن رفع لىك ئوقۇلغان. قوشۇمچە مىسال: رأيت زيدا نفسه وعينه، مررت بزيد نفسه وعينه.

تەكىتنىڭ ھەرپلىرى تۆت بولۇپ، ئۇلار: النفس، العين، كل، اجمع دىن ئىبارەت. مەسىلەن:

جاء نى القوم أنفسهم وأعينهم وكلهم وأجمعون.

يۇقىرىقىلار «القوم» نىڭ تەكىتى بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى فَسَجَدَ الْمَلائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ.

العطف (باغلىغۇچى) نىڭ مىسالى: جاء نى زيد و عمرو رأيت زيدا و عمروا مررت بزيد و عمرو.

قوشۇمچە مىسال: وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسماعِيلُ.

العطف ھەرپلىرى 11 بولۇپ، ئۇلار: الواو، الفاء، ثُمَّ، أَوْ، أَمْ، أَمَّا، لاَ، بَلْ، حَتَّى، يەڭگىل ئوقۇلغان لكنْ، لَيْسَ دىن ئىبارەت. بۇ ھەرپلەر ئارقىسىدىكى ئىسىم بىلەن ئالدىدىكى ئىسىمنى ئۆز ئارا

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

باغلايدۇ.

الواو نىڭ مىسالى: جاءنى زيد و بكر. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى إنَّ اللّهَ وَمَلائكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ،

قوله تعالى وَجَاء رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا.

باشقا ھەرپلەرمۇ يۇقىرىقىغا ئوخشاش بولىدۇ.

البدل نىڭ مىسالى: جاء نى زيد أخوك.

بۇنىڭدىكى «أخو» «زيد» دىن بەدەل بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان.

مىساللار: رأيت زيدا أخاك. مررت بزيد أخيك.

قوله تعالى «إهدنَا الصِّرَاطَ الْمُستَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ» دە ئىككىنچى «صِـــراط» بىرىنچى «صِــراط» دىن بەدەل بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

30. العرفة (تونۇش ئىسىم) والنكرة (ناتونۇش ئىسىم) نى تونۇش. المعرفة بەش تۈرلۈك بولىدۇ:

1) العلم (خاس ئىسىم). مەسىلەن: زيد، عمرو.

2) ئەلىف، لامغا كىرگەن ئىسىم. مەسىلەن: الرجل، الغلام.

3) الموصول (نىسپىي ئالماش ئىسىم) مەسىلەن: الذى، التى.

4) إسم الإشارة (كۆرسىتىش ئىسمى) هذا، ذلك.

5) الضمير مەسىلەن: أنا، أنت.

يۇقىرىقى تۆتىنىڭ بىرسىگە مضاف (قوشۇلغان) بولغان ئىسىملارمۇ يۇقىرىقىلارغا ئوخشاش. مەسىلەن: دار زيد، ثوب الرجل، ثوبى، ثوبه، ثوبك، غلامك، غلام من قام عندك، فرس هذا الرجل.

النكرة دېگىنىمىز، رجل، إمْرَأة دېگەنگە ئوخشاش پۈتكۈل ناتونۇش شەيئىلەرگە ئوخشاشلا ئىشلىتىلىدىغان ئىسىمدۇر.

31. **مذكر** (ئەر جىنس) ۋە **مونث** (ئايال شەخس) نى تونۇش.

سەمىگىزدە بولسۇنكى، **مؤنث** ئىسىمنىڭ ئۈچ خىل بەلگىسى بولىدۇ. ئۇلار: تۆتىنچى ئورۇندا كەلگەن سوزۇلما ئەلىف، مەسىلەن: **الحمراء، الصفراء.**

قىسقا ئەلىف. مەسىلەن: **الحبلى، الذكرى.**

توختىغاندا «هاء» ئوقۇلىدىغان «تاء» مەسىلەن: **الرحمة، البركة.**

شۇنىڭدەك قانداق ئىسىم بولۇشتىن قەتئىينەزەر ئۇنىڭدا بۇ بەلگىلەردىن بىرەرسى بولىدىكەن، ئۇ ئىسىم **مؤنث لفظي** بولىدۇ.

مەسىلەن: **أعجبتني الحمراء والصفراء ونفعتني الذكرى والبشرى ونزلت الرحمة والبركة.**

جۈپ ئەزالارنىڭ ھەممىسى **مؤنث** بولىدۇ. مەسىلەن: **اليدين** (ئىككى قول)، **الرجلين** (ئىككى پۇت)، **العينين** (ئىككى كۆز)، **الأذنين** (ئىككى قۇلاق)، **الخدين** (ئىككى مەڭىز)، **الحاجبين** (ئىككى قاش).

كۆپلۈك ئىسىملاردىن **جمع السلامة** دىن باشقا ھەممىسى **مؤنث** بولىدۇ. يۇقىرىقى بەلگىلەردىن خالىي كەلگەن ئىسىم، يادلىۋېلىنىدىغان قىياس قىلىنمايدىغان بىر قانچە ئىسىملاردىن باشقىلار مۇزەككەردۇر.

قىياس قىلىنمايدىغان ئىسىملار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

السماء، الأرض، الشمس، النار، النعل، الريح، الخمر، الحرب، العقرب، القوس، نفس، الدلو، البئر.

32. **النداء** (چاقىرىق ھەرپى) ئۈچ تۈرلۈك بولىدۇ: يەككە **معرفة، مضاف، نكرة موصوف** (سۈپەتلەنگەن نەكىرە) بولىدۇ. يەككە

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

معرفة تەنۋىنسىز پىچ ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: يا زيد.
بۇنىڭدىكى «زيد» چاقىرىلغۇچى يەككە معرفة بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان.
قوشۇمچە مىسال: «يَا نُوحُ اهْبِطْ، يَاثَمُوْدُ، يَانُوْحُ».
ئەگەر يەككە نەكىرە ئارقىلىق بىر كىشىنىڭ ئۆزىلا كۆزدە تۇتۇلسا، ئۇ رفع ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: يا رجل.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى يَا جِبَالُ أَوبي مَعَهُ.
نداء ھەرپلىرى بەش بولۇپ، ئۇلار: يَا، أَيَا، هَيَّا، أَيْ، الهمزة.
الرجل، المــراة لاردەك ئەلىف، لام بار ھەر قانداق ئىسىم قاتارلىقلار چوقۇم «يَا أَيُّهَا» ياكى «يَا أَيَّتُهَــا» بىلەن چاقىرىلىدۇ.
مەسىلەن: يا أيها الرجل، يا أيتها المرأة.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى يَا أَيُّهَا الإِنسَانُ.
يـــا ألله دېيىش توغرا: لېكىن يـــا أيهـــا الله دېيىش توغرا بولمايدۇ. چۈنكى «أيها» تەنبىھ ۋە كۆپلۈك ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ. ئاللا كۆپ بولۇش ۋە تەنبىھتىن پاكتۇر.
المضاف تەنۋىنسىز نصب ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: يا عبد الله.
بۇنىڭدىكى «عبد» منادى مضاف بولغانلىقى ئۈچۈن نصـــب ئوقۇلغان. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى يَا أَهْلَ الْكِتَاب.
شۇنىڭدەك سۈپەتلەنگەن نەكىرە داۋاملىق نَصبَ ئوقۇلىدۇ. ئۇ پەقەت تەنۋىنلىك نصب ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: يا رجلا صالحا.
بۇنىڭدىكى «رجـــلا» المنـــادى بولۇپ، سۈپەتلەنگەن نەكىرە بولغانلىقى ئۈچۈن تەنۋىنلىك نصب ئوقۇلغان. «صالحا» «رجـــلا» نىڭ سۈپىتى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَاد.
ئەگە يەككە معرفة سۈپەتلەنسە، ئۇنىڭ سۈپىتىنى رفـــع ياكى

نصب ئوقۇلسا بولىدۇ. مەسىلەن: **يا زيد العاقل يا زيدا العاقل.**

المنادى نى **مضاف** بىلەن سۈپەتلىگەندە پەقەت ئۇنىڭ سۈپىتى **نصب** ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: **يا زيد صاحب الفرس.**

ئەگەر **مضاف** سۈپەتلەنسە ياكى سۈپەتلەنگەن نەكىرە ئىسىم سۈپەتلەنسە، پەقەت ئىككىسىنىلا **نصب** قىلىش كېرەك: مەسىلەن:

يا عبد الله العاقل، يا رجلا صالحا عاقلا.

33. **الترخيم** (قىسقارتىش). **الترخيم** پەقەت «نداء» تا كېلىدۇ. ئەگەر بىر ئىسىمنى قىسقارتىشقا توغرا كەلسە ئىسىمنىڭ ئاخىرىنى تاشلاش، تاشلانغان ھەرپىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنى ئۆز ھەرىكىتىگە ئاساسەن قالدۇرۇپ قويۇشقا بولىدۇ. «**جعفر**» دە **يا جعف**، «**محمد**» دە **يا محم** دېيىلىدۇ.

«**عامر**» دا **يا عام** دېيىلىدۇ. يېنىكلەتكەندىن كېيىنكى ئىسىمنى **رفع** ئوقۇشقىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن: **يا جعف، يا محم، يا عام.**

قوشۇمچە مىسال: **قوله تعالى وَنَادَوْا يَا مَالِ.**

بەزى قىرائەتلەردە «ل» دىكى پىچ بىللەَ كېلىدۇ.

ئەگەر ئىسىمنىڭ ئاخىرىدىن سانىغاندا ئىككىنچى ھەرپ ساكىنلىق ئەلىف بولۇپ، ئالدى زەۋەر بولسا ياكى ساكىنلىق «ۋاۋ» بولسا، ئۇنىڭ ئالدى پىچ بولسا ياكى ساكىنلىق «ياء» بولۇپ ئۇنىڭ ئالدى زىر بولسا ئىسىمنىڭ ئاخىرىدىكى ھەرپ بىلەن ئۇنى قالدۇرۇپ قويۇشقا ۋە قالدۇرۇپ قويۇلغان ھەرپىنىڭ ئالدىنى ئۆز ھەرىكىتى بويىچە ساقلاپ قېلىشقا بولىدۇ. مەسىلەن: «**عباس** » دا **ياعب** «**عنتريس**» دا **يا عنتر**، «**منصور**» دا **يا منص.**

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

تاشلانغاندىن كېيىن پەقەت ئىككى ھەرپلا بولسا، ئەلىف، واو، ياء تاشلانمايدۇ. مەسىلەن: «عمار» دا ياعما، «ثمود» دە يا ثمو، «سعيد» يا سعي قاتارلىقلار.

ئەگەر ئىسىم ئۈچ ھەرپلىك بولۇپ، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسى ساكىن بولسا، مەسىلەن: يا زيد، يا عمر دېگەنگە ئوخشاش بولسا قىسقارتىلمايدۇ. ئەگەر ئوتتۇرىسى ھەرىكەتلىك بولسا ئۇمۇ قىسقارتىلمايدۇ. ئاخىرىدا پەقەت «مؤنث» نىڭ «تاء» سى بولسىلا قىسقارتىلىدۇ. مەسىلەن: «ثبة» دە ياثب، «عزة» دا يا عز.

34. الندبة (چاقىرىش). كىشى ئىسمىنى چاقىرغاندا ئاخىرىغا ئەلىف قوشۇپ قويۇلىدۇ. مەسىلەن: يَا زيدا رحمك الله. ئىسىمدا توختىغاندا، ئەلىفتىن كېيىن ھاء قوشۇپ قويۇلىدۇ. مەسىلەن: يا زيداه. ئۇنى وازيداه دېيىشكىمۇ بولىدۇ.

35. نعم (ئەجەب ياخشى) بئس (ئەجەب يامان) ئۇ ئىككىسى ئەلىف، لام كىرگەن ئىسىملارنى رفع قىلىدۇ ۋە ئەلىف، لام كىرگەن ئىسىملارغا مضاف بولغان ئىسىمنى رفع قىلىدۇ. ئەگەر ئۇ ئىسىمدىن ئەلىف، لام چۈشۈپ قالسا، ئۇ ئىسىمنى نصب قىلىدۇ، ئۇنىڭ خەۋىرىنى رفع قىلىدۇ. مەسىلەن: نعم الرجل زيد. «الرجل» «نعم» نىڭ ئىسمى بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان. «زيد» «نعم» نىڭ خەۋىرى بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان.

نعم غلام الرجل زيد، بئس غلام الرجل عمرو، بئس الرجل عمرو لارمۇ يۇقىرىقىلارغا ئوخشاشتۇر. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى بِئْسَ الاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيْمَان، قوله تعالى وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَاملِين

ئىسىم ئەلىف، لامسىز كەلسە، نعم رجلا زيد دېيىلىدۇ.

«رجلا» «نعم» نىڭ نەكرە ئىسمى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب

ئوقۇلغان. «زيد» بولسا «نعم» نىڭ خەۋىرى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

«بئس رجلا عمرو» دېگەن جۈملىدە «رجلا» «بئس» نىڭ نەكىرە ئىسمىسى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان. «عمرو» «بئس» نىڭ خەۋىرى بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان.

«حبذا» بولسا «نعم» گە ئوخشاش. «ساء» بولسا «بئس» گە ئوخشاش. مەسىلەن: حبذا رجلا زيد.

بۇنىڭدىكى «رجلا» «حبذا» نىڭ ئىسمى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب، «زيد» «حبذا» نىڭ خەۋىرى بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان. مەسىلەن: حبذا الرجل عمرو.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى سَاء مَثَلا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُواْ بآيَاتنَا.

36. ما ھەرپى. ئەرەب تىلىدىكى «ما» توققۇز خىل مەنىدە بولۇپ، ئۇلار:

1) بولۇشسىز، مەسىلەن:قوله تعالى مَا أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُون

2) ئىنكار، مەسىلەن: قوله تعالى وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ

3) خەۋەردىكى بولۇشلۇق «ما» . مەسىلەن:

قوله تعالى لا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ

4) سوئال، مەسىلەن: قوله تعالى مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ؟

5) شەرت، مەسىلەن: قوله تعالى وَمَا تُقَدِّمُوا لأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللَّه

6) ۋاقىت توختىتىش، مەسىلەن:

قوله تعالى مَّا دَامُواْ فِيهَا فَاذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ

7) تەئەججۇپنى ئىپادىلەيدىغان «ما»، مەسىلەن:

قوله تعالى فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّار!

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

8) سۈپەت، مەسىلەن: قوله تعالى جُندٌ مَّا هُنَالِكَ.
9) مصدر مەسىلەن:قوله تعالى بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي أي بغفران ربي.
37. ما النافية (يوقاتقۇچى ما).
بولۇشسىز ئىسىمنىڭ «ما» سى ئىسىمنى رفع، خەۋرىنى نصب قىلىدۇ. مەسىلەن: مازيد قائما دېگەن «زيد» «ما» نىڭ ئىسمى بولغانلىقى ئۈچۈن رفع، «قائما» خەۋىرى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان، مەسىلەن: قوله تعالى مَا هَذَا بَشَرًا.
ئەگەر «ما» نىڭ خەۋىرى ئىسىمدىن بۇرۇن كەلسە ياكى خەۋىرىنىڭ ئالدىدا «إلاّ» كىرگۈزۈلسە ئۇنى رفع قىلىدۇ. مەسىلەن: ماقائم زيد ياكى مازيد إلاّ قائم.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ. ئۇنىڭ خەۋىرىگە «باء» نى كىرگۈزۈش بىلەن زىر ئوقۇلىسىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن: مازيد بقائم.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ
بۇ ھىجازلىقلارنىڭ شېۋىسى، بەنۇتەمىيم بولسا ھەرقانداق ئەھۋالدا خەۋىرىنى رفع قىلىدۇ. مەسىلەن: مازيد قائم.
ئۇلار (بەنۇتەمىم) ماقائم زيد دەيدۇ.
قۇرئان پەقەت ھىجازلىقلارنىڭ شېۋىسىدە نازىل بولغان.
38. لاء النافية للجنس(تەلتۆكۈس ئىنكار قىلغۇچى «لا»).
نكرة ئىسىمنى بولۇشسىز («لا» بىلەن بولۇشسىز) قىلماقچى بولغاندا، ئۇنى تەنۋىنسىز نصب قىلىش كېرەك. مەسىلەن: لارجل في الدار.
«رجل» بولسا «لا» نىڭ سەۋەبىدىن نصب ئوقۇلغان.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى «لاَرَيْبَ فِيْهِ».
ئەگەر «لا» نى تەكرار كەلتۈرگەندە ھەر خىل ئوقۇشقا بولىدۇ:

1) ھەر ئىككىلىسىنى تەنۋىنسىز نەسب قىلىش.
مەسىلەن: لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إلاَّ باللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْم
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى فَلاَ رَفَثَ وَ لا فُسُوقَ وَ لا جِدَالَ
2) ھەر ئىككىلىسىنى تەنۋىنلىك رەفئ قىلىش. مەسىلەن:
لاحولٌ ولاقوةٌ.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى لا بَيْعٌ فيهِ وَ لا خُلَّةٌ وَ لا شَفَاعَةٌ
3) بىرىنچىسىنى تەنۋىن بىلەن پەتھ، يەنە بىرسىنى تەنۋىن قىلىش، مەسىلەن: لاَحَوْلٌ وَلاَقُوَّةَ.
4) بىرىنچىسىنى تەنۋىنسىز رەفئ، يەنە بىرسىنى نەسب بىلەن پەتھ قىلىش، مەسىلەن، قوله تعالى لاَحَوْلَ وَلاَقُوَّةً.
5) بىرىنچىسىنى تەنۋىنسىز نەسب، يەنە بىرىنى تەنۋىن بىلەن نەسب قىلىش. مەسىلەن: قوله تعالى لاَحَوْلَ وَلاَقُوَّةً إلاَّ باللهِ.
ئەگەر «لا» بىلەن «نەفى» ئىسىمنىڭ ئارىسىنى بىر نەرسە بىلەن ئايرىشقا توغرا كەلسە، ئۇنى چوقۇم رەفئ قىلىش ۋە «لا» نى تەكرارلاش كېرەك. مەسىلەن: لا في الدار رجلٌ ولا إمْرَأَةٌ.
قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى لا فيهَا غَوْلٌ وَ لا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُوْنَ
39. كَمْ (قانچە؟) «كَمْ» ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ. بىرى، إستفهام، يەنە بىرى خەۋەر خاراكتېرىدىكى «كَمْ» دىن ئىبارەت.
ئەگەر إستفهام بولسا ئىسىمنى تمييز (پەرقلەندۈرۈش) گە ئاساسەن نەسب ئوقۇلىدۇ.
مەسىلەن: كم درهما مَالُكَ.
«الدرهم» «التمييز» گە ئاساسەن نەسب ئوقۇلغان. نەسب ئوقۇلغان ئىسىم تاشلىۋېتىشكىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن: كم مالك.
ئەگەر «كم» خەۋەر خاراكتېرلىك بولسا مضاف دەپ قاراپ ئىسىمنى زىر ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن، كم رجل لقيته.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

مضاف بولغانلىق ئۈچۈن «رجل» زىر ئوقۇلغان. «كم» نىڭ ئىسمى خەۋەر خاراكتېرلىك بولغاندا سوئال خاراكتېرلىك بولغاندىكىدەك نصب قىلىپ ئوقۇسىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن: كم رجلا لقيته.

ئۇنىڭغا «من» نى كىرگۈزۈشكىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن: كم من رجل لقيته.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً وَ قوله تعالى وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا.

ئەگەر «كَم» بىلەن ئىسمىنىڭ ئارىسىنى بىر نەرسە بىلەن ئايرىغاندا ئۇنى چوقۇم نصب قىلىش كېرەك. مەسىلەن: كم فى الدار رجلا لقيته.

«كأي» مۇ «كم» بىلەن ئوخشاشتۇر. ئۇ «من» دىن خالىي ئىشلىتىلمەيدۇ. مەسىلەن: كأين من رجل لقيته.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَكَأَين مِّن قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أمر رَبِّهَا.

40. مذ، منذ (... دىن باشلاش) لار ئۆتۈپ كەتكەن ۋاقىت مەنىسى بار ئىسمىنى رفع قىلىدۇ. ھازىرقى تۇرۇۋاتقان ۋاقىت مەنىسى بار ئىسمىنى زىر قىلىدۇ. مەسىلەن: مارأيته منذ يوم الجمعة.

بۇ جۈملىدە «يوم» رفع ئوقۇلغان.

«منذ هذا اليوم» دېگەن جۈملىدە «يوم» زىر ئوقۇلغان. «مذ» مۇشۇنىڭغا ئوخشاش بولىدۇ. «منذ» زىرلىقتا كۆپرەك، «مذ» رفع لىكتە كۆپرەك كېلىدۇ.

41. حروف القسم (قەسەم ھەرپلىرى) الباء، الواو، التاء دىن ئىبارەت. بۇ ھەرپلەر قەسەم قىلىنغۇچىنى زىر قىلىدۇ. مەسىلەن: بالله لأفعلن كذا.

قەسەمنىڭ «الباء» سى بىلەن «الله» زېر ئوقۇلغان. قوشۇمچە مىسال: والله وتالله لأفعلن كذا.

«باء» پەقەت ئاشكارا بولسۇن ياكى مەخپىي بولسۇن قەسەم قىلىنغۇچىغىلا كىرىدۇ. يەنى بالله و به لأفعلن كذا.

ئەمما «واو» پەقەت ئاشكارا ئىسىمغىلا كىرىدۇ. يەنى: والله لأفعلن كذا.

دەپ كەلتۈرۈش توغرا بولمايدۇ.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا.

ئەمما «تاء» بولسا ئۇ پەقەت «الله» نىڭ ئىسمىغىلا كىرىدۇ. يەنى، تالله لأ فعلن كذا.

تالرحمن ياكى تالرحيم دەپ كەلتۈرۈش توغرا بولمايدۇ.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَتَاللَّه لأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُم.

قەسەمنىڭ ھەرپىنى تاشلىۋېتىپ، قەسەم بولغان ئىسىمنى نصب قىلىپ الله لأ فعلن كذا دەپ، زېر قىلىشمۇ توغرا بولىدۇ. يەنى: الله لأفعلن كذا.

قەسەمگە تۆۋەندىكى تۆت نەرسىنىڭ بىرسى جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ. يەنى ل، إنَّ، ما، لا دىن ئىبارەت.

«ل» بىلەن «إن» بولۇشلۇق جۈملىلەردە كېلىدۇ. يەنى والله إنَّ زيدا لقائم، والله لأفعلن كذا.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى ، قوله تعالى تَاللَّه لأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُم.

ئەمما «لا» بىلەن «ما» بولۇشسىز بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن: والله ما فعلت كذا، والله لا أفعل كذا.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَالنَّجْمِ إذا هَوَى مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى .

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

«ما» بىلەن «لا» نىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرق شۇكى، «لا» پەقەت كەلگۈسى زامان پېئىلىنىلا كىرىدۇ. «ما» ئۆتكەن زامان پېئىلىغا كىرىدۇ ۋە بەزىدە «لا» ئۆتكەن زامان پېئىلىغىمۇ كىرىدۇ. شۇنداقلا بەزى ھاللاردا «ما» كېلىدىغان زامان پېئىلىغىمۇ كىرىپ قالىدۇ. مەسىلەن: قوله تعالى فَلا صَدَّقَ وَ لا صَلَّى، قوله تعالى مَا أُرِيكُمْ إِلا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلاَّ سَبِيلَ الرَّشَادِ.

42. حتى (غىچە، قىچە) بولسا ئىسىمنى زىر قىلىدۇ ۋە الفعل المضارع نى نصب قىلىدۇ. مەسىلەن: ضربت القوم حتى زيد.

«زيد» «حتى» نىڭ تەسىرى بىلەن زىر ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الفجْرِ

الفعل المضارع نىڭ مىسالى: أزرك حتى تكرمني.

«تكرم» «حتى» نىڭ تەسىرى بىلەن نصب ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى حَتَّى يَسْمَعَ كَلامَ اللّه.

ئەگەر ئۇنى الفعل المضارع غا قويۇپ ۋە ئۇنىڭ بىلەن الفعل الماضى ئىرادە قىلىنسا ئۇ فعل نى پىچ ئوقۇش كېرەك. مەسىلەن: سرت إلَى الدار حتى أدخلها.

ئۇنىڭ مەنىسى «دخلتها» دېگەن بولىدۇ. قوشۇمچە مىسال: حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ.

بەزى قىرائەتلەردە: «قال الرسول» دېگەن مەنىلەر بىلەنمۇ كېلىدۇ.

بەزىدە «حتى» ئىسىملاردا «عطف» نىڭ «واو» سى ئورنىدا بولىدۇ. مەسىلەن: جاء نى القوم حتى زيد.

«زيد» بولسا «القوم» غا «عطف» بولغانلىقى ئۈچۈن رفع ئوقۇلغان. ئۇنىڭ مەنىسى جاء نى القوم وزيد، رأيت القوم حتى زيدا، مررت بالقوم حتى زيد قاتارلىقلارمۇ يۇقىرىقىلارغا ئوخشاش.

43. إنَّ، أَنَّ (چوقـوم، شەكسـىز) ئەگـەر سـۆزنى «إنَّ» بىلـەن باشلىغانداً ياكى «قال» دىن كېيىن كەلتۈرگەندە ياكى قەسەمدىن كېيىن كەلتۈرۈلگـەندە ئـۇنى «إنَّ» دەپ زىـر ئوقـۇش كېـرەك. مەسىلەن: إنَّ زيدا قائم دېگەن جۈملىدە «إنَّ» ئوقۇلۇشى سۆزنىڭ «إن» بىلەن باشلانغانلىقى ئۈچۈندۇر. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى إنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

إنَّ زيدا قائم.

«إنَّ» «قال» دىن كېيىن كەلگەنلىكى ئۈچۈن زىر ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: قوله تعالى قَالَ إنَّهُ يَقُولُ إنَّهَا بَقَرَةٌ والله إنَّ زيدا قائم.

قەسەمدىن كېيىن كەلگەنلىكى ئۈچۈن «إنَّ» ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن: قوله تعالى وَالْعَصْرِ إنَّ الإنسَانَ لَفِي خُسْرٍ.

ئەگەر سۆزلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا كەلسە ياكى «عِلْم» دىن كېيىن كەلسە ياكى «ظن» دىن كېيىن كەلسە ياكى «شهادت» تىن كېيىن كەلسە نصب ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: بلغني أنَّ زيدا قائم، علمت أنَّ زيدا قائم.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ شَدِيدُالْعِقَاب

ظننت أن عمر قائم. قوله تعالى يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلاَقُواْ رَبِّهِمْ. شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لا إلَهَ إلاَّ هُوَ.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا «إنَّ» نىڭ خەۋىرىگە «لام» كىرسە ئۇ چاغدا ئۇ زىر ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: علمت إنَّ زيدا لقائم. وَاللّهُ يَعْلَمُ إنَّكَ لَرَسُولُهُ

44. عسى (ئۈمىدكى) بولسا ئىسمىنى رفع قىلىدۇ. ئۇنىڭ خەۋىرى «أنْ» بىلەن كەلگەن كېلىدىغان زامان پېئىلى بىلەن بىرگە نصب ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: عسى زيد أنْ يفعل كذا.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

«أن» نى ئېلىپ تاشلاشقىمۇ بولىدۇ. يەنى: عسى زيد يفعل كذا (پىچ بىلەن).

«كاد» مۇ شۇنىڭغا ئوخشاش. مەسىلەن: كاد زيد يفعل كذا.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ.

ئۇنىڭغا «أنْ» نى قوشۇشقىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن: كاد زيد أنْ يفعل كذا.

«عسى» نىڭ خەۋىرىگە «ان» نىڭ كىرىشى تاشلىنىشىدىن ياخشى. «كاد» دە «ان» نىڭ تاشلىنىشى تۇرغىنىدىن ياخشىدۇر.

45. التعجب (ئەجەبلىنىش) ئوبيېكتى داۋاملىق نصب ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: ما أحسن زيدا يەنى أَيُّ شَيْءٍ أَحْسَنَ زيدا دۇر.

«زيدا» ئەجەبلىنىلگۈچى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ؟

تەئەججۇبنىڭ يەنە بىر خىل شەكلى بار. مەسىلەن: أحسن بزيد يەنى ما أحسن زيدا. ئۇنىڭ «لفظ» ئەمر. مەنىسى «تعجب» دۇر.

قوله تعالى «أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ؟» دېگەن «ما أسمعهم وما أبصرهم» دۇر.

46. الظرف (ئورۇن رەۋىشى). سەمىگىزدە بولىسۇنكى، «ظرف» بولسا ظرف الزمان، ظرف المكان دەپ ئىككى خىل بولىدۇ. ئۇ ئىككىسىدە «في» يوشۇرۇن بار دەپ قارىلىپ، ئىككىلىسىلا داۋاملىق نصب ئوقۇلىدۇ.

1) ظرف الزمان بولسا، اليوم، الليلة، الساعة، الشهر، السنة قاتارلىقلاردۇر. مەسىلەن: خرجت اليوم.

«اليوم» ظرف بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان. قوشۇمچە

مىسال: قوله تعالى اَلْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ. ئۇنىڭ تۇرداشلىرىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بولىدۇ.

2) ظرف المكان بولسا، قدام، أمام، خلف، تحت، يمين، شمال، بين، بعد، قبل ۋەھاكازالار. مەسىلەن: قمت خلفك و جلست أمامك.

«خلف» بىلەن «أمام» بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى فَزَيَّنُوا لَهُم مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ.

ئۇلارنىڭ تۇرداشلىرىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بولىدۇ.

47. الإستثناء (ئايرىش) ئەگەر بىر ھۆكۈمنى قەتئىيلەشتۈرۈپ، ئاندىن ئۇنىڭدىن يەنە بىر ئىسىمنى ئايرىغاندا المستثنى (ئايرىۋېلىنغۇچى) نصب ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: جاء نى القوم إلاَّ زيدا.

«زيدا» المستثنى بولغانلىقى ئۈچۈن نصب ئوقۇلغان. مىساللار: رأيت القوم إلاَّ زيدا، مررت بالقوم إلاَّ زيدا. مررت بالقوم إلاَّ زيدا. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى فَشَرِبُواَ مِنْهُ إلاَّ قليلا مِنْهُمْ.

بىر ئىسىمنى «نفى» قىلىپ، ئاندىن ئۇنىڭدىن بىر ئىسىمنى ئايرىپ چىقىشتا ئەگەر المستثنى تىلغا ئېلىنغان بولسا، نصب قىلىش ياكى بەدەل قىلىش ئىختىيار.

مەسىلەن: جاء نى القوم إلاَّ زيدا ــ إلاَّزيد.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى مَّا فَعَلُوهُ إلاَّ قَلِيلٌ و إلاَّقليلا.

ئەگەر المستثنى تىلغا ئېلىنمىسا، ئۇ ئۆزىگە لايىق إعراب بىلەن ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: جاء نى إلازيد.

«زيد» نى فاعل غا لايىقلاشتۇرۇش يۈزىسىدىن رفع ئوقۇلىدۇ: ما رأيت إلاَّزيدا، ما مررت إلاَّ بزيد.

إستثناء ھەرپلىرى ئون بولۇپ، ئۇلار: إلاَّ، غَيْرُ، سِوَى، عَدَا، خَلاَ حَاشَا، مَاعَدَا، مَاخَلا، لَيْسَ، لاَ يَكُونُ دۇر.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

«غير» نىڭ ھۆكۈمى «إلاّ» نىڭ ھۆكۈمىگە، إعراب ى «إلا» دىن كېيىن كەلگەن ئىسىمنىڭ «إعراب» ى غا ئوخشاشتۇر.
مەسىلەن: جاء نى القوم غير زيد، ما جاء نى القوم غير زيد، مامررت بغير زيد.

«سوى» بولسا، ئۆزىدىن كېيىنكى ئىسىمنى زىر قىلىدۇ.
مەسىلەن: جاء نى القوم سوى زيد.

حاشا، خلا، عدا قاتارلىقلار زىر ھەم نصب ئوقۇتىدۇ.
مەسىلەن:

جاء نى القوم حاشا زيدا ــ زيد، عدا زيدا ــ زيد، خلا زيدا ــ زيد.

ماخلا، ما عدا، ليس، لايكون قاتارلىقلار پەقەت زەۋەر ئوقۇتىدۇ. مەسىلەن، جاء نى القوم ماعدا زيدا، ما خلا عمروا، ليس خالدا، لايكو بكرا.

48. نون التاكيد (تەكىتنىڭ نۇنى) ئالتە ئورۇندا الفعل المضارع غا قوشۇلىدۇ.

يەنى، أمر (بۇيرۇق)، نهى (توسۇق)، دعاء (تىلەك)، إستفهام (سوراق)، «أما» بىلەن كەلگەن شەرت، «ل» بىلەن كەلگەن قەسەمنىڭ جاۋابىدىن ئىبارەت.

مفرد (يەككە سۆز) ئۈچۈن بولغان بۇيرۇقتا: إضربن، ئىككىلىك ئۈچۈن إضربا، كۆپلۈك ئۈچۈن إضربن.

مؤنث يەككە ئۈچۈن إضربن، مؤنث ئىككىلىك ئۈچۈن إضربان، مؤنث كۆپلۈك ئۈچۈن إضربنان.

يەككە نۇننىڭ ئالدىدىكى ھەرپ نصب ئوقۇلىدۇ. مۇزەككەرنىڭ كۆپلۈكىدە پىچ ئوقۇلىدۇ. مؤنث نىڭ يەككىدە زىر ئوقۇلىدۇ.

نهى نىڭ مىسالى: لا تضربن زيدا.
دعاء نىڭ مىسالى: اللهم اغفرن لنا.
شرط نىڭ مىسالى: أماتضربنه تضربك.
قەسەمنىڭ جاۋابىنىڭ مىسالى: واللە لأضربنه.
ئىككىلىك، كۆپلۈك، مؤنث تە يۇقىرىقىدەك ئىشلىتىلىدۇ.
يۇقىرىقىلارنىڭ ھەممىسىدە نۇننى زىر ئوقۇش ئىختىيار.
مەسىلەن: إضربن زيدا.
ئەمما ئۇنىڭ ئالدىدا ساكىنلىق ئەلىف بولسا زىر ئوقۇلمايدۇ. مەسىلەن: إضربن زيدا.
چۈنكى ئۇنى يېنىكلىتىش توغرا ئەمەس. ئەگەر نۇن التأكيد ئۈستىدە توختاشقا توغرا كەلسە، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زەۋەر بولسا ئەلىف قا يۆتكىلىدۇ. پېش بولسا «واو» غا يۆتكىلىدۇ. زىر بولسا ياء غا يۆتكىلىدۇ. مەسىلەن: قوله تعالى وَلَيَكُونًا مِّنَ الصَّاغِرِينَ.
49. ألف الوصل (ئۇلانما ئەلىف) سەككىز تۈرلۈك ئىسىمدا ۋە شاخلايدىغان پېئىللاردىن توققۇز تۈرلۈك پېئىلدا ۋە بۇ توققۇزنىڭ بۇيرۇق ۋە مصدر (ھەرىكەتنام) شەكىللىرىدە بولىدۇ. يەنە ئۈچ ھەرپلىك پېئىلنىڭ بۇيرۇقىدا بولىدۇ. ئىسىملاردا: اثنان، اثنتان، ابن، ابنة، اسم، اسمة، امرو، امراة.
شاخلايدىغان پېئىللاردىن توققۇز شەكىل بار:
1) إنفعل، مەسىلەن: إنصرف.
2) إفتعل، مەسىلەن: إمتنع.
3) إستفعل، مەسىلەن: إستنصر.
4) إفعل، مەسىلەن: إحمر.
5) إفعال، مەسىلەن: إحمار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

6) إفعول مەسىلەن: إجلود.

7) إفعوعل، مەسىلەن: إخشوشن.

8) إفعلل، مەسىلەن: إخشوشن.

9) إفعللل، مەسىلەن: إحرنجم.

بەزىدە «ألف الوصل» تفعل ۋە تفاعل شەكىللىرىگىمۇ كىرىدۇ. ئۇ چاغدا بۇ ئىككىسىنىڭ «تاء» ى «فـاء» گە كىرىشتۈرۈلگەن بولىدۇ. مەسىلەن: إطَّهَّــرَ ۋە إثّاقَــلَ. ئۇلارنىڭ بۇيرۇق شەكلى: انصرف ۋە امتنع. ئۇلارنىڭ مصدرلىرى: انصرافا، امتناعا دۇر.

ئۈچ ھەرپلىك پېئىلنىڭ بۇيرۇقى إذهــب، أطلــب، إعلــم، إضرب...

يۇقىرىقىلار ئەگەر ئەلف بىلەن باشلانسا ئۇ زىر ئوقۇلىدۇ. ئەمما، «ع» غا تەشداش ھالدا پەيچ بولغان بۇيرۇق بۇنىڭ سىرتىدا، ئۇنىڭ ئەلىف ى پەيچ ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: أكتب، أنصر.

ئەگەر يۇقىرىقى ئەلىف نى ئالدىدىكى سۆز بىلەن ئۇلىغاندا ئەلىف تەلەپپۇزدا چۈشۈپ قالىدۇ. مەسىلەن: هذا إســم مكتــوب، كتبت إسمه.

ئەلىف ئالدىدىكى سۆزگە باغلانغىنى ئۈچۈن تەلەپپۇز قىلىنمىغان. باشقىلىرىنىڭ مىسالىمۇ يۇقىرىقىلارغا ئوخشاش. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى بِئْسَ الإسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيْمَان معرفــة نىڭ «ل» بىلەن كەلگەن «اَلرجل» دىكى ئەلىف ۋە «اَيم اَللهِ» نىڭ ئەلىفىمۇ ألف الوصل دۇر. ئەمما، ئۇ ئىككىسى بىلەن باشلىغاندا ئىككىسى زەۋەر ئوقۇلىدۇ.

مەسىلەن: الرجل جاءى، أيم الله لقد فعلت كذا.

50. أسمــاء العــدد (ساناق سانلار) ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ. بىرسى، «معدود» غا «مضاف» بولىدۇ: يەنە بىرى، سانالغۇچىنى

ئىزاھلايدۇ.

«معدود» غا «مضاف» بولىدىغىنى ئىككى قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. ئۇ ئىككىسىنىڭ بىرسى، كۆپلۈككە «مضاف» بولىدۇ. يەنە بىرسى، يەككە ئىسىمغا «مضاف» بولىدۇ. «جمع» كە «مضاف» بولىدىغىنى ئۈچتىن ئونغىچە. مەسىلەن: مائة رجل، ألف درهم.

يەككىلىككە «مضاف» بولىدىغىنى بولسا يۈز ۋە يۈزدىن چوڭ سانلار. مەسىلەن: مائة رجل، ألف درهم.

«معدود» نى ئىزاھلايدىغانلىرى 11 دىن 99 غىچە دۇر. بۇ مۇرەككەپ سان ۋە معطوف دىن ئىبارەت ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ.

مۇرەككەپ سان بولسا 11 دىن 19 غىچە. مەسىلەن: أحد عشر رجلا.

معطوف بولسا 21 دىن 100 غىچە. مەسىلەن: جاء ني أحد وعشرون غلاما، رأيت إحدى وعشرين جارية.

ئۈچتىن ئونغىچە مۇزەككەر تاء بىلەن سانىلىدۇ. ئۈچتىن ئونغىچە مؤنث تاء سىز سانىلىدۇ. مەسىلەن: ثلثة رجال، ثلث نسوة.

العشرة ۋە العشر لارمۇ ئوخشاش. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ.

ئەگەر مۇرەككەپ سانغا يەتسە مۇزەككەر ۋە مؤنث20 دىن 90 غىچە باراۋەر بولىدۇ. مەسىلەن: عشرين رجلا، تسعين إمْرَأَة.

ئەگەر ئوندىن ئاشقاندا مۇزەككەردە أحد عشر رجلا، إثنا عشر رجلا دېيىلىدۇ. مونث تە بولسا: إحدى عشرة إمْرَأَة، إثنتا عشرة إمْرَأَة.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا، قوله

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تعالى فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً.

پارچە ساندا تاكى ئونغىچە تاء قوشۇلىدۇ، ئەمما «عشرة» دىن ئېلىۋېتىلىدۇ. 13 تىن 19 غىچە مۇرەككەپ سانلاردا «عشرة» نىڭ «تاء» سى ئېلىۋېتىلىدۇ. قالغان بىر قانچە ساناقتا ئۇ ئېلىۋېتىلىدۇ. 13 تىن 19 غىچە سانلاردا «عشرة» گە «تاء» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن: جاء نى ثلثة عشر رجلا، ثلث عشرة إمْرَأة، رأيت ثلثة عشر رجلا، ثلث عشرة إمرأة، مررت بثلثة عشر رجلًا، ثلث عشرة إمرأة. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى عَلَيْهَا تسْعَةَ عَشَرَ.

ئىككى ساناق سانىنى رفع، نصب، جر لىك ھالەتلەردە بىر ئىسىم قىلىنغانلىقى ئۈچۈن زەۋەر ئوقۇلىدۇ.

ئۇ ئىككىسى رفع لىكتە ئەلىف بىلەن، نصب دە ۋە جر دە «ياء» بىلەن بولىدۇ.

رفع لىكى: إثنا عشر، إثنتا عشرة إمرأة. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً.

نصب لىكى: اثني عشر رجلا، اثنتى عشر إمْرَأة. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا.

جردە مررت بإثنى عشر رجلا، إثنتى عشرة إمرأة.

ئەمما «معدود» بىلەن ئىزاھلىنىدىغىنى بولسا تەپسىرگە ئاساسەن نصب ئوقۇلىدۇ. يەنى «جاء نى أحد و عشرون رجلا» دىكى «رجلا» تەپسىرگە ئاساسەن نصب ئوقۇلغان. قالغانلىرى تاكى يۈزگىچە ئاشۇنداق بولىدۇ. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى إنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً.

51. غير منصرف (ئاخىرى يېرىم ئۆزگىرىدىغان ئىسىم).

ئىسىم ئىككى قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. ئۇنىڭدىن معرفة ۋە نكرة ھالەتتە غير منصرف بولىدىغان ئىسىملار بار. يەنە معرفة ھالەتتە

غير منصرف بولىدىغان ۋە نكىرة ھالەتتە منصىرف بولىدىغان ئىسىملارمۇ بار. ئۇلار بولسا «أفعل» ۋەزنىدىكى سۈپەت ئىسىملاردۇر. ئۇنىڭ مونىث شەكلى «فعلاء» ۋەزنىدە بولىدۇ. مىساللار: احمر حمراء، هو أفضل من زيد، أفضل من زيد و أكرم من عمرو. يەنە «فعلان» ۋەزنىدىكى مۇزەككەر سۈپەت ئىسىملاردا ئۇنىڭ مؤنث لىكى ۋەزنىدە بولىدۇ. مەسىلەن: عطشان، عطشى.

ۋە ئاخىرىدا مونث نىڭ ممدود (سوزۇلما) ئەلىفى بولغان ياكى مونىث نىڭ ئەلىف مقصور(قىسقا) بولغان يەككە ۋە كۆپلۈك ئىسىملاردۇر. مەسىلەن: حمراء، حبلى، علماء، جرحى.

ۋە ئۈچىنچى ھەرپى ئەلىف ۋە ئەلىفتىن كېيىن ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق ھەرپ بولغان كۆپلۈك ئىسىملار بولسا ئۇنىڭ ئوتتۇرىسى دائىم ساكىن ياكى تەشدىدلىك ھەرپ بولىدۇ. مەسىلەن، دارهم، دنانير، دواب. بۇلار معرفة، نكىرة لىكتە غىير منصرف بولغان ئىسىملاردۇر. مەسىلەن: مررت بأحمر.

«احمر» جرّ لىك ئورنىدا نصب ئوقۇلغان، چۈنكى ئۇ معرفىة، نكرة لىكتە غير منصىرف دۇر. يۇقىرىقىلاردىن باشقىلارمۇ مۇشۇ قائىدە بويىچە بولىدۇ.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مَّحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ.

ئەمما معرفة، نكرة لىكتە غير منصىرف بولىدىغان ئىسىملار بولسا، كەلگۈسى زامان پېئىلى ۋەزنىدىكى ئىسىملار بولسا (مەسىلەن: يريد، يشكر) ئاخىرىدا مونىث نىڭ بولغان ئىسىملار (مەسىلەن: حمزة، طلحة). مونث ئۇقۇمىغا ئىگە بولغان ئىسىملار بولسا (مەسىلەن: زينب، مريم، هند، رعد)، ئۇنىڭدا منصرف قىلىش ياكى غىير منصىرف قىلىشقا بولىدۇ. ساپ ئەرەبچە بولمىغان

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئىسىملار: إبراهيم، إسمعيل ۋە ئاخىرىدا زىيادە ئەلىف نۇن بار ئىسىملار: مەسىلەن: عمران، عثمان ۋە فاعل، فعل دىن ئۆزگەرگەن ئىسىملار. (مەسىلەن، عمر، زفر). ساناقلاردىن بىردىن تۆتكىچە ئۆزگەرتىلگەن ئىسىملار (مەسىلەن: احاد، موحد، ثناء، مثنى ثلث، مثلث؛ رباع، مربع قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى «مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ»، بىرىكتۈرۈلگەن ئىسىملار (مەسىلەن: معد يكرب، بعلبك) شۇنىڭدەك، قەبىلىلەرنىڭ، سۈرىلەرنىڭ، شەھەرلەرنىڭ، تۈزلەڭلىكلەرنىڭ ئىسىملىرى ئاشۇنداق بولىدۇ. ئەگەر مونث نى ئىرادە قىلغاندا. مەسىلەن: ثمود، بغداد، مكة، هرات، كهيعص، يس. بۇلار معرفة لىكتە، غير منصرف، نكرة لىكتە منصرف بولغان ئىسىملاردۇر. مەسىلەن: مررت بابراهيم و ابراهيم اخر.

بىرىنچىسى ئىسىم بولغىنى ئۈچۈن غير منصرف، ئىككىنچىسى نكرة بولغىنى ئۈچۈن منصرف بولغان. قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى «اهْبِطُواْ مِصْرا». قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى «ادْخُلُواْ مِصْرَ».

يۇقىرىقىلاردىن باشقىلارمۇ مۇشۇ خىل قائىدىگە ئاساسەن بولىدۇ.

ئەگەر غير منصرف ئىسىمغا ئەلىف، لام كىرسە ياكى مضاف بولسا، ئۇ منصرف بولىدۇ. مەسىلەن: مررت بالأحمد وبعمركم وعثماننا.

قوشۇمچە مىسال: قوله تعالى أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ؟

غير منصرف دىگەن سۆزنىڭ مەنىسى تەنۋىن بولمايدۇ. زىر ئورنىدا نصب بولىدۇ، دىمەكتۇر.

52. الموصول (ئۇلانما ئىسىم) اَلَّذِىْ، اَلَّتِى، مَنْ، مَا، أَيٌّ قاتارلىقلاردۇر. بۇ ئىسىملار صلة (ئۇلىغۇچىسى) بىلەن ۋە بىر

ضمير نىڭ قايتىشى بىلەن تولۇق ئىسىم بولىدۇ. ئۇنىڭ صلة سى ئۈچ نەرسىنىڭ بىرسى بولىدۇ:

1) **فعل** . مەسىلەن: **جاء نى الذى قام والذى يقوم**.

2) **ظرف**. مەسىلەن: **والذى عندك**.

3) **جملة إسمية**. مەسىلەن: **الذى أبوه قائم**.

«**الذى**» **إسم موصول** بولۇپ، ئۇنىڭ كەينىدە كەلگەن ئىسىم صلة سى بولىدۇ. مەسىلەن: **قوله تعالى صِرَاطَ الَّذينَ أنعَمتَ عَلَيهِمْ**.

ئۇنىڭ تۇرداشلىرىمۇ مۇشۇ قائىدە بويىچە بولىدۇ.

53. **التصغير** (ئىسىمنى كىچىكلىتىش). ئۈچ ھەرپلىك بىر ئىسىمنى كىچىكلىتىش ئۈچۈن ئۇنىڭ بىرىنچى ھەرپى پىچ، ئىككىنچى ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. ئىككىنچى ھەرپىدىن كېيىن كىچىكلىتىلگەنلىكىنىڭ «يـاء» سى قوشۇلىدۇ. «**فلـس**» كىچىكلىتىلگەندە «**فليس**»، «**رجل**» دا، **رجيل** دېيىلىدۇ.

قوشۇمچە مىسال: **قوله تعالى يَا بُنَيَّ ارْكَب مَّعَنَا**.

ئەگەر ئىسىم تۆت ھەرپلىك بولسا كىچىكلىتىلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى بولغان «ياء» نىڭ ئارقىسى زىر ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: «**درهم**» دا **دريهم**، «**جعفر**» دا **جعيفر** دېيىلىدۇ. ئەگەر ئىسىم بەش ھەرپلىك بولسا ئۇنىڭدا ئىختىيار. ھەرپىنىڭ ئاخىرىنى تاشلىسىمۇ، مەسىلەن: «**سفرجل**» دە **سفيرج**؛ تۆتىنچى ھەرپىنى تاشلاپ **سفيرل**، تاشلانغان ھەرپىنىڭ ئورنىغا «يـاء» نى قوشۇپ **سفيريج** ۋە **سفيريل** دېسىمۇ بولىدۇ. ئەگەر ئىسىم بەش ھەرپلىك بولسا تۆتىنچى ھەرپى ئەلىف ياكى واو ۋە ياكى يـاء بولسا. واو بىلەن ئەلىف يـاء غا يۆتكىلىپ، «يـاء» نى ئەسلى بويىچە قالدۇرۇلىدۇ. مەسىلەن: «**عصفور**» نى **عصيفير**، «**دينار**» نى، **دنينير** «**قنديل**» **قنيديل** دەپ ئوقۇيمىز.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

54. النسبة (تەۋەلىك ئىسىم) دېگەن بىر ئىسىمنى ئۆز ھالىتىدە مۇقىملاشتۇرۇش ۋە ئۇ ئىسىمنىڭ ئاخىرىغا تەشدىدلىك ياء نى قوشۇش ۋە ياء نىڭ ئالدىدىكى ھەرپنى زىر قىلىشتۇر. «عمر» گە نىسبەت بەرگەندە «عمري» ۋە «جعفر» گە نىسبەت بەرگەندە «جعفري» دېيىلىدۇ.

ئەگەر «فعيل» ۋەزنىدىكى ئىسىم (مەسىلەن: ثقيب) ياكى «فعيلة» ۋەزنىدە (مەسىلەن: ربيعة) ياكى «فعيل» ۋەزنىدە (مەسىلەن: قريش) ياكى فعيلة ۋەزن (مەسىلەن: جهينة) قاتارلىقلاردا ياء نىڭ تاشلىنىشى ۋە ساقلىنىپ قېلىشى توغرا. مەسىلەن: «ثقيف»غا نىسبەت بەرگەندە «ثقيفي» دېيىلىدۇ. ئەگەر ثقفي دېيىلمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭ تۇرداشلىرىمۇ يۇقىرىقى قائىدىگە ئاساسەن بولىدۇ.

55. الجمع (كۆپلۈك ئىسىم) ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ. بىرى، جمع قلة، يەنە بىرى جمع كثرة. جمع قلة بولسا ئون ۋە ئوندىن كىچىك ئۈچكىچە بولغان سانلاردۇر. ئۇنىڭ تۆت مىسالى بار ئۇلار: افعل، افعال، افعلة، فعلة دىن ئىبارەت.

افعل يەككە بولغاچقا فعل ۋەزنىدە بولىدۇ. مەسىلەن: فلس افلس، كلب اكلب.

افعال ۋەنى بولسا فعل فعل ۋەزنىدە بولىدۇ. مەسىلەن: قفل أقفال، جذع أجذاع، جبل أجبال.

افعلة، فعلة ۋەزنى تۆت ھەرپلىك بولغاچقا (شۇنداق بولغان چاغدا) ئۇنىڭ ئۈچىنچى ھەرپى واو ياكى ياء ياكى ئەلىف بولىدۇ. مەسىلەن: عمود أعمدة، قفيز أقفزة، غلام غلمة، صبي صبية. بۇلار ئۈچتىن ئونغىچە بولغان كۆپلۈكنى بىلدۈرىدۇ.

جمع الكثرة بولسا ئۇنىڭ مىساللىرى كۆپ بولۇپ، ئۇلار:

فعول، فعال، فعلان، فعلان دۇر. مەسىلەن: **فلوس، كلاب، غربان، قضبان**.

56. **التاء** (تاء ھەرپى).

تاء ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ. بىرى، ئەسلى تاء بولىدۇ. يەنە بىرى، كۆپلۈكنىڭ **تاء** سى بولىدۇ. ئەسلى **تاء** بولسا «**الأصوات**» دىكى **تاء** دۇر. بۇ **تاء رفع، نصب** ۋە زىر ئوقۇلىدۇ. چۈنكى ئۇ «**وحدة**» تىكى **تاء** دۇر.

كۆپلۈكنىڭ **تاء** سى بولسا «**عمات**» «**اخوات**» نىڭ **تاء** سىگە ئوخشاش. بۇ **تاء رفع** ۋە زىر ئوقۇلىدۇ. لېكىن، **نصب** ئوقۇلمايدۇ. چۈنكى ئۇ كۆپلۈكنىڭ **تاء** سىدۇر. كۆپلۈكنىڭ **تاء** سى دېگەنلىك «**الصوت**» دە «**الأصوات**» نىڭ «**تاء**» سىدەك سۆزنىڭ يەككە شەكلىدە كەلمەيدۇ. **اصوات** نىڭ ۋەزنى **افعال** ۋە **الأخوات** نىڭ **فعلات** ۋەزنىدۇر. **الأخوات** دىكى **تاء لفظ** دە ۋە ۋەزنىدە ئايرىلماي كېلىدۇ. ئەمما «**الأصوات**» دىكى **تاء** بولسا **لفظ** دە بولۇپ ۋەزنىدە بولمايدۇ. ئۇنىڭ ۋەزنى **افعال** دۇر. ئۇنىڭدىكى **تاء** چۈشۈپ قالىدۇ: چۈنكى ئۇ بۇ يەردە پېئىلنىڭ «**لا**» سىنىڭ ئورنىدا.

57. **النون** (نۇن ھەرپى) دېگەن يەككە ئىسىمدا، ئىسىمنىڭ ئاخىرىدا بولىدۇ. مەسىلەن: **سرحان، مسكين**. ئەگەر كۆپلۈككە ئۆزگەرتىلگەندە: **هذا سراحين و مساكين، رأيت سراحين و مساكين** دېيىلىدۇ، **مررت بسراحين و مساكين** دېيىلىدۇ. ئۇ **رفع** ۋە **نصب** ئوقۇلىدۇ. لېكىن زىر ئوقۇلمايدۇ. بۇ نۇن «**زيدين، مسلمين**» لار قوشۇلىدىغان نۇنغا ئوخشىمايدۇ. چۈنكى ئۇ كۆپلۈكنىڭ نۇنىدۇر. كۆپلۈكنىڭ نۇنى پەقەت **نصب** بولىدۇ. «**السراحين، المساكين**» لاردىكى نۇن ئەسلىدە بار نۇن بولۇپ، ئۇنىڭغا زەۋەر لازىم بولمايدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قوشۇمچە:

ئۇيغۇر ۋە ئەرەب تىلى گىراماتىكىسىدا كۆپ ئۇچرايدىغان ئاتالغۇلار سېلىشتۇرمىسى

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، ھۆرمەتلىك قېرىنداشلار ! ئەستە تۇتۇش لازىمكى ، ھەرقانداق بىر كىشى ئۆزگە بولغان بىر تىلنى ئۆگەنمەكچى بولىدىكەن ، ئۇ ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ ئانا تىلىنى ۋە ئۇنىڭ قائىدە – قانۇنىيەتلىرىنى پۇختا ئىگىلەپ ، ئۆگەنمەكچى بولغان ئۆزگە تىل بىلەن سېلىشتۇرۇپ ئۆگىنىش كېرەك . شۇنداق قىلغاندا ، ئۆزگە تىل ۋە ئۇنىڭ قائىدە – قانۇنىيەتلىرىنى ئاسان ئىگىلەشكە ، مۇستەقىل تەھلىل يۈرگۈزۈشكە ۋە ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرۈشكە زور ياردىمى بولىدۇ . ئۆز ئانا تىلىنى پۇختا بىلمەي تۇرۇپ، باشقا بىر تىلنى ياخشى ئۆگىنىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس . شۇڭا ، ئەرەب تىلى ئۆگەنگۈچى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ دىققىتىگە تۆۋەندىكى ئۇيغۇر ، ئەرەب تىللىرى گىراماتىكا سېلىشتۇرمىسىنى سۇنىمىز .

ئۇيغۇر ۋە ئەرەب تىللىرى ئوخشاشمىغان تىل سىستېمىلىرىغا تەۋە تىللار بولۇپ ، بۇ تىللار ئۇزۇن يىللار مابەينىدە شەكىللەندۇرگەن نۇرغۇن ئالاھىدىلىكلەر ، جۈملىدىن فونېتىكا ، لېكسىكا ۋە گىراماتىكا جەھەتلىرىدىكى

خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن بىر - بىرىدىن خېلى زور دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ. بۇنداق پەرقلەر ئەڭ ئاساسىي تىل بىرلىكلىرىدىن تارتىپ جۈملە قۇرۇلمىلىرىغىچە ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ. دەل مۇشۇ سەۋەبلەر ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇيغۇر تىلى گرامماتىكىسى ھەققىدىكى بىلىمىنى ئاساس قىلغان ھالدا ئەرەب تىلىنى ئۆگىنىشىدىمۇ نۇرغۇن قىيىنچىلىقلارنى پەيدا قىلىدۇ. ئەلۋەتتە، ئۇيغۇر تىلى قائىدىسى ھەققىدە سىستېمىلىق چۈشەنچىگە ئىگە بولمىغان كىشىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئەرەب تىلىنى ئۆز قائىدىسى بويىچە تولۇق بىلەن ئىگىلەش تېخىمۇ مۇشكۈل.

بىز يۇقىرىدا چۈشەندۈرۈپ ئۆتكەن ئەرەب تىلى گرامماتىكىسىدىكى ئەڭ ئاساسلىق قائىدىلەرنى ئەرەب تىلى ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ ئۇيغۇر تىلى ھەققىدىكى چۈشەنچىسىگە لايىقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، مەزكۇر ئىككى تىلدىكى گرامماتىكىلىق پەرقلەرنى تۆۋەندىكى ئۈچ نۇقتا بويىچە قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز:

1. سۆز تۈركۈملىرىدىكى پەرق

سۆز تۈركۈملىرى—تىلدىكى سۆزلەرنى بىلدۈرىدىغان مەنىلىرى ۋە ئۆزىگە خاس گرامماتىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرىگە قاراپ ئايرىشتىن كېلىپ چىققان گرامماتىكىلىق – لېكسىكىلىق تۈپلامدىن ئىبارەت.

روشەنكى، ھەر بىر سۆزنىڭ قايسى سۆز تۈركۈمىگە تەۋە ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاشتا شۇ سۆزنىڭ بىلدۈرىدىغان مەنىسى، جۈملىدە ئۆتەيدىغان ۋەزىپىسى، شۇنداقلا قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى ئېتىبارغا ئېلىنىدۇ. ھەر قانداق بىر تىلدىكى سۆزلەر

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

سىماتىكىلىق ، مورفولوگىيىلىك ۋە گراماتىكىلىق پرىنسىپلار بويىچە مەلۇم تۈركۈملەرگە ئايرىلىدۇ . گەرچە مۇتلەق كۆپ قىسىم تىللاردىكى تۈركۈملەرگە بۆلۈش پرىنسىپلىرى ۋە سۆز تۈركۈملىرى ئوخشاش بولسىمۇ ، بىراق سۆزلەرنى يەنىمۇ ئىنچىكىلەپ تۈركۈملەرگە بۆلۈش ئۇسۇلى ۋە ھەرقايسى تىللارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ئوخشاش بولمىغاچقا، سۆزلەرنى تۈركۈملەرگە بۆلۈشتىن كېلىپ چىققىدىغان نەتىجە دېگەندەك ئوخشىشىپ كەتمەيدۇ .

ئالدىنقى سەھىپىلەردە ئېيتىلغاندەك ، ئەرەب تىلىدىكى سۆزلەر چوڭ جەھەتتىن ئىسىم ، پېئىل ، ھەرپ (قوشۇمچىلار) قاتارلىق ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ . بۇ تىلدىكى ئەڭ ئاساسىي پرىنسىپلار بويىچە بۆلۈشنىڭ نەتىجىسى بولۇپ ، يۇقىرىقىلار ئىچىدە ئىسىملار بىلەن ھەرپلەر تېخىمۇ ئىنچىكە تۈركۈملەرگە ئايرىلىدۇ . پېئىللار بولسا تۈركۈمگە ئايرىلمايدىغان سۆزلەردۇر .

ئۇيغۇر تىلىدا ئوخشاشلا سۆزلەر ئالدى بىلەن ئىسىم ، پېئىل ۋە ياردەمچى سۆزلەر قاتارلىق ئۈچ تۈرگە بۆلىنىدۇ . ئاندىن تىل ئۆگىنىش ۋە تىل تەتقىقاتىنىڭ ئېھتىياجى ۋە تىل ئادىتى بويىچە ئىسىملار ئۆز ئىچىدىن ئىسىم ، سۈپەت ، سان ، رەۋىش ۋە ئالماشتىن ئىبارەت سۆز تۈركۈملىرىدىن تەشكىل تاپىدۇ . ياردەمچى سۆزلەر بولسا ئۆز ئىچىدىن تىركەلمىلەر (سۆز ئارقا قوشۇمچىلىرى) ، باغلىغۇچىلار ۋە ئۈلانمىلار دەپ ئۈچ تۈركۈمگە بۆلىنىدۇ . دېمەك ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆز تۈركۈملىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت : ئىسىم ، سۈپەت ، سان ، ئالماش ، پېئىل ، رەۋىش ، تىركەلمىلەر (سۆز ئارقا ياردەمچىلىرى) ، باغلىغۇچىلار ، ئۈلانمىلار ، ئىملىقلار ، ئۈندەش سۆزلەر (قىسمەن كىتابلاردا ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆز تۈركۈملىرى 12گە ئايرىلغان بولۇپ ، يۇقىرىقى بۆلۈش بىلەن

پەرقى كۆپ بولمىغاچقا بۇ ھەقتە توختالمايمىز).
كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، ئەرەب تىلىدىكى سۆزلەر يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تۈركۈملەرگە ئاجرىتىلمىغان بولۇپ، ئەرەب تىلىدا ئىسىم ئوخشاشلا ئىسىم، سۈپەت، سان، ئالماش ۋە ئىسىمداش (ھەرىكەتنام) قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلىنىدۇ. ھەرپلەر بولسا ئالدى قوشۇلغۇچىلار (مەسىلەن، **من الى، منذ**... دەك)، باغلىغۇچىلار (مەسىلەن، **بل، و، لكن**...دەك) غا بۆلۈنىدۇ. ىبراق، ئەرەب تىلىدا تىركەلمە (سۆز ئارقا ياردەمچىلىرى) بولمايدۇ. ئىملىقلار ۋە ئۇندەش سۆزلەر بولسا ئالدى قوشۇلغۇچىلار ۋە باشقا رەۋىشلەرنىڭ ياردىمىدە ياسىلىدۇ.
تۆۋەندە ھەرقايسى سۆز تۈركۈملىرىنى قىسقىچە شەرھلەپ ئۆتىمىز. بۇ ھەرقانداق تىلدىكى سۆز تۈركۈملىرىنىڭ تەبىرىگە مۇۋاپىق كېلىدۇ.

1. ئىسىم **(الإسم)**

ئادەم، نەرسە، ۋەقە ھەم ھادىسىلەرنىڭ ناملىرىنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى ئىسىم دېيىلىدۇ.
ئىسىم «كىم؟، كىملەر؟، نېمە؟، نېمىلەر؟» دېگەنگە ئوخشاش سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ.
مەسىلەن: رىزۋانگۈل ياخشى قىز. (كىم؟)
تۇرپاننىڭ ئۈزۈمى داڭلىق. (نېمە؟)
يېزىنىڭ يولى پۈتۈپ، قاتناش باشلاندى. (نېمە؟)
تىلدىكى سۆزلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىسىملار تەشكىل قىلىدۇ. ئىسىملار مۇستەقىل مەنىگە ئىگە ۋە جۈملىدە ئاساسىي باش بۆلەك بولالايدىغان سۆز تۈركۈمىدۇر. ئىسىملار مەنە ئېھتىياجىغا ئاساسەن سان، شەخس، كېلىش كاتېگورىيىلىرىگە ئىگە بولۇپ، ئۇيغۇر

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تىلىدا ئىسىملار بىرىنچى شەخس ، ئىككىنچى شەخس ۋە ئۈچۈنچى شەخستە بىرلىك ۋە كۆپلۈك سانلىرى بويىچە جەمئىي ئالتە شەكىلدە كېلىدۇ . ئۇيغۇر تىلىدا ئىككىلىك شەكلى يوق بولۇپ ، بۇ ئىسىم ئالدىغا ساناق سان «ئىككى»نى قوشۇش ۋە سۆز ئاخىرىنى كۆپلۈككە ئايلاندۇرۇش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ . ئۇيغۇر تىلىدا ئىسىملارنىڭ كېلىش كاتېگورىيىسىگە تەۋە ئالتە كېلىش بار . ئۇلار : باش كېلىش ، ئىگىلىك كېلىش ، چىقىش كېلىش ، چۈشۈم كېلىش ، ئورۇن كېلىش ۋە بېرىش كېلىشتىن ئىبارەت . كېلىش كاتېگورىيىسى ئەرەب ۋە ئۇيغۇر تىلىدا پەرقلىنىدۇ ، بۇ ھەقتە كېيىنكى قىسىملاردا چۈشەنچە بېرىمىز .

2 . سۈپەت (الصفة)

لېكسىكىلىق مەنە جەھەتتىن ئادەم ، نەرسە ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى ۋە خۇسۇسىيىتىنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى سۈپەت دېيىلىدۇ .

سۈپەتلەر جۈملىدە «قانداق ؟» دېگەن سوئالغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ . مەسىلەن :

ئىللىق باھار يېتىپ كەلدى . (قانداق ؟)

قاتتىق ، يوغان ، ئېگىز ، قىزىل ، سوقچاق ، ئېشچان . . .غا ئوخشاش، ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ بەلگىسى ، رەڭگى ، تۈرى شەكلى ، تەمى ، ھەجىمى ، خۇسۇسىيىتى قاتارلىق بەلگىلىرىنى بىلدۈرۈپ كېلىدىغان سۆزلەر سۈپەتتۇر . ئۇيغۇر تىلىدىكى سۈپەت چۈشەنچىسى بىلەن ئەرەب تىلى ۋە باشقا تىللاردىكى سۈپەت چۈشەنچىسى ئوخشاش بولسىمۇ ، بىراق سۈپەت سۆزلىرىنىڭ سۈپەتلەنگۈچى سۆزگە قوشۇلۇش ئۇسۇلى ئوخشاشمايدۇ . ئۇيغۇر تىلىدا سۈپەت سۈپەتلەنگۈچىنىڭ ئالدىدا

كەلسە ، ئەرەب تىلىدا سۈپەت سۈپەتلەنگۈچى سۆزنىڭ ئارقىسىدا كېلىدۇ . ئۇيغۇر تىلىدا سۈپەتلەنگۈچىگە قوشۇلغان سۈپەت سۆزى كېلىش ئالامەتلىرىنى يۈكلىمەيدۇ . بىراق ، ئەرەب تىلىدا سۈپەتلەنگۈچى قايسى ئالامەتتە بولسا ، سۈپەت سۆزى شۇ ئالامەت بىلەن سۈپەتلەنگۈچىگە ئەگىشىدۇ .

3 . سان (العدد)

ئادەم ، نەرسە ۋە ھەرىكەتنىڭ سانى ، ھېسابى ، مىقدارى ۋە سان جەھەتتىكى تەرتىپىنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى سان دېيىلىدۇ .

سانلار جۈملىدە «قانچە ؟ نەچچە ؟ قانچىنچى ؟ نەچچىنچى ؟» دېگەندەك سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ . مەسىلەن :

بەش ، بەشچە ، ئونىنچى ، توققۇزەيلەن ، يەتتە ئۈلچەپ بىر كەس . . .

ئۇيغۇر تىلىدىكى سان چۈشەنچىسى بىلەن ئەرەب تىلىدىكى سان چۈشەنچىسى ئوخشاش بولۇپ ، ئۇنىڭ جۈملىدە ئوينايدىغان رولىمۇ ئوخشاشتۇر . بىراق ، سانلارنى سانالغۇچىغا قوشۇشتا ئۇيغۇر تىلىدا كۆپلۈك سان قوشۇلغاندا سانالغۇچىنىڭ بىرلىك ھالىتى ساقلاپ قېلىنغاندىن سىرت ، سانلار ھەرقانداق سانغىلى بولىدىغان ئىسىمغا ئالدى تەرەپتىن قوشۇلىدۇ . بىراق ، ئەرەب تىلىدا سانلار سانالغۇچىغا قوشۇلغاندا جىنس چەكلىمىسى سەۋەبىدىن سانلارنىڭ ئۆزىدىمۇ جىنس ئۆزگىرىشى بولغاندىن باشقا ، يەنە ھەر بىر خانە ئاشقاندا سانلارنىڭ سانالغۇچىغا قوشۇلۇشىدا كۆپ قونېتىكىلىق ئۆزگىرىش يۈز بېرىدۇ . بۇ ئىلگىرى شەخسلەردە تەپسىلىي چۈشەندۈرۈلگەن بولغاچقا ، بۇ يەردە تەكرارلىمىدۇق .

4 . ئالماش (الضمير)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

جۈملىدە ئىسىم ، سۈپەت ، سان ، ھەرىكەتنام ، رەۋىش ، شۇنداقلا ئىسىم خاراكتېرىدىكى بەزى سۆزلەرنىڭ ئورنىغا ئالمىشىپ كېلىدىغان سۆز تۈركۈمى ئالماش دېيىلىدۇ . مەسىلەن :

ئەخمەت ياخشى بالا ، مۇنداق بالىلار مەھەللىمىزدە بەك كۆپ . سەن تېز كېلىپ، ماڭا ياردەملەشكىن .

ئالماشلار جۈملىدىكى ۋەزىپىسى ۋە ئاڭلاتقان مەنىسىگە قاراپ كىشىلىك ئالماش ، كۆرسىتىش ئالماش ، سوئال ئالماش ، ئۆزلۈك ئالماش ، ئۆملۈك ئالماش ۋە بەلگىسىز ئالماش قاتارلىقلارغا بۆلىنىدۇ . ئۇيغۇر تىلىدا ئالماشلار بىرلىك ۋە كۆپلۈك ساندا تۈرلىنىپ كېلىدۇ . لېكىن ، ئىككىلىك سان شەكلى يوق، ئەرەب تىلىدا ئالماشنىڭ ئىككىلىك شەكلى بار . (مەسىلەن ، **انتما** ، **انفسهما** . . .) ئۇنىڭدىن باشقا ئەرەب تىلىدا پېئىللارنىڭ قۇرۇلمىسىدا ئىپادىلىنىدىغان يوشۇرۇن كىشىلىك ئالماش ئۇقۇمى مەۋجۇت . ئۇيغۇر تىلىدا بۇنداق ئەھۋال تازا ئېنىق ئەمەس . مەسىلەن ، ئەرەب تىلىدا بىر پېئىلنىڭ ئون تۆت خىل تۈرلىنىشى ئىچىدە جىنس ئۇقۇمى، سان ۋە ئالماش يوشۇرۇن ياكى ئاشكارا ئىپادىلىنىدۇ . ئۇيغۇر تىلىدا پېئىللارنىڭ ئاخىرىغا ئېنىق شەخس قوشۇمچىلىرى قوشۇلۇش بىلەن ئالماش ئۇقۇمى ئىپادىلىنىدۇ . بەزىدە پېئىللارنىڭ ئالدىغا ئېنىق ئالماشلار قوشۇلۇش بىلەن شەخس ئۇقۇمى تەكىتلىنىدۇ .

5 . پېئىل (**الفعل**)

ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ تۈرلۈك ھەرىكىتى ۋە ھالىتىنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى پېئىل دېيىلىدۇ .

پېئىللار «نېمە قىلدى ؟ نېمە قىلىدۇ ؟ نېمە قىلىندى ؟» . . . دېگەنگە ئوخشاش سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ . مەسىلەن :

ئۇ كىتاب ئوقۇدى . (نېمە قىلدى ؟)
ئۇنىڭغا مەن گەپ قىلمىدىم . (نېمە قىلمىدى ؟)
دەرس باشلاندى . (نېمە باشلاندى ؟)

پېئىل ياسىلىشى ، تۈزۈلۈشى ، تۈرلىنىشى ۋە ۋەزىپىسى جەھەتتىن ئالاھىدە قېلىپلاشقان ۋە تۇراقلاشقان ئاساسىي سۆز تۈركۈملىرىنىڭ بىرى بولۇپ ، ھەر قانداق تىلدا پېئىلسىز جۈملە تۈزۈلمەيدۇ . قىسقىسى پېئىلسىز تىلمۇ مەۋجۇت بولمايدۇ . پېئىللار جۈملىدە باشقا سۆز تۈركۈملىرىنى ئەتراپىغا ئۇيۇشتۇرۇپ ، ئۇلار بىلەن سىنتاكسىسلىق باغلىنىشتا بولۇپ ، ئاساسەن خەبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ . ئۇنىڭدىن باشقا پېئىللار ھەرىكەت ، ھالەتنى بىلدۈرۈپ كېلىش بىلەن ئۆتۈملۈك ۋە ئۆتۈمسىزلىك كاتېگورىيىسى ، بولۇشلۇق ۋە بولۇشسىزلىق كاتېگورىيىسى ، زامان ، شەخس ، سان كاتېگورىيىسى ، دەرىجە كاتېگورىيىسى ، مەيل كاتېگورىيىسى ، تۈس كاتېگورىيىسى قاتارلىق سەككىز مورفولوگىيىلىك كاتېگورىيىگە ۋە ئىسىمداش ، سۈپەتداش ، رەۋىشداش ، شەخس كاتېگورىيىسى ۋە شەكلىگە ئىگە بولمايدىغان ئالاھىدە شەكىللەرگە ئىگە .

ئۇيغۇر ۋە ئەرەب تىللىرىدا ئۆتۈملۈك ۋە ئۆتۈمسىز پېئىللار ئوخشاش مەنىگە ئىگە بولۇپ ، رول جەھەتتىن پەرقلەنمەيدۇ . پېئىللارنىڭ شەخس ، سان ۋە زامان كاتېگورىيىسى جەھەتتە ئۇيغۇر تىلى بىلەن ئەرەب تىلى قىسمەن پەرقلىنىدۇ . ئۇيغۇر ۋە ئەرەب تىللىرىدا پېئىللارنىڭ شەخس كاتېگورىيىسى ئوخشاشلا بىرىنچى ، ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى شەخسلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . ئۇيغۇر تىلىدا پېئىللارنىڭ سان كاتېگورىيىسى بىرلىك ۋە كۆپلۈك تۈرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . ئۇيغۇر تىلىدا ئەرەب تىلىدىكىدەك پېئىللارنىڭ ئىككىلىك سان شەكلى بولمايدۇ . بەلكى بۇ ساننى قوشۇپ يېزىش

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ۋە ئېيتىش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ . ئەرەب تىلىدا بولسا پېئىللار بىلدۈرگەن زامان ئۇقۇمى ئېتىبارى بىلەن ئۆتكەن زامان، ھازىرقى زامان ۋە كەلگۈسى زامان پېئىللىرىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل زامان كاتېگورىيىسىگە تەۋە بولسىمۇ لېكىن قوللىنىلىشى جەھەتتىن، **الفعل الماضي** (ئۆتكەن زامان پېئىلى) **الفعل المضارع** (ھازىرقى ۋە كەلگۈسى زامان پېئىلى) دىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ . ئۇيغۇر تىلىدا پېئىلنىڭ ئاساسىي زامانى ئۈچ . يەنى : ئۆتكەن زامان ، ھازىرقى زامان ۋە كەلگۈسى زامان پېئىللىرىدىن ئىبارەت. دېمەك، ئەرەب تىلىدىكى كەلگۈسى زامان پېئىلى يەنە ھازىرقى زامان ئۇقۇمىنىمۇ بىلدۈرىدىغان بولۇپ ، قوللىنىلىشى بىر خىل بولسىمۇ ، بىراق كونتېكستتىكى (ئالدى - كەينىلىك مۇناسىۋەت) مەنىسى ۋە بىر قىسىم كەلگۈسى زامان ھەرپلىرى (مەسىلەن ، س . . .**سوف** . . .)، شۇنداقلا جۈملىدىكى كەلگۈسى زامان ۋاقىت رەۋىشلىرى ئارقىلىق كەلگۈسى زاماننى بىلدۈرسە ، كونتېكستتىكى مەنىسى ۋە كەلگۈسى زامان ھەرپى قوشۇلمىغان مەنىسى ۋە ھالىتى ، شۇنداقلا ھازىرقى زامان ئۇقۇمىدىكى ۋاقىت رەۋىشلىرىنىڭ ئۇلىنىشى ئارقىلىق ھازىرقى زامان چۈشەنچىسىنى بىلدۈرىدۇ . بۇ قارىماققا تولۇقسىزدەك كۆرۈنسىمۇ ، بىراق ماھىيەتتە بۇ ئەرەب تىلىدا ئالاھىدە مەسىلە دەپ قارالمايدۇ . دەرىجە ، مەيل كاتېگورىيىلىرى ئەرەب ۋە ئۇيغۇر تىللىرىدا ئوخشاش مەنىدە ئىشلىتىلىدۇ . بىراق ، ئەرەب تىلىدا تۈس مەنىسى ئۇيغۇر تىلىدىكىگە ئوخشاش پېئىلنىڭ يالغۇز شەكلىدىن ئىپادىلەنمەيدۇ . بەلكى باشقا گىراماتىكىلىق شەكىللەر بىلەن تۈس مەنىسى مەلۇم دەرىجىدە ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ . ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىسىمداش (ھەرىكەتنام) قوللىنىلىشى ۋە مەنە ئېتىبارى بىلەن ئەرەب تىلىدىكى

مەسدەر (المصدر) گە توغرا كېلىدۇ . بۇ جەھەتتىن ئىسىملار بىلەن ئوخشاشتۇر . ئۇنىڭدىن باشقا ئۇيغۇر ۋە ئەرەب تىللىرىدىكى پېئىللارنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر پەرقى شۇكى ، ئەرەب تىلىدا شەخس ، زامان ، جىنس ئۇقۇمى پېئىللارنى تەشكىل قىلغۇچى ئاساسىي ھەرپلەر سوزۇق تاۋۇشلىرىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە ئالدىغا زامان ئۇقۇمىنى بىلدۈرىدىغان ، ئارقىسىغا شەخس ، جىنس ئۇقۇمىنى بىلدۈرىدىغان ھەرپلەرنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ . بىراق ، ئۇيغۇر تىلىدا پېئىل تومۇرىغا شەخس ، زامان ۋە سان مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان قوشۇمچىلار بىردەك ئارقىسىدىن قوشۇلىدۇ . شۇ سەۋەبتىن ئۇيغۇر تىلى قاتارلىق تۈركىي تىللار يېپىشقاق تىللار دەپمۇ ئاتالغان .

قىسقىسى ، پېئىللار ئۇيغۇر ۋە ئەرەب تىللىرىدا زامان ، شەخس ، سان ھەمدە تۈس جەھەتتە مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ . قالغان جەھەتلەردە ئاساسەن پەرق يوق دېيەرلىك .

6 . رەۋىش (الظرف)

ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ھەر خىل بەلگىسى ، ھالىتى ، ئورنى ، ۋاقتى ، سەۋەب ـ مەقسىتى ، مىقدار ـ دەرىجىسى ۋە بەزىدە سوئال بەلگىسىنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى رەۋىش دېيىلىدۇ .

رەۋىشلەر كۆپىنچە «قانداق ؟ قانداق قىلىپ ؟ قانداقچە ؟ قاچان ؟ قەيەردە ؟ . . .» دېگەنگە ئوخشاش سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ . مەسىلەن :

تېز يۈگۈرمەك ، ئاستا ماڭماق ، قارىسىغا سۆزلىمەك ، بۇرۇندىن تونۇش ، ياندىن ئۆتمەك ، قەستەن چېقىلماق . . .

رەۋىشلەر مەنىسىگە ئاساسەن ۋاقىت رەۋىشلىرى ، ئورۇن رەۋىشلىرى ، ھالەت رەۋىشلىرى ، سەۋەب ـ مەقسەت رەۋىشلىرى ۋە دەرىجە ـ مىقدار رەۋىشلىرى قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ . ئەرەب ۋە ئۇيغۇر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تىللىرىدا رەۋىشلەر بىلدۈرىدىغان مەنە ۋە ئۇز ئىچىگە ئالىدىغان دائىرە ئوخشىشىدۇ. بىراق، ئەرەب تىلىدا رەۋىش ئۇقۇمىنى جۈملە ئىچىدە ھالەت سۆپىتىدە ئىپادىلەشكە توغرا كەلگەندە، ئالاھىدە كاتېگورىيىلەر ھېسابلىنىدىغان **تمييز** ۋە **مصدرمعنوى** گە ئوخشاش ئۇسۇللارمۇ قوللىنىلىدۇ. ئەرەب تىلىدىكى رەۋىش ھەققىدە ئىلگىرى كۆپ توختالغاچقا، بۇ يەردە تەپسىلىي چۈشەنچە بەرمەيمىز.

7. سۆز ئارقا ياردەمچىلىرى (تىركەلمىلەر)

سۆز ئارقا ياردەمچىلىرى ئىسىم، سۆپەت، سان، ئالماش ۋە رەۋىشلەرگە ياندىشىپ كېلىپ، بۇ سۆزلەرنىڭ جۈملىدىكى باشقا سۆزلەر، بولۇپمۇ پېئىل بىلەن بولغان تۈرلۈك مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەيدۇ.

سۆز ئارقا ياردەمچىلىرىدىن «ئۈچۈن، توغرۇلۇق، ئارقىلىق، قارشى، دائىر...» قاتارلىقلار بار. ئەرەب تىلىدا بۇ خىل مەنىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر قوشۇمچىلار «**الحرف**» دەپ ئاتىلىپ، بىردەك سۆزلەرنىڭ ئالدىغا ئۇلىنىدۇ. شۇڭا، بۇلارنى ئەرەب تىلىدا «سۆز ئارقا ياردەمچىلىرى» دېيىش مۇۋاپىق ئەمەس.

8. باغلىغۇچىلار

جۈملىنىڭ ھەر خىل بۆلەكلىرىنى، قوشما جۈملە تەركىبىدىكى ئاددىي جۈملىلەرنى ئۆز ئارا باغلايدىغان ياردەمچى سۆزلەر باغلىغۇچىلار دېيىلىدۇ.

باغلىغۇچىلار ئىپادىلىگەن مەنىلىرىگە ۋە جۈملىدىكى رولىغا ئاساسەن بىرىكتۈرگۈچى باغلىغۇچىلار، قارمۇ قارشى باغلىغۇچىلار، كۆچەيتمە باغلىغۇچىلار، سەۋەب باغلىغۇچىلار، شەرت باغلىغۇچىلار ۋە تاللىما باغلىغۇچىلار دەپ ئالتىگە بۆلۈنىدۇ.

مەسىلەن : يەنە ، ھەم ، بىلەن ، ئەمما ، بىراق ، بولۇپمۇ ، ھەتتا ، شۇڭا ، شۇنىڭ ئۈچۈن ، گەرچە ، مۇبادا ، ئەگەر ، ياكى ، خاھى . . .

ئەرەب تىلى تەركىبىدە يۈقىرىدىكى باغلىغۇچىلار «الحـرف» تەركىبىدە **العطف** سۆپىتىدە قارىلىپ ، مەنە جەھەتتىن ئۇيغۇر تىلىدىكى باغلىغۇچىلار بىلەن ئوخشاش ئىشلىتىلىدۇ .

مەسىلەن : **ۇ ، ايضا ، لكن ، اضافة الى ذلك ، لـذلك ، بالرغم ، ان ، او ، ام** گە ئوخشاش .

9 . ئۈلانمىلار

مۇستەقىل سۆزلەر ۋە جۈملىلەرگە قوشۇلۇپ ، ئۇلارغا تۈرلۈك مەنە يۈكلەيدىغان ياردەمچى سۆزلەر ئۈلانمىلار دېيىلىدۇ .

ئۈلانمىلار ئايرىم سۆزلەرگە ياكى جۈملىلەرگە تۈرلۈك گراماتىكىلىق مەنىلەرنى، يەنى تەستىقلاش ، سوراق ، يېلىنىش ، تەكىتلەش قاتارلىق مەنىلەرنى قوشۇش ۋە كىشىلەرنىڭ پۈتۈن جۈملىدىكى پوزىتسىيىلىرىنى قوشۇپ ئىپادىلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ .

مەسىلەن : سەن بىلەن كېتىشىم مۇمكىنمۇ ؟

ئۇ كەلدىيۇ ، بىراق تېزلا كېتىپ قالدى .

مەن ساڭا تەكرار ئېيتتىمغۇ !

يۈقىرىدىكى «مۇ ، يۇ ، غۇ» لار ۋە «قۇ ، ما ، مى ، زە ، ئا ، ئە» قاتارلىقلار ئۈلانمىلار سۆزلىگۈچىنىڭ جۈملىدىكى ئوي - پىكرىگە قارىتا ھەر خىل ھېس - تۇيغۇ ۋە مەقسىتىنى ئىپادىلەيدۇ .

ئەرەب تىلىدا ئۈلانمىلار ئايرىم سۆز تۈركۈمى ئەمەس . بىراق ، ئۇ خىل مەنە ئەرەب تىلىدا پېئىل شەكلىنى قىسمەن قىسقارتىش ۋە ھېس - تۇيغۇ سۆزلىرىنى قوشۇش يوللىرى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ .

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۆلانمىلار ئەرەب تىلىدىكى **حرف**لەرنىڭ بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالسىمۇ، بىراق ئەرەب تىلىدا ئاز ئۇچرايدۇ.

10. ئىملىق سۆزلەر

جۈملە بۆلەكلىرى بىلەن گرامماتىكىلىق جەھەتتىن باغلانمايدىغان، سۆزلىگۈچىنىڭ ئىچكى ھېس - تۇيغۇسى، بۇيرۇق ۋە ھەر خىل ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى ئىپادىلەيدىغان سۆزلەر ئىملىق سۆزلەر دېيىلىدۇ.

ئىملىق سۆزلەر ئاۋاز ئىملىقلىرى ۋە ھالەت ئىملىقلىرى دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. مەسىلەن:

ئاۋاز ئىملىقلىرى: تاك-تۇك، قاس-قۇس، ۋاڭ-چۇڭ، غاراس-غۇرۇس، چىر-چىر، شىلدىر-شىلدىر...

ھالەت ئىملىقلىرى: ۋال-ۋۇل، مىغ-مىغ، غال-غال، لەپ-لەپ، جول-جول...

ھەر قايسى تىللاردىكى ئىملىق سۆزلەر مەنە ۋە ئۇقۇم جەھەتتىن ئوخشىشىپ كەتسىمۇ، بىراق بىر خىل مەنىنى ئوخشاش تاۋۇش بىلەن ئىپادىلەيدىغان ئەھۋال ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ. ئەرەب تىلىدا ئىملىق مەنىلىرىنى بىلدۈرىدىغان يۇقىرىقى سۆزلەر بار بولۇپ، ئۇلار فونېتىكىلىق قۇرۇلما جەھەتتىن ئۇيغۇر تىلى ئىملىقلىرىغا ئوخشاشمايدۇ. بۇ پەقەت فونېتىكىلىق تۈزۈلۈش جەھەتتىكى پەرقتۇر.

11. ئۈندەش سۆزلەر

مەنە جەھەتتىن كىشىلەرنىڭ ھېس- ھاياجىنى، خاھىشى، بۇيرۇقىغا باغلانغان ھالدا تەلەپپۇز قىلىنىدىغان ئاۋازلار ئۈندەش سۆزلەر دېيىلىدۇ.

ئۈندەش سۆزلەر پۈتۈن جۈملىگە مەنىۋى تۇس قوشىدىغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ قانداق مەنە ئىپادىلەيدىغانلىقى كونكرېت جۈملىدە ئىپادىلىنىدۇ . مەسىلەن :

ئايهاي ، نېمىدېگەن بەختلىك ! (خۇشاللىق)

پاھ ، ماۋۇنى قاراڭلار ! (ئەجەبلىنىش)

ۋىيەي ، يارام بەك ئاغرىپ كەتتى ! (ئاغرىنىش)

ئاھ ، بىچارە قىزىم ! (قايغۇ-ھەسرەت)

ھەتتىگىنەي ، قېرىنىدىشىم ! (پۇشايمان)

ئۈندەش سۆزلەر ئەرەب تىلىدىمۇ مەلۇم سالماقنى ئىگىلەيدۇ . بۇ تىلدا ئۈندەش مەنىسى يەككە سۆزلەرگە قارىغاندا، كۆپرەك جۈملە شەكلى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ . يەنى ئەرەب تىلىدا ئۈندەش مەنىسى كۆپىنچە جۈملە شەكلىنى قىسقارتىش ۋە سۆز ئورنىنى ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ . مەسىلەن : **مافعله** ، **افعل به** ، **ماشد** ، **واها** . . . دېگەندەك .

دېمەك ، ئەرەب ۋە ئۇيغۇر تىللىرىدا سۆز تۈركۈملىرىنى دەسلەپكى ئومۇمىي جەھەتتىن بۆلۈش ئوخشاشمىغىنى بىلەن ، كونكرېت تىل مەشغۇلىيىتىدە سۆزلەر ھامان ئەسلىي ھالىتى بويىچە ئىشلىتىلىدۇ . بۇ مۇقەررەر ھالدا سۆزنىڭ چوقۇم مەلۇم كونكرېت تۈركۈمگە تەۋە بولۇشىنى بەلگىلەيدۇ ۋە تەلەپ قىلىدۇ . ئەرەب تىلى ئۆگىنىشتە سۆز تۈركۈملىرىنى ئىگىلىگەندە يەنىمۇ ئىنچىكە بۆلۈشكە دىققەت قىلغاندىلا ، ئۇلارنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆز تۈركۈملىرى بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ .

2 . جۈملە بۆلەكلىرىدىكى پەرق

1 . جۈملە

تولۇق ئاياغلاشقان ئوي – پىكىرنى بىلدۈرگەن بىر ياكى بىر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قانچە سۆزنىڭ مۇئەييەن تەرتىپتىكى يىغىندىسى جۈملە دېيىلىدۇ.

جۈملە ئىگە بىلەن خەبەرنىڭ بايان مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەيدۇ. ھەرقانداق تىلدا ئىگە خەبەرسىز جۈملە مەۋجۇت بولمايدۇ (قىسقارغان جۈملىلەردىكى ئەھۋال بۇنىڭدىن مۇستەسنادۇر). جۈملە ئاياغلاشقاندا، جۈملە ئاخىرىغا چېكىت (.)، سوراق (؟) ياكى ئۈندەش (!) بەلگىسى قويۇلىدۇ. مەسىلەن، باھار كەلدى.

سىز نېمىشقا يىغلايسىز؟

ساۋاقداشلار، غەيرەت قىلىڭلار!

جۈملىلەرنى كىشىلەرنىڭ مەقسىتى ۋە ئوي-پىكرىنىڭ قانداق بولۇشىغا قاراپ خەبەر جۈملە، سوراق جۈملە، ئۈندەش جۈملە ۋە بۇيرۇق جۈملىدىن ئىبارەت تۆت تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

(1) خەبەر جۈملە

شەيئى، ئىش - ھەرىكەت، ۋەقە-ھادىسە ھەققىدىكى ئوي-پىكىرلەر بايان تەرىقىسىدە ئىپادىلەنگەن جۈملىلەر خەبەر جۈملە دېيىلىدۇ.

خەبەر جۈملىنىڭ خەبىرى ھەم ئىسىمدىن، ھەم پېئىلدىن تۈزۈلىدۇ. مەسىلەن:

تۈنۈگۈن قار توختىماي ياغقانىدى.

بۇ يەرگە كەلگەن كىشىنىڭ ئىسمى ساۋۇت.

(2) سوراق جۈملە

بىرەر نەرسە، ۋەقە، ھادىسە ياكى بىرەر ئىش-ھەرىكەت توغرىسىدىكى ئوي - پىكىرنى سوئال تەرىقىسىدە ئىپادىلەيدىغان جۈملە سوراق جۈملە دېيىلىدۇ. مەسىلەن، ئەمگەك قىلماق تەسمىكەن؟

سىز ئۇنى نېمىشقا تەنقىدلەيسىز؟

(3) ئۈندەش جۈملە

تۈرلۈك ھېسسىياتلىق پىكىرلەرنى ئىپادىلەيدىغان جۈملىلەر ئۈندەش جۈملە دېيىلىدۇ. مەسىلەن، مەن ئۇنى كۆرۈشكە نەقەدەر تەشنا ئىدىم-ھە!

خەپ، سېنىڭ ئەدىبىڭنى بىر بەرمىسەم!

(4) بۇيرۇق جۈملە

بۇيرۇق، ئۆتۈنۈش، سوئال، چاقىرىق، ئۈمىد مەزمۇنىدىكى ئوي - پىكىرلەرنى ئىپادىلەيدىغان جۈملىلەر بۇيرۇق جۈملە دېيىلىدۇ. مەسىلەن، سەن ئەرەب تىلى گرامماتىكىسىنى تەكرار ئوقۇ! شۇندىلا قۇرئان كەرىمنى چۈشىنەلەيسەن!

سىز زۇكام بولۇپسىز، دەرھال دوختۇرغا بېرىڭ!

يۇقىرىدىكى مىساللاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئۇيغۇر تىلىدىكى جۈملىلەر پەقەت ئىگىلىتقان مەنىسىگە ئاساسەن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. جۈملە قۇرۇلمىسىدىكى پەرق دىگەندەك ئېتىبارغا ئېلىنمايدۇ. بىراق، ئەرەب تىلىدا جۈملىلەرنى تۈرلەرگە بۆلگەندە ئاساسەن جۈملىنىڭ پېئىل ياكى ئىسىم بىلەن باشلانغانلىقى چىقىش قىلىنىپ، ئىككى تۈرگە، يەنى ئىسىملىك جۈملە (**الجملة الإسمية**)، پېئىللىق جۈملە (**الجملة الفعلية**) گە بۆلىنىدۇ. بۇ كۆپ تەرەپلەردە ئۇيغۇر تىلىدىكى خەبەر جۈملىگە ماس كېلىدۇ. سوراق جۈملە قۇرۇلما سۆز بېشىغا سوراق ھەرپلىرىنى قوشۇش ئارقىلىق ياسىلىدۇ. بۇ، ئۇيغۇر تىلىدىكى سوراق جۈملە ياساش ئۇسۇلىغا ئوخشىمايدۇ. (يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئەرەب تىلىدىكى سوراق جۈملە ئاخىرىغا سوراق بەلگىسى قويۇلۇۋاتىدۇ.) ئەرەب ۋە ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۈندەش جۈملىلەرنىڭ ياسىلىشى قىسمەن تەرەپلەردە ئوخشاشسىمۇ، يەنە بەزى تەرەپلەردە ئوخشىشىپ كەتمەيدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا ئۈندەش

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

جۈملىلەر كۆپىنچە بىر قىسىم ئۈندەش ۋە ئىملىق سۆزلەر ياردىمىدە — يېزىقتا بەلگىلەر، تىلدا تەلەپپۇز ئۆزگىرىشى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ، ئەرەب تىلىدا جۈملە قۇرۇلمىسىنى يۆتكەش، ئالماشتۇرۇش ھەمدە «ما»غا ئوخشاش سۆزلەرنى قوشۇش يولى بىلەن ياسىلىدۇ. ئەرەب تىلىدا ئۈندەش جۈملىلەرنىڭ بىرقانچە قېلىپى بولىدۇ. ئۇلارنى يوختا ئىگىلەش كېرەك. ئۇيغۇر تىلىدا پېئىل يىلتىزى (ئىككىنچى شەخس بىرلىك شەكلى) نى بىۋاسىتە ئىشلىتىش ياكى كەلگۈسى زامان پېئىلىنى ئىشلىتىپ، يېزىقتا بەلگىلەرنى، ئېغىزدا تەلەپپۇزنى پەرقلەندۈرۈش ئارقىلىق ئىككىنچى شەخسكە قارىتىلغان بۇيرۇق جۈملە ياسىلىدۇ. مەسىلەن، سەن ياز! سىلەر دەرھال كېتىڭلار!

بىرىنچى شەخس ۋە ئۈچىنچى شەخسكە قارىتىلغان بۇيرۇق جۈملە پېئىل يىلتىزىغا «ئاي، ئەي، ئايلى، ئەيلى، سۇن» قاتارلىق قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق ياسىلىدۇ. مەسىلەن:

مەن ماڭاي!

باللار! بىز باغچىغا بارايلى!

ئۇ كەلمىسۇن!

ئۇلار بۈگۈن يېنىمغا كەلسۇن!

ئەرەب تىلىدىكى بۇيرۇق جۈملىلەرنىڭ ياسىلىش ئۇسۇلىنى ئالدىنقى سەھىپىلەردە ئىلگىرى تەپسىلىي تونۇشتۇرغانىدۇق. ئەرەب تىلىدىكى بۇيرۇق جۈملىلەر بىلەن ئۇيغۇر تىلىدىكى بۇيرۇق جۈملىلەرنىڭ پەرقى شۇكى، ئەرەب تىلىدا بۇيرۇق جۈملىلەر شۇ جۈملىدىكى پېئىلنىڭ بۇيرۇق شەكلى (لامسىز بۇيرۇق ۋە لاملىق بۇيرۇق) بارلىققا كەلگەندىلا ئاندىن مەۋجۇت بولىدۇ. پېئىلنىڭ

بۇيرۇق شەكلى تۈرلەنمەي تۇرۇپ بۇيرۇق جۈملە شەكىللەنمەيدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا بولسا ئەھۋال يۇقىرىقىدەك بولىدۇ.

ھەر قانداق جۈملە ئۆزىنىڭ لېكسىكىلىق ۋە گىراماتىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرى بويىچە بىر- بىرىدىن پەرقلىنىدىغان قىسىملاردىن تەركىب تاپىدۇ. بىز تۆۋەندە جۈملە بۆلەكلىرى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە بېرىپ ئۆتىمىز.

جۈملىدە ئۆز ئالدىغا مەلۇم سىنتاكسىسلىق ۋەزىپە ئۆتەپ كەلگەن، بىر - بىرىدىن لېكسىكىلىق ۋە گىراماتىكىلىق جەھەتلەردە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان تەركىبىي قىسىملار جۈملە بۆلىكى دېيىلىدۇ.

جۈملە بۆلەكلىرى جۈملىدىكى رولىغا قاراپ باش بۆلەكلەر ۋە ئەگەشمە بۆلەكلەر دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. باش بۆلەكلەرگە ئىگە، خەبەر؛ ئەگەشمە بۆلەكلەرگە ئېنىقلىغۇچى، تولدۇرغۇچى ۋە ھالەت كىرىدۇ. ئىگە بىلەن خەبەر ئادەتتە جۈملىنى ئۇيۇشتۇرىدىغان مەركىزىي بۆلەك ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار ئۆزئارا بېرىكىپ ھەر خىل مۇناسىۋەتنى ئىپادىلەيدۇ. تۆۋەندە جۈملە بۆلەكلىرىنى شەرھلەش ئاساسىدا ئۇيغۇر ۋە ئەرەب تىلىدىكى جۈملە بۆلەكلىرىنىڭ پەرقى ۋە ئوخشاشلىقى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە بېرىمىز:

1. ئىگە

ئىگە —گىراماتىكىلىق جەھەتتە مۇستەقىللىققا ئىگە بولۇپ، ئۇ ئوي - پىكىرنى ئۆزىگە قاراتقۇچى شەيئى، يەنى ئوي - پىكىرنىڭ سۇبيېكتىنى بىلدۈرىدۇ.

ئۇيغۇر تىلىدا ئىسىملار ۋە ئىسىم ئورنىدا قوللىنىلىدىغان ئىسىم خاراكتېرلىك بارلىق سۆزلەر جۈملىدە ئىگە بولۇپ كېلىدۇ.

مەسىلەن، شۇ كۈنى مېنىڭ كۆڭلۈم تولىمۇ غەش ئىدى.

ئەخمەق كۈندۈزى چىراغ ياقىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئالماقنىڭ بەرمىكى بار.

ئەرەب تىلىدا ئىسىملىك جۈملىلەردىكى ئىگە (المبتدأ) بىلەن پېئىللىق جۈملىدىكى ئىگە (الفاعل) خاراكتېر جەھەتتىن ئوخشىشىپ كەتمەيدۇ. ئىسىملىك جۈملىلەردىكى ئىگە (المبتدأ) ھۆكۈم ۋە كېسىم خاراكتېرلىك جۈملىلەرنىڭ سۇبيېكتىنى بىلدۈرسە، پېئىللىق جۈملىلەردىكى ئىگە (الفاعل) ھەرىكەت ئىگىسىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدىمۇ ئوخشاش مەنىدىكى ئىگىلەر مەۋجۇت بولسىمۇ، بىراق جۈملىلەر پېئىللىق جۈملە ۋە ئىسىملىك جۈملە دەپ ئايرىلمىغاچقا، المبتدأ ۋە الفاعل ئوخشاشلا ئىگە دەپ قارىلىدۇ. ماھىيەت ئېتىبارى بىلەن بۇمۇ خاتا ئەمەس.

2. خەبەر

خەبەر جۈملىدە ئىگىنىڭ ھەرىكىتى، ھالىتى؛ سۈپىتى ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلىرىنى ئىپادىلەپ، جۈملىدە بايان قىلىنغان ئوي-پىكىرنىڭ ئاياغلاشقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

خەبەر جۈملىدە ئۇيۇشتۇرۇش ۋە مەركەزلەشتۈرۈش رولىنى ئوينايدۇ. شۇڭا، ئۇ جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئوي - پىكىرنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى ۋە جۈملىنىڭ خاراكتېرىنى بەلگىلەيدۇ. ھەرقانداق تىلدا خەبەرسىز جۈملە تۈزۈلمەيدۇ. مەسىلەن:

سىز ئوقۇۋاتقان مېنىڭ كىتابىم.

قومۇل قوغۇنى بەك تاتلىق.

ئۇ تورپاندىن كەلگەنىكەن.

ئەرەب تىلى گىرامماتىكىسىنى يادلىماي تۇرۇپ، ئەرەب تىلىنى پىششىق ئۆگەنگىلى بولمايدۇ.

مۇستەقىل سۆز تۈركۈمىنىڭ ھەممىسى جۈملىدە خەبەر بولۇپ كېلىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر تىلىدا خەبەر قانداق سۆز ۋە سۆز

بىرىكمىلىرىدىن تۈزۈلگەنلىكىگە قاراپ پېئىلدىن تۈزۈلگەن خەبەر ۋە ئىسمدىن تۈزۈلگەن خەبەر دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

ئۇيغۇر تىلىدا پېئىلدىن تۈزۈلگەن خەبەر ئەرەب تىلىدىكى ئىسملىك ياكى پېئىللىق جۈملىنىڭ پېئىلدىن تۈزۈلگەن خەبىرى (**الخبر**ياكى **الفعل**) گە ماس كەلسە، ئىسىمدىن تۈزۈلگەن خەبەر ئەرەب تىلىدىكى ئىسىملىك جۈملىنىڭ ئىسىمدىن تۈزۈلگەن خەبىرى (**الخبر**) گە ماس كېلىدۇ.

3. تولدۇرغۇچى

پېئىلدىن تۈزۈلگەن خەبەر بىلەن باشقۇرۇش، باغلىنىشتا كېلىپ، جۈملە مەزمۇنىنى تولدۇرۇپ، كېڭەيتىپ كېلىدىغان ئەگەشمە بۆلەك تولدۇرغۇچى دېيىلىدۇ.

ئۇيغۇر تىلىدا تولدۇرغۇچىلار جۈملىنىڭ ئىگىسى بىلەن بولغان باغلىنىشىنىڭ بىۋاستە ياكى ۋاستىلىق بولۇشىغا قاراپ، بىۋاستە تولدۇرغۇچى ۋە ۋاستىلىق تولدۇرغۇچى دەپ ئايرىلىدۇ.

مەسىلەن:

ئاشنى باداڭدىن سورا، ئىشنى كاداڭدىن. (بىۋاستە)

بىز مەسىلىگە ئەتراپلىق قاراشنى ئۆگىنەيلى. (ۋاستىلىق)

تولدۇرغۇچى بولۇپ كەلگەن سۆز ئىگە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ھەر خىل ۋاستە، بولۇپمۇ كېلىش قوشۇمچىلىرى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ. بۇ ھەقتە كېيىن توختىلىمىز.

ئەرەب تىلىدا تولدۇرغۇچىلار (**المفعول**) بەش بولۇپ، ئۇلار ھەرىكەت ئوبيېكتى تولدۇرغۇچىسى (**المفعول به**)، سەۋەب تولدۇرغۇچىسى (**المفعول له**)، ماكان-زامان تولدۇرغۇچىسى (**المفعول فيه**)، بىللىلىك تولدۇرغۇچىسى (**المفعول معه**) ۋە مەنىداش تولدۇرغۇچى (**المفعول المطلق**) دىن ئىبارەت. يۇقىرىدىكى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تولدۇرغۇچىلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان شەكىللىرى ئۇيغۇر تىلىدا يەنە شۇ مەنىلەردە كېلىدۇ ھەم جۈملىدە چۈشۈم كېلىش، بېرىش كېلىش، چىقىش كېلىش قوشۇمچىلىرىنىڭ ئىسىم خاراكتېرلىك سۆزلەرگە ئۇلىنىشىدىن ھاسىل بولىدۇ. پەرق پەقەت ئاتاش ۋە قايسى ئۆلچەمنى چىقىش قىلىپ تۈرلەرگە بۆلۈشتە ئىپادىلىنىدۇ.

4. ئېنىقلىغۇچى

ئېنىقلىغۇچى جۈملىدە شەيئىنىڭ بەلگىسى، كىمگە، نېمىگە تەۋە، قاراشلىق ئىكەنلىكىنى، نېمىدىن ياسالغانلىقى قاتارلىق خۇسۇسىيەتلىرىنى بىلدۈرىدىغان جۈملە بۆلىكىدۇر.

ئېنىقلىغۇچى جۈملىدە ئېنىقلانغۇچى بولۇپ كەلگەن ئىسىم ۋە ئىسىمداشنىڭ ئالدىدا كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن سىنتاكسىسلىق قۇرۇلما ھاسىل قىلىدۇ. ئېنىقلىغۇچىلار سۈپەت، سان، ئالماش، ئىسىم، تەقلىدىي سۆز ۋە سۈپەتداشلاردىن ياسىلىدۇ.

مەسىلەن، ياخشى كۆڭلەر يېتىپ كەلمەكتە.

ئالتىنچى ئايدا غۇلجىغا بارىمىز.

ھەر بىر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا.

ئويلىماي قىلغان ئىشتا نەتىجە ئاز بولار.

ئەرەب تىلىدا ئېنىقلىغۇچى **الصفة** (**النعت**) نىڭ سۈپەتلەنگۈچى (ئېنىقلانغۇچى) بۆلەكلەرگە قوشۇلۇشى ئارقىلىق ئىزاپەتلىك بىرىكمىلەردە **المضاف إليه** شەكلىدە **المضاف** غا قوشۇلۇش ئارقىلىق ھەمدە ئەگەشمە جۈملىلەردە **الذي**، **التي**، **الذين**، **واللتي** قاتارلىق باغلىغۇچىلار ئۇلانغان سۆزلەر ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدىكى ئېنىقلىغۇچى بىلەن ئەرەب تىلىدىكى ئېنىقلىغۇچىنىڭ مەنىسى ئوخشاش. بىراق ئەرەب تىلىدا ئېنىقلىغۇچى ئەگەر ئېنىقلىغۇچى سۈپەت، **المضاف إليه**

دىرىجە سان ۋە الذى... قاتارلىقلار سۆز بولۇپ كەلگەن بولسا مۇتلەق هالدا ئېنىقلانغۇچىنىڭ ئارقىسىغا ئۇلىنىدۇ .

مەسىلەن : **كلمات القران** (قۇرئان كەرىم سۆزلۈكلىرى لۇغىتى) ، **اليوم السعيد** (بەختىيار كۈن) دەك .

5 . هالەت

هالەت جۈملىدە خەبەر ياكى باشقا بۆلەك ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن ئىش هەرىكەتنىڭ هالىتى ، بەلگىسى ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلىرىنى ئېنىقلاپ كېلىدۇ . شۇڭا ، ئۇ ئاساسەن پېئىل ياكى پېئىل خاراكتېرلىك بىرىكمىلەردىن تۈزۈلگەن بۆلەكلەرگە ياندىشىپ كېلىدۇ . مەسىلەن ، قىلغان ياخشىلىقىڭىزنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايمەن .

ئىشىم پۈتۈنلەي توگىدى .

هالەتلەر ئىش – هەرىكەتنىڭ تۈرلۈك هالىتى ۋە بەلگىسىنى ئىپادىلەيدىغان رەۋىشلەر ۋە رەۋىش ئورنىدا كەلگەن باشقا سۆزلەردىن تۈزۈلىدۇ . شۇڭا ، ئۇلار جۈملىدە هەر خىل مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ ۋە ئىپادىلەنگەن مەنىسىگە قاراپ ، سۈپەت هالىتى ، سەۋەب هالىتى ، مەقسەت هالىتى ، ئورۇن هالىتى ۋە ۋاقىت هالىتى قاتارلىق بەش تۈرگە بۆلۈنىدۇ .

ئەرەب تىلىدىكى هالەت چۈشەنچىسى بىلەن ئۇيغۇر تىلىدىكى هالەت چۈشەنچىسى نىسبەتەن پەرقلىنىدۇ . جۈملىدە رەۋىش ۋە رەۋىش خاراكتېرلىك سۆزلەرنىڭ ئاڭلاتقان مەنىسى ئوخشاش بولىسىمۇ ، بىراق ، مەزكۇر ئىككى تىلدا هالەتلەرنىڭ كونكرېت تۈرلىرىنى بېكىتىش ئەھۋالى ئوخشاشمايدۇ ، ئۇيغۇر تىلىدا يۇقىرىدىكى بەش تۈرلۈك هالەت ئىچىدە سەۋەب هالىتى ، مەقسەت هالىتى ، ئورۇن هالىتى ۋە ۋاقىت هالىتى قاتارلىق تۆت تۈر ئەرەب

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

تىلىدا تولدۇرغۇچىلار قاتارىدا سۆزلىنىدۇ ۋە ئۇلار ئەرەب تىلىدىكى سەۋەب تولدۇرغۇچىسى (**المفعول لــه**) ، ماكان - زامان تولدۇرغۇچىسى (**المفعول فيه**) قاتارلىقلار بىلەن ماس كېلىدۇ. دېمەك، ھالەت ئۇيغۇر ۋە ئەرەب تىللىرىدا ئوخشاشمىغان نۇقتىدىن چىقىش قىلىنىپ تەھلىل قىلىنىدىغان بولۇپ، كونكرېت تىل ئۆگىنىشتە ئۇلارنى يەنمۇ ئىنچىكە پەرقلەندۇرۇشكە توغرا كېلىدۇ.

6. ئىزاھلىغۇچى

جۈملىدە جۈملىنىڭ مەلۇم بىر بۆلىكىنى ئىزاھلاپ، ئېنىقلاپ كېلىدىغان تەركىب ئىزاھلىغۇچى دېيىلىدۇ.

ئىزاھلىغۇچى ئۆزى ئىزاھلايدىغان نەرسە ياكى شەخسنى باشقا نام بېرىش ياكى باشقىچە چۈشەندۈرۈش ئارقىلىق ئىزاھلايدۇ.

مەسىلەن: باھار ئەلچىسى قارلىغاچ يېتىپ كەلدى.

ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىزاھلىغۇچى ئەرەب تىلىدىكى بايان قىلغۇچى تەڭداش بۆلەك (**عطف البيان**) گە ماس كېلىدۇ. تەكىت سۆزى (**التأكيد**) گىمۇ قىسمەن ماس كېلىدۇ. تەكىتمۇ سۆز ۋە سۆز بىرىكمىسىدىن پايدىلىنىپ، جۈملىنىڭ مەلۇم بۆلىكىنى كۈچەيتىدىغان بۆلەكتۇر. مەسىلەن، **لقد رايت المدير نفسه**. (مۇدىرنىڭ ئۆزىنى كۆرگەندىم)

بىراق، ئەرەب تىلىدىكى **كل** ، **جميع** ، **عامة** ، **كلا** ، **كلتا** ... غا ئوخشاش تەكىت سۆزلىرى بەزىدە ئىزاھلىغۇچىغا ئوخشاشمايدۇ، بەلكى ئېنىقلىغۇچى ۋە ھالەتكە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئىككى تىل ئوتتۇرىسىدىكى مەزكۇر پەرققە دىققەت قىلىش كېرەك.

يۇقىرىقىلاردىن پەرقلىق ھالدا ئەرەب تىلىدا يەنە بەدەل

(البدل) ، پەرقلەندۈرگۈچى (التمييز) قاتارلىق جۈملە تەركىبلىرى مەۋجۇت . بۇ مەزمۇنلار ئالدىنقى سەھىپىلەردە تەپسىلىي چۈشەندۈرۈلگەچكە ، يەنە تەكرارلاپ ئىزاھلىمايمىز .

3 . كېلىش كاتېگورىيىسىدىكى پەرقلەر

ئۇيغۇر تىلىدا ئىسىملار ياكى ئىسىمداشلار جۈملە تەركىبىدە جۈملىنىڭ بىرەر بۆلىكى بولۇش ئۈچۈن ، مەلۇم بىر كېلىشتە كېلىدۇ . ئىسىملارنىڭ جۈملىدىكى ۋەزىپىسى ۋە باشقا بۆلەكلەر بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتتە بولۇشى ئاۋۋال ئۇلارنىڭ بىرەر كېلىش شەكلىدە كېلىشىگە باغلىق . كېلىش قوشۇمچىلىرى ئىسىملارنى ئاساسەن جۈملىنىڭ پېئىلدىن ياسالغان بۆلەكلىرى بىلەن باغلاش رولىنى ئۆتەپ ، ئىسىملارنىڭ جۈملىدىكى ۋەزىپىسىنى بەلگىلەيدۇ . كېلىش كاتېگورىيىسىنىڭ قوشۇمچىلىرى سۆزنىڭ لېكسىكىلىق مەنىسىگە ھېچقانداق يېڭى مەنە قوشماي ، پەقەت تۈرلۈك گرامماتىكىلىق مەنىلەرنىلا يۈكلەيدۇ .

دېمەك ، ئىسىم بىلەن پېئىلنىڭ ، ئىسىم بىلەن ئىسىمنىڭ ياكى ئىسىم بىلەن سۈپەتنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىدىغان ، ئۇلارنى ئۆزئارا باغلاپ تۈرلۈك گرامماتىكىلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدىغان گرامماتىكىلىق كاتېگورىيە كېلىش كاتېگورىيىسى دېيىلىدۇ .

كېلىش قوشۇمچىلىرى تۈپ ئىسىملارنىڭ ياكى سان ، شەخس قوشۇمچىلىرى بىلەن تۈرلەنگەن ئىسىملارنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ كېلىدۇ . مەسىلەن ، مەكتەپنى ، مەكتەپكە ، مەكتەپلەردىن ، مەكتىپىمىزنى ، مەكتەپنىڭ ، مەكتىپىدە .

ئۇيغۇر تىلىدا ئالتە كېلىش بار بولۇپ ، ئۇلار باش كېلىش ، ئىگىلىك كېلىش ، بېرىش كېلىش (يۆنىلىش كېلىش) ، چۈشۈم

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كېلىش ، ئورۇن كېلىش ۋە چىقىش كېلىشتىن ئىبارەت .

1 . باش كېلىش

ئىسىملار كېلىش قوشۇمچىلىرى بىلەن تۈرلەنمەي ئەسلىي شەكلىدە كەلگەندە باشقا سۆزلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىدىغان كېلىش باش كېلىش دېيىلىدۇ .

باش كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار جۈملىدە كۆپىنچە ئىگە ، خەبەر ۋە ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كېلىدۇ . مەسىلەن :

سىز بىزگە خۇشاللىق ئېلىپ كەلدىڭىز .

ئېھتىياتچانلىق — كۈچ .

سىلەر گۈزەل ۋەتىنىڭ تۆھپىكار قەھرىمانلىرى .

2 . ئىگىلىك كېلىش

جۈملە ۋە سۆز بىرىكمىلىرىدە ئىگىلىگۈچى شەيئى بىلەن ئىگىلەنگۈچى شەيئى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئىپادىلەيدىغان كېلىش ئىگىلىك كېلىش دېيىلىدۇ .

ئىگىلىك كېلىش قوشۇمچىسى «نىڭ» بولۇپ ، ئىگىلىك كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار جۈملىدە «كىمنىڭ ؟ نېمىنىڭ ؟ نېمىسىنىڭ ؟ » دېگەنگە ئوخشاش سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىپ، ئېنىقلىغۇچى بولىدۇ . مەسىلەن :

سىلەرنىڭ ئىستىقباڵىڭلار پارلاق .

ئەھمەدنىڭ ئوقۇغۇچىسى يېتىپ كەلدى .

ئىگىلىك كېلىش قوشۇمچىسى «نىڭ» ئۇيغۇر تىلىدا بەزىدە چۈشۈپ قالىدۇ . بىراق ، بۇ ئىگىلىك مۇناسىۋىتىنىڭ مەۋجۇت بولمىغانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ . مەسىلەن ، قەشقەر خەلقى (قەشقەرنىڭ خەلقى)

سۆزلەش پۇرسىتى (سۆزلەشنىڭ پۇرسىتى)

3 . بېرىش كېلىش (يۆنىلىش كېلىش)

سۆز بىرىكمىسى ۋە جۈملىدە ئىسىملارغا باغلىنىپ ، ئىسىملارنىڭ ھەرىكەت ۋە سۈپەتكە قارىتىلغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان كېلىش بېرىش كېلىش دېيىلىدۇ .

بۇ كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار كۆپىنچە پېئىل ۋە سۈپەتلەرگە باغلىنىپ كېلىدۇ . بېرىش كېلىش قوشۇمچىلىرى «غا ، قا ، گە ، كە» بولۇپ ، بۇ كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار «كىمگە ؟ نېمىگە ؟ كىملەرگە ؟ نېمىلەرگە ؟ قەيەرگە ؟ نەگە ؟» دېگەندەك سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ . مەسىلەن :

مەن دەم ئېلىشقا چىقتىم .

بۇ شىبىلىتنى سىزگە ئالدىم .

ئۇ ئاقسۇغا كەتتى .

4 . چۈشۈم كېلىش

جۈملە ۋە سۆز بىرىكمىلىرىدە ئىسىملارغا ئۇلىنىپ ، ئۇلارنى باشقا سۆزلەرگە ، بولۇپمۇ پېئىللارغا بېقىندۇرۇپ كېلىپ ، ھەرىكەتنىڭ بىۋاستە ئوبيېكتىنى ئىپادىلەيدىغان كېلىش چۈشۈم كېلىش دېيىلىدۇ .

چۈشۈم كېلىشنىڭ قوشۇمچىسى «نى» بولۇپ ، چۈشۈم كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار «نېمىنى ؟ كىمنى ؟ نېمىلەرنى ؟ كىملەرنى ؟» دېگەن سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ .

بىز ۋەتەننى سۆيىمىز .

بۇ كىتابلارنى قەيەردىن ئالدىڭىز ؟

چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى بەزىدە چۈشۈپمۇ قالىدۇ .

مەسىلەن :

تاماق يېدىڭىزمۇ ؟ (ئەسلى تاماقنى) ئۇ ماڭا نۇرغۇن سۆز

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قىلدى . (ئەسلى سۆزنى)

5 . ئورۇن كېلىش

جۈملە ۋە سۆز بىرىكمىلىرىدە ئىسىملارغا ئۇلىنىپ ، ئىسىملارنى ئۆزى باغلىنىپ كېلىدىغان سۆزگە بېقىندۇرۇپ كېلىپ، ئىش - ھەرىكەتنىڭ پەيدا بولغان ئورنىنى بىلدۈرىدىغان كېلىش ئورۇن كېلىش دېيىلىدۇ .

ئورۇن كېلىش قوشۇمچىلىرى «دا ، تا ، دە ، تە» بولۇپ ، بۇ كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار «نەدە ؟ قەيەردە ؟ نېمىدە ؟ كىمدە ؟» دېگەندەك سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ . مەسىلەن :

بىز بازاردا ، ئۇ كېلىدۇ .

چوڭ ئاكام ئۈرۈمچىدە ئوقۇيدۇ .

6 . چىقىش كېلىش

ئىسىملارغا باغلىنىپ كېلىپ ، ئىش - ھەرىكەتنىڭ چىقىش ئورنى ۋە ئۇقتىسىنى بىلدۈرىدىغان كېلىش چىقىش كېلىش دېيىلىدۇ .

چىقىش كېلىشنىڭ قوشۇمچىسى «تىن ، دىن» بولۇپ ، چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى ئۇلانغان ئىسىملار «نەدىن ؟ قەيەردىن ؟ نېمىدىن ؟ كىمدىن ؟» دېگەندەك سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ . مەسىلەن ، ئۇ خوتەندىن كەلگەن .

مەن كىچىكىمدىن تارتىپلا يېزىدا چوڭ بولغان .

ۋەتەندىن ئەزىز نەرسە يوق .

ناندىن بىر پارچە يېمەمسىز ؟

يۇقىرىقىلار ئۇيغۇر تىلىدا ئىسىملارغا باغلىنىپ ، ئىسىملارنىڭ جۈملىدىكى ۋەزىپىسىنى بەلگىلەپ كېلىدىغان بەلگە - ئالامەتلەردۇر . بۇ ئالامەتلەر ئۇيغۇر تىلىدا يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك

«كېلىش كاتېگورىيىسى» نامىدا ئاتىلىپ ،كونكرېت تىل ئۆگىنىش ۋە تىل تەتقىقاتى ئىشلىرىدا مۇھىم گرامماتىكىلىق ھادىسە سۈپىتىدە قارىلىدۇ . ئەرەب تىلىدىكى ئىسىملارنىڭ كېلىش كاتېگورىيىسى ئەرەب تىلى گرامماتىكىسىدىكى ئەڭ نۇقتىلىق مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولۇپ ، «قىسقىچە ئەرەب تىلى گىرامماتىكىسى»نىڭ «تاۋۇش بەلگىلىرى» **(حركات الإعراب)** بۆلۈكىدە ھەل قىلىنغان . ئۆگەنگۈچىلەر كېلىش قانونىيەتلىرىنى بىلمەي تۇرۇپ ئەرەب تىلىنى ئۆگىنەلمەيدۇ . شۇڭا ، ئېيتىشقا بولىدۇكى ، ئەرەب تىلىدا «كېلىش» مەسىلىسى گرامماتىكىلىق مەسىلىلەرنىڭ ئەڭ مۇشكۇلى ۋە ئاساسلىقى ھېسابلىنىدۇ . **حركات الإعراب** بولسا خۇددى ئۇيغۇر تىلىدىكى كېلىش قوشۇمچىلىرىغا ئوخشاش جۈملە ۋە سۆز بىرىكمىلىرىدە ئىسىملارنىڭ پېئىل ۋە قوشۇمچىلار بىلەن بولغان لېكسىكىلىق ۋە گرامماتىكىلىق مەنىسىنى بەلگىلەيدىغان ئالامەتلەر بولۇپ ، ئەرەب تىلىدىكى ئىسىم ۋە ئىسىم خاراكتېرلىك سۆزلەر ئۈچ خىل كېلىشتە كېلىدۇ. ئۇلار :

1) **الرفع**
2) **النصب**
3) **الجر**

بىز كىتابىتا مەخسۇس يۇقىرىقى ئۈچ كېلىش ۋە ئۇلارنىڭ كونكرېت تىل شارائىتىدىكى فونېتىكىلىق ئۆزگىرىشلىرىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرۈدۇق . ھەم «**الرفع**» نى باش كېلىش ، «**النصب**» تەۋەلىك كېلىش ، «**الجر**» نى بولسا تارتىما كېلىش دەپ ئاتىدۇق . گرامماتىكىلىق مەنە جەھەتتىن ئالغاندا ، «**الرفع**» ئۇيغۇر تىلىدىكى باش كېلىشكە تامامەن ماس كېلىدۇ . «**النصب**»

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بەزى ئەرەب تىلى دەرسلىكلىرىدە «چۈشۈم كېلىش» دەپ ئاتالغان .
چۈشۈم كېلىش بولسا پەقەت المفعول فيه گىلا ماس كېلىپ
باشقىسىغا توغرا كەلمەيدۇ. شۇڭا ، بىز «النصب» ھەم ئىش -
ھەرىكەتنىڭ ئوبيېكتى بولغان ئىسىملارنىڭ ئىش - ھەرىكەت
ئىگىسىگە مەنە جەھەتتىن تەۋە بولىدىغانلىقى ھەم ئۇنىڭ ئەرەب
تىلى گراماتىكىسىدىكى ئالاھىدە مەنىسى ۋە رولى قاتارلىق
مەسىلىلەرنى ئېتىبارغا ئېلىپ ، «النصب»نى تەۋەلىك كېلىش
دەپ ئاتىدۇق . بۇ ھازىرچە مۇقىملاشقان گراماتىكىلىق ئاتالغۇ
ئەمەس . بۇ ھەقتە يەنىمۇ ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ ، «الجر» بەزى
ئەرەب تىلى كىتابلىرىدا «ئىگىلىك كېلىش» دەپ تەرجىمە
قىلىنغان . بىزنىڭچە بۇنداق دېيىش يېتەرلىك ئەمەس . چۈنكى ،
«الجر» نى «ئىگىلىك كېلىش» دېيىش پەقەت ئىزافەتلىك
بىرىكمىلەردە ئىسىملارنىڭ ئىگىلىك مۇناسىۋەتتە
باغلىنىدىغانلىقىنىلا چىقىش قىلغانلىق بولىدۇ . (مەسىلەن ،
كتاب الطب) . بىراق بۇنداق دېگەندە ئىزاپەتلىك بۆلەكلەردىن
باشقا ، «الجر» ئەرەب تىلىدا ئىسىملارغا قوشۇلىدىغان ئالدى
قوشۇلغۇچىلار ئىسىملارغا يۈكلەيدىغان مەنىگە تەڭ بولالمايدۇ . بۇ
باشقا كېلىشلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالالمايدۇ. چۈنكى ، ئەرەب تىلىدا
ئىسىملارنى جەرلىك قىلىدىغان ھەرپلەر ئىسىملارغا ئۇلانغاندا
كۆپىنچە يۆنىلىش كېلىش ، ئورۇن كېلىش ، چىقىش كېلىش
مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ .

مەسىلەن ، إلى البيت (ئۆيگە) (يۆنىلىش كېلىش)

في البيت (ئۆيدە) (ئورۇن كېلىش)

من البيت (ئۆيدىن) (چىقىش كېلىش)

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، «الجر» يالغۇز ئىگىلىك كېلىشلا

بولماستىن يەنە يۆنىلىش كېلىش ، ئورۇن كېلىش ۋە چىقىش كېلىشلەردۇر . مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا ، «الجر»نى «تارتما كېلىش» دەپ ئاتاش مۇۋاپىق ، چۈنكى بارلىق جەررىلىك قىلغۇچى ھەرپلەر ئۆزى ئۇلىنىپ كېلىدىغان ئىسىملارنى تارتىپ (ئىگە بولغۇچىغا ، مەلۇم ماكانغا ، مەلۇم يۆنىلىشكە ۋە مەلۇم ئورۇن — نۇقتىدىن) ئۇلارغا مۇئەييەن مەنە يۈكلەيدۇ .

قىسقىسى ئۇيغۇر تىلىدىكى كېلىش كاتېگورىيىسىدىكى ئالتە كېلىش بىلەن ئەرەب تىلىدىكى **المرفوعات** ، **المنصوبات** ۋە **المجرورات** لار مەلۇم نۇقتىلار بويىچە ماس كېلىدۇ . تىل ئۆگىنىشتە بۇ پەرقلەر ۋە ماسلىقلار تولۇق ئېتىباغا ئېلىنىشى كېرەك .

ئۇيغۇر تىلى بىلەن ئەرەب تىلى ئوتتۇرىسىدا پەرق ناھايىتى چوڭ . يۇقىرىدىكى ئۈچ نۇقتا ئەشۇ پەرقلەرنى چوڭراق تۈركۈملەر بويىچە بايان قىلىشقا ئورۇنۇشىمىزنىڭ نەتىجىسى ، خالاس . ئۆگەنگۈچىلەر يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ پەرقلەندۇرۇشنى خالىسا ، ئۇيغۇر تىلىغا مۇناسىۋەتلىك كىتابلاردىن پايدىلىنىشلىرىنى تەۋسىيە قىلىمىز .

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

القسم الأول: الصرف

إِقْرَأْ بِسْمِ رَبِّكَ الَّذِىْ خَلَقَ

إِعْلَمْ اَسْعَدَكَ اللهُ فِى الدَّارَيْنِ. إِنَّ كَلِمَاتِ الْعَرَبِ عَلَى ثَلاَثَةِ اَقْسَامٍ: إِسْمٌ و فِعْلٌ و حَرْفٌ. اَلإِسْمُ نَحوُرَجُلٍ. اَلفِعْلُ نَحْوُ ضَرَبَ. اَلْحَرفُ نَحْوُ مِنْ وَ عَنْ.

1. اَلإِسْمُ عَلَى ثَلاثَة أَقْسَامٍ

اَلإِسْمُ عَلَى ثَلاَثَةِ اَقْسَامٍ: ثُلاَثِيٌّ وَ رُبَاعِيٌّ وَ خُمَاسِيٌّ: اَلثُّلاثِى مَايُقَالُ لِذِىْ ثَلاَثَةِ أَحْرُف نَحْوُ زَيْد. اَلرُّبَاعِيُّ مَايُقَالُ لِذِىْ أَرْبَعَة اَحْرُف نَحْوُ جَعْفَرَ. اَلْخُمَاسِىُّ مَايُقَالُ لِذِىْ خَمْسَةِ اَحْرُفٍ نَحْوُ سَفَرْجَلٍ.

2. اَلْفِعْلُ عَلَى ضَرْبَيْنِ

اَلْفِعْلُ قِسْمَان ثُلاَثِيٌّ وَ رُبَاعِيٌّ. اَلثُّلاثِيُّ مَايُقَالُ لِذِىْ ثَلاَثَة اَحْرُف نَحْوُ ضَرَبَ. اَلرُّبَاعِيُّ مَايُقَالُ لِذِىْ أَرْبَعَة أَحْرُفٍ نَحْوُ دَحْرَجَ.

3. وَزْنُ الْكَلِمَاتِ

مِيزَانُ كَلامِ الْعَرَبِ فَاءٌ وَ عَيْنٌ وَ لاَمٌ. اَلْحَرْفُ قِسْمَان: حَرْفٌ أَصْلٌ وَ حَرْفُ زَائِدٌ. اَلْحَرْفُ الأَصْلُ هُوَ مَايَكُونُ فِى مُقَابِلَةِ الْفَاءِ

وَالْعَيْنِ وَاللاَّمِ نَحْوُ ضَرَبَ عَلى وَزْن فَعَلَ. اَلْحَرْفُ الزَّائِدُ هُوَ مَالاَ يَكُونُ فِى مُقَابلَة الْفَاء وَالْعَيْنِ وَاللاَّمِ نَحْوُ أَكْرَمَ عَلَى وَزْن اَفْعَلَ. اَلْحَرْفُ الأَصْلُ فِى الثُّلاَثِيِّ ثَلاَثَةُ أَحْرَف: فَاءٌ وَ عَيْنٌ وَ لاَمٌ وَاحِدٌ. اَلْحَرْفُ الأَصْلُ فِى الرُّبَاعِيِّ أَرْبَعَةُ أَحْرَف فَاءٌ وَ عَيْنٌ وَ لاَمَان. اَلْحَرْفُ الأَصْلُ فِى الْخُمَاسِيِّ خَمْسَةُ اَحْرُف فَاءٌ وَ عَيْنٌ وَ ثَلاَثُ لاَمَات. اَلثُّلاَثِيُّ قسْمَان أَيْضًا ثُلاَثِيٌّ مُجَرَّدٌ وَ ثُلاَثِيٌّ مَزِيْدٌ. اَلثُّلاَثِيُّ الْمُجَرَّدُ هُوَ مَا لاَيَزِيْدُ شَيْءٌ عَلَى حُرُوْفه الثَّلاَثَة الأَصْلِيَّة نَحْوُ أَكْرَمَ عَلَى وَزْن اَفْعَلَ. اَلرُّبَاعِيُّ قسْمَان أَيْضًا: رُبَاعِيٌّ مُجَرَّدٌ وَ رُبَاعِيٌّ مزَيْدٌ. اَلرُّبَاعِيُّ الْمُجَرَّدُ مَا لاَيَزِيْدُ شَيْءٌ عَلَي حُرُوْفه الأَرْبَعَة الأَصْلِيَّة نَحْوُ دَحْرَجَ عَلَى وَ زْن فَعْلَلَ. اَلرُّبَاعِيُّ الْمزِيْدُ مَايَزِيْدُ شَيْءٌ عَلَى حُرُوْفه الأَرْبَعَة الأَصْلِيَّة نَحْوُ تَدَحْرَجَ عَلَى وَزْن تَفَعْلَلَ. اَلْخُمَاسِيُّ قسْمَان أَيْضًا. خُمَاسِيٌّ مُجَرَّدٌ وَخُمَاسِيٌّ مَزِيْدٌ وَ الْخُمَاسِيُّ الْمُجَرَّدُ مَالاَ يَزِيْدُ شَيْءٌ عَلَى حُرُوْفه الْخَمْسَة الأَصْلِيَّة نَحْوُ جَحْمَرِشْ عَلَى وَزْن فَعْلَلِلْ. اَلْخُمَاسِيُّ الْمَزِيْدُ مَا يَزِيْدُ شَيْءٌ عَلَى حُرُوْفه الْخَمْسَة الأَصْلِيَّة نَحْوُ خَنْدَرِيْسِ عَلَى وَزْن فَعْلَلِيْل.

4. أَقْسَامُ الإِسْمِ وَالْفِعْلِ

اَقْسَامُ الإِسْمِ وَالْفِعْلِ لَيْسَتْ بِزَائِدَة عَلَى سَبْعَة اَقْسَام: صَحِيْحٌ وَ مُضَاعَفٌ وَ مِثَالٌ وَ اَجْوَفٌ وَ نَاقِصٌ وَ لَفِيْفٌ وَ مُلْتَوِيٌّ. فَالصَّحِيْحُ مِنَ الإِسْمِ وَالْفِعْلِ هُوَ مَالاَيَكُوْنُ فِى مُقَابِلَة فَائِه وَ عَيْنِه وَلاَمِه حَرْفُ عِلَّة

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

وَلاَ حَرْفَانِ مِنْ جِنْسٍ وَاحِدٍ نَحْوُ ضَرْبٌ وَضَرَبَ عَلَى وَزْنِ فَعْلٌ و فَعَلَ.

حُرُوفُ الْعِلَّة ثَلاثَةٌ: واو وَ ألف وَ يَاءٌ. إنْ وَقَعَت الْهَمْزَةُ فِى مُقَابلَة فَاء الإسْمِ أوالْفعْلِ فَيَكُونَانَ مَهْمُوْزِى الْفَاء نَحْوُ اَبرَ عَلَى وَزْن فَعَلَ. وَ إنْ وَقَعَتْ فِى مُقَابلَة عَيْنهِما فَيَكُوْنَان مَهْمُوْزِى الْعَيْنِ نَحْوُبَئرَ عَلى وَزْن فَعَلَ. وَ إنْ وَقَعَتْ فِى مُقَابلَة لاَمِهِمَا فَيَكُوْنَان مَهْمُوْزِى اللاَّمِ نَحْوُ بَرَءَ عَلَى وَزْن فَعَلَ.

اَلْمُضَاعَفُ قِسْمَان: مُضَاعَفٌ ثُلاَثِيٌّ وَ مُضَاعَفٌ رُبَاعِيٌّ. اَلْمُضَاعَفُ الثُّلاثِيُّ مِنَ الإسْمِ وَالْفعْلِ هُوَ مَايَكُوْنُ فِى مُقَابلَة عَيْنه وَلاَمه حَرْفَان مِن جِنْسٍ وَاحد نَحْوُ فَرَّ أصله فَرَرَ عَلَى وَزْن فَعَلَ. اَلْمُضَاعَفُ الرُّبَاعِيُّ مِنَ الإسْمِ وَالْفعْلِ هُوَ مَايَكُوْنُ فِى مُقَابلَة فَائه وَلاَمه الأولَى، عَيْنه وَلاَمه الثَّاني حَرْفَان مِنْ جِنسٍ وَاحد نَحْوُ صَرْصَرَ عَلَى وَزْن فَعْلَلَ.

اَلْمثَالُ مِنَ الإسْمِ وَالْفعْلِ هُوَ مَايَكُونُ فِى مُقَابلَة فَائه حَرْفُ عِلَّةٍ نَحْوُ وَعْدٌ وَوَعَدَ عَلَى وَزْن فَعْلٌ وَ فَعَلَ.

اَلاَجْوَفُ مِنَ الإسْمِ وَالْفعْلِ هُوَ مَايَكُونُ فِى مُقَابلَة عَيْنه حَرْفُ عِلَّة نَحْوُ قَوْلٌ وَقَوَلَ عَلَى وَزْن فَعْلٌ وَ فَعَلَ.

اَلنَّاقصُ مِنَ الإسْمِ وَالْفعْلِ هُوَمَايَكُونُ فِى مُقَابلَة لاَمه حَرْفُ عِلَّة نَحْوُ رَمْيٌ وَ رَمَى عَلَى وَزْن فَعْلٌ وَفَعَلَ.

اَللَّفيْفُ مِنَ الإسْمِ وَالفعْلِ هُوَ مَايَكُونُ فِى مُقَابلَة عَيْنه وَلاَمه حَرْفُ عِلَّة نَحْوُ قَوْيٌ وَ قَوِىَ عَلَى وَزْن فَعْلٌ وَ فَعِلَ.

اَلْمُلْتَوِىُّ مِنَ الإِسْمِ وَالْفِعْلِ هُوَ مَايَكُونُ فِى مُقَابِلَة فَائِه وَلاَمِه حَرْفُ عَلَّة نَحْوُ وَشْيٌ وَ وَشِيَ عَلَى وَزْن فَعْلٌ وَ فَعِلَ.

5. اَلإِسْمُ الْجَامِدُ وَالاسْمُ الْمُشْتَقُّ

اَلإِسْمُ قِسْمَان: إِسْمٌ جَامِدٌ وَ إِسم مَصْدَرٌ. اَلإِسْمُ الْجَامِدُ هُوَ مَالاَ يُشْتَقُّ مِنْهُ شَيْءٌ. وَالإِسْمُ الْمَصْدَرُ هُوَ مَايُشْتَقُّ مِنْهُ شَيْئٌ، مَثَلاً ضَرْبٌ، قَتْلٌ.

6. اَلْمُشْتَقَّاتُ

وَالْعَرَبُ يَشْتَقُّ مِنْ كُلِّ مَصْدَرٍ اِثْنَىْ عَشَرَ صِيْغَةً: مَاضٍ وَ مُضَارِعٌ وَ إِسْمُ فَاعِلٍ وَ إِسْمُ مَفْعُولٍ و جَحَدٌ وَنَفِيٌ وَ أَمْرٌ وَ نَهْيٌ وَ إِسْمُ زَمَان وَ إِسْمُ مَكَان وَ إِسْمُ آلة وَ إِسْمُ تَفْضِيْلٍ.

اَلْمَاضِيُ مَايُقَالُ لِلزَّمَنِ الْمَاضِىِّ، اَلْمُضَارِعُ مَايُقَالُ لِلزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ، وَ إِسْمُ الفاعل يُقَالُ لإِسْمِ مَنْ قَامَ بِهِ الفِعْلُ، وَ إِسْمُ الْمَفْعُوْل يُقَالُ لإِسْمِ مَنْ وَقَعَ عَلَيْه الفِعْلُ، اَلْجَحَدُ اِنْكَارٌ عَلَى الْمَاضِي، اَلنَّفِيُّ اِنْكَارٌ عَلَى الْمُسْتَقْبَلِ، الأَمْرُ طَلَبُ الشَّيْء، اَلنَّهْىُ طَلَبُ الْكَفِّ عَنِ الشَّيْء، إِسْمُ الزَّمَان يُقَالُ لإِسْمِ وَقْتِ الْفِعْلِ، إِسْمُ الْمَكَان يُقَالُ لإِسْمِ مَكَانِ الْفِعْلِ، إِسْمُ الآلَةِ يُقَالُ لإِسْمِ الآلَة، إِسْمُ التَّفْضِيْلِ يُقَالُ لإِسْمِ مَاهُوَ الاَفْضَلُ.

ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا ضَارِبٌ مَضْرُوبٌ لَمْ يَضْرِبْ لاَيَضْرِبُ اِضْرِبْ لِيَضْرِبْ لاَ تَضْرِبْ مَضْرِبٌ مِضْرابٌ اَضْرَبُ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

ضَرَبَ هُوَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِيْ هُوَ فِعْلٌ مَاضٍ، يَضْرِبُ هُوَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ هُوَ فِعْلٌ مُضَارِعٌ، ضَرْبًا، هُوَ مَصْدَرٌ. ضَارِبٌ رَجُلٌ وَاحِدٌ هُوَ إِسْمُ فَاعِلٍ، مَضْرُوْبٌ رَجُلٌ وَاحِدٌ هُوَ إِسْمُ مَفْعُولٍ، لَمْ يَضْرِبْ هُوَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِي هُوَ فِعْلُ جَحْدٍ، لَايَضْرِبُ هُوَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ هُوَ فِعْلُ نَفْيٍ، اِضْرِبْ أَنْتَ الرَّجُلُ هُوَ أَمْرُحَاضِرٍ، لِيَضْرِبْ هُوَ رَجُلٌ هُوَ أَمْرُغَائِبٍ، لَا تَضْرِبْ أَنْتَ الرَّجُلُ هُوَ نَهْيُ حَاضِرٍ، مَضْرِبٌ وَقْتُ الضَّرْبِ أَو مَكَانُه هُوَ إِسْمُ زَمَانٍ أَو إِسْمُ مَكَانٍ، مِضْرَابٌ آلَةُ الضَّرْبِ هُوَ إِسْمُ آلَةٍ، أَضْرَبُ مَنْ هُوَ شَدِيْدُ الضَّرْبِ هُوَ إِسْمُ تَفْضِيْلٍ.

حُدُوْثُ الْفِعْلِ

اَلْفِعْلُ حَدَثٌ وَلَا بُدَّ لِلْحَدَثِ مِنَ الْمُحْدِثِ. اَلْمُحْدِثُ هُوَالفاعل. فَاعِلُ كُلِّ فِعْلٍ يَكُونُ وَاحِدًا أَوْ تَثْنِيَةً أَوْ جَمْعًا. وَكُلٌّ مِنْهُمْ يَكُونُ مُتَكَلِّمًا وَ مُخَاطَبًا وَ غَائِبًا. وَكُلٌّ مِنْهُمْ يَكُونُ مُذَكَّرًا أَوْ مُؤَنَّثًا. اَلْوَاحِدُ يُقَالُ لِلْوَاحِدِ، اَلتَّثْنِيَةُ يُقَالُ لِلتَّثْنِيَةِ، اَلْجَمْعُ يُقَالُ لِأَكْثَرَ مِنَ التَّثْنِيَةِ. اَلْمُتَكَلِّمُ يُقَالُ لِلْقَائِلِ. اَلْمُخَاطَبُ يُقَالُ لِلسَّامِعِ. اَلْغَائِبُ يُقَالُ لِغَيْرِ الْحَاضِرِ. اَلْمُذَكَّرُ يُقَالُ لِلرَّجُلِ، اَلْمُؤَنَّثُ يُقَالُ لِلْمَرْأَةِ.

1 . اَلْفِعْلُ الْمَاضِي

وَلِلْمَعْلُوْمِ الْفِعْلِ الْمَاضِي أَرْبَعَةَعَشَرَ صِيْغَةً: وَ مِنْهَا سِتَّةٌ لِلْغَائِبِ وَسِتَّةٌ لِلْمُخَاطَبِ وَ اِثْنَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ. وَ مِنَ الْغَائِبِ السِّتَّةِ ثَلَاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَثَلَاثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلَاثَةُ الَّذِي لِلْمُذَكَّرِ: ضَرَبَ هُوَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ

الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضَرَبَا هُمَا رَجُلَانِ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائِبَيْنَ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ.

ضَرَبُوا هُمْ رِجَالٌ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائِبِيْنَ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ. اَلثَّلَاثَةُ الَّتِيْ لِلْمُؤَنَّث: ضَرَبَتْ هِىَ امْرَأَةٌ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضَرَبَتَا هُمَا امْرَأَتَانِ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضَرَبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَاتٌ مَعْلُوْمٌ فِعْلُ مَاضٍ. وَ مِنَ الْمُخَاطَبِ السِّتَّة ثَلَاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلَاثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. اَلثَّلَاثَةُ الَّتِي لِلْمُذَكَّرِ: ضَرَبْتَ اَنْتَ رَجَلٌ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبٌ مَعْلَومٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضَرَبْتُمَا اَنْتُمَا رَجُلَانِ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبَيْنِ مَعْلُوْمٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضَرَبْتُمْ اَنْتُم رِجَالٌ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبِيْنَ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ. اَلثَّلَاثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّث: ضَرَبْت اَنْت امْرَأَةٌ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضَرَبْتُمَا اَنْتُمَا امْرَأَتَان فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضَرَبْتُنَّ اَنْتُنَّ نِسْوَةٌ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ. الاثْنَان اللَّذَان لِمُتَكَلِّم: ضَرَبْتُ أَنَا رَجُلٌ أو امْرَأَةٌ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضَرَبْنَا نَحْنُ رِجَالٌ أو نِسْوَةٌ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَعْلُومٌ فِعْلُ مَاضٍ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

وَاِنْ شِئْتَ اَنْ تَصِيْرَ مَعْلُومَ الْفِعْلِ الْمَاضِى مَجْهُولاً فَاضْمُمْ الْحَرْفَ الأَوَّلَ اكْسِرْ مَا قَبْلَ الآخِرِ فَيَصِيْرُ ضَرَبَ ضُرِبَ. وَلِلْمَجْهُوْلِ الْفِعْلِ الْمَاضِي أَرْبَعَةَ عَشَرَصِيْغَةً أَيْضًا وَ مِنْهَا سِتَّةٌ لِلْغَائِبِ وَ سِتَّةٌ لِلْمُخَاطَبِ وَ اثْنَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ. وَ مِنَ الْغَائِبِ السِّتَّةِ ثَلاَثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاَثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ: اَلثَّلاَثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: ضُرِبَ هُوَ رَجُلٌ فِى الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَجْهُوْلٌ فِعْلٌ مَاضٍ. ضُرِبَا هُمَا رَجُلاَنِ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِي صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائِبَيْنَ مَجْهُولٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضُرِبُوا هُمْ رِجَالٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائِبِيْنَ مَجْهُولٌ فِعْلٌ مَاضٍ. اَلثَّلاَثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: ضُرِبَتْ هِىَ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَجْهُولٌ فِعْلٌ مَاضٍ. ضُرِبَتَا هُمَا امْرَأَتَانِ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضُرِبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَاتٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ مَاضٍ. وَ مِنَ الْمُخَاطَبِ السِّتَّةِ ثَلاَثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاَثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ اَلثَّلاَثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: ضُرِبْتَ اَنْتَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبٌ مَجْهُوْلٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضُرِبْتُمَا اَنْتُمَا رَجُلاَنِ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضُرِبْتُمْ اَنْتُمْ رِجَالٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبِيْنَ مَجْهُولٌ فِعْلُ مَاضٍ. اَلثَّلاَثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: ضُرِبْتِ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضُرِبْتُمَا اَنْتُمَا امْرَأَتَانِ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَيْنِ

مَجْهُولٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضُرِبْتُنَّ اَنْتُنَّ نِسْوَةٌ فِيالزَّمَنِ الْمَاضِي صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ مَاضٍ. اَلاِثْنَانِ اللَّذَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ: ضُرِبْتُ- أَنَا رَجُلٌ أو امْرَأَةٌ فِيالزَّمَنِ الْمَاضِي صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ مَاضٍ. ضُرِبْنَا نَحْنُ رِجَالٌ أو نِسْوَةٌ فِيالزَّمَنِ الْمَاضِي صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَجْهُولٌ فِعْلُ مَاضٍ.

2. اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ

وَ لِلْمَعْلُومِ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ أَرْبَعَةَ عَشَرَ صِيْغَةً أَيْضًا. وَ مِنْهَاسِتَّةٌ لِلْغَائِبِ وَ سِتَّةٌ لِلْمُخَاطَبِ وَ اِثْنَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ. وَ مِنَ الْغَائِبِ السِّتَّةِ ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: يَضْرِبُ هُوَ رَجُلٌ فِيالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَعْلُوْمٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. يَضْرِبَانِ هُمَا رَجُلاَنِ فِيالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائِبَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. يَضْرِبنَ هُمْ رِجَالٌ فِيالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائِبِيْنَ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. اَلثَّلاثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: تَضْرِبُ هِيَ امْرَأَةٌ فِيالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. تَضْرِبَانِ هُمَا امْرَأَتَانِ فِيالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. يَضْرِبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ فِيالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَةُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَاتٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. وَلِلْمُخَاطَبِ السِّتَّةِ ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: تَضْرِبُ اَنْتَ رَجُلٌ فِيالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. تَضْرِبَانِ اَنْتُمَا رَجُلاَنِ فِيالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مُخَاطَبِيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. تضربُونَ أَنْتُمْ رِجَالٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبِيْنَ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. اَلثَّلاَثُ الَّتِي لِلْمُؤَنَّث: تَضْرِبِيْنَ اَنْتِ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. تَضْرِبَانِ اَنْتُمَا امْرَأَتَانِ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. تَضْرِبْنَ اَنْتُنَّ نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. اَلاِثْنَانِ اللَّذَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ: اَضْرِبُ أَنَا رَجُلٌ أَوِ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. نَضْرِبُ نَحْنُ رِجَالٌ أَو نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَعْلُومٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ.

وَاِنْ شِئْتَ اَنْ تُصَيِّرَ مَعْلُومَ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ مَجْهُولاً فَافْتَحْ مَاقَبْلَ الآخِرِ وَاضْمُمْ حَرْفَ الْمُضَارِعَةِ فَيَصِيْرُ يَضْرِبُ يُضْرَبُ. وَلِلْمَجْهُولِ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ أَرْبَعَةَ عَشَرَ صِيْغَةً أَيْضًا. وَ مِنْهَا سِتَّةٌ لِلْغَائِبِ وَ سِتَّةٌ لِلْمُخَاطَبِ وَ اثْنَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ وَمِنَ الْغَائِبِ السِّتَّةِ ثَلاَثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاَثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاَثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: يُضْرَبُ هُوَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. يُضْرَبَانِ هُمَا رَجُلاَنِ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائِبَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ يُضْرَبُونَ هُمْ رِجَالٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائِبِيْنَ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. اَلثَّلاَثُ الَّتِي لِلْمُؤَنَّث: تُضْرَبُ هِيَ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ

مُضَارِعٍ. تُضْرَبَانِ هُمَا امْرَأَتَانِ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. يُضْرَبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَاتٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. وَ مِنَ الْمُخَاطَبِ السِّتَّةِ ثَلاثَةٌ: لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: تُضْرَبُ اَنْتَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. تُضْرَبَانِ اَنْتُمَا رَجُلاَنِ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. تُضْرَبُونَ اَنْتُمْ رِجَالٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبِيْنَ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. اَلثَّلاثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: تُضْرَبِيْنَ اَنْتِ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. تُضْرَبَانِ اَنْتُمَا امْرَأَتَانِ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. تُضْرَبْنَ اَنْتُنَّ نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. اَلاثْنَانِ اللَّذَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ: اُضْرَبُ أَنَا رَجُلٌ أو امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ. نُضْرَبُ نَحْنُ رِجَالٌ أو نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَجْهُولٌ فِعْلُ مُضَارِعٍ.

3. إِسْمُ الْفَاعِلِ

إِسْمُ الْفَاعِلِ يُصَاغُ مِنَ الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّدِ عَلَى وَزْنِ فَاعِلٍ نَحْوُ ضَارِبٍ وَ قَاتِلٍ. وَ مِنْ غَيْرِ الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّدِ عَلَى وَزْنِ فِعْلِ الْمُضَارِعِ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

الْمَعْلُوم بَعْدَ مَجِيْء مِيم الْمَضْمُوْمَة بِمَوْقِعِ حَرْف الْمُضَارِعَة وَ كَسْرِ مَاقَبْلَ الآخر نَحْوُ مُكْرِم وَ مُدَحْرِج. إسْمُ الْفَاعِلِ عَلَى سِتَّة صِيَغٍ. وَمِنْهَا ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ و ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. اَلثَّلاثَةُ الَّذى لِلْمُذَكَّر: ضَارِبٌ هُوَ رَجُلٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ إسْمُ فَاعِلٍ. ضَارِبَان هُمَا رَجُلاَن صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ إسْمُ فَاعِلٍ. ضَارِبُونَ هُمْ رِجَالٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ إسْمُ فَاعِلٍ. اَلثَّلاثُ الَّتى لِلْمُؤَنَّث: ضَارِبَةٌ هِىَ امْرَأَةٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ إسْمُ فَاعِلٍ. ضَارِبَتَان هُمَا امْرَأَتَان صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّث إسْمُ فَاعِلٍ. ضَارِبَاتٌ هُنَّ نِسْوَةٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ إسْمُ فَاعِلٍ.

4. إسْمُ الْمَفْعُوْل

إسْمُ الْمَفْعُوْلِ يُصَاغُ مِنَ الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّد عَلَى وَزْن مَفْعُول نَحو مَضْرُوْب و مَقْتُول. وَ مِنْ غَيْرِ الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّد عَلَى وَزْن فِعْلِ الْمُضَارِعِ الْمَجْهُوْل بَعْدَ مَجِيْء مِيم الْمَضْمُوْمَة بِمَوْقِعِ حَرْف الْمُضَارِعَة وَ فَتْحِ مَاقَبْلَ الآخر. إسْمُ الْمَفْعُوْل عَلَى سِتَّة صِيَغٍ. ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. اَلثَّلاثَةُ الَّذى لِلْمُذَكَّر: مَضْرُوبٌ هُوَ رَجُلٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ إسْمُ مَفعُول. مَضْرُوبَان هُمَا رَجُلاَن صِيغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ إسْمُ مَفْعُول. مَضْرُوبُونَ هُمْ رِجَالٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ إسْمُ مَفعُول. اَلثَّلاثُ الَّتى لِلْمُؤَنَّث: مَضْرُوبَةٌ هِىَ امْرَأَةٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ إسْمُ مَفعُولٍ. مَضْرُوبَتَان هُمَا امْرَأَتَان صِيغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ إسْمُ مَفعُول. مَضْرُوبَاتٌ هُنَّ نِسْوَةٌ صِيغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ إسْمُ مَفعُولٍ.

5. اَلْفعْلُ الْجَحَدُ

وَلِلْمَعْلُوْمِ الْفعْلِ الْجَحَد أَرْبَعَةَ عَشَرَ صِيْغَةً أَيْضًا. و مِنْهَا ستَّةٌ لِلْغَائِب وَ ستَّةٌ لِلْمُخَاطَب وَ اثْنَان لِلْمُتَكَلّم. وَ منَ الْغَائِب السِّتَّة ثَلاَثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاَثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. اَلثَّلاَثَةُ الَّذى لِلْمُذَكَّر: لَمْ يَضْرِبْ هُوَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ يَضْرِبَا هُمَا رَجُلاَن فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائِبَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ يَضْرِبُوا هُمْ رِجَالٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائِبِيْنَ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. اَلثَّلاَثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّث: لَمْ تَضْرِبْ هِيَ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ تَضْرِبَا هُمَا امْرَأَتَان فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ يَضْرِبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّث غَائِبَاتٌ مَعْلُوْمٌ فِعْلُ جَحَد. وَمِنَ الْمُخَاطَب السِّتَّة ثَلاَثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاَثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. اَلثَّلاَثَةُ الَّذى لِلْمُذَكَّر: لَمْ تَضْرِبْ اَنْتَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ تَضْرِبَا اَنْتُمَا رَجُلاَن فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ تَضْرِبُوا اَنْتُمْ رِجَالٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبِيْنَ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. اَلثَّلاَثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّث: لَمْ تَضْرِبِى اَنْتِ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ تَضْرِبَا اَنْتُمَا امْرَأَتَان فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

مُخَاطَبَتَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحْد. لَمْ تَضْرِبْنَ اَنْتُنَّ نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. اَلاثْنَان اللَّذَان لِلْمُتَكَلِّمِ: لَمْ اَضْرِبْ أَنَا رَجُلٌ أو امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد. لَم نَضْرِبْ نَحْنُ رِجَالٌ أو نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَعْلُومٌ فِعْلُ جَحَد.

وَ إِنْ شِئْتَ اَنْ تَصِيْرَ مَعْلُومَ الْفِعْلِ الْجَحَد مَجْهُولاً فَافْتَحْ مَاقَبْلَ الآخِرِ وَ اضْمُمْ حَرْفَ الْمُضَارِعَة فَيَصِيْرُ لَمْ يَضْرِبْ لَمْ يُضْرَبْ. وَ لِلْمَجْهُولِ الْفِعْلِ الْجَحَد أَرْبَعَةَ عَشَرَ صِيْغَةً أَيْضًا و مِنْهَا سِتَّةٌ لِلْغَائِب وَ سِتَّةٌ لِلْمُخَاطَبِ وَ اثْنَان لِلْمُتَكَلِّم. وَ مِنَ الْغَائِبِ السِّتَّة ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّر وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. اَلثَّلاثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّر: لَمْ يُضْرَبْ هُوَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ يُضْرَبَا هُمَا رَجُلاَن فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائِبَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ يُضْرَبُوا هُمْ رِجَالٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائِبِيْنَ مَجْهُولٌ فِعْلُ جَحَد. اَلثَّلاثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّث: لَمْ تُضْرَبْ هِىَ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ تُضْرَبَا هُمَا امْرَأَتَان فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ جَحَد. لَمْ يُضْرَبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَاتٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ جَحَد. وَ مِنَ الْمُخَاطَبِ السِّتَّة ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّر وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. اَلثَّلاثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّر: لَمْ يُضْرَبْ اَنْتَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِى صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَب

مَجْهُولٌ فعْلُ جَحَد. لَمْ تُضْرَبَا اَنْتُمَا رَجُلاَن فِىالزَّمَن الْمَاضى صيْغَتُهُ تَثْنيَةٌ مُذَكَّرٌ مَخَاطَبَيْنِ مَجْهُولٌ فعْلُ جَحَد. لَمْ تُضْرَبُوا اَنْتُمْ رِجَالٌ فِىالزَّمَنِ الْمَاضى صيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبِيْنَ مَجْهُولٌ فعْلُ جَحَد. اَلثَّلاَثُ الَّتى للْمُؤَنَّث: لَمْ تُضْرَبِى اَنْت امْرَأَةٌ فِىالزَّمَنِ الْمَاضى صيْغَتُهُ وَاحدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَجْهُولٌ فعْلُ جَحَد. لَمْ تُضْرَبَا اَنْتُمَا امْرَأَتَان فِىالزَّمَنِ الْمَاضى صيْغَتُهُ تَثْنيَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَيْنِ مَجْهُولٌ فعْلُ جَحَد. لَمْ تُضْرَبْنَ اَنْتُنَّ نسْوَةٌ فِىالزَّمَنِ الْمَاضى صيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَجْهُولٌ فعْلُ جَحَد. اَلاثْنَان اللَّذَان للْمُتَكَلّم: لَمْ اُضْرَبْ أَنَا رَجُلٌ أو امْرَأَةٌ فِىالزَّمَنِ الْمَاضى صيْغَتُهُ وَاحدٌ مُتَكَلّمٌ مَجْهُولٌ فعْلُ جَحَد. لَمْ نُضْرَبْ نَحْنُ رِجَالٌ أو نسْوَةٌ فِىالزَّمَنِ الْمَاضى صيْغَتُهُ مُتَكَلّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَجْهُولٌ فعْلُ جَحَد.

6. فعْلُ نَفيٍ

وَللْمَعْلُومِ فعْلِ النَّفى أَرْبَعَةَ عَشَرَ صيْغَةً أَيْضًا. وَ منْهَا ستَّةٌ للْغَائب وَ ستَّةٌ للْمُخَاطَب وَ اثْنَان للْمُتَكَلّم. وَ منَ الْغَائب السّتَّة ثَلاَثَةٌ للْمُذَكَّر وَ ثَلاَثَةٌ للْمُؤَنَّث. اَلثَّلاَثَةُ الَّذى للْمُذَكَّر: لاَيَضْرِبُ هُوَ رَجُلٌ فِىالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صيْغَتُهُ وَاحدٌ مُذَكَّرٌ غَائبٌ مَعْلُومٌ فعْلُ نَفيٍ. لاَ يَضْرِبَان هُمَا رَجُلاَن فِىالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صيْغَتُهُ تَثْنيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائبَيْنِ مَعْلُومٌ فعْلُ نَفيٍ. لاَ يَضْرِبُونْ هُمْ رِجَالٌ فِىالزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائبِيْنَ مَعْلُومٌ فعْلُ نَفيٍ. اَلثَّلاَثُ الَّتى للْمُؤَنَّث: لاَتَضْرِبُ هىَ امْرَأَةٌ فى الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صيْغَتُهُ وَاحدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائبَةٌ مَعْلُومٌ فعْلُ نَفيٍ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

لاتَضْرِبَانِ هُمَا امْرَأَتَانِ فِى الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَفْيٍ. لاَيَضْرِبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَاتٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَفْيٍ. وَ مِنَ الْمُخَاطَبِ السِّتَّةِ ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: لاتَضْرِبْ اَنْتَ رَجُلٌ فِى الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَفْيٍ. لاتَضْرِبَانِ اَنْتُمَا رَجُلاَنِ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةُ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَفْيٍ. لاَ تَضْرِبُونَ اَنْتُمْ رِجَالٌ فِى الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبِيْنَ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَفْيٍ. اَلثَّلاثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: لاتَضْرِبِيْنَ اَنْتِ امْرَأَةٌ فِى الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَفْيٍ. لاتَضْرِبَانِ اَنْتُمَا امْرَأَتَانِ فِى الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَانِ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَفْيٍ. لاتَضْرِبْنَ اَنْتُنَّ نِسْوَةٌ فِى الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَفْيٍ. اَلاثْنَانِ اللَّذَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ: لاَاَضْرِبُ أَنَا رَجُلٌ أَو امْرَأَةٌ فِى الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَفْيٍ. لاَنَضْرِبُ نَحْنُ رِجَالٌ أَو نِسْوَةٌ فِى الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَفْيٍ.

وَاِنْ شِئْتَ اَنْ تَصِيْرَ مَعْلُوْمَ الْفِعْلِ النَّفْيِ مَجْهُولاً فَافْتَحْ مَاقَبْلَ الآخِرِ وَ اضْمُمْ حَرْفَ الْمُضَارِعَةِ فَيَصِيْرُ لاَ يَضْرِبُ لاَيُضْرَبُ. وَ لِلْمَجْهُولِ الْفِعْلِ النَّفْيِ أَرْبَعَةَ عَشَرَ صِيْغَةً اَيْضًا. وَ مِنْهَا سِتَّةٌ لِلْغَائِبِ وَ سِتَّةٌ لِلْمُخَاطَبِ وَ اثْنَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ. وَ مِنَ الْغَائِبِ السِّتَّةِ ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: لاَيُضْرَبُ هُوَ رَجُلٌ فِى الزَّمَنِ

الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. لَايُضْرَبَان هُمَا رَجُلَان فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائِبَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. لَايُضْرَبُونَ هُمْ رِجَالٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعُ مُذَكَّرٍ غَائِبِيْنَ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. الثَّلَاثُ الَّتِي لِلْمُؤَنَّث: لَاتُضْرَبُ هِيَ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. لَاتُضْرَبَان هُمَا امْرَأَتَان فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. لَايُضْرَبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعُ مُؤَنَّثٍ غَائِبَاتٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. وَ مِنَ الْمُخَاطَبِ السِّتَّةِ ثَلَاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلَاثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. الثَّلَاثَةُ الَّذِي لِلْمُذَكَّر: لَاتُضْرَبُ اَنْتَ رَجُلٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ, وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. لَاتُضْرَبَان اَنْتُمَا رَجُلَان فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. لَاتُضْرَبُونَ اَنْتُمْ رِجَالٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعُ مُذَكَّرٍ مُخَاطَبِيْنَ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. الثَّلَاثُ الَّتِي لِلْمُؤَنَّث: لَاتُضْرَبِيْنَ اَنْتِ امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. لَاتُضْرَبَان اَنْتُمَا امْرَأَتَان فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. لَاتُضْرَبْنَ اَنْتُنَّ نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ جَمْعُ مُؤَنَّثٍ مُخَاطَبَاتٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. الْاِثْنَان اللَّذَان لِلْمُتَكَلِّم: لَا اُضْرَبُ أَنَا رَجُلٌ أو امْرَأَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ. لَانُضْرَبُ نَحْنُ رِجَالٌ أو نِسْوَةٌ فِي الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ صِيْغَتُهُ مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَفيٍّ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

7. اَلأَمْرُ

اَلأَمْرُ الْحَاضِرُ مُسْتَخْرَجٌ مِنَ الصِّيَغِ السِّتَّةِ لِلْفِعْلِ الْمُضَارِعِ الْمُخَاطَبِ الْمَعْلُومِ بِالأَمْرَيْنِ: الأَمْرُ الأَولُ اَنْ يُنْظَرَ إِلَى آخِرِ الْكَلِمَةِ وَ إِنْ كَانَ آخِرُهَا صَحِيْحًا فَيُسَكَّنُ نحو تَضْرِبْ وَ تَعْلَمْ. وَ إِنْ كَانَ مَاقَبْلَ آخِرِهَا مُعْتَلاً سَاكِنًا فَيُسْقَطُ نحو تَقُلْ وَتَبِعْ. وَ إِنْ كَانَ آخِرُهَا مُدْغَمًا فَيُتْرَكُ عَلَى نَفْسِهِ. وَ إِنْ كَانَتِ الصِّيْغَةُ مِنْ بَابِ يَفْعُلُ بِضَمِّ الْعَيْنِ فَتَجُوْزُ فِي آخِرِهَا أَرْبَعَةُ أَوجُهٍ: ضَمٌّ وَ فَتْحٌ وَ كَسْرٌ وَ تَسْكِيْنٌ. بَعْدَ فَكِّ الاِدْغَامِ نَحوُ تَشُدُّ تَشُدَّ تَشُدِّ تَشْدُدْ. وَ إِنْ كَانَتْ مِنْ غَيْرِ بَابِ يَفْعُلُ بِضَمِّ الْعَيْنِ فَتَجُوْزُ فِي آخِرِهَا ثَلاَثَةُ أوجُهٍ: فَتْحٌ وَ كَسْرٌ وَ تَسْكِيْنٌ. بَعْدَ فَكِّ الاِدْغَامِ نَحوُ تَفِرَّ تَفِرِّ تَفْرِرْ. وَ إِنْ كَانَ آخِرُ الْكَلِمَةِ مُعْتَلاً سَاكِنًا فَيُسْقَطُ نَحوُ تَرْمِ وَتَدْعُ و تَخْشَ.

اَلأَمْرُ الثَّانِي اَنْ تُسْقَطَ تَاءُ حَرْفِ الْمُضَارِعَةِ ثُمَّ اَنْ يُنْظَرَ إِلَى مَايَلِي حَرْفَ الْمُضَارِعَةِ وَ إِنْ كَانَ مُتَحَرِّكًا فَيَتِمَّ الأَمْرُ نحوُ قُلْ وَبِعْ. وَ إِنْ كَانَ سَاكِنًا فَيُنْظَرُ إِلَى عَيْنِ الْبَابِ. وَ إِنْ كَانَتِ الصِّيْغَةُ مِنْ بَابِ يَفْعُلُ بِضَمِّ الْعَيْنِ فَتُوْضَعُ فِي أَولِهَا هَمْزَةٌ وَ صَلْيَّةٌ مَضْمُومَةٌ نحوُ اُنْصُرْ وَ اُقْتُلْ وَ الاَّ فَتُوْضَعُ فِي أَولِهَا هَمْزَةٌ وَ اصلْيَّةٌ مَكْسُورَةٌ نحوُ اضْرِبْ وَ اعلَمْ. وَ إِنْ كَانَتْ مِنْ بَابِ اَفْعَلَ يُفْعِلُ فَتُوْضَعُ فِي أَولِهَا هَمْزَةٌ قَطْعِيَّةٌ: سَوَاءٌ كَانَ مَايَلِي حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ مُتَحَرِّكًا أو سَاكِنًا فَيَتِمُّ الأَمْرُ نحوُ أَكْرِمْ وَ اَقِمْ.

وَ للأَمْرِ الْحَاضِرِ سِتَّةُ صِيَغٍ وَ مِنْهَا ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. اَلثَّلاثَةُ الَّذى لِلْمُذَكَّرِ: اضْرِبْ اَنْتَ يا رَجُلُ صِيْغَتُهُ واحِدٌ مُذَكَّرٌ أَمْرٌ حَاضِرٌ. اضْرِبَا اَنْتُمَا يَارَجُلاَن صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ أَمْرٌ حَاضِرٌ. اضْرِبُوا اَنْتُمْ يَارِجَالٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ أَمْرٌ حَاضِرٌ. اَلثَّلاثُ الَّتى لِلْمُؤَنَّث: اضْرِبِى اَنْتِ يَا امْرَأَةُ صِيْغَتُهُ واحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ أَمْرٌ حَاضِرٌ. اضْرِبَا اَنْتُمَا يَا امْرَأَتَان صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ أَمْرٌ حَاضِرٌ. اضْرِبْنَ اَنْتُنَّ نِسْوَةٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ أَمْرٌ حَاضِرٌ.

اَلأَمْرُ بِاللاَّم مُسْتَخْرَجٌ مِنَ الصِّيَغِ السِّتَّة لِلْفِعْلِ الْمُضَارِعِ الْغَائب الْمَعْلُوم وَالصِّيْغَتَيْنِ لِلْمُتَكَلِّمِ بِأَمْرِ الأَول بَعْدَ مَجِيْءِ لاَمٍ مَكْسُورَة بِأَول فِعْلِ الْمُضَارِعِ نَحوُ لِيَضْرِبْ و لِيَعْلَمْ. وَ لِلْمَعْلُومِ الأَمْرِ بِاللاَّم ثَمَانِيَةُ صِيَغٍ. وَ مِنْهَاستَّةٌ لِلْغَائب وَ اثْنَان لِلْمُتَكَلِّم وَ مِنَ الْغَائب السِّتَّة ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. الثَّلاثَةُ الَّذى لِلْمُذَكَّر: لِيَضْرِبْ هُوَ رَجُلٌ صِيْغَتُهُ واحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَعْلُومٌ أَمْرٌ بِاللاَّم. لِيَضْرِبَا هُمَا رَجُلاَن صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائبَيْنِ مَعْلُومٌ أَمْرٌ بِاللاَّم. لِيَضْرِبُوا هُمْ رِجَالٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائبِيْنَ مَعْلُومٌ أَمْرٌ بِاللاَّم. الثَّلاثُ الَّتى لِلْمُؤَنَّث: لِتَضْرِبْ هِيَ امْرَأَةٌ صِيْغَتُهُ واحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَعْلُومٌ أَمْرٌ بِاللاَّم. لِتَضْرِبَا هُمَا امْرَأَتَان صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائبَتَيْنِ مَعْلُومٌ أَمْرٌ بِاللاَّم. لِيَضْرِبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ غَائبَاتٌ مَعْلُومٌ أَمْرٌ بِاللاَّم. الاثْنَان اللَّذَان لِلْمُتَكَلِّمِ: لأَضْرِبْ أَنَا رَجُلٌ أو امْرَأَةٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَعْلُومٌ أَمْرٌ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بِاللاَّمِ. لِنَضْرِبْ نَحْنُ رِجَالٌ أو نِسْوَةٌ صِيغَتُهُ جَمْعٌ مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَعْلُومٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ.

وَ إِنْ شِئْتَ اَنْ تُصَيِّرَ مَعْلُومَ الأَمْرِ بِاللاَّمِ مَجْهُولاً فَافْتَحْ مَاقَبْلَ الآخِرِ وَ اضْمُمْ حَرْفَ الْمُضَارِعَة فَيَصِيْرُ لِيَضْرِبْ لِيُضْرَبْ. وَ لِلْمَجْهُولِ الأَمْرِ بِاللاَّمِ أَرْبَعَةَ عَشَرَ صِيغَةً أَيْضًا. وَ مِنْهَا سِتَّةٌ لِلْغَائِبِ وَ سِتَّةٌ لِلْمُخَاطَبِ وَ اثْنَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ. وَ الْمُخَاطَبُ السِّتَّةُ يُقَدَّمُ عَلَى الْغَائِبِ السِّتَّةِ. وَ مِنَ الْمُخَاطَبِ السِّتَّةِ ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: لِتُضْرَبْ اَنْتَ رَجُلٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبٌ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ. لِتُضْرَبَا اَنْتُمَا رَجُلاَنِ صِيغَتُهُ تَثْنِيَةُ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبَيْنِ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ. لِتُضْرَبُوا اَنْتُمْ رِجَالٌ صِيغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبِيْنَ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ. اَلثَّلاثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: لِتُضْرَبِى اَنْتِ امْرَأَةٌ صِيغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ. لِتُضْرَبَا اَنْتُمَا امْرَأَتَانِ صِيغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَيْنِ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ. لِتُضْرَبْنَ اَنْتُنَّ نِسْوَةٌ صِيغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ. وَ مِنَ الْغَائِبِ السِّتَّةِ ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: لِيُضْرَبْ هُوَ رَجُلٌ صِيغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ. لِيُضْرَبَا هُمَا رَجُلاَنِ صِيغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائِبَيْنِ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ. لِيُضْرَبُوا هُمْ رِجَالٌ صِيغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائِبِيْنَ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ. اَلثَّلاثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: لِتُضْرَبْ هِىَ امْرَأَةٌ صِيغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللاَّمِ. لِتُضْرَبَا هُمَا امْرَأَتَانِ صِيغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ

مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللَّامِ. لِيُضْرَبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَاتٌ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللَّامِ. اَلاِثْنَانِ اللَّذَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ: لِأُضْرَبْ أَنَا رَجُلٌ أَو امْرَأَةٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللَّامِ. لِنُضْرَبْ نَحْنُ رِجَالٌ أَو نِسْوَةٌ صِيْغَتُهُ مُتَكَلِّمٌ مَجْهُولٌ أَمْرٌ بِاللَّامِ.

8. فِعْلُ نَهْيٍ

وَ لِلْمَعْلُومِ الْفِعْلِ النَّهِى أَرْبَعَةَ عَشَرَ صِيْغَةً أَيْضًا. وَ مِنْهَا سِتَّةٌ لِلْغَائِبِ وَ سِتَّةٌ لِلْمُخَاطَبِ وَ اثْنَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ. وَ مِنَ الْمُخَاطَبِ السِّتَّةِ ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاثَةُ الَّذى لِلْمُذَكَّرِ: لاتَضْرِبْ اَنْتَ يَا رَجُلُ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِى. لاتَضْرِبَا اَنْتُمَا يَارَجُلاَنِ صِيْغَتُهُ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِى. لاتَضْرِبُوا اَنْتُمْ يَارِجَالُ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبِيْنَ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِى. اَلثَّلاثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: لاتَضْرِبِى اَنْتِ يَاامْرَأَةُ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِى. لاتَضْرِبَا اَنْتُمَا يَا امْرَأَتَانِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِى. لاتَضْرِبْنَ اَنْتُنَّ يَا نِسْوَةُ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِى. وَ مِنَ الْغَائِبِ السِّتَّةِ ثَلاثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَثَلاثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ: اَلثَّلاثَةُ الَّذى لِلْمُذَكَّرِ: لايَضْرِبْ هُوَ رَجُلٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِى. لايَضْرِبَا هُمَا رَجُلاَنِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌمُذَكَّرٌ غَائِبَيْنِ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِى. لايَضْرِبُوا هُمْ رِجَالٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائِبِيْنَ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِى. اَلثَّلاثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: لاتَضْرِبْ هِىَ امْرَأَةٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِى. لاتَضْرِبَا هُمَا امْرَأَتَانِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِي. لاَيَضْرِبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَاتٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِي. اَلاِثْنَانِ اللَّذَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ: لاَاَضْرِبْ أَنَا رَجُلٌ أَوِ امْرَأَةٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَعْلُومٌ فِعْلُ نَهِي. لاَنَضْرِبْ نَحْنُ رِجَالٌ أَوْ نِسْوَةٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَعْلُومٌ فِعْلُ النَّهِي.

وَاِنْ شِئْتَ اَنْ تَصِيْرَ مَعْلُومَ الْفِعْلِ النَّهِي مَجْهُولاً فَافْتَحْ مَا قَبْلَ الآخِرِ وَاضْمُمْ حَرْفَ الْمُضَارِعَةِ فَيَصِيْرُ لاَتَضْرِبْ لاَتُضْرَبْ.

وَلِلْمَجْهُولِ الْفِعْلِ النَّهِي أَرْبَعَةَ عَشَرَ صِيغَةً أَيْضًا. وَمِنْهَا سِتَّةٌ لِلْمُخَاطَبِ وَ سِتَّةٌ لِلْغَائِبِ وَاثْنَانِ لِلْمُتَكَلِّمِ. وَمِنَ الْمُخَاطَبِ السِّتَّةِ ثَلاَثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَثَلاَثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاَثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: لاَتُضْرَبْ اَنْتَ يَا رَجُلُ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهِي. لاَتُضْرَبَا اَنْتُمَا يَارَجُلاَنِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهِي. لاَتُضْرَبُوا اَنْتُمْ يَارِجَالُ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌمُخَاطَبِيْنَ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهِي. اَلثَّلاَثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: لاَتُضْرَبِي اَنْتِ يَاامْرَأَةُ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَةٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهِي. لاَتُضْرَبَا اَنْتُمَا يَا امْرَأَتَانِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهِي. لاَتُضْرَبْنَ اَنْتُنَّ يَا نِسْوَةُ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهِي. وَ مِنَ الْغَائِبِ السِّتَّةِ ثَلاَثَةٌ لِلْمُذَكَّرِ وَ ثَلاَثَةٌ لِلْمُؤَنَّثِ. اَلثَّلاَثَةُ الَّذِى لِلْمُذَكَّرِ: لاَيُضْرَبْ هُوَ رَجُلٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهِي. لاَيُضْرَبَا هُمَا رَجُلاَنِ صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ غَائِبَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهِي. لاَيُضْرَبُوا هُمْ رِجَالٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائِبِيْنَ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهِي. اَلثَّلاَثُ الَّتِى لِلْمُؤَنَّثِ: لاَتُضْرَبْ هِيَ

امْرَأَةٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهي. لَاتُضْرَبَا هُمَا امْرَأَتَان صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَتَيْنِ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهي. لا يُضْرَبْنَ هُنَّ نِسْوَةٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ غَائِبَاتٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهي. اَلاثْنَان اللَّذَان لِلْمُتَكَلِّمِ: لَاأُضْرَبْ أَنَا رَجُلٌ أَو امْرَأَةٌ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهي. لَانُضْرَبْ نَحْنُ رِجَالٌ أَو نِسْوَةٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ مَجْهُولٌ فِعْلُ نَهي.

9. إِسْمُ الزَّمَان وَ إِسْمُ الْمَكَان

إِسْمُ الزَّمَان وَ إِسْمُ الْمَكَان يُصَاغُ مِنَ الثُّلَاثِيِّ الْمُجَرَّد. وَ مِنْ بَاب يَفْعِلُ بِكَسْرِ الْعَيْن وَمِنْ مِثَال مُطْلَقًا عَلَى وَزْن مَفْعِلٍ بِكَسْرِ الْعَيْن نَحْوُ مَضْرِب وَمَوْعِد. وَ مِنْ غَيْرِ بَاب يَفْعِلُ بِكَسْرِ الْعَيْن وَمِنْ نَاقِصٍ مُطْلَقًا عَلَى وَزْن مَفْعَلٍ بِفَتْحِ الْعَيْن نَحْوُ مَقْتَلٍ وَمَرْمَى. وَ مِنْ غَيْرِ الثُّلَاثِيِّ الْمُجَرَّد عَلَى وَزْن إِسْمُ مَفْعُول نَحْوُ مُكْرَمٍ وَمُدَحْرَجٍ. وَ إِسْمُ الزَّمَان وَ إِسْمُ الْمَكَان ثَلَاثَةُ صِيَغٍ: مَضْرَبٌ وَقْتُ ضَرْب أَومَكَانُهُ صِيْغَتُهُ وَاحِدٌ إِسْمُ زَمَان وَ إِسْمُ مَكَان. مَضْرَبَان وَقْتَا ضَرْب أَو مَكَانَا ضَرْب صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ إِسْمُ زَمَان وَ إِسْمُ مَكَان. مَضَارِبٌ أَوقَاتُ ضَرْب أَو أَمْكِنَةُ ضَرْب صِيْغَتُهُ جَمْعٌ إِسْمُ زَامَان وَ إِسْمُ مَكَان.

10. اَلْمَصْدَرُ

اَلْمَصْدَرُ الْمِيْمِيُّ يُصَاغُ من الثُّلَاثِيِّ الْمُجَرَّد عَلَى وَزْن مَفْعَلٍ بِفَتْحِ الْعَيْن نَحْوُ مَنْصَرٍ وَمَعْلَمٍ وَمَضْرَب. وَمِنْ غَيْرِ الثُّلَاثِيِّ الْمُجَرَّد مُشْتَرِكٌ بَيْنَ إِسم الْمَفْعُولِ نَحْوُ مُكْرَمٍ وَمُدَحْرَجٍ وَمُتَدَحْرَجٍ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

11. إِسْمُ الآلَة

إِسْمُ الآلَة يُصَاغُ مِنَ الثُّلاثِيِّ الْمُجَرَّد عَلَى وَزْن مفْعَل وَمفْعَال ومفْعَلَة نَحْوُ مسْطَرٍ وَمفْتَاحٍ وَمسْكَنة. وَللإسم الآلَة ثَلاَثَةُ صِيَغٍ: مضْرَابٌ اَدَاةُ ضَرْب صِيْغَتُهُ وَاحدٌ إِسْمُ آلَة. مضْرَابَان أَدَاتَا ضَرْب صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ إِسْمُ آلَةٍ. مَضَارِيْبُ اَدَوَتُ ضَرْبٍ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ إِسْمُ آلَةٍ.

12. إِسْمُ التَّفْضِيْل

وَ إِسْمُ التَّفْضِيْلِ سِتَّةُ صِيَغٍ وَمنْهَا ثَلاَثَةٌ لِلْمُذَكَّر وَثَلاَثَةٌ لِلْمُؤَنَّث. اَلثَّلاَثَةُ الَّذى لِلْمُذَكَّرِ: اَضْرَبُ هُوَ رَجُلٌ صِيْغَتُهُ وَاحدٌ مُذَكَّرٌ إِسْمُ تَفْضِيْلٍ. اَضْرَبَان هُمَا رَجُلاَن صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُذَكَّرٌ إِسْمُ تَفْضِيلٍ. اَضْرَبُون هُمْ رِجَالٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ إِسْمُ تَفْضِيْلٍ. اَلثَّلاَثُ الَّتى لِلْمُؤَنَّث: ضُرْبَى هِىَ امْرَأَةٌ صِيْغَتُهُ وَاحدَةٌ مُؤَنَّثٌ إِسْمُ تَفْضِيلٍ. ضُرْبَيَان هُمَا امْرَأَتَان صِيْغَتُهُ تَثْنِيَةٌ مُؤَنَّثٌ إِسْمُ تَفْضِيْلٍ. ضُرْبَيَاتٌ هُنَّ نِسْوَةٌ صِيْغَتُهُ جَمْعٌ مُؤَنَّثٌ إِسْمُ تَفْضِيْلٍ.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

القسم الثاني

معزى

فهذهٖ جملة من تصريف الأفعال مضبوطة جارية كمجرى المدخل فى الكتب المبسوطة وهى تشتمل على أَرْبَعَة أبواب. البابُ الأول فى تفصيل البنية. وهو أَرْبَعَةُ فصول.

الفصل الأول اعلم أَنَّ الفعل على اىِّ بناء كان لايخلو من اَنْ يكون صحيحاً أو مضاعفا أومثالاً. أوأجوفاً أوناقصاً. أولفيفاً. أوملتوياً. فالصحيح مالم يكن فيه تضعيفٌ ولا إعتلال نحوذهب ودحرج. والمضاعف ثلاثى ومضاعف رباعى. فالمضاعف الثلاثى هو ماتجانس فى مقابلة فائه ولامه الأولى وعينه ولامه الثانية نحو صرصر. والمثال ماكان فى مقابلة فائه واو أوياءٌ نحو وعد ويسر. والأجوف ماكان فى مقابلة عينه واو أوياءٌ أوألف منقلبة عن احديهما نحو قال وباع أصلهما قَوَلَ بيع. وهذه الثلثة تسمّى حروف الإعتلال. والناقص ماكان المعتل فى مقابلة لامه نحو رخو ورضى ودعا ورمى أصلهما دعو ورمى واللفيف ماكان المعتل فى مقابلة عينه ولامه نحو روى وقوى. والملتوى ماكان المعتل فى

مقابلة فائه ولامه نحو وشي ووجى.

الفصل الثانى اعلم أَنَّ أَبواب ابنية الأفعال التى اعتبرها المحققــون اثنان وعشرون باباً. وهى أَرْبَعَةُ مراتب. المرتبة الأولى الثلاثية المجــردة. وهى ستة أَبواب. أحدها فعَل يفعِل نحو ضرب يضرب وفَرَّ يفرّ أصــله يفرر و وثب يثب أصله يوثب وكذا ايسر ييسر وباع يبيع أصله يَبْيِــعُ ورمى يرمى أصله يرمي وروى يروى اثله يروى و وحى يحــى أصــله يوحى. وثانيها فعَل يفعُل نحو نصر ينصر وردّ يرُدّ أصله يردُدُ وودَّ يــودّ مثال ومضاعفٌ ودام يدوم أصله يَدْوُمُ ودعا يدعو أصله يَدْعُوْ. وثالثها فعل يفعَل نحو منع يمنع ووضع يضع أصله يوضع ورعى يرعــى أصــله يرعى. اعلم أَنَّ فتحة العين فى المضارع من مثال هذا الباب منقولة عــن الكسرة لحروف الحلق وهى الهمزة والهاء والعين والحاء والغين والخاء فى مقابلة العين أواللام فلو استعملوها يفعِل بكسرالعين نحويسحب وينصح لزم مجاورة الكسرة لحروف الحلق لوقوعها بعده أوقبله وهم يعافوها لمــا فيها من الكلفة فاختاروا الفتحة للخفة. ورابعها فعِل يفعَل نحو حمِد يحمد وعضَّ يعضّ ووضر يوضر ومثله وسع يسع ويئس ييئس وخاف يخــاف وكذا اهاب يهاب وخشى يخشى وقوى يقوى وكذا حيى يحيى ووجــى يوجى. اعلم أَنَّ ماسقط فيه الواو فى المضارع من مثال هذا الباب نحــو وسع يسع ووطئ يطئ فإنَّ فتحة عينه منقولة عن الكسرة لحروف الحلق وماثبت فيه الواو من ذلك نحووجل يوجل ووبئ يوبئ فان الفتحة اصلية فى عينه. وخامسها فعِل يفعِل نحو نعم ينعم وورث يرث أصــله يــورث

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

وولى يلي أصله يولى. وسادسها فعُل يفعل نحو شرف يشرف وحبَّ يحبّ أصله يسحبب ووقح يوقح وكذا يسُر بيسُر وطال يطول أصله يطـول ورخو يرخو أصله يرخو وهذا الباب لايكون إلاّ لازماً.

المرتبة الثانية الثلاثية المزيدة وهى اثنا عشر باباً. أحدها افْعَل يُفعِل نحو اكرم يكرم واحبَّ يحبُّ أصله وأوجب يوجب وكذا ايسر يوسـر أصله ييسر واقام يقيم أصلهما اقوم يقوم وكذا اراب يريـب واهـدى يهدى. واعلم أَنَّ اصل يفعل يأفعل لأنَّ همزة افعل قطعية بدليل قـولهم الرجل اكرمنى فكان من حقها أَنْ لاتسقط بعد حرف المضارعة إلاّ إنهم كرهوا أَنْ يقولوا فى الحكاية أُءَفعِل فاسقطوها معها ثم مع اخواتها تبعاً لها. وثانيها فعَّل يفعِّل نحو صرَّح يصرِّح وجدَّدَ يجدِّد ووحّد يوحِّد وكذا يسَّر ييسِّر وصوَّب يصوِّب وكذا طيَّبَ يطيّب وربّى يربّى وسـوّى يسـوّى وكذا حيى يحيى ووفى يوفى. واعلم أَنَّ الزائدة فيه هي العين الأولى عنـد بعضهم والثانية عند آخرين وكذا الخلاف فى الزائدة من كـل مكـرر. وثالثها فاعل يفاعل نحو سافر يسافر وحابَّ يحابُّ وواظب يواظب وكذا ياسر يياسر وجاوب يجاوب وكذا طايب يطايب وحـابي يحـابي وداوى يداوى ووالى يوالى. ورابعها افتعل يفتعل نحو احتسب يحتسب واحـتجّ يحتجّ واتضح يتضح أصلهما أوتضح يوتضح فقلبت الواو تاءً وادغمت التاء فى تاء افتعل وكذا اتسر يتسر واقتات يقتات وكذا اكتال يكتـال واختفى يختفى واحتوى يحتوى واتقى يتقى أصلهما اوتقى يوتقى. واعلم أنّا لانقول فى يفتعل أصله يأفتعل كما قلنا فى يُفعِل أصله يافعَل لأنَّ همزة

افتعل وصلية بدليل قولهم الرجل احتسب فحققها أَنْ تسقط بعد حـــرف المضارعة وكذا كلّ همزة وقعت بعد هذه. وخامسها انفعل ينفعل نحـــو انسحب ينسحب وانقض ينقض وانقاد ينقاد وكذا انقاس ينقاس وانجلى ينجلي وانزوى ينزوى. وسادسها افعل يفعل تقديرهما افعلل يفعلل نحـــو احمر يحمر واسود يسود وكذا ابيض يبيضّ وارعوى يرعوى من نـــاقص هذا الباب أصلهما ارعوو يرعوو تركوا الإدغام وقلبوا الواو الثانية ألفاً فى الماضى وياءً فى المضارع فحصلا على موازاة انزوى يتروى. وسابعها افعال يفعالُّ تقديرهما افعالل يفعالل نحو احمارَّ يحمارُّ واسوادَّ يسوادُّ وكذا ابياض يبياضّ ولا تكون هذه الأَبواب الثلثة متعدّية. وثامنها تفعلّ يتفعلُّ نحو تفصّح يتفصّح وتجدَّد يتجدّد و تورّد يتورّد وكـــذا تيسّـــر يتيسّـــر وتصوّر يتصوّر وكذا تحيرَّ يتحيَّروتقضى يتقضّى وتروّى يتروّى وكـــذا تزبى يتزبى وتوفى يتوفى. وتاسعها تفاعل يتفاعل نحو تدارك يتدارك وتصامَّ يتصامّ وتوارث يتوارث وكذا تياسر يتياسر ويجاوب يتجـــاوب وكـــذا تزايد يتزايد وتصابى يتصابى وتداوى يتداوى وتورى يتوارى. وعاشرها استفعل يستفعل نحو استخرج يستخرج واستحبّ يستجبُّ واستوجب يستوجب وكذا استيسر يستيسر واستجاب يستجيب وكـــذا اســـتباع يستبيع واستهدى يستهدى واستهوى يستهوى وكذا استحيى يســـتحيى واستوفى يستوفى وحادى عشرها افعوعل يفعوعـــل نحـــو أحـــدودب يحدودب واعرورى يعرورى. وثانى عشرها افعوّل يفعوّل نحـــو اجلـــوّذ يجلوّذ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

المرتبة الثالثة الرباعية المجردة وهو باب واحد. فعلل يفعلل نحو دحرج يدحرج وصرصر يصرصر ونحو وسوس يوسوس مثالٌ ومضاعفٌ وجورب يجورب وكذا شيطن يشيطن وقلسى يقلسى وضوضى يضوضى.

المرتبة الرّباعية المزيدة وهى ثلثة أَبواب وهى لاتكون متعدية. أحدها تفعلل يتفعلل نحو تدحرج يتدحرج وتصلصل يتصلصل وتجورب يتجورب وكذا تشيطن يتشيطن وتقلسى يتقلسى. وثانيها افعنلل يفعنلل نحو ابرنشق يبرنشق. وثالثها فعلَلّ يفعلِلُّ نحو اقشعر يقشعر.

الفصل الثالث اعلم أَنَّ ابنية الأفعال التى ذكرناها للفاعل فإذا اردت بناء فعل للمفعول ويسمى بناء المجهول فاكسر من الماضى ماقبل آخره واضم كل متحرك قبله وافتح من المضارع ماقبل آخره واضمم حرف المضارعة وهذا تحرير الأفعال فُعِلَ يُفعَل فى جميع الثلاثيات المجردة وفى الثلاثيات المزيدة اُفعِل يُفعَل فعّل يُفعَّل فوعِل يفاعل اُفتُعِل يفتعل انفُعِل ينفعل افعلّ يفعل تقديرهما افعلل يفعلل افعولّ يفعالّ تقديرهما افعولل يفعالل تفعل يتفعل تفوعل يتفاعل استفعل يستفعل افعوعل يفعوعل افعوّل يفعوّل وفى الرباعى المجرد فعلل يفعلل وفى الرباعى المزيد فيه تفعلل يتفعلل افعنلل يفعنلل افعللّ يفعللّ تقديرهما افعللل يفعللل. واعلم أَنَّ الفعل إذا لم يكن متعدّيًا لايبنى للمفعول إلاَّ موصولاً بحرف الجر لانقول انسحب وتدحرج. وانما نقول انسحب على التراب وتدحرج بالجر لكننا ماأوردنا حرف الجر فى الأمثلة التى ذكرناها لأنَّ

غرضنا تعريف البناء فقط.

الفصل الرابع اعلم أنّ الأمر يحصل من المضارع وهونوعان.

فالنوع الأول الأمر بغيراللام وهو مخصوص بالفاعل المخاطب وتمامه بعملين: أحدهما أَنْ تنظر فى آخره إنْ كان صحيحًا اسكنته واسقطت ماقبله لوكان معتلا ساكنًا، وان كان مدغمًا فلك فى باب يفعل بالضم الضم والفتح والكسر والتسكين بعد فك الإدغام ولك فى بقية الأَبواب ماسوى الضم وان كان معتلاً اسقطته. وثانيهما أَنْ تسقط حرف المضارعة وتنظر فىالذى يليه فى غيرباب يُفْعِل إنْ كان متحركًا فقد تمّ الأمر وان كان ساكنًا ففى يفعُل بالضم تبتدى بهمزة مضمومة وفيما عدا ذلك تبتدى بهمزة مكسورة فيتم الأمر وأمّا فى باب يفعل فانك تعيد الهمزة المفتوحة الساقطة سواء كان مايلى حرف المضارعة متحركًا أوساكنًا فيتم الأمر مثال الصحيح آخره اِضْرِبْ اُنْصُرْ امنع اكرم صرّح تبْ ضع سع بع دُمْ خف اقم مثال المدغم آخره رَدُّ رَدَّ ردِّ اُرْدُدْ فِرَّ فِرِّ اِفْرِعَضَّ عضِّ اِعْضِض حابَّ حابِّ حَابِبْ احتجَّ احتجّ احتجِج مثال المعتل آخره ارم ادع اخش اهد ربّ اختف انقض.

والنوع الثانى الأمر باللام يؤمر به الفاعل فى الغيبة والحكاية وتمامه بالعمل الأول بعد ادخال اللام المكسورة على المضارع المبنى للفاعل نحو ليضرب لأضْرِبْ لنضرب ونحو ليردُّ ليردَّ ليردِّ ليرْدُدْ وكذا لأردَّ لنردَّ ونحو ليرم لأرم لنرم ويؤمر به المفعول فى الخطاب والغيبة والحكاية. وتمامه بالعمل الأول بعد ادخال اللام المكسرة على المضارع

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

المبني للمفعول لأضرب نحو لتُضْرَبْ ليضرب لأضرب لنضرب ونحو لتردَّ لتردد وكذا لأردَّ لنردَ ولا يجوزالضم في هذا الأمر لزوال متبوعه وهو ضم الراء ونحو لترم ليرم لأرم لنرم.

الباب الثاني في التغييرات وهو خمسة فصول.

الفصل الأول اعلم أَنَّ الأصل في كل فعل أَنْ يكون موازيا لبناء بابه في عدد حروفه وفي نوع حركاته وسكناته كالصحيح وغير الصحيح قد يخرج عن الموازاة باسباب وهي الإدغام والقلب والتسكين والحذف مثال الإدغام قولك احب فانه لايوازى افعل مع قيام الموازاة في احبب ومثال القلب قولك باع فانه لايوزى فعل مع قيام الموازاة في احبب ومثال القلب قولك باع فانه لايوازى افعل مع قيام الموازاة في بيع ومثال التسكين قولك يرمى انه لايوازى يفعل مع قيامها في يرمى ومثال الحذف قولك يشب قانه لايوازى يفعل مع قيامها في يوثب.

الفصل الثاني اعلمأَنَّ شرط ادغام المتجانسين حصول سكون الأول منهما وتحرك الثاني ثمإِنْ كان ما قبلهما متحركا أو مدة ادغمت ولم تحتج إلى زيادة عمل نحو فر وعض وحب وحاب وتصام وان كان ساكنا غير مدة نقلت اليه حركة أوليهما وادغمت الثاني نحو يفر ويعض ويحب واحب يحب. واعلم أَنَّ المدغم لايلزم أَنْ يكون مضاعفا ألا ترى أَنَّ احمر واحمار واقشعر مدغمة على نحو فر وحاب واحب ولا تضعيف في شئ منها لاتضعيف الثلاثي ولا تضعيف الرباعي وكذا المضاعف لايلزمأَنْ يكون مدغما. ألا ترىأَنَّ قولنا رددن مضاعف ولا إدغام فيه

وصرصر مضاعف ولا يمكن فيه الإدغام حيث لم يجتمع فيه المتجانسان

الفصل الثالث اعلم أنّك تحتاج فى معرفة مواضع. القلب إلى عدة اصول: منها إنّ الواو والياء إذا تحركتا وانفتح ماقبلهما تقلبان ألفا نحو قال وباع ودعا ورمى إلاّ إذا منع مانع كما فى رميا ودعوا لأنهمـــا إذا قلبتا اجتمعت ألفان ووجب حذف أحديهما لإلتقاء الساكنين ولزم بعد الحذف التباس حال ضمير الإثنين بحال ضمير الواحد. ومنها إنّ كل واو ساكنة انكسر ماقبلها تقلب ياء نحو ايضر فى الأمر من توضر ألاترىأنّك إذا قلت فأوضر زال القلب لفوات الكسرة لسقوط همـــزة الوصـــل. ومنها إنّ كل ياء ساكنة او ألف انضم ما قبلها تقلبـــان واوا نحويـــوقن أصله ييقن فى مضارع ايقن و نحو يوسر اصله ييسر فى مضارع ايســـر ونحو يوسر فى مجهول ييسر وييسر وكذا أوسر فى الأمر من تيسر ونحـــو ضورب وتضورب فى مجهول ضارب وتضارب. ومنـــها إنّ كـــل واو وقعت فى مقابلة اللام بعد الكسرة تقلب ياء نحو دعى ورخى فى مجهول دعا ورخو. ومنها إنّ كل واو وقعت رابعة فصاعدا ولم ينضم ما قبلـــها تقلب ياء نحو يدعيان ويرخيان أصلهما يدعوان ويرخوان.

الفصل الرابع اعلم أنّ الواو والياء تسكنان طلبا للخفة وذلـــك على ثلاثة انواع: أحدها تسكين فحسب نحو يرمى ويـــدعو. وثانيهـــا تسكين مع نقل حركة المسكن إلى ماقبله نحو يبيع ويدوم. وثالثها تسكين مع نقل حركة المسكن إلى ما قبله وقلب المسكن بمناسبة الحركة المنقولة نحو اقام يقيم.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

الفصل الخامس اعلم أَنَّ للحذف اسبابا: منها مجاورة الواو الكسرة المحققة فى نحو يثب أو المقدرة فى نحو يضع ويسع ولهذا تعود الواو فى مجهول المضارع فى نحو يوثب ويوضع ويوسع لزوال الكسرة. ومنها ملاقاة المعتل الساكن ساكنا آخر نحو بع ودم وكذا قولهم رموا ودعوا ورمت وآخره ثلثة احوال حال الرفع عند تجرده عن الجوازم والنواصب وحال الجزم مع الجوازم وحال النصب مع النواصب نحو يضرب ولم يضرب ولن يضرب فإذا كان معتل الآخر يسكن فى حال الرفع نحو يرمي ويدعو ويخشى ويحذف فى حال الجزم نحو لم يرم ولم يدع ولم يخش ويحرك فى حال النصب إلاَّ إذا كان ألفا نحو لن يرمي ولن يدعو ولن يخشى بالألف لإمتناعها عن الحركة.

الباب الثالث فى خواص اللواحق اللافعال وهو أَرْبَعَةُ فصول

الفصل الأول اعلم أَنَّ اللواحق ثمان اربع سواكن تقتضى حركة ما قبلها: أحدها ألف ضمير الإثنين تلحق الماضى والمضارع والأمر وتقتضى فتحة ما قبلها ضرورة نحو ضربا ويضربان واضربا. وثانيها واو ضمير جماعة الرجال تلحق الثلثة وتقتضى ضمة ما قبلها نحو ضربوا ويضربون واضربوا. وثالثها ياء المخاطبة تلحق المضارع والأمر وتقتضى كسرة ما قبلها نحو تضربين واضربى. ورابعها تاء التانيث الساكنة تختص بالماضى وتقتضى فتحة ما قبلها نحو ضربت. وانما تحركت هذه التاء فى ضربتا لملاقاتها الألف بعدها فلا إعتبار لهذه الحركة لكونها ضرورية. واربع متحركات تقتضي سكون ما قبلها: أحدها نون ضمير

جماعة النساء تلحق الثلاثة نحو ضربن ويضربن واضربن. وثانيها تاء المخاطب نحو ضربت ضربتما ضربتم ضربت ضربتما ضربتن. وثالثها تاء المتكلم وحده نحوضربت. ورابعها نون المتكلم مع الغير نحو ضربنا وهذه الثلاثة تختص بالماضي. واعلم أنَّ النون المكسورة بعد الألف في يضربان والمفتوحة بعد الواو في يضربون والياء في تضربين علامات لحال الرفع فقد عرفته ولهذا تسقان عند الجوازم والنواصب نحو لم يضربا ولم يضربوا ولم تضربي ولن يضربا ولن يضربوا ولن تضربي والمثال مع اللواحق جار مجرى الصحيح

الفصل الثاني اعلم أنَّ الإدغام في آخر الفعل يسلم مع الأربع السواكن تقول مع الألف فرا و يفران وفرا ومع الواو فروا ويفرون وفروا ومع الياء تفرين وفري ومع التاء فرت ويبطل مع الأربع المتحركات تقول مع النون فررن ويفررن وافررن ومع الباقية فررت شرط الإدغام الذي ذكرناه ويعود الأصل بخلاف السواكن فانها لاتقتضي سكون الثاني من المتجانسين فلايفوت شرط الإدغام وكذلك البواق. و أمَّا المضاعف من باب فعل وتفعل وفعلل لاإدغام في آخره فهو جاء مع اللواحق مجرى الصحيح.

الفصل الثالث اعلم أنَّ الأجوف من باب فعل وفاعل وافعل وأفعال وتفعل وتفاعل وفعلل وتفعلل لاتغير عينه مع اللواحق فهو جار مع اللواحق مجرى الصحيح. و أمَّا في غيرها فالعين تثبت مع الأربع السواكن تقول مع الألف خافا وطالا في الماضي ويخافان ويطولان في

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

المضارع وخافا وطولا فى الأمر ومع الواو خافوا وطالوا ويخافون ويولون وخافوا وطولوا ومع الياء تخافين وتطولين وخافى وطولى ومع التاء خافت وطالت وتحذف مع الأربع المتحركات تقول مع النون خفن وطلن ويخفن ويطلن وخفن وطلن ومع الباقية خفت وطلت إلى خفنا طلنا والسبب فى الحذف التقاء الساكنين.

الفصل الرابع اعلم أنَّ اللام المعتلة تصح مع الألف والمراد بصحتها ههنا انها تثبت متحركة نحو رميا ويرميان وارميا ودعوا ويدعوان وادعوا وكذلك رعيا ويرعيان وارعيا وخشيا ويخشيان واخشيا ورخوا ويرخوان وارخوا ومع الواو تنظران انفتح ما قبلها سقطت بعدالقلب نحو رموا ودعوا أصلهما رميوا ودعووا فقلبتا ألفين بالأصل الأول من اصول القلب وحذفتا لإلتقاء الساكنين وكذا يخشون ويرمون واخشوا. وان انضم ما قبلها سقطت بعدالتسكين حسب نحو رخوا ويدعوان وادعوا. وان انكسر ماقبلها سقطت بعد التسكين مع النقل نحو خشوا ويرمون وارموا ومع الياء تنظر كذلك فتقول فيما انفتح ما قبلها نحو تخشين وترمين فسقطت بعد القلب بالألف وفيما انضم ما قبلها نحو تدعين وادعى أصلهما تدعوين وادعوى تسقط بعد التسكين مع النقل وفيما انكسر ما قبلها نحو ترمين وارمى فتسقط بعد التسكين فحسب ومع التاء تنظران انفتح ما قبلها سقطت بعد القلب نحو رمت ودعت ورمتا ودعتا. وان انضم ما قبلها أوانكسر صحت نحو رضيت ورميت ورخوت. و أَمَّا مع المتحركات فانها تثبت ساكنة نحو

رمين ودعون ويرمين و يدعون وارمين وادعون وكذا رميت ودعـوت إلى رمينا ودعونا.

الباب الرابع فى تفصيل إلحاق اللواحق وهو ثمانية فصول.

الفصل الأول اعلم أنهم يسمون هذا الباب بإلحاق الضمائر وذلك انهم يوردون جملا لبيان صور إلحاقها بالماضى والمضارع والأمر فى الأقسام السبعة حال بنائها للفاعل والمفعول ويكررن والفعل فى كل جملة منها اربع عشر مرة على هذا الترتيب. ثلث مرات للغائب والغائبين والغائبين وثلث مرات للغائبة والغائبتين والغائبات. وثلث مرات للمخاطب والمخاطبين والمخاطبين. وثلث مرات للمخاطبة والمخاطبتين والمخاطبات. ومرة للمتكلم وحده. وأخرى له مع غيره إلاّ فى حق الأمر فان العادة جرت بتقديم الخطاب ثم الغيبة ثم التكلم ولا فرق فى الماض والأمر للفاعل بين لفظ المخاطبين والمخاطبتين وكذا لافرق فى المضارع والأمر للمفعول بين الغائبة والمخاطب وبين الغائبتين والمخاطبين والمخاطبتين وسترى جميع ماذكرنا ولكن يجب أَنْيعلم أَنْ ضمير الغائب والغائبة فى الماضى والمضارع والأمر لايبرز فى اللفظ فإذا قلت رجل ضرب وإمرأة ضربت كان التقدير ضرب هو وضربت هى وكذا يضرب وتضرب وإضرب ولتضرب ولاتحسبن تاء التانيث ضميرا فلأنها علامة التانيث فحسب.ولو كان ضميرا لما جاز بعدها ذكر الفاعل المظهر فى قولك ضربت المرأة كما لايجوز فى قولك ضربا رجلان وضربوا رجال وكذا ضمير المخاطب والمتكلم وحده والمتكلم مع غيره

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

لايبرز فى المضارع والأمر نحو تضرب واضـــرب ونضـــرب واضـــرب ولأضرب ولنضرب والتقدير انت وانا ونحن.

الفصل الثاني في الصحيح الماضي نحو ضـــرب ضـــربا ضـــربوا ضربت ضربتا ضربن ضربت ضربتما ضربتم ضربت ضربتما ضـــربتن ضربت ضربنا ومجهوله ضرب ضربا ضـــربوا الخ. المضـــارع يضـــرب يضربان يضربون تضرب تضربان يضربن تضرب تضـــربان تضـــربون تضربين تضربان تضربن اضرب نضرب. ومجهولـــه يضـــرب يضـــربان يضربون الخ. الأمر :اضرب اضربا اضربوا اضربي اضربا اضربن. الأمر باللام ليضرب ليضربا ليضربوا لتضرب لتضـــربا ليضـــربن لأضـــرب لنضرب. ومجهوله لتضرب لتضربا لتضربوا لتضربي لتضـــربا ليضـــربن ليضرب ليضربا ليضربوا لتضرب لتضربا ليضربن لأضـــرب لنضـــرب. وكذا الصحيح والمثال من جميع الأبواب وكذا الأجـــوف والمضـــاعف الجاريان مع اللواحق مجرى الصحيح.

الفصل الثالث في المضاعف الماضي وهو على ثلثة انواع: النـــوع الأول ما يكون مدغمه فى تقدير الفتحة نحو فرا فروا إلى فررنا وكذا رد واحب وحاب واحتج وانصب وتصام واستحب ونحـــو احمـــر واحمـــار واقشعر فى حكم هذا النوع. والنوع الثانى مايكون مدغمـــه فى تقـــدير الضمة نحو حب حبا حبوا إلى حببنا. والنوع الثالث ماتكون مدغمـــه فى تقدير الكسرة لامحالة نحو فر فرا فروا إلى فررنا وكذا رد و عض وحب واحب وحوب واحتج وانصب وتصوم واستحب ونحو احمـــر واحمـــرر

واقشعر فی حکمه ولا تستبعد بناء المجهول من اللازم فقد قدمت المعذرة. والمضارع وهو أيضًا على ثلثة انواع: فالنوع الأول مايكون مدغمه فی تقدير الفتحة نحو يعض يعضان يعضون إلى نعض وكذا يتصام. والنوع الثانی مايكون مدغمه فی تقدير الضمة نحو يرد يردان يردون إلى نرد وكذا يحب. والنوع الثالث مايكون مدغمه ف تقدير الكسرة نحو يفر يفران يفرون إلى نفر وكذا يحب من احب ويحاب ويحتج وينصب ويستحب ونحو يحمر ويحمار ويقشعر فی حکمه ومجهوله يكون مدغمه فی تقدير الفتحة لامحالة نحو يفر يفران يفرون إلى نفر وكذا يرد ويعض ويحب من حب واحب ويحاب ويحتج وينصب ويتصام ويستحب ونحو يحمر ويحمار ويقشعر فی حکه. واعلم أنه لافرق فی قولك يحاب بين المبنى للفاعل والمفعول لفظا لكن التقدير مختلف ويظهر عند فك الإدغام فانك تقول ثمه يحابب وههنا يحابب والأمر تقول فی النوع الأول من المضارع عض عضا عضوا الخ ليعض ليعضا ليعضوا اخ وكذا تصام. واعلم أَنَّ الفرق بين الماضی والأمر فی قولك عض عضا عضوا يظهر عند فك الإدغام فانك تقول ثمه عضض عضضا عضضوا وههنا وفی قولك تصام تصاما تصاموا لايظهر عند الإدغام إلاَّ فی تصام فانك تقول ثمه تصامم وههنا تصامم. وتقول فی النوع الثانی منه رد ردا ردوا وكذا احب وتقول فی النوع الثالث منه فر فرا فروا فری فرا افررن ليفرا ليفروا الخ وكذا احب وحاب واحتج وانصب واستحب وحو احمر واحمار واقشعرفی حکمه والفرق بين الماضی والأمر فی حاب واحتج

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

وانصب واحمر واحمار يظهر عند فك الإدغام ومجهوله تكون مدغمه فى تقدير الفتحة لامحالة نحو لتفر لتفرا لتفروا الخ وكذا لترد ولتعض ولتحب من حب واحب ولتحاب ولتحتج ولتصب ولتتصام ولتستحب ونحو لتحمر ولتحمار ولتقشعر فى حكمه.

الفصل الرابع فى الأجوف الماضى وهو على ثلثة انواع: فالنوع الأول ما يكون عينه فى تقدير الضمة نحو طال طالا طالوا إلى طلنا. والنوع الثانى مايكون عينه فى تقدير الكسرة نحو خاف خافا خافوا إلى خفنا وكذا هاب وسقوط العين فى هذين النوعين بعد التسكين مع النقل. والنوع الثالث مايكون فى تقدير الفتحة نحو دام داما داموا إلى دمنا وكذا اقام واقتات وانقاد واستجاب وكذا اباع واراب واكتال وانقاس واستباع. فأمَّا دام فانه ينقل مع المتحركات إلى باب طال فتقدر الضمة فى عينه فيقال دومن ثم دمن وكذا اباع فانه ينقل معها إلى باب هاب فتقدر الكسرة فى عينه فيقال بيعن ثم بعن وكذا مع الباقية. وانما نقلوهما إلى باب طال وهاب لأنهم أرادوا أَنْ يكون سقوط العين فى الثلاثيات المجردة على طريقة واحدة وهى التسكين مع النقل ولايتبين ذلك إلاّ إذا كانت حركة العين مخالفة لحركة الفاء وا اقام واراب واستجاب واستباع فسقوط العين فيها مع المتحركات لسكونها بالقلب بعد التسكين مع النقل. و أَمَّا اقتات واكتال وانقاد وانقاس فسقوطها لسكونها بالقلب بالأصل الأول ويبقى ما قبل العين مفتوحا فى الثلاثيات المزيدة ضرورة ومجهوله على نوعين: فالنوع الأول مايكون فى عينه

تسكين مع النقل وهوماكان يائيا نحو بيعا بيعوا إلى بعن وكـــذا اريـــب واكتيل وايقيس واستبيع و الفرق بين المجهول والمعلوم فى بعن إلى بعنـــا يظهر عند الرجوع إلى الأصل فان تقدير المجهول بيعن وتقدير المعلـــوم بيعن. ويجوز أيْضًا اشمام الياء ضمة فى المجهول. والنوع الثانى مايكون فى عينه تسكين مع النقل والقلب وهو ماكان واو ياء نحو ديم وخيف وطيل واقيم واقتيت وانقيد واستجيب. ولافرق بينمـــا فى إلحـــاق الضـــمائر المضارع وهو على ثلثة انواع: فالنوع الأول مايكون فى مقابلة عينه ياء نحو يبيع يبيعان يبيعون إلى نبيع وكذا يريـــب ويســـتبيع وكـــذا يقـــيم ويستجيب. والنوع الثانى مايكون فى مقابلة عينه واونحو يدوم يـــدومان يدومون الخ وكذا يطول. والنوع الثالث مايكون فى مقابلة عينه ألـــف نحو يخاف يخافان يخافون إلى نخاف وكذا يهاب ويقتات ويكتال وينقـــاد وينقاس ومجهوله على نوعين: فالنوع الأول مايكون فى عينه قلب بعـــد التسكين مع النقل نحو يباع يباعان يباعون إلى نباع وكذا يدام ويخـــاف ويهاب ويطال ويقامو يراب ويستجاب ويستباع. والنوع الثانى مايكون فى عينه قلب فحسب نحو يقتات وينقاد وكذا يكتال وينقاس الأمر تقول فى النوع الأول من المضارع بع بيعا بيعوا بيعى بيعا بعـــن ليبـــع ليبيعـــا ليبيعوا إلى لنبع وكذا طل وتقول فى النوع الثالث منه خف خافا خـــافو إلى خفن وليخف إلى ليخف وكذا الباقى مجهوله لتبع إلى لنبـــع وكـــذا الجميع.

الفصل الخامس فى الناقص الماضى وهو على ثلثة انواع: فـــالنوع

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

الأول ماكان آخره ياءً نحو خشي خشيا خشو إلى خشينا. والنوع الثالث ماكان اخره واوا نحو رخو رخوا رخوا إلى رخونا. والنوع الثالث ما كان آخره ألفا فتنظر ان وقعت ثالثة تعود إلى الواو مع الألف والمتحركات إنْ كانت واوية نحو دعا دعوا دعوا دعت دعتا دعون إلى دعونا وإلى الياء ان كانت يا ئية نحو رمى رميا رموا إلى رمينا. وان وقعت رابعة فصاعدا تعود إلى الياء لامحالة لأنه إنْ كانت يائية فالأمرظاهر وان كانت وواية فبالأصل الخامس من اصول القلب نحو اهدى وربى وحابى واختفى وانجلى وارعوى وتقضى وتصابى واستهدى واعرورى وقلسى وتقلسى وكلها فى حكم رمى مجهوله يكون آخره ياء لامحالة لأن ما قبل آخر المجهول فى الماضى مكسور وورود الألف بعد الكسرة محال فتعين الواو أوالياء فان كان ياء فهو ما ادعيناه وان كان واوا انقلبت بالأصل الرابع تقول خشى خشيا خشوا إلى خشينا وكذا رخى ورمى ودعى واهدى وربى وحوبى واختفى وانجلى وارعوى وحيى وتقضى واستهدى واعرورى وقلسى وتقلسى.المضارع وهو كالماضى على ثلثة انواع: فالنوع الأول ماكان آخره ياء نحو يرمى يرميان يرمون إلى نرمى وكذا يهدى ويربى ويحابى ويختفى وينجلى ويرعوى ويستهدى ويعرورى ويقلسى. واعلم أَنَّ وزن يرمين فى المخاطبة تفعين لسقوط اللام بعد التسكين وفى المخاطبات تفعلن لأن النون لاتسقط اللام.والنوع الثانى ماكان آخره واوا نحو يدعو يدعوان يدعون إلى ندعو وكذا يرخو. واعلم أَنَّ وزن يدعون فى الغائبين يفعلون وفى الغائبات

يفعلن ووزن تدعون فى المخاطبين تعلون وفى المخاطبات تفعلن. والنوع الثالث مايكون آخره ألفا نحو يخشي يخشيان يخشون إلى نخشى وكذا يرعى ويتقضى ويتصابى ويتقلسى. واعلم أَنَّ وزن تخشين فى المخاطبة تفعين وفى المخاطبات تفعلن مجهوله يكون آخره ألفا لامحالة لتحركه وانفتاح ما قبله ولاتعود إلى الواو أصلا لأنها قد وقعت رابعة فصاعدا تقول يرمي يرميان يرمون إلى يرمي وكذا يرعى ويخشي ويرخي ويهدى ويربي ويحابي ويختفي وينجلي ويرعوى ويتقضى ويتصابى ويستهدى ويعرورى ويقلسى ويتقلسى. واعلم أَنَّ وزن ترمين فى المخاطبة تفعلين وفى المخاطبات تفعلن الأمر تقول فى النوع الأول من المضارع ارم ارميا ارموا ارمي ارميا ارمين وكذا ليرم ليرميا ليرموا إلى لنرم وكذا اهد ورب وحاب واختف وانجل وارعو واستهد واعرور وقلس وتقول فى النوع الثانى منه ادع ادعوا ادعوا إلى ادعين ليدع ليدعوا الى لندع وكذا ارخ وتقول فى النوع الثالث منه اخش اخشيا اخشوا إلى اخشين ليخش ليخشيا ليخشوا إلى لنخش وكذا ارع وتقض وتصاب وتقلس مجهوله تقول لترم لترميا لترموا إلى لنرم وكذا لتدع ولتخش ولترع ولترخ ولتهد ولترب ولتحاب لتختف و لتنجل و لتقتض ولتتصاب ولتهتد و لترعو ولتقلس ولتتقلس.

الفصل السادس فى اللفيف وهو فى حكم الناقص كقولك روى يروى واروى يروى و احيى يحيى وسوى يسوى وحي يحي و داوى واحتوى يحتوى و وانزوى ينزوى استهوى يستهوى فى حكم رمى يرمى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

فى إلحاق الضمائر. وقولك تروى يتروى وتزي يتزي وتداوى يتداوى فى حكم رعى يرعى وقولك قوى يقوى و حي يحى فى حكم خشي يخشيى وكذا حكمها فى الأمر والمجهولات كحكمها.

الفصل السابع فى الملتوى. واعلم أَنَّ فائه فى حكم المثال ولامه فى حكم الناقص. الماضى وهو على نوعين: فالنوع الأول ماكان آخره ألفا نحو وحى واوحى ووف ووالى واتقى وتوفى وتوارى واستوفى وهو فى حكم رمى. والنوع الثانى ماكان آخره ياء نحو وجى وولى وهو فى حكم خشى مجهوله يكون آخره ياء لامحالة فهو فى حكم رمى المضارع وهو على ثلثة انواع: النوع الأول مايكون آخره ألفا نحو يوجى ويتوفى ويتوارى وهو فى حكم يخشى. والنوع الثانى مايكون آخره ياء وألفا ثابتة نحو يوصى ويوفى ويوإلى ويتقى ويستوفى وهو فى حكم يرمى. والنوع الثالث مايكون آخره ياء وألفا ساقطة نحو يلى ويحيى فتقول يحى يحيان يحون تحى تحيان يحين تحى تحيان تحون تحين تحيان تحين احى نحى. وسقطت واوه كما سقطت واو يثب وتسقط يائه حيث تسقط يا يرمون. واعلم أَنَّ وزن تحين فى المخاطبة تعين وفى المخاطبات تعلن مجهوله يكون آخره ألفا لامحالة كآخر الناقص والواو الساقطة تعود فيه كما عادت فى المثال فتقول يوحى ويولى وهو فى حكم يرمى الأمر تقول فى النوع الأول من المضارع ايح والأصل أوح وهو فى حكم اخش وكذا توف وتوار وتقول فى النوع الثانى منه أوص ووف ووال واتق واستوف وهوفى حكم ارم وتقول فى النوع الثالث منه ح حيا حوا حى

حيا حين ليح ليحيا ليحوا لتح لتحيا ليحين لأح لـنح أصـله تـوحى فسقطت وواه كما سقطت واو يثب وسقطت يائه كما سقطت ياارم ثم اسقط حرف المضارعة فبقى ح وحده إلاَّ انهم يقولون فى الوصل ح يـا زيد وفى الوقف يا زيد حه با لهاء وكذا ل من تلى. مجهوله لتوح وهو فى حكم لترم وكذا لتوج ولتول ولتوص ولتوف ولتوال ولتـق ولتتـوف ولتوار ولتوف.

الفصل الثامن فى إلحاق نون التاكيد اعلم أَنَّ آخر الفعل لايخ إِمَّا اَنْ يكون صحيحا أو مدغما أو معتلا. فطريق الصحيح والمدغم واحـد فى إلحاقها وللمعتل طريق علي حدة. أَمَّا طريق الصحيح والمدغم فهـو انك تقول فيما لم يتصل به ضمير بارز نحو اضربنَّ وفرنَّ مفتوحا ما قبلها وفيما اتصل به الضمير البارز مع الألف اضربانّ وفرانّ. ومـع الـواو اضربنَّ وفرنَّ والأصل اضربون وفرون فحذفت الواو وجعلت ضمة ما قبلها دليلا عليها ومع الياء اضربنَّ وفرنَّ والأصـل اضـربين وفـرين فحذفت الياء وجعلت كسرة ما قبلها دليلا عليها ومع النون اضـربنان وافررنان زيدت الألف بين نون جماعة النساء ونون التاكيد احترازا عن توإلى النونات. و أَمَّا طريق ما اعتل آخره فهو انك تقول فيما لم يتصل به ضمير بارز ارمينَّ وادعونَّ واخشينَّ فيصح الواو والياء لأن سـقوط اللام فى الأمر كان المقام السكون وهذه النون تقتضى فتحة مـا قبلـها فزال سبب السقوط فصحت اللام ومع ألف ضـمير الإثـنين ارميـانَّ وادعوانِّ واخشيانِّ ومع الواو ارمنَّ وادعنَّ واخشونَّ فاسقطنا الواو فى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ارمنَّ وادعنَّ كما فى ضربن وحركناها بالضم فى اخشـون لأنـا لـو اسقطناها لم نجد ما قبلها ضمة تدل عليها ومع اليـاء ارمـنَّ وادعـن واخشينَّ اسقطنا الياء فى ارمنَّ وادعنَّ كما فى اضربن وحركناها بالكسر فى اخشينَّ لأنا لواسقطنا الياء لم نجد فما قبلها كسرة تدل عليها ومـع النون ارمينانِّ وادعونانِّ واخشينانِّ. واعلم انا لو تتبعنا جميع الأقسام فى إلحاق نون التاكيد لطول القول ويتكررما سبق ذكره ومن اتقن اصـول التغييرت وتحقيق إلحاق الضمائر لم يشتبه عليه شئ فى إلحاق نون التاكيد فتقول فى الأجوف مثلا دومنَّ دومانِّ دومنَّ دومـنَّ دومـانِّ دمنـانِّ ليدومنَّ ليدومانِّ ليدومنَّ لتدومنَّ لتدومانِّ ليدمنانِّ لأدومـنِّ لنـدومنَّ وعادت الواو لتحرك اللام بإلحاق النون وتقول فى الملتوى حينَّ حيـانِّ حُنَّ حنَّ حيَانِّ حينانِّ ليحينَّ ليحيانِّ لَيحُنَّ لتَحيَنَّ لتَحيانِّ لَيحينَانِّ لأحينَّ لنحينَّ وقس الباقى على ماذكرنا.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

القسم الثالث

مائة عامل

اَلعواملُ فى النّحوِ (على ما ألّفَه الشيخُ الإمَامُ الفاضلُ عَبدُ القـاهرِابنِ عَبْدِ الرحمانِ الجرجانىُّ) مِائةُ عاملٍ. منها لفظيةٌ ومنها معنويةٌ. فاللفظية منها على ضربين: سماعيةٌ وقياسيةٌ. فالسماعيةٌ منها أحـدٌ وتسعون عـاملاً. والقياسيةُ منها سبعةُ عواملَ. والمعنويةُ منها عددان. ويتنوعُ السماعيةُ منها على ثلثة عشرَ نوعاً.

اَلنوعُ الأوّلُ حُروفٌ تَجرُّ الأسماءَ فقط وَهِى سَبْعةَ عشرَحرفًا. اَلْبـاءُ لِلإلْصاقِ نحو مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَبِهِ داءٌ. وللتَعْدِيةِ نحو ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ. وللإستِعَانَةِ نحو كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ. ولِلْمُصاحبةِ نحو دَخَلْتُ عَلَيْهِ بِثِيَابِ السَّفرِ. وللمقابلةِ نحو بِعْتُ هذا بِهذَا. وللضرفيةِ نحو جَلَسْتُ بِالْمَسْجدِ أىْ فِى الْمَسْجدِ. وللقسم نحو بِاللهِ لأفْعَلَنَّ كذَا. أو زائدة نحو قَوْلِهِ تعالى وَلاَ تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَـى التَّهْلُكَـةِ [2·195]، وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا [4·79]. وللسببيةِ نحو ضَرَبْتُ زَيْدًا بِالسُّـوْءِ. ومِنْ لِإبتداءِ الغايةِ فى المكانِ نحو سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إلى الْكُوْفَةِ. أو فى الزمانِ نحو صُمْتُ مِنْ يَوْمِ الْجُمْعَةِ إلى الْخَمِيْسِ. وللتبعيضِ نحو أَخَذْتُ مِنَ الْمَـالِ.

وللتبيين نحو قَوْلِه تعالى فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ [22. 30] و زائدة نحو مَاجَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ. وإِلَى لإنتهاءِ الغايةِ فى المكانِ نحو سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إلى الْكُوْفَةِ. أَو فى الزمانِ نحو قَوْلِه تعالى أَتِمُّواْ الصِّيَامَ إِلَى الَّليْلِ[2. 187]. وبمعنى مع قليلا نحو قَوْلِه تعالى وَلاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ[4. 2] أَىْ مَعَ أَمْوَالِكُمْ وقَوْله تعالى فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ[5. 6]. و فى للظرفية نحو زَيْدٌ فِى الدَّارِ وَنَظَرْتُ فِى الْكِتَابِ. وبمعنى على قليلاً نحو قَوْلِه تعالى وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ [20. 71] أَىْ عَلَى جُذُوْعِ النَّخْلِ. وحَتَّى لإِنْتهاءِ الغايةِ ومجرورُها الجزءُ الأخيرُ من الشيء الأول نحو أَكَلْتُ السَّمَكَ حَتَّى رَأْسِهَا. ومُتصلٌ بالجزءِ الأخير من الشئ الأَوّلِ نحو نِمْتُ الْبَارِحَةَ حَتَّى الصَّبَاحِ. واللاَّمُ للإختصاصِ نحو اَلْمَالُ لِزَيْدٍ وَالْجُلُّ لِلْفَرَسِ. وللتَّعْليلِ نحو ضَرَبْتُ زَيْدًا لِلتَّأْدِيْبِ. ولِلْقسمِ نحوللهِ لاَيُؤَخَّرُالأَجَلُ. وزائد نحو رَدِفَ لَكُمْ وَلاَأَبَالَكُمْ. ورُبَّ للتقليلِ وهى مختصةٌ بنكرةٍ مو صوفةٍ ويلزم مجرورَها الوصفُ بمفردٍ نحو رُبَّ رَجُلٍ كَرِيْمٍ لَقِيْتُهُ. اَوْ بجملةٍ نحو رُبَّ رَجُلٍ اَبُوْهُ مُنْطَلِقٌ لَقِيْتُهُ. وَعَلى للإِستعلاءِ نحو زَيْدٌ عَلَى السَّطْحِ وَعَلَيْه دَيْنٌ. وعَنْ للبعدِ والمجاوزة نحورَمَيْتُ السَّهْمَ عَنِ الْقَوْسِ إلى الصَّيْدِ، وَاَخَذْتُ عَنْهُ الْعِلْمَ وَاَدَّيْتُ عَنْهُ الدَّيْنَ. والكافُ للتشبيه نحوزَيْدٌ كَالأَسَدِ. أَو زائدة نحو قَوْلِه تعالى لَيْسَ كَمِثْلِه شَيْءٌ[42. 11]. ومُذْ ومُنْذُ لإبتداءِ الغايةِ فى الزمانِ الماضي نحو مَارأيتهُ مُذْ يَوْمِ الْجُمْعَةِ. أَومُنْذُ يَوْمِ الْجُمْعَةِ وبمعنى جميع المدة فيليهما المقصودُ بالعددِ نحو مَارأيتهُ مُذْ ثَلثَةِ أَيَّامٍ وَمُنْذُ ثَلثَةِ أَيَّامٍ. والواوُ للقسمِ وهى لا تدخل إلاَّ على المظهرِ نحو وَاللهِ لأَ فْعَلَنَّ كَذَا. و التاءُ للقسمِ وهى لاتدخل إلاَّ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

على إسم الله نحو تَالله لأَكيْدَنّ كَذَا. و حاشا للتنزيه نحو اَسَاءَ الْقَوْمُ حَاشَازَيْد. وخلا وعدا للإستثناء نحوجَاءَ نِي الْقَوْمُ خَلاَ زَيْدٍ وَعَدَا زَيْدٍ ويجوز خَلاَ زَيْدًا وعَدَا زَيْدًا، فكانا فعلين. وإذا دخل عليهما ما لايكونان إلاّ فعلين نحو جَاءَنِي الْقَوْمُ مَا خَلاَ زَيْدًا وَمَاعَدَا زَيْدًا.

النوع الثانى حرفٌ تنصبُ الإسمَ وترفعُ الخبرَ. وهى ستةُ أحرف. وتسمى الحروفُ المشبهةُ بالفعلِ. إنّ لتحقيقِ مضمون الجملة. إنّ. نحو إنّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ. و أَنّ لتحقيقِ مضمون الجملة أَيْضًا نحو بَلَغَنِي اَنّ زَيْدًا ذاهبٌ. وكأَنّ للتشبيه نحو كَأَنّ زَيْدَا الأَسَدُ. ولكنّ للإستدراك وهى تقع بين الكلامَيْن المتغائرَيْنِ نفيا وإثباتا نحو مَا جَاءَ نِي زَيْدٌ لَكِنّ عَمْرًا حَاضِرٌ. وجَاءَنِي زَيْدٌ لكنّ عَمْرًا لَمْ يَجِئْ. وليت للتمنى وهى تقع فى الممكن والمحال نحو لَيْتَ زَيْدًا عَابِدٌ وَلَيْتَ الشَّبَابَ يَعُوْدُ. ولعل للترجى وهى لاتقع إلاّ فى الممكن وتلحقها ما الكافةُ فتُلْغَى عن العمل وارتُفِعَ الإسمان نحو قَوْلِه تعالى إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ[4·171] وكَقَوْلك إنّمَا زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ.

النوعُ الثالثُ حرفانِ مُشبَّهتان بليسَ وهما ما ولا. ترفعانِ الإسمَ وتنصبانِ الخبرَ، وما تدخل على المعرفة والنكرة نحو مَازَيْدٌ قَائِمًا وَمَارَجُلٌ قاعدًا ولا لاتدخل إلاّ على النكرة نحولارَجُلٌ اَفْضَلَ مِنْك.

النوعُ الرابعُ حرف تنصبُ الإسمَ فقط وهى سبعةُ أحرف. الواوُ بمعنى مع ويكون ماقبلَها الفعلُ. أو معنى الفعل نحو مَاشَأْنُك وَزَيْدًا اَيْ مَاتَصْنَعُ زَيْدًا. وإلاّ للإستثناء وهو متصلٌ نحو جَاءَ نِي الْقَوْمُ إلاّ زَيْدًا. و يا لنداء القريب والبعيد نحو يَارَجُلاً خُذْ بِيَدِي وَيَا عَبْدَاللهِ وَيَا طَالِعًا جَبَلاً. وهَيا لنداء البعيد أَيْضًا نحو هَيَا

رَجُلاً خُذْ بِيَدِىْ وَهَيَا عَبْدَ اللهِ وَهَيَا طَالِعًا جَبَلاً. وأَيا لنداءِ البعيد أَيْضًا نحو أَيَا رَجُلاً خُذْ بِيَدِىْ وَاَيَا عَبْدَاللهِ وَاَيَا طَالِعًا جَبَلاً. و أَيْ لنداء القريب نحو أَيْ رَجُلاً خُذْ بِيَدِىْ وَأَىْ عَبْدَاللهِ وَاَيْ طَالِعًا جَبَلاً. والهمزةُ لنداءِ القريب أَيْضًا نحو اَرَجُلاً خُذْ بِيَدِيْ وَ اَعَبْدَ اللهِ وَ اَطَالِعًا جَبَلاً.

النوعُ الخامسُ حروفٌ تنصب الفعلَ المضارعَ و هي أَرْبَعَةُ أحرفٍ. أَنْ للإستقبالِ نحو اُحبُّ أَنْ تَقُوْمَ. ولَنْ لتأكيد نفى المستقبلِ نحو لَنْ أَبْرَحَ الأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِى. وكى للتعليلِ وماقبلَها سببٌ لما بعدهَا نحو اَسْلَمْتُ كَيْ اَدْخُلَ الْجَنَّةَ. وإذنْ للجواب والجزاء كقولك اِذَنْ إِكْرِمَكَ لِمَنْ قَالَ أَتَيْتُكَ فَقَدْ اَجَبْتَ بِهذَا الْكَلاَمِ وَصَيَّرْتَ إِكْرَامَكَ جَزَاءً لإتْيانه.

النوعُ السادسُ حروفٌ تجزم الفعلَ المضارع وهى خمسةُ أحرفٍ. إنْ للشرط والجزاء نحو إِنْ تُكْرِمْنِى اُكْرِمْكَ. ولم لنفي الماضِى نحو لَمْ يَضْرِبْ زَيْدٌ. ولَمّا لإستغراقِ نفى الماضِي نحولَمَّا يَضْرِبْ زَيْدٌ. ولاَمُ الأمرِ نحو لِيَضْرِبْ زَيْدٌ. ولاءُ النهيِ نحو لاَ تَضْرِبْ زَيْدًا.

النوعُ السابعُ أسماءٌ تجزمُ الفعلَ المضارعَ على معنى إنْ وهى تسعةُ أسماء. مَنْ نحو مَنْ يُكْرِمْنِى اُكْرِمْهُ أىْ إِنْ يُكْرِمْنِى زَيْدٌ اُكْرِمْهُ. ومتى نحو مَتَى تَخْرُجْ أَخرجْ اَيْ إِنْ تَخْرُجْ غَدًا أخرجْ غَدًا. ومَا نحو مَاتَصْنَعْ أَصْنَعْ أىْ إِنْ تَصْنَعْ هَذَا اَصْنَعْ هَذَا. وحَيْثُما نحو حَيْثُمَا تَقْعُدْ اَقْعُدْ أَىْ إِنْ تَقْعُدْ فِى الْبَيْتِ اَقْعُدْ فِى الْبَيْتِ. ومهما نحو مَهْمَا تَذْهَبْ اَذْهَبْ أَىْ إِنْ تَذْهَبْ غَدًا اَذْهَبْ غَدًا. وأَيْنَما نحوأينمَا تَجْلَسْ اَجْلسْ أَىْ إِنْ تَجْلسْ فِى الْبَيْتِ اَجْلِسْ فِى الْبَيْتِ. وأنّى نحو اَنَّى تَكُنْ اَكُنْ أَىْ إِنْ تَكُنْ فِى الْبَلَدِ اَكُنْ فِى الْبَلَدِ. وأىُّ نحو

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى

أَيُّهُمْ يَشْتُمْنِى اَشْتُمْهُ أَىْ إِنْ يَشْتُمْنِى زَيْدٌ اَشْتُمْهُ. و اذما نحو إِذْمَا تَفْعَلْ اَفْعَلْ أَىْ إِنْ تَفْعَلِ الْخِيَاطَةَ اَفْعَلِ الْخِيَاطَةَ.

النوعُ الثَّامنُ أسماءٌ تنصب الأسماءَ النكراتِ على التمييز وهى أَرْبَعَةُ أسماء. الأوّلُ عشرٌ. إذا رُكِّب مع أحد إلى تسعة وتسعين نحو أَحَدَ عَشَرَ رَجُلاً وَ إِحدى عَشَرَةَ إِمرأَةً إِلَى تِسْعَةَ وَتِسْعِيْنَ رَجُلاً وَ تِسْعَ وَتِسْعِيْنَ إِمرأَةً إلى تِسْعَةَ وَ تِسْعِيْنَ رَجُلاً وَ تِسْعِ وَ تِسْعِيْنَ إِمرأَةً. والثانى كم الإستفهامية نحوكَمْ رَجُلاً عِنْدَكَ. والثالثُ كَأَيِّ نحو كَأَىِّ رَجُلاً عِنْدَكَ والرابع كذا نحو عِنْدِى كَذَا دِرْهَمًا.

النوعُ التاسعُ كلماتٌ تسمى أَسماءُ الأفعالِ بعضُها ترفع و بعضها تنصب. وهى تسعة كلماتٌ. والناصبة منها ستةٌ. رُوَيدَ وهو إسْمٌ لأمهل. نحو رُوَيْدَ زَيْدًا أَىْ أَمْهِلْ زَيْداً. وبلْه وهو إِسْمٌ لدعْ نحو بَلْهَ زَيْداً أَىْ دَعْ زَيْداً. و دونك وهو إسمٌ لخذْ نحو دُوْنَكَ زَيْدًا أَىْ خُذْ زَيْدًا. وعليك وهو إسمٌ لألزمْ نحوعَلَيْكَ زَيْداً أَىْ اَلْزِمْ زَيْداً. وها وهو إسمٌ لخذْ نحو هَا زَيْداً أَىْ خُذْ زَيْداً. وحيهلَ وهو إسمٌ لإيتِ نحو حَيْهَلَ الصَّلوة أَىْ ايْتِ الصَّلَوةَ. والرا فعةُ منها ثلثةٌ. أحدُها هَيْهَاتُ وَهو إسمٌ لبعدَ نحوهَيهَاتَ زَيْدٌ أَىْ بَعُدَ زَيْدٌ. وثانيها سرحان وهو إسمٌ لسرعَ نحو سَرَحَانَ زَيْدٌ أَىْ سَرَعَ زَيْدٌ. وثالثها شتَّانُ. وهو إسمٌ لإفترق نحو شَتَّانَ زَيْدٌ وَعَمْرٌ أَىْ إِفْتَرَقَ زَيْدٌ وَعَمْرٌ.

النوعُ العاشرُ الأفعالُ الناقصةُ ترفع الإسمَ وتنصب الخبرَ. وهى ثلثةُ عشر فعلاً. أحدُها كان نحو كَانَ اللهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا. وقد يكون تامة بمعنى وقع و وجد نحو كَانَ زَيْدٌ أَىْ وَقَعَ زَيْدٌ. وزائدةٌ نحو قَوْلِه تعالى كَيْفَ نُكَلِّمُ

مَن كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا[19. 29]. وبمعنى صارنحو كَانَ زَيْدٌ غَنِيًّا أىْ صَارَ زَيْدٌ غَنِيًّا. ويكون فيها ضميرُ الشأن نحو كَانَ زَيْدٌ قَائِمٌ. وصار للإنتقال نحو صَارَ الفقِيْرُ غَنِيًّا وَ صَارَالطِّيْنُ خزَفًا ولا يقال صَارَ اللهُ عَلِيْمًـا حَكِيْمًـا. وأصبح لإقتران مضمونِ الجملةِ بالصبح نحو أَصْبَحَ زَيْدٌ عَالمًا. وبمعنى صـار نحو أَصْبَحَ الْمَرِيْضُ صَحِيْحًا وبمعنى الدخول فى الصبح نحو أَصْبَحَ زَيْـدٌ اَيْ دَخَلَ فِي الصُّبْحِ. وأضحى لإقتران مضمونِ الجملةِ بالضحى نحوأَضْحَى زَيْدٌ كَرِيْمًا. وبمعنى صار نحو أَضْحَى الأَمِيْرُ أَسِيْرًا. وبمعنى الدخول فى الضحى نحو أَضْحَى زَيْدٌ أَىْ دَخَلَ زَيْدٌ فِي الضُّحَى. وأمسى لإقترانِ مضـمونِ الجملـة بالمساء نحوأمسى زَيْدٌ عَالمًا. وبمعنى صارنحو أمسى الذَّلِيْلُ عَزِيْـزًا. وبمعـنى الدخولِ فى المساءِ نحوأمسى زَيْدٌ أَىْ دَخَلَ زَيْدٌ فِي الْمَسَاءِ. و ظلّ لإقترانِ مضمونِ الجملةِ بالنهارنحو ظَلَّ زَيْدٌ قَائمًا. وبمعنى صار نحو ظَلَّ الصَّبِيُّ بَالِغًـا. وبات لإقتران مضمون الجملةِ بالليلِ نحو بَاتَ زَيْدٌ عَابدًا. وبمعنى صارنحو بَاتَ الْحَزِيْنُ فرِحاً. و مازال ومابرح ومافتئ وماانفك لإستمرار أخبارِها لأسمائها نحو مَازَالَ زَيْدٌ كَرِيْمًا وَمَابَرِحَ زَيْدٌ جَوَادًا وَمَافتِئَ زَيْدٌ رَحِيْمًا وَمَاانْفَكَّ زَيْـدٌ عَالِمًا. ومادام لتوقيت أمرِبمدة ثبوت خبرِها لإسمها نحو إجْلِسْ مَـادَامَ زَيْـدٌ جَالسًا أَىْ إجْلِسْ مُدَّةَ جُلُوْسِ زَيْدٍ. وليس لنفى مضمونِ الجملـة فى الحـال نحولَيْسَ زَيْدٌ قَائمًا وما يُتصرفُ من هذه الأفعال حكمه كحكم هذه الأفعال وعملُه كعملها.

النوعُ الحادىْ عشرَ أَفعالُ المتقاربة ترفع الإسمَ وتنصب الخبرَ. وهـى أربعة أفعال. عسى وهولرجاءِ دنوِّالخبرِ لإسمها وخبرُه الفعل المضارعُ مع أنْ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نحو عَسَى زَيْدٌ اَنْ يَخْرُجَ أىْ قَارَبَ زَيْدُ الْخُرُوْجِ. و إذا جعل المضارعُ مع أنْ إسمهَا لايحتاج إلى الخبرِ نحو عَسَى اَنْ يَخرُجَ زَيْدٌ أىْ قَارَبَ خُرُوْجُ زَيْدٍ. وكاد و هى لدنوّالخبر وخبرُه الفعل المضارعُ المُؤوّلُ بإسم الفاعلِ نحوكَادَ زَيْدٌ يَخرُجُ أىْ كَادَ زَيْدٌ خارِجًا. وكَرُبَ وهولشروعِ الإسمِ فى الخبرِ وهو مثل كـاد فى الإستعمالِ نحو كَرُبَ زَيْدٌ أىْ قَرُبَ زَيْدٌ خارِجًا. أوشكَ وهو لشروعِ الإسمِ فى الخبرِ وهومثل عسى وكاد فى الإستعمال نحوأوشَكَ زَيْدٌ اَنْ يَخْـرُجَ وَ أوشَكَ اَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ وأوشَكَ زَيْدٌ يَخرُجَ.

النوعُ الثانى عشرَ أفعالُ المدحِ والذَّمّ: ترفع إسمَ الجنسِ معرفًا بـاللام أوالمضافَ إلى المعرَّفِ بها أومضمرًا مميزا بنكرةٍ منصوبة وهى أَرْبَعَـةُ أفعـال. نِعمَ لمدحِ العامِ نحو نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ. وَنِعْمَ غُلاَمُ الرَّجُلِ زَيْدٌ وَنِعْمَ رَجُلاً زَيْدٌ. وبئس لذمِّ العامِ نحو بِئْسَ الرَّجُلُ زَيْدٌ. وحبّذا وهو مثل نعم نحو حَبَّذَ الرَّجُلُ زَيْدٌ. وساء وهومثل بئس نحو سَاءَ الرَّجُلُ زَيْدٌ.

النوعُ الثالثَ عشرَ أفعالُ الشّكِّ واليقينِ وتسمى أَفعالُ القلوبِ وهى تدخل على إسمين: ثانيهما عبارة عن الأوّلِ وتنصبهما معا وهى سبعةُ أفعال. ثلاثَةٌ منها للشك ظننت نحو ظَنَنْتُ زَيْدًا قَائمًا. وقد يكون بمعنى اهمتُ فلا تنصب إلاَّ إسما واحدًا. وحسبت نحو حَسِبْتُ زَيْدًا عَابِدًا. وخلت نحو خِلْتُ زَيْدًا كَرِيْمًا. وثلثةٌ منها لليقين علمتُ نحو عَلِمْتُ زَيْدًا عَالِمًا. وقـد يكـون بمعنى عرفت فلاتنصب إلاّ إسما واحدا. وجدت نحو وَجَدْتُ زَيْدًا حَاضِرًا وقد يكون بمعنى اَصَبْتُ فلاتنصب إلاّ إسمَا واحدًا. ورأيتُ نحو رأيت زَيْدًا قائمـا. وقد يكون بمعنى أبصرتُ فلا تنصب إلاّ إسما واحدا. وواحدٌ منها يكون تارةً

بمعنى علمت وتارة بمعنى ظننت يُعلم بالقرينة. وهوزعمت نحو زَعَمْتُ زَيْدًا انْسَانًا وَ زَعَمْتُ زَيْدًا كَرِيْمًا.

والقياسةُ منها سبعةُ عواملَ. الفعلُ على الإطلاقِ و هو على ضربين: لازمٌ و متعد. فاللازمُ يرفع إسما واحدًا على أنه فاعله نحو شَرُفَ زَيْدٌ. والمتعديُّ على ثلاثة أقسامٍ. متعدٍ إلى مفعول واحد نحو ضَرَبْتُ زَيْدًا. و متعد إلى مفعولين، ثانيهما عينُ الأوّلِ نحو حَسِبْتُ زَيْدًا عَالمًا. أوْ غيرُ الأَوّلِ نحو اَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا. و متعدٍ إلَى ثلثة مفاعيلَ نحو اَعْلَمْتُ عَمْرًا زَيْدًا فَاضِلاً.

و المصدرُ و هو الإسمُ الذي أشتق منه الفعلُ و هو يعمل عملَ فعله إذا كان منونًا نحو عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْد عَمْرًا. أو مضافا إلى الفاعلِ و يترك المفعولُ منصوبا نحو عَجِبْتُ مِنْ دَقّ الْقَصَّارِ الثَّوْبَ. و قد يضاف إلى المفعولِ و يترك الفاعلُ مرفوعا نحو عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ اللّصِ الْجَلاَّدُ.

وإسمُ الفاعلِ هو كل إسم أشتق مِن فعل لذات من قام به الفعلُ و هو يعمل عملَ فعلِه إذا كان بمعني الحال. أو الإستقبال بشرط الإعتماد على الموصوف نحو مَرَرْتُ بِرَجُلٍ رَاكِبٍ فَرَسَهُ. أو المبتداء نحو زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا وَ زَيْدٌ قَائمٌ غُلاَمُهُ. أو ذى الحال نحو رأيت زَيْدًا رَاكِبًا فَرَسَهُ. أو الإستفهامِ نحو اَقَائمٌ اَخُوْكَ. و أَمَّا إذا كان بمعنى الماضى فلا يعمل عملَ فعله فلا يقال زَيْدٌ ضَارِبٌ غُلاَمُهُ عَمْرًا أمس. و إسمُ المفعولِ و هو كل إسم اشتق من فعل لذات من وقع عليه الفعلُ و هو كإسمِ الفاعلِ في اشتراط أحد الزمانين والإعتمادِ نحو زَيْدٌ مُكْرَمٌ اَصْحَابُهُ اَلاٰنَ أو غَدًا وَ مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مَضْرُوْبٍ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

غُلاَمُهُ اَلآنَ أو غدًا أو مَضْرُوْبٌ غُلاَمُكَ اَلآنَ أو غدًا وَمَا مَضْرُوْبٌ غُلاَمُكَ اَلآنَ أو غدًا. و أَمَّا إذا أُرِيدَ به الماضي فلا يعمل عمل فعله فلا يقال زَيْدٌ مُكْرِمٌ اَصْحَابُهُ أمس. و إنما أشترط الإعتمادُ على أحدِ الأمورِ المذكرة في عمل إسم الفاعلِ و إسم المفعول لأنهما ضعيفا العملِ فلابد من الإعتمادِ ليقوى كلٌ منهما قوة فيعملَ عملَ فعله.

والصفةُ المشبهةُ و هي كلُّ إسمٍ اشتقَّ من فعل لازم لذات من قام به الفعلُ على معنى الثبوتِ والدوامِ و يعمل عملَ فعله مطلقا نحو زَيْدٌ كَرِيْمٌ آبَائُهُ كما تقول زَيْدٌ يُكْرِمُ آبَائُهُ. و نحو زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ. شُبهتْ بإسمِ الفاعلِ من حيث أنها تثنى و تجمعُ و تذكرُ و تؤنث و صيغتها مخالفة لصيغة إسمِ الفاعلِ.

والمضافُ و هو كل إسمٍ أُضيفَ إلى إسم آخرَ فالأَوَّلُ يجر الثانى و يسمى الأولُ مضافا والثانى مضافا إليه. والإضافةُ إمَّا بمعنى اللامِ نحو غُلاَمُ زَيْدٍ. أو بمعنى مِنْ نحو خَاتَمُ فِضَّةٍ. أو بمعنى فِيْ نحو ضَرْبُ الْيَوْمِ.

والإسمُ التامُ[1] و هو كلُّ إسم مستغنٍ عن الإضافة (أي ان يكون فى أخره مايوجب امتناع إضافته) و هذا الإسمُ تنصب المميز و تماميتهُ بأحد من أَرْبَعَة أشياءٍ: التنوينُ نحو عِنْدِىْ رَاقُوْدٌ خلاًّ. و نونُ الجمعِ نحو عِنْدِىْ عِشْرُوْنَ

---

[1] معنى الإسم التام: أن يكون على حالة لا يُمكن الإضافة معها. والإسم مستحيل الإضافة مع التنوين ظاهرة أو مقدرة ونون التثنية والجمع والإضافة. لأن المضاف لا يضاف ثانيا فإذا تم الإسم بهذه الأشياء شابه الفعل.

دِرْهَمًا. الإضافةُ نحو عِنْدِىْ مِلأُ الإناءِ عَسَلاً. و يسمى المنصوبُ تمييزا و هو ما يرفع الإبهامَ عن مفردٍ أو عن جملةٍ نحو طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا.

و المعنويةُ منها عددان. العامِلُ فى المبتداء و الخبر أى عامل الرفع وهو تجردُهما عن العوامل اللفضيةِ للإسناد نحو اَلْعِلْمُ حَسَنٌ وَالْجَهْـــلُ قَبِـــيْحٌ. و العاملُ فى الفعل المضارع أى عاملُ الرفعِ و هو وقوعهُ موقع الإسمِ نحو زَيْـــدٌ يَضْرِبُ فى موقع زَيْدٌ ضَارِبٌ. فهذه مائة عاملٍ لايستغنى الصغيرُ و الكبيرُ عن معرفتها و إستعمالِها على حسب ما بيناه تمت.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

القسم الرابع

حركات

الإسمُ على نوعين: معربٌ ومبني وتسمى اللتان – الإعراب والبناءُ. فحركاتُ الإعراب تسميَّ الرَّفعَ والنصبَ والجر. وهى الحركاتُ المختلفة التى تحدث فى أخرِ الإسم بعوامل مختلفة تدخل عليه كقولك جاءنى الرّجلُ ورأيتُ الرجلَ و مررتُ بالرجلِ. وحركاتُ البناءِ تسمى الضمَّ والفتح والكسر وهى الحركاتُ التى تبنى عليها الأسماءُ لا أن تحدث بعوامل مختلفة كقولك من حيثُ ومن قبلُ ومن بعدُ وكيفَ وأين و هؤلآءِ وأمسِ. وكذلك كلّ حركة وقعت فى أول الكلمة أو فى وسطها فهى بنائيةٌ.

1. فصل فى المعرفة والنكرة. فالمعرفةُ هوالّذى كان مسمّاه معلومًا وعلامتهُ فى أسماء الأجناس الألفُ واللام والإضافة كقولك الرجلُ الغلامُ والفرسُ وغلامك وفرسكَ. والنكرةُ هوالذى كان مسمّاه مجهولاً وعلامتهُ فى أسماء الأجناسِ التجردُ عن الألفِ واللام والإضافة كقولك رجلٌ وغلام وفرس.

2. فصل التنوينُ والألف واللام لايجتمعان فى إسم واحد تقول غلامٌ أو الغلام ولايجوز أَنْ تقول الغلامٌ بالتنوين.

3. فصل الإسمُ الذى يدخله التنوينُ والحركات الثلثُ جميعًا يسمّى منصرفًا كقولك هذا رجلٌ ورأيتُ رجلاً ومررت برجلٍ والذى يدخله الرفعُ والنصب فقط ولايدخله التنوين وانما ينصبُ فى موضع الجر يسمى غيرمنصرف كقولك هذا أحمدُ ورأيتُ أحمدَ ومررت بأحمدَ. والذى لايدخله التنوينُ والحركات الثلثُ جميعًا سيمّى مبنيًّا كقولك مَنْ وكم وهؤلاء وأمسِ.

4. فصل إذا كان فى أخر الإسم ألفٌ مقصورة لم يظهرفيه الإعرابُ كقولك هذا الرحَى ورأيت الرحَى ومررت بالرحَى.

5. فصل إذا ثني الإسمُ ألحقَ بأخره ألف و نون مكسورةٌ أوياء مفتوحة ما قبلها ونون مكسورةٌ كقولك رجلانِ ورجلينِ وغلامانِ وغلامينِ. الألفُ علامةُ الرفعِ فى التثنية والياءُ علامة النصب والجر تقول جاءنى غلامانِ وهذانِ رجلانِ كما تقول جاءنى غلامُ هذا رجلٍ ورأيت غلامينِ كماتقول رأيت غلامًا ومررت بغلامينِ كماتقول مررت بغلام.

6. فصل الجمعُ على ضربين: جمعُ التكسيروجمع التصحيح. فجمعُ التكسير ماتكسّر فيه نظمُ الواحد كقولك رجالٌ فى جمع رَجلٍ. وجمعُ التصحيح ماسلم فيه نظمُ الواحد كقولك مسلمون فى جمع مسلم.

7. فصل كلّ إسم إذا جمعَ جمعُ السّلامة ألحقَ بأخره واومضمومٌ ماقبلها ونون مفتوحة أوياء مكسورة ما قبلها ونون مفتوحة. فالواوُ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

علامةُ الرّفع فى الجمع كالألف فى التثنية. والياءُ علامةُ النصب والجر تقول جاءنى مسلمون ورأيت مسلمينَ ومررت بمسلمينَ وهذا الجمعُ يختص بالعقلاء و أمّا جمعُ التكسير فيكون فيهم وفى غيرهم

8. فصل كل جمعٍ على وزن أفعل كأفلس وأفعال كأفراخ وأفعلة كألسنة وفعلة كغلمة فهو جمع قلّة. والمرادُ بجمع القلّة العشرةُ ومادونها.

9. فصل جمعُ الجمعِ لايصحّ إلاّفى جموعِ القلة كقولهم أكالبُ وأكالبُ وأنعام وأناعيم وأسورة وأساورة.

10. فصل يقال ما أحسنَ رؤسَهما وما أعظم بطونهما على لفظ الجمع والمرادُ رأسيهما وبطنيهما و فى القرأن فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا[66. 4] أى قلبيكما. وإنما يجوز ذلك فى الأشياءِ المتصلة دون المنفصلة فأمّا فى المنفصلة فإنّك تقول ما أحسن فرسيهما وداريهما.

11. فصل الجمعُ الذى بينه وبين واحده يفرق بالتاء كنخلة ونخلٍ وتمرة وتمرٍ وصخرة وصخر وبطيخة وبطيخ. وهذا الجمعُ يختص بالأشياء المخلوقة دون المصنوعة.

12. فصل الإسمُ الذى كان فى أخره ياءٌ مكسورٌ ما قبلها كقاض وغاز إذا جمعَ جمعُ السّلامة حذف يائهُ وضمّ ماقبلها فى حال الرفع وكسرَ ما قبلها فى حال النصب والجر فقيل هم قاضون وغازون ورأيت قاضين وغازين ومررت بقاضين وغازين وكذلك المصطفون والمرتضون والمصطفين والمرتضين وماشبه ذلك.

13. فصل الإسمُ الذى كان فى أخره ألف مقصورة إذا جمعَ جمع

السّلامة يحذف ألفُه ويفتح ماقبل الواو والياء جميعًاكقولهم هم أعلـون ورأيت أعلين ومررت بأعلين وكذلك المصطفون والمرتضون والمطفين والمرتضين وما أشبه ذلك.

14. فصل الإضافة أَنْ تجمعَ بين الإسمين فتجرالثانى منهما بالأول وتسقط التنوين من الأول كقولك غلامُ زيدٍ ودارُ خالد و ثوبُ بكـرٍ يسمّى الأول مضافًا والثانى مضافًا اليه. و من حـق الأول أَنْ يجـرى بوجوه الإعراب فيكون مرفوعًا ومنصوبًا ومجروراً ومن حق الشـانى أَنْ يكون مجروراً ابدًا تقول جاءنى غلامُ زيدٍ ورأيت غلامَ زيدٍ ومررت بغلامِ زيدٍ ولا يجوز أَنْ تدخل الألف واللام على المضاف ويجوز دخولهما على المضاف إليه تقول ثوبُ الرجلِ وثوبُ رجلٍ ولايجوز الثوبُ الرجـلِ لا الثوب رجلٍ.

15. فصل فإنْ أضفت الإسم المثنى إلى واحد فاحذف النونَ فقلْ جاءنى غلاما رجلٍ فى حال الرَّفع ورأيت غلامَى رجلٍ فى حال النصـب ومررت بغلامَى رجل فى حال الجرّ. وإن أضفته إلى ما فيه الألف واللام فقل جاءنى غلاما الرجل بحذف ألف التثنية فى اللفظ وإثباتها فى الخـط ورأيت غلامى الرجلِ ومررت بغلامِى الرجل بكسرالياء. وإن أضـفت الإسم المثنى إلَى المثنى فاحذف النون أَيْضًا فقـل جـاءنى غلامـارجلينِ ورأيت غلامَى رجلين ومررت بغلامَى رجلينِ و كذلك المعرفـةُ علـى القياس المذكور. وإن أضفت الإسم المجموع فاحذفِ النون أَيْضًا فقـل جاءنى صالحوقومِكَ ورأيت صالحى قومِكَ ومررت بصالحِي قومك. وإن

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى www.uyghurkitap.com

أضفتَه إلى مافيه الألف واللام فاحذف الواوَ والنون جميعًا في اللفظ فقل جاءنى صالحوالقوم باثبات الواو فى الخط وإسقاطها فى اللفظ وكــذلك الياءُ النون جميعًا فى اللفظ تقول رأيت صالحى القومِ و مررت بصــالحى القوم باثبات الياء فى الخط.

16. فصل إذا أنثت الإسم فألحقْ بأخره تاءً مفتوحًا مــا قبلــها كقولك فى صالح صالحة و فى مسلم مسلمة وتاءُ التأنيث يعرفُ بشيئين: أَحدُهما أن يكون ماقبلها مفتوحًا والثانى أَنْ ينقلبَ تائهُ هاءً فى الوقــف كقولك فى مسلمة مسلمه فى صالحة صالحه.

17. فصل تأنيثُ العددِ من الثلثة إلى العشرة يخالف تأنيثَ الأسماء كلّها تقول ثلثُ نسوةٍ و أربعُ نسوةٍ إلى قولكَ عشرُ نسوةٍ فتطرح تــاءَ التأنيثِ من المؤنثِ وهى ثابتة فى المذكرِ تقول ثلثةُ رجالٍ و أَرْبَعَةُ رجــالٍ إلى قولك عشرة رجالٍ. و إذا جاوزت العشرة فقلت فى المؤنث إحــدى عشرة إمرأةً واثنتا عشره إمرأةً إلى قولك تسع عشرة إمرأة بحذف التاء من الأوّل و إثباها فى الثانى وقالوا فى المذكر أحد عشر رجلاً واثنا عشر رجلاً و ثلثة عشر رجلاً إلى تسعة عشر رجلاً باثبــات التــاء فى الأوّل وحذفها فى الثانى. وقالوا: الأوّل والأولى والثانى والثانية والثالث والثالثة وكذا العاشر والعاشرة فعادوا إلى أصل القياس والحادى عشر والحادية عشرة والثانى عشر والثانيةُ عشرةَ والثالثَ عشرَ والثالثــةَ عشــرةَ إلى قولك التاسعَ عشرَ والتاسعةَ عشرةَ بإسقاط التاء فى المذكر وإثباهــا فى المؤنث على ما هو الأصل.

18. فصل من الأسماءِ المؤنثةِ ما لايظهرفيه علامةُ التأنيث: كالعين والنفس والكبد والكرش والسّاق والقدم واليد والرجل والكف والفخذ والسنِّ والقِدر والقوس والبغل والنار والدار والبئر والفرس والإبل والغنم والخيل والبعير والكأس والشمس والريح والسماء والأرض والعقرب والأرنب واليمين والذراع والكراع والقدوم والعقاب والجزور وموسى الحديد. ومما يجوز تذكيرهُ وتأنيثه: اَلْهُدَى والقفا وأمتين والعنقُ والسُّلَّم ودرعُ الحديدِ والسوقُ واللسان والسُّلطان والصراط والسبيل والطريق والذَّنوب والسَّلاح والمنون والقوم والحرب والطاغوت.

19. فصل إذا جمعتَ المؤنثَ جمعَ السَّلامة فألحقْ بآخره ألفا و تاءً كقولك مسلماتٌ وصالحات وهذه التاء مرفوعةٌ فى حال الرَّفع ومجرورةٌ فى حال النصب والجر تقول جاءنى مسلماتٌ ورأيت مسلماتٍ ومررت بمسلماتٍ.

20. فصل إذا كانت فَعْلَةٌ إسما غيرصفة حركتْ عينُها فى الجمع بالألف والتاء كقولك تَمْرَةٌ وتَمَرَاتٌ وركعةٌ وركعاتٌ. و إذا كانت صفة كضخمة وعيلة تركت العين ساكنةً كقولك عيلات وضخمات وكذلك إذا كانت العين حرفًا معتلا كبيضة وجوزة تقول بيضاتٌ وجوزات لافرق بين الإسم كبيضة بين الصفة كعيلة.

21. فصل كل جمع مكسَّر يجوز تذكيرهُ وتأنيثه سواءٌ كان جمعًا مذكراً أوجمعًا مؤنثا إذاكان الفعلُ مقدمًا عليه تقول جاء الرجالُ وجاء

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

النساء وجاءت الرجالُ و جاءت النساءُ.

22. فصل إذا ذكرتَ إسمين مرفوعين فالأولُ منهما معرفةٌ والثانى نكرة والنكرةُ حديثٌ عن المعرفة كقولك زيدٌ ذاهبٌ وعمرٌ وخارج يسمَّى الأولُ مبتداءً والثانى خبراً.

23. فصل الصِّفةُ مثل الموصوف فى التذكير والتأنيث والإفراد والتثنية والجمع والتعريف والتنكير والإعراب الثلث تقول جاءنى رجلٌ صالحٌ ورجلانِ صالحان و رجالٌ صالحون جاءتنى إمرأةٌ صالحةٌ وإمرأتان صالحتانِ و نساءٌ صالحاتٌ والرجلُ الصَّالحُ والإمرأة الصَّالحة وجاءنى رجلٌ صالح ور أيت رجلاً صالحاً ومررت برجل صالح وتقول يا ابنَ زيد الكريمَ إنْ جعلتَ الكريم صفةً لإبن نصبته وإن جعلته صفةً لزيد جررته وكذلك هذا أبو عبد الله الكريمُ ترفعه لأنك جعلته صفة لأب لالعبد الله وعلى هذا القياس أبداً فيجب أَنْ يجرى على وجوه إعراب الإسم الذى جعلته صفةً له.

24. فصل إذاكان فى آخرالإسم ألف مقصورةٌ كحبلى وبشرى والعصى والرَّحى يسمّى مقصوراً و إن كان بعد الألف همزةٌ كصحراء وحمراء يسمّى ممدودًا.

25. فصل الإسمُ العلمُ وهوالذى لايدخله الألفُ واللام كزيد و عمرو وهند و رعد و أكثر أسماءِ الرجال والنساء فإنّه إذا ثنّى أوجمع جمع السَّلامة دخله الألفُ واللام عند التعريف كقولك الزيدان والزيدون والهندان والهندات.

26. فصل إذا نسبت الإسم إلى شيء زدت فى آخره ياءً مشددة مكسورًا ماقبلها كقولك بالنسبة إلى البلد بلدىٌّ و إلى المصر مصرىٌّ ويجب أَنْ تسقط تاءُ التأنيثِ عن مثل البصرة والكوفة إذا نسبت إليهما فتقول بصريٌّ وكوفيٌّ.

27. فصل لايجوز النسبةُ إلى الجمع فلايقال فرائضىّ ولاصحائفى وإنّما ينسب إلى الواحد فيقال فرضىٌّ وصحفيٌّ.

28. فصل إذا صغَّرت الإسم فانظر فان كان على ثلاثة أحرف كفلسٍ فقل فلَيس على وزن فُعَيلٌ وإن كان على أَرْبَعَة أحرف كدرهم فقل دريهم على وزن فعيلِلٌ وإن كان على خمسة أحرف كدينارٍ فقل دُنَيْنِيرٌ على وزن فعيليلٌ.

29. فصل إذا أردت تصغيرَ الجمع فارجع إلى واحده فصغّره ثم اجمعه بالألف والتاء فقل فى تصغير مساجد ودراهم مسيجدات ودريهمات إلاَّ فى جمع القلة فإنّه يصغر كتصغيرالواحد كقولك فى تصغير أفلس و أجمال و ألسنة وغلمة: أفيلس و أجيمال و أَلَيْسِنَةٌ وغُلَيمة.

30. فصل كلّ إسم غيرمنون إذا وقفت عليه وجب إسكان آخره كقولك جاءنى أحمد والرجلْ ورأيت أحمد والرجل ومررت بأحمد والرجل. وإن كان منونًا اسقطت التنوينَ و الحركة فى حالتى الرفع والجر دونَ النصبِ وأبدلت من التنوين ألفا فى حال النصب فقلت هذا زيد ورأيت زيدا ومررت بزيد.

31. فصل الأسماءُ التى فى أوائلها ألف وصل عشرة: إسم واستٌ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

وابنٌ وابنةٌ وابنمٌ واثنان واثنتان وامرءٌ وامرأةٌ وايم الله.

32. فصل تضيف العدد من الثلثة إلى العشرة إلى الجمع والمائة وما فوقها إلى واحد فتقول ثلثة اثواب وعشرة رجال وعشرنسوة ومائة رجل وثلثمائة ثوب وألف درهم وتنصب المعدود مفرداً منكراً في غير ذلك كقولك أحد عشر درهمًا وعشرون ثوبًا وتسعون ديناراً.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

القسم الخامس

ضريري

قال الشيخ الإمام أبو الحسن على بن محمد بن إبراهيم الضريرى القهندزي اعلم أنَّ كلام العرب ينقسم على ثلثة أقسام: إسم وفعل وحرف جاء لمعنى. فالإسم زيد وفرس وحجر ونحوه. والفعل قام يقوم وقعد يقعد ونحوه. والحرف من وعن وإلى وهل وبل ونحوها. وعلامة الإسم الجر والتنوين و الإضافة و الألف واللام. وعلامة الفعل ما يحتمل طرفي الزمان أو أحدهما وعلامة الحرف خلوه عن علامة الإسم والفعل.

1. فصل الإعراب على أربعة أوجه: رفع ونصب وخفض وجزم. فالرفع: هذا زيد ونحوه وعلامة الرفع فيه ضمة الدال. والنصب رأيت زيدا ونحوه وعلامة النصب فيه فتحة الدال. والخفض مررت بزيد ونحوه وعلامة الخفض فيه كسرة الدال. والجزم لم يفعل ونحوه وعلامة الجزم فيه سكون اللام. قال الله تعالى وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا[1 .18].

2. فصل الرفع والنصب يدخلان على الأسماء و الأفعال جميعا. والخفض يختص بالأسماء دون الأفعال. والجزم يختص بالأفعال دون

الأسماء فليس في الأسماء جزم وفي الأفعال خفض.

3. فصل وليس يعرب من الكلام كلسه إلاَّ الإسم المستمكن والفعل المضارع نحو يضرب ويذهب ويكتب. وسائر الكلام مبنى لايتغير آخره بدخول العوامل عليه نحو ضرب وكيف وأين ونحن وحيث ومذ ومنذ ومن وعن وهؤ لاء وأمس وما أشبهها.

4. فصل الإعراب يلزم آخرالكلمة دون أوّلها واوسطها ف الإسم ينون والفعل لاينون والإسم يضاف والفعل لايضاف و الإسم يصغر والفعل لايصغر والإسم يثنى ويجمع والفعل لايثنى و لايجمع و الإسم يدخله الألف واللام والفعل لايدخله الألف واللام والفعل ينجزم والإسم لاينجزم والإسم ينجر والفعل لاينجر والإسم يرخم والفعل لايرخم فرقا بين إعراب الإسم وبين إعراب الفعل وبين ما ينصرف وبين ما لاينصرف.

5. فصل وإذا ثنيت الإسم المرفوع زدت في أخره ألفا ونونا كقولك جاءني الزيدان. وعلامة الرفع فيه الألف والنون قال الله تعالى قَالَ رَجُلاَنِ[5. 23] .

وإذا ثنيت الإسم المنصوب والمجرور زدتَ في أخره ياء ونونا وفتحت ماقبل الياء كقولك رأيت الزيدين ومررت بالزيدين. وعلامة النصب والجر فيهما الياء. قال الله تعالى في النصب فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ[18. 80]. وفي الخفض قال الله تعالى كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ[66. 10].

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

6. فصل إذا جمعت الإسم المرفوع زدت في أخــره واوا ونونــا وضممت ماقبل الواو كقولك هؤ لاء الزيدون. وعلامة الرفــع فيــه الواو. قال الله تعالى إِنَّاإِنْشَاءَ اللهُ لَمُهْتَــدُوْنَ[70 .2]. و إذا جمعـت الإسم المنصوب أو المجرور زدت في آخره ياء ونونا وكســرت ماقبــل الياء. كقولك رأيت الزيدين ومررت بالزيدين. وعلامة النصب والجر فيهما الياء. قال الله تعالى في النصب إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ [33. 35].وفي الخفض قال الله تعالى وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا[33. 43].

7.فصل ونون التثنية مكسورة أبدا ونون جمع السلامة مفتوحة أبدا. وهما تسقطان عند الإضافة كقولك غلاماك وصاحوك وبنــوك. قال الله تعالى يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ. فحذفت النون من بنى للإضافة وكان فى الأصل بنين والتنوين أيْضًا تسقط عند الإضافة ومع الألف اللام كقولك غلامك والغلام. قال الله تعالى إِنِّي عَبْدُ اللّـــه[19. 30] وقـــال الله تعالى وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ[58 .7]. ويثبت التنوين بسقوط الألف والــلام. قال الله تعالى رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا[2.126].

8. فصل إعلم أَنَّ الجمع جمعان: جمع السلامة وجمع التكســير. فأَمَّا جمع السلامة فهو ما يسلم فيه لفظ الواحد ويجمع على هجــائين: مرة على الواو والنون، ومرة على الياء والنــون. كقولــك الزيــدون والزيدين. وهذا جمع لمن يعقل قال الله تعالى أَنَّ الأرضَ يَرِثُهَا عِبَــادِيَ الصَّالِحُونَ[21.105]. وقال عزوجل وَالصَّــالِحِينَ مِــنْ عِبَــادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ[32 .24]. و أَمَّا جمع التكسير فهو ما ينكسر فيه لفظ الواحد

وبناؤه كقولك رجل ورجال وحجر وحجار وشيطان وشياطين وسلطان وسلاطين. قال الله تعالى وَاتَّبَعُواْ مَا تَتْلُواْ الشَّيَاطِينُ[2.102]. فرفع الشياطين لأنه فاعل وعلامة الرفع فيه ضمة النون.

9. فصل وستة أسماء معتلة مضافة إلى غيرياء المتكلم بالواو ونصبها بالألف وخفضها بالياء وهي أبوك وأخوك وحموك وهنوك وفوك وذو مال, تقول فى الرفع هذا أبوك. وعلامة الرفع فيه الواو. قال الله تعالى قَالَ أَبُوهُمْ[94 .12]. وفى النصب رأيت أباك وعلامة النصب فيه ألف. قال تعالى إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ [8 .12]. وفى الخفض مررت بأبيك وعلامة الخفض فيه الياء قال الله تعالى إِرْجِعُواْ إلى أَبِيكُمْ[81 .12]. وكذلك أخواها.

10. فصل وخمسة أمثلة من الأفعال بالمستقبلة رفعها بثبوت النون ونصبها وجزمها بسقوط النون وهي يفعلان ويفعلون وتفعلان وتفعلون وتفعلين. تقول فى الرفع هما يفعلان وهم يفعلون وعلامة الرفع فيه ثبوت النون. قال الله تعالى وَهُمْ يَحْمِلُونَ أوزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ[31 .6]. فى النصب لن يفعلا ولن يفعلوا ولم يفعلا ولم يفعلوا. وعلامة النصب والجزم فيهما سقوط النون. قال الله تعالى فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ وَلَن تَفْعَلُواْ[2. 24]. اسقطت النون من لن تفعلوا للنصب ومن لم تفعلوا للجزم وكذا لك أخواها.

11. فصل وكل فعل مستقبل فى أخره واو أوياء نحو يدعو ويرمى فرفعه بسكون أخره ونصبه بفتح أخره وجزمه بسقوط أخره. تقول فى

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى www.uyghurkitap.com

الرفع هو يدعو ويرمي. وعلامة الرفع فيهما سكون آخره قال الله تعالى وَاللّهُ يَدْعُو إلى دَارِ السَّلاَمِ[10. 25]. وفى النصب لن يدعو ولن يرمي وعلامة النصب فيهما فتحة أخره. قال الله تعالى لَن نَّدْعُوَ مِن دُونِهِ إِلَهًا[18.14]. وفى الجزم لم يدع ولم يرم. وعلامة الجزم عيهما سقوط آخره. قال الله تعالى ادْعُ إلى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ[16.125]. وقال الله تعالى كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إلى ضُرٍّ مَّسَّهُ[10. 12].

12. فصل وكل فعل فى أخره ألف مقصورة نحو يرضى ويخشى فرفعه ونصبه بسكون آخره وجزمه بسقوط آخره. تقول فى الرفع هو يخشى ويرضى. وعلامة الرفع فيهما سكون آخره. قال الله تعالى وَ لا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ[39. 7]. وفى النصب لن يرضى ولن يخشى. وعلامة النصب فيهما سكون آخره قال الله تعالى وَلَن تَرْضَى عَنكَ الْيَهُودُ وَ لا النَّصَارَى[2.120]. وفى الجزم لم يرض ولم يخش وعلامة الجزم فيهما سقوط آخره. قال الله تعالى وَلَمْ يَخْشَ إِلاَّ اللّهَ[9. 18].

13. فصل وكل إسم فى أخره ياء إذا انفتح ما قبل الياء لم يحتمل من الحركات كلها شيئا. كقولك هذا مولى ورأيت مولىومررت بمولى. قال الله تعالى يَوْمَ لا يُغْنِي مَوْلًى عَن مَّوْلًى شَيْئًا[44. 41]. وإذا انكسر ما قبل الياء لم يحتمل من الحركات كلها إلاَّ الفتحة كقولك هذا قاض ورأيت قاضيا ومررت بقاض قال الله تعالى فى الرفع فَاقْضِ مَا أَنتَ قَاضٍ[20. 72]. وقال فى الخفض وَمَا أَنتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَن

ضَلالَتِهِمْ[81 .27]. وقال فى النصب وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِن وَرَائِي[5 .19]. وإذا سكن ما قبل الياء احتمل الحركات كلها كقولك هذا ظبى ورأيت ظبيا ومررت بظبى. قال الله تعالى حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ[2.196]. وقال فى النصب هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ[95 .5]. وفى الخفض فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ[2.196].

14. باب المبتداء والخبر اعلم أَنَّ المبتدأ وخبره مرفوعان أبدا كقولك زيد قائم رفعت زيدا لأنه مبتداء ورفعت قائما لأنه خبره قال الله تعالى اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ[19 .42]. واعلم أَنَّ خبر المبتدأ يكون فى أربعة اشياء: إسم أو فعل أوظرف أو جملة فيها ذكر المبتدأ الأول. أَمَّا الإسم فكقولك زيد قائم وزيد يقوم, فزيد مبتدأ وقائم خبره فى الإسم. قال الله تعالى مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ[29 .48]. و أَمَّا الفعل فكقولك زيد قام وزيد يقوم, فزيد مبتداء وخبره الفعل. قال الله تعالى وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ[25 .10]. و أَمَّا الظرف فكقولك زيد فى الدار وزيد عندك, فزيد مبتدأ وخبره فى الدار. قال الله تعالى وَاللَّهُ عِندَهُ حُسْنُ الْمَآبِ[14 .3]. و أَمَّا الجملة فكقولك زيد أبوه قائم, فزيد مبتدأ أول وأبوه مبتدأ ثان, وقائم خبر المبتدأ الثانى والجملة فى محل الرفع, والمبتدأ الثانى مع خبره خبر المبتدأ الأول, وفيه ضمير يعود إلى المبتدأ الأول. قال الله تعالى وأولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ[5 .2]. وإذا كان خبر المبتدأ إسما فهو مرفوع نحو زيد قائم, وإذا كان فعلا أو ظرفا أو جملة فهو على ما يستحقه من الإعراب.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

15. باب الفاعل والمفعول به اعلم أَنَّ الفاعل رفع أبدا والمفعول به نصب أبدا كقولك ضرب زيد عمرا رفعت زيدا لأنه فاعل ونصبت عمرا لأنه مفعول به. قال الله تعالى وَ قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوْتَ [2.251]. رفعت داود لأنه فعل ونصبت جالوت لأنه مفعول به.

16. باب مفعول مالم يسم فاعله إذا ذكرت مفعولا ولم تسم فاعله رفعته كقولك ضرب زيد رفعت زيدا لأنه مفعول مالم يسم فاعله. قال الله تعالى قُتِلَ الإنسَانُ[17 .80]. وإذا ذكرت مفعولين ولم تسم فاعلهما رفعت الأول ونصبت الثانى كقولك أعطى زيد درهما رفعت زيدا لأنه مفعول أول مالم يسم فاعله ونصبت درهما لأنه مفعول ثان. قال الله تعالى وَخُلِقَ الإنسَانُ ضَعِيفًا[4. 28].

17. باب الإضافة اعلم أَنَّ الإضافة إنما تقف بين إسمين فإذا أضفت إسما إلى إسم آخر أجريت الأول على ما يستحقه من الإعراب وخفضت الثانى ب الإضافة. كقولك جاءنى غلام زيد رفعت الغلام لأنه فاعل جاءنى, خفضت زيدا لأنه مضاف إليه ورأيت غلام زيد نصبت غلاما لأنه مفعول, وخفضت زيدا لأنه مضاف إليه. ومررت بغلام زيد قال الله تعالى مَالِك يَوْمِ الدِّينِ[4 .1]. وقال قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ[1 .114]. وخفضت الثانى لأنه مضاف إليه.

18. باب الأفعال الناقصة التى ترفع الأسماء وتنصب الأخبار وهى كان وصار وظل وبات وأصبح وأمسى وأضحى ومادام ومازال ومابرح وما فتئ وما انفك وليس. فهذه الأفعال وما اشتق منها نحو

يكون ويصير ويظل أيضًا ترفع الأسماء وتنصب الأخبار كقولك كان زيد قائما رفعت زيدا لأنه إسم كان ونصبت قائما لأنه خبره وكذلك أخواتها. قال الله تعالى وَكَانَ اللّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا[4. 96].

19. الحروف التى تنصب الأسماء وترفع الأخبار وهي ستة احرف: إنَّ وأَنَّ وكأَنَّ وليت ولكن ولعل. فهذه الحروف تنصب الأسماء وترفع الأخبار كقولك إنَّ زيدا قائم نصبت زيدا لأنه إسم إنَّ ورفعت قائما لأنه خبر إن. قال الله تعالى إنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ[2.173].

20. باب الحروف التى تخفض الأسماء وترفع الأخبار وهي من وعن وفى وإلى وعلى ومع وحتى وعند وسوى ورب وواو القسم وياؤه وباؤه واللام والكاف ومذ ومنذ والباء الزائدة وحاشا و خلا وعدا. فهذه الحروف تخفض الأسماء وترفع الأخبار إذا كانت لها أخبار كقولك على زيد درهم خفضت زيدا لأنه إسم على ورفعت درهما لأنه خبر على وإن شئت قلت إنه خبر الصفة وإن شئت قلت إنه مبتدأ فى التقدير قال الله تعالى وَعَلَى اللّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ[9 .16].

21. باب الحروف التي تقع ما بعدها من الأسماء مبتدأ به وهي إنما وكأنما ولكنما وليتما ولعلما وبينما وإذما وإذا ولو لا ولوما وهذا وحبذا ونعم بئس وهل وأين وأنى وكيف ومتى ومتما ولكن الخفيفة. فهذه الحروف تقع ما بعدها من الأسماء مبتدأ به كقولك إنما زيد قائم رفعت زيدا لأنه مبتدأ به ورفعت قائما لأنه خبره قال الله تعالى إِنَّمَا

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

اللّهُ إِلَهٌ وَاحد[4.171].

22. باب الأفعال اعلم أَنَّ الأفعال على أربعة أوجه: فعل ماض وهو مبنى على الفتح كقولك ضرب فتحت ضرب لأنه فعل ماض. قال الله تعالى وَضَرَبَ لَنَا مَثَلا وَنَسِيَ خَلْقَهُ[78 .36]. وفعل مستقبل وهو مرفوع مالم يدخل عليه حرف من حروف النصب فينصبه أوحرف من حروف الجزم فيجزمه كقولك يضرب رفعته لأنه فعل مستقبل. قال الله تعالى يَضْرِبُ اللّهُ الأمثَال[25 .14] . والأمر والنهي وهما مجزومان أبدا كقولك إضرب و لا تضرب جزمت إضرب لأنه أمر وجزمت لاتضرب لأنه نهى. قال الله تعالى وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلا[036.013]. وقال الله تعالى فَاضْرِب بِّه وَ لا تَحْنَثْ[44 .38].

23. فصل وإذا تقدم الفعل على الإسم وحد ولم يثن ولم يجمع, وإذا تأخر الفعل عن الإسم يثنى ويجمع كقولك قام أخوك ثم قعدا وحدت قام لأنه فعل مقدم على الإسم وثنيت قعدا لأنه متأخر عن الإسم وكذلك جاء قومك فدخلوا عليه وحدت جاء لأنه فعل مقدم على الإسم وجمعت فدخلوا لأنه فعل متأخرعن الإسم. قوله تعالى وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُواْ عَلَيْهِ[58 .12].

24. باب المصدر. اعلم أَنَّ المصدر منصوب أبدا كقولك ضربت ضربا نصبت ضربا على المصدر. قال الله تعالى فَضَرْبَ الرِّقَابِ[4 .47]. وكذلك الحال منصوب أبدا كقولك جاءنى زيد راكبا نصبت راكبا على الحال قال الله تعالى يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ

أَفْوَاجًا[110. 2].

25. باب الحروف التى تجزم الأفعال المستقبلة وهي لم ولما و أولم وأولما وأفلم وأفلما و لام الأمر الغائب و لا النهي. فهذه الحروف تجزم الأفعال المستقبلة كقولك لم يفعل جزمته بلـــم. قـــال الله تعـــالى الْحَمْدُ للّه الّذي لَمْ يَتَّخذْ وَلَدًا[17.111] . وكذلك أخواها.

26. باب حروف الشرط وهي إنْومن وما ومهمـــا وأمـــا وأنى وأين وأينما وأى وأيما ومتى ومتما وحيث وحيثما وكيف وكيفما وإذما وإذاما. فهذه الحروف تجزم الأفعال المستقبلة وجواها إذا كـــان بغـــير الفاء فمجزوم كقولك إنْ تكرمنى أكرمك جزمت تكرمنى أكرمك لأنه جزمت تكرمنى بحرف الشرط وجزمت أكرمك لأنه جواب الشـــرط بغير الفاء قال اللله تعالى إنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًـــا حَسَـــنًا يُضَـــاعِفْهُ لَكُمْ[17 .64]. وعلامة الجزم فيه سقوط النون. فإذا دخلت الفـــاء جواها رفعته كقولك إنْ تكرمنى فأكرمك رفعت فأكرمك لأنه جواب الشرط ب الفاء قال الله تعالى وَمَنْ عَادَ فَيَنتَقِمُ اللَّهُ مِنه[95 .5] .

27. باب الحروف التي تنصب الأفعال المستقبلة وهي إنْ ولـــن وحتى وإذن وكي و لام كي وكي لا و لام الجحـــد. فهـــذه الحـــروف تنصب الأفعال المستقبلة كقولك احببت أَنْ تفعل كذا نصبت تفعـــل بأن. قال الله تعالى أَفَتَطْمَعُونَ انْ يُؤْمنُواْ لَكُـــمْ؟[75 .2] . وعلامـــة النصب فيه سقوط النون وكذلك أخواها.

28. باب الجوابات وهي سبعة أضرب. إعلم أَنَّ جواب الأمـــر

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

والنهي والدعاء و الإستفهام والجحد والتمنى والعرض بالفاء نصب. بغير الفاء جزم. تقول في الأمر زرني فأكرمك نصبت فاكرمك لأنه جواب الأمر بالفاء. قوله تعالى وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَ اللهُ عَمَلَكُمْ[9.105].وفى النهى لاتشتمنى فأشتمك ونصبت فأشتمك لأنه جواب النهى بالفاء. قال الله تعالى لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ[61 .20]. وفى الدعاء ابقاك الله فتنتفع بك نصبت فتنتفع لأنه جواب الدعاء بالفاء قال الله تعالى رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلا يُؤْمِنُوا[88 .10]. وَ علامة النصب فيه سقوط النون وفى الإستفهام هل عندك ماء فاشربه نصبت فاشربه لأنه جواب الإستفهام بالفاء. قال الله تعالى هَلْ عِندَكُم مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنا[6.148]. وعلامة النصب فيه سقوط النون. وفى الجحد بالفاء قال الله تعالى مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِم مِّن شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ[52 .6]. وفي التمنى ليتك عندنا فنفرح بك نصبت فنفرح لأنه جواب التمنى بالفاء قال الله تعالى لَوْ لاأخرتَني إلى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ[10 .63]. وفي العرض ألا تنزل بنا فنحسن إليك نصبت فنحسن لأنه جواب العرض بالفاء. فإن حذفت الفاء من هذه الجوابات جزمتها كلها إلاَّ الجحد فإنه رفع كقولك زرني أكرمك جزمت أكرمك لأنه جواب الأمر بغير الفاء. قال الله تعالى قُلْ تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ[6.151] . وعلامة الجزم فيه سقوط الواو وكذلك أخواتها

29. باب مايتبع الإسم إعلم أنما يتبع الإسم في إعرابه أربعة

أشياء. وهي النعت والتؤكيد والعطف والبدل. إنْ كان الإســم الأول رفعا فهو رفع وإن كان نصبا فهو نصب وإن كان خفضا فهو خفــض. أَمَّا النعت فكقولك جاءني زيد العاقل رفعت العاقل لأنه صفة لزيــد. وكذلك رأيت زيد العاقل ومررت برجل عاقل. قال الله تعالى بالْحكْمَة وَالْمَوْعظَة الْحَسَنَة [16.125] . وقال الله تعــالى وَاللّــهُ غَفُــورٌ رَّحِيمٌ[2.218]. و أَمَّا التؤكيد فكقولك جاءني زيد نفسه وعينه رفعت نفسه وعينه لأنه تاكيد لزيد. وكذلك رأيت زيدا نفسه وعينه وسررت بزيد نفسه وعينه. وحروف التؤكيد أربعة: وهي النفس والعــين وكــل وأجمع, تقول جاءني القوم أنفسهم و أعينهم وكلهم أجمعون رفعته لأنه تأكيد للقوم. قال الله تعــالى فَســجَدَ الْمَلائكَــةُ كُلُّهُــمْ أَجْمَعُــونَ [15.30]. و أَمَّا العطف فكقولك جاءني زيد وعمر وأريــت زيــدا وعمرا ومررت بزيد وعمرو. قال الله تعالى وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعدَ منَ الْبَيْت وَإِسماعيلُ[2.127].

وحروف العطف أحد عشر حرفا. وهي الواو و الفــاء وثم وأو وأم وأما و لا وبل وحتى ولكن الخفيفة وليس. فهذه الحروف تعطف ما بعدها على ما قبلها. فأَمَّا الواو فكقولك جاءني زيد وبكــر. قــال الله تعالى إِنَّ اللَّهَ وَمَلائكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ[56 .33]. ونحو وَجَاء رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا[22 .89].وكذلك أخواها. و أَمَّا البدل فكقولــك جاءني زيد أخوك رفعت أخوك لأنه بدل من زيد. وكذلك رأيت زيــدا أخاك ومررت بزيد أخيك. قال الله تعالى إهدِنَا الصِّــرَاطَ الْمُســتَقِيمَ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ [6 .1]. نصبت الصراط الثاني لأنه بدل عن الصراط الأول.

30. باب المعرفة والنكرة إعلم أَنَّ المعرفة على خمسة انواع: أسماء الاعلام نحو زيد وعمر, وما دخلته الألف واللام نحو الرجل والغلام, وأسماء الموصو لات و الإشارة نحو الذى والتي وهذا وذلك, وأسماء الموصو لات و الإشارة نحو الذى والتي وهذا وذلك, وأسماء الضمائر نحو أنا وأنت, وما أضيف إلىٰ أحد هذه الأربعة نحو دار زيد وثوب الرجل وثوبى وثوبه وثوبك و غلامك وفرسك و غلام من قام عندك وفرس هذا الرجل. و أَمَّا النكرة فهو ما يقع على الإمرأة كلها فيه سواء نحو رجل و إمرأة وما أشبهها.

31. باب معرفة المذكر والمؤنث إعلم أَنَّ للمؤنث ثلث ع لامات: وهي الألف الممدودة إذا كانت رابعة نحو الحمراء والصفراء و الألف المقصورة نحو الحبلى والذكرى والتاء التى تصير فى الوقف هاء نحو الرحمة والبركة. فكل إسم تكون فيه أحدى هذه العلامات فهو مؤنث لفظي. كقولك أعجبتنى الحمراء والصفراء ونفعتنى الذكرى والبشرى ونزلت الرحمة والبركة وما أشبهها. و الأعضاء المزوجة جاءت كلها مؤنثة نحو اليدين والرجلين والعينين و الأذنين والخدين والحاجبين. والجموع كلها مؤنثة إلاّ جمع السلامة وما خلامن هذه العلامات فهو مذكر إلاّ الأسماء المعدودة تحفظ و لايقاس عليها نحو السماء و الأرض والشمس والدار والنعل والريح والخمر والحرب

والعقرب والقوس والنفس والدلو والبئر ومأأشبهها.

32. باب النداء إعلم أَنَّ النداء على ثلثة أوجه: مفرد معرفة ومضاف ونكرة موصوفة. فالمفرد رفع بلا تنوين كقولك يازيد رفعت زيدا لأنه منادى مفرد معرفة. قال الله تعالى يَا نُوحُ اهْبِطْ[11. 48] و يَا ثَمُودُ ويَا نُوحُ. وإن أردت بالنكرة واحدا بعينه رفعته. كقولك يا رجل كقوله تعالى يَا جِبَالُ أوبِي مَعَهُ [034.010]. وحروف النداء خمسة: يا وأيا وهيا وأي والهمزة. وكل إسم فيه الألف واللام نحو الرجل والمرأة فانه ينادى بيا أيها ويا أيتها كقولك يا أيها الرجل ويا أيتها المرأة. قال الله تعالى يَا أَيُّهَا الإنسَانُ [82. 6]. إلاَّ فى قولك يا ألله فإنه لايجوز اَنْ يقال يا أيها الله لأن ايها للتنبه والتعدد والله تعالى متره عن التعدد والتنبيه. والمضاف ينصب بلا تنوين كقولك ياعبد الله نصبت عبد الله لأنه منادى مضاف. قال الله تعالى يَا أَهْلَ الْكِتَاب[4.171]. وكذلك النكرة الموصوفة نصبت أبدا إلاَّ أنك تنونها كقولك يا رجلا صالحا نصبت رجلا لأنه منادى نكرة موصوفة ونصبت صالحا لأنه نعته قال الله تعالى يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ[36. 30]. فإذا نعت المعرفة المفردة فلك فى نعته الرفع والنصب كقولك يا زيد العاقل بالرفع وإن شئت قلت يا زيد العاقل بالنصب إلاَّ أَنْ تنعته بمضاف فلك فى نعته النصب لاغير. كقولك يا زيد صاحب الفرس. وإذا نعت المضاف أوالنكرة الموصوفة نصبتهما لاغير كقولك يا عبد الله العاقل ويا رجلا صالحا عاقلا.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

33. باب الترخيم إعلم أنَّ الترخيم إنما يقع فى النداء فإذا رخمت إسما حذفت أخره وتركت ما قبل المحذوف على حركته. كقولك فى جعفر يا جعف وفى محمد يا محم وفى عأمر يا عام. وإن شئت رفعت الإسم بعد الترخيم كقولك فى جعفر يا جعف ويا محم ويا عام. قال الله تعالى وَنَادَوْا يَا مَالِ[43. 77] . فى بعض القراءة برفع اللام. وإن كان قبل أخر الإسم ألف ساكنة قبلها فتحة أو واو ساكنة قبلها ضمة أو ياء ساكنة قبلها كسرة حذفتها مع أخر الإسم وتركت ما قبل المحذوف وعلى حركته كقولك فى عبا س يا عب وفي عنتريس يا عنتر وفى منصور يا منص إلاّ أنْ يكون بعد الحذف حرفان. فإنك لاتحذف الألف والواو والياء كقولك فى عماد يا عما وفى ثمود يا ثمو وفى سعيد يا سعى. وإن كان الإسم على ثلثة أحرف واوسطها ساكن نحو يا زيد وياعمرو, فإنه لا يرخم وإن كان الأوسط متحركا فإنه لايرخم أَيْضًا إلاّ أَنْ يكون فى أخره تاء التأنيث فإنه يرخم كقولك فى ثبة يا ثب فى عزة ياعز.

34. باب الندبة إذا ندبت إسما زدت في أخره ألفا كقولك يا زيدا رحمك الله. إذا وقفت عليه زدت بعد الألف هاء كقولك يا زيداه وإن شئت قلت وازيداه.

35. باب نعم وبئس وهما يرفعان من الأسماء ما فيه الألف واللام وما أضيف إلى ما فيه الألف واللام وينصبان إذا سقطتا منه ويرفعان الخبر كقولك نعم الرجل زيد رفعت الرجل لأنه إسم نعم ورفعت زيدا لأنه خبر نعم وكذلك نعم غلام الرجل زيد وتقول بئس

الرجل عمرو وبئس غلام الرجل عمرو. قال الله تعالى بِئْسَ الاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ [11 .49]. وقال الله تعالى وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ[74 .39].وتقول فما سقط منه الألف واللام نعم رجلا زيد نصبت رجلا لأنه إسم نعم وقد سقطت منه الألف واللام ورفعت زيدا لأنه خبر نعم وكذلك بئس رجلا عمرو نصبت رجلا لأنه إسم بئس وقد سقطت منه الألف واللام ورفعت عمرا لأنه خبر بئس ويجرى حبذا مجرى نعم وساء مجرى بئس كقولك حبذا رجلا زيد نصبت رجلا لأنه إسم حبذا ورفعت زيدا لأنه خبر حبذا وكقولك حبذا الرجل عمرو. قال الله تعالى سَاء مَثَلا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا[7.177].

36. باب ما. إعلم أنّ ما فى كلام العرب على تسعة أوجه. القران ناطق بهن. فأولهن النفي مثل قوله تعالى مَا أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ[57 .51]. والثاني الجحد مثل قوله تعالى وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ[3.144]. والثالث الإثبات فى الخبر قال الله تعالى لا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ[2 .109].والرابع الإستفهام مثل قوله تعالى مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ؟[42 .74] والخامس الشرط مثل قوله تعالى وَمَا تُقَدِّمُوا لأنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللَّهِ[20 .73]. والسادس الوقت مثل قوله تعالى مَّا دَامُواْ فِيهَا فَاذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ[24 .5]. والسابع التعجب مثل قوله تعالى فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ![2.175] والثامن الصفة مثل قوله تعالى جُندٌ مَّا هُنَالِكَ [11 .38]. والتاسع المصدر مثل قوله تعالى بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي أي بغفران ربي[27 .36].

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

37. باب ما النافية وهي ترفع الإسم وتنصب الخبر كقولك ما زيد قائما رفعت زيدا لأنه إسم ما النافية ونصبت قائما لأنه خبر ما. قال الله تعالى مَا هَذَا بَشَرًا[12. 31]. فإن قدمت الخبر على الإسم أوأدخلت على الخبر إلاّ رفعته كقولك ما قائم زيد وما زيد إلاّ قائم. قال الله تعالى وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاّ رَسُولٌ[3.144]. وإن شئت أدخلت الياء فى خبرها فكسرته كقولك ما زيد بقائم بقائم. قال الله تعالى وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ[2.144]. وهذا لغة أهل الحجاز وبنو تميم يرفعون الخبر فى كل حال كقولك ما زيد قائم يقولون ما قائم زيد إلاّ أنّ القران نزل بلغة أهل الحجاز

38. باب لالتى لنفي الجنس. إذا نفيت إسما نكرة بلا نصبته بلا تنوين كقولك لا رجل فى الدار نصبت الرجل على النفي. قال الله تعالى لا رَيْبَ فِيهِ[2 .2]. وإن كررت لا فأنت فيه بالخيار إنْ شئت نصبتهما بلا تنوين نحو لاحول و لا قوة إلاّ بالله العلى العظيم. قال الله تعالى فَ لا رَفَثَ وَ لا فُسُوقَ وَ لا جِدَالَ[2.197]. وإن شئت رفعهما بتنوين فقلت لاحول و لاقوة قال الله تعالى لا بَيْعٌ فِيهِ وَ لا خُلَّةٌ وَ لا شَفَاعَةٌ[2.254] . وإن شئت رفعت الأول بتنوين ونصبت الأخر فقلت لاحول و لاقوة, وإن شئت نصبت الأول بلا تنوين ورفعت الأخر مع التنوين فقلت لاحول و لاقوة, وإن شئت نصبت الأول بلا تنوين ونصبت الثانى بتنوين فقلت لاحول و لاقوة إلاّ بالله, وإن فصلت بين لا وبين الإسم المنفي بشئ رفعته لاغير وكررت لا. كقولك لاف

الدار رجل و لا إمرأة. قال الله تعالى لا فِيهَا غَـوْلٌ وَ لا هُـمْ عَنْهَـا يُنزَفُونَ[37. 47].

39. باب كم. وهي على وجهين: أحدهما أَنْ تكون إستفهاما و الأخر أَنْ تكون خبرا, فإذا كان إستفهاما نصبت الإسم على التمييز به كقولك كم درهما مالك نصبت الدرهم إلى التمييز وإن شئت حـذفت المنصوب فقلت كم ما لك, وإذا كان خبرا خفضت الإسم بـه علـى الإضافة كقولك كم رجل لقيته خفضت الرجل علـى الإضـافة, وإن شئت نصبت الإسم به فى الخبر كما نصبت في الإستفهام فقلـت كـم رجلا لقيته, وإن شئت أدخلت عليه من فقلت كم من رجل لقيته. قال الله تعالى كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً [2.249] و قال الله تعالى وَكَمْ مِن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا[4 .7]. وإن فصلت بين كم وبين الإسم بشيء نصبته لاغير كقولك كم في الدار رجلا لقيته وكأين مثله. ومن لازمة له تقول كأين من رجل لقيته. قال الله تعالى وَكَأين مِّن قَرْيَةٍ عَتَتْ عَـنْ أمر رَبِّهَا[65. 8].

40 . باب مذ ومنذ. وهما يرفعان ما مضـى مـن الوقـت وتخفضان ما أنت فيه كقولك ما رأيته منذ يوم الجمعة بالرفع و منذ هذا اليوم بالخفض وكذلك مذ إلاَّ أَنَّ منذ في الخفض أكثر ومذ في الرفع أكثر.

41. باب حروف القسم. وهي الباء والواو والتاء. فهـذه الحروف تخفض المقسم به نحو بالله لأفعلن كذا خفضت إسم الله ببـاء القسم. وكذلك والله وتالله لأفعلن كذا إلاَّ أَنَّ الباء تدخل على كـل

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

مقسم به ظاهرا كان أو مكنيا كقولك بالله وبه لأفعلن كذا و أمَّا الواو فإنها تدخل على الظاهر دون المكني كقولك والله لأفعلن كذا و لايجوز أَنْ يقول وك لأفعلن كذا. قال الله تعالى وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا [91. 1]. و أمَّا التاء فإنها لاتدخل إلاَّ على إسم الله خاصة كقولك تالله لأفعلن كذا. و لايجوز أَنْ يقول تالرحمن أو تالرحيم لأفعلن كذا. قال الله تعالى وَتَاللَّهِ لأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُم[21. 57]. وان شئت حذفت حرف القسم ونصبت المقسم به كقولك الله لأفعلن كذا ويجوز الخفض أَيْضًا كقولك الله لأفعلن كذا. ويجاب القسم بأحد أربعة اشياء: باللام وإن وما و لا. فأمَّا اللام وإن ففي الإثبات كقولك والله إنَّ زيدا لقائم والله لأفعلن كذا. قال الله تعالى إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى[92. 4] و قال الله تعالى تَاللَّهِ لأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُم[21. 57]. و أمَّا ما و لا ففى النفى نحو والله ما فعلت كذا ووالله لاأفعل كذا. قال الله تعالى وَالنَّجْمِ إذا هَوَى مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غوَى[53. 1]. والفرق بين لا وبين ما أَنْ لايقع على المستقبل وما يقع على الماضى وربما لايقع على الماضى وما يقع على المستقبل. قال الله تعالى فَلاَ صَدَّقَ وَ لا صَلَّى [75. 31] وقال تعالى مَا أُرِيكُمْ إلا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إلاَّ سَبِيلَ الرَّشَادِ[40. 29].

42. باب حتى وهي تخفض الإسم و تنصب الفعل المستقبل

فتقول فى الإسم ضربت القوم حتى زيد خفضت زيدا بحتى. قال الله تعالى هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الفجْرِ [97. 5]. وتقول في الفعل المستقبل أزورك حتى تكرمني نصبت تكرمني بحتى. قال الله تعالى حَتَّى يَسْمَعَ

كَلامَ اللّهِ [9. 6]. وإن أو قعتها على الفعل المستقبل وتريد به الماضى رفعته كقولك سرت إلى الدار حتى أدخلها بمعنى دخلها بمعنى دخلتـــها. قال الله تعالى حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ[214. 2] فى بعض القراءة بمعـــنى قال الرسول.وقد تكون حتى بمترلة واو العطف في الأسماء كقولك جاءني القوم حتى زيد رفعت زيدا لأنه عطف على القوم ومعناه جاءنى القـــوم وزيد وكذلك رأيت القوم حتى زيدا ومررت بالقوم حتى زيد.

43. باب إِنَّ وأَنَّ. وإذا ابتدأت بإن أو وقعت بعـــد القـــول أوبعد القسم فهي مكسورة كقولك إِنَّ زيدا قائم كسرت إِنَّ لأنـــك إبتدأ ت ها قال الله تعالى إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ [2.192]. وكـــذلك قلت إِنَّ زيدا قائم كسرت إِنَّ لأنها وقعت بعد القول. قال الله تعـــالى قال قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ [2. 69]. كذلك والله إِنَّ زيـــدا قـــائم كسرت إِنَّ لأنها وقعت بعد القسم. قـــال الله تعـــالى وَالْعَصْـــرِ إِنَّ الإنسَانَ لَفِي خُسْرٍ [103. 2]. وإذا توسطت في الكلام أو وقعت بعد العلم أو الظن أو الشهادة فهى مفتوحة كقولك بلغني أَنَّ زيـــدا قـــائم وعلمت أَنَّ زيدا قائم. قال الله تعالى وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّـــهَ شَـــدِيدُالْعِقَابِ [2.196]. كذلك ظننت أَنَّ عمرا ذاهب. قال الله تعالى يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلاقُوا رَبِّهِمْ [2. 46]. وشهدت أَنَّ الجنة حق. قال الله تعالى شَـــهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ [3. 18]. إلاَّ أَنْ يقع اللام في خبرها فتكسرها حينئـــذ كقولك علمت إِنَّ زيدا لقائم قال الله تعالى وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ [63. 1].

44. باب عسى. وهي ترفع الإسم ويكون خبرها منصوبا بأن مع

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

الفعل المستقبل كقولك عسى زيد أَنْ يفعل كذا. قال الله تعالى عَسَى رَبُّكُمْ أن يَرْحَمَكُمْ[8 .17] . وإن شئت حذفت أَنْ فقلت عسى زيد يفعل كذا بالرفع, ومثله كاد نحو كاد زيد يفعل كذا. قال الله تعالى يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ [2. 20]. وإن شئت أدخلت أَنْ فيه فقلت كاد زيد أَنْ يفعل كذا إِلاَّ أَنَّ ادخال أَنْ في خبر عسى أجود من حذفها وفي كاد حذفها أجود من إثباتها.

45. باب التعجب. إعلم أَنَّ المتعجب منه منصوب أبدا كقولك ما أحسن زيدا أي أي شئ أحسن زيدا نصبت زيدا على التعجب. قال الله تعالى فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ؟ [2.175] وللتعجب لفظ أخر كقولك أحسن بزيد أي ما أحسن زيدا لفظه أمر ومعناه التعجب. قال الله تعالى أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ؟ [19. 38] أي ما أَسمعهم وما ابصر هم؟.

46. باب الظرف. إعلم أَنَّ الظرف ظرفان: ظرف الزمان وظرف المكان وكلاهما منصوبان أبدا بإضمار في فيهما. فأَمَّا ظرف الزمان فنحو اليوم والليلة والساعة والشهر والسنة وما أشبهها كقولك خرجت اليوم نصبت اليوم على الظرف. قال الله تعالى الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ [40. 17]. وكذلك أخواتها. و أَمَّا ظرف المكان فنحو قدام وأمام وخلف وفوق وتحت ويمين وشمال وبين وبعد وقبل وما أشبهها كقولك قمت خلفك وجلست أمامك نصبت خلفك و أمامك على الظرف. قال الله تعالى فَزَيَّنُوا لَهُم مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ [41. 25], وكذلك أخواتها.

47. باب المستثنى. إذا ثبّت إسما ثم استثنيت منه الإسم الأخـــر نصبت المستثنى على الإستثناء كقولك جاءني القوم إلاّزيدا نصبت زيدا لأنه إستثناء بعد الإثبات وكذلك رأيت القوم إلاّ زيدا ومررت بـــالقوم إلاّ زيدا. قال الله تعالى: فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلاَّ قليلا مِـــنْهُمْ [2.249]. وإذا نفيت إسما ثم استثنيت منه فإن كان المستثنى منه مذكورا فالنصب جـــائز والبدل هو المختار نحو ما جاءني القوم إلاّ زيدا و إلاّزيد. قال الله تعالى مَّا فَعَلُوهُ إِلاَّ قَلِيلٌ و إلاّقليلا [4. 66]. وإن كان المســـتثنى منـــه غـــير مذكور أجريت المستثنى على ما يستحقه من الإعراب نحـــو ماجـــاءني إلاّزيد رفعت زيدا لأنه فاعل بالتحقيق وكذلك مـــا رأيـــت إلاّ زيـــدا ومأمررت إلاّ بزيد.

وحروف الإستثناء عشرة وهي إلاّ وغير وسوى وعـــدا و خـــلا وحشا وما عدا وما خلا وليس و لايكون. وأما غير فحكمه كحكم إلاّ إلاّ أَنَّ إعربها كإعراب الإسم الواقع بعد إلاّ, كقولك جاءني القوم غير زيد وماجاءني القوم غير زيد وما مررت بغير زيد. و أَمَّا سوى فتخفض ما بعدها كقولك جاءني القوم سوى زيد. و أَمَّا حاشا و خـــلا وعـــدا فيخفضن وينصبن كقولك جاءني القوم حاشا زيدا وزيد وعدا زيدا وزيد و خلازيدا وزيد. و أمَّا ما خلا وما عدا وليس و لايكون فينصبن لاغير كقولك جاءني القوم ماعدا زيدا وما خلا عمرا وليس خالدا و لايكون بكرا.

48. باب نون التأكيد. وهي تدخل في ستة مواضع من الأفعـــال المستقبلة: في الأمر والنهي والدعاء و الإستفهام والشرط إذا كان بأمَّا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

وفي جواب القسم إذا كان باللام. فتقول في الأمر للواحد ضربن و الإثنين اضربان وللجمع اضربن وللواحدة اضربن و الإثنتين اضربان وللجمع اضربنان وتفتح ما قبل النون في الواحد وتضم في الجمع المذكر وتكسر في الواحدة. وتقول في النهي لاتضربن زيدا. وفي الدعاء اللهم اغفرن لنا. وفي الإستفهام أتضربنه؟. وفي الشرط إمَّا تضربنه تضربك. وفي جواب القسم والله لأضربنه وكذلك التثنية والجمع والتأنيث. وإن شئت خفضت النون في ذلك كله كقولك اضربن زيدا إلاَّ أَنْ يكون قبل النون ألف ساكنة. كقولك اضربان واضربنان فإنه لايجوز تخفيفها وإن وقفت عليها قلبتها ألفا إذا انفتح ماقبلها و واوا إذا انضم ما قبلها وياء إذا انكسر ما قبلها. قال الله تعالى وَلَيَكُونًا مِّنَ الصَّاغِرِينَ [12. 32].

49. باب ألف الوصل وهي تكون في ثمانية أسماء, وفي تسعة أبنية من الأفعال المنشعبة, وفي الأمر منها وفي مصادرها , وفي الأمر من الثلاثي. أَمَّا الأسماء فاثنان واثنتان وابن وابنة وإسم وإسمه وأمرؤ. و أَمَّا الأبنية التسعة من الأفعال المنشعبة فهي انفعل نحو انصرف وافتعل نحو امتنع واستفعل نحو استنصر وافعل نحو احمر وأفعال نحو احمار وافعول نحو اجلوذ وافعوعل نحو اخشوشن وافعلل نحو اقشعر وافعنلل نحو احرنجم. وقد تدخل ألف الوصل في تفعل وتفاعل إذا أدغمت تاؤهما في الفاء نحو اطهر واثاقل. و أَمَّا الأمر منها فنحو انصرف وامتنع. و أَمَّا مصادرها فنحو انصرافا وامتناعا. و أَمَّا الأمر من الثلاثي فنحو اذهب واطلب واعلم واضرب وما أشبهها. فهذه الألفات إذا ابتدأت

[illegible]

[illegible]

كذلك هذا إسم مكتوب وكتبت إسمه لم تظهر الألف لإتصالها بما

قبلها وكذلك هذا إسم مكتوب وكتبت إسمه لم تظهر الألف لإتصالها بما قبلها وكذلك نظائرها. قال الله تعالى بِئْسَ الإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ[11. 49]. و أمّا الألف التى مع لام التعريف نحو الرجل وما أشبهه و ألف ايم الله فهما أيضًا ألف وصل إلاّ أنك إذابتدأت بهما فتحتهما كقولك الرجل جاءنى وايم الله لقد فعلت كذا.

50. باب أسماء العدد. إعلم أنّ العدد على ضربين: أحدهما ما يضاف إلى المعدود و الآخر ما يفسر بالمعدود. فأمّا ما يضاف إلى المعدود فهو ينقسم إلى قسمين: أحدهما ما يضاف إلى الجمع و الآخر مايضاف إلى الواحد. فأمّا ما يضاف إلى الجمع فهو من الثلثة إلى العشرة كقولك ثلثة رجال وأربع نسوة. و أمّا ما يضاف إلى الواحد فهو المائة وما فوقها كقولك مائة رجل و ألف درهم. و أمّا ما يفسر بالمعدود فهو من أحد عشر إلى تسعة وتسعين وهو على نوعين: مركب ومعطوف. فالمركب من أحد عشر إلى تسعة عشر. كقولك أحد عشر رجلا والمعطوف من أحد وعشرين إلى المائة كقولك جاءني أحد وعشرون غلاما ورأيت أحدى وعشرين جارية. وعدد المذكر من الثلثة إلى العشرة بالتاء وعدد المؤنث من الثلثة إلى العشرة بغير التاء. كقولك ثلثة رجال وثلث نسوة وكذلك إلى العشرة والعشر. قال الله تعالى سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ

www.uyghurkitap.com

[7. 69] وإذا بلغت العقد إستوى المذكر والمؤنث من العشرين إلى تسعين نحو عشرين رجلا وتسعين إمرأة. فإذا جاوزت العشرة [illegible] المذكر احد عشر رجلا واثنا عشر رجلا وفي المؤنث احدى عشرة إمرأة واثنتا عشرة إمرأة. قال الله تعالى في المذكر: إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا [12. 4]. وفي المؤنث فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً [2. 60]. وتثبت التاء في النيف إلى العشرة وتسقطها من العشرة في المذكر ما بين ثلثة عشر إلى تسعة عشر وتسقطها من النيف وتثبتها في العشرة في المؤنث ما بين ثلث عشرة إلى تسع عشرة كقولك جاءني ثلثة عشر رجلا وثلث عشرة إمرأة ورأيت ثلثة عشر رجلا وثلث عشرة إمرأة ومررت بثلثة عشر رجلا وثلث عشرة إمرأة. قال الله تعالى عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ[74. 30]. تنصب العددين في الرفع والنصب والجر لأنها إسمان جعلا إسما واحدا إلاّ إثني عشر و اثنى عشرة. فإنهما في الرفع بالألف. وفي النصب والجر بالياء تقول في الرفع اثنا عشر رجلا واثنتا عشرة إمرأة. قال الله تعالى فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً[2. 60]. وفي النصب تقول إثنى عشر رجلا واثنتى عشرة إمرأة. قال الله تعالى وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا[7.160]. وفي الخفض مررت بإثنى عشر رجلا واثنتى عشرة إمرأة. و أَمَّا ما يفسر بالمعدود فهو منصوب على التفسير كقولك جاءني أحد وعشرون رجلا نصبت رجلا على التفسير وكذلك إلى المائة. قال الله تعالى إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً[38. 23].

51.باب مالاينصرف. إعلم أَنَّ الأسماء التى لاتنصرف تنقسم على قسمين: منها ما لاينصرف في معرفة ونكرة, ومنها ما لاينصرف في معرفة ونكرة فهو كل نعت على وزن أفعل ومؤنثه على فعلاء نحو إحمر وحمراء وكذلك هو أفعل من زيد نحو أفضل من زيد وأكرم من عمرو. وكل نعت مذكر على وزن فعلان ومؤنثه على وزن فعلى نحو عطشان وعطشى. وكل إسم واحد أوجمع في أخره ألف التأنيث ممدودة كانت أو مقصورة نحوحمراء وحبلى وعلماء وجرحى. وكل جمع ثالثه ألف وبعد الألف حرفان فصاعدا أوسطها ساكن أوحرف مشدد نحودراهم ودنانير ودواب. فهذه ما لاينصرف في معرفة ونكرة كقولك مررت بأحمر نصبت بأحمر وهو في موضع الخفض لأنه لاينصرف في معرفة ونكرة وكذلك سائر ما ذكرناه. قال الله تعالى يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاء مِن مَّحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ [34. 13]. و أَمَّا الذي لاينصرف في معرفة وينصرف في نكرة فهو كل إسم على وزن الفعل المستقبل نحو يزيد ويشكر. وكل إسم في أخره تاء التأنيث نحو حمزة وطلحة. وكل إسم كان مؤنثا بالمعنى نحو زينب ومريم. وإن كان إسم على ثلثة أحرف ساكن الأوسط نحو هند ورعد فأنت فيه بالخيار إنْ شئت صرفته وإن شئت لم تصرفه. وكل إسم اعجمى كابراهيم وإسمعيل. وكل إسم في أخره ألف ونون زائدتان نحو عثمان وعمران. وكل إسم عدل من فاعل إلى فعل نحو عمر وزفر. وكل إسم عدل في العدد من واحد إلى أربعة نحو أحاد وموحد وثناء ومثنى وثلث ومثلث ورباع ومربع. قال الله

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

تعالى مَثْنَى وَثُلَاث وَرُبَاع [35. 1]. وكل إسم مركب نحو معديكرب وبعلبك. وكذلك أسماء القبائل والسور والبلدان والبقاع إذا أردت التأنيث نحو ثمود وبغداد ومكة وهرات وكهيعص ويس. فهذه لاتنصرف في معرفة وتنصرف في نكرة كقولك مررت بإبراهيم وإبراهيم أخر لم تصرف الأول لأنه معرفة وصرفت الثاني لأنه نكرة. قال الله تعالى اهْبِطُواْ مِصْرًا [2. 61]. وَقَالَ تعالى ادْخُلُواْ مِصْرَ [12. 99].

وكذلك سائر ماذكرناه. فإذا أدخلت الألف و اللام على ما لاينصرف أو أضفته انصرف كقولك مررت بالأحمر وبعمركم وعثماننا. قال الله تعالى أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ؟ [95. 8] ومعنى قولهم لاينصرف أنه لاينون وينصب في موضع الخفض.

52. باب الأسماء التي توصل بها وهي الذى والتي ومن وما وأي. فهذه الأسماء لاتتم إلاّ بصلة وعائد. وصلتها تكون أحد ثلثة أشياء: فعل أو ظرف وجملة إسمية. كقولك جاءني الذي قام والذي يقوم والذي عندك والذي أبوه قائم. فالذي إسم موصول ومابعده صلة. قال الله تعالى صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ [1. 7]. وكذلك أخواتها.

53. باب التصغير. إذا صغرت إسما ثلاثيا ضممت أوله وفتحت ثانية وزدت بعد ثانيه ياء التصغير كقولك في فلس فليس وفي رجل رجيل قال الله تعالى يَا بُنَيَّ ارْكَب مَّعَنَا[11. 42]. وإذا كان الإسم على أربعة أحرف كسرت ما بعد ياء التصغير كقولك في درهم دريهم وفي جعفر جعيفر. وإذا كان الإسم على خمسة أحرف فأنت فيه بالخيار

إنْ شئت حذفت أخر الحرف منه, فقلت في سفرجل سفيرج, وان شئت حذفت الرابع فقلت سفيرل. وإن شئت عوضت الياء من المحذوفة فقلت سفيريج وسفيريل. وإذا كان الإسم على خمسة أحرف ورابعه ألـــف أو واو أو ياء قلبت الواو و الألف ياء وتركت الياء على حالها كقولك في عصفور عصيفير وفي دينار دنينير وفى قنديل قنيديل.

54. باب النسبة وهي أَنْ تقرر الإسم على حالـــه وتزيـــد في أخره ياء مشددة وتكسر ماقبل الياء كقولك في النسبة إلى عمر عمري وإلى جعفر جعفري. وإن كان الإسم على وزن فعيل نحو ثقيب أو فعيلة نحو ربيحة أو فعيل نحو قريش أو فعيلة نحو جهينة جـــاز حـــذف اليـــاء وإثباها كقولك في النسبة إلى ثقيف ثقيفي وإن شئت قلت ثقفي وكذلك أخواها.

55. باب الجمع. إعلم أَنَّ الجمع جمعان: جمـــع القلـــة وجمـــع الكثرة.

فأَمَّا جمع القلة فهو مايتناول العشرة وما دونها إلى الثلثة فله أربعة أمثلة: أفعل وأفعال وأفعلة وفعلة. فأفعل لما كان واحد على فعل نحوفلس وأفلس وكلب وأكلب. و أَمَّا أفعال فلما كان على فعل أو فعل أو فعل ونحو قفل واقفال وجذع وأجذاع وجبل وجبال. أَمَّا أفعلة وفعلة فلمـــا كان على أربعة أحرف ثالثه واو أو ياء أو ألف نحو عمـــود وأعمـــدة وقفيز وأقفزة و غلام وغلمة وصبي وصبية. فهذه مايراد من الثلثـــة إلى العشرة وربما يكون أكثر من ذلك. و أَمَّا جمع الكثرة فأمثلتـــه كـــثيرة.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

منها فعول وفعال وفعلان وفعلان نحو فلوس وكلاب وغربان وقضبان.

56. باب التاء. التاء على نوعين: إمَّا أَنْ تكون أصلية أو تاء الجمع. في الأصلية كالتاء في الأصوات ترفع هذه التاء وتنصب وتخفض لأنها هي التاء التي كانت في الواحد. و أَمَّا تاء الجمع فهي كالتاء في عمات وأخوات فترفع هذه التاء وتخفض. و لا تنصب لأنها تاء الجمع ومعنى تاء الجمع إنها لم تكن في الواحد كما كان تاء الأصوات في الصوت. أَمَّا الأصوات فوزنها أفعال. و أَمَّا الأخوات فوزنها فعلات, وكانت التاء في الأخوات لازمة في لفظه وفي وزنه. و أَمَّا تاء الأصوات فإنها تثبت في لفظه دون وزنه. ألاترى أَنَّ وزنه أفعال, فالتاء ساقطة عنه لأنه ههنا بمنزلة لام الفعل.

57. باب النون التي تكون في الواحد في أخر الإسم مثل سرحان ومسلمين. فإذا جمعت قلت هذا سراحين ومساكين ورأيت سراحين ومساكين ومررت بسراحين ومساكين ترفع وتنصب و لا تخفض, وليست النون كالنون التي تدخل في الزيدين والمسلمين لأنه هذه نون الجمع فلا تكون إلاّمفتوحة وتلك النون التى في السراحين والمساكين هي نون كانت في الأصل ثابتة فلذلك لم يلزمها الفتح. والله أعلم

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۈرۈمچى «تەڭرىقۇت» كىتابخانىسىنىڭ نەشىردىن چىققان كىتابلىرى

«ئەرەب يېزىقىنى ئۆلچەملىك ئوقۇش قائىدىسى ــ تەجۋىد» (قاعدة بغداية و جزء عم)

ئىككى بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان بۇ كىتابنىڭ بىرىنچى بۆلۈمىدە ئەرەب تىلى ئېلىپبەسى، زەبەر، زىر، پىچ، ساكىن، تەشدىد قاتارلىقلار؛ ئىككىنچى بۆلۈمدە تەجۋىد («قۇرئان كەرىم» نى ئۆلچەملىك ئوقۇش قائىدىسى)نىڭ قائىدىلىرىدىن: ھەرپلەرنىڭ 17 مەخرىجى (تەلەپپۇز ئورنى)، اظْهَارْ (ئىزھار)، ادْغَامْ (ئىدغام)، مَدُّ (مەد)، غُنَّةٌ (غۇننە) قاتارلىقلار تەپسىلىي چۈشەندۈرۈلگەن.

ئەرەب تىلى دەرسلىكى (1) (دُرُوْسُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ لِغَيْرِ النَّاطِقِيْنَ بِهَا)

دوكتور ف. ئابدۇرەھىم تۈزگەن ئۈچ قىسىملىق بۇ كىتاب مەدىنە مۇنەۋۋەردىكى داڭلىق ئالىي مەكتەپ ــ ئەلجامىئەتۇلئىسلامىييە (ISLAMIC UNIVERSITY) نىڭ دەرسلىكى بولۇپ. بۇنىڭدا ئەرەب تىلى ئېلىپبەسى، رەسىمگە قاراپ خەت تونۇش، ئوقۇش ــ يېزىش مەشىقى، سۆزلىشىش، جۈملە تۈزۈش مەشىقى، گىرامماتىكا ۋە تېكىست قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان. بۇنىڭ ئارقىلىق تېزلىكتە سۆزلىشىش ۋە ئەسەر تەرجىمە قىلىش سەۋىيىسىگە يېتەلەيسىز

ئەرەبچە ــ ئۇيغۇرچە قولايلىق لۇغەت (كَلِمَاتُ الْقُرْآن)

بۇ كىتاب ئىككى بۆلۈمگە بۆلۈنگەن بولۇپ. بىرىنچى بۆلۈمدە: قۇرئان كەرىم مەزمۇنلار مۇندەرىجىسى ــ ئېتىقاد، ئىسلام رۈكنىلىرى،

تەۋھىد، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام. ناماز، رامىزان، زاكات ۋە سەدىقە، ھەج — ئۆمرە. ھەر خىل ئىبادەتلەر. ئىمان. قۇرئان كەرىم، ئىلىم — پەن، ئەمەل. ئەللاھ تەرەپكە چاقىرىش. ھەربىي ئىشلار. ئىنسان ۋە ئىجتىمائىي ئالاقىلەر. ئەخلاقىي ئالاقىلەر، ئىقتىسادىي ئالاقىنى قېلىپلاشتۇرۇش. ھۆكۈم ئالاقىلىرى. سىياسىي ۋە ئومۇمىي ئالاقە. سودا ۋە يېزا ئىگىلىك، قىسسىلەر ۋە تارىخ، ھەر خىل دىيانەتلەر قاتارلىق مەزمۇنلار مۇندەرىجىسى؛ ئىككىنچى بۆلۈمدە. قۇرئان كەرىمدە داۋاملىق ئۇچراپ تۇرىدىغان قىيىن سۆزلۈكلەر تەپسىلىي چۈشەندۈرۈلگەن.

📖 99 ئىسمىنىڭ ئىزاھاتى

بۇ كىتابتا ئاللاھنىڭ ئىسىم — سۈپەتلىرىنىڭ ئەرەبچە — ئۇيغۇرچە ئوقۇلۇشى. ئاللاھنىڭ ھەربىر ئىسىم — سۈپىتىنىڭ ئىزاھاتى؛ بۇۋاققا ئىسىم قويۇش تەرتىپلىرى، بوۋاق ئۇچۇن ئەقىقە (قوي بوغۇزلاش) قىلىش، بوۋاقنىڭ چېچىنى چۈشۈرۈش، بالاغەتكە يەتكەن كىشىلەرنىڭ چاچ شەكلى، باش كىيىم، چاچ بوياش، بوۋاقنىڭ خەتنىسىنى قىلىش قاتارلىق مەزمۇنلار چۈشىنىشلىك بايان قىلىنغان.

📖 ئەدەپ ئاچقۇچى (مىفتاھۇل ئەدەب)

بۇ، 20 — ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان مەشھۇر دىنىي ئالىم ئابدۇقادىر داموللام ئىبنى ئابدۇلۋارىس قەشقەرىي تۈزگەن بىلىم — ھېكمەت، مەدھىيە. باتۇرلۇق، مەرسىيە قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنغان كىتاب بولۇپ، بۇنىڭغا ئۇبزورچى يالقۇن روزى يازغان ئابدۇقادىر داموللامنىڭ تەرجىمھالى قوشۇپ نەشر قىلىنغان.

📖 سودا — ساياھەتچىلەر ئۈچۈن خەنزۇچە سۆزلىشىش

بۇ، خەنزۇچە خەتنىڭ ئۇيغۇرچە ئوقۇلۇشى، پىنيىنى بار كىتاب بولۇپ، بۇنىڭدا 30 نەچچە بابلىق ھەرخىل مۇھىتتا خەنزۇچە سۆزلىشىش ئۇسۇللىرى، دۇنيادىكى 200 دەك دۆلەت، پايتەخت، پۇلناملىرى، جۇڭگونىڭ ئۆلكە — شەھەر ناملىرى. شىنجاڭنىڭ ۋىلايەت، ئوبلاست،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

شەھەر. ناھىيە. يېزا ناملىرىنىڭ خەنزۇچە ــ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنغان بولۇپ. خەنزۇچە سۆزلەشنى تېزلىكتە ئۆگىنىشتىكى ياخشى قورال ھېسابلىنىدۇ.

ئەي قەدىرلىك بالام (ئەرەبچە،ئۇيغۇرچە، قازاقچە)

بۇ ئەبۇ ھامىد ئىبنى مۇھەممەد غەزالى يازغان، ب د ت ئىلىم ــ پەن. مەدەنىيەت تەشكىلاتى دۇنيادىكى ياش ــ ئۆسمۈرلەرگە ئەخلاق تەربىيىسى ئوقۇشلۇقى قىلىپ بېكىتكەن كىتاب بولۇپ. قۇرئان كەرىم. ھەدىس شەرىف ۋە مەشھۇر مۇسۇلمان ئالىملىرىنىڭ پەرزەنت تەربىيلەش ھەققىدىكى نەسىھەتلىرىنى ئاساس قىلىپ تۈزگەن. كەڭ مۇسۇلمانلارنىڭ پەرزەنت تەربىيىلەشتىكى ئەڭ مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرىدىن بولۇپ. پەرزەنتلەرنىڭ ئىسلامي تەربىيلىنىشىگە ئاساسلىق ئۇل سالغۇچى بولالايدۇ.

ئورنى: رابىيە قادىر سودا سارىيىنىڭ 1 ـ قەۋىتىدە

ئالاقىلاشقۇچى: ئابدۇللەھەد ئەمىر قۇتلۇق

تېلېفون: 13999249197، 2877704 (0091)

E-mail: 2877704@maktoob.com

مەسئۇل مۇھەررىرى: خاسىيەت ئىبراھىم
مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: يۈسۈپجان داۋۇت

ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى (I)

تۈزگۈچى: ئابدۇلئەھەد ئەمر قۇتلۇق
ئەنۋەر سەمەت قورغان

شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى
(ئۈرۈمچى بۇلاقبېشى كوچىسى 66- قورۇ پوچتا نومۇرى: 830001)
ئۈرۈمچى ئالتۇن يارۇق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلىدۇ
قەلبداشلار كومپيۇتېر مۇلازىمەت مەركىزىدە تىزىلدى
850×1168 مىللىمېتىر، 1/32 فورمات، باسما تاۋىقى 15.375
2006- يىل 1- ئاي 1- نەشرى 5- ئاي 1- بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 3000

ISBN7– 5372– 3814 – 6
باھاسى:(ئۈچ قىسىم) 69.00 يۈەن